

FINLANDS SVENSKA HISTORIA

3

MAX ENGMAN

Språkfrågan

Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922

SLS
ATLANTIS

Språkfrågan

Max Engman

Språkfrågan

Finlandssvenskhetens uppkomst 1812–1922

Denna bok har tillkommit inom projektet Svenskt i Finland – en lång historia, finansierat av Svenska kulturfonden, Svenska litteratursällskapet i Finland, Föreningen Konstsamfundet och Stiftelsen för Åbo Akademi.

Boken är nr 702:3 i serien Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland och utges med stöd av Ingrid, Margit och Henrik Höijers donationsfond II inom Svenska litteratursällskapet i Finland.

© Författaren och Svenska litteratursällskapet i Finland 2016

Detta verk är licensierat under [Creative Commons Erkännande-Icke-kommersiell-IngaBearbetningar 4.0 Internationell](#) (CC BY-NC-ND 4.0).

Pdf-utgåva 2023

Omslag och grafisk form: Antti Pokela

Karta s. 390: Hannu Linkola

Typsnitt: Adobe Garamond, Granjon, Charlotte Sans

ISBN 978-951-583-354-9 (tryckt utgåva, Finland) www.sls.fi

ISBN 978-91-7353-871-8 (tryckt utgåva, Sverige)

ISBN 978-951-583-588-8 (epub), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-588-8>

ISBN 978-951-583-589-5 (pdf), <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-583-589-5>

Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland

ISSN 0039-6842 (tryckt)

ISSN 2490-1547 (digital)

UDK 94

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

Innehåll

8	<i>Förord</i>	91	<i>Finlands tre språk</i>
II	<i>Arv och miljö</i>		Alternativ och argument 91
	Svenskt i Finland 14		Ryskan förlorar terräng 93
	Mobilisering 16		Svenskans stärkta ställning 95
	Finlandssvenskarna som minoritet 18		Finskans märkliga dag 96
	Elitens val 19		Triangeldrama 98
	Bokens uppläggning 23		De stora polemikerna 105
25	<i>Från Svenska till Nya Finland</i>		Nationallitteratur och tidningspress 110
	Särförvaltning och		Yrjö-Koskinens hegemonisträvanden 115
	administrativ autonomi 26		Liberalismens uppgång och fall 118
	Undersåtar och medborgare 31		Stånd och språk 124
	Befolkning och folkmängd 33		Ryskans roll kring sekelskiftet 1900 127
	Lagar 35		Triangeldramats upplösning 129
	Ståndsprivilegiernas samhälle 40	135	<i>Mobilisering</i>
	Att välja fosterland 41		Mobilisering i Finland 136
	Närmande och fjärande 42		Splittring och mångfald 139
	Handel 47		Mobiliseringens gemensamma drag 142
	Ett centrum för Finland 49		Kontinuitet som alternativ 143
59	<i>Distansering från Sverige</i>		Upptäckten av det finska folket 146
	Kejsartrohet 60		Det "egentliga" modersmålet 148
	Krimkriget som provosten 63		Finska Litteratursällskapet 150
	Finlands orientering 66		Polemik om sänkt kulturnivå 152
	Kontakter och emigranter 68		Genombrott 152
	Svensk okunnighet 69		Upptäckten av det svenska
	Snellmans decennier 71		folket i Finland 154
	Självmedvetande 76		Svensk allmog i Finland 156
	Historiesyn 77		Den svenska allmogen som ett folk 158
	Tacksamhetsskuld 84		Intresseaggregering kring det svenska 163
			Studier av språk och folk 164
			Folklivsskildringar 168
			Landsmålsföreningen 171
			Svenska litteratursällskapet i Finland 174

176 *Klyvning*

KLYVNINGEN AV BILDNINGSVÄSENDET 176

Kampen om skolspråket 177

Skolinsamling 179

Skolvägen till en finskspråkig bildad klass 180

Tvåspråkiga skolor 183

Studenter 185

Vetenskapen delas 188

Historien delas 189

Kampen om de lärda verken 191

KLYVNINGEN AV FOLKBILDNINGEN 193

Folkskolan 193

Läraryttbildning 195

Folkupplysningssällskapet 198

Finskhet och folkvilja 202

Svensk motmobilisering:
folkhögskolan 203

Svensk motmobilisering:
Svenska folkskolans vänner 205

Samma på svenska? 207

Svenska föreningar 209

Ungdomsföreningsrörelsen 209

Brage 212

Hembygdsrörelsen 215

Emigration och svenskhet 218

Ändamålsenlighet 223

NÄRINGSLIVET 224

Handelshus och lanthandlare 225

Affärsfennomani 227

Handelsutbildning 232

Kooperativ och lanthandlar i
början av 1900-talet 233

236 *Finlandssvenskheten*

EGET NAMN OCH SPRÅK 236

Finländare 236

Finlandssvensk 240

"Nära nog bör anses vara
ett språk för sig" 241

Teatern och det bildade
svenska talspråket 250

Två provinsteatrar och
en nationalscen 251

STÄDER OCH REGIONER 256

In- och utvandring 259

Territorialisering och språkgräns 261

Viborgs mångspråkighet 261

Petersburgs kosmopoliter 264

"Övriga Finland" 266

Sockenboar och Sorjossvenskar 269

Arbetsarstadsdelarna och
deras esperanto 271

Språkgräns 274

INSTITUTIONER OCH SYMBOLER 276

Nationella symboler 276

Hymner och sånger 279

Modersmåls- och landskapssånger 282

Från Insjöfinland till skärgården 284

Festdagar 287

Den svenska jorden 290

Ett finlandssvenskt museum 291

293 *Politik i Svenskfinland*

PARTIBILDNING OCH FRAKTIONER 293

Vikingarna och Svenska partiet 293

Partimötet 1896 295

Svenska folkpartiet 297

Det första enkammarlantdags-
valet 1907 299

Friktioner och fraktioner 304

Mer eller mindre än ett parti? 307

"Aggressiv svenskhet" 308

Svenska vänstern 310

Arbetets Vänner 312

Konstitutionella arbetarrörelsen 313

Arbetarrörelsen 315

Socialdemokratin 316

INTERN EXIL OCH TRÅNGA RUM 322

Det trånga rummet 325

Flykten till det förflutna 325

Rasteorier 327

Svensk och finsk ras 330

Dagdriveri och aktivism 333

Ryska och tyska jägare 337

342 | *Republiken*

SJÄLVSTÄNDIGHET OCH INBÖRDESKRIG 342

Sverige och inbördeskriget i Finland 344

Gamla imperier, nya stater 348

ÅLANDSFRÅGAN 352

Två tolkningar 1917 353

Åländsk tvekan 355

Kaos på ögruppen 357

Debatt om Ålands ställning 358

Relationerna mellan Finland
och Sverige 360

Ålandsfrågan och Finlands orientering 363

Bäst för alla? 364

REGERINGSFORM OCH SPRÅKLAGAR 365

Konsolideringssträvanden 365

En ny grundlag tar form 367

SJÄLVBESTÄMMANDE

OCH MINORITETSSKYDD 370

Finlandssvensk självstyrelse? 371

Regionala motsättningar 374

Tanken om ett "folkting" väcks 377

Urtima partidag 378

Ett svenskt folk marscherar upp 379

Folktingets stöd och mandat 380

Kulturautonomi: skolstyrelse
och militärfrågor 383

Jordfrågan 384

Universitetsfrågor 386

Språklagstiftningen 389

392 | *Ett mobiliserat folk*

Splittring och mångfald 393

Mobilisering 394

Klyvning 396

Mobiliseringens likheter 398

Isolering? 401

Mobiliseringens resultat 401

Noter 404

Källor och litteratur 429

Bildkällor 452

Personregister 454

Förord

Att skriva denna bok var en av de mest tilltalande uppgifter jag haft, men kanske också den svåraste. Det tilltalande bestod i att tillsammans med goda kolleger skriva om ett ämne som, överraskande nog, behandlats ganska knapphändigt i finländsk forskning – åtminstone med min frågeställning. Den utgår från att språkfrågan i Finland var en kulturkamp med (minst) tre parter.

Därav följde, enkelt sagt, att mitt perspektiv utgick från att språkfrågan var ouppslösligt invävd i samhällsstrukturerna. Härav följde åter att infallsvinkeln krävde en brett upplagd behandling av ämnet. Jag upptäckte också att jag i någon mening skrivit på denna bok under en stor del av mitt historikerliv, d.v.s. försökt tillämpa rön från den livliga internationella forskningen om nationalism och etnicitet på förhållandena i Finland.

Det dröjde emellertid en tid innan jag kunde ägna mig åt arbetet på heltid, bl.a. på grund av en gästprofessur vid Södertörns högskola och en period som ordförande för Svenska litteratursällskapet. En styrgrupp utsågs för förlagsprojektet *Finlands svenska historia* bestående av professorn, biskop Gustav Björkstrand, fil.dr, arkivchef Mikael Korhonen, docent Henrik Stenius och professor Clas Zilliacus. Liksom författarkollegerna, professorerna Henrik Meinander, Kari Tarkiainen och Nils Erik Villstrand, läste de delar av manuskriptet och gav värdefulla kommentarer. Manuskriptet lästes också i sin helhet av SLS:s ordförande, professor Fred Karlsson, av professor Marika Tandefelt samt ytterligare av fil.dr h.c. Rainer Knäpas och fil.lic. Henry Rask.

Kommentarerna var positiva, men ingen kunde rå på problemet att manuskriptet med den uppläggning och empiriska

nivå jag valt var flera gånger för långt. En sådan felbedömning var naturligtvis oprofessionell, jag kan bara skylla på att ämnet tog mig i sitt våld. Svårigheterna med en förkortning framgick av att lektörerna hade olika åsikter om uppläggning och nivå. Det som var centralt för en lektör var umbärligt för en annan.

I detta skede drabbades jag av en hel uppsättning sjukdomar, som periodvis gjorde mig oförmögen att slutföra och förkorta manuskriptet till ett format som passade fyrabandsserien *Finlands svenska historia*.

SLS:s förlagschef, professor Liisa Hakamies-Blomqvist, samlade emellertid en arbetsgrupp för att bistå vid redigeringen och förkortningen. Gruppen leddes av fil.dr Jennica Thylin-Klaus som inte bara har hållit redaktionsprocessens många trådar i sin hand, utan

därtill gjort en lysande kreativ redigeringsinsats. Den samlade kompetensen på förlaget, Niklas Labart (datorteknik), Nora Ervalahti (bildarbete), Antti Pokela (sättning och layout), Ida-Lotta Lind, Ville Lindholm, Jenny Sandström och Evelina Wilson (vetenskaplig apparat), visade sin styrka och varför SLS betraktas som det ledande svenska fackboksförlaget i Finland. I slutskedet lästes det förkortade manuskriptet ytterligare av fil.dr Johanna Wassholm och Henry Rask (en andra gång, vilket måste anses ligga ”above and beyond the call of duty”). Jag riktar ett varmt tack till alla nämnda och anonyma personer som bidragit till att boken kunnat ges ut.

Ett särskilt tack till Katri Tuori, som i årtal tvingades dela bostad med språkkämpar och källmaterialet rörande dem.

Helsingfors den 12 augusti 2016

MAX ENGMAN

Arv och miljö

När tidningsmannen August Schauman skådade dagens ljus 1826 hade Finland varit förenat med ryska riket i sjutton år och Helsingfors säte för landets styrelse i sju år. Universitetet fanns ännu i Åbo. I hans tidigaste minnen spelade "kriget" en central roll som vattendelare, det var vanligt att säga att något hänt före eller efter "det ryssen kom i landet". Den "svenska tiden, då Finland och Sverige voro ett, såsom de från urminnes tider varit, var alla kär, mycket kär", skrev Schauman i sina hågkomster. Släkten hade rötter i Åboland och var hemmastadd i den svenska litteraturen och historien. Schauman medgav att förhållandena trots det ryska inflytandet i många avseenden hade blivit bättre.¹ I själva verket stärktes svenskans ställning – finskan var ännu inte mogen att överta ett större ansvar i Finlands styrelse.

För Finland innebar året 1809, övergången från svensk riksdal sedan sex sekler till särförvaltat storfurstendöme i ett världsrike som sträckte sig "från Ålands skär till Sitkas", på ett plan den största förändringen i landets historia. På sätt och vis var det början på Finlands historia både bakåt och framåt i tiden. Den

finländska historieforskningen tog form då Finland etablerats som en politisk enhet. Finland inom 1812 års gränser blev den finländska historieskrivningens geografiska rum. Detta Finland blev föremålet för Finlands historia, trots att stora delar av norra Finland före 1809 hade hört till Uppsala stift och förvaltats från Västerbotten, och Viborgs län hörde till Ryssland 1710/1721–1811. Kexholms län, de nordöstliga delarna av Viborgs län, det s.k. Ladoga-Karelen, hade över huvud taget aldrig hört till "Finland" före 1812. De hade i stället räknats till provinserna, som saknade representation vid riksdagen – något som Finland haft sedan medeltiden.

Året 1809 innebar den största skilsmässan i det svenska rikets historia. Det faktum att den västra riksdelen behöll namnet och huvudstaden (dock inte dynastin eller konstitutionen) har överskuggat det faktum att också Sverige av år 1809 i politiskt avseende var en nyskapelse. Samtidigt har omvälvningen i den östra riksdelens ställning överskuggat det faktum att man behöll lagarna och hela den sociala ordningen. Därmed levde ett svenskt arv vidare under dubbelörnens vingar.

Ryska rikets stora rikssigill från 1857. Finland var före 1809 en integrerad svensk riksdal. I det ryska riket hade Finland en autonom ställning, men i kejsarens titulatur med de olika riksdalarna kom storfurstendömet Finland på en undanskymd plats. Finlands vapen nere till höger.

Seklerna före 1809 hade Finland utgjort en knapp tredjedel av ett integrerat och centralstyrt svenskt rike. Efter 1809/1812 bildade Finland en autonom enhet inom ett mångnationellt imperium, där finländarna utgjorde knappt två procent av befolkningen. Skalan och scenen var efter 1809 helt annorlunda. I det svenska riket kom Finland högt upp i kungarikets titulatur, efter "Svea, Göte och Vende". Dessutom förekom landskapsvapnen bland de övriga landskapen som en påminnelse om hur territorierna öster om Bottniska viken var integrerade delar av riket. I det ryska kejsarriket

intog Finland emellertid nionde rang i räckan av tsardömen och storfurstendömen, strax innan titulaturen upplöstes i "etc., etc.". För Finland innebar 1800-talet en spänning mellan en nationalstatlighet baserad på det svenska arvet och tillhörigheten till världens största landbaserade imperium. Som autonom riksdal kunde landet inte räknas till de skandinaviska kungadömena och inte heller till ett etniskt definierat Skandinavien.

Perioden 1809–1920 är en central etapp på den väg som först förde Finland ut ur det svenska riket och drygt hundra år senare ut ur det ryska imperiet. Perioden inramas av två rikssprängningar, 1809 och 1917, som resulterade i ett autonomt storfurstendöme respektive en självständig republik. Även om båda perioderna vid en närmare granskning uppvisar en betydande kontinuitet var rikssprängningarna förenade med perioder av turbulens, osäkerhet och förändringar. Det är därför motiverat att tala om övergångsperioder 1808–1812 respektive 1917–1920.²

Om man beaktar både inrikes- och utrikespolitiken blir övergångsperioderna längre. För Sveriges del präglades åren 1809–1812 ännu av en viss osäkerhet om huruvida man skulle nöja sig med amputationen 1809 eller om man genom ett revanschkrig skulle försöka återta Finland. Stödet för det senare alternativet var starkt och låg bakom valet av den franske marskalken Jean Baptiste Bernadotte

till tronföljare 1810. Denne drog som rutinerad militär emellertid en helt annorlunda slutsats. Ifall man mot förmodan lyckades återta Finland skulle detta bara leda till ett nytt krig. Finland var inte värt det, utan det var bättre att finna ett *modus vivendi* med den östliga kolossen och vinna Norge som kompensation. Detta ledde till mötet mellan Alexander och Bernadotte i Åbo och "1812 års politik", som i korthet innebar att Sverige avstod från revansch och accepterade avgörandet 1809 i utbyte mot fred och stöd för att förvärva Norge. Därmed blev det också klart att svenskhetens historia i det svenska rikets östra del efter 1812 skulle utspela sig i en separat politisk enhet, Finland.

Hur detta Finland skulle se ut och hur det skulle styras var däremot inte klart. Det nya storfurstendömet hade 1809 för första gången fått en västgräns, men det skulle visa sig att den östgräns som då

avgränsade "Nya Finland" från "Ryska Finland" och Ryssland inte var slutgiltig. Genom beslutet i slutet av 1811 att förena "det fordna Wiborgska gouvernementet" med storfurstendömet, en anslutning som förverkligades från början av 1812, fick Finland sin territoriella form. De gränser som drogs 1809 och 1812 blev med två undantag (Systerbäcks gevärsfaktoris område och Petsamo) bestående till 1940/1944. Det innebär att dessa gränser är de stabilaste och långvarigaste i Finlands historia, åtminstone sedan Nöteborgsfreden 1323. Det geografiska rum och den institutionella sfär där svenskheten i det nya läget efter 1809 skulle finna sin plats tog definitiv form 1812 och fick sin ställning slutgiltigt bekräftad i fredskonferensen

Till 200-årsminnet av Alexander I:s och Karl Johans möte i Åbo 1812 avtäcktes ett monument över kejsaren och kronprinsen, utfört av den ryske konstnären Andrej Kovaltjuk (2012).

i Wien 1815. Avgörandet 1811–1812 och den växande offentligheten på svenska innebar att Finland blev både större och ”svenskare” än 1809.

På samma sätt som 1809 trots all politisk turbulens innebar en betydande kontinuitet, åtminstone på kort sikt, blev mycket vid det tidigare då Finland förklarade sig självständigt 1917. Till kontinuiteten hörde frågor av för denna bok så central betydelse som samhällsstrukturen, författningen, rättssystemet, förvaltningen, skolsystemet och språkförhållandena. Övergången till självständig republik hade givetvis sina följder, men deras fulla tyngd kom på de flesta sektorer till synes först senare. När det svenskspråkiga Borgå stift grundades 1923 hade författningen, den nya språklagstiftningen och den svenska kulturautonomin tagit form. Ålandsfrågan och den östkarelska frågan hade fått en lösning som stakade ut republikens geografiska rum och institutionella ram på samma sätt som skedde med storfurstendömet 1809–1812.

Svenskt i Finland

Vad är då svenskt i Finland under perioden 1812–1922? De två tidigare delarna i serien ”Finlands svenska historia” har de programmatiska titlarna *Sveriges Österland* och *Riksdelen*. Den första titeln markerar att boken handlar om hur Finland *blev* svenskt. Den andra delens titel pekar på att dess tema är hur Finland *var* svenskt. Temat i den här boken, *Språkfrågan*, är på sätt och vis hur Finland upphörde att vara svenskt, men ändå inte gjorde det. Tyngdpunkten ligger på svenskets rörelsen och svenskans ställning.

Mycket av Finlands 1800- och 1900-tal handlar om det svenska arvet – hur det förvaltades, förkovrades, förskingrades och skiftades. Vem fick eller ville ära? Vad återstår av arvet? Det säger sig självt att problemställningen måste spaltas upp och preciseras. Med ”det svenska” eller ”svenskt” i Finland kan man avse olika saker eller ta fasta på olika dimensioner:

Gammal eller odelad svenskhet, de svenska traditionerna. Finland blev en integrerad del av det svenska riket under tidig medeltid. Öster om Bottniska viken gällde i stora drag samma lag, förvaltning, rättssystem och beskattning som i det övriga riket. Efter 1809 kan man se detta som den gemensamma traditionen från det gamla riket. Gammalsvenskheten fanns 1809 och avser något icke-etniskt, som svenskar och finnar skapat tillsammans under sex gemensamma sekler. Finsk och finsksinnad forskning har emellertid ansett sig redan i historiens morgondunkel kunna urskilja två enheter och har därför konstaterat att ”Finland” var undertryckt av ”Sverige”. Konsekvent och fullständigt har det här synsättet emellertid inte tillämpats, vilket kan illustreras med att det i Åbo på ett relativt litet område finns tre byggnader som kunde symbolisera ”det svenska väldet” i Finland: Åbo slott för militär erövring och kontroll, Åbo domkyrka för kristnande och andligt underkuvande och Akademihuset för in skolning i svenskhet. Byggnaderna kunde ses som symboler för målmedvetet och hårdhänt underkuvande med svärd, kors och bok. De flesta finländare (oberoende av språk) ser dem ändå som delar av en inhemsk finländsk tradition som representerar finländarnas band till den västerländska civilisationen.

Influenser, regionalism och kontakter med kungariket Sverige efter 1809. Den svenska traditionen, den geografiska närheten och ett gemensamt språk innebar att varor och innovationer efter 1809 fortsatte att röra sig över den nya västgränsen och att det föll sig lätt och naturligt att låna idéer och modeller från Sverige. I fråga om t.ex. järnmalm och böcker var Finland beroende av import från Sverige. Omvänt var de svenska förlagen beroende av den finländska marknaden. Stockholm hade traditionellt fått en stor del av sin försörjning från Finland.

Sverige och Finland som faktorer i varandras politik. Ryssland och Sverige har förblivit de viktigaste faktorerna i finländsk utrikespolitik. Planer på ett svenskt militärt ingripande i Finland har inte saknats, men i detta avseende måste den svenska aktivismen betecknas som en särdeles impotent politisk rörelse. Försöken i samband med valet av Jean Baptiste Bernadotte till tronföljare 1810, de polska upproren 1830 och 1863, Krimkriget 1853–1856 samt första och andra världskriget ledde ingen vart. Längst kom man med Oscar I:s operationsplan mot Petersburg under Krimkriget, som emellertid aldrig förverkligades eftersom Sverige köpslog så länge om priset för att inträda på västmakternas sida att kriget avslutades innan planen kunde sättas i verket. Den svenska Ålands-expeditionen 1918 var ett konkret försök, vars främsta resultat blev en försämring av relationerna med det självständiga Finland. Hur menlös den svenska aktivismen än var gjorde den sin kanske främsta insats genom sin blotta existens, som tjänade som en påminnelse för den ryska ledningen om nödvändigheten av att ta hänsyn till den svenska opinionen och avhålla sig

J. J. Wecksells dikt "Svenskan och Finskan" (1860) dramatiserad. Den finske ynglingen (t.v.) och den beprövade svenske krigsmannen för en dialog som avslutas i en försoning i det gemensamma fosterlandet.

från åtgärder i Finland som kunde skapa oro i Sverige och driva landet i västmakternas eller Tysklands famn. Ifall Sverige hade varit eller upplevts som en sabelskramlande revanschistisk makt, skulle också spelrummet för Finlands autonomi i motsvarande grad ha blivit mindre. Sverige spelade ytterligare en roll i finländsk politik som tillflyktsort för politiska flyktningar och exilpolitiker.

Svenska språket i Finland. År 1809 bibehölls det svenska rikets majoritetsspråk som förvaltnings- och bildningsspråk i Finland, men svenskan var nu ett minoritetsspråk som talades som modersmål av omkring 15 procent av befolkningen. I det svenska rikets kärnområde, det område

som i stort sett motsvarar dagens Sverige och Finland, hade ca 22 procent av befolkningen före 1809 talat finska. I det autonoma Finland 1812 (inklusive Viborgs län) talade 87 procent av befolkningen finska. Finskan hade blivit majoritetsspråk, men den var ett talat bondespråk som användes i ringa utsträckning i skrift. Ryskan var förvaltnings- och bildningsspråk i det rike som Finland tillhörde sedan 1809. Tyskan var ett starkt språk i Ryska Finland och i den ryska lutherska kyrkan, franska behärskades av samhällseliten i både Ryssland och Finland. Latinet hade å sin sida en stark position vid universitetet och som de lärdas språk.

Finlandssvenskheten. Under de första decennierna efter 1809 är det inte särskilt meningsfullt att tala om de svenskspråkiga eller "finlandssvenskarna" som en enhetlig grupp eftersom de splittrades av flera djupgående klyftor. Regionalt tillhörde en del den baltiska regionen, vilket bl.a. innebar att de omvärldsekonomiskt och mentalt orienterade sig åt olika håll. Detta kom till uttryck i Amerikaemigrationen i Österbotten och urbaniseringen (Petersburg, Helsingfors) i söder. Dessutom fanns det djupgående sociala skillnader mellan den kosmopolitiska överklassen med en etniskt brokig bakgrund och karriärmobilitet i hemlandet och Ryssland och städernas borgerskap som likaså hade en blandad bakgrund med starka tyska och ryska inslag i Viborg och Helsingfors. Som ett tredje element tillkom allmogen, kustbandets bönder och fiskare.

De svenskspråkiga grupperna hade relativt litet att göra med varandra, särskilt över regiongränserna. I nationalismforskningen talar man om "föreställda ge-

menskaper", d.v.s. skapandet av ett "vi" av personer som aldrig haft personlig kontakt med varandra.³ Det skedde genom en långsam mobilisering, som till en början hade svårt att hävda sig mot liberalismen. Liberalismen var stark bland de svenskspråkiga, men liberalerna föredrog att se svenskhet och språkval över huvudet som en individuell ändamålsenlighetsfråga.

Finlandssvenskheten var en konstruktion, men den konstruerades givetvis inte ur intet. Det behövdes en medveten mobilisering genom vad samtiden kallade "den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse", en benämning som kanoniserades med Axel Lilles stora verk med denna titel som utkom 1921. Till en del handlade mobiliseringen om ett intensivt politiskt arbete, till en del om en uteslutningsmetod, likartad den travesti av den syllogism som felaktigt brukar tillskrivas A. I. Arwidsson: "svenskar är vi inte (längre), ryssar eller finnar vill vi inte bli, låt oss alltså vara finlandssvenskar".⁴

Svenskhet i finsk kultur. Finskhetsrörelsen strävade efter att bygga upp en (enspråkigt) finsk kultur och ett finskt samhälle. Det gjordes i övertygelsen om att den finska stat som konstituerats 1809 inte skulle kunna hävda sig utan majoritetens aktiva stöd. Det ledde till att den finska majoriteten mobiliserades bakom den "svenska" samhällsordningen. Mobiliseringen innebar den största demokratiseringen i Finlands historia.

Mobilisering

Om man beaktar att den moderna finskan skapades av män som fått sin bokliga bildning på svenska (och latin) och

att språken existerat parallellt och påverkat varandra i sekler är det uppenbart att det finns starka element av kontinuitet också i de uttalat mest finska sammanhang. Ända in på 1900-talet var svenskan dessutom bildningsspråket för majoriteten av medlemmarna i den bildade klassen. Sammanställaren av *Kalevala*, professorn i finska Elias Lönnrot, som själv hade svenska som bildningsspråk, konstaterade att modersmålet hade en underordnad betydelse jämfört med bildningsspråket. Skolspråket var helt avgörande för elevernas förmåga att uttrycka sig i tal och skrift.⁵ Också skoldimensionen hade sin egen logik, som gick ut på att behålla den svenska samhälls- och rättsordningen, till vilken det inte egentligen fanns några alternativ. Samtidigt betonades kulturella drag utanför och i opposition mot "det svenska". Det skedde genom språklig purism riktad mot "sve-cismer", betonande av det finsk-ugriska släktträdet, Yrjö-Koskinens finsknationella historiesyn, namnförfinsknings- och karelsk folklore. Dessa former av avståndstagande från det svenska är också en del av svenskhetens historia i Finland.

De svenska inslagen spelar olika roller i olika sammanhang. Det är inte alltid lätt att skilja mellan ställningstaganden till Sverige och till svenskheten i Finland. Finskhetsivrarna kunde förhålla sig negativt till något (gammal- eller riks)svenskt, inte så mycket för saken i sig utan för att de svenskspråkiga i Finland framställde sig som bärare av denna tradition och betonade sin roll som kulturbärare (*Kultur-träger*), förmedlare av västerländsk kultur till ett barbariskt, östligt eller rent av "mongoliskt" finskt folk, som var oförmöget att bygga och upprätthålla en stat.

Polemikerna kristalliserade sig kring uttryck som "vikingar" och "mongoler", varmed avsågs att de svenskspråkiga var sjörövare och rövarbaroner inställda på att underkuva och plundra finnarna. Dessa betecknades åter av svenskarna som ett underlägset folk.

Härtill kommer att det fanns ett både dialogiskt och dialektiskt förhållande mellan språkgrupperna och deras politik. Finskhetsrörelsen inleddes i etniska tecken; i takt med dess framgångar skedde en differentiering och splittring av rörelsen. I finskhetsrörelsen fick medborgarnationalismen ett allt starkare fotfäste vid sidan av den etniska nationalismen, medan utvecklingen bland de svenskspråkiga gick i motsatt riktning. När de svenskspråkigas ställning försvagades ökade behovet av att lyfta fram det egna språket och kulturen. Det innebar samtidigt att ämbetsmän, byråkrater och liberaler fick en mera undanskymd ställning.⁶ Samtidigt bör det framhållas att "etatismen", statscentreringen, har varit stark i Finland oberoende av språk. Man kan diskutera om detta beror på J. V. Snellmans budskap eller på att en övermäktig granne har övertygat finländarna om det kloka i att sitta still i båten. Båda språkgrupperna har i alla fall med få undantag identifierat sig med staten och den lagliga ordningen.

De flesta minoriteter eller etniska grupper betonar att de är unika, vilket ofta har uteslutit eller omöjliggjort anläggandet av jämförande perspektiv. Emellertid är redan betonandet av det unika i själva verket ett gemensamt drag för nationaliteterna under 1800-talet. Samhällsförändringarna, övergången från ett samhälle av korporationer till ett medborgarsamhälle, förutsatte nya sätt att organisera samhället och

nya former att knyta medborgarna till staten. Till dem hörde folkskolan, värnplikten och föreningslivet. Mobiliseringen av medborgarna tog sig av naturliga skäl olika former. I gamla etablerade stater i Väst-europa där samhällsintegrationen hunnit långt före den moderna nationalismens framväxt blev nationalismen en "medborgarreligion", som i huvudsak tog sikte på att stärka och integrera en existerande stat. I de mångnationella kejsardömena i Central- och Östeuropa var utgångsläget ett annat. Dessa konglomeratstater var inte i högre grad integrerade eller centraliserade utan bestod av delar och folk med olika relationer till centrum, "autonomier" om man så vill. I dessa förhållanden blev nationalismen ett verktyg för att öka detta spelrum, att skapa en stat. Nationalismen blev en befrielselära. Indelningen motsvaras av andra kategoriseringar i statsnationalism och kulturnationalism. Den ska inte uppfattas som entydigt geografisk – Irland är ett gott exempel på den "östliga" typen. Indelningen är grov och även omstridd, men kan belysa det faktum att Finland framstår som en mellanform och uppvisar inslag av båda typerna. Vid Borgå lantdag 1809 skapades ett statsembryo, som svensk- och finskspråkiga under 1800-talet omhuldade med en medborgarkänsla och glöd som väl svarade mot de teologiska nyanserna i begreppet medborgarreligion. Samtidigt förde finskhetsrörelsen en kamp som upplevdes och framställdes som en befrielse från svenskans och den svenskspråkiga överklassens dominans.

Om man bortser från det kulturspecifika innehållet genomgick finskhets- och svenskhetsrörelsen en likartad utveckling under den s.k. mobiliseringsprocessen.

Det är ett mönster som i rätt så hög grad överensstämmer med de faser som Miroslav Hroch kommit fram till i sina studier av minoritetsnationaliteter. En fas då folket upptäcks av ett fåtal ståndspersoner, forskare och intellektuella (fas A) övergår i en politisk fas, då man formulerar krav (B) och en massfas, då en rörelse organiseras och börjar agera i politiken (C). Hroch tillämpade sina faser på "små folk", ofta i ett läge av konflikt majoritet–minoritet, men schemat är så allmänt att det kan tillämpas på grupper av olika storlek.⁷

Finlandssvenskarna som minoritet

De ovan nämnda utvecklingslinjerna och faserna diskuteras mer utförligt senare, men det finns skäl att fästa uppmärksamhet vid några drag där finlandssvenskarna i dagens perspektiv skiljer sig från andra minoriteter – med målsättningen att den historiska framställningen kunde ge svar på varför så är fallet. En renodlat etnocentrisk förklaring är inte tillräcklig. Minoriteters kultur kan inte förstås bara utifrån grupperna själva utan som reaktioner på och anpassning till samhällets förändring. Reaktionerna och beteendena inom en grupp – eller om man beaktar det historiska utgångsläget grupper – som de svenskspråkiga i Finland kan inte förstås utan att man också beaktar den finskspråkiga majoriteten och andra relationer mellan majoritet och minoritet. I själva verket kräver förståelsen att man relativiserar och historiserar t.ex. minoritetsbegreppet.

Sociologen Erik Allardt har fäst uppmärksamhet vid att ett karakteristiskt drag för finlandssvenskarna är att de be-

härskar den egna gruppens språk. Detta är ingen självklarhet – som exempel kan nämnas att bara ca 15 procent av baskerna i Spanien kan tala baskiska. Bakgrunden är att finlandssvenskarna kan få hela sin skol- och utbildningsgång på svenska – detta är inte fallet för många andra minoriteter, och förklaringen kan endast sökas i historien. Ett annat komparativt sett intressant faktum är att finlandssvenskarna räknas med ett slags minimiprincip, som bl.a. tvingar också dem som inte kan identifiera sig eller av andra identifieras som svensk- eller finskspråkiga att ange huvudspråk vid folkräkningen. Genom att använda metoder som tillämpas på andra håll kunde man nå en närapå dubbel folkmängdssiffra för finlandssvenskarna; omvänt skulle många andra minoriteter mer eller mindre uträddas ifall man använde de kriterier som tillämpas i Finland. Ifall kriteriet att 15 procent behärskar ett språk är tillräckligt, kunde finnarna efter 1809 betraktas som svenskar, vilket de historiskt sett hade varit i sekler. En annan något paradoxal konsekvens av Finlands utbredda tvåspråkighet är att de tvåspråkiga synbarligen är och länge har varit betydligt fler än personer med svenska som huvudspråk. Finlandssvenskarna är en minoritet bland de tvåspråkiga, vilket innebär att icke-finlandssvenska tvåspråkiga – d.v.s. personer som inte betraktar sig som medlemmar av en finlandssvensk etnisk gemenskap – spelat och spelar en viktig roll för att bära upp svenskan i Finland.⁸

I dag uppvisar den sociala sammanställningen bland finsk- respektive svensk-språkiga inga större skillnader, likheter-na är så stora att forskare diskuterar om grupperna skiljs åt av något annat än språk-

ket. Detta förstärks av att språken trots de lingvistiska skillnaderna har i hög grad gemensam semantik eller ett gemensamt betydelsesystem; det finns inga påtagliga tecken på att grupperna ser världen på väsentligt olika sätt. Historiskt sett intog den svenskspråkiga överklassen, stadsbefolkningen och kustallmogen emellertid vissa nischer som de dominerade.⁹ Det vore överraskande om dessa sociala skillnader inte gett upphov till vissa skillnader i sättet att greppa världen.

Om finlandssvenskarna är en grupp som behärskar sitt språk i ovanligt hög grad, skiljer de sig från många minoriteter också genom att de saknar ett gemensamt sammanhängande territorium och genom att vara spridda över hela den sociala skalan. Å andra sidan har finlandssvenskarna andra resurser:

Finlandssvenskarnas resurser består i att de har en förmedlaruppgift i förhållande till Norden, att de är jämförelsevis väl utbildade, att de äger jord och att de har kapital. Det är krasst sagt, men det är också en utgångspunkt som är nödvändig, för att man skall förstå vissa drag i den finlandssvenska befolkningsutvecklingen.¹⁰

Det är inte fråga enbart om en känslosak, utan också i stor utsträckning om gemensamma intressen, att genom sammanhållning upprätthålla institutioner.

Elitens val

De flesta framställningar rörande språkfrågan eller nationalitetsrörelserna i Finland beskriver 1800-talets historia som historien om nationalitetsrörelsernas frammarsch. Det är frestande att skriva den som en historia om tillväxt och

"De tre gustavianerna" gjorde mycket för att bevara de gustavianska traditionerna i Finland – J. F. Aminoff inom militärväsendet, J. A. Ehrenström som den nya huvudstadens skapare och G. M. Armfelt inom administrationens område.

framgång där man negligerar eller nedvärderar de alternativ som historien eliminerade, men som i sin tid var lika beaktansvärda. Ett sådant synsätt betonar

hur nationalitetsrörelsen bryter fram med oemotståndlig kraft. Nationalandan förklarar sin målsättning eftersom det är dess bestämmelse. I modern forskning

betonas emellertid s.k. konstruktivistiska drag starkare än tidigare: nationer *skapas* i minst lika hög grad som de *uppstår*.

I historien förekommer ständiga vägval. Alternativ väljs bort, ofta sådana som samtidigt uppfattade som lika realistiska, patriotiska eller värda understöd som det förverkligade alternativet. När ett alternativ valts är historiens aktörer vanligen bundna vid detta val och dess konsekvenser (*path-dependence*). När de som väljer är historiska kollektiv, språkgrupper, klasser eller motsvarande, innebär valen också alltid en förändring av kollektivet eller gruppen. När en del av gruppen väljer ett alternativ, kan återstoden gå en annan väg. Flera sådana val kan reducera gruppen till betydelselösa spillror, men gruppen kan också rekrytera, ”mobilisera”, medlemmar ur andra kollektiv eller helt nya grupper som tidigare stått utanför.

När det gäller språkfrågan så utgick strängt taget alla alternativ långt fram i tiden ur den i början av 1800-talet svenskspråkiga sociala gruppering som sammanfattas i termen ”ståndspersoner”. Gruppen kunde betecknas som ståndssamhällets ytskikt. Det centrala är att det var frågan om en – givetvis med kejsarens bemyndigande – styrande elit. De nya grupper som i politik och samhälle efterträdde sådana eliter brukade förlöjliga eller se ned på dem som försvinnande relikter från en förgången tid, men det var knappast en realistisk beskrivning, utan snarare en del av kampen. Gary Cohen konstaterar att historiker alltför ofta tenderat att betrakta styrande eliter som misslyckanden eller ”döende klasser”, medan underordnade majoriteter kategoriserats som ”progressiva”. De gamla eliternas envisa vägran att dö ut präglade samhället och de nya uppstigande grupperna definierade sina gruppvärderingar och sociala relationer i ett dialektiskt förhållande till de gamla styrande eliterna.

Gruppen ståndspersoner genomgick under 1800-talet en betydande förändring – från ett av historiska skäl svenskspråkigt styrande skikt till ett bildningsborgerskap och en språkbaserad minoritet, som utgjorde en andra nationalitet i en tvåspråkig stat. Fram till 1800-talets andra hälft var det den svenskspråkiga ståndspersonsgruppen, eller snarare grupper inom den, som tog initiativen. Under den senare delen av seklet försökte olika grupper inom det ledande skiktet stärka sin position och trygga sina val genom att mobilisera stöd från bredare finsk- respektive svenskspråkiga sociala skikt. Man gick på både finskt och svenskt håll in för att skapa en samhörig-

Bokmärke från 1900 uttrycker förhoppningar om en enig nationell front.

hetskänsla bland människor som aldrig träffats, men upplevde att de hörde samman utifrån härstamning, språk eller religion.¹¹ Samtidigt ändrade både politiken och aktörerna karaktär. Det berodde både på samhällsutvecklingen i form av bredare utbildning, snabbare kommunikationer och på övergången till ett politiskt system där rösterna inte längre vägdes som i fyrståndslantdagen utan räknades som i enkammarlantdagen från 1907. Med masspolitiken var det inte längre den svenska eliten som tog initiativen, utan den tvingades på olika sätt reagera på finskans frammarsch.

Under decennierna efter 1809 prövade den svenskspråkiga bildade klassen flera alternativ, som kan betraktas som reaktioner på den nya situation som uppstått efter riksdeleningen. Alternativen eller strategierna var ett sätt för ståndspersonerna att försöka behålla sin ställning under samhällsförändringarna eller åtminstone att anpassa sig till dessa förändringar. Som Gary Cohen konstaterar i sin undersökning rörande tyskarna i Prag: styrande eliter lägger sig inte bara ned och dör, de gör motstånd.¹²

Den svenskspråkiga bildade klassens reaktioner och strategier innebar inledningsvis ett byråkratiskt fasthållande vid det gamla och att genom lojalism styra som kejsarens trommän. Under 1800-talets första hälft växte tre andra alternativ fram. Medlemmar av eliten mobiliserade bredare folklager kring landets två inhemska språk, medan en del av eliten sökte sig till en liberalism som ville tona ned språkfrågan. Liberalismen eliminerades som organiserad kraft på 1880-talet, medan finskhets- och svenskhet rörelserna utvecklades till partier.

Finskhetsens frammarsch, hotet från Ryssland och det svenska bildade skiktets detronisering i masspolitikens tidevarv gjorde att delar av den svenskspråkiga eliten retirerade från politikens arenor i en stämning som inom litteraturen gått under namnet dagdrivarlitteratur, medan en annan del engagerade sig genom att delta i det aktiva motståndet mot Ryssland. Frustrationerna över utvecklingen i Finland i början av 1900-talet ledde också till en germanistisk inställning som såg två raser i Finland. Det innebar en reträtt till aprioriska positioner. Den självständiga republiken och dess stormiga födelseår ställde åter de svenskspråkiga inför nya utmaningar.

De olika förhållningssätten i språkfrågan kan ses som strategier för att behålla eller förvärva makt, ibland som ett medel att överleva. Även om initiativen kom från ståndspersonsklassen betyder det inte att eliten agerade som helhet, tvärtom utgick olika strategier från och stöddes av olika grupper inom eliten. Nationalitetskonflikterna utkämpades till stor del inom eliten. Först masspolitikens framväxt kring 1900 ändrade på detta förhållande.

Det alternativ som utkristalliserades som ett acceptabelt alternativ för majoriteten av de svenskspråkiga var integration i republiken som en av två nationalspråksgrupper med kulturautonomi. Det innebar en paradox som blivit allt mera uppenbar med tidens gång. De svenskspråkiga var en jämbördig folkgrupp vars språk blev ett av republikens nationalspråk. Samtidigt var de svenskspråkiga en *de facto*-minoritet med alla de problem som en sådan ställs inför.

Bokens uppläggning

Den här boken handlar i hög grad om idéer och ideologier, men den kan knappast kallas idéhistorisk. Den är heller inte någon strukturanalys, även om den går in på samspelet mellan idéer och organisationer. Bokens huvudperson kan sägas vara just "språkfrågan", men frågan är ingen självständig faktor, trots att den har både en intrig och aktörer. Intrigen är det som kallas mobilisering, uppbyggnaden av en folkrörelse och organisationer för att försvara och stärka nationaliteten. Om man inte granskar dessa vägskalet och vägval går man miste om viktig information; de oförverkligade alternativen säger mycket om de förverkligade. Historien skriven som de stora nationalitetsrörelsernas framgångshistoria tenderar att överskugga de mindre grupper som initierade dem och ledde dem.

Bokens uppläggning följer de frågeställningar som aktualiseras genom resonemanget om svenskhetens dimensioner och elitens roll. De första huvudkapitlen tar upp det svenska arvet och omvärldskontakter, särskilt Finlands kontakter till Sverige och Ryssland. Här behandlas också elitens första alternativ: byråkratiens fasthållande vid den svenska ämbetsmannastaten och elitens närmande till Ryssland. De följande kapitlen behandlar finskhetsrörelsen samt upprättandet av liberalismen och svenskhetsrörelsen som alternativ fram till 1860- och 1870-talen. Dessa decennier har valts som skiljelinje därför att tre nationella idéer i en mening då nått sin första utformning. Samtidigt erbjöd lantdagen från 1863 en arena där de kunde föras fram. Politiken började få ett nytt innehåll. Trots *Kalevala* och Åbromantiken¹³ hade all finskhet en "full-

komligt teoretisk prägel" ända tills Johan Vilhelm Snellmans *Saima* började utkomma 1844. Med tidningen togs steget från teori till praktik. Finskhetskänslans mutation till full medvetenhet inleddes 1844 men tog lång tid.

Motsvarande steg tog svenskheten under decenniet mellan August Sohlmans *Det unga Finland* (1855) och nationstidningen *Nylands Dragon* kring 1860 och tidningen *Vikingen* 1870. Kring 1860 var nordisten och den blivande professorn A. O. Freudenthal den enda i den lilla kretsen omkring honom som var en övertygad medveten nationalist. Kapitlen 5 och 6 behandlar den finska och svenska mobiliseringen, konflikterna kring språkfrågan och samhällets klyvning i finskt och svenskt. Därefter behandlas finlandssvenskheten och de alternativ som öppnade sig för den allt mera trängda svenskspråkiga eliten samt den politiska utvecklingen i Svenskfinland. Avslutningsvis behandlas republiken Finlands första år och den utveckling som ledde till språklagstiftningen och den svenska kulturautonomin i början av 1920-talet.

Språkfrågan har varit så central i Finlands 1800-tal att det finns en omfattande litteratur på området. Till en förvånande stor del är denna litteratur präglad av samtida perspektiv och ställningstaganden till vem som "hade rätt", liksom även av en överbetoning av språkstridsperspektiv. Därmed har frågor som språkets sammanvävning med andra sociala dimensioner, två- och mångspråkighet samt rörligheten inom och mellan språkgrupperna kommit i skymundan. Under de senaste decennierna har forskningen också i Finland tagit intryck av modern forskning kring nationalism.

Man brukar ibland dela in forskning-
en rörande nationalitetsrörelser och mi-
noritetsfrågor i två grupper. Den ena ser
rörelsernas öde som bestämt inifrån, rent
av som inprogrammerat i ifrågavarande
enhets öde. Enheten har sitt öde som den
förverkligar. Den andra gruppen beto-
nar å sin sida att enheten inte förverkligar
ett öde eller en inre logik, utan reagerar
på normala påtryckningar och orsaker.
Läsaren torde i detta skede ha insett att
jag hör till den senare typen av forskare.
Man kan enligt min mening hävda att
den röda tråden i Finlands historia, sär-
skilt den som ledde till självständighet,
är att Sverige levererade "redskapen", den
svenska samhällsordningen och rättsord-
ningen, medan Ryssland stod för tillfäl-
let genom att ge Finland spelrum genom
autonomi. Viljan och beslutsamheten fick
finländarna stå för själva, men det vikti-
ga är att alla tre behövdes. I dispositionen
kommer detta till synes som flera under-
kapitel om "det svenska arvet", om han-
del, migration, ett förändrat urbant system
och regionala system samt en distansering
från Sverige.

Under "Finlands imperiella decennier"
från 1840 till 1870 började finskans infly-
tande öka, medan svenskans långsamt
minskade. Finlands tre språk uppnåd-
de jämlikhet genom språkförordningen
1902, men knappast på ett sätt som till-
talade svenskar och finnar. Frågan om

vad man ska kalla en grupp som befinner
sig i stark förändring är intrikat. Benäm-
ningar är föränderliga och innebär ofta
ett ställningstagande till gruppens natur.
Så kallade "etnonym", benämningar på
etniska grupper, har ofta varit omstridda.
Termer som "finlandssvensk" och särskilt
"finländare" har varit häftigt omdebate-
rade, och denna kamp var en del av natio-
nalitetskampen. Jag har valt en pragma-
tisk linje och före nationalitetsrörelserna
i huvudsak talat om "svenskspåkiga" för
att markera att de skiljelinjer och gräns-
dragningar som behövdes för att skapa
en sådan kategori som "finlandssvensk"
ännu inte företagits. När det gäller poli-
tiska aktörer har jag använt termer som
"svensksinnad". I mån av möjlighet har
jag undvikit termerna fennomani respektive
svekomani eftersom jag inte omfattar
tanken att nationalismen var en sjukdom
eller sinnesrubbnig.

Termerna "fosterländsk" eller "patriot"
vore utmärkta om det inte i ett tvåspråkigt
samhälle lätt blir så att om den ena (ofta
också egna) gruppen betecknas som pa-
trioter, framstår motståndarna som opat-
riotiska. I avsnitten om uppbyggnaden av
svenskheten i Finland har jag använt or-
det "finlandssvensk", som introducerades
i slutet av undersökningsperioden. Man
bör då observera att termens genombrott
var ett resultat av nationalitetskampen,
inte en apriorisk kategori.

Från Svenska till Nya Finland

Är 1809 förlorade Sverige mer än en tredjedel av sin areal och mer än en fjärdedel av sin befolkning. Det var den tyngsta freden i rikets historia, och den blev ännu tyngre av att det gällde en del av rikets kärnområde, de sedan sekler integrerade landskap som var representerade på riksdagen. Det var inte fråga om provinser som de baltiska, Ingermanland och Kexholms län och än mindre Svenska Pommern, som hörde till det tysk-romerska riket, varigenom den svenske kungen var tysk riksfurste. Finland var Sverige i många centrala avseenden. De nya gränserna drogs inte enligt lingvistiska eller etniska kriterier. Ryssarna var mera intresserade av Åland med dess svenska befolkning än av Tornedalen med dess till stor del finskspråkiga befolkning. Alexander I var angelägen om att säkra sin huvudstads försvar och då var sydkusten av intresse, inte ödemarkerna i det inre.¹

Frågan om Finlands ställning i det svenska riket före 1809 har varit ungefär lika omdebatterad som frågan om landets konstitutionella ställning inom det ryska riket efter 1809. Finland var helt integrerat i den svenska statskroppen, men

betraktades samtidigt som något mer än en riksdel. I Finland var invånarna motståndare till centralstyrning såsom det botteniska stapeltvånget, som dock kändes lika tryckande i Sundsvall och Umeå som i Vasa och Nystad. Finlands specifika vikt hade ökat i riket. Finlands befolkning växte snabbare än Sveriges, medan finländarnas andel av de högre ämbetsmännen i Finland växte; år 1808 var sålunda samtliga 15 professorer vid akademien i Åbo födda i Finland.² Allt detta utspelade sig i en miljö där rikslojaliteten dominerade. I den mån Ryssland före 1809 utövade någon lockelse var det som en stor, kosmopolitisk stat, där många, inte minst militära karriärmöjligheter stod öppna; speciellt för adelssläkter som ville ge sina barn en ståndsmässigt god start i livet.

I det här kapitlet behandlas bytet av överhet och dess konsekvenser för förvaltningen, lagstiftningen och befolkningen i storfurstendömet. En röd tråd utgörs av den ryska riksledningens strävan efter att föra Finland närmare Ryssland och samtidigt öka avståndet till Sverige. Rent konkret tog detta sig uttryck i t.ex. beslutet att låta Helsingfors ersätta Åbo som centralort.

Särförvaltning och administrativ autonomi

Det som skedde i Finland från 1809 framåt innebar grundandet av ett särförvaltad område. I ett efterhandsperspektiv kan vi tala om statsgrundande åtgärder, men för samtiden stod det ingalunda klart att slutresultatet skulle bli en stat. Frågor som måste få en lösning var inrättandet av en beslutsprocess och föredragningsordning, d.v.s. vilka regler som skulle tillämpas och vilken kanal som skulle upprättas till kejsaren. Vidare behövdes en (central)förvaltning med underlydande organ för att bereda och implementera besluten. En förutsättning var att den nya enhetens gränser drogs upp såväl på kartan som mellan människorna. Var löpte Finlands gränser och vem hörde till denna enhet och var underkastad dess lagar och beskattning, vilken lag skulle tillämpas? Vidare behövdes regler för hur kejsaren i det ortodoxa Ryssland skulle administrera ett lutherskt land och hur riket skulle förhålla sig till en ståndsindelning som skilde sig radikalt från den ryska. Grundandet av det ryska storfurstendömet Finland implicerade också den största territorieutvidgningen i Finlands historia; de lösningar man gick in för i fråga om Viborgs län kastade sin skugga långt fram i tiden. Alla dessa frågor har en svensk dimension: hur mycket av svensk lag, rätt och förvaltning levde vidare och vilka transformationer genomgick den tidigare integrerade riksdelen?

Den gemensamma historien resulterade i att Sveriges och Finlands grundläggande rätts- och förvaltningsstruktur samt den därtill hörande terminologin är gemensam om än inte identisk. Det gäller frågor som den stora andelen ären-

den som avgörs vid regeringens plenum, inte i starka ministerier, och riksdagsutskottens viktiga roll. En viktig del av det svenska administrativa arvet, som bevarats i princip likartat, är de centrala ämbetsverken. Ett "svenskt" drag är också det domstolsliknande förfarande som utmärker beslutsfattandet på regeringsnivå och inom den centrala statsförvaltningen. Gemensamma är även invecklade system för förvaltningsrättskydd. Länsstyrelserna med sin tradition från 1634 års regeringsform, är i båda länderna de viktigaste regionala statsorganen med en till senaste tid nästan identisk uppbyggnad och kompetens.

Föredragningsordningen och centralförvaltningen var nyskapelser utan direkta förebilder i det svenska riket, men frånsett ganska uppenbara förordningar och regler, närmast av polisiär karaktär i traditionell vid mening (pass, handel m.m.) och dikterade av ockupation, krig och suveränitetsövergång, företogs till en början nästan inga förändringar under centralförvaltningens nivå. Det var till en del givet i och med att ståndsprivilegierna och 1734 års lag förblev i kraft, men inte heller i övrigt gjordes några djupgående ingrepp i den svenska förvaltningens strukturer. Generalguvernören hade omfattande polisiära och andra befogenheter, men han utövade dem genom landshövdingar, kronofogdar och länsmän. När förändringar senare vidtogs var det snarare ett resultat av en intern utveckling i Finland (ibland inspirerad av reformer i Sverige) eller av närmast kosmetisk natur såsom att landshövdingarna 1841 fick tjänstebeteckningen guvernör.

Kommunalförvaltningen uppvisar stora likheter med den svenska, trots att en

modern kommunalförvaltning uppstod först i mitten av 1800-talet. Likheterna går tillbaka på en gammal gemensam tradition av stads- och sockensjälvstyre, samt på att kommunalreformen i Sverige leddes av den från Finland överflyttade juristen J. J. Nordström. Hans förslag fick stor betydelse också i Finland. Exemplet kan sägas vara typiskt såtillvida att likheterna på lag- och förvaltningsområdena bygger direkt på en vidareutveckling av en gemensam tradition eller på att innovationer lånats från det andra landet. Det skedde med en lätthet som bara kan förklaras med kontakter och tradition samt en likartad samhällsstruktur. Det har gjorts acceptansen och inplaceringen meningsfull och lätt.³

Man kan säga att det centrala i Finlands anslutning till det ryska riket var att landet förenades med, men inte inkorporerades i riket. Åtgärder vidtogs omedelbart för att skapa en ny centralförvaltning och en föredragningsordning. Det var helt enkelt nödvändigt för att upprätta kontroll och säkra beslutsfattandet. Kontakterna med riksledningen, d.v.s. kejsaren och kejsardömetts myndigheter, ordnades genom Kommittén för finska ärenden (upplöst 1826) och en statssekreterare (från 1826 chef för statssekretariatet, från 1834 ministerstatssekreterare).⁴

Kejsarens representant i Finland var generalguvernören, som biträdades av ett kansli. Generalguvernören var normalt befälhavare över de i Finland förlagda trupperna och högsta ordningsmyndighet, en funktion som han utövade genom landshövdingarna, som även var underordnade senaten. Han var samtidigt ordförande i senaten, men utövade sällan denna funktion, inte minst där-

för att förhandlingarna fördes på svenska. Generalguvernörerna kom från kejsardömet, även om endast en minoritet var etniska ryssar. Under långa perioder befann sig generalguvernörsinstitutionen i viss mån på sidan om ärendenas gång. Samtliga ärenden som fördes till kejsaren gick via generalguvernören, men ofta som ren rutin.

Sammantaget innebar ministerstatssekreterar- och generalguvernörsinstitutionerna och särskilt det under långa perioder väl fungerande samarbetet mellan innehavarna av ämbetena att Finland isolerades från den ryska förvaltningen, vilket bidrog till att bevara svenska strukturer. Ryska ministrar och andra myndigheter kunde i princip endast kommunicera med finländska myndigheter genom ministerstatssekreteraren och generalguvernören; direkta kontakter förekom dock i rutinmässiga handräckningsärenden. Det fanns heller inga karriärvägar för tjänstemän mellan Finland och Ryssland, utan det var fråga om olika tjänstemannakårer. Skolväsendet och tjänstemannautbildningen låg likaså till stor del i finländska händer och bidrog till att inplantera en på storfurstendömet inriktad patriotisk anda.

Regeringskanseljen, från 1816 Kejsarliga senaten för Finland, var ett ämbetsverk som fattade beslut i kejsarens namn och verkade i två enligt svensk modell kollektivt arbetande departement. Ekonomidepartementet utvecklades under 1800-talets gång i riktning mot en regering för Finland; dess underavdelningar, expeditionerna, utvecklades i riktning mot ministerier (vilket de också döptes till i det självständiga Finland 1919). Justitiedepartementet utvecklades i riktning

Som en följd av 1808–09 års krig förenades Finland med världens mäktigaste landbaserade imperium, som styrdes av Alexander I (1777–1825), kejsare från 1801. Litografi av Gerhard von Kügelgen.

mot en högsta domstol. Centralförvaltningen var av avgörande betydelse; dittills hade Finland på nivån ovanför länsstyrelserna styrts från myndigheterna i Stockholm. De enda ämbetsverk som inrättades för Finland eller med Finland som ämbetsområde var lotsdistriktet och strömränsningsdirektionen.

En intressant fråga är varför Finland fick denna administrativa autonomi. Pacificeringsbehovet och den traditionella ryska kooptationspolitiken spelade in, men en viktig faktor var att den ryska förvaltningen var relativt underutvecklad. Man saknade helt enkelt utbildade tjänstemän som kunde ha tagit över och hade därför få alternativ till att utnyttja den existerande förvaltningsapparaten. När den ryska förvaltningskapaciteten byggts ut i slutet av 1800-talet blev klimatet också betydligt kärvare för storfurstendömet.⁵

Upprättandet av centralförvaltningen utgjorde början på en utbyggnad som med tiden gav Finland en från Ryssland separat administrativ struktur som omfattade nästan alla samhällssektorer utom diplomati och försvar (dock till den del de inhemska trupperna krävde förvaltning) samt telegraf. Snart grundades en uppsättning verk börjande med intendentskontor 1810 (allmänna byggnader), postdirektion och collegium medicum 1811. Fram till 1826 grundades 18 verk med totalt 212 nya befattningar. Första hälften av 1800-talet var en gyllene period för lojala ämbetsmän, som egentligen fann det ganska behagligt att ha hand om regeringsmakten i storfurstendömet utan inblandning av lantdagrar och impulser från väst.⁶

Ställningen som tjänsteman var bekväm och gav en socialt tryggad posi-

Till äminnelse av den deputation från Nya Finland som besökte kejsaren i november 1808 för att framföra de nya undersåtarnas önskemål slogs en medalj.

tion. Adlandet fortsatte i snabb takt och de högsta posterna var reserverade för adelsmän. Åren 1800–1840 steg andelen adliga tjänstemän från 5,4 till 22,5 procent av hela tjänstemannakåren. Andelen adelsmän kulminerade kring 1870. Under perioden 1800–1870 växte den totala statstjänstemannakåren från 2 650 till 3 166, vilket innebär att ökningen inte ens höll samma takt som folkökningen. Detta förklaras främst av att militärförvaltningen inskränktes starkt.⁷ Delvis är det fråga om ett perspektivfel. Motsvarigheterna till en del av officerarna i de indelta och värvade svenska trupperna återfinns efter 1809 i rysk militärtjänst.

Till linjeförvaltningen kom med tiden egna statsjärnvägar, en egen värnpliktig armé (1879–1901) och egna verk på ideologiskt viktiga sektorer som statistik och fornminnesförvaltning, till och med en separat tideräkning, den gregorianska nya stilen, som inte överensstämde med den i Ryssland gällande julianska gamla stilen. Statssekretariatet och generalguvernörskansliet dubbeldaterade sina handlingar,

men i övrigt levde länderna i olika tid; den gamla ordningen avskaffades i kejsardömet i februari och i Finland i mars 1917.

Sveriges och Finlands statsfinanser separerades omedelbart efter 1809. Enligt en beräkning hade hälften av de i Finland uppburna skattemedlen använts inom landet, medan den andra hälften överförts till Stockholm. Genom den nya regimen fick Finland betydande fördelar. Samtidigt träffades ett viktigt avgörande: skatteinkomsterna från Finland skulle användas i Finland. Storfurstendömet fick egna statsfinanser och egen statsbank. Finland betalade inga bidrag till rikskassan (nog till kejsarens finska handkassa – som användes för finländska ändamål), inte ens för försvaret utöver de inhemska trupper som uppställdes vid olika tillfällen. De separata statsfinanserna möjliggjorde i sinom tid egna statslån och eget mynt.

I kyrkligt hänseende blev Finland år 1809 en del av ett ortodoxt rike som först relativt nyligen fått katolska och protestantiska undersåtar. Av rikets självuppfattning följde också att t.ex. lutheranernas religionsutövning visserligen var tolererad, men i form av rättigheter av privilegiekaraktär för lokala grupper. Frågan var känslig, särskilt för prästeståndet och bondeståndet. Finska deputationen anhöll 1809 särskilt i Petersburg om att kyrkan i Finland skulle förbli oberoende av andra statsorgan än monarken själv, vilket kejsaren "huldrikt" accepterade.⁸

En ny kyrkolag för Finland stadfästes 1868. Till dess hade man alltså fått klara sig med den tvåhundra år gamla svenska kyrkolagen med tillägg och separata bestämmelser. Kyrkan fick en unik position, där den ensam hade initiativ-

rätt och kyrkomötets beslut endast kunde godkännas eller förkastas i lantdagsbehandlingen. Staten hade alltså endast en negativ rätt, d.v.s. möjlighet att förhindra lagstiftning. Kyrkan i Finland kunde, som Gustav Björkstrand har konstaterat, "under den ryske kejsarens överinseende utvecklas till en friare folkkyrka än i något annat nordiskt land".⁹

Den administrativa grundstruktur som upprättades 1809 och åren därefter blev i huvudsak bestående. Utbyggnaden stoppades efter att ryssarna upptäckt utbyggnaden av Finlands autonomi och genom den konstitutionella konflikt som bröt ut kring 1890. Den rullades i någon mån tillbaka genom förenhetligandet av post och tullar (endast partiellt) samt lotsverket och indragningen av den separata inhemska värnpliktsarmén, men i huvudsak blev de administrativa arrangemangen bestående. En orsak till att de äldre strukturerna fanns kvar – och därmed vann det hävdvunnas auktoritet – var finländarnas lojalitet och att systemet fungerade.

Även om en öppen kris i de rysk-finländska relationerna bröt ut först i slutet av 1800-talet var Krimkriget 1853–1856 respektive 1860-talet viktiga vändpunkter. På 1860-talet växte den finländska statstanken snabbt, men det skedde i stort sett samtidigt som doktrinen om ett enhetligt och odelat Ryssland växte fram som en reaktion på det polska upprорот 1863. I längden var en sammanstötning oundviklig och det är ett uttryck för den smidighet som de ansvariga på båda hållen lade i dagen att den kunde uppskjutas så länge.

Undersåtar och medborgare

Övergången från en överhet till en annan skedde genom erläggande av tro och huldhet. Undersåtskap i Finland innebar efter 1809 något annat än undersåtskap i det ryska kärnområdet. Det framgick av det administrativa språkbruket som använde uttryck som "våra undersåtar i Finland"; termen medborgarskap förekom, men började synbarligen användas genomgående och konsekvent i juridiska sammanhang relativt sent; "medborgare" och "medborgare-rätt" förekommer dock redan i handlingar från 1810-talet. I rysk text användes vanligen i officiella sammanhang termen "finljandskie urozjentsy", som i motsvarande svenska texter översattes med "infödda finländare" eller med en russicism "finska infödingar". "Urozjenets" avsåg en person som härstammade från, var juridiskt "inskriven" i, ett visst område.

Avgränsningen av ett finländskt undersåtskap skedde stegvis och ståndsvist som följd av fredsslutet och flyttningar. I Ryssland var man benägen att lägga födelseorten till grund för vem som skulle betraktas som finländare 1809; de som var födda i Finland var "finska infödingar". Finländarna var inte 1809 inställda på att utestänga svenskar, en kategori som de själva tillhört alldeles nyligen, utan argumenterade för att i Sverige födda officerare vid de finska trupperna skulle komma i åtnjutande av de fördelar som kejsaren beviljat de inhemska officerarna. Detta innebar samtidigt att de blev kejsarens undersåtar i Finland, vilket i sin tur ledde till att en del ätter med rötter i Sverige blev bofasta i landet. I övrigt ledde fredsfördragets bestämmelser om att man inte kunde äga fast egendom i det andra landet

till att många personer efter en ursprungligen treårig frist, som förlängdes till 1817, tvingades att välja fosterland. Detta ledde i en del fall till att släkter delades i en svensk och en finländsk gren, vilket i sin tur upprätthöll släktskapsband över Bottniska viken långt fram i tiden.

Finländarna tillerkändes rätt snart samma rättigheter som ryssar då de vistades i Ryssland. Redan 1809 förordnade kejsaren att finländska tjänstehjon skulle behandlas på samma sätt som ryssar från det inre av Ryssland, 1821 tillerkändes adelsmän från Finland samma rättigheter som ryssar vid inträde i rysk militärtjänst och 1825 tillerkändes finländska köpmän samma rättigheter som ryska.¹⁰

Dessa ståndsbaserade bestämmelser om likställande av finländare med ryssar skapade dock lika många problem som de löste. Ett grundläggande problem var att de berörda korporationerna till sin karaktär var helt olika i Finland och Ryssland. En bonde eller ett tjänstehjon i Finland var något annat än en livegen i Ryssland. I Ryssland byggde rätten att bedriva handel på det s.k. gillesystemet, medan den i Finland byggde på burskap. Kejsarens beslut om att likställa undersåtarna i Finland och Ryssland blev därmed, i stället för en lösning, en utgångspunkt för regler som i praktiken avskärmade ett finländskt undersåtskap i olika stånd. Dessa bestämmelser tillkom vanligen till följd av att olika praktiska problem pockade på en lösning, mindre till följd av statsrättsliga överväganden.

När den finländska utflyttningen till Ryssland ökade infördes en passlagstiftning, som för obesuttna i huvuddrag överensstämde med den som reglerade de liv- eignas flyttningar, men som avskärmade

Kejsrerliga Finska Hushållningssällskapet belönade idoga jordbrukare med medaljer. Mottot "Kunskap och Drift" förekom på både svenska och finska.

finländarna från ryssar. Härefter var flyttning till Ryssland något annat än flyttning inom landet, men inte detsamma som flyttning utomlands. När man i mitten av 1800-talet av fattigvårdsskäl fastslog att finländare i Ryssland och deras barn skulle förbli inskrivna i sina hemförsamlingar, innebar detta att finländare "av den arbetande och tjänande klassen" som vistades i Ryssland behöll sin ställning som finländska undersåtar och att denna ställning blev ärftlig också i Ryssland.

Ställningen som finsk undersåte var också bestående i den meningen att en finländare som inträtt i militärståndet som soldat i den ryska armén enligt en förordning 1858 återfick sin finska medborgarrätt efter tjänstgöringen. En kvinna som varit gift med en ryss av skattskyldigt stånd kunde efter 1860 utan särskilt tillstånd återfå sitt finländska undersåtskap efter mannens död. En änka efter en livegen skulle "således icke genom ett

dylikt äktenskap egentligen böra anses hafva förlorat sin finska medborgarrätt".¹¹

När personer av "den arbetande och tjänande klassen" ville skriva in sig i Ryssland var de hänvisade till den kotsamma och besvärliga procedur som tillämpades på ryssar som bytte stånd – möjligheten att förvärva ryskt undersåtskap genom tjänstgöring eller utbildning var i praktiken utesluten för den övervägande majoriteten av finländarna.

Bestämmelserna rörande medborgarskap hade utfärdats *ad hoc* av vid olika tider aktuella kamerala orsaker och fattigvårdsskäl, men slutresultatet blev att de i praktiken avgränsade ett finskt medborgarskap. Även om initiativ togs till lagstiftning angående förvärvande och förlust av medborgarrätt från finländsk sida 1884 och om inskrivning av ryssar i Finland från rysk sida 1900 och 1906, fortsatte det alltmer omstridda lappver-

ket av bestämmelser att utgöra den juridiska grunden för medborgarskapet. Det gällde inte i förhållande till utlandet, där finländarna var ryska undersåtar, men inom riket avgränsade bestämmelserna ett regionalt medborgarskap. Medborgarskapet medförde i början inte så många andra rättigheter och skyldigheter än rätt till fattigvård och skyldighet att betala skatt, men med tiden lades medborgarskapet till grund för individens förhållande till staten och därmed knöts finländarna allt fastare till storfurstendömet genom rösträtt, värnplikt och näringsrättigheter.

Befolkning och folkmängd

Ett uttryck för att språket, relativt sett, inte tillmättes någon större betydelse som samhällsfråga är att en någorlunda tillförlitlig språkstatistik för Finland finns att tillgå först från år 1880. Det svenska rikets internationellt sett föredömliga kyrkobokföring och statistik registrerade normalt inte befolkningens modersmål eller huvudspråk. I församlingar vid språkgränsen där prästen skulle hålla gudstjänster och förrättningar på två språk eller där utgifter för två kyrkor skulle fördelas enligt språkgrupper kunde en registrering enligt språk ske på lokalplanet, men detta var ovanligt och osystematiskt. Det förekom att enskilda forskare försökte utröna språkgruppernas storlek lokalt eller för hela storfurstendömet. Finska Hushållningssällskapets sekreterare C. C. Böcker försökte med enkäter samla in uppgifter, men resultatet blev både ojämnt och otillförlitligt.

Den nygrundade finska passexpeditionen i St Petersburg registrerade un-

dantagsvis passtagarnas språkkunskaper 1819. Uppgifterna behövdes för de vistelsepass expeditionen utfärdade för finländare i Petersburg och antecknades på passen. Uppgifterna redovisade förbluffande mångsidiga språkkunskaper. Somliga pigor och gesäller uppgavs kunna fyra eller fem språk. Det förefaller klart att det som registrerades avspeglade en rudimentär förmåga att komma till rätta på respektive språk eller en blandning av dem. Långt fram i tiden klagade de bildade över Petersburgsfinländarnas blandspråk – såväl hos dem som talade svenska som modersmål som hos dem som talade finska. Passexpeditionen registrerade alltså inte modersmål utan språkkunskaper.¹² Även om anslutningen till Petersburgs lutherska församlingar i princip byggde på språk förekom många avvikelser. Förhållandena i storstaden hade sina motsvarigheter i Finland. Som exempel kan nämnas att den gemensamma svensk-finska församlingen i Helsingfors delades enligt språk först 1905.

Allmänt taget är alla uppgifter för tiden före 1880 uppskattningar och måste betraktas som relativt osäkra. År 1880 var de svenskspråkigas antal 294 000, vilket motsvarade 14,3 procent av landets totalbefolkning. Under de föregående decennierna hade andelen synbarligen ganska konstant hållit sig på samma nivå, möjligen med en liten ökning. Efter 1880 har de svenskspråkigas andel av totalbefolkningen minskat kontinuerligt. Viktigare var ändå att en stor del bodde i kommuner med svenskspråkig majoritet (tabell 1). Antalet svenskspråkiga fortsatte att växa till år 1930 och höll sig därefter i stort sett oförändrat till 1950.¹³

Tabell 1. Andelen svenskspråkiga (%) som var bosatta i kommuner med svensk majoritet, länsvis 1880–1910, enligt officiell statistik.

År	Nylands län	Åbo och Björneborgs län	Åland	Vasa län	Övriga	Finland
1880	94,8	55,1	100,0	96,5	9,4	85,9
1910	62,2	59,1	100,0	98,6	–	73,0

Källa: Fougstedt, "Finlandssvenskarna under 100 år" (1984), s. 26.

Den officiella statistiken, som för den angivna perioden registrerar "huvudspråk" (från 1980 "modersmål"), innehåller vissa felkällor, bl.a. i fråga om den frånvarande befolkningen (antalet svenskspråkiga är för högt 1900, för lågt 1940), men ger en i huvudsak riktig bild. Den kan sammanfattas i konstaterandet att den svenskspråkiga befolkningen vuxit under hela den aktuella perioden för att kulminera 1950. Den övriga befolkningens, i praktiken de finskspråkigas, tillväxt har emellertid varit snabbare, vilket reducerade de svenskspråkigas andel av totalbefolkningen till 8,6 procent 1950.

Man bör dock beakta att också en korrigerad språkstatistik bara ger en endimensionell bild, som tenderar att framställa språkgrupperna som distinkta klart avgränsade enheter. Den sociala verkligheten var emellertid mera komplicerad. Det finns skäl att notera att "huvudspråk" egentligen inte mäter identitet – låt vara att frågan bygger på självkategorisering. I ett ideal- eller typfall – till exempel en jordäggande bonde i en helsvensk miljö som behärskar enbart svenska – kan dessa kategorier sammanfalla, men det är lätt att tänka sig mera komplicerade fall – till exempel bondens finskspråkiga dräng som flyttat från inlandet och lärt sig svenska.

Det viktiga är att varken äldre eller moderna folkräkningar gäller "finlands-

svenskar" utan svenskspråkiga, och att dessa kategorier inte sammanfaller. Syftet med statistiken förklarar varför och hur språkfrågan ställdes. Statens behov kom först, inte individens. "Finlandssvensk" är en identitetskategori, till vilken en person hänförs sig genom identifikation (ett mer eller mindre medvetet val), politisk övertygelse eller motsvarande. "Svenskspråkig" anger en färdighet, låt vara att folkräkningarna inte mäter den med något test. Identitet anger snarare ett tillstånd eller en egenskap. Identitet är något man har, till och med när man bestrider det. Forskare måste dock akta sig för resonemang kring s.k. falskt medvetande. Identitet har ett subjektivt inslag, och om detta saknas ter det sig svårt att tillskriva någon en identitet. Däremot kan man väl tänka sig motstridiga identiteter inom eller under en täckande identitet, ett tillstånd som kan känneteckna minoriteter i konflikter med varandra snarare än med grupper av annan *ethos* eller klass. Ett sådant tillstånd kallas ofta konfliktgemenskap, som enkelt uttryckt innebär att en individ eller grupp demonstrerar sin samhörighet genom att söka konflikt med medlemmar av samma täckande identitet. Som exempel kan nämnas tjecker och tysk-böhmare och många emigrantgrupper såsom "röda finnar" och "kyrkfinnar" i Nordamerika. I dessa fall framgår identitetens styrka just av iveren att bekämpa

dem som utifrån samma rekryteringsbas bildar en annan och konkurrerande föreställd gemenskap.¹⁴

Det finns även orsak att betona att den dikotomiska folkräkningsblanketten inte kan beakta de breda övergångs- och blandzoner som normalt uppstår kring geografiska och sociala språkgränser. För personer med blandad bakgrund, som lever i blandäktenskap och i miljöer där man byter språk många gånger om dagen och som behärskar båda språken väl, har dikotomiseringen ringa relevans och vi vet heller inte mycket om hur de valde vid folkräkningen. Statistiken ska alltså tolkas med försiktighet, inte för att de statistiska felkällorna skulle vara överväldigande stora, utan för att statistiken säger ganska litet om de intressantaste frågorna och tenderar att reducera dem till ett val mellan två alternativ, när den sociala verkligheten var betydligt mer mångfasetterad.

I Finland har man inte accepterat ”tvåspråkig” som en kategori i språklagstiftning och folkräkningar. Förfarandet kringgärdas av ett noggrant regelverk. Som tidigare nämndes registreras finlandssvenskar enligt ett slags minimimetod. De flesta minoriteter skulle försvinna eller reduceras radikalt om de räknades på samma sätt. Å andra sidan skänker regelverket språklagstiftningen en trovärdighet och auktoritet som saknas där grupper storlek och sammansättning uppskattas eller räknas enligt härstamning. För att räknas som same räcker det om en av ens far- eller morföräldrar lärt sig samiska som första språk.

Att Finland och Sverige följer anorlunda tankemodeller är ett anmärkningsvärt belägg för hur liten roll språk-

registreringen spelade före 1809. Den inträngande etniska registrering som anses ge säkerhet och trygghet i Finland har tillbakavisats av svenska myndigheter eftersom den anses medföra en risk för diskriminering. På denna punkt har länderna ingen gemensam tradition, trots att de har en gemensam, unik folkbokföring.¹⁵

Lagar

Man har ofta framhåvt, och inte utan skäl, det svenska rättsarvets betydelse i Finlands historia. De som har betonat kontinuiteten har inte lika ofta noterat att detta rättsarv förblev levande i Finland, delvis som en följd av den svenska traditionens styrka och den ryska oviljan att ändra på något som fungerade, men framför allt genom Alexander I:s vilja och beredskap att träffa en överenskommelse med sina nya undersåtar. Redan i erövringskedet utfärdade den ryska ockupationsmakten som en del av pacificeringspolitiken kungörelser om att alla lagar och ståndens privilegier skulle förbli i kraft. Under fredsförhandlingarna i Fredrikshamn 1809 försökte de svenska förhandlarna utverka garantier för finländarnas religion och en i fredsfördrag bruklig bekräftelse av invånarnas rättigheter och privilegier. En sådan hade finländarna emellertid redan fått under Borgå lantdag 1809. Fredsfördraget innehåller följaktligen bara ett konstaterande av faktum, vilket mest framstod som en ursäkt för den svenske konungens oförmåga att påverka frågan:

Sedan Hans Maj:t Kejsaren af Ryssland redan gifwit de ojäfaktigaste bewis af den rättwisa och mildhet, hwarmed Hans Maj:t

beslutit att regera öfwer Innewånarne af det Land, Han sig nyligen tillwunnit, i det Han ädelmodigt, sjelfmant och af egen böjelse försäkrat dem om en fri utöfning af deras Religion, af deras egendomsrätt och privilegier; ser Hans Maj:t Konungen af Sverige sig dymedelst frikallad ifrån den honom annars heliga plikt, att göra förbehåll härom till sine fordna Undersåtares förmån.¹⁶

Man kan säga att Sverige fick ett fikonlöv, men samtidigt också bestämt avskars från varje möjlighet att påverka hur arvet levde vidare. Kejsaren hade träffat en överenskommelse som accepterade det svenska rättsarvet. Om den ryske kejsaren därmed hade avstått från något kunde han som autokrat återta det spelrum han lämnat för de svenska traditionerna. De gjorde sig gällande inom civilrätten och konstitutionen samt finländarnas självbild.

Stadfästandet av lagar och förordningar innebar emellertid inte enbart att man stadfäste en "svensk" förvaltnings- och rättstradition. Stadfästelsen av 1734 års lag och ståndsprivilegierna bekräftade den västerländska samhällsordningen. Den skilde sig på många punkter från den ryska. Adelskap byggde i Ryssland på tjänst, i Sverige på nobilisering. Som tidigare nämdes byggde stadsborgarskap och handelsrättigheter i Finland på burskap, i Ryssland på gillessystemet med återkommande taxeringar. En bonde i Finland var något annat än en livegen i Ryssland. Bondeståndets representation vid lantdagen hade en stor praktisk betydelse, men den fria jordägande bonden var också en ytterst central symbol för Finland som ett annorlunda, nordiskt samhälle. För invånarna i det svenska riket 1808 kännetecknades den svenska samhällsordning som gick i arv till finlän-

darna av lag, rätt och frihet. Samhället karaktäriserades av en lagbunden frihet, som symboliserades av den fria jordägande bonden.

Enligt Lauri Karvonen blev det svenska arvet under autonomitiden "det centrala instrumentet för landets särställning". Det fanns ingen "finsk samhällsordning" att föra fram som ett alternativ till den svenska: "Nationalstaten är en mäktig politisk kraft, men som sådan saknar den ett program för konkret samhällsordning."¹⁷ Tvärtom, tack vare den gemensamma historien, kontakterna och språkkunskaperna fanns det i Finland en unik beredskap för att dels bygga vidare på arvet, dels ta emot innovationer från Sverige. På ett vardagligt plan och med utnyttjande av det faktum att Sverige i många avseenden hunnit längre i samhällsutvecklingen kunde man i Finland ofta utnyttja utredningsarbeten som utförts i Sverige och ibland överta svenska bestämmelser som sådana eller i omarbetad form. Finländska kommittéer beaktade utvecklingen i Nordeuropa och studieresor företogs till kontinenten, men inspirationen och ibland författningstexterna kom oftast från Sverige. Inflytandet var särskilt starkt inom lokal- och regionalförvaltningen.¹⁸

1734 års lag förblev grundläggande, och dess betydelse är svår att överskatta. Lagboken var då i huvudsak gällande rätt och fortsatte att vara det långt fram i tiden, stommen och enskilda lagrum av Rättegångsbalken ända till våra dagar. Både den medeltida indelningen i balkar och enstaka lagrum bevarades, medan skillnaden mellan stads- och landslag avskaffades. Det var en lag skräddarsydd för ståndssamhällets behov

och var närmast en systematisering av en juridisk tradition och en kodifiering av gammal sedvanerätt. Lagen kännetecknades av att den saknade statsrättsliga bestämmelser (infördes i regeringsformen), ståndsprivilegier (behandlades separat) och reglering av näringar och yrken (ansågs inte höra till allmän lag). Experter ansåg vid lagens 250-årsjubileum 1984 att Finland hade kvar flera lagrum än Sverige, men att det för vardera landet var fråga om kuriosas.

Under 1800-talet utvecklade finländska politiker och rättslärda tanken om en finländsk konstitution byggd framför allt på 1772 års regeringsform och 1789 års förenings- och säkerhetsakt. Det problematiska var att kejsaren aldrig stadfäst just dessa lagar. De kunde heller inte vara i kraft bokstavligen eftersom där bl.a. stadgades att regenten skulle bekänna sig till den evangeliska läran. En konstitution som var i kraft ungefärligen eller *ex analogia* var å andra sidan ganska problematisk. Läget komplicerades ytterligare dels av att ryskt juridiskt tänkande saknade en kategori motsvarande det svenska begreppet grundlag, dels av att det fanns en stark rysk opinion som ansåg att det låg i det ryska självhärskardömet karakter att kejsaren inte hade rätt att begränsa sin makt. De privilegier han beviljade för Finland kunde han också återta. En fråga som inte reglerades var förhållandet mellan rikslag och lokal lagstiftning, förmodligen därför att ingen då på allvar kunde tänka sig att Finlands nyinrättade lantdag skulle betrakta sig som jämbördig med rikets beslutande organ och att storfurstendömet i kraft av sina grundlagar skulle ha något slags vetorätt i frågor som rörde hela rikets intressen.

Ur ett senare perspektiv är det påfallande att en stor osäkerhet omgav grundlagarna. Många ansåg eller ville anse att grundlagarna var i kraft, och deras övertygelse stärktes av att kejsaren i stora drag följde dem även om han vid några tillfällen medgav att ständernas medverkan hade behövts. De gustavianska grundlagarna gav kejsaren så stor makt han i normalfall behövde, och båda parter kunde egentligen vara nöjda med det spelrum som uppstod: kejsaren hade inte explicit bundit sig vid några paragrafer och finländarna kunde vara nöjda med att han inte heller explicit hade upphävt dem. I forskningen har man fäst uppmärksamhet vid att ständerna koncentrerade sig på att utvidga sina befogenheter och klargöra Finlands ställning som stat. Med varje lag som kejsaren lät lantdagen avgöra i grundlagsordning gjorde Ryssland ensidiga och oåterkalleliga eftergifter till Finlands särställning.¹⁹

Finlands konstitution var så att säga en *de facto*-konstitution, den gällde så länge den följdes och inte sattes på prov. När detta sedan skedde 1899 var en konflikt oundviklig. Den skärptes av att den hade sitt ursprung i den dualistiska utvecklingen efter 1809. På det politiska planet hade de ledande finländska ämbetsmännen och politikerna, särskilt ministerstatssekreterarna och ledande senatorer, lärt sig att sköta relationerna till kejsaren – och i självhärskardömet var dessa relationer det centrala – så att konflikter inte uppstod. Man var väl medveten om att konflikter och särskilt prestigekonflikter bara kunde sluta på ett sätt. Statskonsten bestod i att se till att konflikter inte uppstod. Det gällde att balansera åt båda hållen, försöka utverka det man önskade för Fin-

land, men samtidigt se till att finländarna inte krävde för mycket. Balansgången var framgångsrik till 1880-talet då Alexander III lät förstå att det inte skulle bli någon ytterligare utbyggnad av autonomin. Hans retoriska fråga om Finland hörde till Ryssland eller tvärtom var en varning för finländarna att inte spänna bågen för högt.

Balansgången försvårades av flera faktorer. En var att den nationella integrationen och statsbyggandet framskred både i Finland och i Ryssland och tving-

ade fram en gränsgång mellan respektive statsorgans kompetens. Ministerstatssekreterarens agerande i tysthet försvårades av att den allmänna opinionen och tidningspressen blev både mera högljudda och inflytelserika, och samtidigt även mer chauvinistiska. Den enväldige kejsaren hade varit autonomins bästa skydd, kejsaren kunde ge sina undersåtar i Finland rättigheter och privilegier utan att fråga någon till råds. När kejsaren började lyssna på den allmänna opinionen måste han också beakta att även ryska politiker, som förhöll sig positivt till Finland, snarast tänkte sig att storfurstendömet skulle reduceras till en ställning som motsvarade dess folkmängd. Principen "en ryss, en röst" skulle tillämpad på Finland ha varit något helt annat än ett självstyrande storfurstendöme styrt och förvaltadt under kejsarens beskydd separat från rikets strukturer. Den lösningen ogillades av både demokrater och chauvinister.

I Finland förändrades läget på ett avgörande sätt av den andra tradition som utgick från 1809. Medan ministerstatssekreterarna tolkade överenskommelsen i Borgå som ett politiskt styrinstrument, pågick samtidigt i de lärdes kammare en juridisk tolkning av samma instrument. Det egentliga genombrottet skedde då man efter Krimkriget på 1850-talet väntade sig att lantdagen skulle sammankallas första gången sedan 1809. Då "återupptäcktes" Borgå lantdag som en bilateral statsgrundningsakt, som 1858 förevigades i en känd målning av R. W. Ekman. När juris professorn J. Ph. Palmén i september 1861 gav ut *Storfurstendömet Finlands grundlagar*, såldes boken första dagen i över trehundra exemplar. När lantdagen sammanträdde 1863, efter

"1808 års krigskalender" från slutet av 1890-talet inpräglade bilden av 1808–09 års krig som ett finländskt krig, som till stor del fördes av landets invånare som vann ryssarnas aktning. Finland hade förtjänat sin autonomi. Illustration av Albert Edelfelt.

en paus på 54 år, skrev *Helsingfors Dagblad* för första gången om Finland som en "suverän" stat med vissa band till det land med vilket det förenats. Staten uppstod då finländarna sagt upp sin provinsrelation till Sverige och inträdde i en ny förening med Ryssland. "Suverän" avsåg här en stat som inte mottog lagstiftning från en främmande stat. Denna egenskap och rätt hade Finland tillerkänts 1809 då landet fick en egen regeringsform och lagar; dess förvaltning var separat från Ryssland och underlydde inte ryska ministrar. Tidningen definierade Finland som "en i real-union med Ryssland stående icke inkorporerad suverän stat".²⁰

Under de följande decennierna byggdes dessa teorier ut med argument ur historien och juridiken. Ett slags höjdpunkt var senatorn och juristen Leo Mechelins *Précis du droit public du Grand-duché de Finlande* (1886), som även utkom på tyska i en ansedd juridisk handboksserie. Boken gjorde mycket för att sprida de finländska synpunkterna i Ryssland och framför allt i resten av Europa. Parallellt med den politiska konflikt som kulminerade i februarimanifestet 1899 fördes alltså en vetenskaplig polemik om samma frågor.

Leo Mechelin kom att leda det passiva motståndet mot förryskningen. Hans bok och andra skrifter samt provocerande krav, såsom på en egen handelsflagga, väckte en storm av opposition från ryskt håll. Man hade fäst uppmärksamhet vid storfurstendömet "orimliga" privilegier redan under den nationalistiska våg som följde på det polska upproret 1863. "Den finska frågan" började ta form på 1860-talet men den ryska kritiken ökade från omkring 1890. Det var en påminnelse om realiteterna att lantdagens öpp-

nande 1863 åtföljdes av en stor militärparad. I det reformprogram för lantdagen som uppgjordes på uppmaning av den nye kejsaren utelämnades grundlagsärenden eftersom förslagen ansågs begränsa kejsarens makt. Lantdagsordningen 1869 förblev den enda grundlag som någon kejsare stadfäste för Finland.²¹

Mechelin ansåg att Finland och Ryssland slutit ett avtal i Borgå 1809. Finland anslöts inte till Ryssland som en provins även om det kanske ursprungligen varit avsikten, utan som en stat med en med Ryssland gemensam härskare. Finlands förhållande till Ryssland var en realunion, där storfurstendömet statsrättsligt var parallellställt, men folkrättsligt underordnat. Den svenske konungens rättigheter, varken mer eller mindre, hade övergått till kejsaren. I Finland var man ännu i början av 1880-talet oförberedd på strävandena att skapa en enhetlig förvaltning i riket och omedveten om den skärpta nationalismen. Man fortsatte att agera som om det var fråga om två stater åtskilda av en skarp gräns som i det närmaste likställde motparten med ett främmande land. Finland och Ryssland skilde sig kulturellt från varandra, och det var därför naturligt att lagarna var olika.²² Man kan här se en parallell till det norska "juristeriet" som höll svensk lag borta från Norge på ett sätt som påminde om de finländska legalisternas eller konstitutionellas kamp i Finland. Norrmännen lyckades avleda en utredning om underlättande av förvärv av medborgarskap i det andra landet så att det i själva verket blev svårare.²³

Flera ryska forskare accepterade fram till 1880-talet en likartad tolkning som finländarnas, men från och med K. F. Ordins bok om Finlands erövring (1889)

började ryska lärde lägga huvudvikten inte på Borgå lantdag, utan på freden i Fredrikshamn och därmed på att Finland hade erövrats med vapenmakt. De ansåg att Finland inte hade garanterats några rättigheter i freden och att händelserna i Borgå saknade juridisk betydelse. Enligt deras tolkning hade Finland aldrig haft någon egen rättskompetens utan övergick från att ha varit en del av Sverige till att vara en del av Ryssland. Vad Finland eventuellt beviljats i Borgå var en viljeyttring från kejsarens sida och kunde återtä. Något avtal ingicks inte och Finlands privilegier emanerade från den ryska centralmakten. Lagbestämmelser från den svenska tiden kunde vara i kraft, men endast om de erkänts av den ryska regeringen, och detta var inte fallet med 1772 års regeringsform. Ur ett ryskt perspektiv var det otänkbart att härskaren inom sitt rike samtidigt kunde regera både absolut och konstitutionellt. Frågan konkretiserades i rikslagstiftningen, d.v.s. kejsarens rätt att inskränka den finländska lagstiftningens område, vilket han som enväldig härskare kunde göra. Förvaltningen i Finland skulle vara inskränkt till interna frågor, och lagstiftningen skulle enbart omfatta lokala angelägenheter.²⁴

Ståndsprivilegiernas samhälle

Ståndsprivilegierna skapade en skillnad mellan kejsarens ryska och finländska undersåtar, men också mellan hans nya, före detta svenska undersåtar. Ståndsprivilegierna styrde ståndens rättigheter och skyldigheter och utgjorde grunden för ståndskorporationernas politiska ställning. Eftersom lantdagen inte sammanträdde 1809–1863 spelade detta inte någon

större roll, men när lantdagen samman kallades blev stånden återigen politikens brännpunkter för ett halvsekel framåt.

Ståndssamhället delade upp befolkningen i fyra stånd och en stor population av personer som stod utanför ståndssystemet och sålunda även saknade politiska påverkningsmöjligheter. Ståndssamhället var mycket ojämnt. I början av autonomitiden vägde en adelsmans politiska tyngd långt mer än en bondes:

- 200 adelsmän representerade 3 000 medlemmar av adelsståndet **I:15**
- 37 präster och lärare representerade 10 000 medlemmar av det lärda ståndet **I:270**
- 80 borgare representerade 250 000 medlemmar av borgarståndet **I:3125**
- 62 bönder representerade 2 500 000 medlemmar av bondeståndet **I:40322**

Språk spelade till en början ingen större roll i lantdagen, och i Borgå utverkade präster och bönder att de skulle få vända sig till myndigheterna på svenska såsom tidigare. När lantdagen åter sammanträdde 1863 fick stånden snart en distinkt politisk färg, i Finland givetvis en språkpolitisk färg. Det innebar att lantdagens arbete ofta gick i baklås i konstellationen två stånd (adel och borgare) mot två stånd (präster och bönder).

Man kunde ha tänkt sig att prästeståndet som ”det lärda ståndet” hade varit ett ”svenskt” stånd, men det blev i ett tidigt skede en finsk bastion. Det var inte lika talrikt som bönderna, det andra finska ståndet, men mera artikulerat. Man kan

framföra flera förklaringar till att prästeståndet blev finsksinnat. En orsak var rekryteringen. De bondsöner som gav sig in på den lärda banan och studerade vid universitet blev vanligen präster. Det faktum att de ofta placerade sig i ståndets lägsta skikt var ägnat att framhäva deras närhet till sina i huvudsak finskspråkiga sockenbor. Det innebar att många kaplaner var första eller andra generationens ståndspersoner. Därmed skilde de sig inte till självuppfattning, social bakgrund och livsstil så mycket från den bondemiljö där de verkade.

I slutet av 1800-talet var lantdagsståndens politiska färg helt etablerad. Det svensksinnade första ståndet och det finsksinnade bondeståndet var lika låsta som prästeståndet i fråga om kampen om makten. Även om kejsaren adlade ledande fennomanska politiker och ämbetsmän nästan ända fram till första världskriget, fanns det inga utsikter för att detta skulle ske i en sådan utsträckning att det skulle förändra ståndets politiska sammansättning. Det hade i teorin varit möjligt att vidga bondeståndet genom att bredda de jordägande böndernas representation till de obesuttna, men dels var de jordägande bönderna inte intresserade, dels skulle det inte ha påverkat det sedan 1809 stabilbilda finsksinnade bondeståndets ställning i språkfrågan. Präste- och bondestånden kunde breddas och demokratiseras, men dödläget i språkstriden kunde endast brytas genom en sådan reform av valbestämmelserna i borgarståndet som kunde föra ståndet över till det finska lägret. Röst-rättsfrågan i borgarståndet blev därmed en av de centrala frågorna i språkstriden och demokratiseringen.

Att välja fosterland

Vid krigsslutet 1809 stod de finländska officerarna inför en besvärlig situation. Efter ett besök av en officersdeputation i Petersburg löstes frågan på ett för officerarna synnerligen generöst sätt. Alla infödda officerare vid de indelta och värvade regementena fick behålla sina löner utan tjänstgöringsskyldighet så länge de var bosatta i Finland. Officerarna kunde ta annan tjänst och ändå få behålla den tidigare lönen, d.v.s. uppbära dubbel lön. Senare utsträcktes förmånerna ytterligare till officerare som var födda i den västra riksdelen men hade tjänstgjort i Finland. För att bli naturaliserad krävdes tio års tjänstgöring i den finska armén.

Kejsarens manifest var ett genialt drag. En potentiellt stark oppositionsgrupp hade inte bara neutraliserats utan blivit lojala undersåtar och ställts i ett motsatsförhållande till sina tidigare vapenbröder. Manifestet spelade en central roll, inte enbart för många ståndspersonsfamiljers försörjning, utan också för att dra undan grunden för revanschistiska strömningar i Finland.²⁵

En hel del officerare valde i alla fall att stanna i Sverige och efter 1809 fanns det finländska officerare vid de flesta svenska förband. I slutet av 1812 tjänade minst 87 officerare vid svenska förband, de flesta vid Västerbottens och Upplands regementen samt i Värmland. Vid de nyupprättade Södra och Norra skånska regementena, det senare under von Döbelns befäl, kom närmare hälften från tidigare finländska förband. Motiven varierade från lojalitet med Sverige till tvekan och avvaktan. Hela 22 kadetter vid Haapaniemi krigsskola stannade i Sverige.²⁶

Ett motiv för att stanna i Finland var jordinnehav. Ett antal officerare motive-

rade sitt avsked ur svensk tjänst med att fredsfördraget tvingade dem att bosätta sig i Finland för att få behålla sin fasta egendom. Det förekom fler godsöverlåtelser kring 1810 än före och efter detta år, men kontinuiteten dominerade. För många var det otänkbart att avyttra sitt släktgods och flytta till Sverige där man saknade släkt, vänner och kontakter. I vissa fall ledde strävan att hålla gods inom släkten till att släkter delades i en svensk och en finländsk gren, vilket i sin tur bidrog till att upprätthålla släktförbindelser i flera generationer framåt.²⁷

Inom prästerskapet begränsades rörligheten av stiftsindigenatet, d.v.s. principen att stiften i första hand rekryterade präster ur det egna stiftets prästsläkter. Det österbottniska prästerskapet bildade en egen regional undergrupp. Stiften i Finland försåg också Ingermanland och Viborgska guvernementet med präster. Traditionellt flyttade alltså få präster till den västra riksdelen, medan nästan alla präster i Ingermanland och Viborgska guvernementet rekryterades från Finland och/eller hade studerat i Åbo. Förhållandena ändrades inte i detta avseende vid krigsslutet. Det är sålunda inte överraskande att få präster sökte sig till Sverige. Prästerna och deras trohet också mot en ortodox överhet blev i det nya läget ett stabiliserande element i förhållande till en motsträvig allmog som förhöll sig betydligt mera skeptiskt till den nya överheten.

Tjänstemännens rötter i Finland är givetvis en delförklaring till att de stannade kvar, men härtill bidrog också segrarens belöningar och på längre sikt karriärmöjligheterna i den nya centralförvaltningen i Finland. Tjänstemännens ställningstagande för Ryssland utgjorde en likartad

pacificerande faktor som prästernas.²⁸

Allmogen hade i allmänhet inget val utan fick stanna kvar och svära trohetsed. Någon kunde undvika detta steg, men det förutsatte att man flyttade till Sverige. Däremot förekom olika former av passivt motstånd och symbolhandlingar som att i kyrkan underlåta att delta i förbönen för kejsaren eller att vägra stiga upp då ryska kungörelser lästes upp. Under finska deputationens besök i Petersburg hösten 1808 framhöll C. E. Mannerheim att finländarna i sekler varit trogna svenska undersåtar och att bara tiden och segrarens ädelmod kunde utplåna minnet av dessa band.²⁹

Närmande och fjärmande

Decennierna efter 1809 innebar för Finlands del ett fjärmande från Sverige och ett närmande till Ryssland. Processen medförde också en omorientering av de mönster som uppstått under 1700-talet, då det blivande storfurstendömet bestod av ett västligt Stockholmsfinland orienterat mot Stockholm och ett Petersburgsfinland i Nevastadens influensfält. Det senare bestod främst av Gamla Finland, som blev ett slags övergångszon mellan Ryssland och det övriga Finland.

Gränsen mot Sverige var sedan kriget 1809 i princip stängd och förblev stängd, i synnerhet för vanligt folk, som inte kunde påvisa att de reste i handelsärenden eller som hantverkare med vederbörliga tillstånd och pass. De svenska bestämmelserna om utrikesflyttning tillämpades strikt och övervakades noggrant. Några åländska drängars rymning till Stockholm inrapporterades ända till kejsaren. Förbudet mot utlandsresor på 1830-talet satte

för en tid nästan helt stopp för flyttning-
en till Sverige.³⁰

De finländare som tidigt insåg att Finlands förändrade läge var en bestående realitet började söka utbildningsmöjligheter för sina barn i Petersburg, men medlemmar av den finländska eliten fortsatte även att skicka sina barn till Uppsala och Stockholm. Kejsaren själv fäste vid några tillfällen uppmärksamhet vid saken, och storfurstendömet ledande ämbetsmän försökte stoppa företeelsen genom reseförbud och genom att erbjuda alternativa utbildningsmöjligheter i Petersburg. Dessutom började man kräva inhemska examina för befattningar i storfurstendömet.

År 1820 beslutade Alexander I att alla studerande utomlands skulle kallas hem, och därefter var det mycket svårt också för finländare att få tillstånd till studieresor. Politiken var framgångsrik såtillvida att studierna i Sverige nästan upphörde. Under de sista decennierna före rikssprängningen kom största delen av studenterna i Åbo från Åbo och Borgå stift. Av dem som var inskrivna 1801–1808 sökte sig ett åttiotial till Sverige och ett femtiotal till Ryssland. Det var dock inte fråga om någon större utflyttning av finländare, utan över hälften var studenter som återvände till sin hemort. Också denna ganska modesta studentmobilitet upphörde kring 1830. Då upplöstes både den svenska, d.v.s. sveogotiska, nationen vid universitetet i Helsingfors och den finska nationen i Uppsala. Den sista svenska studenten immatrikulerades i sveogotiska nationen i Åbo 1826. Under universitetets sista decennier i Åbo (1809–1827) sökte sig ett drygt femtiotal studenter till karriärer i Sverige. Minst dubbelt så många sökte sig till Ryssland.³¹

Även om studentutbytet stoppades och flyttningutbytet minskade gjorde Nikolaj I:s politik inte slut på kontakterna. Senast efter Krimkriget fortsatte arkivbesök, studieresor och andra resor i en utsträckning som måste betraktas som ett normaltillstånd mellan två grannländer med ett gemensamt språk och sex sekler av gemensam historia. Som ett exempel kan man anföra att alla nordiska filologer i Finland från A. O. Freudenthal i början av 1860-talet studerade, forskade och samarbetade med kolleger i Uppsala.³²

De möjligheter som finländarna eventuellt förlorade i Sverige öppnade sig i stället i större skala i Ryssland. Allmänt taget stängdes gränsen mot Sverige medan gränsen mot Ryssland öppnades. Liksom i fråga om handeln växte migrationen till Ryssland både som ett resultat av Rysslands, framför allt Petersburgs, ekonomiska dragningskraft och av myndigheternas medvetna åtgärder för att närma länderna till varandra. Migrationen bestod av flera distinkta flyttningsströmmar. Samhällseliten sökte sig till olika delar av riket som officerare, präster och ingenjörer och en mängd andra yrken, medan massmigrationen främst riktades till Finlands grannområden.

Totalantalet finländare i Ryssland kan inte anges exakt, men det ökade kontinuerligt fram till 1890-talet. Då vistades närmare 40 000 finländare i Ryssland på pass utfärdade av finska passexpeditionen i Petersburg. Invandringen minskade synbarligen senast från omkring 1880, medan antalet finländare i Ryssland började sjunka först litet senare. Siffrorna är uppenbarligen något för låga, eftersom alla finländare inte hade pass av passexpeditionen och en del räknades till andra stånd.

Petersburg var redan i mitten av 1700-talet dubbelt större än Stockholm, på 1780-talet dubbelt större än Köpenhamn. Vid tiden för Napoleonkrigen var staden utan like i norra Europa och man fick gå ända till Moskva eller Wien för att hitta en stad av motsvarande storlek. Petersburg tävlade under 1800-talet med Neapel, Wien och Berlin om ställningen som Europas till storleken tredje stad efter London och Paris. Invånarantalet nådde en miljon i början av 1890-talet och två strax före första världskriget. Detta enorma konsumtions-, utbildnings- och kulturcentrum låg alldeles vid Finlands gräns på Karelska näset från 1812. Det var bara drygt trettio kilometer från gränsen till

Vinterpalatset. Antalet finländare kulminerade kring 1880 då stadens drygt 24 000 finländska undersåtar var något fler än invånarna i Åbo. I Petersburg utgjorde finländarna 2–3 procent av totalbefolkningen, men de utgjorde i alla fall "Finlands näst största stad". År 1840 rådde ett slags jämviktsläge: det bodde ungefär lika många finländare i den gamla huvudstaden Åbo, den nya huvudstaden Helsingfors och rikshuvudstaden Petersburg.

Trots att Petersburgsfinländarna alltså under 1800-talet utgjorde en av de största finländska städerna, var det en stad med en säregen socialstruktur. Finländarna var starkt överrepresenterade bland hantverkarna, särskilt i vissa vanliga yrken som skomakare och skräddare, men också i lyxhantverk som guld- och silversmeder samt bokbindare. De var väl företrädade bland kvinnligt tjänstefolk och industriarbetare, särskilt i metallindustrin. Finländare förekom i alla so-

I S:t Petersburg bodde som mest drygt 24 000 finländska undersåtar kring 1880. De var särskilt verksamma som hantverkare, kvinnligt tjänstefolk och industriarbetare. Vy från huvudgatan Nevskij prospekt vid Anitjkovbron.

ciala skikt, som officerare, tjänstemän nära tronen och företagare, men också bland fabrikernas barnarbetare, bland prostituerade och tiggare. Avsaknaden av medelklass och dominansen för högrörliga grupper som hantverkare och pigor innebar att andra och tredje generationen av Petersburgsfinländare var liten. För finländarna var Petersburg ett viktigt utbildningscentrum bara i fråga om militärutbildning och hantverk; få finländare studerade vid stadens universitet. Trots att Petersburgsfinländarna byggde upp ett nätverk av föreningar (välgörenhets-, nykterhets-, sång-, idrottsföreningar och andra föreningar), blev Petersburg aldrig ett lika viktigt centrum för utbildning och nationell kultur för finländarna som för ester och letter. Det finländska kulturlivet och utbildningen koncentrerade sig till Helsingfors.

De ledande i både Ryssland och Finland var angelägna om att uppmuntra eliten att flytta österut. För att påskynda närmandet mellan storfurstendömet och kejsardömet och för att underlätta rekryteringen av finländare för kejsardömet behöv likställas finländarna vid inträde i rysk tjänst med ryska undersåtar av motsvarande stånd. Härutöver skapades särskilda utbildningsvägar ägnade att underlätta övergången i rysk tjänst. För finländare inrättades särskilda utbildningsanstalter i Finland, Finska kadettkåren och Helsingfors junkarskola, som huvudsakligen utbildade officerare för den ryska armén. Finländarna kunde också utan hinder söka sig till utbildningsanstalter i Ryssland, och deras inträde i dessa underlättades ytterligare av att ett varierande antal friplatser reserverades för finländska elever.³³

Antalet officerare i rysk tjänst, ofta kallade "våra landsmän (i rysk tjänst)", ökade stadigt under periodens första decennier, till en del på grund av Gamla Finlands anslutning till storfurstendömet. Särskilt viktig var officerskarriären för adeln. I mitten av 1800-talet tjänade något över var femte vuxen finländsk adelsman som officer i de ryska stridskrafterna. Däremot var finländare relativt ovanliga i den ryska civilförvaltningen. Krigstjänsten krävde sina offer, men förvånande få av Fredrikshamnskadetterna, omkring 460, hade förvärvat krigserfarenhet i fält 1815–1905, de flesta i Krimkriget (122) och rysk-turkiska kriget (91).³⁴ En del officerare assimilerades och stannade i Ryssland, men rätt många återvände också till civila tjänster i Finland.

Av glasbruksägaren Wilhelm Gadolins söner sökte sig sex till Ryssland och hade tydligen aldrig svårigheter med språket. Carl blev generallöjtnant vid kavalleriet och adelsmarskalk i Poltava, hans släktgren förryskades. Axel blev general av artilleriet och en framstående vetenskapsman. Tre bröder dog unga som officerare, Theodor omkom i ett olycksfall i Sibirien, Alexis och Kasten avled i sjukdom i Petersburg. Artillerigeneralen hade en rikssvensk mor och upprätthöll nära förbindelser med svensk-norska ministern, Ludvig Nobel och A. E. Nordenskiöld samt skickade sina barn till Finland för utbildning.³⁵

Den finländska elit som utbildades i eller för Ryssland var rätt ensidigt militär, men en betydande del av dessa officerare återkom till höga poster i hemlandet. I senaten spelade officerarna ofta en central roll som följd av sitt riksperspektiv, sina kontakter till tronen och sin långa

tjänstgöring (försteg i kollegialiteten). Till en del var detta ett uttryck för "den ryska militärbyråkratiska åsikten om högre officerares ofelbara duglighet till allt", men officerarna var inte enbart kasernvarelser, vilket t.ex. framgår av att Pusjkin till stor del introducerades och översattes för en svenskspråkig publik av tidigare Fredrikshamnskadetter.³⁶

De finländska prästerna i Ryssland tjänstgjorde till största delen vid de finska och svenska församlingarna i Ingermanland: där tjänstgjorde 1704–1917 sammanlagt 397 präster, av vilka tre fjärdedelar var födda i Finland (301) eller utbildade vid universitet i Åbo respektive Helsingfors (324). Ett mindre antal tjänstgjorde vid de med finländska statsmedel grundade församlingarna i Düna (förr Finlän) i Estland (1838–1841), Olenok (1863), Sibirien (1863) och Murmanskusten (prästbesök från 1870, ordinarie församling 1903) eller vid andra församlingar inom den ryska lutherska kyrkan, såsom i ryska Alaska, där samtliga tre lutherska präster kom från Finland.³⁷

Ytterligare en stor grupp var ingenjörer, den enda grupp som fortsatte att växa under 1800-talets slut, då invandringen i övrigt minskade. Om man till de 332 ingenjörerna som fram till 1908 var inskrivna vid Polyteket och verksamma i Ryssland lägger ingenjörer som fått en utbildning inom det militära, vid ryska läroanstalter, utomlands eller hade en teknisk utbildning förvärvat utan examen (olika slag av tekniker, mekaniker och maskinister), kan man anta att totalantalet finländare med högre teknisk kompetens uppgick till ett tusental. Ingenjörerna sattes in i tre viktiga branscher: de mekaniska verkstäderna i Petersburg, olje-

industrin i Baku samt som byggare av järnvägar och hamnar. Nobelkoncernen var en viktig arbetsgivare för finländsk teknisk personal och fackarbetare.³⁸

Ryssland hade ett nästan omätligt behov av utbildad personal, vilket kom till synes bl.a. i att läkare och apotekare från Finland fick tjänst i Ryssland. Några finländska läkare tjänstgjorde som kejserliga livmedici, men det fanns finländska läkare på olika håll i riket. Exakta antal kan inte anges för vare sig läkare eller apotekare, men av totalt 534 apotekare med apoteksprivilegium i Finland hade minst 96 arbetat i Petersburg under perioden 1809–1909. Till och med utövare av ett yrke som var så bundet till inhemsk lagstiftning som lantmätare kunde få anställning i Ryssland. Under minister P. D. Kiselevs reformer på de s.k. domängodsen behövdes snabbt fler lantmätare och minst ett trettiotal finländska lantmätare reste 1838–1840 till Ryssland, där en stor del sedan utförde sitt livsverk.³⁹

Finländarna var också väl företrädade inom rysk sjöfart. De dominerade bland kaptenerna och besättningarna på Nobels banbrytande tankerflotta på de ryska floderna och vid Finska ångslupsbolaget, som skötte flodtrafiken i Petersburg. Finländare verkade också i den ryska handelsflottan, både som befäl och manskap. Åren 1851–1867 utfärdades drygt två tusen tillstånd för 822 sjöfarande att ta hyra på ryska fartyg i utrikes trafik. Finländare utgjorde också en betydande del av Rysk-amerikanska kompaniets sjöfarande, Rysk-finska hvalfiskeribolagets personal och av den europeiska befolkningen i de rysk-amerikanska kolonierna.⁴⁰

Under 1800-talets andra hälft kom utflyttningen till Sverige i gång på nytt. Den

riktade sig nu till Stockholm och till Norrlands sågindustri. Under perioden 1861–1890 uttogs i Vasa län drygt 33 000 pass till Sverige, med en topp på 1880-talet. Den helt övervägande delen uttogs från de svenskspråkiga kusttrakterna från Närpes till Nykarleby, ofta på kort tid. Enligt svensk statistik inflyttade 7 706 personer från Finland till Sverige och 6 598 i motsatt riktning.⁴¹

Finland var fortfarande vid sekelskiftet 1900 ett utflyttningsland med befolkningsförluster närapå i alla riktningar. Ökningen av antalet finländare i Norrland visar på en förändring genom att den till stor del förorsakades av industrialiseringen. Utflyttningen till Ryssland hade stagnerat och antalet finländare stabiliserades eller minskade långsamt, vilket indirekt ledde till en assimilering av den finländska befolkningen i kejsardömet.

När Rysslands och Sveriges dragningskraft var svag eller till och med minskade ökade Nordamerikas. Den transatlantiska emigrationen var en unik företeelse i fråga om omfattning och flyttningsdistans. Den kulminerade senare i Finland (1902) än i de skandinaviska länderna (1882), men var mycket intensiv. Under perioden 1866–1930 emigrerade 391 000 personer från Finland till Förenta staterna.

Handel

Sveriges och Finlands gemensamma sekler hade skapat en hög grad av ekonomisk integration. Inrikeshandeln blev 1809 plötsligt utrikeshandel, vilket kunde ha skapat svårigheter för handeln med smör, fisk och ved på Stockholm samt införseln av svensk järnmalm till bruken i Finland. Förhållandet beaktades i ar-

tikel XVII i det fredsfördrag som slöts i Fredrikshamn, där det slogs fast att de fördragsslutande parterna till sina undersåtars bästa ville befästa de "Handelsförbindelser, dem en lång wana, Naboskapet och inbördes behof gjort nästan oupplösliga". Artikelns blev utgångspunkten för trettio år av specialbestämmelser om tullar och handel. Anpassningen underlätades av att Finland från 1811 hade en tullgräns mot Ryssland. Den tillkom för att förhindra smuggling västerifrån genom Finland, men blev bestående.⁴²

Till en början fortsatte handeln på Sverige som förut och länderna beviljade varandra i en serie avtal tullfördelar och andra fördelar som de inte beviljade tredje land. I avtalen reducerades särbehandlingen av den andra parten stegvis. Det successiva avskaffandet av specialbestämmelser och tullåtnader beredde vägen för ett "normalt" handelsutbyte mellan Sverige och Finland, men på en del områden var gamla beroenden från det gemensamma rikets tid svåra att bryta, trots de långa övergångsperioder som handelsavtalen erbjöd. Genom den tullreform som genomfördes 1842 fick senaten, d.v.s. i praktiken finanschefen L. G. von Haartman, som skötte de ekonomiska relationerna med Ryssland mer eller mindre på egen hand, rätt att justera tullarna så att Finland i allt högre grad blev ett eget tullområde med andra och lägre tullar mot omvärlden än Ryssland. Tullgränsen mellan länderna skulle förhindra att utländska varor strömmade till Ryssland via Finland. Tullreformen var också så tillvida framgångsrik att den stabiliserade och höjde storfurstendömet skatteinkomster. Under 1840-talet steg tullarnas andel av skatteintäkterna till över 40 pro-

cent. När tullåttnaderna mellan Sverige och Finland upphörde 1844 uppstod en kortvarig kris i västra Finland. Järnmalmen beredde också problem; trots ökad malmletning förblev de inhemska fyndigheterna små och malmen av sämre kvalitet än den svenska. Först 1844 blev Sverige alltså ett utland som alla andra för Finland. Den långsamma och stegvis genomförda nedkörningen av den tidigare inrikeshandeln gav Finland tid att anpassa sig till det nya läget.

Handelns vändning mot Ryssland kring 1840 var ett resultat av målmedvetna strävanden från mitten av 1830-talet framåt och en beslutsamhet som har liknats vid planekonomi. Tull- och valutapolitiken var ett led i en medveten politik från de styrandes sida – både i Finland och i Ryssland – att lösgöra Finland från det ekonomiska beroendet av Sverige. Den ryska allmänna opinionen var delad i fråga om planerna på 1890-talet att förenhetliga Finlands tullar med de ryska. Utgångspunkten var politisk, man ville förenhetliga post, tull och mynt. I tullfrågan hade olika ryska intressenter motstridiga intressen. De finländska pappersbruken dominerade den ryska marknaden – också de tidningar som kritiserade Finlands autonomi var tryckta på papper från Finland. De var intresserade av billigt papper, medan de ryska pappersproducenterna ville ha skydd mot import från Finland.

Myntpolitiken följde samma riktlinjer som tullarna. År 1809 fortsatte svenskt mynt att cirkulera i Finland, men med tiden blev det besvärligt med två valutor, som egentligen var fem: tre slag av riksdaler (specie, banko och riksgälds) och två slags rubler (silver och pappers). I slutet av

1812 fastställdes en kurs mellan ryskt och svenskt pappersmynt, men läget förändrades med det svenska myntets försämring. År 1840 skred man till en myntreform för att avlägsna det svenska myntet och göra slut på vad August Schauman kallade ”penning-rotvälskan” – silverrubeln blev det enda lagliga betalningsmedlet.⁴³ Största delen av de svenska sedlarna hade inlösts 1843, men uppe i norr pågick omväxlingen ända till 1850. År 1860 fick Finland ett eget mynt.

Förutom myntreform, tullreformer och en reform av Finlands Bank förutsatte målsättningen att minska Finlands ekonomiska beroende av Sverige åtgärder på flera sektorer. Man gick också in för att förbättra kommunikationerna till Ryssland genom ångbåtstrafik, Saima kanal (1856) och järnväg (1871). Kanalen var ett av 1800-talets stora byggnadsprojekt i Finland – kostnaderna beräknades till mer än ett års budgetinkomster för storfurstendömet. Kanalen förenade Saimens vattensystem med Finska viken och knöt det inre av Finland kommunikationsgeografiskt till framför allt Petersburg.

Också på handelns område försökte man föra storfurstendömet närmare Ryssland. Till de märkligaste försöken hörde de ”exportfrämjande” åtgärder som resulterade i att Finland fick en mångsidig ”handelsrepresentation” i Ryssland. År 1835 inrättades poster som handelsombudsmän i Petersburg, Reval och Riga samt senare för sjöfarten i Kronstadt och Odessa. Till handelsombudsmännens uppgifter hörde att främja Finlands handel, bl.a. med information om avsättningsmöjligheter, priser och frakter, bistånd vid klarering och tullmål samt översättningar. I tidiga planer användes termen kon-

suler och ombudsmännen var i praktiken ett slags kommersiella konsuler. Kronan stödde även den s.k. lantmannahandeln med upplagsplatser i Petersburg.⁴⁴

Följden av dessa åtgärder blev att Sveriges andel av Finlands externa handel så småningom sjönk till runt 10 procent och förblev på denna nivå fram till självständigheten. Finlands export till Ryssland växte från knappt 20 procent av storfurstendömet externa utförsel i slutet av 1820-talet till närmare hälften i mitten av 1800-talet. Den följande perioden 1860–1885 frigavs handeln och tiden var ett slags blomstringsperiod i den rysk-finländska handeln som stod för 40–50 procent av Finlands externa handel. Finland särbehandlades i Ryssland jämfört med utländsk handel och utgjorde en viktig del av Petersburgs handelsomland.⁴⁵

Följande period (1885–1914) kännetecknades av att Finlands tullautonomi var hotad. Handeln med Ryssland sjönk till ca 30 procent före första världskriget. Under denna period orienterade sig Finland så småningom västerut, framför allt växte handeln med Tyskland (import av industriprodukter och spannmål) och Storbritannien (smörexport).

Spannmålsimporten höll införseln från Ryssland till Finland på samma eller högre nivå än utförseln. Allmänt taget var handeln på Ryssland gynnsam för Finland. Storfurstendömet kunde utöver livsmedel, ved m.m. till Petersburg exportera förädlade produkter, till en början järn och textilier, senare papper och metallindustriprodukter. Finland kunde med den ryska marknadens hjälp bygga upp en industriell kapacitet utöver den anspråkslösa hemmamarknadens behov, men importerade spannmål. Till väst kunde Finland

under största delen av perioden exportera bara sågvaror, senare också smör.

Ett centrum för Finland

I Fredrikshamn avträdde Sverige inte ”Finland”, utan en uppsättning uppräknade län. Den nya enheten storfurstendömet Finland var ett land utan klar administrativ eller demografisk tyngdpunkt. Dess tidigare centra var huvudstaden Stockholm och storfurstendömet största stad Åbo, som var dess huvudstad 1809–1812/1819. Liksom på andra plan fanns det emellertid alternativ som alla var tänkbara. Ett hade varit att inte grunda en huvudstad för storfurstendömet över huvudtaget, utan styra det från Petersburg. Staden var dominerande i östra Finland och hade varit Gamla Finlands ledande stad i ett sekel. Den kunde därmed ha axlat huvudstadsfunktionen också för storfurstendömet. I och med grundandet av regeringskanseljen som en *de facto*-regering föll detta alternativ bort.

Petersburg fördes inte direkt fram som ett alternativ för Finlands huvudstad, men en annan utgång av kriget och en mera inskränkt autonomi utan en egen centralförvaltning hade naturligt kunnat leda till att Finland styrts direkt från Petersburg såsom tidigare från Stockholm. Också efter upprättandet av den inhemska centralförvaltningen hyste ledande män i Finland farhågor för att regeringskanseljen skulle flyttas till Petersburg och motsatte sig därför att man skulle ta upp frågan om huvudstadens flyttning eftersom den kunde få just denna konsekvens. En flyttning blev inte aktuell, men i själva verket överfördes en hel del av den makt som borde ha tillkommit kanseljen/senaten till Kommit-

tén för finska ärenden som verkade som en regering för Finland på en högre nivå.⁴⁶

Ytterligare en möjlighet hade varit att fortsätta som förut. Åbo var säte för ett flertal regionala centralortsfunktioner (stift, hovrätt, universitet), men de nya makthavarna ansåg att Åbo låg för nära Sverige och att "Åbo-andan" var alltför präglad av de svenska minnena. Åbos överlägsna ställning bland städerna i Finland berodde på faktorer som efter den ryska erövringen blev nackdelar och risker. Närheten till Stockholm hade gynnat staden ekonomiskt och kulturellt, läget mitt i riket var militärt säkert. De svenska landstigningarna på västkusten under finska kriget bidrog ytterligare till att fästa uppmärksamheten på lägets militära risker. Åbo framstod som en avlägsen gränsort utan moderna försvarsanläggningar.

Huvudstadsfrågan aktualiserades i samband med att man diskuterade placeringen av viktiga statliga funktioner. Helsingfors hade genom byggandet av fästningen Sveaborg från mitten av 1700-talet fått en ekonomisk injektion, ett starkt militärt skydd och en i motsvarande grad ökad betydelse. Stadens representant vid Borgå lantdag, Erik Borgström, ansåg att den planerade statsbanken borde förläggas till Helsingfors, eftersom Åbo som "en öppen gränsort" var olämplig. Han fick inte stöd i det egnaståndet, men nog av några adelsmän.⁴⁷ Flera representanter uttalade sig för att ett riddarhus skulle uppföras i Tavastehus, men röster höjdes också för Åbo och Borgå.

Vid Borgå lantdag hade riddarhusdirektionen föreslagit att det blivande riddarhuset skulle uppföras i Tavastehus. Man antog att publika verk i framtiden

skulle koncentreras till denna ort mitt i landet. En roll i resonemanget spelade säkert att Tavastehus under 1700-talets krigsplanering tilldelades rollen som "place d'armes". I adelsståndet ansåg en talare att riddarhuset borde förläggas till Åbo "såsom Finlands Hufvud Stad", men flera ståndsmedlemmar uttalade sig för Tavastehus och en för Borgå. Landshövding C. A. Möllersvärd genmålde att man i varje händelse borde undvika att sammankoppla huvudstadsfrågan med regeringskonseljen, "såvida det möjeligen kunde hända, att Regerings Conseillen kommer att blifva i Pettersbourg". En av förespråkarna för Tavastehus anförde att "Åbo stad nu mera icke annorlunda kunde anses än som en gräntse Ort, dit hvarken Riddarhuset, eller Regerings Conseillen och Landets blifvande Banck borde förläggas". Ståndet beslutade att överlämna frågan till kejsarens prövning.⁴⁸

Den nyutnämnde generalguvernören G. M. Sprengtporten hade i december 1808 tänkt sig en regeringskommitté i Tavastehus och såg staden som en framtida huvudstad. Han fick godkännande på högsta ort för placeringen och för att sammankalla ständerna i Lovisa. Själv flyttade han i januari 1809 till Tavastehus och residerade där under resten av sin korta generalguvernörsperiod. Där uppehöll sig också den ryske överbefälhavaren i början av 1809 – under denna korta period var Tavastehus alltså ett slags *de facto*-huvudstad. När kejsaren i början av april 1809 besökte Tavastehus konstaterade han dock att generalguvernören borde flytta till Åbo, som vore en lämpligare ort än det lilla Tavastehus.

Den historiska traditionens tyngd fällde i första skedet utslaget till Åbos för-

del, men för staden var det illavarslande att kejsaren i en skrivelse konstaterade att regeringskonseljen "så länge derom icke annorlunda förordnas [...] hafva sitt Säte i Åbo".⁴⁹ År 1812 förordnades annorlunda. Påverkad av kretsen kring G. M. Armfelt beslutade sig kejsaren för Helsingfors, som dels låg närmare Petersburg och skyddades av landets starkaste fästning Sveaborg, dels till stor del brunnit under kriget och därför gav möjligheter till byggnation i stor skala. Det nya Alexandria blev därmed samtidigt en yttre manifestation av den nya situationen. Senaten och de övriga ämbetsverken flyttade 1819 och de följande åren; med familjer utgjorde tjänstemännen ett tusental personer.

Även om finländare och särskilt lokalpatrioter brukar tala om Åbo som "Finlands gamla huvudstad", var staden per

Tavastehus var en kort tid efter 1809 Finlands *de facto*-huvudstad där både generalguvernören och överbefälhavaren residerade. Kejsaren betraktade dock staden som alltför anspråkslös. Åbo utsågs därför tills vidare till huvudstad. År 1812 förlades huvudstaden till Helsingfors. Stadsplan från 1801.

definition inte huvudstad om man vill reservera termen för en centralort i ett självständigt eller självstyrt område. Det bör medges att benämningen inte nödvändigtvis överensstämde med äldre, eller ens vardagligt modernt språkbruk. Begreppet huvudstad i modern mening uppstod då centralmakten, kung och hov, upphörde att ständigt resa omkring och bo kortare perioder på olika slott – under medeltiden ofta för att konsumera naturaskatter som man inte kunde eller som det inte lönade sig att transportera. Stockholm blev en huvudstad i denna mening på 1600-talet då kungen, hovet, kollegierna, riddarhu-

set m.m. slog sig ned i Stockholm för gott och uppförde byggnader för sina behov.

Det fanns andra skäl än en något osäker historisk hävd som talade för Åbo som huvudstad i storfurstendömet. Åbo var Finlands överlägset största stad och i många avseenden unik i det svenska riket. Dess uppsättning av institutioner gav staden en mångfald som egentligen inte hade någon motsvarighet på andra håll. Bland rikets största städer var Göteborg framför allt en handels- och sjöfartsstad, medan Karlskrona var en örlogsbas. Stockholm var huvudstad och rikets i särklass största stad, men saknade stift och universitet. Åbo hade vad de andra städerna hade, men också stift, universitet, länsstyrelse och hovrätt, en kort tid efter 1809 dessutom storfurstendömet centralförvaltning.

Åbos period som huvudstad blev kort, men i vissa avseenden lysande. Under ett decennium besöktes staden tre gånger av Alexander I och dessutom av den svenske kronprinsen Karl Johan Bernadotte. Alexander besökte Åbo i april 1809 och på nytt i augusti 1812 då han mitt under Napoleons invasion av Ryssland lämnade sin huvudstad för att i Åbo träffa en överenskommelse med den svenske kronprinsen. Alexanders tredje besök i staden skedde i september 1819 i samband med hans rundresa i Finland.

Som tidigare nämndes hade anläggandet av Sveaborg och närheten till det svenska rikets största byggnadsplats under senare hälften av 1700-talet bidragit till Helsingfors tillväxt. Med ca 4 300 invånare var Helsingfors 1805 den näst största staden i Finland, men en dryg fjärdedel av invånarna hörde till garnisonen. För samtiden måste tanken att denna småstad kunde upphöjas till något annat än

möjlig residensstad för landshövdingen i Nylands och Tavastehus län ha tett sig orealistisk. Centrala delar av staden brann ned i november 1808; de drabbade stadsborna kunde inte veta att deras olycka skulle bidra till att göra Helsingfors till huvudstad.⁵⁰

Helsingfors hade vissa fördelar som gjorde staden attraktiv som alternativ till Åbo. Helsingfors låg mitt på Finlands sydkust, långt borta från Sverige och relativt nära Petersburg. Staden hade en utmärkt hamn, som skyddades av Sveaborgs fästning, "Nordens Gibraltar". Efter branden kunde man uppföra en ny representationshuvudstad. Under arbetet med Helsingfors stadsplan bad G. M. Armfelt J. A. Ehrenström, själv född i Helsingfors, yttra sig om planeringen i början av 1812. Denne ville att staden skulle bli ett vittnesbörd om kejsarens "Ädelmod och Vålgörande Magt" och att alla möjligheter skulle hållas öppna i planeringen. Helsingfors lämpade sig som medelpunkt för förvaltningen och som residens för kejsaren då han besökte Finland och mötte ständerna. Genom sin förträffliga hamn och fästning var staden "ämnad att intaga ett lysande rum ibland de största Handelsplatser vid Östersjön".⁵¹

Trots dessa fördelar är det knappast troligt att en flyttning med alla dess kostnader och besvär hade blivit aktuell utan den febrila aktivitet som utvecklades av några av den nya regimens män. Staden hade redan fått löfte om återbyggnadshjälp på tidigare premisser. De som omformade återuppbyggnaden till en flyttning av huvudstaden var närmast landshövdingen i Tavastehus län Gustav Fredrik Stjernvall och Gustav Mauritz Armfelt. Senatsledamoten Carl Mannerheim, som ogill-

ade både Stjernvall och projektet, skrev att denne genom sin iver att skapa "ett nytt Petersburg" förorsakat statsverket utgifter på nära sex miljoner rubel.⁵²

Stjernvall fick stöd av stadsborna och Armfelt, men mötte motstånd från Åbo och den nye generalguvernören Fabian Steinheil. Denne medgav Helsingfors strategiska fördelar, men betonade de kostnader som flyttningen skulle medföra och lyfte fram Åbos andra företräden. Armfelt lyckades driva igenom sin vilja och i april 1812 biföll kejsaren en av Stjernvall insänd supplik av invånarna i Helsingfors. Staden förklarades för Finlands huvudstad; generalguvernören och regeringskonseljen fick direktiv att flytta dit så snart statskassan medgav uppförandet av erforderliga publika byggnader.

I kejsarens reskript motiverades flyttningen med det i politiskt och moraliskt hänseende betänkliga i att landet styrdes från en gränsort långt borta från resten av landet och rikshuvudstaden. Detta orsakade dröjsmål i beslutsgången och staden kunde i krig avskäras från resten av landet. Härtill kom att ämbetsverkens närvaro höjde levnadskostnaderna och störde det lugn som universitetet behövde. För Helsingfors talade läget, Sveaborg, hamnen och invånarnas "medborgerlige tänkesätt".⁵³

Av de angivna skälen var de som gällde läge och försvar relevanta, medan omsorgen om universitetets arbetsro ter sig föga övertygande. Dessa skäl hade knappast räckt eller förmått Stjernvall och Armfelt att utveckla denna aktivitet. Motivet står att finna i uttrycket "medborgerlige tänkesätt", som ska utläsas som att Åboborna saknade sådana. Stjernvall och Armfelt var rastlösa projektmakare, som beslut-

samt och otåligt drev utvecklingen i den riktning som de ansåg riktig. Båda såg möjligheter där ledamöterna av regeringskonseljen, av Armfelt omväxlande kallade tråhuvuden eller ironiserande "små alexandrar", bara såg risker och avvikelser från det beprövade. Politiskt var det fråga om att ta avstånd från Sverige och bryta med de svenska traditioner som var starka i Åbo.

Stjernvall hade ett intresse av att gynna en stad i det egna länet, medan Armfelt i sin korrespondens överöste de enligt honom svenskt inriktade åboborna med en strid ström av välturade invektiv. Det var inte enbart så att *l'esprit publique* var sämst just i Åbo, utan Armfelt var ur stånd att finna något gott i denna "infama håla", detta "pestiferade ställe med förgiftad atmosfär" där gatstenarna var usla, borgarna opatriotiska och ämbetsmännen lata.⁵⁴

Trästäderna i Finland brann med en dystur regelbundenhet. Den brand som drabbade Åbo i september 1827 var dock ovanligt förödande. Elden slet sig helt och rasade i tjugo timmar. Dödsoffren uppgick till 27, de nedbrunna husen till 780, en stor del av invånarna hade förlorat sin egendom och största delen av staden låg i aska. Elden hade förstört eller illa skadat domkyrkan, akademihuset och skolan samt hovrätten, rådhuset och länsstyrelsen. Arkiv och bibliotek hade lidit oersättliga skador. Professorerna inledde dock arbetet med att rädda vad som räddas kunde och förbereda återupptagandet av verksamheten.

Följande olycka drabbade staden en månad senare. Under konsistoriets sammanträde i det av elden skonade observatoriet på Vårdberget den 25 oktober 1827

anlände en kurir. De förbluffade konsistoriales underrättades om att kejsaren fyra dagar tidigare undertecknat ett reskript om universitetets flyttning till Helsingfors. Kejsaren hänvisade till att av det universitet han redan före sitt trontillträde ägnat sin omsorg nu återstod ”knappt annat än dess i häfderne fräjdade minne, dess Lärare-personal och grushögarne af vetenskapernes helgedom”. Kejsaren betonade nyttan av ett närmare samband mellan universitetet och landets styrelse och myndigheter. På sin nya ort skulle universitetet ”till åminnelse af Finlands oförgätelige Wälgörare” bära namnet Alexanders Universitetet i Finland.⁵⁵

De styrande bekymrade sig inte längre om studenternas levnadskostnader och professorernas forskningsro. Nu var motiveringarna snarast de motsatta. Trots hänvisningen till grushögar var byggnaderna inte så illa skadade att en fortsättning i Åbo hade varit omöjlig; det stora akademihuset hade delvis bevarats oskadat och kunde repareras, flera andra byggnader var användbara. Domkyrkan och hovrättens utrymmen brann också, men det var inte aktuellt att flytta ärkesätet eller domstolen.

Den hastighet med vilken beslutet fattades tyder på att frågan övervägts tidigare. Orsaken är också klar, studentoroligheter på kontinenten, mord och demonstrationer, ledde till de s.k. Karlsbadsbesluten, enligt vilka regeringarna förband sig att övervaka universiteten och den allmänna opinionen noggrannare. Studenternas iver att slåss med ryska soldater kan ha varit mera avgörande för universitetets flyttning än branden. Särskilt den nye generalguvernören A. A. Zakrevskij krävde en striktare kontroll. Det före-

faller som om en flyttning hade övervägts i regeringskretsar och att branden inte var orsaken. Den erbjöd emellertid ett tillfälle att förverkliga en flyttning som planerats för att underlätta kontrollen över studenterna och samtidigt försvaga banden till Sverige ytterligare. Till bakgrundsfaktorer hör också att man på många håll i Europa gick in för huvudstadsuniversitet. Avvikelsen från konstellationen Cambridge-Oxford respektive Uppsala-Lund till förmån för ett huvudstadsuniversitet bidrog till att stärka Finlands stats- och huvudstadscentrering.

Flyttningen till Helsingfors medförde ändringar i universitetsförvaltning och ett långvarigt arbete för att ersätta de samlingar och instrument som gått förlorade i branden 1827. De generösa donationerna från utlandet, särskilt av universitet, kejsarhuset, aristokratin och privatpersoner i Ryssland, var värdefulla. Däremot hade avståndstagandet från Sverige tydligen effekt, donationerna därifrån förefaller ha inskränkt sig till några donerade volymer och ett bokförsäljningsanbud från en prost i Sigtuna.⁵⁶

För Åbo innebar flyttningen ett nytt slag genom att staden förlorade ytterligare en av sina gamla institutioner och med universitetsstatens flyttning omkring 600 personer (inkluderande familjemedlemmar) samt studenterna. Åbobornas strävan att få flyttningen upphävd genom en deputation till kejsaren gick om intet då kejsaren på generalguvernörens inrådan vägrade ta emot den.

Zacharias Topelius kommenterade senare, 1842, den kamp mellan städerna som beslutet om att flytta huvudstaden gav upphov till. Han gjorde en finurlig jämförelse med dragkampen mellan

Moskva och Petersburg. Åbo var den gamla etablerade, organiskt framvuxna, större och ekonomiskt starkare staden. Topelius konstaterade att Åbo, "så ofta framom oss i företagsenhet och industriell drift", också sett till att man hade ett ordentligt teaterhus, vilket Helsingfors saknade. Mot detta kontrasterades det unga, med maktbud skapade artificiella, nästan atomiserade guldgrävarsamhället och byggarbetsplatsen Helsingfors, som enligt Topelius var "mera improviserad, med konst framkallad och utifrån sammanhopad, än egentligen uppkommen af förhållandenas inre kraf".⁵⁷

Helsingfors anslöt sig 1812 till den rad av i omvärldens ögon "konstgjorda" och "ofärdiga" huvudstäder som omfattar bl.a. St Petersburg, Washington, Ankara och Brasilia. De var samtidigt avståndstagan från något gammalt, Washington och Brasilia från det koloniala, medan Petersburg var ett anti-Moskva. Helsingfors var anti-Åbo och anti-Stockholm i samma skepnad. Den lilla svenskspråkiga staden med sin stora fästning kläddes i empire-dräkt och finsk folkdräkt för att markera den nya finskheten, den nya statligheten och Det Stora Avståndstagandet från sex sekler av gemensam svensk historia. Det ironiskt nog finskspråkiga, men svensk-sinnade, Åbo lämnades 1809/1812 åt sitt öde och blev liksom Petrograd 1918 stående i en äldre dräkt.

Till "programmet" för den nya huvudstaden Helsingfors hörde att den också skulle markera den maktövergång från svenskt till ryskt som ägt rum. Den storartade byggnationen skedde under ledning av den gamle gustavianen Ehrenström som ordförande för nybyggnadskommittén från 1812 och den tyske

arkitekten Carl Ludvig Engel som huvudarkitekt i Helsingfors från 1816 och som chef för intendentskontoret från 1824. Byggnadsentreprenörerna var till stor del ryska. Byggnationen pågick från mitten av 1810-talet ända in på 1850-talet. Kostnaderna översteg ett års kronointäkter. Helsingfors blev för andra gången efter byggandet av Sveaborg landets största byggarbetsplats.

Byggnadsstilen bar ett budskap, empirien var samtidigt både internationell och rysk-imperiell. Senatstorget i Helsingfors hör till det mest ryska som finns i Finland trots, eller snarare just därför, att torget är ett verk av en preussisk arkitekt, byggt av en svensk kungs tidigare sekreterare och ryska fackarbetare enligt antika förebilder i en stil som fått namn av en fransk kejsare och uppfördes på uppdrag av en furste som räknade många tyska anor. Torget representerar inget rysk-nationellt, utan det imperiella. Det visar Rossijska, inte Rus.⁵⁸

Den nya huvudstaden Helsingfors hade till en början svårt att hävda sig. I Petersburg (1,9 miljoner invånare 1910) hade staden en till storleken helt överlägsen konkurrent och Åbo var länge Finlands största stad. Helsingfors nådde upp till samma folkmängd först kring 1840. Även om Petersburg före första världskriget var mer än tio gånger större än Helsingfors, hade Helsingfors hävdats sig kvantitativt och därtill definitivt etablerat sig som centrum för finländsk kultur och politik. Staden fick finskspråkig majoritet omkring 1890, och därmed blev den ursprungligen starkt svenskspråkiga staden också ett finskt centrum. Uttryckligen som centrum för den finskspråkiga befolkningen var Petersburg emellertid länge ett alternativ.

Petersburgs drygt 16 000 finskspråkiga invånare 1870 utgjorde stadens näst största språkliga minoritet (efter tyskar-
na), men också ”världens största finskspråkiga stadsbefolkning”; vid motsvarande tid hade Åbo 9 500 finskspråkiga i sin befolkning och Helsingfors 8 300. En del av finnarna var ingermanländare, men den övervägande majoriteten inflyttade från Finland. För det finskspråkiga östra Finland och inlandet var Petersburg alltså en metropol, vilket även kom till synes i att staden var centrum för finskspråkiga aktiviteter. I Petersburg grundades en finsk

pojkskola 1844 (ett första försök gjordes 1820) och en flickskola 1849. Pojkskolan har betecknats som ”den första finska lärdomsskolan”, vilket kan diskuteras eftersom den inte ledde till universitetsstudier. Den var emellertid sin tids mest avancerade skola med finska som undervisningsspråk och grundades nästan två decennier före den första finskspråkiga lärdomsskolan i Finland, som inledde sin verksamhet i Jyväskylä 1858. Den finska flickskolan hade ingen motsvarighet i Finland på en mycket lång tid. I en mening har folkskolväsendet i Finland sina rötter i Peters-

Helsingfors upphöjdes till huvudstad 1812. Kejsaren hade befallt att överföringen av huvudstadsfunktionerna, ämbetsverken och arkiven skulle vara slutförd 1819. Den nybyggda stadens arkitektur betonade starkt förbindelserna till S:t Petersburg och Ryssland. Akvarell av Johan Jakob Reinberg 1853.

taterade surt att detta var möjligt utanför Finland, medan kyrkorådsprotokollen i Finland fortfarande fördes på svenska. På 1850-talet grundades också en finsk-svensk bokhandel i Petersburg. År 1870 grundades *Pietarin Sanomat*, den första finskspråkiga tidningen utanför Finland. Finska hantverkarklubben verkade 1867–1871 och berömde sig av att vara äldre än Finska klubben i Helsingfors. Det stämmer inte om man beaktar klubbens föregångare, men Petersburgs ställning som finskspråkigt centrum framgår av att Finska Teatern avsåg att uppträda där en tredjedel av spelåret eftersom den finska publiken i Helsingfors var så liten och Petersburg, som teaterns grundare Kaarlo Bergbom konstaterade 1871, var ”den största finska staden”.⁶⁰

Dessa kultursträvanden på finska var i all sin anspråkslöshet en kärna för ett finskt centrum med en, visserligen starkt begränsad, självstyrelse, skolbildning och institutioner för en borgerlig offentlighet på finska. Man kan åtminstone pröva tanken att dessa finskspråkiga aktiviteter hade krönts med framgång. Ifall den finska skolan hade utvecklats så att den ledde fram till universitetet – vilket var fallet i Petersburgs andra lutherska församlingar – kunde detta med tiden ha lett till uppkomsten av en finskspråkig, ryskkunnig intelligentia som tänkte i rikstermer; ingermanländarnas snabba kulturella avancemang efter livegenska-

burg. Efter en period i Sitka verkade dess ”fader” Uno Cygnaeus där som lärare och inspektor för finska församlingens skolor 1845–1858.⁵⁹

Också på andra plan var Petersburgsfinnarna föregångare i fråga om finskhet. Efter flera försök började man 1855 föra finska församlingens kyrkorådsprotokoll på finska, tidigare hade de förts på den ryska lutherska kyrkans förvaltningsspråk tyska. Samtidigt skapades en arena för ett slags ”kommunalt självstyre”, d.v.s. att den egna församlingens angelägenheter administrerades på finska; Yrjö Koskinen kons-

pens upphävande visar att det hade varit möjligt.

Nu gick det inte så. Migrationen från Finland och Petersburgs finländska befolkning krympte. År 1840 motsvarade stadens finländska befolkning 13 procent av stadsbefolkningen i Finland, 1910 endast 4. Stadens finska skolor förblev på en anspråkslös nivå, bl.a. därför att senaten inte beviljade medel för att utveckla dem så att den högre kyrkoskolan ledde fram till universitetet. De petersburgsfinska tidningarna utvecklades aldrig till annat än lokalblad – för utvecklingen i Baltikum spelade de estniska och lettiska tidningarna i Petersburg däremot en viktig roll. Finska hantverkarklubben gick efter några år under i inbördes stridigheter. Petersburg förblev ett ekonomiskt viktigt centrum och sätet för den makt som utgick från kejsaren och stormaktens regering, men Finlands huvudstad, centrum för landets nationella liv, låg i Helsingfors.

Stadens ställning stärktes av att den var medborgarsamhällets huvudstad. Här låg emellertid en paradox. Finlands tre potentiella huvudstäder stod för alternativ också språkligt. Petersburgs omland i Finland var – fränsett städernas hantverkare – i huvudsak finskt, Åbos finsksvenskt och Helsingfors länge nästan uteslutande svenskt. Fram till 1860-talet fick Helsingfors en stor del av sin befolkning från Nylands kusttrakter och den närmaste omgivningen. Därmed rekryterades en betydande del av huvudstadens befolkning från den svenskspråkiga kustbefolkningen.

En finskspråkig majoritet fick Helsingfors först 1890. Helsingfors "seger" över Petersburg berodde inte minst på de sociala skillnaderna mellan de finskspråkiga i de båda städerna, d.v.s. främst på Helsingfors ställning som centrum för förvaltning och utbildning.

Distansering från Sverige

Finlands övergång från Sverige till Ryssland var ganska mjuk och smidig, "ett långt farväl". Till en del berodde detta på ryssarnas vana som imperiebyggare. Det fanns goda skäl att låta det mesta förbli som det varit och att därigenom pacificera en ny riksdel där förvaltning och samhälle fungerade minst lika väl som de ryska motsvarigheterna. Finländarna fann sig för det mesta i sitt nya läge, vad annat kunde de göra?

Ärkebiskop Jacob Tengström, en av de främsta förespråkarna för lojalitet gentemot den nya överheten, använde i några privatbrev på 1820-talet uttrycket "sedan vi blefvo ryssar".¹ Som Tengström väl visste stämde detta inte annat än i politiskt avseende, men vad hade finländarna blivit? Ett svar på frågan försvåras av att den makt som omedelbart och absolut hade övergått till Ryssland 1809 också omfattade makten över opinionen. Förenklat sagt innebar detta att lojalismen hördes och syntes, medan det i praktiken var omöjligt att öppet argumentera för opposition eller motstånd. I den mån det fanns oppositionella åsikter framträder de bara i lojalisternas interna argumentation och i olika former av symboliskt motstånd.

Pressen var censurerad, men opinionsövervakningen gav rätt osäkra resultat. Forskningen är därmed hänvisad till enskilda personers iakttagelser, redovisade huvudsakligen i privata sammanhang. En del ryska iakttagare ansåg att finländarna inte glömt de gamla förbindelserna med Sverige och att detta var en säkerhetsrisk. Bland studenterna florerade liberala och ryssfientliga opinioner, men vi vet mycket litet om inställningen bland bredare skikt. I uttalanden av ståndspersoner förekom ibland irriterade åsikter som lojalisterna försökte förringa men samtidigt fruktade. Detta kan tolkas på olika sätt. En förklaring är att det inte behövdes mer än någon enstaka incident för att lojalitetspolitiken skulle komprometteras – som så många gånger i Finlands historia har samförståndspolitiken med Ryssland krävt att landets ledare kunnat kontrollera respektive tysta obekväma opinionsyttringar.²

Det låg i lojalisternas intresse att inte göra alltför stort nummer av oppositionen eftersom detta skulle ha kullkastat tesen om det obrottsligt lojala Finland. Lojalitetsfrågan har en spegelbild i svenskarnas inställning till den förlorade riksdelen:

var de inställda på ett revanschkrig och Finlands återerövring eller var de redo att betrakta Norge som en tillräcklig kompensation?

Kejsartrohet

Rysslands främsta vapen var uppenbarligen Alexander I själv. Han blev omåttligt populär, inte minst för att alla stånd fick vad de ville och undgick de förändringar de fruktat. Kejsaren framstår i samtida källor som något av en ängel på tronen. Alexander besatt en sällspord förmåga att ta sina undersåtar och hyllades med triumfbågar, som utropade honom till "Upplysningens, Lagarnas, Finlands beskyddare" (Borgå 1809) eller betonade hans styrka och mildhet: "Åt Alexander/Hwars härar landet wunno,/hwars mildhet folket wann" (Åbo 1809).³

Alexandersdyrkan inleddes vid lantdagen i Borgå 1809. Kejsaren hedrade den med sin närvaro både vid öppningen och vid avslutningen. Lantmarskalken förkunnade att Finland lyckliggjordes av en monark vars mildhet dyrkades av många folk. Vid kejsarens besök i Åbo uppvaktades han med en insmickrande dikt av F. M. Franzén som framställde Finland "som Österns barn" som återvände hem. Universitetet hyllade sin och fosterlandets fader med Ivan Martos kolossalbyst 1814. Efter Wienkongressen 1814–1815 firades Alexander som Rysslands och Europas befriare.⁴

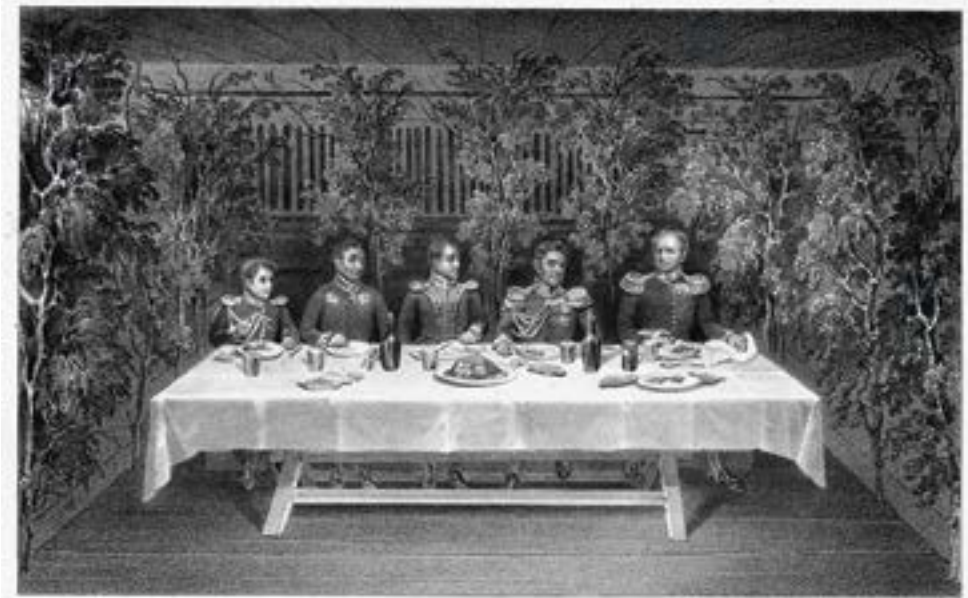
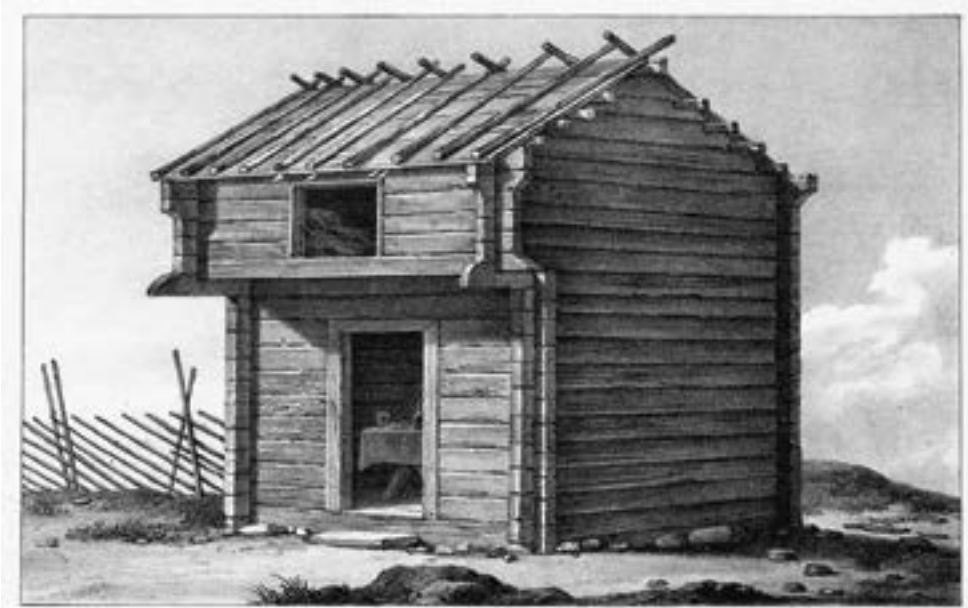
Ingen av de senare kejsarna nådde upp till Alexanders popularitet, som präglade den tre veckor långa resa han företog 1819 i rasande takt i norra Finland och längs kusterna. Alexander reste utan skyddsvakt och konstaterade i Vasa, som skövlats

grundligt av hans trupper under kriget, att det finska folkets kärlek var hans bästa vakt. Vasaborna levde upp till förväntningarna genom att uppföra en äreport, med allegorisk framställning av "Segern förenande Finland med Ryssland", där fredens ängel förenade de från varandra mest skilda hjärtan. Speciellt Alexanders resa i ödemarkerna i Kajanatrakten med endast en rysk och en finländsk adjutant, livläkare och kock var anmärkningsvärd. Man får intrycket att resan var något av en flykt undan regeringsbekymren, men också en charmoffensiv i Österbotten.

Till entusiasmen bidrog kejsarens otvungna "nådighet" och hans förmåga att umgås med hög och låg, en "folklighet" som underströk hans majestät. Kejsaren dansade med bruden på bondbröllop, åt lingon och åkerbär, tilltalade bönder på finska och visade sin uppskattning av kvinnlig skönhet. I Jakobstad diktade en dam ur hjärtat:

O du, store Moniark
Som i Finland far så stark,
Wi falle alle för Dig ned
Och bedja att få bo i fred.⁵

Man kan emellertid fråga sig om denna gammaldags kejsartrohet längre räckte i massnationalismens tidevarv. Ryska nationalister stödde självhärskardömet, men krävde mer av rikets minoritetsfolk. Finländarnas lojalism var inriktad uttryckligen på kejsaren, inte på Ryssland. Alexander I:s belöningar och personliga charm väckte genklang bland de höga ämbetsmännen, men också hos en rabulist som journalisten, författaren och historikern A. I. Arwidsson. Arwidsson träffade kejsaren i Idensalmi 1819 och diskuterade sin forskning med kejsaren på tyska. Några

Alexander I besökte Finland fyra gånger: Borgå två gånger och Åbo en gång när han träffade den svenske kronprinsen. Det märkligaste besöket var dock hans långa resa i norra Finland och sedan tillbaka längs kusten till Ryssland 1819. Kejsaren superade vid Ule träsk i ett stall, som har bevarats som ett museum till våra dagar.

veckor senare redogjorde han i ett brev för sina intryck:

Hans högst nådiga och utmärkt nedlåtande väsende och hans intagande person förtjuste alla finnar. Nu fruktar jag, att till och med alla bönder äro med själ och hjärta slitna från Sverige. Man kan ej se honom utan att älska honom, och den som talat med honom utan att förtjasas, är ej en människa. Mild, nedlåtande, lätt och enkel lockar han äfven små barn och rädda ödemarsskvinnor omkring sin person såsom omkring en skyddande gudom; och hvad är han annat för Finland?⁶

För Finlands del innebar Karl XIV Johans vilja och förmåga att hålla storsvenskarna i strama tyglar en ytterst behövlig andningspaus under vilken den lojalitetsperiod som präglades av den byråkratisk-patriotiska linjen hann stabilisera det nya storfurstendömet administrativt autonomi. Stabiliseringen inledades vid lantdagen i Borgå på ett bilateralt plan mellan kejsaren och Finland. Sverige var inte part, utan fick nöja sig med att man i fredsfördraget konstaterade att kejsaren redan överenskommit med sina nya undersåtar om deras rättigheter och skyldigheter.

Borgå blev däremot ett konfliktämne. Tekniskt sett var de lantdagsmän som hörsammade lantdagskallelsen landsförärdare – de förhandlade och beslutade om landets framtid vid en tidpunkt då kriget ännu pågick och de var svenska undersåtar. Till saken hörde dock att den monark de lovat trohet var avsatt och Finland ockuperat sedan slutet av 1808. Det svenska statsrådet konstaterade enhälligt i juli 1809 att allt tydde på att Finland oundvikligt måste gå förlorat. Det fanns alltså starka skäl för finländarna att för-

söka utverka så goda villkor som möjligt, andra utvägar fanns helt enkelt inte. Inte desto mindre levde "förräddaranklagelsen" kvar i svensk opinion. Den svenske högerpolitikern Adrian Molin konstaterade i början av 1900-talet att den finska staten var byggd på förräderi och att de pågående ofärdsåren var ett uttryck för att historiens Nemesis lät det finska folket erfara detta. Historikern Carl Grimberg slog 1924 fast att den lycka landsförrädarna förespeglat folket bara fanns i föreställningarna hos en del herremän, vilka väglett ryssarna i deras arbete med att bemäktiga sig Finland: "Men deras efterkommande skulle få smaka bittra frukter av faders trohetsbrott."⁷ Finska folkets "underbara öde" var alltså att förlusten av den svenska rättsordningen 1899 blev ett straff för att finländarna nittio år tidigare manövrerat för att behålla och senare framgångsrikt bygga ut denna rättsordning.

Parallellt med att svensk press framhävde förvärvet av Norge och samhörigheten mellan länderna lade sig en öronbedövande tystnad över Finland. I 1812 års politik fanns inget utrymme för Finland eller Finlandsnostalgi. Trots att det fanns förbindelser, särskilt på det ekonomiska planet, försvann Finland närapå ur den i och för sig smala opinion som kom till synes i tidningarna. Man kan se element av förträngning i denna tystnad. En viss bekräftelse får detta av att Finland aktualiserades då det föreföll som om det storpolitiska läget och utsikterna att återvinna Finland kunde förändras till det bättre. Inställningen förstärktes av besvikelsen över unionen med Norge, men komplicerades särskilt under Krimkriget på 1850-talet av att finländarna inte föreföll särskilt entusiastiska över de pla-

ner som gjordes upp i Sverige utan större kännedom om realiteterna i Finland.⁸

Det polska upproret 1830–1831 väckte antiryska och revanschistiska stämningar i Sverige. De spekulationer som frodades i pressen, men också i diplomaternas diskussioner och rapporter, kunde inte vara annat än skadliga för Finland. Diskussionerna om och i vilket läge finländarna kunde tänkas resa sig och göra gemensam sak med Sverige kastade en skugga över den finländska huvudlinjen att betona lojalism. En annan paradox är att den liberala opinionen i Sverige som förespråkade en aggressivt antirysk politik också var knuslig med försvarsanslagen och räknade med att kolossen på lerfötter skulle störta samman av inre tryck. Önsketänkandet gav upphov till helt realistiska bedömningar av det polska upprorets möjlighet till framgång, till fantasifulla uppfattningar om läget i Finland och till kritik mot konungen för att han inte utnyttjade tillfället.⁹

Krimkriget som provosten

Krimkriget var ett resultat av ryska strävanden att expandera på Turkiets bekostnad. Storbritannien ingrep på Turkiets sida. Den ena krigsskådeplatsen var Krim, som behärskades av de ryska landstridskrafterna, och den andra var Östersjökusterna (med bl.a. Finland och Åland), som behärskades av Storbritannien och Frankrike.

Vid krigsutbrottet 1853 ansåg många utländska iakttagare att opinionerna i Finland var vacklande. I London trodde man att de allierade kunde räkna med en resning i Finland. Snart kom de allierades diplomater till den mera realistiska

uppfattningen att de finländska känslorna för Sverige i högre grad representerade tradition än politisk realitet. Finländarna var i huvudsak nöjda och lojala mot sin överhet. Man insåg också att ryssarna lyckats ”russificera” de högre skikten och uppväcka en finsk nationalkänsla som motvikt till svenska sympatier. Finländarna önskade inte en förening med Sverige utan ville styra sig själva i full självständighet eller i en lös union.¹⁰

Den övervägande delen av den svenska pressen uttryckte en övertygelse om att man i Finland längtade efter befrielsens timme och med öppna armar skulle välkomna en svensk invasion, som skulle avlyfta ”Rysslands träloms-ok” och sona hedersskulden från 1809. Uppfattningen underblåstes av oppositionella studentkretsar och finländska emigranter i Sverige. Så småningom insåg man i Sverige att frågan var mera komplicerad än man föreställt sig. Man blev besviken och kränkt över att finländarna föredrog kejsarens trygga styre framför den osäkra frihet Sverige erbjöd. *Göteborgs-Tidningen* fann i maj 1854 förklaringen till finländarnas återhållsamhet i att ämbetsmännen korruperats med höga löner, adelstitlar och ordnar. Syndabockar fann man även bland fennomanerna, vilkas nationella ideologi var helt oförståelig och förbryllande för den svenska opinionen. Så sent som i januari 1855 skrev *Aftonbladet* i en ledare att när Finland förenats med Sverige skulle det finska folkets tillgivenhet för Sverige åter vakna, ”om ej för annat åtminstone därför att Finland eger så många civilisationens och frihetens fördelar att emottaga af Sverige”. Den ryskt sinnade byråkratin kunde lätt kväsas eftersom den var uppfostrad till att kväsas.

De politiska narrar som betedde sig som om Finland var självständigt kunde styras med fast hand.¹¹

Efter den första krigssommaren uppgav *Aftonbladet* att det viskades "att kärnan af Finlands modiga befolkning endast väntade på en svensk landstigning, för att under Sverges fanor resa sig upp och afkasta träldomsoket".¹² Det är intressant men svårt att bedöma verklighetsförankringen hos dessa spekulationer om folkets eller de svenskspråkigas svenska sympatier och eventuella bristande försvarsvilja.

De sympatier som vid krigsutbrottet eventuellt fanns för ett svenskt ingripande krympte betydligt på grund av de brittiska härjningarna, som bl.a. ledde till förlusten av en stor del av Finlands handelsflotta, sammanlagt 90 fartyg. Sympatierna för Ryssland stärktes och befolkningen gjorde motstånd och bistod de ryska trupperna. Det enda område där Sveriges presumtiva allierade kom i närmare kontakt med lokalbefolkningen var Åland, men insatsen begränsades till angreppet på fästningen Bomarsund och en kort ockupation av en stor landstigningsstyrka. Det ger inte mycket underlag för en bedömning. Ålänningarna deltog lojalt i försvarsförberedelserna och det måste ses som symptomatiskt att inget motstånd förekom då befolkningen uppbådades att

Spaningsanfall i Åbotrakten, scen ur Åländska kriget, målning av R.W. Ekman 1854. I Krimkrigets operationer på Krim, vid Finlands kuster och på Åland möttes världens största marina och största landbaserade imperier, Storbritannien och Ryssland.

bevaka stränderna. Ryssarna delade ut vapen bland befolkningen – vapen som de försiktiga britterna efter Bomarsunds fall samlade in tillsammans med ålänningarnas egna jaktvapen.¹³

Ålänningarnas reaktioner varierade från skrämnd fientlighet och rädsla till avvaktan och försiktigt samarbete. Genom krigshandlingarna uppstod ett maktvakuum och den från fastlandet isoleerade lokalförvaltningen hade svårt att upprätthålla sin auktoritet. Efter ockupationen sändes senatens protokollsekreterare Johan von Born till Åland för att undersöka förhållandena. Han rapporterade ”tygellöshet och självsvåld”, d.v.s. att man struntat i myndigheternas direktiv, men också att befolkningen förhållit sig korrekt, fränsett plundringarna efter Bomarsunds fall – hela 975 personer anmälde mot löfte om amnesti vad de tagit från fästningen. Sjutton personer hade utan tvång lotsat eller väglett fienden, nio hade biträtt fienden på andra sätt, medan tretton stämplat mot regeringen eller annars uppfört sig otillständigt eller uppstudsigt. En del hade trotsat seglationsförbudet och närmast gjort sig skyldiga till smuggling. Som motvikt till denna kritik berömde von Born ålänningarna och nämnde ungefär lika många fall av lovvärt beteende som av tadelvärt eller brottsligt. Endast elva personer ställdes inför rätta i Åbo på grund av brott under kriget 1854; samtliga frikändes som en del av freden 1856, utom en som tvingats lotsa och frikändes på juridiska grunder. Antalet ”landsförärdare” var alltså mycket litet i en befolkning på ca 15 000 personer.

Befolkningens agerande har ur ett åländskt efterhandsperspektiv betraktats som uttryck för en spontan glädje över

möjligheten ”att för alltid bli kvitt det ryska oket”. I motsats till fastlandsbefolkningen ville ålänningarna bryta sig loss från Finland. Läget 1854 var motsägelsefullt och präglades av att den etablerade ordningen bröt samman, vilket gav möjlighet till kollaboration, plundring och motstånd mot illa tålda lokala tjänstemän. Det finns inga starka motiveringar att hölja detta i en tolkning baserad på åländskt nationsbygge, det mesta finner sin naturliga förklaring i den unika situationen på Åland. Den kanske hade sett annorlunda ut om ockupationsstyrkan eller en del av den varit svensk eller om ockupationen varat länge, men det kan man bara spekulera om. Eftersom Sverige inte deltog i invasionen hade ålänningarna heller inget politiskt alternativ till den ryska eller finländska ordning de var vana vid.¹⁴

Efter det första krigsåret var svenskarna rätt desillusionerade i fråga om finländarnas upprorsberedskap. Även om man trodde att det finska folket hyste en djup känsla för Sverige var det inget att bygga på i militärt avseende. *Svenska Tidningen* sammanfattade den nya insikten: ”Den allmänna nationalkänslan blef sålunda: ovilja emot Ryssland, icke välvilja för Sverige och tillgifvenhet endast för Finland.” I artikeln användes också uttrycket ”icke rysstillgifven, men väl ryssbelåten”. *Aftonbladet* vädrade sin besvikelse över Finlands ”ryssvänliga entusiasm och fennomanska litteratur” genom att slå fast att Sverige inte skulle sörja om den finska nationen glömde hela sin tidigare historia och sin från Sverige ärvda kultur.¹⁵

Den korta ockupationen av Åland och den längre belägringen av Sevastopol åsamkade inte Ryssland avgörande

skada, utom på nationalstoltheten och regeringspolitiken. I Östersjön medförde krigets slut några viktiga förändringar för framtiden. Genom novembertraktaten 1855 garanterade England och Frankrike Sveriges territoriella integritet. Genom Ålandsservitutet 1856 avslutades en drygt fyra decennier lång rysk militär närvaro på öarna då Ryssland i Parisfreden 1856 accepterade ”att de Åländske öarne icke skola befastas samt att där varken skall underhållas eller grundläggas något militär- eller marin-etablisement”. Demilitariseringen hade sina begränsningar – de ryska trupperna återkom 1914 – men den blev ett viktigt arv för framtiden. Den förhindrade uppkomsten av det slag av maritima militärbaser eller militärsamhällen som Ryssland för det mesta uppförde i rikets utkanter, i Kronstadt, på Sveaborg, i Sevastopol, Vladivostok och senare Kaliningrad och Murmansk.¹⁶

Fredsslutet framkallade besvikelse och förstämning i Sverige. För Finland innebar kriget att landet upphörde att vara ett svenskt irredenta, ett oförlöst område. Svenskarna hade insett att finländarna var relativt nöjda med sin ställning i kejsardömet. Fennomanernas avvisande hållning, de flesta liberalers återhållsamhet och den på många håll visade lojaliteten mot riket övertygade de flesta svenskar om att en återgång till läget 1808 var otänkbar och att andra former av förening med Sverige inte hade stöd i Finland. Den politiska skandinavismens upplösning 1864 innebar att föreningstanken definitivt avfördes från den svenska politikens dagordning.¹⁷

Krimkriget var emellertid det enda tillfälle före 1918 då den högsta svenska statsledningen var villig och beredd att

kullkasta 1812 års politik genom att ansluta sig till en stormaktskoalition mot Ryssland för att i grunden ändra Finlands ställning. Oscar I förde därmed en politik som på fundamentala punkter skilde sig från Karl XIV Johans, men på en punkt förefaller han att ha respekterat sin fars hållning. Han gjorde inga försök att utnyttja missnöje eller underblåsa oppositionella stämningar i Finland, vilket kan ha berott på att han i motsats till de flesta svenskar var medveten om att man inte kunde räkna med någon resning i Finland. Krimkriget framstår sålunda som en parentes i 1812 års politik. Också en ganska anspråkslös respons på svensk agitation kunde emellertid ha haft ödesdigra följder för Finland. Slutresultatet blev i stället att kejsardörets ledning övertygades om finländarnas lojalitet mot kejsaren.¹⁸

Finlands orientering

I Finland gav Krimkriget upphov till en undertryckt men bitter polemik. Zacharias Topelius såg kriget som en kamp för kristenheten och var orolig för de tänkbara utgångarna för Finland: att förödas av vän eller fiende, att lösslitas från Ryssland eller införlivas med Ryssland. Finland var inte redo och saknade resurser för självständighet, som kunde bli möjlig först då den ryska kolossen störtade samman. Topelius inskärpte behovet av obrottslig trohet mot och solidaritet med kejsardömet. Man misstänkliggjorde hans motiv och insinuerade att han gick regeringens ärenden. Det hävdades länge att den professorstjänst i historia han fick efter kriget var en belöning för hans lojalism. Censuren avbröt polemiken, som

försakade Topelius mycket obehag. Medicineprofessorn Immanuel Ilmoni reste till Stockholm och fick audiens hos Oscar I, för vilken han betygade finländarnas tacksamhet för att Sverige förblivit neutralt. I ett brev framhöll han att man i Finland inte önskade återförening med Sverige och fördömde den "utopiska och galna idén" att Finland kunde bestå som oberoende stat.¹⁹

De politiskt, konstitutionellt och nationellt progressiva strömningarna i Finland syftade inte bara till inre mål utan direkt eller indirekt även till yttre. De omfattade gemensamt målet att bygga ut den finländska staten så fullständigt som möjligt och uppnå en så oberoende ställning från Ryssland som möjligt. Alla var dock inte inställda på en fullständig lösgöring från Ryssland, i själva verket ansåg de flesta att en helt suverän finländsk stat i längden skulle sakna livskraft. På denna punkt delade sig meningarna. Ungfennomanerna fruktade ett stärkt svenskt inflytande och avvisade tanken på ett med Sverige eller Skandinavien federerat Finland. De föredrog en enspråkigt finsk utveckling i någon form av förening med Ryssland och prioriterade en rent finsk lösning av språkfrågan. Äldre liberaler av kulturfennomansk typ (*vanhat rehelligiset*) omfattade konstitutionalism, en viss antiryskhet och en utpräglad västlig orientering. Denna gruppering hade på den punkten mycket gemensamt med tidens kritiska ungdom och radikalliberaler, som samlades kring *Helsingfors Dagblad*. Som synes spelade Sverige och ett slags "svensk option" en central roll för samtliga.²⁰

Kärnan i dagbladskretsarna – bristen på politisk organisation gav upphov till kotterier snarare än ett parti – utgjor-

des av de "blodlösa" och deras anhängare. Termen präglades av J. V. Snellman. I stort sett kan man säga att dagbladisterna representerade den finländska skandinavismen. I ryska ögon utgjorde de alltså ett "svenskt parti", men saken var betydligt mera komplicerad. Man hade svårt att smälta att Finland och Polen kunde göra anspråk på att vara kulturellt överlägsna samt inneha eller kräva politiska och nationella rättigheter, för vilka det ryska folket inte ansågs moget. Måste man verkligen acceptera att de underkuvade folken hade större rättigheter än deras besegrare, undrade *Moskovskija Vedomosti*.²¹

När liberalerna vid 1863 års lantdag lade fram förslag om egen handelsflagga och egna tullar för Finland utlöste detta en bred kritik i rysk press mot "det svenska partiet" och de helsingforsiska separatisterna med sin falska svenska patriotism. Den ryske journalisten Katkov betraktade liberalerna som svenskar och krävde att den finska majoriteten inte borde låta sig förledas av svenskarna och deras separatism. Jungfennomanernas *Helsingin Uutiset* publicerade ett anmärkningsvärt inlägg som stödde *Dagbladet* och därtill deklarerade att de ryska bladen inte skulle tro att de kunde slå en kil mellan finnar och svenskar i Finland – så djupt hade språkstriden aldrig gått. Debatten blev så intensiv att man ingrep på officiellt håll i Petersburg; man var inte bara bekymrad över Katkovs hätskhet och *Dagbladets* syn på Finland som en suverän stat, utan kejsaren oroades av dagbladspartiets starka stöd och radikala krav, bl.a. i den ömtåliga frågan om officerarnas representationsrätt i adelsståndet. En auktoritativ tillrättaläggande artikel om Finlands ställning inom det ryska riket publicer-

ades i *Journal de St. Peterbourg* och väckte stor uppmärksamhet, inte minst genom sin tillrättavisning av båda parter. Artikeln hade en lugnande inverkan på den ryska opinionen, men uppståndelsen hade riktat uppmärksamheten på Finland och väckt misstro. Inställningen ledde till att Finlands ställning befästes endast med en ny lantdagsordning 1869, medan planerna på en ny regeringsform skrinlades, och "statsfrågan" lämnades öppen.²²

Ur denna synvinkel ter det sig sannolikt att dagbladisternas överdrivna slutledningar och för tidiga beskäftighet åstadkom verklig skada. Den ryska pressen lugnade sig men började å andra sidan tala om Finland som en provins eller som "våra finländska guvernement", vilket var ett bakslag jämfört med den tidigare perioden. Den ryska opinionen började känna misstro mot storfurstendömet "svenska" institutioner. Liberalernas misslyckande ledde till att J. V. Snellmans anhängare jungsnellmanianerna aktiverade sig. De betonade nu med större eftertryck än under den konstitutionellt högtflygande perioden att Finlands nationella utveckling måste sökas i landets förening med Ryssland och att de skandinaviska unionsdrömmarna var en äventyrlig och ur finsk synvinkel alls icke önskad, ja förkastlig politisk linje. Detta var inte en uppfattning som liberalerna hade velat frammana och saken blev inte bättre av att de skandinaviskt sinnade ungliberalerna bakom *Dagbladet*, *Åbo Underrättelser* och några andra tidningar närde önskedrömmar om att ett dansk-tyskt krig 1864 skulle öppna nya möjligheter. Censuren stoppade alltför explicita uttryck för dylika tankar, men tillräckligt publicerades för att väcka förargelse i Ryssland.²³

Kontakter och emigranter

Kontakterna mellan Sverige och Finland fortfor på vissa plan som före 1809, men den ryska regeringen klippte av utflyttningen till Stockholm och försvårade officerars, tjänstemäns och akademikers resor till Sverige. Däremot kunde de som rörde sig i affärer resa ganska fritt och myndigheterna brydde sig inte särskilt mycket om hur bondeseglare, skutskeppare och kustbefolkning rörde sig. Det var alltså inte särskilt svårt att införa förbjuden litteratur och tidningar, främst från Sverige. Under autonomins första decennier var övervakningen av bokimporten inte särskilt strikt; först efter den nya censurförordningen 1828 ingrep de inhemska myndigheterna mera energiskt mot boksmuggling och innehav av förbjudna böcker. Mycket bekräftar dock att censur och tull inte lyckades utestänga sådant som definierades som subversivt, utan att det var ganska lätt att få tag både på skrifter som definierades som allmänt subversiva och på skrifter som uttryckligen diskuterade svenska och finska förhållanden. En del av materialet såldes helt enkelt under disken i de av myndigheterna privilegierade bokhandlarna.²⁴

Trots distanseringen från Sverige och den minskade migrationen fanns det fortfarande många personliga band och släktband mellan länderna. De finländska "emigranterna", d.v.s. personer som sökte politisk fristad i Sverige, har ofta i finländsk opinion klandrats för att de uppfattningar som de gav uttryck för i offentligheten skadade Finland. Detta är givetvis en bedömningsfråga, men uppenbart är att de spelade en central roll för kontakterna mellan länderna.

När magister J. J. Nervander vistades i Stockholm 1832–1833 träffade han

många personer av finländsk härkomst. Kriget låg bara drygt två decennier tillbaka i tiden. Det fanns gott om personer födda i Finland i huvudstaden, och i det dagliga livet gjorde man inte större skillnad mellan svenska undersåtar och svenskspråkiga från Finland. Få reflekterade över att mer eller mindre kända stockholmare som F. M. Franzén och A. I. Arwidsson egentligen hörde hemma öster om Bottniska viken. Nervander hade säkert beretts tillträde till huvudstadens och Uppsalas vittra och vetenskapliga kretsar i vilket fall som helst, men kontakterna gjorde det lättare.²⁵

På ett vardagligt plan illustreras kontakterna i Thiodolf Reins resa till Stockholm 1891 för att samla material för en biografi över Snellman. Denne var som känt född i Stockholm och vistades där som välintegrerad publicist flera år kring 1840. Rein började med att besöka arkeologen Oscar Montelius, som han blivit bekant med när denne besökt Helsingfors, samt sin barndomsvän astronomen Hugo Gylden och studentkamraten, upptäcktsresanden Adolf Nordenskiöld, som båda sökt sig ett nytt fosterland och en ny karriär. Rein besökte också sin tidigare kollega från Helsingfors, matematikern Gösta Mittag-Leffler, som var gift med en dotter till den finländske generalen J. Lindfors. Hos Mittag-Leffler blev Rein bekant med Viktor Rydberg, som han senare besökte tillsammans med sin systerson Kustavi Grotenfelt, som likaså vistades i Stockholm för arkivforskning – det svenska riksarkivet är för tiden före 1809 också Finlands. Otaliga forskare från Finland har arbetat där och i likhet med Rein knutit kontakter med både tjänstemän och forskare. Många kunde utnytt-

ja nätverk av detta slag; de mest synliga var de s.k. emigranterna.²⁶

Svensk okunnighet

För finlänarna var det ett problem att svenskarna var så illa orienterade om Finland. Medan svenska trycksaker hade en given – t.o.m. kommersiellt betydelsefull – marknad i Finland, var det svenska intresset för finländska publikationer ganska obetydligt, med undantag för Runeberg och Topelius. Få finländska tidningar fann vägen till Sverige. År 1839 förmedlade posten drygt 19 tidningsårgångar till Sverige, år 1852 var antalet 23,5.²⁷

Finlänarna kände efter 1809 en ”påtaglig bitterhet mot Sverige och dess lama krigsföring” och ofta även ett bristande intresse för Finlands framtid.²⁸ *Fänrik Ståls sägner* skapade en ”historiebild av det heroiska, tragiska och det okuvligt fortlevande”. Tragiken innehöll ett nattsvart förräderi, Sveaborgs fall, men till nederlagets orsaker hörde också den svenska krigsledningens inkompetens. Heroismens bärare var Finlands armé och Finlands folk, och denna föreställningsvärld växte in i det gryende finländska nationalmedvetandet.²⁹

Bland den sista gruppen av finländska studenter i Uppsala efter skilsmässan uppstod en affektladdad antisvenskhet. Studenten Abraham Poppius skrev nästan i raseri:

Därföre kan ingen ärlig Finne älska detta otacksamma, slappa, enerverade, fientliga, genom sina partier sig sjelf sönderslitande, med sina förfäders storverk skrytande och derpå förlitande Sverige. Det är sant, flere män finnas som hysa rättvisa mot vårt land och våra förfäders trohet, som äro förnuftiga

och visa, men de förnämte och pöbeln äro ett afskräde [...]. Helt annat är jalo Venäjä och vår frihet och välstånd under Alexander.³⁰

Finländarna gick också till motangrepp. År 1856 publicerade Snellman sina första utfall mot svenskarnas ”okunniga och öfvermodiga sätt” att bedöma finländska företeelser och nationella strävanden. Diskussion väckte också den korrespondens från Finland som börjat förekomma i svenska tidningar. Snellman var nästan kategoriskt emot allt sådant korrespon-

derande, medan August Schauman med hänvisning till hemlandets pressförhållanden var av annan åsikt.³¹

Vid universitetets kröningsfest 1856 publicerade Gabriel Rein ett rektorsprogram som var en politisk polemik mot de synpunkter som framförts i de svenska bladen:

Programmet gick ut på att visa, hurusom Finlands öden och ställning i alla afseenden hade under föreningen med Ryssland gestaltat sig bättre än om föreningen med Sverige hade fått fortfara – tillochmed vore en af censuren klaf bunden yttranderätt nästan att föredraga framför den otyglade tryckfriheten, sådan den hade framträd i Sverige!³²

”1808 års män”, veteranerna Wirmolin, Troman och Lönn, avbildade på 1850-talet. Firandet av veteranerna, som omfattade penninginsamlingar och monument, innebar samtidigt en betoning av de finska insatserna.

Zacharias Topelius såg 1888 en klyfta mellan Finlands utveckling och den svenska uppfattningen om ryskt förtryck:

Av tio annars gode vänner i Sverige tro nio, att vi leva under kosackpiskan, och likväl har nu vår sjunde lantdag sedan 1863 i fred avslutat så viktiga frågor, som en ny strafflag, en dissenterlag och 40 eller 50 mil nya järnvägar. I förrgår togo två kvinnliga studenter filosofie kandidatexamen och nu får gift kvinna råda över sin arbetsförtjänst.³³

Bibliotekarien och socialisten Allan Walenius påtalade å sin sida 1914 hur diffus kännedomen om finlandssvenskarna var i Sverige. Svenskarna i Finland hade åstadkommit mycket, men till tack fått endast hat från finnarnas sida och likgiltighet från rikssvenskt håll. Uppgifvikenheten blandades ibland med ilska: ”När man i Sverige spørjer oss svenska finländare: talar ni svenska i Finland, då vore det enda rätta svaret ett ärligt ’vet hut!’ eller ett slag på käften.”³⁴

Snellmans decennier

Det ligger en viss historisk ironi i att Johan Vilhelm Snellman (1806–1881) blev finshetsrörelsens ledare. Han var född i Stockholm och vistades där på nytt kring 1840 under en givande period i sitt liv. Familjen övervägde efter 1809 länge om den skulle optera för Sverige eller Finland. Valet föll på Finland, men sonen Johan lärde sig efter "sin svenska barndom" ett minimum av finska först under sin skolgång i Uleåborg. Han lärde sig aldrig språket flytande; efter att ha dragglat sig igenom ett tal i egenskap av Finska Litteratursällskapets ordförande 1871 medgav han självkritiskt att hans finska var fattig och styv. Det hindrade inte att han var den yngste vid den "stjärnstund" i universitetets annaler då han själv, Elias Lönnrot (1802–1884) och J. L. Runeberg (1804–1877) immatrikulerades inom några dagar hösten 1822.

Trion kom att bli landets främsta stormän. Snellman var den yngste och mest kontroversielle, men han var mellan 1844 och 1881 en absolut centralgestalt i Finlands historia och en av de finsksinnades viktigaste ledare. Snellmans främsta insatser gällde det allmänna debattklimatet och finshetens sak. Han kom att påverka partilivet i Finland genom att från Kuopio lyfta pressdebatten till en helt ny nivå, inte minst genom att ställa förpliktande krav i nationens tjänst. Han hörde till dem som utverkade 1863 års språkmanifest som inledde den utveckling som gjorde finskan till officiellt språk i Finland. Hans insatser som professor och senator var inte som sådana exceptionella, men som bitisk polemiker både i hemlandet och särskilt mot opinioner i Sverige gjorde han en stor insats. Hans inträde i

senaten innebar en övergång från oppositionen till regeringen, en utveckling som kröntes med upphöjning i adligt stånd 1866, men också till en övergång till privatlivet efter nödåret 1868. Han var en av Finska partiets hövdingar, och mullrade ibland i offentligheten på ett sätt som visade att vulkanen fortfarande var aktiv. Hans sista insats blev krossandet av försöken att grunda ett liberalt parti i Finland 1881. Då hade Finska partiet sedan länge letts av Yrjö Koskinen (född Forsman, adlades som Yrjö-Koskinen 1882).

Snellman var en hegeliansk ideolog, som genom sitt axiomatiska hävdande att nationen konstituerades av språket och att nationen bara kunde ha ett språk, skapade en uppdelning av nationen i det finska folket och den svenskspråkiga befolkningen. Den senare var ett främmande element, "kolonister", som kunde förvärva medlemskap i nationen endast genom att avstå från sitt språk. Den pragmatiska politikern Yrjö Koskinen förde tanken ett steg längre genom att bygga upp en politisk konstellation där endast Finska partiet representerade och talade i finska folkets namn. Även om Koskinen inte lade huvudvikten vid en mobilisering i massorganisationer var detta ett steg mot den masspolitik som slog igenom senast i och med lantdagsreformen 1906 då allmän rösträtt infördes.

1840-talet var en vändpunkt i fråga om handel, migration och huvudstadens tillväxt. Östra Finland, i studentvärlden de savo-karelska och viborgska nationerna, dominerade studentvärlden och Finska Litteratursällskapet, medan Åbo, den ledande staden i västra Finland, hade förlorat sin centrala ställning som universitetsstad och självklar bro till det forna

"J. V. Snellman föreställes för Kejsar Alexander II på Parolamalm 1863", på en senare rekonstruktion av händelserna. I mitten fr.v. Alexander II, generalguvernören Platon Rokassovskij och Snellman. Med språkmanifestet 1863, om finskan som blivande officiellt språk, nådde Snellman och den finska nationalitetsrörelsen sitt första stora mål.

moderlandet. Det inre av Finland och Östra Finland "upptäcktes" som grogrunden för folkdiktning och en vacker finska.

På 1840-talet åstadkom filosofen J. V. Snellman genom en av de mest imponerande journalistiska insatserna i Finlands historia en ändring av idéklimatet. Genom att ta upp aktuella frågor i en tillspetsad polemisk form skapade han en övergång till en modern journalistik i den sömniga harmoni som rådde i Finland. Redan i tidningen *Saimas* provnummer 1844 tog Snellman upp frågan om den

"fosterländska litteraturen" och slog fast att Finland saknade en nationallitteratur. En bildning som inte var nationell kunde inte vara sann, allmänt mänsklig bildning. Den stora massan hade en sådan bildning i religiösa skrifter och folksången:

hvaremot de s.k. bildade samhällsklasserna stodo helt och hållet utom denna nationella bildning. Derfor vore också den litterära bildningen hos oss ett blott lån, en yttlig lexa utan saft och merg, oförmögen att framalstra något dugligt.

Snellman argumenterade i *Saima* 1845 för att finskan var redo att införas i skolorna och bli officiellt språk förutsatt att det fanns bildade män som kunde använda det: "*En ny generation*, detta är, hvad som fordras för Finsk nationalitet och Finskt språk, en generation, som jemte kärlek

till Finska namnet och Finska språket förvärfvat sig förmåga att använda det samma.”³⁵ För Snellman spelade nationallitteraturen en mycket viktig roll som ett uttryck för folkets andliga odling. Enligt honom måste ett verk vara skrivet på nationens eget språk för att kunna räknas till nationallitteraturen. Den här principen innebar att bl.a. verk av honom själv och av Runeberg var uteslutna (se även avsnittet ”Nationallitteratur”, s. 110).³⁶

Snellman krävde alltså inte bara att finskan skulle bli förvaltningsspråk, utan också att den skulle bli litteraturens och den högsta undervisningens språk. Den nya generationen borde gå vidare till att använda språket och sammansmälta med folket. I motsats till de flesta tidigare förespråkare för finskan var det för Snellman inte en fråga om de bildades förmåga att förstå allmogen eller om allmogens rätt att använda sitt modersmål, utan om den finska nationens existens. Litteraturen hade fortfarande i mitten av 1800-talet en så anspråkslös omfattning att han i sin journalistik som ett slags generalrecensent kunde bevaka nästan allt som kom ut.³⁷

Snellman förespråkade en smidig övergång till landets nya nationalspråk. Han ville införa finska som undervisningsspråk i skolorna, men en sådan reform kunde inte genomföras med ett slag, utan man borde börja med vissa läroämnen i de lägre elementarskolorna i finska trakter. Finskan kunde inte med en gång upphöjas till bildningsspråk, och böndernas barn var inte omedelbart mogna att börja studera vid universitetet. En nyckelställning intog den bildade klassen som borde bli finskspråkig. Lika klart var det att finskan inte kunde införas i åtskilliga av Österbottens och Nylands kustorter.

Snellman avvisade också *Morgonbladets* förslag att latinet skulle ersättas av finska i skolorna.³⁸

Saima tvingade de andra tidningarna till skarpare ställningstaganden. Docenten Fabian Collan konstaterade 1844 att finskan gjort betydande framsteg, men att allmogen var lika försummad som förut. Den ”germaniska” bildning som också finnarna insupit med modersmjölken borde ställas på verklig nationell grundval eftersom språket var det främsta villkoret för all bildning. En verklig nationell bildning förutsatte också ett nationalspråk, finskan; det gällde för kommande släkten att uppofta sin svenska egoism och sluta sig till det som vore rätt och gott i nationell mening.³⁹

Snellman drog en radikal konklusion av sin nationalitetsdoktrin. För att förverkliga programmet måste Finland bli en nation, och en sådan kunde tala endast ett språk. På denna punkt byggde Snellman på teser som formulerats av A. I. Arwidsson och E. G. Ehrström, men nämnde sina föregångare endast en gång då han i en uppsats om Porthan 1861 framhöll att de lyft dennes tankar till en ny nivå. Snellmans doktrin innebar att den svenska minoriteten, särskilt dess bildade överklassdel, måste anta folkmajoritetens språk. Doktrinen fortsatte att fångsla ungdomen i flera generationer. Det var hans förtjänst mer än någon annans att den finska kulturen och det finska språket utvecklades till en nivå som gjorde att de kunde bli statsbärande när omständigheterna gjorde det möjligt. Priset var i vissa avseenden högt: ett och ett halvt sekel av språkstrid, där Snellmans från första början något snäva kammarteorier än i dag upprepas i förhållanden som är helt annorlun-

da än de där han utformade dem. Även om språkstriden i Finland inte präglats av fysiskt våld, gick en del av Snellmans anhängare längre än han själv, vilket också resulterade i en bitter motsättning där den svenskspråkiga befolkningen sågs som ett koloniserande erövrarfolk, ett främmande element som endast kunde sona sina "synder" och vinna hemortsrätt i Finland genom att uppgå i det finska.⁴⁰

Snellmans program omfattades inte allmänt. Till de moderata kritikerna hörde Zacharias Topelius, som 1844 i princip anslöt sig till tanken om en språkligt enhetlig nation, men bestred att klyftan mellan svenskt och finskt var så djup som Snellman hävdade. I *Helsingfors Tidningar* uppmanade Topelius landets mödrar av ståndspersonsklassen att lära sina barn finska, men framhöll att de inte för den skull behövde överge svenskan. Det var fel att barnen växte upp utan kunskap om det finska folket och såg ned på och skämdes för dess medlemmar. Nya generationer växte upp lika okunniga om sitt land, sitt folk och sitt språk. Ändå behövde människan ett folk och ett fädernesland. Topelius antog att svenskan skulle försvinna i Finland under en lång process, men att den svenskspråkiga litteraturen skulle förbli en del av det nationella kulturarvet. Den finska och den svenska språkgruppen behövde varandra och hade ett gemensamt finskt kulturarv även om Porthan skrev på latin och Franzén och Runeberg på svenska.⁴¹ Topelius godkände inte svenskhetsivraren A. O. Freudenthals tanke om de svenskspråkiga som en egen nationalitet inom den finska nationen. I *Boken om vårt land* hävdade Topelius att de svenskspråkiga bara var finnar som talade svenska.⁴² Andra kritiker var

mera bestämda och hävdade att en övergång till finska skulle innebära en sänkt kulturnivå eftersom den "obildade" allmogens språk inte skulle förmå uppehålla en högre kultur.

Finskans och finskhetsrörelsens framväxt kan knytas till några vändpunkter: kring 1820, 1840-talet och kring 1870. År 1871 utgick Snellman i ett tal från den stora vändpunkten 1809, men såg en verklig utveckling först kring 1820. Då klarnade medvetandet om "hvad försynen med oss menade". Han knöt medvetet an till den tidigare nämnda syllogismen "ryssar äro vi icke, svenskar kunna vi inte vara; vi måste vara finnar". Snellman hade formulerat samma tanke ett decennium tidigare i en uppsats om Porthan. Motsvarande tankar hade framförts också av Alexander I, G. M. Armfelt och E. G. Ehrström.⁴³

Snellman lade inte bara fram en på den nyaste kontinentala vetenskapen grundad teori om nationen och dess språk, han var också en lysande debattör och stilist med agitatorisk skicklighet och envishet. Han blev ungdomens profet, inte minst för att man ansåg att han förföljdes av myndigheterna. Härtill kom att Snellman ställde krav och förväntade sig uppoftfringar. Vad han lovade var en version av "blod, svett och tårar". Det räckte inte med god vilja. Ungdomen borde lära sig finska och övergå till att använda finska i tal och skrift. När man kommit så långt kunde svenskan avskaffas. Snellman ansåg som många av sina kritiker att det inte var möjligt att omedelbart övergå till finska som bildningsspråk. På grund av nivåskillnaden mellan språken förutsåg han en lång övergångsperiod innan detta steg kunde tas.

Snellmans elev, efterträdare på professorstolen och levnadstecknare Thio-

dolf Rein förklarade dennes filosofi med att Snellman bildat sig sin uppfattning av frågan inte utifrån en betraktelse av de faktiska förhållandena, utan genom en teoretisk spekulering på grundvalen av sitt filosofiska system.⁴⁴ Alla anhängare av den radikala finskhetsrörelsen hade knappast en sådan genomtänkt uppfattning. Den var emellertid närvarande i en vag form, och när den kombinerades med Snellmans tes att "nationalandans högsta utveckling" var en historisk lag var steget inte långt till övertygelsen att skapandet av en finskspråkig nationalstat var den handlingens riktpunkt som hade "historien på sin sida". Snellman gav intrycket att man med honom marscherade i takt med världs- och nationalandarna. Nationalidéns seger var en objektiv sanning. Den som motsatte sig detta objektiva faktum handlade inte bara futilt utan också objektivt sett skadligt. Den som motsatte sig en objektiv sanning på en högre nivå förtjänade att bli överkörd av historiens hjul. Från detta var steget åter inte långt till en beredskap att bistå historiens gång och – för att parafrasera en senare version av vänsterhegelianism – hjälpa dem som var destinerade för historiens soptunnor att nå sin destination. De som inte var redo att förfinska sig borde "återvända" till Sverige.⁴⁵

Finskhetsivrarna kopplade tidigt samman fosterlandskärleken med finska språket och litteraturen, de förutsatte varandra, som Herman Kellgren formulerade sambandet i teser för den savo-karelska studentnationen hösten 1841: "Den, som är alldeles okunnig i den finska litteraturen, kan icke verkligt omfatta Finland med fosterlandskärlek." Den dogmatiska sammankopplingen byggde på

Herders, Humboldts och Snellmans idéer om att språket inte bara var kommunikation, utan ett uttryck för människandens skapande kraft, en organism och ett "uttryck för folkanden", alltigenom präglad av nationens djupaste karaktärsdrag. Språk och nation hörde oupplösligt ihop. Härav följde också den av Snellman axiomatiskt framförda uppfattningen att en nation kunde ha bara ett språk.⁴⁶

Tesen om ett språk – en nation, baserad på tidens modernaste vetenskap, gav finskhetsrörelsen starka argument och ett tolkningsföreträde som hotades först genom liberalismens uppfattning om språket som ett kommunikationsmedel och en ändamålsenlighetsfråga, slutligen en fråga om individens eget val. Med tanke på hur argumentativt effektiv den fennomanska positionen var är det förstaeligt att dess företrädare dogmatiskt höll fast vid dess teser. Som Kellgrens teser visade kunde axiomat användas för att stämpla motståndare som ofosterländska eller rent av som främlingar utanför nationen och i konflikt med historiens gång och riktning.

Åren 1856–1859 var Snellman engagerad i flera stora polemiker. De gick delvis in i varandra, men man kan urskilja några teman som dominerade under en viss tid. Under de första åren efter Krimkriget polemiserade han med svenska skribenter och med de finländska emigranterna om skandinavismen och Finlands framtid. Polemiken var på sätt och vis en fortsättning på den diskussion som fördes i Sverige under kriget.

Den första polemiken bestod främst av Snellmans kritiska genomgång av Emil von Qvantens broschyr *Fennomani och skandinavism* och *Aftonbladets* chefredak-

tör August Sohlmans broschyr *Det unga Finland*. Liksom många andra finländare förargade Snellman sig över svenskar-
nas okunnighet och nedlåtande inställning till Finland. De föreföll att veta mer om Nya Zeeland och hottentotterna än om det kulturarbete som utfördes inom Finska Litteratursällskapet. Finländarna hade vuxit ur det svenska förmyndarskapet och var inte skyldiga Sverige något. Snellman avvisade bestämt alla påståenden om att bevarandet av svenskan som officiellt språk och bildningsspråk varit en lycka för Finland. De skandinaviskt sinnades svar gick ut på att Snellman ville vinna myndigheternas bevägenhet.⁴⁷ Striden skärptes 1857 genom att von Qvanten gav ut *Finländska förhållanden*, en samling avslöjanden och brev om läget i Finland.⁴⁸

I all sin radikalism präglades dock Snellmans förkunnelse av en viss försiktighet och omsorg om det kulturarv, som han inte gärna gjorde nummer av att i grunden var svenskt. Samtidigt som han agiterade för finskan 1859 var han försiktig i fråga om skolornas undervisningsspråk: "Finska litteraturen står råhetens tillstånd alltför nära för att ensam läggas till grund för ett folks andliga odling." Skulden för detta tillstånd måste dock läggas på samhällsutvecklingen. Folkets undervisningsspråk borde vara dess eget språk. Det var en olycka att de bildade talade ett annat språk, det var den tyngsta delen av det pris som Finland betalat för sin bildning och sin samhällsordning: "Allt detta utgör visserligen icke något undantag i historien, men att bildningens språk icke är folkets eget språk är ett undantag, som gäller de svagade och kufvade" – skulden var den svenska eröv-

ringens.⁴⁹ Trots det prisade Snellman den svenska bildningen:

Svenska litteraturen icke blott är, utan kommer också säkert att i all framtid förblifva ett nödvändigt vehikel för all högre bildning i detta land. Landets grundlag, all öfrig lag och författning kan icke åberopas, dess historia icke förstås, Finska folkets närvarande och kommande bildningsståndpunkt icke begripas utan kännedom af Svenska språket och bekantskap med Svenska litteraturen. Och det kan icke betviflas, att denna litteratur städse skall förblifva både qualitativt och kvantitativt rikare än den Finska, samt att vanligt sundt förstånd skall lära äfven kommande släkten att fasthålla detta traditionella och närmast liggande bildningsmedel.⁵⁰

Självmedvetande

Det var naturligt att Finlands utveckling under den första tiden skedde i ett korstryck mellan svenskt och ryskt. Åren 1809–1812 blev ett av de gångjärn på vilket historien vänder. Gamla Finland fogades till storfurstendömet och den rysk-svenska allianspolitiken stabiliserade det utrikespolitiska läget på ett sätt som gav det nya Finlands ledare och den byråkratisk-patriotiska politik de företrädde den ro som behövdes för att bygga upp den nya centraladministrationen, assimilera Gamla Finland och skapa en politisk och ekonomisk samhörighet. Det krävde en betoning av det inhemska i olika sammanhang. Samtiden var väl medveten om vad som krävdes. August Schau-
man nämnde i sina hågkomster att J. L. Runeberg för några besökande studenter år 1845 kastat fram tanken att "någon af våra unge historici borde företaga sig forska efter alla i Sveriges häfder märkliga män, som egentligen varit finnar, och

sålunda reklamerade dem ifrån svenskarne, de der, såsom han sade, vilja korpa allt ifrån oss”.⁵¹ Runeberg själv drog sitt strå till den stacken och många av hans landsmän följde hans exempel. Sökandet efter de finska inslagen i Sveriges historia blev en uppgift för generationer av historiker och kulturforskare.

Det nya storfurstendömet var emellertid i mycket en ram utan ett klart eller entydigt innehåll. Hela det svenska administrativa och kulturella arvet, samhörighetskänslan, samhällsordningen och tankegodset fanns kvar. Den nya egna förvaltningen vann stadga och blev för nya generationer den självklara ramen för deras existens. Ryssland öppnade nya möjligheter till karriärer och ekonomisk framgång, som bidrog till att inrikta Finland mot det ryska riket.

Det nya Finland och dess identitet skapades samtidigt både i ett svenskt idéklimat – det fanns inget annat alternativ – och i en strävan efter gränsdragning just mot detta svenska. Den politiska klokheten påbjöd att lojaliteten underbyggdes med ett klart avvisande av gamla band och lojaliteter, som emellertid var starka – sex sekler av gemensam historia hade lämnat sina spår. ”Det svenska arvet” kunde inte avskaffas med dekret eller mot invånarnas vilja elimineras ur deras sinnen, men åtskillnaden underlättades av flera faktorer.

Den utbredda besvikelsen över den svenska krigsföringen, som betraktades som ett svek mot Finland, ledde till en känsla av att Finland 1809 lämnats ensam och utan understöd från Sverige. Besvikelsen över det förlorade bidrog till en känsla av åtskildhet. Den patriotiska göticismens och eftergöticismens storordighet

i Sverige skorrade illa i finländska öron, i synnerhet då man var medveten om Sveriges svaghet och oförmåga att leva upp till den roll som i förväg firades i festtal.

Intrycken från Sverige i form av göticismen och den nyromantiska fosforismen ledde också något paradoxalt bort från Sverige genom romantikens betonande av det egna, hemvuxna, folkliga och fosterländska. På denna grund framträdde allt tydligare sådana drag – både språkliga och kulturella – som skilde Finland från Sverige. Finskans frammarsch och de kulturyttringar som var förenade med finskhetsrörelsen skapade något eget som var en källa till stolthet och identitet. Åbromantiken stod ännu i stor utsträckning på svensk grund, medan Lördagssällskapet i Helsingfors innebar början till en verkligt nationell finsk romantik.⁵² Den nya självkänslan kom också till uttryck i Topelius ord till *Marseljäsen*: ”Två makter Suomis ande döma / till träldom smädje-full: / om Sveriges bildning vi förglömlig / så sker det ej för Rysslands skull.”⁵³

Historiesyn

En del av integrationsprocesserna i samband med det ryska rikets expansion bestod i att harmonisera de nyerövrade områdenas historia med rikets och Rysslands. Man kunde inte acceptera att skolorna i dessa områden lärde ut en tradition av fiendskap mot Ryssland, men eftersom historien ofta hade förlöpt i just dessa tecken kunde man inte heller förneka att det fanns en sådan historia. När riket expanderade till icke-ryska och icke-ortodoxa områden, kunde man inte längre enbart lägga fram en etnisk konception av rysk historia, uppbyggd kring Moskvas expan-

sion till stormakt, efter 1815 Europas ledande makt. Som diplomat, historiker utbildad i Leiden, sin tids kanske rikaste man och främste samlare var rikskanslern, utrikesministern och fredsförhandlaren i Fredrikshamn N. P. Rumjantsev lämpad för att försöka skapa en mera sofistikerad version av rikets historia som kombinerade imperiell historia och de olika folkens "nationalhistoria". Rumjantsev samlade kring sig en krets yngre historiker som han sysselsatte som bibliotekarier i sitt stora bibliotek vid Engelska kajen i Petersburg, bl.a. två litauiska forskare och finländarna A. J. Hipping och A. J. Sjögren.⁵⁴

I Finland oroade man sig över att inflytelserika magnater som Rumjantsev och J. P. van Suchtelen ansåg att de till följd av sina insatser för erövringen av Finland hade rätt att blanda sig i storfurstendömet förvaltning. Detta påskyndade ansträngningarna att skapa nya läromedel, särskilt en lärobok i "fäderneslandets historie, utarbetad med mera bestämd hänsyn till Finska Folkets nationella utbildning, än i de Swenska historiska handböckerne". I sin avhandling om historieundervisningen i Finland framhävde Gustaf Renvall 1813 att historieundervisningen borde beakta de länders historia med vilka Finland varit förbundet. Domkapitlet i Åbo framhävde att skolundervisningen borde ge "närmare kännedom om det mäktiga och widsträckta Rike, hwarunder wi nu mera såsom undersåter och medborgare lyda". Detta kunde ske genom att lyfta fram "Ryska Monarkiens, vårt nuvarande Fäderneslands Stats-Historie och Geographie".⁵⁵

När den nyligen tillsatta skolkommisionen 1819 utlyste en belöning för en bok

av önskat slag, konstaterade den visserligen att H. G. Porthan gjort mycket för att kasta ljus över "den merendels i mörker och osäkra uppgifter insvepte äldre Finska historien". Kommissionen var också medveten om de begreppsliga svårigheterna, det var inte bara en fråga om brist på källor. Kommissionen erinrade intresserade författare om att både Sveriges och Rysslands historia borde beaktas, om också av olika skäl och ur olika synvinklar:

att Finska Historien icke kan framställas utan ett nödwändigt samband och beständig hänsigt till så wäl den Swenska som den Ryska; till den förra, emedan Finland, i flere århundraden med Sverige förenadt och till en Statskropp sammansmält, med samma Rike delat gemensamma politiska öden och omväxlingar, såsom ock det Finska Folkets odling från Sverige utgått och förnemligast derifrån erhållit sin riktning, utveckling och karakter; till den sednare åter, eller Rysslands Historie, dels för den wiget och nödwändighet dess kännedom numera, i anseende till Finlands Statsborgerliga förhållande, för detta Lands inwånare äger, dels ock för de flerfaldiga relationer, hwaruti dessa ifrån urminnes tider till hwarannan gränsande Folkslag på den historiska skådeplatsen uppträda.⁵⁶

Med formuleringen av sin prisuppgift hade kommissionen i själva verket skisserat upp alla de problem som var förenade med en nationell historia för Finland. Den sade dock inte explicit att det var fråga om ett centralt projekt med tanke på Finlands kulturidentitet. Svaret på frågan när Finlands historia tog sin början och vad som var eget och ursprungligt i denna historia, hade en central betydelse för finnarnas ställning internationellt

och särskilt i förhållande till grannarna. Finland hade varit politiskt beroende av grannstaterna, om också på olika sätt. Om man placerade början på en separat Finlands eller finska folkets historia till 1809, framstod nationen som mycket ung. Om den åter förlades till en dunkel forntid fick myter, förhistoria och folkloristik en central betydelse.

Den nya kulturidentiteten söktes till en början i folklore och språk. Det har en enkel förklaring, Finland saknade sådana självklara historiska fästpunkter som Böhmens och Norges medeltida kungadömen. Elias Lönnrot gav 1835 ut första upplagan av *Kalevala*. Eposet var kulmen på några decenniers intresse för insamling av folkdiktning och väckte en enorm genklang. Boken har betecknats som "Finlands pass till de bildade nationernas familj", och när den kom ut förkunnade Finska Litteratursällskapets ordförande J. G. Linsén att även han nu hade en historia. Den andra pelaren i den identitet som växte fram var finska språket, som E. G. Ehrström i en uppsats 1821 beskrev som Finlands egentliga "nationalspråk". Båda hade fördelen att vara "osvenska" utan att vara något gemensamt med ryssarna. *Kalevala* hade sammanställts av material som huvudsakligen insamlats i områden som aldrig varit en del av det svenska riket. Finskan uppfattades som ett väsensfrämmande språk som inte tillhörde den indoeuropeiska språkfamiljen; tvärtom hade finskan ett stamträd utan förgrening till Sverige före historisk tid.

Inom Kommittén för finska ärenden utvecklades på 1810-talet idén om Finland som en statsnation, men inom denna ram var man också redo att bidra till skapandet av en kulturnation förutsatt

att den förblev "etnografisk" och inte inlät sig på politik. Gränsen drogs vid en nationalism som implicerade folksuveränitet och vid strävanden som gick utöver praktiska behov och antikvariskt intresse. Det framgick klart vid indragningen av A. I. Arwidssons *Åbo Morgonblad* 1821 och J. V. Snellmans *Saima* 1846 samt i förbudet 1850 att trycka annat än religiös och administrativ litteratur på finska. Arwidsson pekade på det bakomliggande behovet av en egen finsk forntid:

Imellertid verkade det politiskt aföndrade förhållandet, under tidens längd, uppå Finnarne. Den svenska bildningen var numera icke deras; den ryska stod, i allmänhet, under dem, och meddelades på ett språk, som de icke begrepo, och hvilket de ganska länge, i följd af gammalt, inrotadt folkhat, ej allenast saknade lust att lära, utan ock betraktade med synnerlig motvilja. Sålunda blefvo de icke blott hänvisade till sig sjelfve, utan ock, af omständigheternas kraf, likasom tvungne att, mer än förr rikta sin uppmärksamhet och sina sträfvanden inåt, på sitt eget inre lif, sitt eget språk och hvad hos dem kunde finnas af egendomlig Finsk forntid.⁵⁷

Arwidsson förde resonemanget till dess logiska slutpunkt då han berörde finnarnas vändning mot det egna, en rörelse som oförmärkt uppmuntrades av ryssarna. De kunde inte erbjuda den ryska litteraturen med alla dess fientligheter som ersättning för den svenska, och i historiskt hänseende hade man bara fientliga minnen av varandra.⁵⁸

Arwidsson lyfte i Stockholm fram *Kalevala*, där "en obändig, orientalisk inbillningskraft arbetar här bland nordens fjällar och snö, och bildar, af glänsande ismassor, de mest fantastiska former och skiftningar". Det var fråga om

ett "mythiskt epos", som trots olikheter-na kunde jämföras med de homeridis-ka sångerna och blev "en utgångspunkt, ett slags nationell hörnsten att bygga på". Med Runeberg fick landet en andra utgångspunkt för "ett nytt, nationelt lif".⁵⁹ Vägen dit krävde dock en avskalning av främmande element och kulturskikt genom en vändning inåt. I en dikt 1845 vid Lönnrots återkomst till Kajana och M. A. Castréns avfärd till Sibirien förutspådde Topelius att deras minne skulle vör-das "när en morgon ny för Suomi ran-das", men för detta krävdes en katharsisk process:

Men han är ung – han måste gå tillbaka
i ödemarken att sig själv där finna;
germaniskt slagg han måste av sig skaka;
sig själv med strid han måste övervinna.⁶⁰

När Topelius tryckte om dikten mildra-de han den antisvenska tendensen genom att ändra "germaniskt slagg" till det obe-stämda "allt utländskt slagg".

Två år innan han framhävde öde-marksvandringen som källa till självkän-nedom hade Topelius tagit ställning till huruvida "det germaniska slagget" kon-stituerade en historia för Finland. Han gjorde det vid Österbottniska nationens Porthanfest 1843 i föredraget "Äger Finska Folket en Historie?". Från hegeli-anska utgångspunkter förde han fram den radikala tesen att eftersom Finland inte varit en stat hade Finland heller ingen historia före 1809. Nationaliteten var "ett tusenårigt factum", men såsom vaken och medveten knappt några decennier gammal. Den finska historiens politiska innehåll var den svenska staten. Finland hade varit en "incorporerad beståndsdel"

av Svea rike. Som en del av denna orga-nism måste Finland påverkas av helhetens skiftningar på samma sätt som andra de-lar. Finlands historia var inte "en fullstän-dig recapitulation af denna", med "specie-la tillägg af detaljer, hvilka beröra lokala finska förhållanden". Topelius konklusioner var radikala. Kulturhistorien, lag-stiftningen och bildningen var svenska, nationaliteten framträdde bland finnar-na "endast som *negativ* mot ett utländskt och främmande":

Ty det som väsendtligen begrundar ett folks egendomliga historie: en sig sjelf medveten och i positiva former utpräglad nationalitet, sammanfattad i staten och mäktig af ett lagbundet framskridande i alla riktningar, – det äger hon ej att framvisa [...] att finska folket såmedelst sedan 1809 äger hvad det dittills icke ägt – en historie. [...] Det är på denna grund – och emedan finska historien måste söka sitt innehåll inom folket, samt derföre hvarken får betraktas såsom lokal eller blott negativ mot ett främmande – som folkets hela utvecklingsbana intill 1809 framställer sig som förhistorisk.⁶¹

Topelius enda budskap var dock inte att Finland saknade en historia, utan han såg också skillnader både mellan olika samhällssektorer och över tid. En indivi-dualitet framträdde i kyrkan, "denna de svenska vapnens gäfvä åt Finland". I kyr-kan försvagades i någon mån landets be-roende av Sverige och dess konungar. Den biskopliga makten i den hierarkiska ka-tolska kyrkan betonade Finlands egen-art, och reformationen uppmärksamma-de den finska individualiteten genom att skapa ett finskt skriftspråk. Den luthers-ka kyrkan var dock beroende av staten, och därmed uppstod paradoxen att mak-ten i kyrkans katolska form saknade na-

tionalitet och nationaliteten i dess lutherska form saknade makt. I samhällsfrågor fanns emellertid ingen sådan individualitet, endast en långsam anpassning från och med Kristoffers landslag:

Det finska samhället är således till sin upprinnelse och sina former fullkomligt svenskt; men emedan detsamma icke påtrugades landet fullständigt, utan efter hand infördes i sina särskilda bestämmningar, blef för den finska nationaliteten möjligt att deråt gifva ett egendomligt innehåll, att med sig assimilera de främmande formerna och göra sig i dem hemmastadd. Utan tvifvel har finska folket genom denna under ett halft årtusende fortgående assimilationsprocess, och särdeles sedan "Ruodzen Waldakunnan Laki" [1734 års lag] öfverflyttades till landets tungomål, gjort denna lag till sin egendom, ett dyrbart värn för folkfriheten, för hvilket vi äro Svenskarne skyldige en oförgätlig tacksamhet.⁶²

Påståendet att Finland saknade en historia före 1809 kunde också ses som ett spetsfuntigt bollande med definitioner. Det förefaller som om rätt få tog Topelius tesar på fullt allvar. Även om man kan hävda att Topelius snarast debatterade historiens natur, var det få som ville acceptera att seklerna före 1809 inte var eller hade historia. Därtill kom att Finlands nya ställning föreföll att kräva att landet hade en längre historia än trettio år. Mot denna variant av "nationalstatens imperativ", en färdigt utstakad lysande framtid och en urgammal historia, stod Topelius och Hegels dialektik maktlösa. Trots att han stödde sig på tidens "modernaste" teori talade Topelius för en förlorad sak; det framgick både av det förlöjligande mottagandet och av det sätt på vilket tesen vederlades och Finland fick en historia.

Adolf Ivar Arwidsson (1791–1858) tvingades lämna universitetet i Åbo och Finland, eftersom han betraktades som oppositionell. I Stockholm blev han kunglig bibliotekarie 1843. Hans forskning inriktades på skandinaviska och finska frågor, men han upprätthöll också sina akademisk-politiska kontakter med Finland.

Till dem som ansåg att Topelius förläst sig på tysk filosofi och att Hegels öga var grumligt hörde tidningen *Kanawas* redaktör Pietari Hannikainen som kritiserade Topelius "för det finska folket så nedlåtande ståndpunkt" att Finland börjat existera 1809. Skulle ett folk som förmått göra sig gällande mot sina krigiska grannar och bevarat sin nationalitet ha ett historiskt liv som bara var trettio år gammalt?⁶³

I ett senare inlägg kunde Hannikainen också stödja sig på Snellman, som ansåg att den förkristna tiden "bildar den på intresse rikaste afdelning af hela Finska historien". Snellman såg i de mot kristendomen kämpande hedningarna

ett ädelt folk, som modigt strider mot öfvermakten, för sin tro och sin sjelfständighet, äfvensom kristendomens seger endast för detta folks andliga och lekamliga förtryck. Eller hvori skulle väl Finnarne skåda företädet hos en religion, hvilken med eld och svärd sökte tilltvinga sig erkännande?

Kristendomen tedde sig som en kraft som med eld och svärd krossade nationella strävanden. Snellman hävdade den radikala tesen att Finlands historia borde ställa Finland i centrum – oberoende av om landet hörde till Sverige eller ej och i såväl segrar som nederlag. Tidigare hade Sveriges historia lärts ut i skolorna under rubriken "fäderneslandets". "Men i dess ställe trädde intet; och ännu fortvarar det förvända förhållande, att i Finlands läroanstalter Finlands historie icke utgör ett särskildt läroämne."⁶⁴

I Sverige var man mera inriktad på att kommentera Finlands ställning efter 1809 och jämföra den med tiden före detta år än på att diskutera om Finland eller finska folket ägde en historia före 1809, en fråga som många fann abstrakt eller konstlad. Kommentarer om läget efter 1809 präglades emellertid, som redan Fabian Collan hävdade, av svenskarnas okunskap och fördomar beträffande Finland och därtill av aversionen mot Ryssland. Många svenskar ville tillerkänna Finland en framtid "*endast såvida*", som det genom fortgång i den svenska kulturens fotsår förmådde tillägna sig ett rum i den Europeiska bildningens samhälle, och ville således alldeles icke veta af en *Finsk* bildning".⁶⁵ En recensent i *Aftonbladet* vägrade medge att Finland efter 1809 intog en statligt sett självständig ställning, enligt honom var landet "ingenting vidare än en rysk 'guberni-

ja'; hvarken mer eller mindre". Det var en öppen fråga om Finland i framtiden kunde vinna den nationalitet som ännu saknades. Topelius talade om den samtidsdikt som han negligerade de svenska elementen i Finlands historia och kultur.⁶⁶ Den tyngsta ironin stod emellertid G. L. Silfverstolpe för i *Dagligt Allehanda*. Man hade sökt stöd för maximen att Finland var ett friare land än den forna svenska provinsen och struntade i sin lojalism mot den svenska regimen och de ärorika gemensamma minnena från Gustav Adolfs, Karl Gustavs och Karl XII:s dagar:

Opiidrukken af denna bedrägliga tankeförvridna illusion slumrar den Finska aristokratien under behagliga drömmar om nutid och framtid [...].⁶⁷

Ett slags slutpunkt eller åtminstone mellanboksstreck fick diskussionen om huruvida finska folket ägde en historia i Yrjö Koskinens tal som preses vid Finska Historiska Samfundets första årsfest på Porthansdagen 1875. Samfundet hade brutit sig ut ur Finska Litteratursällskapet där det tidigare bildat en underavdelning. Årsfesten var en viktig vändpunkt i historikerskråets professionalisering och Koskinen underströk detta på flera sätt. Han konstaterade att Porthan hundra år tidigare börjat lägga en grund för finska folkets historia, men denna uppskattades i så ringa grad att man i skolorna fortfarande använde historieböcker från Sverige. Ett annat tecken på att den inhemska historien försumrades var att Historiska Samfundet inte beviljats det statsunderstöd man ansökt om. Från dessa utgångspunkter diskuterade Koskinen Topelius fråga under samma rubrik: "Onko Suomen kansalla historiaa?" (Äger Finska

folket en historie). Frågans betydelse underströks av det axiom som Koskinen ställde upp i början av talet: "Ett folk som saknar historia har heller ingen nationell existens."⁶⁸

Koskinen utgick från Topelius föredrag 32 år tidigare och erinrade om det bittra hån ("katkera pillkka") denne utsatts för och "som var desto mera oförtjänt eftersom de premisser som konklusionerna byggde på, otvivelaktigt var i huvudsak riktiga". Koskinen bestred dock att finska folket saknade en historia före 1809. I folkets historia var inte språket som sådant det centrala, om också ett viktigt kännetecken, utan det viktiga var nationalandan. Strävan efter ett gemensamt språk var ett av de tecken som visade att nationalandan levde. Eftersom en nationalanda funnits hade landets befolkning oberoende av språk en nationell historia. I en mening spelade dess ålder slutligen ingen roll.

Koskinen prövade därefter tesen att ett folk som inte kunde styra sitt öde eller skapa egna samhällsformer och statliga former inte heller ägde nationalitet i högre mening. Han påpekade att alla aktörer på den internationella arenan, också de mäktigaste, agerade under olika slag av begränsningar. Enligt Koskinen levde nationalandan inte enbart i sina gärningar, utan också i sina målsättningar: själva strävan efter autonomi var ett tecken på att det fanns en levande nationalanda:

Också från statsrättens standpunkt måste man alltså medge att finska folket har en historia, eftersom det har en karakteristisk, också i dess politiska strävanden framträdande nationalitet, som år 1809 fått en stabil form i finska staten, men som ögonskenligen är av äldre ursprung.

Koskinen avslutade sin voluntaristiska plädering med att hänvisa till självbestämmanderätt på ett högre plan:

Saken kräver måhända inte så långa förklaringar, om vi bara låter grunden bestå av den enkla satsen, att finska folket på denna punkt, om någon, utövar självbestämmande: det vill ha en historia, ergo: det har en historia. Ty i denna fråga – i fråga om sin egen anda – är ändå varje nation en överhet, en suverän, och från denna vilja kan man inte vädja till annan instans.⁶⁹

Uttalad vid en vändpunkt i historikerskråets professionalisering är tesen intressant genom att den lyfter upp folkviljan som högsta auktoritet, det förblir oklart om folket också ska få en sådan historia det vill ha och vem som ska uttolka folkviljan. Koskinen och hans åhörare skulle säkerligen ha svarat att det ankom på dem.

När Koskinen höll sitt programtal på Historiska Samfundets årsfest undvek han elegant att påpeka att det i själva verket inte alls var ett programtal, eftersom han själv redan förverkligat programmet. Åhörarna visste det utan att det behövde sägas. När han talade om skammen att man i skolorna använde svenska skolböcker behövde han inte heller nämna att skolmyndigheterna hade förkastat den skolbok han skrivit. Koskinen kunde kanske inte vara helt övertygad om det, men han talade till sina historikerkolleger som författaren till den inflytelserikaste boken i Finlands historiografi. *Oppikirja Suomen kansan historiassa* (1869, sv. övers. *Finlands historia* 1874, andra utv. uppl. på finska 1881–1882) hade flera föregångare som översiktsverk, men Koskinens bok och dess grundkonception hade en genom-

slagskraft och verkan som känns ännu i dag.

Koskinens arkimediska punkt var att projicera Finland bakåt i tiden och ställa upp detta Finland som historiens måttstock. Kungar, krig, skatter och utskrivningar, allt bedömdes utifrån deras verkningar för Finland och enligt hur de främjat eller hindrat den finska nationalitetens utveckling. Svenskarna hade ofta skördat vinsterna medan finnarna, framför allt folkets kärna, de finska bönderna, fått bära bördorna. Litteraturprofessorn C. G. Estlander kritiserade boken för tendens då den försökte identifiera en separat finsk nationalkänsla. Han betraktade boken som "ett djärvt försök att rekonstruera Sveriges historia till förmån för en av dess provinser". Den erbjuder "ungefär samma behag, som ett schackproblem, där någon djärvt vill försöka att ställa kung och drottning matt med idel bönder".⁷⁰

Före självständigheten ansåg historikern J. R. Danielson-Kalmari att den finska historieskrivningens utgångspunkt borde vara den finska nationalitetstanken. Historikernas uppgift var att leta efter dess djupa rötter. År 1919 tog Danielson-Kalmari upp diskussionen om Yrjö Koskinens *Finlands historia* – på motsvarande sätt som Koskinen 44 år tidigare tagit upp diskussionen om Topelius föredrag. Under rubriken "Hur bör Finlands historia skrivas?" förkunnade han:

Kan man tänka sig en historia över det Finland som nu upphöjt sig till ett självständigt rike, utan att uppnåendet av denna självständighet framställs som slutmålet för utvecklingen hittills, helt oberoende av hur och i vilken utsträckning personer och generationer haft den som ledstjärna? Yrjö Koskinen skrev Finlands historia utgående

från ett till självmedvetande uppvaknat folk, som krävde inre självständighet; våra framtida historieskrivare som befinner sig à jour med sin uppgift kommer att framställa den som tolk för ett folk som skapat ett fritt suveränt rike.⁷¹

Härmed etablerades det som kallats "nyckelhålet av den 6 december 1917" på Finlands historia. Den inte bara fanns utan hade fått en riktning. Det var historikernas uppgift att skapa ett historiskt berättigande för Finlands existens.

Tacksamhetsskuld

Definitionen av Finlands plats i historien ägde rum parallellt med geopolitiska och kulturella omorienteringar i de nordliga delarna av Europa. En process som Napoleonkrigen innebar enorma omformningar av Europas karta, men ganska få av dem blev bestående. Om den politiska kartan återställdes efter omvälvningarna var detta inte fallet med de omvälvningar som stöpte om de mentala kartorna. Huvudskiljelinjen i Europa hade sedan romarna löpt mellan söder och norr: romare versus barbarer, kristna versus hedningar, katoliker versus protestanter. När man talade om "de nordliga makterna" avsågs huvudsakligen Östersjöländerna Sverige, Danmark, de nordliga tyska staterna, Polen och Ryssland.

I och med upplysningen skedde en intellektuell omorientering som kallats "uppfinnandet av Östeuropa". Upplysningen utgick från att Västeuropa stod för framsteg, utveckling och modernitet. Det behövde en kontrast och därför skapades Östeuropa som en barbarisk motpol, en halvorient, som var allt det som det upplysta Västeuropa hade lämnat bakom sig.⁷²

Samtidigt skapades ett nytt och anorlunda på språk och kultur baserat Östeuropa, definierat som övervägande slaviskt. När Tyskland i allt högre grad började ses som centraleuropeiskt och Polen försvann från den politiska kartan hade "det gamla Norden" upplösts. Det som fanns kvar var ett skandinaviskt Norden, en restkategori, som försökte bygga sin identitet på norrön litteratur, vikingaromantik, besläktade språk och skandinavism, men som kanske i högre grad karakteriserades av att den bestod av strategiskt ointressanta småstater i Europas periferi.⁷³

För Finland hade detta nordiska intellektuella storskifte avgörande betydelse och tvingade till självreflektion: vart hörde Finland egentligen efter 1809? Hade landet följt Ryssland till Östeuropa eller med sina svenska traditioner stannat i "det nya Norden"? Finland var en av strategiska orsaker erövrade del av det slaviska Östeuropas ledande makt, en del av ett imperium. I dessa avseenden stod landet ganska långt från "det nya Nordens" småstater. Skandinavism var en omöjlig lösning för Finland och bara en liten del av befolkningen kunde känna språkfrändskap med ett Norden som definierade sig som skandinaviskt. Å andra sidan, genom Finlands autonomi bevarades många drag som var gemensamma med landets grannar i väster, särskilt Sverige: imperiedelen hade många drag av nordisk småstat, inte minst den "svenska" förvaltnings- och samhällsstrukturen och svenskan som förvaltnings- och bildningsspråk samt en åtminstone delvis gemensam kulturtradition. Politisk skandinavism var inget för Finland, men nog nordiskt samarbete, vilket framgick vid de nordiska

konferenser som ordnades av jurister, lärare och många andra yrkesgrupper under 1800-talets sista decennier.

Finlands ställning av "både-och" snarare än "antingen-eller" hade konsekvenser inte minst för historien. Yrjö Koskinens konception erbjöd en möjlighet att koncentrera sig på det internt finska ur en finsk synvinkel. Det blev särskilt viktigt att distansera sig från Sverige, med vilket man hade så mycket gemensamt att man måste erövra sig rörelsefrihet, och från Ryssland, med vilket man hade så litet gemensamt att rörelsefriheten måste försvaras. Det skapade ett kulturellt och politiskt tryck att definiera Finlands anknytningar till grannarna. Västerut betonade man *Kalevala*, finska språket, finnarnas undertryckta ställning under svenska tiden och anorlunda politiska utveckling sedan 1809, allt icke-svenskt. Österut lyfte man åter fram allt icke-ryskt: den västerländska rättstraditionen och de sekelgamla banden till Sverige. Därmed blev det historieskrivningens uppgift att söka olikhet i den likhet och det gemensamma som både svenskar och finnar såg som grunden för sitt samhälle.

Statsrätt, ekonomi eller språkförhållanden är inte de enda formerna av underordning. Man behöver sålunda inte vara en koloni för att känna sig som en. Ett uttryck för detta är den s.k. tacksamhetsskulddebatten som fördes i Finland under närapå ett sekel. Man kan fråga sig om den ens avslutats eftersom inslag av den när som helst kan dyka upp i insändarspalterna, synbarligen utan att skribenten är medveten om att han eller hon för vidare en gammal debatt.

1800-talets debatt gällde om Finland borde eller inte borde känna och visa

Fredrik Cygnaeus (1807–1891), professor i estetik och nyare litteratur 1854–1867. Cygnaeus var känd som en lysande talare. Han växte upp i S:t Petersburg och Ingermanland där hans far var luthersk biskop. Cygnaeus vistades långa perioder utomlands och förenade kosmopolitiska och fosterländska inslag i sin historiesyn. Porträtt av E. J. Löfgren 1856.

tacksamhet över att landet genom Sverige blivit en del av Västerlandet. Genom den svenska erövringen infogades Finland i västkyrkan och blev delaktigt av det svenska eller västliga rättsarvet: bondefrihet och rättssamhälle. Som jämförelser användes ofta esterna under tysk feodalism eller de andra med finnarna besläktade folken under ortodoxi, livegenskap och ryskt förtryck.⁷⁴

Det är inte svårt att inse varför debatten väckte passioner, den rör på ett eller annat sätt centrala frågor i Finlands historia, men somliga hävdade som Zacharias

Topelius att finnarna hörde till de s.k. historielösa folken. Snart både konstruerades och skrevs en historia framåt och bakåt i tiden, men det förutsatte att man hade svar på vissa grundläggande frågor. Hade Finland varit en eftersatt och förtryckt svensk provins som först 1809 fått möjlighet till en utveckling på egen grund, eller var det tvärtom så att Finland som en integrerad del av det svenska riket hade fått en kulturell och institutionell infrastruktur och därmed en motståndskraft som gjorde det möjligt att överleva i det ryska imperiet?

Diskussionen var emotionellt laddad redan genom de termer som användes och genom anknytningen till språkstriden. Tacksamhet och skuld är termer ur privatsfären eller lagspråket, använda på stater och nationer färgas de lätt av nationalism och moralism. Implicerade ”mottagandet” av västerländsk bildning en skuld, en förpliktelse att hysa tacksamhet? Var ”mottagaren” underlägsen, oförmögen att skapa något eget och därmed hänvisad till hjälp från en kulturbärare, ett av de utvalda folk som skapade och bar upp kultur, i motsats till dem som bara följde i spåren? Kunde skulden återbetalas och i så fall i vilken valuta?

På 1850-talet aktualiserades tacksamhetsskulden av två orelaterade orsaker: Krimkriget och skandinavismens uppsving samt firandet av 700-årsminnet av kristendomens införande i Finland, traditionellt tidfäst till det första korståget 1157. Finlands framtid, närmast en återanslutning till Sverige, diskuterades i termer som var ägnade att provocera finska nationalister. August Sohlman skrev att finnarna var oförmögna att skapa högre kultur och därför dömda att förbli under

svenskt förmyndarskap under en lång tid. Finsk nationalism var ett destruktivt projekt, en anti-svensk rörelse, en villfarelse som måste resultera i nationellt självmord. Den norske historikern P. A. Munch talade om finnarna som "halvvilde tsjudiske Horder" och finshetsrörelsen som ett ryskt påhitt för att försvaga det svenska inflytandet i Finland och bana väg för förryskning.

Snellman förde en passionerad polemik mot skandinavisterna och hävdade att de inte visste något om Finland och missförstod det lilla de visste. Det var viktigt att finnarna blev delaktiga av samma samhällsinrättningar som Sverige, "hvilka till sin grund alltid egt och ännu ega ett afgjort företräde framför de flesta Europas länder". Något "ädelmod från det härskande folkets sida" var det inte fråga om och en erövring etablerade inget tacksamhetsförhållande. För finnarna var den svenska erövringen en traumatisk olycka, ty "tvenne skilda nationer, herrarnes och böndernas, uppstodo i landet; och vi Finnar känna ännu i dag den sura eftersmaken af denna den Svenska eröfringens frukt". Också Yrjö Koskinen gav sig in i debatten och hävdade att vad finnarna än varit skyldiga hade de mer än återbetalat i blod på slagfälten, vilket innebär att svenskarna var skyldiga finnarna tacksamhet. I ett senare inlägg i *Litteraturblad* 1858 instämde Snellman. Finska folket hade ärligt förtjänat och betalat den svenska bildningens "gåfva".

I sin predikan 1857 i samband med firandet av 700-årsminnet av kristendomens införande tillbakavisade teologieprofessorn A. F. Granfelt Snellmans teser. Historien hade bestämt att finnarna skulle "kufvas af sina krigiska grannar åt

öster eller vester". Medan esterna förtrycktes av de tyska svärdsriddarna upptogs Suomis söner "till jemlikar af Svenskar-nes mera sannt och ädelt ridderliga anda". Det var "en synnerlig, i mensklighetens häfder sällspord lycka":

Men är det nu så, att Suomifolkets öde var, till följe af allmänna historiska omständigheter, öfver hvilka det ej kunde råda, bestämdt derhän, att nödgas duka under för fremmande öfvervälde, så är det blott en gärd af billigaste rättvisa, om man derjemte erkänner, att förmyndarskapet under svensk spira var det menskligaste, som under dåvarande tidsförhållanden kunde träffa vårt land och folk; äfvensom att den omedelbara beröring hvari Sverige stod till Europas kulturländer verkade att äfven Finland, blef, hastigare än eljest kunnat ske, delaktigt af kulturens välsignelse.

Enligt Granfelt hade "det finska folket känt, erkänt och ärligt sökt betala sin tacksamhetsskuld till Sverige för kristendom och kultur". Professor Fredrik Cygnaeus betonade 1863 att det finska folket inte hade förlorat sin självständighet genom den svenska erövringen. Vid den tidpunkten fanns det endast skilda finska stammar, ett folk blev de först genom erövringen. De finsk-ugriska folkens kulturståndpunkt i Ryssland visade vilken lycka det var att finnarna undgått ödet att konfronteras med "alla de frukter, den på en gång förruttnade och förstelnade Byzantinska bildningen, förmedlad af det kärnfriska Mongoliska barbariet, med tiden skulle haft att erbjuda åt det folk, som var ämnadt att en gång styras af den store Gustaf Adolf och Gustaf III".

Tankegångarna och argumentationen kring tacksamhetsskulden var vid det här laget så väl kända att de dök upp i sam-

band med diskussionen i lantdagen 1872 om inrättandet av en lärostol i nordisk filologi vid universitetet. I bondeståndet förnekade flera talare förekomsten av en tacksamhetsskuld, och en frågade ironiskt om det vore möjligt att få se originalskuldsedeln – han ville veta hur mycket av skulden som återstod och ifall ränta hade betalats; själv ansåg han att skulden amorterats i blod.

Inläggen provocerade Topelius, som samma år skaldade om språkstridens draksådd i den indignerade dikten ”Den originala skuldsedeln”, där han bad de otacksamma och oeftertänksamma att minnas de försvunna finsk-ugriska stammarna i Ural, tjeremisser och mordviner ”i djurhud klädd, med vildens rädda blick/ med hedendomens mörker i sitt hjärta” och esterna under tysk feodalism. Att förneka vad Sverige hade gjort för Finland innebar att avskära sig från historien.

Efter dessa inlägg fanns det inte mycket helt nytt att säga när den stora debatten startade 1876. Utgångspunkten var professor August Ahlqvists tal vid Olofsborgs 400-årsminne föregående år. Ahlqvist hade i sin ungdom varit en ivrig pan-fennist, men hade blivit alltmer skeptisk i fråga om Ryssland. Han utnyttjade tillfället för att betona att Olofsborg inte var någon feodal fästning, utan att borgen hade byggts genom folkets fria vilja. Han betonade att finnarna, tack vare Sverige, var ett folk av fria jordägare med en säker samhällsordning, omutliga domare, bibelkunskap och lärdomens ljus. ”En blick på Karelarne i Olonez och wid Hwita hafwet” visade alternativen och ”Slafwens boja hade tärt sig in på Estens hela tillwaro”.

Ahlqvist förnekade explicit att Finlands tacksamhetsskuld skulle ha återbetalats i blod på slagfältet:

Detta blod flöt ej allenast för Sverige, utan äfwen för Finland och för Mänskligheten. [...] Mycket finskt blod har wisseligen flutit i de krig, i hwilka våra kungar af en eller annan orsak råkade. Men detta har blott ländt oss till gagn och ära. Detta blod har ej flutit förgäfwes: wi hafwa dermed köpt oss inträde bland "nationernas antal", ur detta blod har den blomma uppspirat, hwars namn är Finlands nationella tillwaro.

Ahlqvist lät förstå att de som tänkte an-norlunda sådde tvedräkt i nationen. Detta och prisandet av Sverige uppfattades som ett angrepp mot Koskinen och jungfen-nomanerna.

Koskinen inledde sitt polemiska svar med att bestrida förekomsten av tacksam-hetsskulder mellan nationer över huvud taget; alla hade lånat av varandra, de ro-manska folken av romarna, dessa av gre-kerna, som i sin tur lånat från Orienten. Det kunde inte finnas "någon upp- och afskrifningsräkning mellan nationer".

Koskinen framhävde att världens, eller åtminstone Europas folk bildade ett slags familj – skulder var inte något bilateralt, utan man var skyldig denna "familj" som så att säga lånade ut rörelsekapital. Det enda sättet att återbetala en sådan skuld var att fylla sin historiska mission, vilket kunde innebära fientlighet mot en tidiga-re borgenär, såsom då Rom erövrade både Grekland och Jerusalem. Koskinen ansåg att frågan i grund och botten handlade om politik och konstaterade att

"tacksamhetsskulden mot Sverige" blifwit ett besvärjelseord, af hwilket de konserva-tive i nationalitetsfrågan synbarligen hoppas hjälp mot finska språkets fordringar.

Den stora debatten om tacksamhetsskul-den avklingade efter diskussionen 1876, men begreppet var etablerat, likaså de po-sitioner som anslöt sig till "tacksamhe-ten". Det var därför oundvikligt att de-battfrågorna direkt eller indirekt skulle aktualiseras och termen dyka upp med gamla och nya implikationer i politiskt spända tider eller i samband med monu-ment och jubileer.

År 1887 fördes en inflammerad pole-mik om den tillämnade statyn över den svenske riksmarsken Tyrgils Knutsson i Viborg; nu var åsiktspaletten ännu bre-dare. De ryska myndigheterna arbetade i tysthet på att avstyra projektet, men *Uusi Suometar* slog upp frågan på ett sätt som

Avtäckningen av Ville Vallgrens staty över Tyrgils Knutsson i Viborg 1908. Statyn över slottets svenske grundläggare väckte en livlig polemik. Motståndarna kallade honom "rövarbaron" och samlades samma år kring en staty över Mikael Agricola i Viborg.

stod långt från ett erkännande av en tacksamhetsskuld till marsken eller Sverige. Tyrgils Knutsson var svensk, en främling och krigsherre, som lagt under sig karelskt land. Inget folk reste minnesbilder åt sina fiender. Hans namn var inte ägnat att väcka fosterländskt sinnelag och nationell självkänsla – tvärtom representerade han minnen från en tid då det finska folket var outvecklat och befann sig i ett beklagligt svaghetstillstånd.⁷⁵ Den omfattande presspolemiken ledde till ett förbud mot att resa monumentet, och Vile Vallgrens staty kunde därför avtäckas först 1908.

Likartade synpunkter framfördes i samband med Gustav II Adolfsjubileet 1932. På finlandssvenskt håll ville man med en staty hylla hjältekonungen som införare och befästare av det västerländska rättsarvet – ett motiv bakom valet av hans dödsdag till ”svensk dag” 1908. Sta-

tyn skulle ha varit den första av en svensk kung i Finland. Äktfinnarna försökte åter omvandla dagen till en ”hakkapelitdag”, med de finska soldaterna i huvudrollen. Bland finskspråkiga historiker gav jubileet upphov till en splittring då yngre, av Akademiska Karelen-sällskapets ideologi påverkade historiker absolut motsatte sig en staty över en ”främmande härskare”. I stället ville man se statyer över soldaterna, hakkapeliterna, som uttryck för finsk nationalkänsla.⁷⁶

Ett slags slutpunkt fick ett skede i den då sekelgamla tacksamhetsskuldebatten i Mannerheims dagorder vid vinterkrigets slut 1940:

Vi ha det stolta medvetandet att äga en historisk mission, som vi fortfarande fylla, att skydda den västerländska civilisation, som sedan sekler varit vår arvedel, men vi veta också att vi till sista penningen ha betalat den skuld, i vilken vi stått till västerlandet.

Finlands tre språk

Häri genom har vårt tillstånd nu blifvit sådant, att Finskan är vårt nationalspråk, och vårt egentliga, men missvårdade och misshandlade modersmål; Svenskan är vårt af Landets förra Styrelse oss meddelade officiella Språk och bildningsspråk, samt de bildade folkclassernas derigenom blifna modersmål; Ryskan åter är officiellt Språk för Högsta Magten och modersmål för den nation ur hvars sköte hela det stora Kejsarrikets styrelse utgår.

E. G. Ehrström, *Rysk läsebok* 1822

Språkfrågan innefattar utöver språkens historia både en politisk historia och en socialhistoria. Den förra omfattar språken som föremål för kamp mellan grupper i offentligheten. Under den period som behandlas i den här boken bestod kampen och maktförskjutningarna i en triangel bildad av svenska, finska och ryska. Språken – eller snarare deras bakgrundskrafter – manövrerade för att vinna gynnsammare positioner på egen hand eller i förbund med ett annat språk. Språkets social- eller kulturhistoria kunde å sin sida betecknas som dess interna historia: vem som talar vilka språk på vilket sätt och i vilka sammanhang. Denna aspekt behandlas i följande kapitel.

Alternativ och argument

Det nya storfurstendömet stod 1809 inför ett val av förvaltnings- och bildningsspråk. Alldeles som i fråga om huvudstaden fanns reella alternativ som alla kunde

motiveras med goda argument. Problemet dimensioner framgår av att huvudalternativen framfördes redan vid autonomins början och var aktuella ända till storfurstendömet slut.

Det nya storfurstendömet var förenat med ett ryskt rike, hade en finsk befolkningsmajoritet och ett svenskt förvaltningspråk; tyska och delvis ryska spelade en central roll i Gamla Finland. Finland hade förenats med ett rike där ryskan visserligen inte var majoritetsspråk: om man betraktar ukrainska och vitryska som separata språk befann sig de ryskspråkiga i en knapp minoritet. Ryskan var dock rikets överlägset största språk. På den högsta nivån talades franska, likaså i relationerna mellan Finland och Ryssland. Sålunda skedde föredragningarna av finska ärenden på franska under Alexander I. Från Nikolaj I:s tid skedde föredragningarna på ryska. Det var från första början klart att för förbindelserna med Ryssland behövdes kunskaper i ryska, men var det till-

Emedan wid Kejsert. Regerings- Confeilen en Tradſlator i Finska ſpråket med 300 Rubels årlig lön i ſilwer kommer att antagas; ſå åga hugade Söfande, förſedde med bewis om Nidlighet, att inom 36 dagar, räknade från den dag detta i Åbo Allmänna Tidning införes, med ſina anſökningar till Kejsert. Regerings- Confeilens Oeconomie- Departementis Canceſſie, Expedition inkomma.

På befallning
Fred. Wilh. Radloff.

I början av 1810 lediganslogs den nyinrättade translatorsbefattningen i finska språket vid regeringskanseljen. Notis i *Åbo Allmänna Tidning* 25/1 1810.

räckligt att en smal elit kunde ryska eller borde språket ges en mera framträdande roll inom Finland? Ryskans ställning var svag i den meningen att ryska talades som modersmål endast av små grupper, ämbetsmän och köpmän i Viborg och invånarna i några byar på Karelska näset. Tack vare handeln på Petersburg kunde många bönder i Gamla Finland nödortigt kommunicera på något som talande kallades "vedryska", men detta pidgin-språk kunde inte bära upp en förvaltning. I Nya Finland var ryskan praktiskt taget okänd.

Tyskan var ett viktigt förvaltningsmen framför allt skolspråk i Gamla Finland. I Nya Finland var tyska inte ett lika okänt språk som ryska, och språket kunde på grund av de talrika balttyska och tyska tjänstemännen i viss mån också fungera som ett förmedlande led mellan Finland och riket. Latinet spelade en central roll vid universitetet och som kommunikationsmedel för de lärde, men redan 1854 betecknade läkaren Immanuel Ilmoni det som "ett för alltid saligen avsmnat akademiskt språk". Det sista stora talet på latin hölls av professor W. G. Lagus

vid universitetets minnesfest för Nikolaj I följande år.¹

De båda inhemska språken svenska och finska var etablerade i landet sedan sekler och talades av betydande grupper av allmogen, svenska av omkring en femtedel av Nya Finlands invånare. Finska blev 1809–1812 landets majoritetsspråk, som talades och lästes, men sällan skrevs, av närmare fyra femtedelar av befolkningen. Finska användes i kyrkan och i den lägre förvaltningen huvudsakligen i muntliga sammanhang. Politiken varierade, men både kyrkan och förvaltningen försökte i allmänhet se till att dess företrädare på lokalnivå behärskade finska. Språket talades i dialektala varianter och användes sedan reformationen i skrift huvudsakligen för kyrkliga och administrativa ändamål. Bibeln och 1734 års lag fanns på finska (1759), men i övrigt var litteraturen på finska begränsad till religiös uppbyggelselitteratur och skillingtryck. Det svenska språket var av tradition förvaltningens språk och sedan 1700-talet vid sidan av latinet även den högsta bildningens språk. Svenskan var både ett allmogespråk i västra och södra Finland och ett för förvaltning, bildning och kultur utvecklat högspråk.

När den nye ryske ambassadören i Stockholm J. P. van Suchtelen i februari

1810 dryftade åtgärder för att förebygga en svensk revansch lyfte han fram behovet av att närma finländarna till Ryssland. För att trygga det strategiskt viktiga Finland behövdes kunskaper i ryska, och van Suchtelen presenterade ett drastiskt förslag. Finskan kunde kvarstå, men svenskan skulle lysas i bann och ersättas med ryska. Att erövrarens språk blev officiellt språk var enligt honom både motiverat och brukligt.²

van Suchtelens företrädare som ryskt sändebud i Stockholm, viborgaren David Alopaeus, företrädde en motsatt åsikt. Han ansåg att det var orealistiskt att tänka sig att man skulle kunna utrota svenskan från Nya Finland. Språket var inte bara ett kommunikationsmedel; ett försök att bannlysa svenskan innebar ett försök att bannlysa lagar och bildning. Enligt Alopaeus upplevde Finlands invånare sig som en nation och såg de svenska förvaltnings- och språktraditionerna som sina, oberoende av vilket språk de talade. Man borde försöka närma dem till Ryssland också med språkets hjälp, men detta skulle ta tid. Alopaeus var redo att i pacificeringens intresse bevara den svenska traditionen och det svenska språket, även om det innebar att "ett svenskt Finland" och ämbetsmannastaten levde kvar.³

De som utgick från det ryska riksperspektivet var ense om medlen, men hade olika målsättningar. G. M. Sprengtporten sände redan 1808 en promemoria till kejsaren där han föreslog att svenskan tills vidare av omständigheternas tvång skulle förbli förvaltningspråk. När regeringen ombesörjt utbildning i ryska skulle språket emellertid bli ämbetsspråk parallellt med folkspråket finska, med ryskan som det klart dominerande språket; general-

guvernörens kansli skulle dock expediera skrivelser på ryska, finska och svenska. Kommittén för finska ärenden konstaterade att ärendena tills vidare kunde handläggas på svenska. Att detta provisorium med tiden skulle leda till rysk dominans sågs på ryskt håll som självklart och illustrerades av ett yttrande som ska ha fällt av Nikolaj I: om finskan inte införs så kommer ryskan, för svenskan måste bort.⁴ Finländare som G. M. Armfelt och R. H. Rehbinder såg ryskan som ett steg att närma Finland till Ryssland och underlätta skötseln av relationerna samt som ett medel att hålla befattningar i Finland i finländska händer. Om finländarna inte lärde sig ryska skulle tjänsterna besättas med ryssar. I detta perspektiv var kunskaper i ryska ett sätt att om inte isolera så åtminstone distansera Finland från Ryssland.

Ryskan förlorar terräng

Universitetet i Åbo fick i uppdrag att se till att ämbetsmännen lärde sig ryska. Statssekreteraren M. M. Speranskij föreslog att universitetet skulle tillsätta två ryska språkmästare och sända två finländska studenter till Ryssland för att förkovra sig i riksspråket. Han betecknade dem som en "liaison morale et littéraire entre la nation russe et finnoise". De ryska språklärarna anlände till Åbo i mars 1812, och samma månad avreste stipendiaterna E. G. Ehrström och C. G. Ottelin till Moskva. De skrev flera läroböcker i ryska. Grunden till ett stipendiesystem för studier i ryska lades 1826. Totalantalet stipendiat under autonoma tiden torde ha uppgått till närmare 370. De flesta stipendiaterna vistades i Ryssland, huvudsakligen i Moskva, på 1840-talet (58). Stipendiaterna stod för

de flesta läromedlen i ryska och en hel del av sakkunskapen beträffande Ryssland, men kunde inte ändra på det faktum att ryskan råkade in på ett sidospår i Finland. Få ledande finländare delade Armfeldts och Ehrströms uppfattning, utan de flesta såg kunskaper i ryska som en risk för förryskning. Stipendiaterna behandlades därför ofta med förakt eller miss-tänksamhet. Som exempel kan nämnas att universitetets rektor Johan Bonsdorff ansåg att den som ansträngde sig i sina studier i ryska utöver vad författningarna krävde borde skämmas.⁵ Delvis genom påverkan från skandinavismen och den tidiga finskhetsrörelsen uppstod på 1840-talet en avoghet mot studierna i ryska vid universitetet. Den ledde bl.a. till förslag att ryskan inte skulle vara obligatorisk och till demonstrationer mot professorn i ryska Jakov Grot, som ansågs ställa för höga krav.⁶

År 1813 hade det slagits fast att undervisningen i ryska inom fem år skulle effektiveras så att man av alla som utnämndes till offentlig tjänst kunde kräva examen i ryska. Terminen visade sig helt orealistisk. Orsakerna var den svaga undervisningen i skolorna och det bristande intresset bland studenterna, som fick stöd av en del av professorerna. De tjänsteexamina som infördes 1818 skärpte kraven på kunskaper i ryska som villkor för inträde i offentlig tjänst. De ledde emellertid till protester utgående från uppfattningen att överflödigt nit på detta område var olämpligt och farligt för Finland.

Åboromantikerna var ännu inte medvetna om att vad som krävdes var en ideologisk uppgörelse med det svenska arvet. Den opposition som otvivelaktigt fanns riktade sig snarast mot den maktfullkom-

liga byråkratin. I detta avseende riktades udden också mot Ryssland. Frågan gav upphov till den "ryska fejden" 1821, en upprivande pressdebatt om ryskans – och de moderna språkens – ställning. Konflikten ledde till att två av universitetets mest lovande vetenskapsmän lämnade det: A. I. Arwidsson gick i landsflykt och E. G. Ehrström sökte sig till kyrkoherdetjänster i Tenala och Petersburg. Inför dessa svårigheter valde myndigheter-na att sänka kraven.⁷

År 1824 befriades blivande präster och 1831 lärare från att avlägga examen i ryska. Intresset för språket minskade, och 1863 blev ryska ett valbart ämne i skolorna för nästan tio år framåt innan obligatoriet återinfördes 1872. Zacharias Topelius illustrerade problemets vidd då han beklagade obligatoriets återinförande eftersom det enligt honom gjort "tvångsryskan" avskydd: "Och nu skall detta, beklagliga förakt och försummande af ett nödvändigt språk åter begynna."⁸

Kunskaperna i ryska koncentrerade sig till vissa sektorer och nischer i det finländska samhället. Officerarna måste lära sig ryska, och officersutbildningsanstalterna såg till att kadetterna förvärvade denna kunskap. Ryska behövdes vid de myndigheter som skötte relationerna till Ryssland. Man fann den behövliga språkkunniga personalen, men försöken att ge ryskan en sådan ställning att den kunde tjäna som ett förenande band misslyckades. Kunskaperna i ryska fortsatte att vara bristfälliga i Finland under hela den tid som landet hörde till det ryska riket; inom förvaltningen användes ryska endast av de ämbetsverk som handhade kontakterna till riksledningen (generalguvernörskansliet och statssekretariatet).

I stället blev krav på kunskaper i finska allt viktigare. Ledande ryssar ansåg att en ökning av kunskaperna i ryska var nödvändiga, men konstaterade ändå att lojalitet mot Ryssland var viktigare. När hemliga polisens informatör A. D. Hummel 1826 klagade över de bristande kunskaperna i ryska i Finland genömde generalguvernör Zakrevskij ”att man förvisso inte behövde kunna ryska för att troget tjäna sin härskare”. Svenskarna hade inte under 700 år fått finnarna att glömma sitt språk trots att hela rättsförvaltningen verkade på svenska. Efter bara 16 år kunde man inte kräva att det allmänt skulle tala ryska i Finland.⁹

Svenskans stärkta ställning

Vid Borgå lantdag framstod det som en självklarhet att behålla svenskan som förvaltningspråk. För svenskans bibehållande petitionerade i Borgå de två senaste mest finsksinnade stånden, präster och bönder. Bondeståndet framförde hos kejsaren önskemål ”om rättighet att alt framgent i alla äfven till Högsta ort gående publique acter, suppliquer och rättegångsmål få betjena sig af det förut brukeliga Svenska Språket”. Prästeståndet inlämnade i början av juni ett något utförligare formulerat önskemål med likartat innehåll. Man ville behålla den urgamla ”Nationalplägseden” att kunna vända sig till kronan på svenska, på samma sätt som man kunnat göra under hela den tid landet varit förenat med Sverige. Man framhöll att en stor del av landets invånare, bland dem i synnerhet hela dess ”Embetsmänna Corps” hade svenska som modersmål och att alla lagar och allmänna stadgar var skrivna på detta språk. Det

skulle bli svårt om inte alldeles omöjligt att i allmänna eller enskilda angelägenheter övergå till något ”främmande och i Landet mindre känt språk”.¹⁰ Man bör emellertid akta sig för att läsa ståndens ansökningar som bekännelser till svenskan som sådan eller för att över huvud taget läsa dem som ställningstaganden till finskan. Vad präste- och bondestånden var ute efter var att allt skulle förbli vid det tidigare. Det som skymtar fram är en oro för ett nytt ämbetspråk.

Svenskan behöll eller rent av stärkte sin ställning som förvaltningspråk långt fram i tiden, fram till språkstriden och finskans genombrott på bred front kring 1890. Detta var länge en naturlig följd av att den skriftliga kommunikationen, volymen av böcker och tidningar samt skolväsendet expanderade. Sålunda kan man med historikern Ilkka Raunio konstatera att tiden 1809–1850 var den svensk(språkig)aste i Finlands historia.¹¹

Svenskan behöll eller hävdade sin ställning på olika plan, som endast indirekt hade att göra med svenskan som ämbetspråk eller den svenskspråkiga befolkningen. Den moderna finskan skapades av män som fått sin utbildning på svenska och latin, vilket tillsammans med språkens sekellånga samexistens bidrog till att finskans begreppsvärld och semantik liknar svenskans, trots alla olikheter i grammatik och ordförråd. Genom att språkbyten till finska huvudsakligen skedde genom skolorbildning och över generationer, var resultatet en utbredd tvåspråkighet i flera generationer. Svenskan dominerade länge bokoffentligheten. När en större finskspråkig läsande publik uppstod hade den till en början mest svensk-språkig litteratur att tillgå. Det fanns

knappt något annat innan de finska förlagen växte. Aleksis Kivi, som med *Sju bröder* (1870) skapade ett mästerverk i den finska litteraturen med ett av de alla första försöken, framställdes ofta i äldre litteratur som ett naturbarn som inte påverkats av litterära förebilder. I dag torde det vara en allmänt accepterad uppfattning att han var grundligt beläst i världslitteraturen. Det förefaller uppenbart att han läste den i svensk översättning. Han var knappast den enda.¹²

Svenskans starka ställning kan illustreras genom två till synes perifera exempel. Sveaborg fick behålla sitt programmatiskt storsvenska namn under hela den ryska tiden, då fästningen var rysk och stod på rysk mark. Det rike som grundade utposterna Vladivostok och Vladikavkaz (Styr Östern respektive Kaukasus) accepterade alltså att motsvarande utpost i norr bar namnet "Sveaborgskaja krepst". Likaså använde den ryska riksledningen den svenska namnformen på storfurstendömet huvudstad, inte den finska. När den ryske byråkraten V. K. von Plehwe utsågs till Finlands ministerstatssekreterare år 1900 beslutade han sig för att lära sig svenska. Det berodde inte på att han vid sitt besök i Helsingfors ironiskt kunde konstatera att samovaren föreföll att vara "det enda ni finländare i kulturväg hämtat från Ryssland", utan det var viktigt för att han skulle kunna följa ärendenas gång.¹³

Finskans märkliga dag

Kejserliga senatens plenumsammanträde den 8 april 1850 ägnades till stor del åt finskans framtida ställning. De tre ärenden som föredrogs visar på de motstridi-

ga dragen i finskans frammarsch. Först föredrogs en skrivelse som meddelade att det kommit till kejsarens kännedom att man avsåg att ge ut nya skrifter på finska. Han var emellertid orolig för att de som endast kunde finska alla tillhörde den arbetande eller jordbrukande delen av befolkningen. Han uttryckte en farhåga för att böcker "som äro oskadlige för den bildade medborgaren, kunna orätt förstås af den obildade läsaren bland det lägre folket, äfvensom att i allmänhet en gagnlös läsning drager den arbetande och jordbrukande folkklassen från nyttigare selsättningar".¹⁴

Av den här orsaken hade kejsaren befallt att censurförfattningarna i Finland skulle kompletteras med ett stadgande om att man på finska endast fick utge skrifter vilkas ändamål var "religiös uppbyggelse eller ekonomisk nytta". Däremot blev det förbjudet att på finska trycka romaner, politiska nyheter eller underrättelser om brott, som förövats utanför landet.¹⁵ Åtgärderna ger ett intryck av att "Europas gendarm" i sin patriarkaliska visdom slår fast vad det enklare folket får och bör läsa, och stadfäster klyftan mellan romanernas och skillingtryckens folk. I efterdyningarna av 1848 skulle de arbetande och jordbrukande klasserna nöja sig med uppbyggelse och jordbruksupplysning – romaner och politik var för de bildade, och "finskanspråkig" likställdes med "obildad". De bildade fick informera sig och diskutera, men avsikten var inte att potentiellt subversiva tankar skulle spridas till det lägre folket. Förbudet var riktat mot subversiv litteratur och romaner, och fick ingen större betydelse.

Härefter övergick senaten till att behandla HKM:s reaktion på en framställ-

ning av hovrättspresidenten Mannerheim i Viborg. Kejsaren ville att senaten skulle överväga när man kunde fordra att myndigheterna skulle ta emot klagoböneskrifter på finska inlämnade av de lägre folkklasserna respektive meddela utslag och skrifter i översättning till detta språk.¹⁶ Som tredje ärende föredrogs ett förslag av Alexanders-universitetets kansler om inrättandet av en professur i finska språket. Senaten beslutade att begära in utlåtanden om ämbetsspråksfrågan och underrätta universitetet.

Här var det uppenbart fråga om något mer än att ge med den ena handen och ta med den andra. Trots den unga intelligentians entusiasm för finskan som nationens ”verkliga modersmål” dröjde det länge innan språket utifrån den s.k. bibelfinskan och efter ”dialekternas kamp”¹⁷ normerats så att det kunde tjäna som ett modernt kulturspråk. Finska språkforskare förlägger denna vändpunkt till omkring 1860. Den uppnåddes trots det ovan nämnda kortvariga förbudet mot att på finska publicera annat än texter med ekonomiskt eller religiöst innehåll.

På 1860-talet inleddes också finskans politiska frammarsch då J. V. Snellman utverkade det s.k. språkreskriptet 1863 som fastslog att finskan inom tjugo år skulle jämföras med svenskan som förvaltningspråk. Terminen förlängdes senare med ytterligare tjugo år, och när stadgandet genomfördes fullt ut 1902 fick finskans anhängare finna sig i att den supplik om en förbättring av finskans ställning som de lämnat in ledde till att språkets jämförbarhet med svenskan utsträcktes också till ryskan. Handläggningsspråket i ämbetsverken bestämdes härafter enligt kommunens protokoll-

språk respektive det språk som använts när ärendet anhängiggjordes. Grundtanken var att förvaltningen skulle kommunicera på ryska, medan folket skötte sina angelägenheter på sitt eget språk. I praktiken utvidgades ryskans användningsområde kraftigt i hela den högre förvaltningen. Huvudmålsättningen var att försvaga svenskans ställning för att bana väg för ryskan. Finskan berördes inte av kampen mellan dessa två kulturspråk.¹⁸

Finskans upphöjande till förvaltnings- och bildningsspråk hade några viktiga konsekvenser. Det innebar den största demokratiseringen i Finlands historia genom att folkmajoriteten gjordes till fullvärdiga medborgare förmögna att delta i samhällsdebatten och beslutsfattandet på sitt eget språk. Språkreformen var viktigare än rösträttsreformen därför att den var dess förutsättning. Att finskan upphöjdes till bildnings- och ämbetsspråk mobiliserade folkmajoriteten kring den ”svenska” samhällsordningen – den var inte svensk i någon etnisk mening, utan den arvedel som Finland fick med sig 1809. Genom inlemmandet av folkmajoriteten kom den att omfatta ”det svenska rättsarvet” och se det som sitt. Det fanns inget finsknationellt alternativ till den svenska samhällsordningen, och finskhetsrörelsens mål var att ta över staten, inte att kullkasta den. Finskan fick ett uppmärksammat erkännande då kejsaren vid sitt besök i Helsingfors 1850 egenhändigt överräckte det samma dag undertecknade konstitutoriet att vara professor i finska språket till M. A. Castrén. ”En större ynnest hade då knappast kunna bevisas Finland och dess universitet”, konstaterade journalisten August Schauman. Den nye professorn intog dock en undantagsställning:

såsom utnämnd med konstitutorial deltog han inte i examineringen för lärda grader. Först genom de nya universitetsstatuterna 1852 likställdes professuren i finska med de andra lärostolarna.¹⁹

Triangelndrama

Man kan alltså säga att tre språk kämpade om livsrummet i Finland. De flesta i samtiden ansåg att tre var för mycket – två statsspråk som svenska och ryska var definitivt ett för mycket. Eftersom ensamvalde för ett språk visade sig orealistiskt åtminstone på kort sikt, tänkte de flesta sig en kombination av majoritetsspråket finska med ett av de andra. I mitten av 1800-talet verkade det som om ryskan skulle ha spelats ut, men språket återkom

med eftertryck under autonomins sista decennier. Som tidigare nämdes blev ryskan likaberättigad med svenskan och finskan 1902. Detta placerade språken på samma nivå, men under de föregående decennierna hade man speciellt på ryskt håll försökt stödja finskan för att underminera svenskans ställning. Ryska språket marginaliserades i Finland, men den ryska närvaron i Finland var också från första början ganska begränsad och ensidig i fråga om social ställning, utbildning och sammanhållning.

Den ryska befolkningen i Finland fick sin början och sitt starkaste fotfäste i Gamla Finland. I övrigt förekom rysk befolkning i huvudstadsregionen, garnisonsstäderna längs kusten och i östra Finland. Socialt bestod den ryska befolkningen av tjänstemän, köpmän och militärer.²⁰ Härtill kom rörliga grupper som kålryssar (trädgårdsmästare) och stenryssar (stenläggare). En bofast rysk landsbygdsbefolkning fanns endast i några byar i Mola socken på Karelska näset, de s.k. Kyyröläryssarna, tidigare livegna som fri-

Trespråkig gatuskylt i Åbo. Kring sekelskiftet 1900 aktualiserades problemet med de tre språkens ordningsföljd i offentligheten. Genom myndigheternas påbud kom ryskan främst.

gavs 1812 eftersom finsk lag inte kände liv-egenskap. Under slutet av 1800-talet och fram till första världskriget expanderade den från Petersburg utgående ryska sommarvillebosättningen längs Finska vikens kust och järnvägen från Petersburg. Den ryska befolkningen förblev liten oberoende av om man räknar enligt undersåtskap (inkluderar också andra etniska grupper), födelseort eller språk. År 1900 uppgick Finlands ryskspråkiga befolkning till omkring 6 000 personer. Antalet motsvarade 0,22 procent av storfurstendömet's befolkning och andelen var lägre än i något annat av rikets randområden.²¹

En grupp av ryssar eller för det mesta östkarelare som rörde sig på landsbygden var de s.k. påsaryssarna, kringvandrande gårdfarihandlare, som sålde sina varor till landsbygdsbefolkningen och förevigades av Runeberg i *Elgskyttarne*. På 1850-talet uppskattades deras antal till omkring tusen man. Eftersom det fram till 1859 var förbjudet att bedriva lanthandel var påsaryssarna populära bland allmogen, medan stadsköpmännen och myndigheterna höll sig negativt till dem både för att deras verksamhet betraktades som olaglig och ojust konkurrens och för att de ansågs sprida könssjukdomar och rysk propaganda. Vid sekelskiftet 1900 ändrades läget då generalguvernör N. I. Bobrikoff tog påsaryssarna under sitt beskydd. År 1900 utfärdades en förordning som fastslog deras rätt att driva sin näring i Finland. Gårdfarihandlarna var vanligast i östra och norra Finland, men utsträckte sina vandringar ända till Åland.²²

Också ryska stadsköpmän hade svårigheter med storfurstendömet's myndigheter i östra Finland och garnisonsstäderna. De flesta av dem kom som marketentare med

rätt att förse militären, särskilt garnisonen på Sveaborg, med det den behövde, men de hade inte rätt att bedriva allmän bodhandel. De flesta ansökte om borgarrättigheter i Helsingfors, men de inhemska borgarna stretade emot med motiveringen att det redan fanns tillräckligt många köpmän i staden. Den främste ryske entreprenören i Helsingfors var köpmannen Nikolaj Kostilev, som uppförde bl.a. senatshusets östra flygel, observatoriet och Nikolajkyrkan.

De ryska köpmännen hade i allmänhet invandrat från Gamla Finland, Petersburg eller Jaroslavl. De betraktades som konkurrenter, men stadsmyndigheterna kunde inte göra mycket för att stoppa eller bromsa inflyttningen. De ryska köpmännen, särskilt småhandlarna, levde däremot in på 1850-talet ett relativt isolerat liv med en stark inbördes sammanhållning manifesterad i äktenskap inom gruppen och uppslutning kring den ortodoxa kyrkan.²³

Isoleringen gällde dock inte köpmannaa ristokratin; till denna räknades släkter som Uschakoff, Gratschoff, Koroless, Kiseleff och Sinebrychoff. De gifte in sig i lokala handelsmannasläkter och deras barn studerade vid universitetet. Finlands första kvinnliga student 1870 var kommerserådet Fjodor Tschetschulins dotter Maria. En annan pionjär var automobilentusiasten Sergej Nikolajeff, som 1905 grundade en importfirma för autobiler, flygplan och motorbåtar. Ekonomiskt höjde släkten Sinebrychoff sig över de andra ryska köpmännen och räknades till stadens rikaste släkter. Peter Sinebrychoff tillhörde en släkt av kronobönder i Vladimirska guvernementet och började hålla kantine i Ruotsensalms fästning, se-

Sinebrychovs bryggerikomplex i Sandviken i Helsingfors ca 1880. Släkten Sinebrychov hörde till Helsingfors förmögna ryska köpmän. Paul Sinebrychov d.y. och hans hustru Fanny skapade en betydande konstsamling, som donerades till finska staten i början av 1920-talet.

nare butik också i Kotka. Av hans många barn höll Nikolaj butik på Sveaborg, där han ledde en expanderande rörelse som omfattade byggnadsentreprenader (bl.a. Sveaborgs kyrka och Åbo kasern) samt brännvinsbränning (från 1822 som monopol) och bryggeri. De senare koncentrerades till Sandviken, där yngre generationer bosatte sig. Efter Nikolaj Sinebrychovs död 1848 övergick rörelsen till hans bror Paul, som byggde ut komplexet i Sandviken och var delägare i ett flertal företag, ägare av stadens största skeppsdocka, hotell och badanstalter samt Hagalunds och Otnäs gårdar. På 1870-talet var han en av stadens inflytelserikaste män och

satt bl.a. i stadsfullmäktige. Efter hans död övergick rörelsen till sonen Paul d.y., gift med skådespelerskan Fanny Grahm vid Svenska Teatern.²⁴

Feodor Pantelejevitj Kiseleff köpte 1812 ett sockerraffinaderi i Helsingfors, senare Tölö sockerbruk, som efter hans död 1847 övergick till sonen Feodor d.y., som 1861 försåg staden med dess första gasverk och ägde Alberga gård. Hans äldre bror Nikolaj hörde till Helsingfors första stadsfullmäktige och Föreningsbankens direktion. Han förvärvade Oitbacka gård i Kyrkslätt där huvudbyggnaden uppfördes av den yngste brodern Constantin, förste arkitekt vid överstyrelsen för allmänna byggnader. Han köpte och reparerade 1865 det s.k. Sederholmska huset vid Senatstorget, senare stadsmuseum.²⁵

De ryska tjänstemännen var fåtaliga i Finland – de förekom egentligen bara i

generalguvernörskansliet, även om man också där försökte komma till rätta med finländska undersåtar från Gamla Finland. Med tiden blev kansliet något av en rysk ö i den finländska förvaltningen. Senaten och dess tjänstemannakår förblev i finländska händer; också ledamöterna av den s.k. amiralssenaten, som utsågs 1909 och bestod av finländare som tjänstgjort i Ryssland, var finländska undersåtar.²⁶

Den ryska militären och garnisonerna intog en synligare roll, om inte för annat så åtminstone genom numerären. Garnisonernas numerär varierade och växte under Krimkriget 1853–1856 till 45 000–50 000 man, men under de följande decennierna rörde det sig om ca 10 000 man. Under första världskriget ökades trupperna exceptionellt till 100 000, vartill kom 25 000 man vid Östersjöflottan. Garnisonernas kontakter med civilbefolkningen var synbarligen för det mesta goda men också rätt begränsade.²⁷ Antiryska demonstrationer var ovanliga. Det hände att studenter slogs med ryska soldater, men de slogs också med inhemska gesäller. Incidenter som stenkastningen mot den ortodoxa kyrkan i Helsingfors vid ryska påsken 1831 var mycket ovanliga.²⁸ Upploppet under påsken förorsakades uppenbarligen av "etnisk motvilja". Ett annat och betydligt senare antiryskt uppträdande var en kattserenad utanför Arvid Nordqvists hem 1871. Nordqvist var redaktör för *Finlands Allmänna Tidning* och professor i ryska, och hade kritiserat firandet av "1808 års män".²⁹

Den ryska befolkningen i Helsingfors och Finland var inte mycket att bygga på i vare sig politiskt eller ekonomiskt avseende. En stor del bestod av småhandlare eller fattiga arbetare, ofta anställda på sä-

songsbasis. Storköpmännen var väl integrerade i Helsingfors högsta skikt, medan militären var isolerad. Den ryska befolkningen bestod av grupper med få inbördes kontakter. Få hade någon högre utbildning, och i Helsingfors grundades ett ryskt lyceum och en rysk tidning först vid sekelskiftet 1900. I Finland saknade det "underadministrerade" ryska riket utbildade och språkkunniga som kunde ha tagit över förvaltningen. "Amiralssenaten" före första världskriget var emellertid ett exempel på att läget kunde ändras med kort varsel.

Riksledningens gynnande av finskan byggde på att ryssarna lika litet som skandinavisterna såg någon större potential i finskan som kulturbärande språk eller finnarna som statsbyggande folk. Skandinavisterna såg finshetsrörelsen som ett ryskt påhitt för att försvaga svenskheten i Finland och bryta förbindelserna med Sverige samt bereda väg för ryskan. Det var inte helt fel, ryssarna hade samma utgångspunkt. När svenskan var neutraliserad skulle finskan, enligt ryskt sätt att se på saken, på sin höjd inta en beskedlig position efter det enda återstående kulturspråket, ryskan. Finskan och finnarna tillerkändes inte någon statsbyggande eller kulturbärande förmåga.³⁰ Tanken att elimineringen av svenskan var gynnsam för riksledningen var en självklarhet för professor Jakov Grot:

För att småningom utrota svenskheten kan ingenting vara tacknämligare än att befästa finsheten tills händelserna vidare utveckla sig i tidens skapande sköte. Så tänker visst regeringen och befordrar icke utan avsikt finska språket, beskyddar härvarande litteratursällskap m.m.³¹

Tidigare har framhävts hur kampen mellan finskt och svenskt fördes mellan flera parter än enbart "svenskar" eller "den svenskspråkiga eliten" och "finnar". I många konstellationer spelade Ryssland och ryska språket en central, om än inte alltid synlig eller uttalad roll.

För många finshetsivrare var finskan ett skydd mot ryskan och ryskan ett hot, inte bara mot svenskan utan indirekt eller på längre sikt också mot finskan. Flera finshetsivrare upplevde att det brådskade med att utveckla och höja finskans ställning, att det i själva verket var fråga om en kapplöpning vars utgång skulle komma att avgöra Finlands framtid. Språkforskaren Herman Kellgren beslutade sig 1843 för att ge sig in på den lärda banan, delvis för att kunna göra en insats på denna front:

min öfvertygelse är att Svenskan kommer att försvinna och då endera Finskan eller Ryskan träda i dess ställe. Är då i detta afgörande ögonblick Finskan ej nog utbildadt [!] att kunna vara ett bildadt språk, så segrar Ryskan, och Finskan och Finland upphör att ägas af en Finsk nation; Finland är då törhända för alltid bortblåst ur historien. På språket beror vår Nationalitets bibehållande.³²

Som ett annat motiv för att överge sin planerade jurist- och ämbetsmannabana uppgav Kellgren att han inte ville medverka till "att assimilera vårt arma fosterland med Ryssland". I ett annat sammanhang liknade han det ryska hotet vid ett damoklessvärd som hängde över Finland. I ett tal 1845 tog Kellgren upp finskans ställning i en överlevnadskamp mellan svenskt och ryskt. Enligt honom var enhet mellan de bildade och folket en förutsättning för det finska folkets fortsatta

existens.³³ Kellgrens oro för att nationen kunde gå under gav hans agerande en intensitet och otålighet som drev honom till åtgärder för att nationalisera eliten och bilda folket. Hans omedelbara konkreta förslag – utgivande av en folkskrift på finska – var typiskt för finshetsivrarnas tro på folkbildningens betydelse, men det innebar också en "investering" i ett mål på lång sikt.

J. V. Snellman hävdade i en polemik med M. A. Castrén att ett undertryckt folk måste träda i opposition mot undertryckaren för att vakna till nationellt medvetande. En levande nationalanda fanns bara i en medveten aggressiv opposition; här räckte inte lexika och grammatikor. För Finland var det en lycka att den makt som undertryckte dess nationella medvetande inte var densamma som den som undertryckte dess politiska självständighet.

M. A. Castrén genmälde att han velat visa Finlands folk "att wi icke äro ett ifrån werlden och werldshistorien lösrykt enstaka kärr-folk, utan stå i förwandskap med åtminstone en sjettede del af menskligheten. Grammatikorna utgöra ej mitt hufvudsakliga ändamål, men utan Grammatikor winnes ändamålet icke". Castrén ansåg att friheten aldrig kunde nås utan politisk frihet och var redo att ta steget till "svärdets opposition" när tillfälle gavs, men dittills borde man undvika allt "buller". Huvudvillkoret för nationaliteten var att rädda finska språket, men problemet var att den ryska politiken strävade åt samma håll och att man därmed samverkade med sin farligaste motståndare:

Derför att den Ryska politiken både lönnligen och uppenbarligen will inplugga oss sitt språk, finner jag ingen klokhed deri att

genom ett våldsamt utdrifvande af Svenskan arbeta Ryssen i händerna, och detta på en tidpunkt, då Finskan ej på långt när eger den utbildning att den duger till ett officiellt språk. Men arbeta skola vi och odla språket, så att det en dag må blifva användbart såsom ett ståtligt Riks-språk. Allt har och behöfver sin historiska utveckling.

Castréns tanke att Finland vid tillfälle – till exempel i samband med ett ryskt krig med Turkiet och polackerna – borde vara redo att gripa till vapen delades av bl.a. Herman Kellgren, medan Topelius slutsats av 1840-talets frihetsstrider var att Finland borde glädjas över sitt lugn och invänta att utvecklingen skulle skänka landet större frihet.³⁴

De antiryska stämningarna bland fennomanerna uppmärksammades av deras motståndare, även om de ibland undanskymdes av den andra oppositionsgruppen under brytningstiden, ”den liberala självhävdelens tid”.³⁵ Den ärkekonervative generalen, friherre Casimir von Kothén skrev efter lantdagen 1863–1864:

Det egentliga rysshäatet har jag endast funnit hos den råa s.k. ståndspersonsklassen Fennomanerna, men de hafva lyckats dölja detsamma genom att få uppmärksamheten vänd på den del af det unga Finland, som för mycket tydligt gaf tillkänna, att de sträfvade att få både politiskt oberoende och ingen gemenskap med Ryssland.³⁶

I ett brev till sin kollega, general Anders Edvard Ramsay var von Kothén ännu explicitare:

Den å högre ort så mycket protegerade fennomanin är egentligen det urgamla rysshäatet [...]. Det går så långt, att de värsta

Fennomanerna icke mera gifva handen åt någon, som bär rysk uniform. Fennomanernas syften är sålunda temligen ögonskenliga.³⁷

Frågan om finskhetsrörelsens politiska riktning gav i början av 1840-talet upphov till några viktiga inlägg om finskans tidigare roll, dess framtid och betydelse. I *Finsk språklära* (1840) framhöll prosten Gustaf Renvall att det finska språkets öde i sjuhundra år varit och fortfarande var omhöljt av hotande moln. Finskan hade aldrig lyckats utvecklas till ett språk för högre bildning, ”icke ens att få utgöra Nationalspråket för det folk, som kallar sig Finnar”. Det finska språket, som av Renvall betecknades som ”nationens eget modersmål”, hade ”blifvit vanvårdat, qväfdt och nedtryckt endast till den lägre Allmogen och till dem, som med Bonden hafva att beskaffa”. Som en följd av svenskans dominerande ställning hade landets ståndspersoner till en del vanvårdat och nästan föraktat finskan, vilket på en del orter påverkat bönderna och förett dem att efterapa svenskan och rådbråka och fördärva sitt eget språk. Renvall föreslog att finskan skulle införas, inte som undervisningsspråk, utan som läroämne vid alla läroverk samt att finskan skulle få användas av finska parter och sakägare vid ämbetsverk och domstolar, vilket förutsatte att myndigheterna behärskade finska. Dessa åtgärder krävde inga ändringar i de rådande förhållandena.³⁸

För den bildade klassens del var Renvall redo att acceptera en lång övergångstid, men mellan raderna speglade hans förslag till åtgärder för allmogen ett djärvare scenario. Allmogen hade på sitt språk fått undervisning bara i innanläsning och religion, medan praktiska frågor och så

dant som behövdes för "samhällslefnaden" hade försummats. Renvall krävde att finskan skulle bli ett redskap för den nationella bildningen och obligatoriskt läroämne i samtliga skolor. Han påpekade att det rådande läget på ett olyckligt och kanske rent av farligt sätt befäste klasskillnaderna:

Dertill kommer ännu den olägenhet, att Finska Nationen genom sålunda införda och begagnade särskilda språk, blifvit liksom genom en nästan oöfverstigelig skiljovägg söndrad i tvenne aldeles skilda, hvarannan motsatta, ofta fiendtligt stämda afdelningar, nemligen Herremännen och Allmogen; af hvilken söndring sedermera den inbördes afund, misstroende och ovilja uppvekt, som icke sällan vid allmänna sammankomster och rådplägingar, t. ex. vid socknestämor, röjer sig, och hämmande motverkar alla nyttiga företag [...].³⁹

I sitt föredrag vid Finska Litteratursällskapetets årsfest 1842 tog professor Gabriel Rein explicit upp frågan om finskan, söndringen mellan de bildade och det finskspråkiga folket och kulturnivån vid ett språkbyte. De bildade talade svenska och var till tankegång, seder och levnadsåsikter mera utländska än finska:

Skall den bildade afsäga sig sin bildning? skall det språk, som hitintills uppammat oss och meddelat oss culturens välgärningar förkastas och utplånas? skall all upplysning framdeles iklädas Finskt tungomål? – Visserligen icke; culturen har för långt framskridit, än att den obildade finskan *genast* kunde blifva ett tjenligt vehikel för densamma; detta skulle vara ett sätt att återföra oss till medeltidens barbari.⁴⁰

Gabriel Rein accepterade argumentet om en kultursänkning, men han hänvi-

sade till allt det som gjorts för finskan under de föregående trettio åren och ansåg att riktningen var utstakad. Nu borde alla arbeta för nationalbildningen och en nationallitteratur på finska. Samtiden skulle kanske inte få se det träd växa upp som den planterat, men barnbarnen skulle kanske få njuta av dess skugga. Ifall skolverket erbjöd europeisk kultur och närmare kännedom om det egna folket och dess språk skulle så småningom "den dag gry, då Suomis språk äfven skall intaga ett rum ibland jordens bildade tungomål". Då skulle de båda språken broderligt räcka varandra handen och söndringen upphöra.⁴¹

Både Renvall och Rein utgick från att finskans uppodling skulle ta lång tid och att svenskan skulle finnas kvar också då finskan uppnått bildningsspråkets nivå. Alla var inte fullt lika ekumeniska eller tålmodiga. När August Schauman lämnade universitetet i slutet av år 1852 insåg han att det var fråga om en brytningspunkt, början på en intensivare språkstrid:

Under denna sista termin skulle jag ännu få bevittna det första sakta uppflammandet af den språkstrid, som sedermera i decennier utgjort vår studentkårs, må jag säga, förnämsta lifselement. Ända dittills hade jag i studentkretsar just aldrig hört någon dylik meningsbrytning skarpare framträda. De finska språksträfvandena hade betraktats som en gemensam fosterländsk sak, enhvar hade, såsom jag tidigare redan sagt, varit fennoman, blott litet mer eller mindre ifrig. Men nu hörde jag inom Vestfinska afdelningen höja sig röster emot fennomannin, hvars anspråk man redan tyckte gå för långt.⁴²

Den konstellation med tre parter som tog form i mitten av 1800-talet och den

rysk-fennomanska allians som i någon form överlevde till första världskriget präglades länge av att samhällsutvecklingen gynnat liberalerna och eliten. Det stod dock klart att de svensksinnades övertag inte kunde bli långvarigt. När en gång utbildningen öppnade sig skulle de finsksinnades större antal avgöra konflikten inom landet. Den ryska parten hade kejsardömet fulla makt bakom sig, och en öppen konflikt kunde bara sluta på ett sätt. Generalguvernören hade svårt att under normala förhållanden skapa en politisk front av den disparata och spridda ryska befolkningen i Finland. Inom landet hade de finsksinnade det potentiellt största stödet, men det försvagades av att finskhetsrörelsen länge saknade en egen elit. De finsksinnades allians med den ryska regeringen var minst sagt ambivalent. De finsksinnade var medvetna om att de allierat sig med en kraft som främst var ute efter att använda dem mot den svensksinnade tredje gruppen. De finsksinnade fick emellertid en karismatisk ledare. Finskhetsrörelsen leddes, man kunde till och med säga skapades, av J. V. Snellman som satte sin prägel på både rörelsen och Finland under 1800-talet.

De stora polemikerna

Tidigare framkom att Snellman var inblandad i flera omfattande polemiker. Den första utspelade sig under Krimkriget och gällde inställningen till kriget, skandinavismen och svenskan i Finland, medan den andra innebar en uppgörelse med de finska emigranterna i Sverige. Snellman polemiserade i dessa debatter främst med svenska och finländska motståndare i Sverige, men motsättningarna

väckte reaktioner också i Finland. De polemiker som fördes i Finland gällde bl.a. grunden för nationen, januariutskottet 1861 och Finlands ställning i storpolitiken 1863.

Under ett knappt decennium förde Snellman alltså en löpande polemik, dels mot vedersakare i Sverige, dels mot finländska liberaler. Polemikerna bidrog till att kristallisera de båda lägren och förde därmed den embryonala partibildningen och den allmänna opinionsbildningen ett steg längre. Debatterna bidrog också till att profilera den forne rabulisten Snellman som lojalist och regeringens man. Debatterna kulminerade på sätt och vis 1863 i uppsatsen "Krig eller fred för Finland", som sammanfattade mycket av Snellmans politiska övertygelse och uppfattning om de små staternas plats och möjligheter i historien. Snellman började 1872 medverka i fennomaternas svenskspråkiga tidning *Morgonbladet* och inträdde senare i redaktionen. Tidningen blev Snellmans sista forum i en tidningsmannagärning som omfattade närmare fyrtio år och avslutades med hans biträdes kritik mot hans gamla liberala motståndares försök att grunda ett parti 1881.⁴³

Debatten om nationen utlöstes av den pessimistiskt lagde professor C. W. Törnégren. I sina föreläsningar om den svenska vitterheten i universitetets fullsatta solennitetssal i februari 1859 förutspådde han att den finska litteraturen snart skulle undantränga den svenska i Finland så att de bildade klasserna i Finland efter några generationer skulle läsa Runeberg och Nordström med lexikon och grammatik i handen. Förutsägelser om svenskans försvinnande hade redan

en tid framförts med varierande grad av hoppfullhet eller dysterhet.⁴⁴

Ur den snellmanska finshhetsrörelsens synvinkel var svenskans försvinnande något av ett axiom, något som den historiska utvecklingen närapå naturlagsenligt skulle ombesörja. Det hindrade inte att man kunde hjälpa till och påskynda utvecklingen. Det kunde ske genom finskans frammarsch och domänvinster, som minskade svenskans dominans och spelrum. Det kunde också ske genom en nedvärdering av svenskt kulturarbete och ett förnekande av att det hade ett värde eller en framtid.

När de unga finshhetsivrarna Robert Tengström, Herman Kellgren och Karl Tigerstedt 1847 gav ut *Fosterländskt Album* I–III var deras avsikt att hos den bildade allmänheten väcka intresse för finsk folkdikt, finska språket och Finlands historia som en från Sveriges skild historia och populärt bidra till utforskningen av dessa områden. Trots att Snellman ansåg att syftet var prisvärt och berömda enskilda bidrag, var hans omdöme i *Saima* kategoriskt. För den finska litteraturen hade skriften ingen verklig betydelse eftersom allt som var skrivet på svenska var mer eller mindre bortkastat för den finska litteraturen: ”Endast modersmålet ger edra skrifter och edert namn en plats i världen.”⁴⁵ Kellgren hade emellertid redan förekommit Snellman genom att i en uppsats i albumet vällustigt beskriva sin generations ädla uppgift att arbeta på sin egen och svenskans undergång:

Detta unga släkte arbetar med sin ungdoms varmaste kraft för fortkomsten och segern af allt, hvad Finskt är, det är med andra ord, det arbetar på sin undergång, ty det vet nogsam, att hvad det verkar och gör, skall

glömmas och att de sjelfva, som stoftkornet, skola blåsas bort ur nationens minne. I denna oegennyttiga uppoffring af sig sjelf, blott för att fylla sitt samvetes bud, ligger det ädla, men tillika tragiska i detta det unga slägtets i Finland sträfvande.⁴⁶

Det ligger något ironiskt i att de tidiga finshhetsivrarna spekulerade i svenskans snabba försvinnande samtidigt som finshhetsrörelsens språk ännu länge var svenska. I de första årgångarna av Finska Litteratursällskapets skrifter fanns få finska bidrag och frånsatt en kort period i början var sällskapets interna språk länge svenska – finskan blev dominerande först i slutet av 1850-talet. Protokollspråket blev definitivt finska först genom ett beslut 1861. Då hade läraren Tuomas Friman i Petersburg redan länge häcklat sällskapet för dess oförmåga att föra sina protokoll på finska. Friman, vars bildningsspråk snarast var ryska, ansåg att litteratursällskapet inte var värt sitt namn så länge det inte förde protokoll på finska.⁴⁷

I *Papperslyktan* konstaterade August Schauman att finskan skulle gå framåt och inta sin rättmätiga plats i landets offentliga liv, men det innebar inte att svenskan skulle bli ett främmande språk. Vid pass en tiondedel av landets befolkning var svensk och ”det språk, som i sekler varit bildningens modersmål i Finland, svenskan, också står ett par sekler framom det finska språket i litterär utveckling”. Schauman tillade spetsigt att det visserligen stod i de tyska filosofernas böcker att en nation måste ha ett språk; enligt deras teorier borde världen konstrueras på detta sätt, men ”den store världskonstruktören” hade inte alltid gått så systematiskt till väga. Stundom hade han fogat så att folk av olika stammar och språk kände sig

August Schauman (1826–1896), redaktör för *Papperslyktan* och grundare av *Hufvudstadsbladet* 1864. "Skägg-Schauman" var en känd liberal polemiker och talesman för en nation med två språk. Fotografi från 1860-talet.

tillhöra samma nation, såsom i Schweiz. Inlägget avslutades med övertygelsen att svenskan måste "förblifva det språk, genom hvilket finnen närmast tillegnade sig en vidsträcktare bildning än den hans egen nu engång så mycket efterblifna litteratur har att erbjuda".⁴⁸

Snellman förargade sig över antydningen att han följde andra, tyska filosofer och över angreppet på sin huvudtes och svarade i februarihäftet 1859 av *Litteraturblad* med den polemiska artikeln "Svenska språkets framtid i Finland". Han prisade förutsägelsen om finskans frammarsch och upprepade axiomet "en nation – ett språk". Snellman underströk att de finsksinnade aldrig klagat över att en del av landet tillhörde en svensk befolkning – det var inte den som "nedhållit" finskan. Uppfyllandet av de finsksinnades önsksningar skulle inte medföra minsta intrång på den svenska befolkningens na-

tionalitet. Dess framtida språk var för de finskspråkiga "temmelig likgiltigt". Där emot var det klart att svenskan skulle stå i en särställning bland "öfriga fremmande språk" på grund av sin ställning inom administration, lagskipning, undervisning och kyrka.⁴⁹

I maj 1861 väckte Snellmans inlägg "Finska förhållanden och den svenska pressen" i *Litteraturblad* stor uppmärksamhet. Snellman befann sig nu i den ovanliga situationen att försvara regeringen och att tona ned förväntningar och uppvärderingar av Finlands ställning. *Åbo Underrättelser* påstod att Snellman "frånkänt Finland obestridliga politiska rättigheter" och i *Helsingfors Tidningar* kritiserades hans ståndpunkter av Schauman.⁵⁰

Snellman beklagade att den utländska pressen i huvudsak tog sin information om Finland ur den svenska oppositionstidningen *Aftonbladet*. Dess relationer om Finland var en blandning av dikt och sanning: "För lusten att vanställa kan man anse en viss Svensk nationalfåfänga hafva legat till grund. Det vore icke väl, om något i Finland varit väl sedan föreningen med Sverige upphörde." Vad Snellman begärde var att Finland skulle bedömas på egna villkor och förutsättningar. Då såg bilden annorlunda ut:

Redan det, att landet eger sin egen statsförfattning, sin egen styrelse, sina egna finanser, att hvarje dess invånare kallar sig och är

”Finsk undersåte” utgör i Finland’s ställning ett icke ringa verk. [...] Den flyktigaste blick borde lära, att det är underbarare, att Finland besitter några politiska berättiganden, än att dessa jämförda med t.ex. Sveriges äro ringa.⁵¹

Snellman betonade att det för honom var en sann glädje att tro på en utveckling hos det finska folket:

Grunden för denna vår öfvertygelse är, att världshistorien icke visar oss något exempel på ett eröfrat land, som under liknande förhållanden förmått tillvinna sig den politiska ställning, hvilken för närvarande är Finlands. [...] Och äfven den tanklösaste, synes det oss, borde vid en blick på Finlands materiella svaghet och på det rikets kolossala makt och absoluta styrelseform, med hvilket det 1809 förenades, finna det underbart, att det dåvarande Finland icke blott nu står sjelfständigt till sitt inre statsskick, utan för detta statsskick äfven eröfrat längesedan från detsamma frånskilda delar.⁵²

Frågan om januariutskottet 1861 gav upphov till en skarp polemik mellan Snellman och bl.a. Schauman och splittrade studentopinionerna. Förenklat sagt berodde krisen kring januarimanifestet på att kejsaren på grund av det labila läget i Polen inte ville sammankalla den lantdag som den finländska opinionen önskade. Tanken att lantdagen delvis kunde ersättas av ett utskott bereddes av Fabian Langenskiöld, som var chef för senatens finansexpedition. Att denne hade missbedömt opinionerna framgick tydligt när kungörelsen offentliggjordes i Helsingfors i april 1861. Liberalerna och en stor del av opinionerna i Sverige uppfattade eller valde att uppfatta utskottet som ett brott mot landets konstitution; ett utskott bestående av 48 ledamöter kunde inte ersätta

lantdagen. Krisen upplöstes då kejsaren i juli avgav en förklaring om att utskottet endast hade en beredande funktion.

Snellman hörde till dem som såg utskottet inte bara som ett hot, utan också som en möjlighet – närmast för en grundligare beredning. Snellman demonstrerade sitt förtroende för regeringen genom ett skarpt angrepp på den rikssvenska pressen, framför allt *Aftonbladet* i juli 1861. Tidningen vantolkade förhållandena i Finland därför att den svenska nationalfåfången inte kunde acceptera att något stod väl till i Finland efter skilsmässan från Sverige. Snellman uppmanade tidningen att betänka vad Finland uppnått med egen kraft: konstitution, regering och finanser. Hans något olyckliga formuleringar gav upphov till uppfattningen att han bestred grundlagarnas betydelse och förlitade sig på kejsarord. Motståndarna angrep honom på två fronter, när det gällde Finlands ställning 1809 och i frågan om utskottet. Huvudmotståndaren var åter Schauman, nu redaktör vid *Helsingfors Tidningar*. Schauman var bitter över att den man som gjort mest för att väcka nationalkänslan, nu när den nått resultat ville hålla den tillbaka genom att bestrida Finlands rättigheter. Snellman svarade med ett våldsamt angrepp på dem han betecknade som lycksökare som inte brydde sig om landets heder eller storordiga patrioter som ville bygga sin politik på misstro.

Häriifrån fortsatte polemiken mellan de båda huvudkombattanterna ända in på nästa år. Snellman ansåg sig ha blivit smäddad, Schauman föreslog ett slags skiljedomstol, medan Snellmans anhängare ville att *Helsingfors Tidningar* skulle införa ett inlägg om ”smädelsen”. Schauman

vägrade och skrivelsen publicerades i *Finlands Allmänna Tidning*. När *Litteraturblad* återupptog polemiken i sitt septemberhäfte 1861 svarade Schauman med ett pepprat inlägg, som förorsakade en adress i *Finlands Allmänna Tidning* undertecknad av sexton aktade personer.⁵³ Avsikten var att visa att Snellman hade stöd i polemiken. Man var rädd för att landsortstidningarna skulle få uppfattningen att han övergivits av opinionen. Adressen gav inom en vecka upphov till två motadresser för Schauman.⁵⁴

De finsksinnade godkände inte angreppen på Snellman, medan de västfinska studenterna sympatiserade med Schauman. Snellman fördömdes av nästan hela den svenskspråkiga pressen. Han var besviken, men vidhöll att januariutskottet skulle komma att följas av en lantdag. Det fanns krafter, framför allt generalguvernör Berg, som arbetade för att lantdagen skulle uppskjutas, men då Snellman fick rätt gick han politiskt stärkt, men inte nödvändigtvis mera populär, ur krisen och polemiken.⁵⁵

I sin artikel om krig eller fred för Finland 1863 framhöll Snellman hur finnarerna genom sin bildning räddats från den förödelse som drabbat den finsk-ugriska språkfamiljen och hur inget annat folk hade visat en sådan självbevarelsevilja och självbevarelseförmåga.⁵⁶ Inför krigsfaran ville Snellman bekämpa påståenden i europeisk press att finlänarna önskade krig och väntade sig fördelar av det och var redo att förena sig med fienden. Utsågorna hade offentliggjorts genom brev till svenska tidningar och genom tal och skrifter av i Sverige bosatta finnar och spreds vidare i den finländska pressen och i Ryssland. Sveriges deltagande var

en avgörande faktor, en blockad skulle inte medföra besvär, medan ett svenskt ingripande kunde göra Finland till ett slagfält, därtill i ett brödrakrig – de finnar och f.d. finnar som uppmanade till sådant var ovärdiga att kallas svenskar eller finnar. Snellman konstaterade att en angripare alltid hade en fördel genom att kunna välja angreppspunkt. Initialfördelen skulle dock gå förlorad senast med vintern. Västmakterna skulle knappast välja en så oförmånlig krigsplan, medan det var klart att svenska trupper skulle sättas in i Finland. I vartdera fallet skulle bedömningen av finlänarnas reaktioner vara avgörande. Vad man trodde om tänkesätten hos det finska folket skulle bli avgörande, om inte för krig eller fred, så åtminstone för krigets art.

Med en pik mot de inhemska liberalerna fastslog Snellman att det var svårt att tro att bristen på eftertanke kunde vara så stor att någon på allvar trodde att neutralitet var möjlig för Finland då Ryssland förde krig. Dessa tankar och de nästan lika orealistiska planerna på en egen flagga hade dock den nyttan att utländska tidningar insåg att finlänarna inte önskade en återförening med Sverige. Några finländska blad hade framhållit detta:

Med rätta hafva de framhållit, att Finlands delning då vore ett nödvändigt villkor, emedan Ryssland aldrig kan medgifva en Skandinavisk gräns några verst från Petersburg.

Snellman generaliserade genom satsen ”att en nation bör lita endast på sig sjelf”, vilket innebar att den ”icke skall begära och eftersträfvat något annat, än hvad dess makt räcker till att vinna och behålla”. Han tillämpade samma synsätt på konstitutionen, också i den borde man

inte utläsa annat än vad man kunde vinna hävd för:

Det må tilläggas: skrifna konstitutioner gifva såsom andra lagliga dokumenter rättsanspråk. Men dessa anspråk kunna icke bringas inför någon domstol, och ingen exekutiv myndighet kan anlitas, för att göra dem gällande. Det är först utöfningen, som ger berättigandet fasthet och ett folk makten att uppehålla densamma. Det förvandlas derigenom från anspråk, från att vara en sak blott för vetandet, till verklig bestående rätt, till rättsutöfning i nationens handlingssätt. En nation förlorar icke lätt sådane häfd-vunna berättiganden på annan väg, än just genom kriget.

För Snellman var det lättsinnigt att satsa på den osäkra utgången av ett vapensifte. Polen var ett sorgligt exempel på hur detta kunde sluta. En kamp ända till tillintetgörelsen förekom endast bland råa stammar, men man kom inte ifrån att finländare hade gett upphov till planer på att göra Finland till ett andra Polen och bidrog till att sätta nationens framtid på spel. Snellman formulerade en motstrategi, som tillämpats i olika skeden i Finlands historia:

Men att bevara, hvad som redan förefinnes, att derföre böja sig för det oundvikliga och manligt bära det, att afvakta den tidpunkt, då reformen är möjlig, och att äfven då icke eftersträfvat annat, än det som under kommande skiften kan med egen makt försvaras och bibehållas – detta förmår äfven ett ringa folk.

Snellmans resonemang står i början på den finländska, närmast gammalfinska, tradition i det utrikespolitiska tänkandet som karaktäriseras av Paasikivis tes att all vishets början är att erkänna fakta.

Den återkom i Yrjö Koskinens uttalande att tacksamhetsskuld inte var ett historiskt, politiskt eller juridiskt begrepp. Stater hade inga känslor, endast intressen. Snellmans argumentation mot äventyrligheter avslutades med en kraftfull påminnelse om att Finland hade mycket att förlora på en äventyrlig politik:

Få af Europas folk hafva i högre grad bevisat denna tro, än det Finska, denna isolerade lemning af en stor folkfamilj, som genom civilisationen räddat sig från dess snart sagdt allmänna undergång. Intet folk har heller att uppvisa en rikare frukt af denna tro på framtiden och af ihärdig självbevarelse för densamma. Ty intet folk har, besegradt och underkastadt krigets rätt, förmått bevara en högre grad af sjelfständighet. Hvad så många af Europas små nationer ännu eftersträfvat, egen styrelse, egen skattkammare, egen krigshär, egen lagstiftning – det ega vi; och den konstitutionella statsformen, som för oss länge varit blott ett anspråk, den hafva vi nu i vår hand, så säker, som något i de menskliga tingens ordning det kan vara.⁵⁷

Nationallitteratur och tidningspress

I och med att Finland separerades från den ryska förvaltningen och ryskan aldrig blev ett viktigt föreningsband till riket kom finskans roll att betonas. Finska talades emellertid 1809 och senare i dialektala varianter och användes i skrift endast i religiösa sammanhang och i begränsade förvaltningssammanhang. Kommandospråket i de finska förbanden i den svenska krigsmakten var finska, och 1642 utgavs en finsk översättning av Gustav II Adolfs krigsartiklar. Redan 1689 förordnades emellertid att svenska kommandoord skulle användas också vid de finska förbanden. Svenskans ställning som kommandospråk överlevde rikssprängningen,

men då Finska gardet 1831 sändes för att delta i kuvandet av det polska upproret infördes ryska kommandoord. Bibeln fanns sedan 1642 på finska, och 1686 års kyrkolag föreskrev att prästerna i finskspråkiga församlingar skulle kunna finska. År 1739 beslutade riksdagen att domarämbetena i Finland skulle besättas med personer som kunde finska. Tidiga översättningar av lands- och stadslagen förblev i manuskriptform, men en inofficiell finsk översättning av *Svea Rikes Lag* 1734 utkom 1759. Fram till 1808 hade totalt endast 174 titlar utgivits i tryck på finska. Porthans utgåva av Juustens biskopskrönika var den första egentliga vetenskapliga behandlingen av finländsk historia.⁵⁸

År 1809 hade en uppsättning grundläggande texter getts ut på finska och kronan hade sett till att den i lokalsamhället representerades av personer som behärskade finska. Utgångspunkten var inte primärt de finska böndernas språkliga rättigheter, utan kronans behov av att kunna kommunicera med sina undersåtar och försäkra sig om deras lojalitet med rättsväsendet och förvaltningen. Predikstolen var ett av tidens viktigaste masskommunikationsmedel. Omvänt gav denna korpus av texter och dialogen mellan kronan och undersåtarna, de må sedan ha varit hur anspråkslösa som helst, finska språket en utgångspunkt som man kunde bygga vidare på. Denna potential kunde utnyttjas i de ändrade förhållandena efter 1809 och stärktes av den fennofil som frodades vid universitetet i Åbo, inom Aurorasällskapet och i kretsen kring Porthan. Den kom till synes i socken- och stadsbeskrivningar, intresse för finska språket, folkpoesi, mytologi och historia. På 1770-talet utgavs både

en svensk- och en finskspråkig tidskrift i Åbo. Fennofilin skapade en uppfattning om Finland som något för sig, som kom väl till pass efter 1809, då Finland inte hade andra alternativ om man ville uppnå och behålla en plats bland nationernas antal.

Under den här aktuella perioden var tanken om finskan som nationalspråk fortfarande mera program än verklighet. Finskhetsrörelsen och skolväsendet skulle med tiden omforma nationalitetsförhållandena och skapa den finsk- eller i praktiken tvåspråkiga bildade klass som än så länge bara var ett mål. De första mera avancerade skolorna med finska som undervisningsspråk tillkom långt från Helsingfors; i Petersburg 1844 och i Jyväskylä 1858.

Riksledningens målsättning var att ge ryskan en ledande ställning, men ryssarna var länge nöjda ifall finländarna demonstrerade att de uppfyllde det första ledet av den syllogism som brukar tillskrivas Arwidsson, d.v.s. "Svenskar är vi inte längre". För att påskynda detta var man redo att gynna finskan. Detta hade stöd också hos den studerande ungdomen vilket tog sig uttryck i ett stort intresse för finskan, som kulminerade i E. G. Ehrströms uppsats "Finskan som nationalspråk" och en supplik undertecknad av 222 studenter om undervisning i finska vid universitetet. Då kejsaren Nikolaj I tillsammans med kejsarinnan Alexandra Fjodorovna besökte Helsingfors 1833 uppvaktades han med en adress där de uttryckte sin tacksamhet för åtgärderna till fromma för universitetets bibliotek och för inrättandet av lektoratet i finska samt för att tronföljaren utsetts till universitetets kansler. De betecknade Finlands nya ställ-

ning efter 1809 som en försynens skickelse och en räddning för det finska språket och den finska nationaliteten. Samtidigt uttryckte de en förhoppning om att finskan skulle upphöjas till lagstiftnings- och undervisningsspråk.

Intresset och stödet för det finska var inte bara platoniskt, utan man började så småningom använda finska också i halv-officiella sammanhang. Savo-karelska avdelningen vid universitetet var en föregångare genom att kunskaperna i finska där var bättre än i de andra studentkorporationerna. Det var dock något av en sensation då det vid avdelningens fest 1845 hölls hela sju tal på finska, av vilka ett på runometer och tre av biskopen i Borgå stift, C. G. Ottelin.

Statsmaktens, särskilt kejsarens och de ledande kretsarnas, stöd för finskan ledde till att språket snart var bäst utrustat i fråga om lärarkrafter av alla de moderna språken. Svenskan fick en lärarpost vid universitetet, en personlig professur, först 1878. Trots universitetslärarposter, som bekläddes av lysande forskare som M. A. Castrén och Elias Lönnrot, var finskans framsteg i offentligheten och samhället länge modesta.

Finskhetrörelsens självförståelse framställs traditionellt som heroisk, finskan kämpade sig fram i kamp med både den svenskspråkiga överklassen och den ryska byråkratin. Samtidigt såg Nikolaj I med välbehag på grundandet av Finska Litteratursällskapet och andra åtgärder för att höja finskans ställning vid universitetet vid en tid då undervisning i moderna språk var ovanlig. Som tidigare nämndes argumenterade Snellman i *Saima* 1845 för att finskan var redo att införas i skolorna och bli officiellt språk under förut-

sättning att det fanns bildade män som kunde använda det.⁵⁹

Enligt Snellman skulle nationallitteraturen vara skriven på nationens eget språk. Snellmans teser innebar att han själv, Runeberg och Castrén, som alla skrivit på svenska, inte räknades till nationallitteraturen utan betraktades som betydelslösa. Snellman medgav att Runebergs epos *Elgskyttarne* (1832) fångat det finska folkets karaktär och därmed var det mest nationella som dittills skrivits på svenska, men det var inte en del av nationallitteraturen. Snellman dömde också ut "Vårt land", en vacker dikt som kunde ha gällt vilket land som helst med likartad natur och ett fattigt folk. Den uttryckte ingen nationell prägel, bara tungsint klagan och passiv underordning under ödets krafter, ansåg Snellman. Snellman krävde inte bara att finskan skulle bli förvaltnings-språk, utan också litteraturens och den högsta undervisningens språk. I motsats till de flesta tidigare förespråkare för finskan var det för Snellman inte en fråga om de bildades förmåga att förstå allmogen eller om allmogens rätt att använda sitt modersmål, utan om hela existensen av en finsk nation. Begreppet nationallitteratur, all den litteratur som uttryckte folkets andliga utveckling, spelade en central roll för Snellman.⁶⁰

Som tidigare nämnts lyfte finskhetsivrarna tidigt fram att det fanns en stark koppling mellan fosterlandskärlek och det finska språket och den finska litteraturen. I början av 1840-talet konstaterade Herman Kellgren att en person som var okunnig i den finska litteraturen inte kunde "omfatta Finland med fosterlandskärlek". Enligt den här uppfattningen var språket en organism som var präglad av

de karaktärsdrag som var utmärkande för nationen. Språk och nation hörde oupplösligt samman. Detta tänkesätt utmynnade i uppfattningen att en nation kunde ha bara ett språk.⁶¹

I det autonoma Finland vaknade ett nytt intresse för att sammanställa en nationalsamling, en fullständig samling av allt inhemskt tryck. Insamlings- och registreringsarbetet hade inletts redan tidigare i Åbo av H. G. Porthan och professor i lärdomshistoria F. W. Pipping, men det måste till stor del göras om efter Åbo brand 1827 och universitetets flyttning till Helsingfors. Universitetsbiblioteket i Helsingfors blev högkvarter för diskussionen om en finsk respektive svensk nationallitteratur i Finland. I Porthans anda byggde man upp en nationalsamling. Den definierades enligt den s.k. Fennica-principen: "arbeten tryckta i Finland, på finska, svenska eller annat språk, av upphovsman huvudsakligen verksam i Finland eller till sitt innehåll hänförande sig till Finland". När C. N. Keckman 1821 gav ut en förteckning över finskt tryck kom han till 717 titlar, medan F. W. Pipping i sin 1856–1857 utgivna förteckning (med en bredare definition) kom upp till ca 2 200 och vid slutet av år 1855 till knappt 4 000. Pippings litteraturbegrepp omfattade allt från myndighetskungörelser till skillingtryck.⁶²

Bland finshetsivrarna väckte statsrådet Pippings *Förteckning öfver i tryck utgifna skrifter på Finska – Luettelo Suomexi prääntäytistä kirjoista* (1856–1857) stor tillfredsställelse och stolthet. Pippings efterföljare som bibliograf S. G. Elmgren konstaterade att sannolikt ingen annan nation hade en så fullständig förteckning över sin litteratur.⁶³ Elmgren kunde ha till-

lagt att få nationer hade en så liten litteratur. Snellman såg Pippings *Förteckning* som epokgörande för uppfattningen av den finska kulturens historia och det finska folkets undertryckta ställning under det svenska väldet, men samtidigt som ett embryo till framtidens nationallitteratur: "Valet är: att ega en nationallitteratur, eller att försvinna ur nationernas tal."⁶⁴

Valfrid Vasenius, medlem i den liberala kretsen kring *Valvoja* och av en få personer som var aktiva i båda litteratursällskapen, kartlade 1887 den finskspråkiga litteraturen. Fram till 1885 hade sammanlagt närmare 3 000 finskspråkiga publikationer utkommit, av dem nästan hälften under det sista decenniet. Publiceringen tog fart från mitten av 1850-talet, efter, men inte nödvändigtvis beroende på, upphävandet av 1850 års censurbestämmelser. Ökningen fortsatte och sortimentet breddades. Kring år 1900 var redan två tredjedelar av alla årligen utkommande böcker finskspråkiga. På 1870-talet fick andaktslitteraturen ge plats för skönlitteratur, läroböcker och facklitteratur.⁶⁵

En finskspråkig tidningspress kan man tala om först från 1830-talet. *Maamiehen Ystävä* (1844) var den första finskspråkiga tidningen som riktade sig till allmogen; den nådde som mest över tusen prenumeranter. Antalet tidningar och årgångar ökade snabbt och de finskspråkigas antal passerade de svenskspråkigas i slutet av 1880-talet. Vid slutet av autonoma tiden nådde pressen alla samhällsskikt. Den litterära aktiviteten på finska löpte parallellt med höjningen av läs- och skrivkunigheten och inleddes innan folkskolans verkningar kom till synes. Skolväsendets utbyggnad påskyndade utvecklingen och bidrog till finskans snabba frammarsch.

De stora regionala skillnaderna, framför allt mellan kust och inland, bestod och därmed också skillnaderna mellan språkgrupperna.⁶⁶

Även om debatttemperaturen steg från 1840-talet måste man minnas att språkfrågan fortfarande direkt berörde rätt få. Finskhetens rörelsens främsta språkrör *Uusi Suometar* hade under sitt första år (1870) 900 prenumeranter, följande år 600. Bakgrundskrafterna, finskhetens rörelsens aktiver, måste tillskjuta egna medel innan tidningen blev självbärande. Ännu sämre gick det för *Morgonbladet*, som grundades 1872 som "ett eget svenskspråkigt pressorgan för att kunna direkt inverka på opinionen inom de inflytelserikare samhällsklasserna". Trots goda bidragsgivare och ekonomiska tillskott av tidningens vänner visade det sig att "ett svenskt blad med finsk tendens" inte kunde mäta sig med de ledande svenska huvudstadstidningarna och tidningen lades ned 1884.⁶⁷

Språkfrågan bidrog till att det uppstod mer eller mindre enhetliga språkläger. Trycket från motståndarna tenderade att homogenisera uppfattningarna och politiken inom lägren. Samtidigt är det påfallande hur livlig fraktionsbildningen ändå var. Med andra ord betraktade många aktörer andra frågor som så viktiga åtskiljande faktorer att språklägren splittrades, låt vara att grundskiljelinjerna i den ännu ganska svaga partibildningen fortsättningsvis följde språk.

De tidiga partierna var alltså närmast fraktioner såväl på finskt som på svenskt håll. Under 1870-talet började de finsksinnade emellertid i allt högre grad utformas till ett organiserat politiskt parti. Vid samma tid ledde en fraktionsbildning till större splittring på svenskt håll i en tudel-

ning kring två tidningar. Veckotidningen *Vikingen* var ett organ för "de radikala svensksinnade", medan "det mera moderata svenskvänliga elementet" samlades kring *Helsingfors Dagblad* – i så hög grad att riktningen kallats "dagbladsliberalism". När de finsksinnade började ge ut *Morgonbladet* 1872 skärptes alltså polemiken. Anders Chydenius övertog ledningen av *Helsingfors Dagblad* 1884, men då hans liberala och moderata hållning i språkfrågan inte tilltalade läsarna övergick en del till den 1882 grundade *Nya Pressen*, som intog en radikalare hållning i språkfrågan.⁶⁸

1880-talets starka nationalitetspolitiska motsättningar ledde till att båda parterna försökte vinna gehör på andra sidan språkgränsen, d.v.s. att med egna organ kunna påverka motståndarens anhängare och göra sina synpunkter kända. I dessa strävanden hade de finsksinnade ett gynnsammare utgångsläge eftersom finskhetens rörelsens budskap till en början framfördes huvudsakligen av svenskspråkiga till svenskspråkiga. *Helsingfors* uppgav att det 1882 utkom 79 tidningar, av vilka 37 var svenskspråkiga. I huvudstaden utkom 23 svensk- och 11 finskspråkiga tidningar och tidskrifter.⁶⁹

Också efter *Uusi Suometars* frammarsch till ledande finsk opinionsbildare förfogade finskhetens rörelsen över *Morgonbladet*, *Finland* och andra blad som kunde argumentera för dess sak på finska och svenska. För svenskhetens rörelsen, som förde en försvarskamp, kändes det betydligt mera främmande att grunda finskspråkiga tidningar, i synnerhet som de svenskspråkiga tidningarna dominerade offentligheten i huvudstaden. När de svensksinnade 1887 grundade *Päivän Uutiset*, fanns det

1888, fränsett de två offentliga tidningarna, sju huvudstadsbaserade blad⁷⁰:

	UPPLAGA
<i>Uusi Suometar</i> (finsksinnad, konservativ)	6 000
<i>Hufvudstadsbladet</i> (språkpolitiskt indifferent, liberal)	5 500
<i>Nya Pressen</i> (svensksinnad, liberal)	5 000
<i>Helsingfors Dagblad</i> (språkpolitiskt neutral, liberal)	2 000
<i>Finland</i> (kristlig, konservativ, finsksinnad)	2 000
<i>Folkvännan</i> (folkbildande)	2 000?
<i>Päivän Uutiset</i> (svensksinnad, liberal)	2 000

Siffrorna visar att den finskspråkiga, gammalfinska *Uusi Suometar* var störst – dock snart distanserad av det kommersiellt inriktade *Hufvudstadsbladet* och starkt utmanad av ungfinnarnas *Päivälehti*. Sammantaget var de svenska tidningarnas upplagor fortfarande betydligt större, men det höll på att ske betydande förändringar. Landets länge främsta tidning *Helsingfors Dagblad* gick mot sin undergång, trängd både av det språkligt indifferent *Hufvudstadsbladet* och av den svenskhetspolitiskt radikalare *Nya Pressen*. Siffrorna visar också den politiska logiken bakom grundandet av *Päivän Uutiset* – det gällde att nå de finsksinnade på samma sätt som dessa i *Finland* hade en kanal till en svenskspråkig läsande allmänhet. Genom en moderat och saklig hållning skulle *Päivän Uutiset* locka en del av *Uusi Suometars* anhängare och bryta dess maktposition bland de finskspråkiga läsarna. Tidningen var dock aldrig officiellt organ för det löst sammanfogade Svenska partiet.⁷¹

Päivän Uutiset lyckades inte i sin målsättning trots att dess bakgrundskrafter

omfattade namn som C. G. Estlander och trots att betydande summor satsades på tidningen. Tidningens linje följde i stort *Nya Pressen* och förmådde aldrig lösgöra sig från den av *Uusi Suometar* och *Finland* etablerade bilden att den var en skapelse av det svenska kapitalet och en grupp ”vikingapojkar”, som skrev en usel finska och verkade som *Nya Pressens* hantlangare. *Päivän Uutiset*s deklaration att språkstriden var över sedan jämställdhet mellan språken uppnåtts väckte ingen genklang, och mycket av tidningens budskap förtogs eller förvanskades i polemiker. Trots en sänkning av prenumerationspriset och försök att omforma tidningen till ett folkblad upphörde den i slutet av 1889. *Uusi Suometars* främsta konkurrent blev inte en svensksinnad finskspråkig tidning utan *Päivälehti*, som med tiden utvecklades till Finlands största tidning *Helsingin Sanomat*. Den bröt *Uusi Suometars* grepp om den finskspråkiga läsekretsen och splittrade den politiskt på ett sätt som en svensksinnad finskspråkig tidning inte kunnat.⁷² Man kan också hävda att *Päivän Uutiset* kom för sent. Klyvningen av politik och samhälle hade avancerat för långt för att en tidning, vars utgångspunkter kunde misstänkliggöras, skulle kunna rubba den lägermentalitet som uppstått.

Yrjö-Koskinens hegemonisträvanden

Den ryska regeringens iver att etablera en allians med Finska partiet sammanhängde i stor utsträckning med att Yrjö-Koskinen övertog partiets ledning. Hans ledning innebar en skärpning av konfliktlinjerna. Hans falang av finshetsrörelsen, de s.k. jungfennomanerna, gjorde en klar boskillnad till svenskspråk-

Georg Zacharias Forsman (1830–1903), professor i historia, ledamot av senatens ekonomidepartement och ledare för gammalfinska partiet från 1860-talet. Han använde författarnamnet Yrjö Koskinen och adlades 1882 under namnet Yrjö-Koskinen.

kiga finshetsivrare och finskspråkiga liberaler. Yrjö-Koskinen tog död på den pluralism som funnits inom rörelsen och lyckades kväsa all opposition i de egna leden tills en ännu yngre gruppering, de s.k. ungfinnarna, framträdde och *de facto* bildade ett separat parti. Därmed började man kalla de tidigare jungfennomanerna för gammalfinnar eller efter riktningens främsta tidning "suometarianer".

Yrjö-Koskinen krävde striktare disciplin bland fennomanerna. Enligt honom kunde ingen annan partiindelning tänkas än den, som företrädde av den nationella bildningens kamp mot internatio-

nell kosmopolitanism och främlingskap ("muukalaisuus"). För Yrjö-Koskinen var enighet en god sak, förutsatt att Finska partiet – som förträdde folket – fick bestämma. Svenska partiet representerade enbart sig självt, medan Finska partiet talade för folkhelheten.⁷³

Med Yrjö-Koskinen framträdde en ny politisk kontext och kultur, en aggressiv politisering med hegemoni som mål. Yrjö-Koskinen må ha haft sina förtjänster som forskare, men han var en durkdriven politiker. Den finska gruppering som stod i vägen för hans strävanden var liberaler och hörde språkpolitiskt till de s.k. "gamla hederliga" fennomanerna med språkforskaren August Ahlqvist, Rietriikki Polén och Paavo Tikkanen som främsta namn. Konflikten skärptes i mitten av 1860-talet och kring 1870 och kom i hög grad att utspela sig mellan Ahlqvist och Yrjö-Koskinen. Den hade också en geografisk dimension eftersom många av "de gamla hederliga" utgått från den savo-karelska riktningen, medan Yrjö-Koskinen hörde till västfinnarna med allt vad detta innebar av skillnader i kunskaper i finska och politisk orientering. Ideologiskt och vetenskapspolitiskt skilde grupperna sig från varandra på några avgörande punkter. Yrjö-Koskinen intresserade sig inte för folklöre utan ville konstruera en i statliga strukturer förankrad kontinuitet för Finland från tidig medeltid. När han senare blev mera intresserad av folkdiktningen var det uttryckligen för *Kalevala*, inte för de varianter som kunde kasta en skugga över nationaleposets autenticitet. Savo-karelarna var mera intresserade av praktiskt finshetsarbete, bl.a. för att rekrytera bönder som medlemmar i Finska Litteratursällskapet.⁷⁴

Finska Litteratursällskapet (Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, SKS) var en av de arenor där kampen utkämpades. Ahlqvist var Lönnrots efterträdare på professuren i finska och en ivrig språkvårdsman. Genom att misstänkliggöra Ahlqvists expertis på området lyckades Yrjö-Koskinen bli vald till litteratursällskapets ordförande 1874–1892. År 1875 organiserade han sällskapets historiska avdelning (Historiallinen osakunta, gr. 1864) till det självständiga, formellt tvåspråkiga Finska Historiska Samfundet. När han ytterligare utövade ett centralt inflytande i Folkupplysningssällskapet (Kansanvalistusseura, gr. 1873) kan man säga att han personligen kontrollerade några av de viktigaste kanalerna för forskningsfinansiering och forskningsstyrning samt förlag för spridning av forskningsresultat på olika nivåer. Härtill kom att han var Finska partiets obestridda ledare och därmed ledare för nätverk som hade ett dominerande inflytande i två lantdagsstånd och i en mängd tidningar och föreningar på lokalplanet. Det var på detta indirekta mandat han inträdde i senaten 1882 och förblev där till sin död. Finska Litteratursällskapets ståtliga hus som stod färdigt 1891 kan med rätta ses som ett monument över hans period i SKS och Finlands historia.

Snellman, som förespråkade en mångsidig medborgaraktivitet, förargade sig över Yrjö-Koskinens hegemoniska och aggressiva nationalitetspolitik och strävan efter att koncentrera makten i egna händer, men kunde inte på äldre dagar stoppa dennes organisationsmaskineri. Med grundandet och ”kapningen” av Folkupplysningssällskapet byggdes det fennomanska maskineriet ut närmare folket. Ytterligare ett steg togs när den riksomfat-

tande nykterhetsrörelsen byggdes ut och knöts till en folkupplysning förmedlad av lärare och andra ur medelklassintelligen-tian på lokalplanet. På riksplanet knöts maskineriet till statsmakten. Utbyggna-den av organisationsmaskineriet innebar en ny arbetsfördelning och en hierarkisering. Finska Litteratursällskapet avstod från en del av sina folkbildande aktiviteter och koncentrerade sig på sin roll som ideologisk vägvisare och målsman på den högsta bildningens område. Den generation som kom efter Yrjö-Koskinen beto-nade starkare sällskapets roll inom veten-skapssektorn.⁷⁵

Det blev inget tvåspråkigt liberalt parti 1881 och inte heller från 1890-talet framåt. Vid 1890 års lantdag utgav Yrjö-Koskinen promemorian *Mitä nykyinen asema vaatii*, där han i en ovanlig offentlig lojalitetsdeklaration argumenterade för att de finsksinnade, som ägde de makt-ägandes öra, ensamma skulle överta ansvaret för landet.

Filosofen Thiodolf Rein gav sitt erkännande åt Yrjö-Koskinens energi och orubbliga uthållighet i kampen för finskans sak, som skulle ge honom en hedersplats i Finlands historia, men kritiserade hans ensidighet. Reins begynnande avståndstagande från Yrjö-Koskinen hade sin motsvarighet i det ungfinska partiets framväxt kring tidningen *Päivälehti*. Grupperingen hade relativt nära kontakter med *Valvoja*-gruppen.⁷⁶

När Yrjö-Koskinen beslutade sig för en undfallenhetslinje i samband med februarimanifestet 1899 hade Rein svårt att förstå hans resonemang som gick ut på att man borde ge efter för de ryska kra-ven: ”ty vi kunna ju hasa med en tid, det kommer nog sedan en annan, då vi

på sätt eller annat blifva dem fria, och emellertid skola vi därmed hafva vunnit att blifva befriade från det svekomanska väldet”.⁷⁷

Som nämndes ovan skedde det på 1890-talet en brytning mellan å ena sidan Koskinens anhängare, de så kallade jungfennomanerna som i stället kom att kallas ”gammalfinnar”, å andra ungfinnarna, som samlades kring *Päivälehti*. År 1894 formulerade ungfinnarna ett liberalt färgat program, som kritiserades hårt av Yrjö-Koskinens anhängare i *Uusi Suometar*. Brytningen stärktes, särskilt i samband med februarimanifestet 1899 som väckte mycket starka känslor och en bitter animositet mot Yrjö-Koskinen, också inom det finska partiet. Den tog sig delvis ganska fula uttryck. I det nya politiska läget fann åter de svensksinnade och ungfinnarna varandra i en konstitutionell front. Till förmån för en sådan var ungfinnarna redo att skjuta språkfrågan åt sidan. Vid mötet för den från Petersburg återkomna stora deputationen lanserade Jonas Castrén principen ”yksi mieli vaikka kaksi kieltä”.⁷⁸

I december 1900 cementerade Yrjö-Koskinen, stridbar som alltid, brytningen genom att publicera ett ”Öppet brev till vänner” i *Uusi Suometar*. Inlägget betecknades av Rein som en ”tvedräktsfackla utkastad bland ett för sin tillvaro kämpande folk”. Koskinen krävde att den finska sidan skulle avbryta all förbindelse med det svenska partiet, stödja den inhemska regeringens politik och framför allt arbeta på att stärka det finska språkets ställning och det finska nationalmedvetandet. Han upprepade att det som väckt misshag i Ryssland var det svenska väldet i landet och att förryskningspolitiken skulle upp-

höra då detta avskaffades. Till en början opponerade sig *Uusi Suometar* mot Yrjö-Koskinens brev, men så småningom slöt gammalfinnarnas kärna upp kring sin ledare. Händelseförloppet drev däremot ungfinnarna till en front eller ett ”parti” tillsammans med största delen av de svensksinnade.⁷⁹

Maktmänniskor är sällan omtyckta och det är ett vittnesbörd om Yrjö-Koskinens kontroversiella framtoning att han första och enda gången hyllades med ett monument, en byst, först på 1960-talet. Den restes inte i de maktens kvarter runt Senatsstorget i Helsingfors där han vandrat mellan universitetet, Ständerhuset, Finska Litteratursällskapet och senaten, utan vid kyrkan i Loppis där han och en betydande del av den fennomanska eliten hade sina sommarvillor. Bland en del av folket skulle den politiska turbulensen reducera Yrjö-Koskinen till en av landets mest hatade och föraktade politiska ledare.

Liberalismens uppgång och fall

När Finlands moderna partisystem etablerades skedde detta först enligt språk, i andra skedet enligt klass. Under perioden 1863–1881 föreföll det som om Finland kunnat få ett idéparti, men i längden kunde den liberala gruppering som samlades kring *Helsingfors Dagblad* inte göra sig gällande utan maldes sönder mellan språkpartierna och trycket från Ryssland.

Under 1850- och 1860-talen diskuterades Finlands framtid med en förvånande öppenhet som gör det motiverat att tala om en ”latent aktivism”. Denna diskussion sammanföll med skandinavismens kulmination i Sverige 1853–1857 respektive 1861–1865. Internt var de finländska

liberalerna inställde på att bygga ut staten Finland i en så fullständig form som möjligt och att i så stor utsträckning som möjligt minska dess beroende av Ryssland. Någon fullständig lösgöring från Ryssland eftersträvade man inte, eftersom man antog att ett suveränt Finland i längden saknade livsduglighet – ungfennomanerna fruktade åter en svensk dominans i en union med Sverige och avvisade därför tanken. Liberalerna hyste mestadels ett varmt intresse för kulturfennomanin. De såg emellertid konstitutionella, statsrättsliga och externa frågor som de primära och den nationella frågan som sekundär. Här kan man se en begynnande icke-revolutionär aktivism som fick näring av tron på de egna framstegsidéernas inneboende kraft.⁸⁰

Eftersom dagbladisterna i stort sett utgjorde den finländska skandinavismen fanns det i deras krets också separatism i en mera substantiell bemärkelse, med drömmar om en union med Sverige-Norge. I ryssarnas ögon utgjorde liberalerna därmed ett "svenskt" parti. Slutsatsen föreföll att bekräftas av uppgifter om kontakter mellan de finländska emigranterna i Stockholm och anarkisten Michail Bakunin under det polska upproret 1863 som fick en viss genklang också i Finland. För den genom upproret nyväckta ryska nationalismen framstod svenskarna och skandinavismen som en fiende och centralism som en lösning på rikets problem. Den ryska nationalismen och vaknande panslavismen bekymrade sig över provinserna i väst som erövrats med ryskt blod för att ge Ryssland trygghet. Farhågorna var så tillvida omotiverade att intresset för att lösgöra Finland var större i Sverige än i storfurstendömet. Den nyväckta nationa-

listiska ryska opinionen hade också svårt att smälta att Polen och Finland hävdade en kulturell överlägsenhet.⁸¹

Förutom att framhäva Finlands statlighet genom förslag om neutralitet, handelsflagga m.m. lyfte *Helsingfors Dagblad* fram klassiska liberala krav. Man talade för en representationsreform och införande av ett tvåkammerssystem, tryckfrihet, frihandel, arbetets frihet, näringsfrihet samt en humanare behandling av lösdrivare, fångar och sjömän och motsatte sig prygelstraff. Vidare argumenterade *Helsingfors Dagblad* för offentlighetsprincipen, religionsfrihet, skattereform, handel och kommunikationer, bl.a. för en frihamn i Hangö. Konsumtionsföreningar och folkhögskolor stod också tidningen nära. Till bladets framgångar eller kanske exaktare de frågor som det förespråkade kunde räknas myntreformen, lantdagsordningen 1869, värnpliktslagen 1878 och ständernas motionsrätt 1886.⁸²

Dagbladet gick emellertid 1863 så långt att det väckte en motreaktion som skadade både liberalismens sak och de rysk-finländska relationerna. I sitt program för ständernas verksamhet upprepade tidningen kravet på neutralitetsrätt för Finland om Ryssland råkade i krig. I detta sammanhang hänvisade tidningen till Schweiz och Belgiens neutralitet och krävde egen militär för Finland och de ryska truppernas bortdragande.⁸³

Dagbladets artiklar splittrade opinionen i Finland och grannländerna. De konservativa, gammalfennomanerna och majoriteten av de finsksinnade, ställde sig avvisande, medan Snellman och hans anhängare fördömde neutralitets- och flaggprojektet. Snellman formulerade sin syn i den tidigare nämnda uppsatsen "Krig el-

ler fred för Finland” och vände där udden mot både liberalerna och emigranterna.⁸⁴

Liberalernas hävdande att Finland inte var en med autonomi utrustad rysk provins, utan *de jure* en med Ryssland federerad fullt utbildad stat låg till grund för kraven på neutralisering, nationalflagga, nationalförsvar och bortdragning av ryska trupper, penningväsendets lösgöring från rubeln, tullautonomi och en internationellt garanterad ställning samt lösa relationer mellan Ryssland och Finland. Som tidigare nämndes provocerade dessa krav och jämförelsen med Norge den ryska opinionen. Liksom tidigare lade *Dagbladet* huvudvikten vid ordnandet av Finlands ställning på det som hände i Borgå och ignorerade freden i Fredrikshamn 1809.⁸⁵

Lantdagen och liberalernas agerande väckte förbittring särskilt hos M. N. Katkov i *Moskovskija Vedomosti*. En kraftig polemik utlöstes av frågan om huruvida tre adelsmän som tjänade i Ryssland kunde få säte och stämma på det finländska Riddarhuset. Liberalerna hänvisade till riddarhusordningens bestämmelser om tjänst i främmande stat respektive utrikes, vilket fick Katkov att reagera. Trodde den finländska adeln faktiskt att Ryssland förenat landet med sig och återförenat Viborgs län med Finland bara för att Finland på Rysslands bekostnad skulle få sitt territorium avrundat och kunna betrakta sig som ett avskilt rike?⁸⁶

Det centrala i liberalernas syn på språkfrågan var att språket var ett kommunikationsmedel. Det skulle inte användas för att klyva eller splittra ett samfund utan tvärtom för att bygga broar och förena. Ibland gav liberalerna också uttryck för en övertro på att språkfrågor kunde lösas

”rationellt” enligt ändamålsenlighet. Synsättet beaktade inte att romantiken redan knutit språket till individuella, nästan existentiella värden och att människor redan samlats kring språkideologier som redskap för samhällsförändring. Liberalernas benägenhet att nonchalera dylika aspekter tedde sig svärbegriplig för samtiden och underligt esoterisk och orealistisk ur ett senare perspektiv. I sin tid var liberalerna dock en mycket betydande politisk kraft. Liberalernas strävan att i politiska konfliktsituationer betona jämställdheten mellan språken och deras lika rättigheter gjorde dem i praktiken ofta till förespråkare för finskans rätt. När den kommitté som tillsatts av Alexander II 1856 avgav sitt betänkande 1862 föreslog den ingen frist för när myndigheterna skulle vara skyldiga att utfärda expeditioner på finska. *Dagbladet* påpekade att den finska befolkningen visat att den uppfattade det rådande läget som en rättskränkning. Liberalerna var skyldiga att så öppet som möjligt erkänna denna rätt redan för att bevara sin trovärdighet i folkets ögon.⁸⁷

Liberalerna försökte tona ned språkfrågan genom att gynna finskan med tvåspråkighet som mål och redskap. I en ledare hösten 1871 konstaterade *Dagbladet* att den bildade medborgaren bör älska båda språken lika högt, liksom en fader ägnar samma kärlek åt tvenne barn. Synsättet grundade sig inte på uppfattningen att de båda språken var förtjänta att älskas med den vördnad för de andliga värden människan äger i sitt språk. Liknelsen uttryckte bara tanken att eftersom den finländska nationen en gång talade två språk, så borde den enskilde av kärlek till sitt folk hålla båda lika kära.⁸⁸

A. H. Chydenius, som var *Dagbladets* huvudredaktör 1883–1887, formulerade det liberala partiets ståndpunkt i språk- och skolfrågan, men undertecknade inte det liberala programmet 1880. Hans lära om språket enbart som ett medel för kommunikation tonades ned i tidningens spalter i början av 1880-talet. Han arbetade för att lösa språkfrågan med en ständerlag 1885 och försökte åstadkomma en kompromiss mellan kvarlevorna av liberala partiet och det finska partiet – i båda fallen utan framgång. Chydenius stod nära *Valvoja*-gruppen och anklagades för kryptofennomani, men hans förhållande till de nationella rörelserna var närmast präglad av likgiltighet.⁸⁹

Liberalerna var tongivande i svensk-språkiga kretsar. Deras världsåskådning var bara svagt nationell, och i det närmaste fennomansk. De försökte förgäves avföra nationalismen från dagordningen. Den tilltagande demokratiseringen gjorde emellertid att det skedde en förskjutning mot en mer etnografisk nationalism. Arvid Mörne belyser utvecklingen i sin biografi över A. O. Freudenthal: studenterna från 1860 stod allmogen och de breda svenska lagren påfallande nära. De hade inte nåtts av överklassens kulturfennomani och det var naturligare för dem att hylla språk än stat. Företeelsen hade sin motsvarighet bland finnarna. Den första finskhetsgenerationen, som härstammade från svensktalande familjer ur den bildade klassen, efterträddes av studenter från allmogehem och städernas lägre finska borgerskap. Nationalismen var ännu i främsta rummet den bildade klassens egendom. Samhällsgrupper med politiska traditioner känner starkare statligt än folkligt, starkare historiskt än et-

nografiskt. Yrjö-Koskinen och Freudenthal övergav en allmänpatriotisk linje till förmån för språket. De var undantag i sin samtid, men också profeter. I Finlands nationalism framstår de båda etnografiska strömningarna paradoxalt som, om inte bundsförvanter, så åtminstone meningsfränder, i en strid där den historiska Finland-känslan var motståndare.⁹⁰

En av Snellmans insatser i struktureringen av 1800-talets politik bestod i hans förkrossande kritiska eliminering av ett liberalt alternativ i finsk politik. Leo Mechelin, Rolf Lagerborg och Robert Castren försökte få till stånd ett parti samlat kring ett klart formulerat liberalt program för att framläggas vid lantdagen 1882. Programmet utarbetades av trion ute på landet hos Mechelin i Letala sommaren 1880.⁹¹

”Det liberala partiets program” publicerades i *Helsingfors Dagblad* åtföljt av ett cirkulär undertecknat av 43 personer ur samhällseliten som ville lägga ”uttalandet” till grund för diskussioner som kunde leda till endräkt och sammanhållning inför nästa lantdag. De största grupperna bland undertecknarna var företagare, godsägare och tjänstemän; i gruppen ingick bara två officerare och en präst. Eftersom lantdagen sammanträdde sällan och man försökt väcka misstro mot liberalerna, ville dessa ge en sammanfattning av de grundsatser och syften som borde utgöra huvuddragen av det liberala partiets program. ”Uttalandet” var alltså både en sammanfattning och ett diskussionsunderlag.⁹²

Programmet fastslog att partiet stod för en på historisk grund fortgående rättsutveckling utan omstörtningar. Sådana kom inte i fråga på grund av den friska

kärnan i samhällsskicket, som var en följd av att "Finland i 500 år varit delaktigt af en rättsordning, hvars grunddrag af ålder utgjort: odalmannarätt, lagbunden frihet, begränsad konungamakt, folkviljans erkännande i lagstiftning och beskattning". Det konstitutionella systemet borde genomföras säkrare och fullständigare. Bekännelsen till det svenska rättsarvet följdes av mera specifika krav rörande 2–3 års lantdagsmandat och motionsrätt för ständerna, stiftande av tryckfrihetslag, utökade befogenheter för ständerna i stats-hushållningen, mindre reglering i näringslivet, begränsning och fixering av den administrativa lagstiftningen, reform av förvaltningen och ett klarare fastställande av Finlands "unionella förhållande till kejsardömet". De senare kraven implicerade en revision av grundlagarna och en representationsreform. Programmet bejakade demokratiska tendenser, men inte demagogiska yrkanden på en krass och abstrakt jämlikhet. Finskspråkiga skolor borde inrättas, men inte på de svenska skolornas bekostnad; programmet avvisade farhågor för halvbildning och "desertering" från de praktiska yrkena. Kommunerna borde åläggas att grunda åtminstone en högre folkskola.

En betydande del av programmet gällde språkfrågan, som av många betraktades som den enda möjliga grunden för partibildning. Liberalerna hade bestridit detta i två decennier och skulle göra det också i fortsättningen. Programmet var i mycket en plädering för språkens likaberättigande och för tvåspråkigheten. Det vore äventyrligt att ersätta en sekelgammal bildning i en omstörtning som skulle försvaga bildningens fotfäste. Tanken om ett språkligt neutralt center-

parti ledde till ett avståndstagande från "ultra-svekomani":

Äfven af politiska skäl är en ultra svensk-språkig ståndpunkt förkastlig. Ty skärpan- det af den språkliga antagonismen kan ej undgå att medföra en jemväl för statslifvet skadlig söndring mellan de olika folkele- menten.

För liberalerna framstod Finlands folk som ett helt, att skjuta fram språkfrågan som den högsta formen för patriotisk verksamhet riskerade att hämma utvecklingen. Det behövdes en förmedlande ståndpunkt. Tvåspråkighet framfördes som ideal:

De bildade i Finland, öfverhufvud alla medborgare, hvilkas verksamhet höjer sig till någon allmännare betydelse utöfver den svensk- eller finskspråkiga hemortens sfer, bör kunna landets båda språk. [...] Den centrala ståndpunkt vi intaga, eller tvåspråkigheten ståndpunkt, innebär korteligen detta: att finska och svenska skall användas jemsides i vårt land och att enhvar, som vill ägna sig åt offentligt värv, bör, utom sitt modersmål, lära sig det andra inhemska språket.

Programmet framhävde att det numera förelåg bättre förutsättningar för en fungerande tvåspråkighet, eftersom ingen behövde överge sitt modersmål till förmån för ett annat språk, även om han blev tvungen att lära sig detta språk. Tvåspråkigheten krävde inget offer av modersmålet, den var en försonlighetens ståndpunkt som bevarade folkets enighet och styrka från att slösas på sterila språkstrider.⁹³

Liberala partiets program har betraktats som det första i sitt slag i Finland,

men då Snellman "recenserade" programmet var han inte nådig. Man kunde säga att artikeln representerade Snellman som bäst och som sämst: å ena sidan en skarp analys och en effektiv argumentering, å andra sidan en bitande ironisk och elak formuleringskonst. Snellman hade uppenbart beslutat sig för att kväva barnet redan i vaggan, eller åtminstone att döpa det till Dagbladspartiet. Under skylten dolde sig vanligen "oduglighet, okunnighet och tomt frasmakeri". Snellman förargade sig särskilt över att Dagbladspartiet försökte ta äran för de reformer som genomförts, medan han hävdade att de flesta ärenden skulle ha avgjorts på samma sätt också utan liberalerna. Vid erövringen skapades en svensk bildad klass som upprätthöll den svenska traditionen. Det var inte ägnat att förvåna att en sådan privilegierad ställning hade förblindat innehavarna, men det var förunderligt att ingen erkänt att det verkligt liberala var att kämpa för befriandet av två miljoner människor ur mörkrets band. Snellman såg ett allmännare mönster: "Den samhällsklass, som historiskt haft all makt i detta i arf, skall då blifva, hvad den alltid bort vara, men icke varit, det finska folkets naturliga ledare, och den skola hafva vunnit, hvad den nu saknar, ett fast ryggstöd i miljonernas erkännande." Snellman använde klarspråk: "Finlands vara eller icke vara beror deraf, att finnarna intaga den plats, hvilken den svenska bildade klassen i sekler innehaft och ännu innehar – ja, då är freden sluten."⁹⁴

Polemiken kring det liberala partiets program brukar ses som en dödsstöt för liberalismen i Finland. På organisationsplanet är detta i viss mån riktigt, något renodlat liberalt parti uppstod aldrig, men

de liberaler som programmet vände sig till fanns länge kvar som en lös gruppering. Liberalismen som idériktning försvann inte. I båda dessa avseenden blev Svenska partiet en av arvtagarna till det liberala partiet. Efter 1880 övergick med tiden många liberaler till Svenska partiet. Med sig förde de både sin liberala ideologi och sin politiska erfarenhet, vilket bidrog till att ge det länge obetydliga "vikingapartiet" större tyngd, auktoritet och resurser, men också till en viss uttunning av dess nationella ideologi. Inför det svenska partimötet 1896 förklarade Leo Mechelin att en konfidentiell diskussion borde ha föregått presskampanjen för ett allmänt möte – ett krav som V.M. von Born betecknade som "anakronistiskt". Enligt Mechelin ansåg det liberala partiet att den svenska bildade klassen borde inta en viktig plats i landet, emedan alla inte var redo att inskränka sig till "att blott verka för den svenska allmogebefolkningen".⁹⁵

Ett drygt decennium senare hade också Mechelin kommit till att det liberala partiet inte längre existerade. Skärpningen av språk- och rikspolitiken ledde till ett närmande mellan de gamla liberalerna, det gamla Svenska partiets män och Svenska folkpartiet. Inför valet 1910 ställdes Mechelin, tillsammans med Mårten Holmberg och Vera Hjelt, upp som kandidater av Konstitutionella arbetarföreningen i valförbund med Svenska folkpartiet. Mechelin blev för första gången invald i enkammarlandtdagen och ansåg det korrekt att också inträda i partiet. Detta ansågs som ett stort erkännande och Mechelin inskrevs under solenna former på partikansliet. Vid partidagen samma år framhöll han i enlighet med sin språk-

Demokratiska aspekter var en nyckelfråga för de finsksinnade eftersom valrätten i städerna innebar att resultaten var beroende "af en fåtalig, mot den finska språkreformen mer eller mindre afvigt sinnad del af befolkningen, hvarigenom i denna fråga två stånd fortfarande kommo att stå emot två", som Thiodolf Rein sammanfattade problematiken. Det finska partiet framställde sig vanligen som folkets företrädare, och reformen hade varit av central betydelse för att bryta det politiska dödläget. Flertalet av de finsksinnade hade nöjt sig med en mycket moderat reform som hade sänkt både den

Nationalförfalskningen

årsinkomst som gav rösträtt och antalet röster för de högsta inkomsttagarna. De enda som vid lantdagens plenum plenorum förespråkade en demokratisk lösning enligt principen en man, en röst var den radikale finshetsivraren Lauri Kivekäs och kammarjunkaren Johan Reinhold Taube.⁹⁸

Städerna fick en ny förvaltning genom bestämmelserna om kommunalförvaltningen i städerna 1873. Förordningens modell var den svenska kommunalförordningen för städer 1862, vars motiveringar skrevs av den till Sverige överflyttade J. J. Nordström. Den visar inga

En av de största finska demonstrationerna var namnbytesaktionerna i samband med 100-årsminnet av J. V. Snellmans födelse. Tidningarna fylldes med kungörelser om nya släktnamn (t.v.), exemplet ur *Uusi Suometar*. Skämttidningen *Fyren* ironiserade över "Nationalförfalskningen" som ett klädbyte och över att Snellman inte hade förfinskat sitt eget namn.

tecken på inflytande från den ryska stadsförvaltningsreformen 1870. I inledning-
en till det förslag som förelades ständer-
na 1863 konstaterades att det bästa hade
varit att upphäva skillnaden mellan bor-
gare och övriga stadsbor, men detta hade
stått i strid med grundlagen och så långt
var man inte redo att gå. Snellman fram-
höll emellertid i senaten att indelningen
av stadsbefolkningen i klasser borde av-
skaffas. Reformen blev sålunda en för-
valtningsreform inom ramen för borgar-
ståndets privilegier. Kejsaren meddelade
att frågan inte kunde lösas innan ständer-
na tagit ställning till näringsfriheten och
lantdagsrepresentationen.⁹⁹

Eftersom man fruktade att de fattiga
skulle tillgodose sina egoistiska intressen
genom att beskatta de välbeställda genom
skatter som inte skulle beröra dem själ-
va, knöts rösträtten eller egentligen anta-
let röster som varje person förfogade över
till ifrågavarandes inkomst. Till en början
måste personer med lägre inkomster välja
mellan skatt och rösträtt. Det var vanligt
att arbetarna avstod från rösträtten, men
när nykterhetsrörelsen, arbetarrörelsen
och finshetsrörelsen lyckades mobilise-
ra sina anhängare växte deras inflytan-
de. Samtidigt polariserades och politise-
rades valen. Tvånget att bilda koalitioner
mellan grupperna stärkte vanligen den
finsksinnade fronten, som kämpade för
en begränsning av antalet röster som en-
skilda valmän kunde använda. Vid va-
len till borgarståndet 1872 användes en
obegränsad röstskala, men många städer
övergick snart till en skala som accepte-
rade högst 25 röster.¹⁰⁰

Under åren 1875–1918 lyfte census,
rösträttsskalan och taxeringspraxis fram
ett tunt skikt som kontrollerade de kom-

munala valen och behärskade röster-
na: 4–5 procent av den mantalsskrivna
stadsbefolkningen behärskade mer än två
tredjedelar av röstmassan på 1880- och
1890-talen. I de tvåspråkiga städerna stod
köpmännen i början ofta nära det svenska
och hantverkarna nära det finska parti-
et. Några stora skillnader förekom inte.
De röstberättigades andel av den man-
talsskrivna befolkningen steg från 14,6
procent (1884) till 19,7 (1900). Samtidigt
gick utvecklingen i den riktningen att de
svenskspråkiga förlorade den demografis-
ka och därmed snart också den politiska
kontrollen över städerna. År 1880 hade
25 städer finsk majoritet och 12 svensk.
År 1920 hade endast 10 städer fortfarande
svensk majoritet.¹⁰¹

Utvecklingen sköt så småningom de
korporativa grupperna av köpmän och
hantverkare åt sidan. De ersattes med par-
tier byggda på språk, ideologi och klass,
en utveckling som påskyndades av tid-
ningspressens, särskilt partitidningarnas,
expansion. Svenskspråkiga tidningar ut-
kom i tjugo städer. Politiseringen i par-
tier påskyndades särskilt i de tvåspråki-
ga städerna av uppkomsten av politiska
klubbar, som verkade som valkanslier och
ledde valarbete och kandidatnominering.
De finska klubbarna var ofta pionjärer,
som följdes av en svensk reaktion. Finska
föreningar grundades på 1880-talet och
svenska klubbar på 1890-talet. Kontakter-
na med nationell politik upprätthölls ock-
så av lärarna vid det snabbt expanderan-
de skolnätverket. Deras radikaliserande
verkan visar hur små förändringar kunde
åstadkomma stora konsekvenser. Finska
kadettkårens upplösning 1903 ledde till att
Fredrikshamns stadsfullmäktige omedel-
bart förfinskades. I Villmanstrand ledde

åter Finska dragonregementets förläggning i staden till ett ökat svenskt inflytande genom svenskspråkiga officerare. I den lilla svenska staden Mariehamn åstadkom de från fastlandet inflyttade finsksinnade tjänstemännen ett språkpolitiskt intermezzo i slutet på 1890-talet då de grundade en filial av Nationella Aktiebanken (KOP), en finsk bildningsförening och en finsk folkskola samt blev representerade i stadsfullmäktige. En motattack i form av grundandet av föreningarna Ålands Vänner och Arbetets Vänner lyckades dock sätta stopp för aktionen.¹⁰²

Kampen om kontrollen över städerna var hård och fördes ibland med valbojkotter och kamp om ”den moraliska segern”, d.v.s. att kunna båda upp flera valmän, men färre skattören och därmed färre röster. De svenskspråkiga trängdes tillbaka, men mycket långsamt. Valsättet kunde leda till överraskande resultat. Så sent som 1911 nådde svenskarna majoritet i Björneborg och en svensk lista segrade i Tammerfors. De svensksinnade dominerade stadsfullmäktigevalen i Uleåborg till 1910 och i Åbo till självständigheten. I Helsingfors kunde de svensksinnade ensamma bestämma kommunalvalens utgång till 1912, då de borgerliga partierna ställde upp en gemensam lista. Den svenska dominansen var betydligt starkare än partiets resultat i lantdagsvalen.¹⁰³

Ryskans roll kring sekelskiftet 1900

Som tidigare konstaterades intog det ryska språket under en stor del av 1800-talet en relativt undanskymd eller åtminstone avgränsad roll, men detta ändrades i ett slag med språkmanifestet 1900. Efter att ett lagförslag i språkfrågan stupat på

oförenliga meningsmotsatser vid 1897 års lantdag vände sig bondeståndet till kejsaren med en supplik om förbättrande av finskans ställning. Suppliken gick ut på att finska skulle bli första officiella språk i största delen av landet enligt den s.k. lokalspråksprincipen. Senaten och tf. generalguvernören Stepan Gontjarov yttrade sig negativt om förslaget – den senare bifogade en anmärkning att ifall ärendena skulle behandlas på supplikantens språk, borde också hemställningarna till kejsaren behandlas på ryska. Den del som gällde böndernas supplik resulterade i en språkförordning den 19 juni 1902, som stadgade att kommunens protokollspråk respektive det språk en enskild använt då ärendet anhängiggjordes skulle användas vid ärendets fortsatta behandling.¹⁰⁴

Vid samma föredragning 1899 där kejsaren utlovade en förbättring av finskans ställning inleddes beredningen av språkmanifestet 1900. Manifestet förordnade att statssekretariatet, generalguvernörskansliet och finska passexpeditionen skulle handlägga ärendena enbart på ryska och att senatens hemställningar och utlåtanden samt expeditioner till generalguvernören skulle skrivas på ryska; från 1903 skulle handläggningen i senaten och dess expeditioner ske på ryska. Överstyrelserna och guvernörerna skulle använda ryska i sin skriftväxling med överordnade myndigheter. Vid behov kunde översättningar bifogas, och de myndigheter som handlade ärenden på ryska var skyldiga att motta suppliker på finska och svenska. Grundprincipen var alltså att förvaltningen internt använde ryska, medan folket skötte sina angelägenheter på sitt språk.¹⁰⁵

Den konferens som beredde språkmanifestet 1900 följde i mycket de prin-

ciper för den ryska politiken och språkpolitiken i Finland som formulerats av generalguvernör F. L. Heiden 1882–1883; denne kunde som medlem av konferensen upprepa sina förslag. Liksom tidigare generalguvernörer ville Heiden föra Finland närmare Ryssland och därigenom försvaga Sveriges och svenskhetens inflytande i Finland samt gynna finskheten. Avsikten var inte att ställa finskan på svenskans plats utan att bereda plats för ryskan. Införandet av ryska var emellertid inte ett mål i sig, utan ett medel för att stärka den statliga enheten:

Med ju större framgång Finlands nationella kultur och språk utvecklas och i ju högre grad de åsidosätter svenska språket och svenskt inflytande, desto snabbare blir det möjligt att stärka ryska språkets ställning i landet, ty eftersom ryskan kulturellt står högre än finskan kommer den inte att möta motstånd från detta språk, om den utbredd endast bland de bildade klasserna och man inte gör den till administrativt språk, en ställning som givetvis tillkommer finskan.¹⁰⁶

Enligt Heiden skulle svenskan ge plats för finskan, vilket i sin tur gav plats för ryskan. Denna skulle emellertid införas bara i den högsta förvaltningen för att stärka de statliga banden till Ryssland; däremot skulle folket styras på finska. Kulturspråken svenska och ryska kämpade enligt detta synsätt med varandra i en tvekamp som fördes ovanför och vid sidan av det finska folket och språket.

Heidens redskap i kampen var lokal-språksprincipen, som i praktiken skulle ha lett till att finskan blev enda förvaltningspråk i största delen av landet, finsk universitetsundervisning och krav på kunskaper i finska hos tjänstemännen. Heiden kunde inte vid kejsarkrö-

ningen 1883 genomdriva att finskan fick en med svenskan jämbördig ställning som officiellt språk. Däremot utfärdades i december 1883 en förordning som gjorde finskan till domstolsspråk i kommuner med finskspråkig majoritet. År 1886 fick samtliga myndigheter och verk rätt att använda båda språken i handläggning och skriftväxling.

Bobrikoff (1839–1903) var redo att införa ryska på en lägre nivå än Heiden. Han ville ersätta svenskan med "riksspråket" och "folkfinskan" (*narodno-finskij*), men med tiden skära ned finskans användning som officiellt språk. Förvaltningen borde till lägsta nivå kommunicera inbördes på ryska, medan ärenden kunde anhängiggöras och utslag utfärdas på de "lokala språken". Synsättet att endast svenskan och ryskan var seriösa konkurrenter om en ledande ställning i Finland innebar att det fanns ett logiskt samband – inte en motsättning som man ofta föreställt sig – mellan "fennisering" och "russifiering". Landet kunde fjärmās från Sverige genom "förfinskning" och närmas till Ryssland genom "förryskning". Den ryska "byråkratiska nationalismen" använde ryska språket och rysk kultur som ett medel att stärka rikets enhet och den autokratiska kontrollen.¹⁰⁷

Den första föredragningen på finska i ekonomiedepartementet skedde i augusti 1901, men först under senare hälften av 1902 blev föredragningar på finska vanliga. De kyrkliga myndigheterna skrev ofta till senaten på finska och skrivelserna föredrogs också på finska. Från oktober 1903 blev ryskan enligt språkmanifestet handläggningsspråk. När den nya förordningen om senaten trädde i kraft måste ärenden också handläggas på ryska. På grund

av senatorernas och ämbetsmännens bris-
tande kunskaper i språket gav detta upp-
hov till farsartade situationer. I praktiken
var protokollspråket i ekonomidepartemen-
tet finska och svenska med finskan
som dominerande språk. Man protokoll-
förde inte längre bara enskilda ärenden
på finska, utan hela protokoll skrevs på
finska. De svenskspråkiga protokollen var
klart färre och de ryska översättningarna
gjordes i efterskott. Hösten 1905 an-
vändes enbart finska i ekonomidepartemen-
tet och vid senatens plenum. När
”undfallenhetssenaten”, som åstadkom-
mit denna förändring, avgick under stor-
strejken behandlades dess avskedsansökan
helt på finska.¹⁰⁸

När Mechelins senat tillträdde 1905
höll regeringschefen sitt linjetal på finska
och meddelade att ärendena härefter
skulle antecknas i protokollet på samma
språk som handlingarna och att proto-
kollföringen också i övrigt skulle beakta
finskans ställning som folkmajoritetens
språk. Lagberedningen beredde normalt
lagarna på svenska varefter de översattes
till finska. Från 1907 började lagarna i allt
större utsträckning beredas på finska.¹⁰⁹

Triangelndramats upplösning

Under den största delen av 1800-talet var
förhållandet mellan Finlands tre språk ett
triangelndrama där i allmänhet två par-
ter allierade sig mot den tredje. Eftersom
man på såväl ryskt som svenskt håll ansåg
att endast ryskan respektive svenskan var
statsbärande kulturspråk hade det varit
naturligt att dessa försökt etablera en al-
lians med de finskspråkiga. Detta omöj-
liggjordes för de svenskspråkigas del av
den inrikespolitiska motsättningen mel-

lan svenskt och finskt. För de tidiga fenno-
manerna framstod de svensksinnade långt
fram i tiden som huvudmotståndare.

För Rysslands del försvårades en alli-
anspolitik med fennomanerna av att re-
dan de tidiga fennomanerna såg sig el-
ler uppfattades som ett slags folktribuner.
I det enväldigt styrda Ryssland hade man
inte mycket till övers för sådana ”jakobi-
ner i vadmal”. Det ingick inte i principerna
för styrandet av imperiet att stöda sig
på grupperingar som härledde sin legiti-
mitet från folkviljan och de lägre sam-
hällsklasserna. Den ryska riksledning-
en stödde finskans ställning i kultur och
förvaltning, men ville inte gå längre i en
antisvensk politik som kunde bli ett stöd
för en potentiellt antirysk politik.

Misstron mot finskhetsrörelsen mins-
kade först då fennomanerna bevisade att
de var en samhällsbevarande kraft och
inte ett hot mot samhällsordningen. Un-
der generalguvernör F. L. Heidens tid
fann gammalfinnarna och den ryska re-
geringen varandra. Från rysk sida berod-
de detta framför allt på den ryska regi-
mens svaghet. Ryssland hade ingen brist
på manskaper och vapen, men nog på de
redskap som skulle ha behövts för att
komma till rätta med ett mobiliserat med-
borgarsamhälle. Det är närmast förbryl-
lande att se hur illa informerade och hjälplösa
ryssarna var i fråga om lantdagen och
den finländska rättsstaten. Problemet var
att regeringen i det ”underadministrerade”
riket inte kunde eller ville ta till de
krafttag som behövts eftersom man vil-
le undvika att provocera den internatio-
nella opinionen. Dess relativa maktlöshet
kan belysas med en jämförelse. Finlands
övergång till kejsardömet 1809 var för-
bluffande mjuk. De hårda tag som inte

tillgreps på 1810-talet behövdes plötsligt i början av 1890-talet, men i finländarnas och den internationella opinionens ögon var försöken att uppträda som försenad ockupationsmakt både förfelade och hörde hemma i en annan epok. För regeringen i Petersburg blev det av största betydelse att återupprätta och stärka regeringens auktoritet i storfurstendömet.

För att återta initiativet i Finlandspolitiken utarbetade generalguvernör Heiden 1882–1883 två promemorior om den ryska politiken och språken i Finland. Promemoriorna förblev okända i samtidsens Finland, men kom att spela en viktig roll för den ryska politiken under Heiden och som bakgrundsmaterial för Bobrikoff. Heidens grundtes var att det var helt oundgängligt att regeringen konsekvent började stödja fennomanerna. I likhet med regeringskretsarna i Petersburg såg han ingen större skillnad mellan svekomaner och liberaler, utan såg motståndet i lantdagen som ett verk av det ”svenska” elementet i Finland. En allians mellan de ”konservativa” krafterna mot separatismen tedde sig därför naturlig. Heiden såg kraftåtgärder mot svenskans dominerande ställning som nödvändiga eftersom hävdandet av medborgerliga rättigheter på svenska utgjorde ett hinder för den ryska politiken. Fennomanerna borde gynnas via utnämningsspolitiken; de högsta posterna borde dock besättas med tjänstemän som kunde ryska och hade tjänat i Ryssland. Undervisningen i ryska borde utvidgas kraftigt.¹¹⁰

Heidens allians med fennomanerna innebar att rollerna i den finländska kabinettpolitiken kastades om. Tidigare hade eliten genom sina förbindelser kunnat påverka avgörandena i Petersburg vid sidan

av tjänstevägen via senaten. Nu övertogs rollen av axeln Heiden–Yrjö-Koskinen för nästan ett decennium framåt till tiden för postmanifestet 1890 då generalguvernören hotade med en förryskning av skolorna, vilket var en tröskelfråga för Yrjö-Koskinen. I Finland brukade man anklaga politiska motståndare för att ”gå petersburgska vägar”, men i själva verket användes denna väg av samtliga politiska grupperingar vid tillfälle. För gammalfinnarna gav samarbetet med Heiden så god utdelning att Yrjö-Koskinen 1891 med tillfredsställelse kunde konstatera att språkfrågan allmänt taget var löst. Man hade fått till stånd finska skolor – inte i tillräcklig omfattning, men ändå tillräckligt som ett första skede. Rätts- och ämbetsspråket hade ordnats på ett allmänt taget tillfredsställande sätt. Det som ännu saknades var för det mesta sådant som kunde ordnas på praktisk väg och inte egentligen krävde lagstiftning.¹¹¹

En konflikt mellan regeringen och ”svekomanerna” var oundviklig på grund av att liberalernas mål i Rysslandspolitiken var en utbyggnad av autonomin. En betydande del av liberalerna övergick till det svenska partiet och förde sitt synsätt med sig till ett parti som redan tidigare såg anslutningen till Ryssland som en olycka. De radikalaste svenskarna intog en ”non possumus”-inställning som inte kunde sammanjämkas med regeringens syn som gick ut på att autonomin måste beskäras. För ryssarna blev fennomanerna därmed en lämplig samarbetspart. Redan på 1870-talet hade Koskinen deklarerat att 1800-talet var ett framsteg jämfört med Finlands svenska förflutna och han hade aldrig betraktat en utveckling enligt västerländsk modell som ett självändamål.

När konflikterna skärptes måste ministerstatssekreteraren Carl von Daehn och Yrjö-Koskinen utarbета en annan konception. Man fortsatte att betona gammalfinnarnas ovillkorliga lojalitet och partiets stöd och inflytande, men betonade starkare att det växande nationella självmedvetandet i Finland kolliderat med motsvarande utveckling i Ryssland. Det gällde alltså att undvika eller förebygga prestigekonflikter. *Uusi Suometar* retirerade från den finländska pressens konflikter med de ryska tidningarna och upphörde att motivera Finlands autonomi med juridisk bevisföring. I stället betonade man att det inte förelåg någon konflikt mellan realistiska ryska krav och Finlands autonomi. Enligt Yrjö-Koskinen hade de komprometterade svekomanerna förlorat allt förtroende i Petersburg och borde därför i nationens intresse dra sig undan – hans motståndare såg detta som ett sätt att använda Rysslandspolitiken som ett slagträ mot de svensksinnade för att bereda plats för gammalfinska tjänstemän.¹¹²

Problemet för Yrjö-Koskinen var att han inte fick sitt eget parti att omfatta hans strategi. Den riktning han omfattade, de s.k. jungfennomanernas, var den andra generationen inom finskhetsrörelsen. Den hade besekrat fennofilin och ”de gamla hederliga”, men hotades nu av en yngre och socialt radikalare inriktning kallad ungfinnar, som genom sin blotta existens, men också sina åsikter, förvandlade Yrjö-Koskinens anhängare till ”gammalfinnar”. Grupperna hade samma åsikter om grunderna för språkstriden. Yrjö-Koskinens uppfattning var en direkt tillämpning av den hegeliansk-snellmanska teorin om nationen. Den byggde på en uppfattning om nations-

bildningen där nationaliteten – inte staten – var ett uttryck för nationell kulturskapande förmåga, d.v.s. på den nationella identitetens styrka, vars förutsättning var ett nationalspråk. Rysslandspolitiken vägdes samman med språkfrågan. Enligt Yrjö-Koskinens mening kunde staten ges upp om det visade sig nödvändigt. Ifall landets politiska existens gick förlorad var detta inte en slutgiltig katastrof så länge den nationella existensen bevarades. Den hade alltid potential för ny tillväxt. För de anglosaxiskt påverkade ungfinnarna var språkfrågan en social reformfråga bland andra. Matti Klinge formulerar skillnaden mellan de två generationerna av fennomaner i konstaterandet att gammalfinnarna vände sig mot överklassen för att den var svenskspråkig, medan ungfinnarna vände sig mot de svenskspråkiga för att de representerade överklassen. För ungfinnarna var språkstriden en inrikespolitisk fråga, det ryska hotet utifrån borde avväjas med gemensamma krafter. Ungfinnarna slöt en borgfred med de svensksinnade och vägrade medverka i diskrimineringspolitiken mot dem.¹¹³

På 1880-talet upplevde den ryska regeringen – trots olika bekymmersamma tecken – inte sin ställning i Finland som hotad på kort sikt även om de finländska strävandena att utvidga autonomin och pressens ”fräckhet” sågs som oroande. Regeringen såg inte utvecklingen i Finland som ett resultat av en moderniseringsprocess, utan såg svekomanska ”intriger” och komplotter överallt. Den snäva bilden av förhållandena i Finland ledde till den kortsynta slutsatsen att man kunde råda bot på problemen genom att eliminera den svekomanska överklassen och dess ungfinska bundsförvanter. Taktiken

I Helsingfors improviserades 1917 snabbt nya gatuskyltar på svenska och finska. I skyltfönstret till cigarraffären på Alexandersgatan 13 finns också ett politiskt budskap med det finska lejonvapnet.

eliminerade också möjligheten att kompromissa, vilket åter innebar att kraftåtgärderna bidrog till att mana fram det motstånd de var avsedda att eliminera. Diktatpolitiken fick stöd i militära kretsar som oroade sig över storfurstendömet öppna västgräns. Militärerna ansåg att bara förhoppningar om stöd kunde locka Sverige att ingripa i Finland i ett krisläge.

Motståndets omfattning kom som en överraskning för regeringen i Petersburg. Gendarmeriet rapporterade att generalguvernören var maktlös mot det hemliga motståndspartiet. Det passiva motståndet var synnerligen välorganiserat och effektivt. Den ultrasvenska *Nya Pressen* dirigerade en orkester bestående av senaten, delar av lantdagen, tjänstemännen och "hela den svenskspråkiga intelligentian". Gruppen kring *Uusi Suometar* var benägna att ansluta sig till ryssarna snarare än till svenskarna och acceptera rysk ledning. Den ryska regeringen oroade sig också för mängden föreningar i landet. De genomgick en snabb politisering och skulle vid en väpnad resning, som både Heiden och Bobrikoff såg som möjlig, bilda en kader för en finländsk nationalarmé. Insmugglingen av vapen och propagan-

da också för Ryssland var ett annat orosmoment.¹¹⁴

De ryska unifieringssträvandena drabbade de finländska skolorna med full kraft i början av 1900-talet i form av ökad kontroll av lärare och läroböcker och utökad undervisning i och på ryska. På 1910-talet tillkom som nya ämnen Rysslands historia och geografi. Generalguvernör Bobrikoff förfärade sig särskilt över separatismen och "den envisa afsöndringsidén" i M. G. Schybergsons läroböcker. Före och under första världskriget föreföll det som om ryskan skulle avgå med segern, men utgången av inbördeskriget i Finland 1918 avgjorde också denna fråga. Senaten beslutade i slutet av juli 1918 att alla ordinarie lärartjänster i ryska skulle dras in. De frigjorda timmarna i ryska fördelades mellan modersmålet, tyska och gymnastik. Lärarna i ryska placerades på indragningsstat eller övergick, ibland efter kompletterande studier, till att undervisa i andra språk eller till annan verksamhet. I skolor med linjedelning bevarades möjligheten att välja mellan franska och ryska, men intresset för ryskan var så svagt att statsrådet i juli 1921 gick med på att tjänsterna kunde dras in också i dessa skolor.¹¹⁵

Mobilisering

1800-talet präglades av övergången från ett samhälle av korporationer till ett samhälle av fria medborgare. Processen skapades och formades av nivellerande institutioner såsom folkskolan och värnplikten samt en bredare och mera utjämnad skattebas. I de flesta länder ökade rörligheten, urbaniseringen och utbildningsmöjligheterna. De som vann på det nya läget var tredje och fjärde ståndet, d.v.s. borgare och bönder, men också andra grupper inom och utanför den gamla ståndindelningen, närmare bestämt torpare och andra grupper som vanligen sammanfattades under benämningen "folket".

För de nationalitetsrörelser som växte fram under 1800-talet var det viktigt att både organisatoriskt och symboliskt stödja sig på just "folket". En elit kunde ännu i imperiernas tidevarv med kejsarens fullmakt styra utan denna anknytning. Mot slutet av 1800-talet tedde sig en sådan elit enbart som ett härskande skikt, som tillskansat sig en makt som tillkom folket. För både eliten och folket blev det viktigt att liera sig med den andra parten. Det kunde ske på två sätt. Organisatoriskt kunde de underprivilegiera-

de bygga upp ett folkligt stöd genom att ansluta sig till en massrörelse som kunde sätta kraft bakom rörelsens krav och störta eller kringskära äldre eliters ställning. Alternativt kunde en mobilisering på det politiska planet och på kultur- och symbolplanet ske uppifrån genom att eliten så att säga "adopterade" ett folk och med större eller mindre rätt framställde sig som dess språkrör. Nationalitetsrörelserna byggde upp ett eget symboluniversum kring språk, historiesyn, sånger, flaggor, festdagar och stormän.

Den tjeckiske forskaren Miroslav Hroch har skapat ett analyschema som tillämpats på nationalism bland små folk. Han intresserar sig särskilt för "återupplivandet" av små "förtryckta" nationer, som varit underkastade en styrande nation så länge att detta för båda parter blivit något av en strukturfaktor. Typen kallas ibland "historielösa folk"; med detta avses grupper som inte varit självständiga i modern tid, och som ofta har en ofullständig social struktur och saknar en egen härskande klass. För att studera de förhållanden under vilka ett nationalmedvetande skapas koncentrerar Hroch sig på "patrioterna", d.v.s. nationella aktivis-

ter. Dessa studeras komparativt från att de intellektuella börjar intressera sig för folkets språk och historia till att det bildas en nationell rörelse med en organisationsstruktur som täcker territoriet. Hroch delar upp processen i tre skeden:

Fas A: *Lärt intresse för språk, folkkultur, fornminnen och historia*, som kan utgå från eller bygga på medlemmar av en annan etnisk grupp (tyska präster i Baltikum, svenskspråkiga intellektuella i Finland). De intellektuella är passionerat intresserade av nationalitetens språk, historia och kultur, men saknar inflytande och försöker inte inleda någon patriotisk agitation eftersom de är isolerade och saknar organisatoriskt stöd och/eller tvivlar på att agitationen skulle leda till något resultat. I Finland motsvaras fasen av fennofilin och nationalromantiken under 1800-talets första decennier.

Fas B: *Formulering av politiska krav och patriotisk agitation*. Patrioterna kräver mera än enbart vetenskap och kultur för att sprida nationalmedvetandet. Fasen leder inte alltid till en fortsatt utveckling eller en fullt utbildad nation. Bland finnarna i Finland motsvaras fasen av Snellmans "nationella väckelse" på 1840-talet och den fennomanska rörelsens expansion under de följande decennierna.

Fas C: *Politisering och uppkomsten av en nationell massrörelse*. Den nationella rörelsen har en fast organisation som täcker hela territoriet. Nationalmedvetandet har blivit en angelägenhet för hela nationen, och en nationell massrörelse uppstår. Bland finnarna motsvarar denna fas tiden kring 1900.

Hroch kombinerar rörelsens faser med samhällsutvecklingen, främst den borgerliga revolutionen, formeringen av den

moderna nationen samt den industriella revolutionen och konstruerar utifrån de olika sekvenserna i olika länder olika typer av nationell utveckling.¹

Mobilisering i Finland

Miroslav Hroch har noterat inslag av regional landspatriotism ("Landespatriotismus") bland adeln i Finland i slutet av 1700-talet, men den förändrades därefter till en ny typ, som inte hade mycket gemensamt med den gamla. Efter 1809 koncentrerades landspatriotismen på storfurstendömet som en existerande politisk enhet. Utgående från J. V. Snellmans framträdande placerar Hroch inledningen av fas B på 1830- eller 1840-talet. Vid den här tiden var den nationella väckelsen i huvudsak begränsad till Helsingfors och Åbo samt till universitetsmiljön. Den nationella rörelsen hade framgångar på 1860-talet, och i slutet av 1870-talet hade den utvecklats till en massrörelse, vilket innebär att fas B slutfördes med framgång senast på 1880-talet. Socialt sett dominerades rörelsen av tjänstemän, studenter och präster. I Finland var prästerna väl företrädade i inledningsskedet, men deras andel minskade i fas B, då studenternas andel fördubblades. Urbana grupper var starkt representerade, men bönderna engagerade sig intensivare vid övergången till fas C och blev den största gruppen; bland de bildade utgjorde lärarna den största gruppen. Hroch noterar också en hög grad av integration. De svenskspråkiga var inte intresserade av en förening med Sverige. En militant språklig nationalism trädde i förgrunden först under fas C.²

Historikern Osmo Jussila har kritiserat Hrochs tolkning av fallet Finland för att

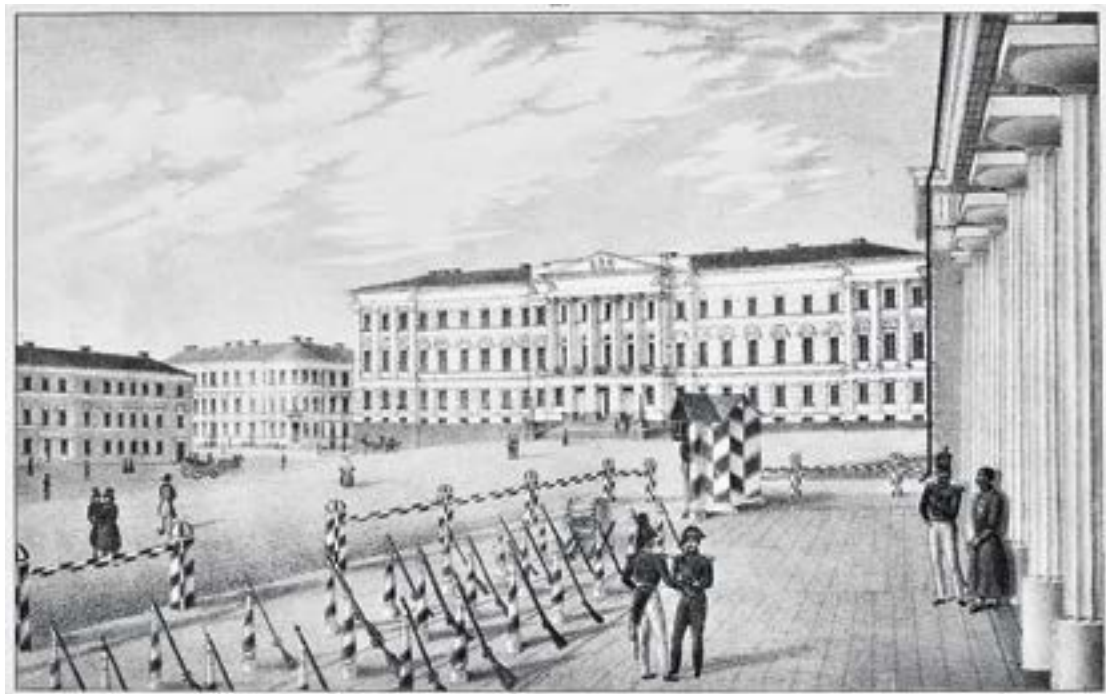
han har daterat faserna fel. Enligt Jussila tyder mycket på att ett nationellt medvetande spreds till breda lager först under 1900-talets första år och att spridningen även då skedde relativt långsamt.³ Här förefaller det emellertid som om forskarna talar om olika saker. Hroch diskuterar när en företeelse får sin början, och ur det perspektivet kan Porthan och Snellman mycket väl ses som portalfigurer till faserna A och B, trots att de båda var ganska isolerade. Den grad av uppslutning kring nationell identitet och nationella politiska målsättningar som Jussila efterlyser hör snarast till mognads- eller slutskedet av fas C, medan 1870-talets, låt vara embryonala, lantdagspartier kan betraktas som en inledning på det slags masspolitik som kännetecknar övergången till fas C.

I finshetsrörelsen kan man urskilja några motsvarande brytningspunk-

ter: 1830- och 1840-talen representerade av den kring Lönnrot uppbyggda Kalevaladyrkan och Snellmans uppgiftering av den akademiska ungdomen på 1840-talet. Övergången till en politisk nationalism med en hegemonisk ställning för finskan som målsättning inleddes i början av 1860-talet och ledde i början av 1870-talet till att Yrjö Koskinen övertog ledningen av Finska Litteratursällskapet, Folkupplysningssällskapet och Finska Historiska Samfundet.⁴

Ett särdrag för Finland är att mobiliseringen i så hög grad sammanhängde med universitetet. Så länge lantdagen inte sam-

Helsingfors ställning som huvudstad stärktes då universitetet flyttades till Helsingfors 1828. Vid Senatstorget låg förutom universitetet också generalguvernörens residens och högskolan, som såg till att den akademiska friheten inte tog sig alltför livliga eller bullriga former. Litografi av Fredrik Tengström 1837.

manträdde (1809–1863) utgjorde universitetet i praktiken landets enda forum för samhällsdebatt utanför byråkratins krets. Hushållningssällskap och lantbruksmöten utgjorde undantag, men en ”kritisk massa” och kontakter med utlandet fanns endast vid universitetet. Adeln var inlemmad i byråkratin eller levde liksom prästerskapet utspridd över eller utanför landet. Städerna var små och borgarna saknade vanligen högre bildning. Bönderna stod utanför participationen, bl.a. av språkliga skäl. Tidningarna var få och censurerade. En hel del av opinionsbildningen skedde därmed vid universitetet och spreds genom studenternas nätverk och vandringar till vidare kretsar. Universitetet hade en central roll också efter 1863, när lantdagen åter började samlas, eftersom professorerna och studenterna engagerade sig i politiken. Riddarhuset, ständerhuset, senaten och universitetet låg slutligen i samma kvarter och det var naturligt att man i sin karriär eller parallellt med den kunde vara aktiv på flera av dessa fora.

Hrochs faser kan också knytas till begrepp och kategoriseringar som tidigare använts i finländsk historieskrivning. Man kan göra skillnad mellan språkstrid och språkfråga – den sistnämnda engagerade tidigt entusiaster och forskare, utan att dessa nödvändigtvis hade några politiska målsättningar. Uppkomsten av en egentlig språkstrid inledde ett nytt skeende som sammanhänger med de politiska krav och den politiska agitation som enligt Hroch kännetecknar fas B. Den kan förläggas till Snellmans relativt ensamma agitation eller, som historikern Mikko Juva har gjort, till den växande finshetsrörelsen under Yrjö Koskinens ledning efter Krimkriget.⁵

Man kan också se fennofilin i Åbo inte bara eller främst som ett inledningsskede till fennomanin, utan som en konkurrent. Juhani Mylly har utgående från detta gjort en distinktion mellan patriotism, en icke-exkluderande opolitisk samhörighetskänsla med olika tänkbara fästpunkter, och nationalism, en mobiliserande politisk rörelse koncentrerad kring nationen. Fennomanin framstår i detta perspektiv som en lösgöring eller utbrytning från fennofilernas patriotism. Fennofilerna såg inget problem i att främja finskans sak på svenska med målet att den skulle bli jämbördig med svenskan. För Snellmans fennomaner var detta emellertid inte nog, utan de ansåg att de svenskspråkiga borde avstå från sitt svenska språk och sin kultur till förmån för ett finskt Finland. Som den egentliga arvtagaren till den tvåspråkiga fennofilin och främjarna av idén om ett tvåspråkigt Finland som den behandlades av fennofilerna Runeberg och Topelius framstår svenskhetsivrarna – åtminstone kultursvenskarna, bör man väl precisera. Fram till omkring 1860 dominerade den svenskspråkiga bildade klassens patriotism, men den fick sedan långsamt vika för fennomanernas nationalism. Det vore överdrivet att säga att patrioterna ersattes av politruker, men det var fråga om en politisering av det slag som Hroch avser med övergången från fas A till fas B. Samtidigt var det också fråga om en generationsväxling och en breddning av den sociala basen.⁶

Hrochs typologi och kronologi tar uttryckligen sikte på de ”historielösa folken”, men den kan tillämpas också på nationella minoriteter; hans exempelfall omfattar norrmän, tjecker, finnar, ester, litauer, slovakar, men också danskarna i

Slesvig. Resonemanget har också tillämpats på ingermanländarna.⁷

Splittring och mångfald

De svenskspråkiga i Finland kan på 1800-talet uppdelas i elit och folk. Under 1800-talets första hälft löpte relativt klara skiljelinjer mellan svenskspråkig elit och svensk- och finskspråkig allmoge. Läget var emellertid mera komplicerat än så. Ett av de utmärkande dragen i Finland är att gränserna mellan språkgrupperna var relativt lätta att överskrida både geografiskt och socialt. Härtill kommer att de svenskspråkiga splittrades av andra skiljelinjer än enbart de som löpte mellan elit och folk.

Före 1800-talet hade individens ställning i samhället huvudsakligen byggd på ståndstillhörighet, d.v.s. härstamning. Med samhällsutvecklingen kom individens sociala ställning emellertid främst att bygga på upplysning och stabil ekonomi. Termen "bildad klass" uppstod i början av 1800-talet – det finska ordet "sivistää" (bilda) användes första gången 1820 av Reinhold von Becker i *Turun Wiikko-Sanomat*. Med tiden blev termen både allmänna och vagare så att den i slutet av seklet svarade mot "herrskaft". "Bildad" avsåg i detta sammanhang inte längre en person som tillägnat sig en viss kunskapsmängd eller ett visst bildningsideal, utan över huvud taget en medborgare som tillhörde en gemenskap som kallades "den bildade klassen" eller "sivistyneistö". Den blev en eufemism för samhällets överskikt, vilket åter krävde preciseringar då man avsåg den ursprungliga betydelsen: "fint bildad" eller "akademiskt bildad".⁸ Eliten genomgick samtidigt en social och kvan-

titativ breddning, som sammanhänge inte minst med det finska skolväsendets utbyggnad. Det innebar att den bildade klassen var både en arena för och ett resultat av språkstriden på ett annat sätt än gruppen ståndspersoner.

Även om den sociala strukturen i Finland tack vare de fria och jordägande bönderna var jämnare än i många andra länder och därtill präglades av en luthersk enhetskultur, fanns det en kulturell klyfta mellan "romanernas folk" och "skillingtryckens folk". Klyftan löpte i grunden mellan överklass och underklass, ståndspersoner och allmoge, stadsbor och landsbor, men tog sig också uttryck i olika kulturella orienteringar. "Romanernas folk" levde i en skriftlig, för eliten också kosmopolitisk kultur, läste i antikva tryckta, i en bokhandel inköpta böcker på svenska eller utländska språk. Både original och översättningar var vanligen importerade från Sverige och bestod främst av världslig litteratur, där romaner spelade en central roll. För "romanernas folk" innebar skriftligheten både en aktiv läskunnighet, d.v.s. förmåga att läsa tidigare obekanta texter, och skrivkunnighet, som var viktig för yrkesutövning och kontakter, men också för status. "Skillingtryckens folk" levde i en huvudsakligen muntlig kultur; när dess medlemmar läste, bestod lektyren av i fraktur tryckt, huvudsakligen religiös litteratur bestående av från husförhören kända texter. Böckerna var tryckta i Finland och inköpta på en marknad av en kringvandrande bokbindare. När "skillingtrycksfolket" tog del av texter skedde detta ofta i muntlig form som då prästen från predikstolen läste upp överhetens förordningar och påbud, eller då skillingtryck lästes upp av någon mera avance-

Kyrkan hade ett stort behov av inhemsk uppbyggelselitteratur, predikningar och folkskrifter på finska. På bilden en uppmaning att bistå de nödlidande i Österbotten och Savolax 1833.

rad läsare. Bland romanerna dominerade svenska original och översättningar, bland skillingtrycksfolkets läsning dominerade finskspråkiga biblar, katekeser och psalmböcker med skillingtryck om aktualiteter som främsta undantag. Några språkläger var det inte fråga om. Även om läskunnigheten var något mera utbredd i de svenskspråkiga kusttrakterna levde den svenska allmogen i samma halvskriftliga kultur som den finskspråkiga.

Skiljelinjén mellan elit och folk ideologiserades på olika sätt, av vilka språket var ett. På finskt håll ville man gärna se de finska bönderna som det egentliga folket, men denna indelning komplicerades av att det fanns en svenskspråkig allmog. En motsättning mot ståndspersonerna kon-

struerades i språkstridens skugga genom att herrskapet, som borde vara av samma kött och blod som folket, avskärmade sig ytterligare genom sekulariseringen. Medan de finskspråkiga bönderna var ett utvalt folk, uppfostrade herrskapet sina barn i förakt för tro och religion i den anda som *Nya Pressen* och *Hufvudstadsbladet*, men även *Päivälehti*, gav uttryck för. Den var ett hot mot såväl folkkyrkan som all positiv kristendom. Många finshhetsivrare hade svårt att hålla isär världsåskådning och språk- eller nationalitetspolitik. Under ofärdsåren skärptes de finsksinnades uppfattning om att det fanns två folk och en onationell, om sin språkliga och rasliga överlägsenhet övertygad svenskspråkig elit. De liknade balttyskarna och saknade både nationalitet och fosterland. På den andra sidan fanns "folkets djupa led" eller underklassen, de finskspråkiga bönderna och arbetarna.⁹

Även mellan stadsbor och landsbygdsallmogé fanns det en skiljelinje. I mitten av 1800-talet utgjorde de drygt hundra tusen stadsborna under sju procent av landets befolkning. Fram till år 1900 hade antalet mer än tredubblats, men stadsbornas andel nådde inte högre än till 13 procent. Den bildade klassen var heller inte stor; ståndspersonerna (inklusive studenterna och en del av stadsbefolkningen) kunde i allmänhet läsa och skriva och har beräknats till 25 000 personer i början av 1800-talet, vilket motsvarade 3 procent av

landets totalbefolkning. Bildningsnivån steg långsamt, så sent som 1880 hade endast knappt två procent av finlänarna över tio år fått en utbildning som omfattade mer än folkskolans kurs.

Läskunnighetens spridning i det svenska riket byggde inte på skolgång, utan på kyrkolagens genom husförhören övervakade stadganden om allmän läskunnighet. Läsövningarna siktade inte på läskunnighet som sådan, utan på inläring av vissa religiösa texter. Systemet var så effektivt att 70–80 procent av befolkningen över 10 år var läskunniga i denna mening. Andelen var högre vid kusterna, i centralbygderna och bland bondebefolkningen. Finskhetsrörelsen betonade folkbildningens betydelse; Snellman framhöll att allmogens kunskaper och färdigheter borde höjas som en förutsättning för utvidgade rättigheter. I början av autonomins tid torde omkring 5 procent av befolkningen ha varit skrivkunniga, medan i praktiken alla ståndspersoner var skrivkunniga. De regionala skillnaderna var betydande och i stort sett konstanta under 1800-talet, allmänt taget sjönk skrivkunnigheten från söder och sydväst till nordost, från kust till inland. Den var klart högst i städerna och på Åland, där den i Hammarland låg på 35 procent och i flera kommuner nådde över tjugo procent. Också Åbolands skärgård och många församlingar i Nyland uppvisade höga siffror. År 1870 var $\frac{2}{3}$ av de svenskspråkiga i Helsingfors skrivkunniga, men bara $\frac{2}{5}$ av de finskspråkiga; i små städer med proportionellt flera ståndspersoner kunde andelen skrivkunniga bland de svenskspråkiga vara ännu högre. På Nylands landsbygd var drygt 30 procent av de svenskspråkiga över 15 år skrivkunni-

ga, men under 10 procent av de finskspråkiga. Eftersom finskan inte hade någon officiell användning var motiveringen för de finskspråkiga att lära sig skriva ringa, men skrivkonsten spreds inte heller inom den svenska landsbygdsbefolkningen och de svenskspråkiga församlingarna visade ingen större iver att ordna sina skolförhållanden. Kustläge, stånd- och klasskillnader var mer centrala än språk. Den höga skrivkunnigheten i de sydvästra delarna av landet berodde sannolikt på att befolkningen var mobil samt sysselsatte sig med handel och sjöfart. Lägst var läs- och skrivkunnigheten i de ortodoxa församlingarna i östra Finland.¹⁰

Före folkskolans tid betraktades skrivkunnigheten som en av de viktigaste skillnelinjerna i samhället. För samtiden tedde sig överskridandet eller avskaffandet av denna gräns som ett avgörande nivellerande steg. Bönderna kunde ju rent av i tidningarna rapportera om ståndspersonernas samtal – de första bygdebrevens började ingå i *Suometar* på 1860-talet och senare i andra blad. Ifall bönderna lärde sig läsa och skriva, vilken gräns skilde då herrskap och bönder från varandra? I början av 1800-talet tänkte sig många att det var bättre att inte utvidga folkbildningen eftersom det var bäst att skydda allmogen mot skadliga inflytelser, en uppfattning som hade stöd bland bönderna själva. För samhället var det bäst att bönderna var ovetande om farliga frågor. Härtill kom att skrivkonsten sågs som en världslig förmåga, knuten till yrket, medan läskunnigheten behövdes för religionsundervisningen. Den här tanken låg bakom 1850 års förbud mot att trycka annan än religiös och administrativ text på finska. Det var således helt logiskt att den conserva-

tive generalen Casimir von Kothén i den 1851 tillsatta kommittén för den religiösa folkbildningen ville begränsa den planeerade skolans ämnen till "Biblisk historie, Cathekisering och Kyrkosång". I Gamla Finland hade skrivning däremot länge hört till skolprogrammet och man motsatte sig att ämnet avskaffades.¹¹

De röster som opponerade sig mot allmän folkbildning, inklusive skrivförmåga, tystnade förbluffande snabbt, inom några decennier. Även om man kunde ha olika åsikter om hur folkbildningen skulle läggas upp, var det på 1840-talet endast ett fåtal som hävdade att allmän folkbildning i princip var fel.

Mobiliseringens gemensamma drag

I fråga om mobiliseringens ideologi, teknik och organisering var språkgrupperna i många avseenden lika varandra, till och med i förbluffande hög grad. Mobiliseringen skedde i olika faser, men även om faserna inföll vid olika tidpunkter hindrade det inte att de hade ett likartat innehåll. Identiska kunde de inte vara eftersom samhället ständigt förändrades, men det viktiga är att mobiliseringen hade en logik som upprepade sig vid olika tidpunkter. En del skarpsynta samtida iakttagare noterade att finskhetsrörelsen och svenskhetsrörelsen inte bara förenades i en konfliktgemenskap, utan att de i en rätt djupgående mening var lika varandra. I diskussionen om nationaliseringen av den svenska teatern i Finland framhävdes detta 1915 av Svante Dahlström:

Man har på tal om den nya svenska samlingsrörelsen, som under de senaste åren framträtt med bestämda och berättigade

anspråk på nationell särprägel, påpekat vissa likheter mellan den och sista seklets finskhetsrörelse. Den har visserligen uppstått senare och iklätt sig mindre häftiga later, men principiellt står den på likartad grund och åsyftar en självmedveten svensk nationalitet vid sidan av en självmedveten finsk, vardera medvetna om gemensamma skyldigheter.¹²

Det finns skäl att lyfta fram att den genom Axel Lilles bok etablerade benämningen *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* är missvisande genom att nationalitetsrörelsen i lika hög grad var en splittringsrörelse, som gick in för eller gav upphov till en splittring av existerande föreningar. Benämningen lyfter fram "samlingen" som en naturlig och oundviklig utveckling, men i själva verket var den kanske i främsta hand en voluntaristisk och i hög grad politisk lösning på "svenskhets dilemma". Själva begreppet är också rätt diffust – vad avser egentligen "samling" och "rörelse" i dessa sammanhang? Dyliga begrepp får lätt en teleologisk prägel: det var historiens avsikt att samla de svenskspråkiga i en rörelse med ett bestämt mål. Oklarheten i begreppens tillämpning belyses av att Lille inleder sitt stora verk 1809, medan rikssvensken Th. Wennerström inleder sin framställning *Den svenskspråkiga folkrörelsen i Finland* år 1906: "Den svenskspråkiga rörelsen blev först med Svenska folkpartiets bildande år 1906 en folkrörelse". Före denna tid omfattades den av de bildade klasserna, medan allmogen och arbetarklassen stod utanför. Enligt detta synsätt är den svenskspråkiga folkrörelsens födelseår således 1906.¹³

Av dessa tre grupper var eliten, d.v.s. byråkratin, prästerskapet, godsägarna och handelsmännen, politiskt och kulturellt

dominerande. Under den s.k. statsnatten mellan 1809 och 1863 när lantdagen inte sammanträdde snarast förstärktes elitens ställning och med den också det svenska språkets ställning. Ideologiskt sett var det emellertid inlandets finskspråkiga allmoge som stod i centrum för elitens uppmärksamhet. Detta finska folk skulle utgöra grunden för nationen och staten Finland. Eliten var givetvis medveten om att det fanns en svensk allmoge i kusttrakterna, men ur ett nationsbyggarperspektiv var den ointressant. ”Upptäckten” av det svenska folket i Finland skedde femtio år senare än upptäckten av det finska.

Kontinuitet som alternativ

Diskussionen om Borgå lantdag har framför allt gällt de gustavianska grundlagarna, vilket tenderat att överskugga att de delar av rättsarvet som tveklöst fortfarande gällde omfattade 1734 års lag, landets religion och ståndsprivilegier samt i huvudsak den gällande administrativa ordningen. Detta innebar samtidigt att Finland bildade ett separat rättsområde inom det ryska riket och behöll en socialstruktur och en samhällsordning som skilde sig från Ryssland, på många punkter radikalt. Bevarandet av mycket gammalt betydde dock inte orörlighet, eftersom det gamla måste inpassas i ett nytt sammanhang, som definierades från Petersburg.

Genom att de många skillnaderna mellan samhällena i Finland och Ryssland stadfästes 1809 försvårades en sammanmältning med Ryssland. Finlands administrativa autonomi bidrog till att avskärma storfurstendömet från Ryssland och till att öka skillnaderna. Den svenske konungen ersattes av kejsaren, men som

fosterland kom de nyblivna kejserliga undersåtarna snart att uppfatta hembygden Finland, inte Ryssland eller det ryska riket. Finland avgränsades i högre grad från Ryssland av institutionella arrangemang än av den långa obehagade östgränsen. Under den period när lantdagen inte sammanträdde fick förvaltningen en enorm betydelse. Isoleringen hade också andra följder, den knöt Finlands framtid till kejsarens person snarare än till riket och riksgemenskapen. Storfurstendömetts första ledande män var väl medvetna om att det som Finland fått 1809–1812 inte var något för alltid fastslaget och om att det fanns intressen i riket som ville ändra på sakernas tillstånd. Skapandet, eller om man så vill konstruktionen, av storfurstendömet som fosterland underlättades av den brist på förståelse, ibland till och med fientlighet, som finländarna upplevde att de mötte såväl i Ryssland som i Sverige.

Som nämndes i inledningen prövade den svenskspråkiga ståndspersonsklassen mellan 1809 och 1917 ett flertal alternativ eller strategier för att behålla sin ställning i den nya situationen. Valen av handlingsstrategi träffades av en kärntrupp i ståndspersonsgruppen respektive den bildade klassen. Herrskapsståndet omfattade 1815 ca 18 700 och 1870 26 900 personer. Ståndspersonsgruppen växte, men långsammare än totalbefolkningen och förblev ett tunt skikt också efter att den omvandlats till bildad klass, till en samhällsgrupp som byggde sin ställning närmast på boklig bildning och materiellt välstånd. År 1815 utgjorde ståndspersonerna 1,7 procent av befolkningen och 1870 1,5 procent. Adeln och läroståndet (präster, lärare) växte kontinuerligt men långsamt, medan den största gruppen,

”ofrälse ståndspersoner”, fluktuerade som följd av civilstatens kontinuerliga tillväxt och de inhemska truppersnas varierande öden.¹⁴ Ur denna dryga hundradedel av storfurstendömet's befolkning utgick de olika aktiviteterna i språkfrågan eller kanske snarare språkfrågorna.

Hur mycket de maktbävande än önskade att de hade kunnat fortsätta som förut var detta inte möjligt. Detta hindrar dock inte att det fanns sådana som försökte. Juristen och kanslirådet Wilhelm Gabriel Lagus ansåg 1845 att utvecklingen med bildningens hjälp kunde styras in i de banor man önskade eller snarare genom att förmena de breda folklagren utbildning. Han oroade sig för fennomanin och för hela den etablerade ordningens fall.¹⁵ I en votering konstaterade Lagus som då var universitetsrektor: ”Tidningar är mänsklighetens pest, folkupplysning totalt onödig, det finska språkets upphöjelse en utväg att tvinga vår kultur 200 år bakåt i tiden.”¹⁶

Skolstyrelsens chef Casimir von Kothén var orolig för att finskan skulle driva svenskan ut ur landet, medan generalguvernör Menschikoff bekymrade sig över en hotande panfinsk rörelse och separatism. Generalguvernör Berg var å sin sida rädd för skandinavismen och visade därför förståelse för krav som ställdes på finskt håll.¹⁷ Ministerstatssekreteraren Alexander Armfelt var redan 1846 orolig för att autonomipolitiken kunde drivas för långt. Man förstod inte att om Finland hade förmåner så var det uteslutande tack vare kejsaren och generalguvernören. Ryssarna retade sig på Finlands konstitution och Armfelt konstaterade pessimistiskt att finländarna borde inse gränserna för det ”nationalsinne, varmed de nuförtiden paradera utan att själva känna hela

bärvidden och löjligheten i sina oförståndiga pretentioner”.¹⁸

I de kretsar som ville bevara allt vid det gamla hävdade man att strävandena att göra svenskan och finskan jämbördiga fram till den fastslagna terminen 1883 var både förfelade och kanske också olagliga. Man hänvisade ibland på svenskt håll till att 1734 års lag (rättegångsbalkens kap. 24 § 3) stadgade att främmande språk ”ej må i dom brukas” och tolkade bestämmelsen som att den avsåg att utestänga det finska språket.¹⁹

Förvaltningen hade ingen egen vilja, särskilt inte i den osäkerhet som rådde efter 1809, men den styrdes av en aristokratisk gruppering. Högt uppsatta ämbetsmän som G. M. Armfelt, R. H. Rehinder och C. E. Mannerheim företrädde det som har kallats den byråkratisk-patriotiska linjen och dirigerade storfurstendömet genom att de åtnjöt kejsarens förtroende. De kan betecknas som Finlands första nationalitetsrörelse. De byggde emellertid inte sin ”rörelse” på de kriterier som vi vant oss att se som typiska för motsvarande rörelser i 1800-talets Europa: språk, litteratur, fornminnen, forndiktning m.m. av det etniskt tolkade folkliga material som användes för att konstruera en nation. De byggde inte heller sin nationalitetsrörelse på folklig participation, än mindre opposition, utan på monarkisk lojalism och en nationell förvaltningstradition, på kejsartrohet och ett finländskt statsbygge. Grunden för den aristokratiska lojalismen låg till någon del i adelsmannens personliga och därför även överförbara relation till monarken, en kosmopolitisk världssyn och en nyttomoral. Till en del bestod den av resignation: det fjärde kriget under ett sekel hade ändats med det man frukta-

de, men också länge befarat. Nu återstod att göra det bästa av läget. Biskop Jacob Tengström sammanfattade förmodligen mångas inställning efter fredsslutet 1809:

Man borde väl vara orimlig för att tro, at någon Finsk man, hög eller låg, i fjol skulle önskat hvad nu skett; men at man såsom förnuftig menschja borde och måste förutse det, är en helt annan sak.²⁰

Som nationell rörelse har Armfelt, Rehbinders och von Haartmans sina givna begränsningar, och de har i eftervärldens ögon överskuggats av Snellman, Yrjö-Koskinen och Freudenthal. En del av den aristokratiska förvaltningsnationalismen levde ändå vidare i den del av den liberala och urbana traditionen som betonade institutionerna, lagarna, förvaltningsstraditionerna, kulturen och lantdagen. I ett absolutistiskt styrt kejsardöme fanns det i längden inte plats för en absolutifiering av en lagbunden förvaltning som kunde beskära kejsarens makt. En del av den tradition som gick tillbaka till aristokraternas valde då passivt motstånd, en väg som var trogen den nationella förvaltningsstraditionens även om den inte längre var förenlig med monarkisk lojalism. Man ansåg att monarken förverkat sin rätt till sådan lojalitet. Fram till denna klyvning mellan de två delarna av den aristokratiska nationalismens värld hade traditionen emellertid utgjort grunden för sex decennier av framgångsrikt utbyggande av staten Finland – huvudsakligen på svenska och under ledning av ämbetsmannaeliten.

Eftersom Finland tack vare aristokraterna inte integrerades i ryska strukturer inom förvaltning och ekonomi, utan byggde upp sin identitet kring storfurstendömet, blev förhållandet till kejsaren

av central betydelse. Denne var det viktigaste bindeledet mellan Finland och riket och dessutom garanten för den ordning som upprättats. Det högsta ämbetsmannaskiktet gick ingalunda lottlöst från nyordningen. Makten övergick till ämbetsmannakåren som i sin tur dominerades av jurister. Från 1817 krävdes en juridisk ämbetsexamen för judiciella och administrativa tjänster. Kravet försvagade adelns grepp om ämbetena och främjade legalism och stärkte ämbetsmannakårens ställning. Ämbetsmännen byggde upp ett för dem ytterst fördelaktigt system kring den nya centralförvaltningen.²¹

Den byråkratisk-patriotiska linjen och särskilt G. M. Armfelt betonade att det var kejsarens vilja att finländarna skulle bli "finnar", vilket i klarspråk innebar att de skulle bryta banden till Sverige. Detta krävde inte sammansmältning med Ryssland eller ens kunskaper i ryska, utan det var lojaliteten som betonades.²² Vid universitetets fest för att fira dess utvidgning 1811 betonade professor A. J. Lagus vikten av "att vara finne". R. H. Rehbinders konstaterade åter 1816 att det vore på tiden att finländarna bildade en egen nationalitet. Trots att denna linje betonade lojaliteten mot kejsaren, konstruerades den i stor utsträckning på det svenska rättsarvet och de svenska grundlagarna.²³

Det andra alternativet var egentligen ett korollarium till det första. År 1809 hade kejsaren på sätt och vis slutit en tyst överenskommelse med eliten i Finland. Eliten garanterades lojalitet, god förvaltning och lugn i storfurstendömet och fick i gengäld behålla sina lagar, privilegier, seder och språk. Båda parter tjänade på att den enorma ryska ekonomin och arbetsmarknaden öppnades: finländarna

fick nya karriärmöjligheter och Ryssland fick utbildad arbetskraft. Överenskomsten innebar ett närmande på olika plan. Alternativet att regera med kejsarens mandat och att i lojalitetens tecken bygga ut banden till Ryssland var dock behäftat med problem. Det krävde en strikt kontroll över den inhemska opinionen så att kejsaren endast skulle höra gott från Finland. Det implicerade också en intern motsättning: när den finländska autonomin byggdes ut fick den inhemska eliten också ett intresse av att slå vakt om denna autonomi och minimera det ryska inflytandet i storfurstendömet. I längden måste strategin att bygga ut autonomin och stödja sig främst eller enbart på centralmakten leda till svårigheter. Opposition innebar en underminering av den egna positionen, medan en öppen förlitan på och ett utnyttjande av ryskt stöd diskrediterade utövarna som företrädare för en osminkad maktpolitik. Prokuratorn C. J. Walleen sammanfattade en hel period och den byråkratiskt patriotiska riktningens samlade samhälls- eller åtminstone Finlandspolitiska visdom i konstaterandet att landets bästa låg i att vara så bortglömt som möjligt.²⁴

En annan omständighet var att eliten i Finland inte var en förlängning av kejsardömet elit. Den skilde sig från denna till social struktur, språk och religion. Försök gjordes att skapa sådana band, t.ex. genom att uppmuntra finländare att gå i rysk tjänst. De som gjorde det var trots allt för få och ensidigt militärt utbildade. Andra försök var att bygga upp en grupp av tromän av typen G. M. och Alexander Armfelt och senatorer, som ägde kejsarens särskilda förtroende. En komplettering utgjorde de flickor ur den finländska

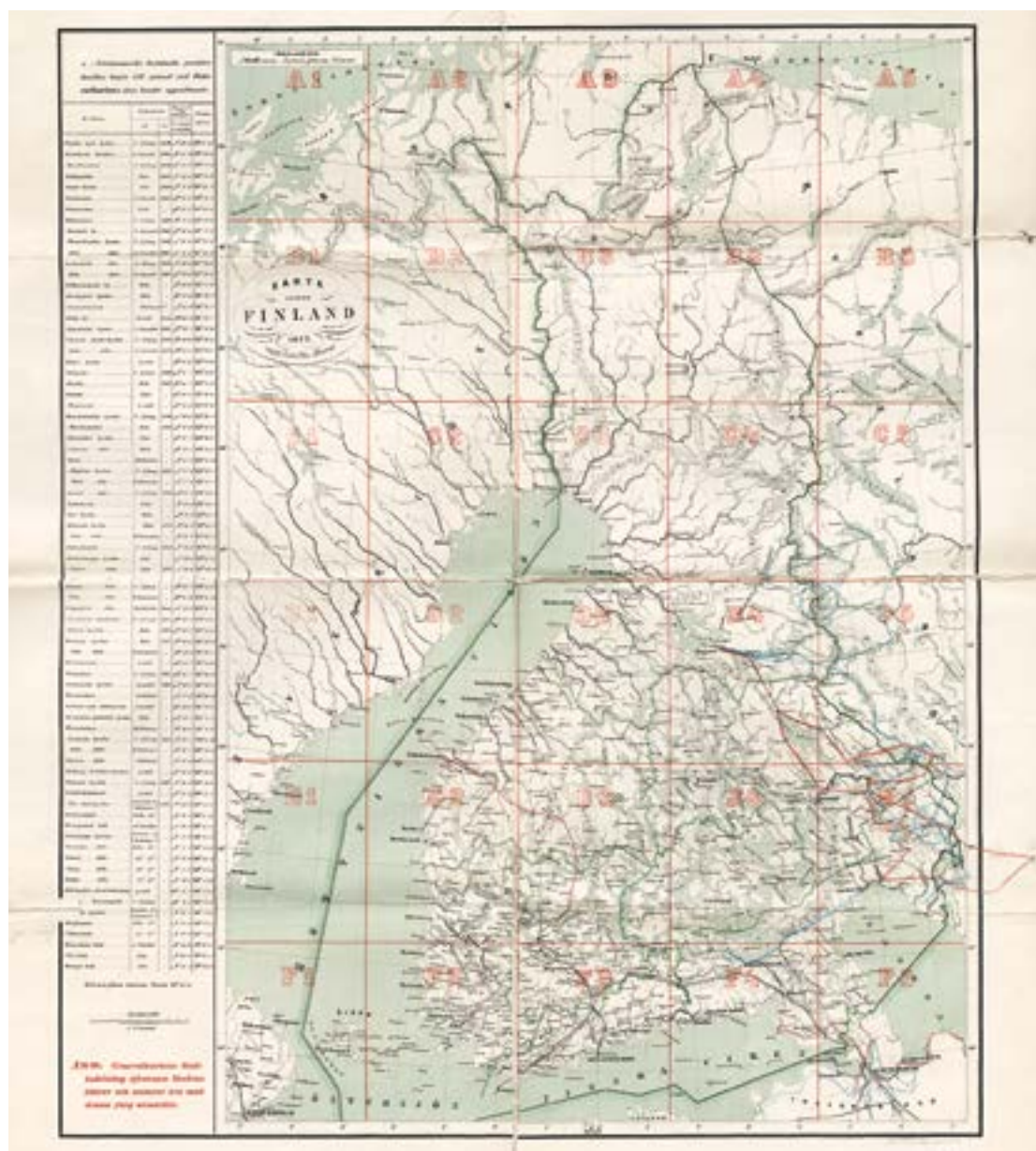
eliten som bereddes plats i Smolna-institutet i Petersburg med målsättningen att band därmed skulle knytas mellan eliterna i Finland och Ryssland.²⁵

Problemet var emellertid att den finländska eliten trots allt hade för få kontakter med kretsarna i Petersburg. De var inte som aristokratin i Böhmen en utlöpare av den imperiella eliten. De kunde inte heller räkna med en lika inflytelserik grupp av förespråkare i tronens närhet som balttyskarna. I detta läge började ett tredje alternativ te sig lockande: att stödja sig på det nyupptäckta finska folket och mobilisera detta till stöd för storfurstendömet.

Upptäckten av det finska folket

År 1809 var det givetvis väl känt att man i det svenska rikets östra delar talade två språk. Det nya läget 1812 ledde med tiden till att man "upptäckte" det finska folket eller snarare omdefinierade den finskspråkiga allmogen som bärare av den finska nationen. Finskans förespråkare betonade behovet av att ge finskan, nationens "egentliga" modersmål, en ställning som motsvarade dess historiska uppgift. Tanken fick med tiden ett starkt stöd och hade kring 1850 slagit igenom bland de bildade. En del av den bildade klassen och byråkratin opponerade sig, men en egentlig motkraft uppstod först genom "upptäckten" av ett svenskt folk i Finland. Frånsett några enstaka manifestationer inleddes omdefinieringen av den svenskspråkiga kustbefolkningen till en svensk nationalitet i Finland först kring 1860. Processen tog några decennier.

Den uppgift som de tidiga finshetsivrarna stod inför var enorm. Med vänd-

ningen inåt och med inspiration från *Svenska folkvisor* började man samla in runor. Åboromantikerna, bland andra A. J. Sjögren, C. A. Gottlund, J. J. Pippingsköld och A. I. Arwidsson, sökte sig på 1810-talet till de delar av landet där de väntade sig att finna nationella kulturskatter som det enkla folket bevarat för eftervärlden.²⁶ Parallellt med det intresse för det finska som sedan Porthans tid frodades i Åbo, intresserade sig de unga romantikerna vid

Det anmärkningsvärda med den finska folkkulturen är att den till stor del var insamlad utanför Finland och därmed representerade en kultur som hade få beröringspunkter med den svenska folkkulturen. På kartan från 1872 anger rött och blått folklivsforskaren Kaarle Krohns insamlingsruttor i östra Finland och på ryska sidan.

universitetet för nordisk historia och mytologi. Paradoxalt nog var det den svenske romantikern Lorenzo Hammarskiöld som i en recension 1817 efterlyste en finsk individualitet och en diktning som lyfte fram de gamla finska myterna. Uppmaningen hörsammades, och därmed inledades en period som brukar kallas fennofili. Den första hälften av perioden brukar kallas Åboromantiken, medan den politiska fennomanins början kan dateras till utgivningen av *Saima* 1844. Åboromantiken ägnade sig åt upptäckten av folket, särskilt dess språk och kultur, framför allt insamling av folkdikter, som så småningom skulle ge sitt främsta resultat i *Kalevala*. Smärre samlingar trycktes i Uppsala och Tyskland, men framför allt i hemlandet: *Valittuja Suomalaisten Sananlaskuja* (1818), *Suomen Kansan Wanhjoja Runoja* (1822), *Kantele, taikka Suomen Kansan Runoja ja Lauluja* (1829) samt Gustaf Renvalls *Lexicon Linguae Fennicae* (1826) och A. J. Sjögrens *Ueber die Finnische Sprache und ihre Litteratur* (1821).

Det "egentliga" modersmålet

Tanken att finskan var "det egentliga modersmålet" för Finlands invånare framfördes av H. G. Porthan.²⁷ Han besatt för tiden ovanligt grundliga teoretiska och praktiska insikter i språket, men yttrandet var såtillvida ideologiskt att han i sin yrkesverksamhet använde latin och svenska medan han i sin korrespondens och i vardagslivet för det mesta använde svenska. Tanken kom emellertid att präglade språkfrågans första halvsekel i storfurstendömet. Den fick en stark ideologisk laddning och en betydande genomslagskraft. Den 21-årige blivande finsksinnade

bokhandlaren och förläggaren Alexander Constantin Öhman antecknade 1837 på första sidan i sin finskspråkiga kalender: "Emedan vårt egentliga Modersmål är Finska." Samtliga anteckningar i kalendern var emellertid på svenska. Tanken framfördes också entusiastiskt i slutet av 1840-talet av skalden Lars Stenbäck, som var rektor vid elementarskolan i det nästan helt svenskspråkiga Vasa.²⁸

Förslag om att förbättra finskans ställning kunde emellertid också framföras av praktiska orsaker eller av rättviseskäl, utan att det fanns en ideologisk laddning. Det var tydligen fallet då *Wasa Tidning* 1839 argumenterade för att jurister och särskilt domare borde kunna finska. Tidningen utgavs av hovrättsnotarien C. J. Boy, som samtidigt verkade som censor. Han konstaterade att folkets behov i fråga om gudstjänster och religionsundervisning tillgodosattes med lärare som kunde båda språken. Man måste dock förundra sig över det förakt och de fördomar mot finskan som lett till att en stor del av ståndspersonerna inte vårdat sig om den ringaste kunskap i språket. Motviljan mot finskan var så stor att ståndspersoner som råkade uppsnappa ett eller annat finskt ord betraktades som angripna av en farlig smitta. Detta hjälpte ändå inte eftersom ståndspersoner från Finland led "utan skonsmål, den förödmjukelsen, att man, genast igenkännande dem på sin dialekt, säger dem 'bryta på Finska'". Allmogem hade inte klagat över svenskans dominans vid domstolarna, men kände en viss oro över tjänstemännens bristande kunskaper i "ur-invånarnes språk". Boy påpekade emellertid att bristande kunskaper i finska kunde utgöra ett problem med tanke på rättssäkerheten, och dryftade

möjligheten att använda tolk eller bisittare. Han kom ändå fram till att språkundervisning vid universitetet vore den bästa lösningen.²⁹

Också personer som protesterade mot Snellmans krav på att göra finskan till bildningsspråk på svenskans bekostnad accepterade tanken att finskan var den svensktalande bildade klassens ”rätta” eller ”egentliga” modersmål. Tanken kan skönjas i det porthanska tidevarvet och förfäktades av Åboromantikerna (E. G. Ehrström, A. I. Arwidsson). När Snellman förde fram den med enfasc godtogs den av en betydande del av den bildade klassen – meningsskiljaktigheterna gällde tidpunkten och sättet för finskans införande. Uppfattningen innebar att finskan och dess förespråkare hade ett tolkningsföreträde i diskussionen om den bildade klassen och dess språk. Den svenskspråkiga allmogen i kusttrakterna nämndes ibland, men stod i huvudsak utanför diskussionen fram till 1840-talet, då finshetsrörelsen tack vare Snellman blev både starkare och radikalare. Först då ”upptäcktes” den svenskspråkiga befolkningen. Dess öde blev föremål för diskussion, och därmed blev språkfrågan också en nationalitetsfråga.

Den nyromantiska inställningen till de bildades modersmål ter sig inkonsekvent, men man bör beakta att uttrycket inte hade en konkret betydelse: ”i grunden hörde de till den finska nationaliteten och dennas språk var således teoretiskt också deras – praktiskt kunde nu för deras eget vidkommande ingenting ändras”, har Werner Söderhjelm konstaterat.³⁰ Ur ett svensksinnat perspektiv var med Axel Lilles formulering många ”naiva hänförelse för de finsk-nationella idealens för-

verkligande” så stor att den sträckte sig ända till ”språklig och kulturell självuppgivelse”. Åtminstone i teorin lämnades förverkligandet länge till följande generation. Den egna generationen koncentrerade sig på att uppjobba språket och tillvarata litteratur, tradition och historia.³¹ Den mödosamma inläringen av ”modersmålet” inleddes i större skala av 1840-talets studentgeneration.

Man kan kalla hänförelsen för det finska naiv, men det var i så fall en naivitet som finländarna delade med många andra folk. Uppfattningen att en persons riktiga modersmål kunde vara ett språk som ifrågavarande inte behärskade var heller inte okänd i Europa. Estniskans och lettiskans budskap framfördes först av tyskspråkiga pastorer. ”Naiviteten” är efter de insatser som gjorts av Miroslav Hroch snarast att betrakta som ett oundvikligt första skede i de små folkens utveckling. Moralskt speglade sympatin för den svagare parten ett rättvisepatos, ibland rent av dåligt samvete för dess ställning. Prästsönerna Sven Elmgren från Pargas och C. G. Estlander från Lappfjärd, senare grundaren av Svenska litteratursällskapet, intresserade sig för finskan som ”folkets språk, det folk som Runeberg skildrat i *Elgskyttarne*” – det språk som var ”det ringaktade, obildade och försummade språket”. Ställningstagandet för den svagare parten stöddes av den hegelianska övertygelsen om dennas oundvikliga seger. När Estlander med tiden tillägnade sig en mera svensksinnad inställning åtföljdes den också av ett avståndstagande från hegelianismen.³²

Adjunkten i filosofi, ärkebiskopens brorson J. J. Tengström formulerade i *Aura* 1817 ett kulturprogram byggt på fin-

ländsk särart, skild från Sverige. Han pläderade för en inhemsk kultur för att skapa ett enhetligt folk: de bildade och obildade talade olika språk och hade därför blivit främlingar för varandra. Tengströms artikel utmynnade i att bildningen skulle vara finsk – vilket inte hindrade att litteraturspråket fortsättningsvis skulle vara svenska. Tengström krävde att klyftan mellan bildade och obildade skulle överbryggas (genom att ämbetsmännen lärde sig finska).³³ Tengströms argument skärptes i J. G. Linséns artikel ”Om finsk nationalitet”. Liksom Tengström ansåg Linsén att litteraturen skulle bli finsk, närmast till innehåll, motiv och hållning, medan svenskan skulle bibehållas som litteraturspråk.³⁴

A. I. Arwidsson diskuterade 1821 konsekvenserna av att Finland från fosterbygd i det svenska riket blivit ett självstyrande fosterland. Det gällde nu att frigöra sig från allt främmande och utveckla den egna nationaliteten, som för Arwidsson och hans meningsfränder var den finska.³⁵ I en annan uppsats samma år hävdade Arwidsson att man främst borde skydda det inhemska modersmålet; så länge det fanns kvar kunde de som talade det gemensamma språket uppfatta sig som en nation. Arwidssons betoning av sambandet mellan nationalitet och språk utmynnade i ett fördömande av all främmande inblandning i nationaliteten. Den finska nationaliteten borde med de finska folksångerna som utgångspunkt skapa en rent finsk nationell kultur.³⁶

Med sina för tiden radikala krav framstår Arwidsson i fråga om betoningen av språkets betydelse som en föregångare till Snellman och till extremfennomanerna. Genom sin strid mot myndigheter och

censur blev han en föregångare också till 1860-talets radikaler.³⁷ I Arwidssons strävan ingick ingen medveten tanke om att svenskan borde utrotas i Finland; han var djupt fäst vid Sverige och svensk kultur. Som landsflykting i Stockholm inarbetade han å andra sidan självklart svenska folksånger och historiska källor från Finland i sina materialutgåvor.³⁸

Finska Litteratursällskapet

Grundandet av Finska Litteratursällskapet 1831 var en milstolpe vars betydelse har diskuterats. Den traditionella finsk-nationella uppfattningen såg sällskapets tillkomst som ett naturligt led i finskans frammarsch och sällskapet framför allt som en stödorganisation för forskning och publikationsverksamhet rörande finska språket och finsk folklore, bl.a. för utgivningen av Lönnrots *Kalevala* 1835. Litteratursällskapet uppstod som en liten krets kring universitetslektorn i finska C. N. Keckman, protokollet skrevs inledningsvis på finska och verksamheten var i mycket upplagd för att stödja Keckmans verksamhet. Enligt Matti Klinges tolkning togs sällskapet 1832 över av den krets av intellektuella som brukar kallas Lördagssällskapet. Protokollspråket byttes till svenska och till ordförande valdes professor E. G. Melartin, en regeringens man som var personligen bekant med kejsaren. Sällskapet blev i efterdyningarna av revolutionsåret 1830 en halvofficiell lojal finsk-nationell organisation som förverkligade ”en officiell nationalism”. I detta perspektiv blir litteratursällskapet ett inslag i den finländska elitens lojalitetspolitik, en kejsartrogen lojalistisk-konservativ nationalism, en fortsättning på de

höga ämbetsmännens Finlandspolitik från storfurstendömet's första tider, men nu iklädd den nya tidens ideologi, den etniska nationalismen. Ideologin betonade landskapet och det tålmodiga och trogna folket, oberört av den franska revolutionens idéer, genomsyrat av en gammaldags pliktmoral.³⁹ Detta slag av nationalism kunde förkunnas i Nikolaj I:s Ryssland, förutsatt att den var ett opolitiskt antikvariskt kartläggande av språk, seder och bruk. Genom inriktningen på folket och dess språk betonades samtidigt distansen till Sverige.

Historikern Irma Sulkunen har emellertid kritiserat Klings tolkning som alltför "utstuderat" rationell. Den blir vilseledande genom att den inte beaktar den konfliktfyllda dynamiken i sällskapets tidiga år. Sulkunen ser de drivande krafterna i spänningarna mellan två linjer i synen på språk och nationalitet. Den västliga utgjorde en akademisk bildningsnationalism, som stod fjärran från folket, medan den östliga siktade på ett omedelbart ibruktage av folkets språk och ett förverkligande av nationalitetsideologin. Klyftan mellan riktningarna var inte enbart ideologisk utan avspeglade en skillnad som kom att bestå långt framåt i tiden. Finskhetsivrare med en bakgrund i västra Finland hade oftare en ståndspersonsbakgrund eller hade lärt sig finska först i vuxen ålder, medan finskhetsivrarerna från östra Finland oftare kom från miljöer där de hade lärt sig finska som barn.⁴⁰

På 1840-talet framträdde den "savo-karelska" fraktionen inom studentkåren. Den upprättade kontakt med allmogen bl.a. genom skrifter i tecknet av den praktiska fennomani som inspirerades av Snellman. De ideologiska linjerna

Runosångarna Olli Kymäläinen och Pietari Makkonen avbildade av Gustaw Daniel Budkowski under ett besök i Helsingfors 1845. Intresset för att "beskåda" runosångarna hade sitt motstycke i studenternas iver att söka sig till den finska kulturen i inlandet.

var dock inte särskilt distinkta – olika betoningar levde parallellt i en språkligt heterogen kulturell nationalism ända in på 1860-talet då den utmanades av en politisk nationalism som strävade efter en situation där finskans rättigheter drevs i hegemonisk riktning. Härefter stod en kulturellt orienterad, socialt folklig och politiskt liberal savo-karelsk fraktion mot en västlig fennomangruppering där Yrjö Koskinen började etablera sig som ledare. Båda fraktionerna hade dock en hög uppfattning om sin egen roll. Man ville representera folket, men inte att detta skulle representera sig självt.

Trots motsättningarna rådde det inget tvivel om *Kalevalas* enorma betydelse och genomslagskraft – som till en del bestod trots att en stor del av entusiasterna inte kunde läsa verket på originalspråket, utan måste vänta på den svenska översättningen till 1841. Vid Finska Litteratursällskapets marsmöte 1836 deklarerade preses, professorn i vältalighet J. G. Linsén:

Finland i besittning af dessa episka dikter, skall med upplyftande själfkänsla lära sig att rätt förstå sin framtida andeutveckling. Det skall kunna säga till sig sjelft: "Äfven jag har en historie."⁴¹

Polemik om sänkt kulturnivå

De argument som finshetsivrarnas motståndare oftast tillgrip gällde bildningen: finskan var ett outvecklat språk utan egentlig litteratur och skulle så förbli under en lång tid. Försök att övergå till eller bygga upp en nationell kultur på detta språk var för det första onödiga eftersom landet redan hade en germansk bildning på hög nivå med anknytningar till europeisk högkultur. För det andra skulle en övergång till finska innebära en kultursänkning, många steg tillbaka i utvecklingen och ett bildningstomrum som skulle fyllas av det ryska språket.

Hösten 1844 publicerade prosten Tolpo i Tammela under signaturen "En finne" en insändare i *Åbo Tidningar* där han hävdade att Finland framskridit för långt på civilisationens bana för att vara hjälpt av "ett så litet odlat språk som finskan". Insändaren hade tidigare refuserats av tidningen *Saima*. Tolpo ansåg att en nationell utveckling var omöjlig eftersom landet alltid lytt under och varit beroende av mäktigare grannar. Den finska na-

tionaliteten behövde dock inte vara dömd till undergång; nationaliteten kunde bibehållas också i länder med flera språk (Frankrike, Storbritannien, Förenta Staterna), även om man antog annat språk, andra seder och institutioner. Som levande bevis anfördes irokeser, chippewas, irländare och gaeler – detta gjorde "irokes" eller "irokesvän" till ett slagord i den fortsatta debatten.⁴² Tolpos insändare bemöttes av Elmgren i *Morgonbladet*; denne framhävde att man måste vara antingen "klenmodig, inskränkt eller tillhörig en främmande nation" för att tvivla på att strävandet, när det en gång blivit väckt, skulle bli framgångsrikt. Inte ens förtryck och "sveticerings-försök" hade förmått beröva finnarna deras nationalitet.⁴³

Genombrott

Den tidiga finshetsrörelsen var såsom man kan vänta sig enligt Hrochs schema varken militant eller riktad mot någon annan grupp. Ett drygt halvsekel senare skildrade August Schauman dess första tider i storfurstendömet:

Nationalitetskänslan lefde i allas bröst. I fråga om de finska språksträfvandena rådde knapt någon allvarlig meningsskiljaktighet. "Fennomani" var visst icke ett obekant ord, men alla voro ungefär lika gode fennomaner. I fennomanin, sådan den då var, låg ännu ingenting fiendtligt emot svenskhet eller något annat.⁴⁴

Finshetsivrarna bestred att de nedvärderade den svenska bildningen, men situationen hade förändrats:

För det andra visste man ännu för hundra år tillbaka ej af ett finskt folk, såsom ett ifrån

det Svenska skildt: Finnarna – åtminstone ståndspersonerna i vårt land – kände ej och kunde ej känna annat än att de voro Svenskar, och de hade äfven hitintills varit det med glädje och med ära. Att skilja sig från Sverige hade således *då* varit detsamma, som att skilja sig ifrån sig sjelf – från sitt eget lifs grund; ty ingen Finsk nationalitet fanns att sätta i stället, ja icke ens aningen derom.⁴⁵

Under perioden mellan revolutionerna 1830 och 1848 slog finshetsrörelsen igenom och blev en kraft att räkna med, särskilt vid universitetet där 1840-talet dominerades av "den nationella frågan" och den tidiga fennomanin. Inkörsporten till perioden var Finska Litteratursällskapets grundande och utgivningen av *Kalevala* 1835. Ända till början av 1840-talet handlade det inte om någon språkstrid i egentlig mening.

Året 1844 kan betecknas som ett symboliskt genombrottsår. J. V. Snellman började i Kuopio ge ut *Saima*, som höjde både kvaliteten och den polemiska skärpan i opinionsbildningen. Studenterna förvandlade det programmatiska hävdandet av finskan som nationens "egentliga" modersmål, som få behärskade, till faktisk språkkunskap förvärfvad genom vistelse bland folket i det inre av landet.

Under revolutionsåret 1848 problematiserades förhållandet till Ryssland. Andra politiska och kulturella frågor än den nationella frågan trädde i förgrunden, särskilt den nationella idealism som under 1840-talet dominerade den studerande ungdomens ideella strävanden. Den nya tidens tankar omfattade positivism, radikalism och begynnande naturalism. C. G. Estlander, som blev student 1850, ansåg att studentlivet befann sig i upplösnings-tillstånd.⁴⁶ Olika synsätt på språkfrågan

framfördes och bäddade för en emotionell laddning, som motiverade termen "språkstrid". August Schauman hade tidigare levt "i den förtroligaste gemenskap med det finska språkets varmaste och ifrigaste förkämpar":

Men aldrig hade jag hört något ord uttalas af verklig hätskhet och fiendtlighet emot svenskheten, den svenska kulturen i landet; dennas historiska berättigande hade man erkänt, äfven om med all makt måste arbetas på att åt finska språket bereda den plats detsamma naturligen tillkom i litteraturen och på alla samhällslifvets områden. Aldrig, såsom sagt, ett fiendtligt ord förrän om hösten 1858, då jag vid ett tillfälle fick höra en mer än vanligt begåfvad och fint bildad ung man i sin nationella entusiasm fara ut i de bittraste ord emot den svenska kulturen såsom en våldsamt förtryckande makt, från hvilken man med hvilka medel som helst borde frigöra sig; hela det svenska elementet måste från landet bort, – sådan var ungefär parolen.⁴⁷

Schauman konstaterade att det kring Snellmans professorskateder vuxit upp ett nytt ungt släkte, jungfennomanerna, som senare samlades kring Yrjö Koskinen⁴⁸. Till radikaliseringsen och polariseringen bidrog också Snellmans auktoritära ledarstil, som ibland stötte också hans anhängare.

Med sin radikalare, koncisare och vetenskapligt grundade nationalitetsteori och sin provocerande retoriska förmåga, liksom också stränga krav på förverkligande av finshetsrörelsens mål, kom Snellman att skärpa och politisera motsättningarna. Han var sällan lika radikal i praktiken som i sin dogmatiska framtoning, men hans stridssignaler togs upp av ungdomen, visserligen i den både försiktiga och grandiosa stämning som präg-

lade 1840-talet. Detta var också Topelius tema i promotionsdikten 1844:

Vid Irlands strömmar, i Böhmens berg
och Ungerns,
Går högt det rop, att folken må
varda unga
Af egen livskraft och kasta från sig
den lånta;
Det ropet har ekat starkt i Suomis fjäll.

Ett folk! ett land! ett språk! en sång
och en visdom!
Från sjö till sjö och från barm till barm
gå orden.
Ur egna källor Suomis floder rinna;
Ur egna källor rinne dess framtid opp!
Hvi Lönnrot gick att slocknande sånger
samla,
Hvi gick Castrén att teckna förvridna
dragen
Af fjerran hedars sorgsna Suomi-
fränder,
Om ej för ljudande ord: ett folk!
en stam!⁴⁹

Topelius ansåg senare att man vid denna promotion kunde höra det första tama rytandet av ett ungt lejon, som sedan fick namnet fennomani.⁵⁰ Lejonet må ha rutit, den följande perioden dominerades av finshketersrörelsen som formulerade diskussionens agenda och för en tid även tolkningsföreträdet. Tiden var emellertid inte bara det finska lejonets – allt ägde rum under dubbelörnens vingar, vilket inte minst framgår av en annan dikt av Topelius. Året innan, 1843, hade han i *Helsingfors Tidningar* låtit publicera en hyllningsdikt tillägnad kejsaren:

Hvem bär nu verldens mäktigaste
krona?
Hvem länkar Ryska örnen flygt,
den stora,
Som öfver vida länders rymd ses throna?

Hvem skall dess makt befästa och
förstora?
Hvem skall dess kraft med fredens ro
försona,
Och bjuda mörkret sig i ljus förlora?
...
Hvem skådar allt, hvad tidens förlåt
täcker?
Från Ålands skär till Sitkas – blott
ett rike,
Ett land, en thron, en makt, ett folk
sig sträcker;
Ej verlden skådat förr den thronens
like.⁵¹

Också i en hyllningsdikt var det rätt extremt att tala om ett land och ett folk, i synnerhet med tanke på att Topelius i promotionsdikten uppenbart talade om ett annat folk som inte hade språk, sång och visdom gemensamt med folket i "Thronen utan like". Det var där fråga om riksfolket, d.v.s. undersåtarna, och i promotionsdikten om Suomis folk, d.v.s. "medborgarna" i storfurstendömet eller den finska delen av detta folk. Dualismen störde tydligen Topelius; när "Thronen utan like" trycktes om i *Ljungblommor* I två år senare, d.v.s. ett år efter promotionsdikten, ändrade han raden så att den hänvisade till rikets storlek och inte till dess enhetliga folk: "En thron kring jordens niondel sig sträcker". Det var ett budskap som gick hem hos finlänarna. *Turun Wiikko-Sanomat* hade 1821 konstaterat: "Wenäjän Waltakunta on Suurin Riiki maailmassa."⁵²

Upptäckten av det svenska folket i Finland

I äldre finlandssvensk självuppfattning finns ett avgörande moment, en uppenbarelse. Den 2 maj 1858 diskuterade Ny-

ländska studentavdelningen den av fil.mag. Gustaf Magnus Cederhvarf framlagda diskussionsfrågan "Är nyländska svenska allmogens assimilation med den finska att förutse och äro vi berättigade att söka befordra densamma?". Frågan anknöt givetvis till det föregående decenniets entusiasm för finskan och Cederhvarf besvarade föga överraskande sin fråga jakande. Vid mötet framlade emellertid civis Axel Olof Freudenthal ett skriftligt inlägg med rubriken "Böra vi önska den Svenska nationalitetens undergång här i landet och dess sammansmältning med den Finska", en fråga som han besvarade bestämt nekan- de. Den svenska nationalitetens undergång borde minst önskas av dem "såsom sjelfva varande svenskar både till språk, börd och födelseort (en Svensk koloni)". Tvärtom borde assimilationen motarbetas

genom den svenska befolkningens höjande i bildning och genom att lära den inse att den, fastän i politiskt hänseende *ett* folk med det finska, likväl i nationelt vore en gren af den Skandinaviska stammen, emellan hvilken och den finska den sålunda skulle komma att utgöra en förbindande länk i framtiden, då Finland såsom den fjärde staten anslöte sig till Skandinavien, den enda tänkbara sjelfständiga ställning för Finland.⁵³

Den storpolitiska och skandinavistiska avslutningen väcker tanken att det kanske inte var helt utan skäl studentnationerna sedan år 1852 var förbjudna. Det som väckte livlig diskussion både vid mötet och senare var emellertid utmaningen mot tesen om det "egentliga" modersmålet som man borde återgå till så fort som möjligt. För Freudenthal innebar den "i sig sjelf ringa episoden" enligt hans självbiografi en vändpunkt:

Fjällen begynte falla från mina ögon, när jag eftersinnade: hvilka äro då *vi*? Äro icke då också *vi* en del af denna svenska befolkning? Med hvilken rätt skulle *vi* främja ett förfinskingsarbete? [...] Svaret kunde icke blifva mer än ett. Det gick upp för mig som en solklar sanning, det rotfäste sig hos mig som en bärgfast visshet: jag och många af oss äro ej finnar, utan rena svenskar, äro en del af "Finlands svenska befolkning".⁵⁴

I denna uppenbarelse avspeglade sig enligt Arvid Mörne, som skrev en biografi om Freudenthal, "den psykiska grund, ur vilken Freudenthals personlighet växer ut till en hövdings gestalt".

Diskussionen inom studentavdelningen avspeglade även Freudenthals definition av nationen, nämligen att nationen var en språkligt bestämd enhet. Dessa tankar utvecklade han i avdelningens tidning *Nylands Dragon*, där han slog fast att en nation bestod av en grupp människor som talade samma språk, medan ett folk utgjordes av en grupp som lydde under samma överhet och samma lagar.⁵⁵

Till en början var Freudenthal en hövding utan vikingar – i avdelningen stämpade kamratkretsen hans åsikt som "föga bättre än fosterlandsförrädisk". Han led själskval, men beslutade att det var i ett älskat fosterland han skulle uppfylla sin plikt och att han inte skulle emigrera. Snart slöt sig vänner och meningsfränder samman till ett "skandinaviskt förbund" och efter några år stod hela avdelningen på deras sida:

Ur denna plantskola hafva många goda kämpar för svenskhetsens sak i Finland sedan utgått, ett stort svenskt politiskt parti har uppstått och om den svenska nationaliteten i Finland en gång dukar under i striden mot sina allierade fiender, så skall

det åtminstone icke hafva skett utan kraftigt själfförsvär.⁵⁶

Till själfförsvaret hörde också Nylands nations byggnad. På Freudenthals förslag började studentavdelningen genast efter invigningen av Studenthuset 1870 planera och samla in pengar för ett eget hus. Planerna kritiserades på finskt håll för att vara både separatistiska och isolationistiska, men man gick vidare och kunde 1883 inviga sitt i en fritt uppfattad fornnordisk stil uppförda nationshus (ombyggt 1899). På fasaden kan man läsa devisen ”Stark

ström med egna vågor går genom hafvet”. Den symboliserar att den ensamme hövdingen skapat en ensam men stark fylking.⁵⁷

Den väg från uppenbarelse till samlingsrörelse och parti som beskrevs av Mörne i citatet ovan är en anslående bild, men den bortser helt från att Freudenthal ingalunda var den första eller enda som intresserade sig eller talade för den svenska allmogens behov.

Svensk allmoge i Finland

Existensen av en svenskspråkig allmoge i Finland var givetvis inte okänd och undgick inte heller att noteras av forskare. A. O. Freudenthal själv hittade uppteckningar om Kronobydialekten av H. G. Porthan, som tillbringade sina barndoms-

De svensksinnade såg gärna sig själva som vikingaättlingar. Detta framhövdes i Nyländska avdelningens ”fornnordiska hövdingahall” i avdelningens hus, som redan i sig sågs som ett separatistiskt företag inom studentkåren. På väggen det nyländska vapnet och Albert Edelfelts porträtt av Viktor Rydberg.

år i Kronoby och under studenttiden kon-
 ditionerade i Kronobys kapell Terjärv.
 Freudenthal betecknade Porthan som en
 banbrytare inom svensk språkforskning
 i Finland eftersom hans uppteckningar
 om dialektord och talesätt var de första
 bevarade uppteckningarna om någon av
 de svenska dialekterna i landet. Porthans
 arbete ska ses mot det faktum att man vid
 universitetet i Åbo i slutet av 1700-talet
 intresserade sig för det svenska språket
 och att flera av de ledande professorer-
 na argumenterade för att svenskan skul-
 le användas i akademiska sammanhang.⁵⁸

Biskop Jacob Tengström fortsatte Port-
 hans ansträngningar att åstadkomma en
 Finlands geografi och åtog sig på den rys-
 ke undervisningsministerns initiativ att
 utarbeta en sådan. Verket trycktes aldrig,
 men i de bevarade delarna skiljer författa-
 ren mellan å ena sidan "de öfre delarne"
 där invånarna behållit sin "forna enfald",
 bodde i rökpörten och kom tillrätta utan
 andra utländska förnödenheter än salt,
 å andra sidan kusten, där förhållande-
 na var annorlunda: "Bland de närmare
 mot sjökanten boende, och i synnerhet
 i de Svenska Socknarne, rår deremot en
 yppigare, men derjemte mer hyfsad och
 snyggare lefnadsart."⁵⁹ Motsvarande iakt-
 tagelser gjordes av resenärer. Abraham
 Hülpers noterade 1760 skillnaden mellan
 de finska inlandsbönderna, som framstod
 som främmande och avvikande, och de
 svenska, som var mera driftiga och kul-
 tiverade. Diktaren C. G. af Leopold var
 1789 angenämt överraskad av de nyländs-
 ka böndernas relativa välstånd och kulti-
 verade beteende. Man kan diskutera hur
 väl informerade resenärerna var. År 1800
 gjorde Franzén narr av den svenska miss-
 uppfattningen att det talades bara finska

i Finland. Frånsett dialekten var folket
 i Finland föga olik svenskarna ur "den
 mindre städade klassen."⁶⁰

Medvetandet om svenskan i Finland
 stärktes genom t.ex. F. P. von Knorrings
 arbeten om svenskans ljudlära och gram-
 matik 1844 och 1857 och den från Sve-
 rige inflyttade Lars Arnells påpekanden
 om provinsialismer i de böcker han re-
 censerade i *Åbo Underrättelser*. Traditio-
 nen med akademiska Ortsbeskrivningar
 fortsatte vid universitetet och författare
 som S. G. Elmgren (Pargas 1848) och B. F.
 Nordlund (Närpes 1866) kommenterade
 egenheterna i den svenska som talades i
 socknarna samt språkgränsen och kon-
 takterna över den.⁶¹

De svenska s.k. "kolonisterna" näm-
 nades i några sammanhang. År 1819 kons-
 taterade J. G. Linsén: "Att fordra svenska
 språkets bibehållande af det skäl, att några
 trakter af Finland bebos af svenska colo-
 nister, vore att stadga regeln efter ett obe-
 tydligt undantag."⁶² På denna punkt fick
 Linsén medhåll av E. G. Ehrström i upp-
 satsen "Finska språket betraktat såsom
 nationalspråk", den kanske viktigaste av
 Åboromantikens programmatiska texter.
 Ehrström nämnde de svenska kolonier-
 na, men uppgav att nybyggarna inte haft
 någon avgörande inverkan på den finska
 nationaliteten:

Ty så broderligen än Finska och Svenska
 landtmän redan i sekler bott bredvid hvar-
 andra i åtskilliga provinser av vårt foster-
 land, har dock olikheten i modersmålet
 uppdragit en skarp gräns dem emellan. Man
 träffar ännu i dag blott några stenkast ifrån
 hvarandra belägna Finska och Svenska byar,
 hvilkas invånare nästan alldeles icke förstå
 varandra, ännu mindre deltaga med hvaran-
 nan i närmare sällskapliga förhållanden [...].

Ehrström framhöll att kustborna inte var "försvenskade Finnar, utan såväl till språk som härkomst verkliga Svenskar, hvilka icke gerna kunna omskapas till Finnar". Den saknade nationalenheten skulle förvärras genom att de bildade klasserna, som "begått det felsteg som skadat oss", skulle "rätta allt hvad i vår bildning fått en onatienel riktning". Ehrström ansåg tydligen att frågan om den svenska minoriteten skulle lösa sig själv i ett finskt Finland.⁶³ Uppfattningen att det finska var primärt och det svenska något senkommet och sekundärt omfattades tydligen ganska allmänt. I ett brev till Jakov Grot 1839 betecknade Runeberg sig som "Sjelf en afkomling af coloniserade Svenskar".⁶⁴ Topelius konstaterade frankt: "Hela ståndspersonsklassen i landet, nio tiondedelar af städernas borgerskap och handtwerkare samt en talrik allmoge inwid kusterna äro till språk och bildning swenskar", men uppmanade särskilt ståndspersonsklassens mödrar att lära barnen finska för att fästa dem vid sitt fosterland och sitt språk.⁶⁵

Den svenska allmogen som ett folk

I vissa avseenden är uttrycket "den svenska samlingsrörelsen" vilseledande. Konceptionen överbetonar språkets roll och utgår från att de svenskspråkiga grupperingarnas bestämmelse var att "samlas" under svenskhetens paraply. Till en del blev detta slutresultatet, men läget såg länge annorlunda ut. Den stora sociala och regionala spridningen, förankringarna i bygd och elit kunde överbryggas först relativt sent. Före slutet av 1800-talet liknade den svenskspråkiga allmogens ställning i flera avseenden de grupper som Miroslav Hroch analyserar.

Ett kriterium som vid första anblicken förefaller att omöjliggöra en tillämpning av Hrochs schema på de svenskspråkiga i Finland är att de nationaliteter som Hroch diskuterar saknade en egen överklass och hade underordnats en främmande överklass. Överklassen i Finland talade och skrev samma språk som bönderna talade (men inte skrev). Det innebär inte att överklassen upplevdes som "egen" eller var det i någon objektiv mening. Överklassen var hela den finländska allmogens överhet, inte överhet enbart för de svenskspråkiga eller ett ledarskap i något slags Svenskfinland, som aldrig bildat någon enhet. Det är svårt att se den svenskspråkiga överklassen med dess kosmopolitiska inslag och den svenska allmogen som en härstamningsgemenskap.

Om de finskspråkiga och överheten betraktade varandra över både en språk- och en klassgräns, betraktade den svenskspråkiga allmogen och överheten ofta varandra över en klassgräns. Finlands storgods, i den utsträckning man kan tala om sådana, bruk och städer låg företrädesvis längs kusterna, alltså i de svenska bopätningsområdena. Även om det förekom en viss invandring innebar denna koncentration att vid konflikter stod svenska godsägare mot svenska torpare, svenska brukspatroner mot svenska smeder och svenska fabrikörer mot svenska fabriksdrängar.

Liksom på andra håll i Europa hyste överklassen endast ett svagt intresse för det etnografiska material som utförde dagsverkena. Den hade en ringa känsla för "sitt" folk, många källor talar om hur överklassen förhöll sig föraktfullt till allmogen. Överklassen kännetecknades ytterligare av en betydande intern splitt-

ring i företagare, intellektuella, byråkrater och officerare. Den höll dessutom under 1800-talets första hälft på att överge det språk som borde ha varit inbegreppet på gemenskapen med den svenska allmogen till förmån för en mödosam assimilering med den finska majoriteten. Den svenska överklassen var inte bara redo att överge sitt främsta band till den svenskspråkiga allmogen, utan den var också inställd på att den svenska allmogen skulle följa den in i förfinskningen. Som tidigare nämnts brukar man som svensknationalismens födelsestund räkna de diskussioner i den nyländska studentavdelningen 1859–1860 där A. O. Freudenthal nästan ensam argumenterade för att den akademiska ungdomen inte borde medverka till den nyländska befolkningens förfinskning.

Situationen 1809 var ny och ingen var förberedd, det tog t.ex. ett halvsekel för överklassen att upptäcka den svenska allmogen, åtminstone som politisk kraft. Den svenska allmogen uppfyllde kriteriet för ett historielöst folk, den var så historielös att dess historia skrivs först i våra dagar. I det nya läget kan den svenska allmogen ses som ett av de historielösa folken eftersom den historiska kontinuiteten den framför allt representerade bröts 1809. Om man accepterar samtidens bedömning att det fanns två svenskspråkiga folk i Finland, kan man konstatera att den svenskspråkiga allmogen i Finland inte intog en radikalt annorlunda ställning än finnar, ester, slovenar eller tjecker.

Det fanns givetvis särdrag i mobiliseringen i Finland. Om överklassen var unik genom att förfinska sig i betydande omfattning, var den svenska allmogen åtminstone ovanlig genom att som

sina ledare acceptera en överklass som den måste ha upplevt som i någon grad främmande. Överklassen stod å andra sidan länge främmande för allmogen och såg sig kallad till större uppgifter än att leda de svenskspråkiga kustborna. Med tiden såg man emellertid "interesseaggregering" som en lösning. Det innebar i praktiken att man sökte ömsesidig styrka i försvaret mot fennomanin, den ryska rikriktningsspolitiken och senare socialismen.

Man kunde också se de svenskspråkiga i Finland som ett exempel på Hrochs konstaterande att ett "kompartementaliserat" ståndssamhälle konserverar språkliga skillnader när de samtidigt fungerar som symboler för medlemskap i ett stånd. De svenskspråkiga illustrerar Hrochs konstaterande att bönderna var oersättliga som objektivt substratum för en nationell existens, men att deras subjektiva medverkan inte var nödvändig för att slutföra fas B med framgång, d.v.s. för att genomföra övergången till en massrörelse, där böndernas medverkan givetvis var central.⁶⁶ I klartext betyder detta att den svenskspråkiga allmogen kan inkluderas i en jämförelse med de historielösa, medan detta inte gäller balttyskarna som en jordägande kast utan "folk". Balttyskar och kejserliga byråkrater var långt fram i tiden likgiltiga för den nationella estniska saken och t.ex. inte redo att bereda andra sociala grupper plats i de adliga självstyrelseorganen.

I fråga om språkstriden talar man vanligen om två språkgrupper eller rent av två folk i Finland, men samtiden såg inte nödvändigtvis saken på samma sätt. Man talade om kust och inland, öst och väst, Nya och Gamla Finland, ståndspersoner och folk, men också i fråga om språk såg

samtiden annat än en tudelning mellan finskt och svenskt.

Tanken att den svenska allmogen utgjorde en folkgrupp avskild från både den svenskspråkiga överklassen och den finskspråkiga allmogen ter sig förmodligen främmande för den som är van att tänka i termer av en språkstrid mellan två parter och en svensk samlingsrörelse som samlade de svenskspråkiga i en nationalitet. För samtiden, för dem som levde i en tid då språkfrågan ännu inte utvecklats till en språkstrid och den svenska samlingsrörelsen låg i framtiden, var det emellertid ingen främmande tanke att det fanns två för varandra främmande eller rent av mot varandra antagonistiska svenskspråkiga grupper i Finland.

I sina folklivsskildringar 1858–1859 kritiserade författaren Otto Höijer den för finsheten svärmande överklassens ”oförlåtliga glömska” och ”ofattliga förakt” för den svenska allmogen och dess språk. Man hade glömt att ”det inom våra landamären finnes ett folk, som icke mäktigt det finska tungomålet, dock äro bröder af samma land och stad”. Inga tidningar eller tidskrifter upplyste dem om världens gång – Höijer förespråkade därför en svensk folktidning. Han dolde inte de svenska nylänningarnas starka avoghet mot finnarna, men inte heller den ”bottenlösa” klyftan mellan herremän och allmoge. Allmogen hade inte rönt någon förståelse från de bildade samhällslagrens sida och förhöll sig med misstänksamhet, inbundenhet och avoghet mot allt som härrörde från herremännen. Landsbygdsbefolkningen trycktes av bruken, egendomsherrarnas hårda regemente och pietismen.⁶⁷

Likartade erfarenheter redovisade Anders Svedberg i uppsatsen ”Några ord om

förhållandet mellan herre- och bondeklasserna i Österbotten” 1860. Allmogen var i allmänhet fientligt och misstroget inställd till herreklassen. Orsaken var de bildades nedlåtande och föraktfulla inställning. Ståndspersonernas vägran att erkänna allmogens människovärde väckte bitterhet. Svedberg antog att motsvarande sociala relationer var betydligt bättre i finska trakter.⁶⁸

Fredrik Cygnaeus var å sin sida starkt kritisk mot den svenska överklassen. Han ville att de som hade det skrivna ordet i sin makt ”borde göra åtminstone någonting för den del av Finlands befolkning, som hittills blifvit af dem behandlad såsom befunne den sig utom civilisationens allmänna lag”. Man visste inte mer om de svenskspråkiga än att de inte obetydligt överskred 200 000 personer. Det fanns småskrifter som spred upplysning bland den finska allmogen, men i detta hänseende hade man ”ej tänkt på vårt lands kustboer stort mer än på Hottentotterna”. Cygnaeus beskrev kustsvenskarna som sjöfarare och fiskare med en av havet präglad mentalitet, men också präglade av att hemlandet vänt dem ryggen: ”Gifves det någonting, som Finsk-Svenskarne hafva rätt att, både nu och i all framtid, förebrå oss andra, är det väl likgiltigheten och kolden, hvarmed de lemnats åsido.”⁶⁹

Cygnaeus och andras kritik av ståndspersonernas och den bildade klassens svek var inte enbart en företeelse som sammanhängde med ”upptäckten” av det svenska folket. Kritiken återkom i den svenska socialdemokratins angrepp på de svenskspråkiga borgarna kring sekelskiftet.

Gentemot påståenden om svenskans förestående borttynande var det viktigt att betona att språkgrupperna skilde sig

och var skarpt avgränsade från varandra. Skillnaderna betonades av folklivsforskningen. I det första häftet av *Album utgifvet af Nyländingar* betonade Freudenthal 1860 att landskapets svenska allmoge var ”skarpt skiljd från sina finska granar samt i hög grad stolt öfver och mån om sin nationalitet”.⁷⁰

Dualismen mellan romanernas och skillingtryckens folk återfanns inom den svenska språkgruppen. År 1927 konstaterade Arvid Mörne att den svenska nationaliteten i Finland omfattade två olika grupper. Den ena var ”de svenska landsdelarnas inbyggare”: ”Så långt tillbaka i tiden, som historiens ljus låter oss skönja nationalitetsförhållandena, ha dessa kust- och skärgårdssvenskar i stort sett innehaft sina nuvarande områden i Österbotten, Åland, Åboland och Nyland.” De hade

under århundradenas lopp troget hållit fast vid sitt språk och bevarat ett känslobetonat svenskhetsmedvetande. Den andra svenska gruppen var svårare att få grepp om:

Den består av ett över hela det finska Finland utbrett skikt, än glesnande och försvinnande, än tätande och bildande betydande nationella minoriteter. Den har uteslutande det forna politiska sambandet mellan Sverige och Finland att tacka för sin uppkomst. [...] Och liksom fordomtima uppvisar det även i vår tid en säregen social struktur: det utgöres i övervägande grad av element, som företräda den högre bildningen.⁷¹

”Landtfolk från Wasa trakten”, stålstick efter en målning av Adolf von Becker i Zacharias Topelius *En resa i Finland*. Under 1800-talets andra hälft blev också den svenskspråkiga allmogen, dess dräkter och folkliga kultur föremål för framställning i ord och bild.

Mörne medgav emellertid att det funnits en djup klyfta mellan de två grupperna, varvid bönderna framstod som de "egentliga svenskarna":

Och ur omsorger för dessa "egentliga" svenskers väl har nationalitetsrörelsen i det hela taget framgått. Å andra sidan: Finlands svenskspråkiga överklass ställer sig länge i stort sett avvisande mot dessa av Freudenthal ledda strävanden, som nu efteråt för oss te sig som en begynnande nationalitetsrörelse!⁷²

Mörne framhöll hur den del av överklassen som opponerade sig mot Snellman inte grep till svensknationella argument, d.v.s. att svenskan ägde berättigande i Finland som modersmål för en del av befolkningen, utan att man i stället förde fram konservativa och kulturaristokratiska argument. Man accepterade dock Snellmans tanke att finskan var den svensktalande bildade klassens "rätta" modersmål; striden gällde den lämpliga tidpunkten för att förverkliga Snellmans program för en återgång till "modersmålet".⁷³

Finland bestod alltså av tre befolkningsgrupper: den svenskspråkiga eliten, den svenskspråkiga allmogen och den finskspråkiga allmogen – den framtida finska eliten var än så länge en del av den svenskspråkiga eliten och så liten att den knappast kunde betraktas som mer än en opinionsgrupp. Uppfattningen accepterades också av de finsksinnade. De tenderade att betrakta den svenska allmogen som sekundär, medan den bildade klassen, dess språk och positioner var kärnpunkten i språkfrågan. Antti Thulé, kort senare Tulenheimo, konstaterade emfatiskt i ett tal vid Yrjö-Koskinens grav 1906: "Den svenska allmogen må leva i Guds frid, men den andra svenska mi-

noriteten här, alla statens och kommunens tjänare, de måste lyda och tjäna sin herre. De måste med sitt folk omfatta ett sinnelag, ett tungomål."⁷⁴

Också inom eliten betonade liberalerna att man inte på något sätt var speciellt lierad med den svenskspråkiga allmogen. Under diskussionen om grundandet av ett liberalt parti 1880 framhöll Leo Mechelin att liberalerna inte var ett motparti till fennomanin. Ett sådant bildade endast Freudenthals anhängare som Mechelin avfärdade som "en ringa fraktion svenskhetsivrare".⁷⁵ I utkastet till program för det liberala partiet 1880 avvisades "ultra-svekomanska" argument. Den svenska ståndspersonsklassen borde hjälpa finskan att uppnå en jämbördig ställning, inte minst för att den själv i många fall utgått ur den finskspråkiga allmogen. Liberalerna representerade principer ovanför allmogegrupper och deras språk:

Den bildade klassen är solidarisk med nationen i dess helhet: den har aldrig stått i närmare sammanhörighet med den svenska allmogen i landet än med den finska befolkningen. Och gemensam historisk utvecklingsgång har danat Finlands inbyggare till ett enda folk, en enda gemensam politisk nationalitet, liksom ock i alla tider den offentliga verksamheten i detta land varit gemensamt egnad hela befolkningens väl utan åtskillnad till språket.⁷⁶

Så sent som 1895 hävdade Mechelin på liberalernas vägnar att den svenska bildade klassen borde inta en viktig plats i landet, men att uppgiften "att blott verka för den svenska allmogebefolkningen synes en del av dess medlemmar för trång".⁷⁷

Om liberalerna avvisade "svekomani" och särskilda förpliktelser gentemot den

svenskspråkiga allmogen var det för att de inte ville splittra Finlands folk, som enligt dem borde utgöra en tvåspråkig helhet. Liberalerna var redo att sörja för denna historiska helhet. Andra hävdade åter att befolkningen blandat blod i så hög grad att man inte längre ens kunde identifiera olika grupper inom det finska folket. Anders Wareljus hade redan 1847 betonat sammanblandningen och språkbytena, som lett till att det till och med var svårt att uppskatta antalet finsk- och svenskspråkiga. I Nyland var, enligt Wareljus, både ståndspersoner och allmoge tvåspråkiga.⁷⁸ August Schauman lyfte å sin sida fram betydelsen av den gemensamma historien och religionen, de gemensamma sederna och institutionerna: ”Nej, finne och svensk i Finland ha för länge lefvat tillsammans, de ha gifvit åt och tagit af hvarandra för mycket, de äro för nära sammanblandade, för att de någonsin skola kunna skilja sina öden. De äro blefne *ett folk*.”⁷⁹

Intresseaggregering kring det svenska

Eliten hade olika alternativ. Parallellt med dagbladsliberalismen framträdde en riktning som i vissa avseenden stod liberalerna nära, men intresserade sig intensivt för språkfrågan och ett engagemang för den svenska ”bildningsformen”. Den s.k. *kultursvenskheten* associeras vanligen med C. G. Estlanders namn medan *bygdesvenskheten* representeras av A. O. Freudenthal.

Bland elitens tre alternativ dominerade liberalerna på 1860- och 1870-talen. Deras nedtoning av nationalitetsfrågor och språkkonflikter visade sig emellertid vara ett vikande alternativ. De två andra

alternativen innebar tvärtom en samling just kring språket, om också med olika betoningar. Trots att det fanns en skillnad mellan å ena sidan bygdesvenskheten som betonade det ”finlandssvenska folket” och Finlands ”svenskbygder”, å andra sidan kultursvenskheten som lyfte fram det svenska kulturarvet på samhällstraditionernas, kulturens och litteraturens område, framstod och framställdes ändå en svensk ”samling” som den enda framkomliga utvägen. Genom sammanslutning, eliminering av inbördes konfliktämnen och ”intresseaggregering” skulle man finna en minsta gemensam nämnare som oftast bestod av just språket. Svenska partiet, senare Svenska folkpartiet (grundat 1906), blev ett typiskt språkparti, ett paraplyparti, som följaktligen haft svårt att formulera ställningstaganden för hela språkgruppen i andra frågor än språket.

Problemen är lätta att förstå då Svenska partiet skulle representera och sammanjämka intressena hos arbetsgivare och arbetare, stadsbor och landsbor samt personer från regioner med olika orientering. Variationerna i fråga om kulturell orientering, samhällssyn och levnadssätt var betydande. Inte ens språket, den minsta gemensamma nämnaren, var entydigt. För att skapa denna gemenskap måste man övertyga en halvtysk Viborgspatricier och en Närpesbonde eller en tvåspråkig arbetare i Helsingfors och en köpman i Gamlakarleby om att de hörde samman för att de talade samma språk. Det var inte lätt eftersom de idiom personerna talade visserligen måste betecknas som svenska, men inte alltid var inbördes förståeliga.

Lösningen på dilemmat var mobiliseringen, d.v.s. att genom föreningar och nätverk knyta de svenskspråkiga till

varandra och till den svenska saken. När svenskspråkiga sjöng i kör på svenska, läste samma tidningar, sparade pengar i samma bank, idrottade och deklamerade dikter inom svenska organisationer, knöts de samman med gruppen och bildade en gemenskap som inte längre byggde enbart på språk.

Studier av språk och folk

Svenskan i södra Finland behandlades första gången systematiskt av A. J. Hipping i ett föredrag vid Vetenskaps-Societeten i april 1846 (föredraget trycktes följande år). Nylänningarnas språk var en i allmänhet lättförstådd ren svenska. I Hippings ungdom talades den nyländska dialekten mera allmänt, men nu hade nästan alla bildat språket efter den rena svenskan, sådan den talades av ståndspersoner; det var endast i umgänget inbördes som det gamla språket numera användes. Utvecklingen tog fart genom det förakt som mötte alla som i sällskapslivet förrådade bekantskap med bondspråket. Nyländskan ansågs vara en "råbråkad och förderfvad Svenska", som ställdes på nivå med "den slags Svenska som af obildade Finnar talas". Hipping betecknade nyländskan som "en språkdialekt som redan håller på att nästan dö ut". Han avsåg därför inte att utarbeta någon grammatik eller uttalsregler eftersom nyländskan aldrig kunde bli skriftspråk och allmogen dessutom till största delen inte kunde skriva.⁸⁰

Hipping slog fast att den nyländska dialekten fränsett några till ursprunget finska ord var helt självständig och oberoende av finskan. Med tanke på den av svenskspråkiga bebodda smala kustremsan tydde mängden svecismer i tavast-

länningarnas, savolaxarnas och karelarernas finska på att dessa länge stått i kontakt med svenskspråkiga i en beroende ställning:

Den Skandinaviska folkstammens öfverlägsenhet i bredd med den stilla och tåliga Finnen, äger ett talande bevis för sin sekler långa tillvaro uti den Finska Dialect som talas i Åbo och Nylands län, där språkets rot onekligt är ren Finsk, men i sin utbildning antagit en tydlig prägelse af sina behärskares sätt att tänka och uttrycka sig.⁸¹

Här framfördes en tidig variant av iakttagelsen att svenskan och finskan är väsensfrämmande i fråga om grammatik och syntax, men semantiskt, d.v.s. till begreppsvärld, liknar varandra som en följd av en gemensam historia. Finskan var ingen beståndsdel av den nyländska dialekten, inte heller tyskan, vilket fick Hipping att rikta blicken mot Hälsingland, men dialekterna söder om Norrland föreföll att ha rätt litet gemensamt med allmogens språk i Nyland. Däremot fann Hipping överraskande många överensstämmelser med isländskan eller snarare den gamla norröna tungan. Den egentliga nyländskan, som talades i Mellersta Nyland från Pernå till Helsinge, hade ett uttal som påminde om isländskan.⁸²

Hipping fascinerades av de enligt honom oförenliga tolkningarna att svenskarna skulle ha undanträngt finnarna, men ändå uppvisade så ringa påverkan av finskan i sin dialekt. Frågan var en grundsten i fäderneslandets historia. När och varifrån hade de svenskspråkiga kommit, och vad hade gett anledning till "en Colonisation så stor och ovanlig, att till och med Islands befolkning med den ej kan jämföras"? Hipping var skeptisk mot

den traditionella kolonisationshypotesen, som också framförts av Porthan, just för att språket inte visade några spår av växelverkan. Hipping framhöll att de personer som Erik den helige påträffade vid sin ankomst inte nödvändigtvis var finnar i etnisk mening, utan lika väl kan ha omfattat svenskar, som hade haft kontakt med kristendomen långt före korstågen. Hipping ponerade därför en skillnad mellan hälsingar och svenskar och att det i Finland talats två skandinaviska språk, det norröna målet och de svenska senkomlingarnas svenska.⁸³

I Finska Litteratursällskapets årsbok *Suomi* 1847 beskrevs svenskarna i fråga om språkförhållanden, klädedräkt m.m. i samma anda och linneanska klassificering som i en österrikisk *Völkertafel*, med beskrivning av olika folks seder, egenskaper, klädsel och mentaliteter. "De österbottniska Svenskarne" skilde sig genom skarpare språkgränser mot finnarna genom att angränsande byar dominerades av någondera språkgruppen: "detta härflyter af det agg och den motvilja som de skilda nationerna här hysa, och alltid hyst mot varandra".⁸⁴ Både Hipping och Wareljus kritiserades för att tona ned motsättningarna inte minst genom att hävda att de svenskspråkiga i Finland saknade folkdiktning.

Tidningen *Ilmarinen* i Vasa publicerade i april 1848 en lång osignerad insändare med rubriken "Till fosterlandsvänner". Insändaren var uppenbarligen skriven av J. O. I. Rancken, som inledningsvis framhöll att varje notis om något fosterländskt var ett bidrag till fäderneslandets historia och efterlyste underrättelser om folkets lynne, karaktär, bildningsgrad, levnadsätt, föda, klädnad och lyx samt sagor,

fornsånger, minnesmärken, historiska traditioner, seder och folkvisor. Den föreslagna undersökningen borde omfatta de svenska bosättningsområdena, som dithills inte uppmärksammats.⁸⁵

Rancken omfattade den snellmanska doktrinen att språket bestämde nationaliteten och att den svenskspråkiga allmogen alltså hade svensk nationalitet, rent av var en del av det svenska folket. Rancken ställde inte den svenskspråkiga allmogen i relation till den likaså svenskspråkiga överklassen och associerade inte sig själv med allmogen, som avsöndrad från Sverige tvingats söka en egen väg.⁸⁶ När Rancken och hans lärarkollega L. L. Laurén övertog *Ilmarinen* från 1851 uppgav de att tidningen skulle börja publicera österbottniska svenska folksånger och sägner, vilket man också gjorde. De svenska folksångerna ansågs visserligen vara underlägsna de finska för att de var yngre och inte äkta folksånger, men de gav material för en bedömning av den svenska allmogens karaktär och bildningsgrad.⁸⁷

År 1848 stormade det på de flesta håll i Europa, men i Finland var det lugnt och året utmärktes av patriotiska stämningar vid majfesten på Gumtäkts äng, då studenterna för första gången sjöng "Vårt land" till Pacius melodi. Om majfesten gick i dessa tecken kan året också ses som ett slags öppning för svenskhetsrörelsen. Den svenskspråkiga allmogen hade som ovan framgått uppmärksammats också tidigare, men under Europas "galna" och Finlands patriotiska år framfördes alltså både en programskrift för forskning om "Svenska folket" i Finland och en konkret skildring av en del av detta folk. Utan att pressa in förloppet i en förbestämd form kan man säga att Hipping och Rancken

en samt E. O. Reuter, som år 1848 publicerade en allmogeskildring från Åland, inledde Hrochs första fas för de svenskspråkiga i Finland.⁸⁸ Ett drygt decennium senare förde Freudenthal och hans landsortsstudenter detta vetenskapsorienterade upptäcktsskede vidare mot en andra fas.

På 1840- och 1850-talet framfördes emellertid att den svenska allmogen kommit i skymundan trots att den utgjorde den egentliga svenska befolkningen i Finland. Tanken vann med tiden ett allt starkare stöd och allt mera passionerade förespråkare. Freudenthals ”uppenbarelse” hade till och med en mycket likartad föregångare, då studenten K. J. Edelsköld 1852 i Västfinska studentavdelningen uppträdde mot K. G. Leinbergs artikel ”Om Fennomanien”. Han ironiserade vanvördigt över den hegelianska exercisen:

Enligt en del nyare logikers deduktioner borde denna fråga ungefär så här afgöras: i Finland måste finnar bo; dessa måste tala finska; alltså: I Finland måste talas finska. Men då nu de skarpsinnige ”på empirisk väg” komma till den obehagliga vissheten att i Finland på ett ologiskt sätt äfven Svenskar bosatt sig, så är ingen af dem så ”enfaldig” att han ej genast hittar på att abstrahera från en sådan småsak, som för ”idén” är af ingen betydelse.⁸⁹

Edelsköld antog i enlighet med en dåtida uppfattning att de svenska ”kolonisterna” kommit senare och trängt undan finnarna, men deras nationalitet hade inte blivit en annan trots att de slagit sig ned i ett land som efter befolkningsflertalet kallades Finland – liksom inte heller de engelsmän som utvandrat till Amerika blivit indianer. Edelsköld betonade att han inte motsatte sig finnarnas rätt att få

bildning på eget språk, han yrkade bara på att man inte skulle gå till den motsatta ytterligheten ”och förneka den Svenska nationaliteten samma oförrytterliga rättighet och det gör man om man förnekar den en framtid – om man förnekar dess rätt att existera och fritt utveckla sig i vårt land”.

Leinberg genmälde att finshetsivrarna aldrig avsett att som hämnd påtruga kolonisterna finskt språk och finsk nationalitet. Utom kolonisterna fanns det emellertid andra som talade svenska, om också på ett ”ursprungligen onaturligt sätt”. Under stormaktstiden förträngdes finskan ”våldsamt” från Finlands bildningsanstalter och bildade umgängeskretsar. Den s.k. fennomanin försökte återköpa ”dessa finska folkets naturliga ’possitioner’ såsom bildningens språk i landet”.

I detta skede ingrep August Schauman i debatten. Han underkände den etnografiska synvinkel som såg språket som enda kriterium för nationalitet. I överensstämmelse med den liberala uppfattningen och Ernst Renan hävdade han att en lång samexistens, samma religion, samma seder och institutioner, kort sagt historien, i Finland hade medfört att svenskar och finnar blivit ett folk. Genom att de båda språkgrupperna oupphörligt blandats fanns det knappast någon som med bestämdhet kunde säga sig vara av rent finsk eller svensk stam, vilket var det ouplösligaste bandet. Edelsköld ansåg dock att finnen till sin själ var närmare befryndad med sina stamförvanter på andra sidan Ural än med svensken i Finland. De bildade klasserna kunde inte verka som ett förbindelseband eftersom deras bildning var helt svensk. Han ansåg att den unga oppositionen framkallats av några

”radikala bemödanden att blott sätta det Finska i tillfälle att lefva hos oss, men den var inget annat än en yttring af nationalkänslan, en protest emot det Svenskas utrotande från vårt land”.⁹⁰

Bland de många omnämnandena av den svenska allmogen utmärkte sig Otto Höijers folklivsskildringar med kåserier, utläggningar om folklynnet, folkvisor och dialektprov. Inga tidningar eller tidskrifter upplyste den svenska allmogen om världens gång – som tidigare nämndes förespråkade Höijer därför en svensk folktidning.⁹¹

Liksom tidigare finshetsrörelsens upptäckt av det finska folket var svenskshetsrörelsens möte med folket i mycket en bekräftelse på och en symbol för ”rötter”, för att den svenskspråkiga eliten inte var en lösryckt, kosmopolitisk utväxt eller rent av parasit på ett finsk(språkigt) folk. Den hade sina egna rötter i myllan. En närmare kontakt med detta folk upprättholdes först med organisations- och upplysningsarbetet i samband med svenskshetsrörelsens uppbyggnad.

Den svenska allmogen användes också som argument i polemiken mellan Schau-man och Snellman 1859–1860. Schau-man betonade den gemensamma historien som grunden för nationaliteten och påpekade att en tiondedel av landets befolkning var svensk. Svenskan skulle inte försvinna inom en överskådlig framtid. Snellmans uppfattning om den svenska befolkningens framtid var ambivalent. Å ena sidan framhöll han att det inte var den svenska befolkningen som hade undertryckt finskan och att dess språk var ”temligen likgiltigt”. För en del av Snellmans anhängare var svenskarnas försvinnande dock ett axiom. I Historisk-filologiska studentfa-

kulteten yttrade C. G. Brotherus att den svenska befolkningens bildningsbehov kunde försummas eftersom ”densamma skulle försvinna eller förfinskas och sålunda kunde saklöst försvinna”.⁹²

Redan långt före Freudenthals ”uppenbarelse” hade det formats en självbild bland de svenskspråkiga i Finland, som i sina huvuddrag levt vidare till våra dagar. I själva verket kan man tala om en annan ”uppenbarelse”. Våren 1843 begav sig några studenter från Helsingfors på fotvandring för att studera finskt språk och kulturliv. Bland dem befann sig den tidigare nämnde J. O. I. Rancken, som insjuknade och ofrivilligt måste konvalescera i några veckor utan annat sällskap än svenskspråkigt bondfolk och Rasks isländska lexikon. Detta väckte många tankar och han inledde 1848 insamling av den svenska befolkningens minnen i dikt och sed.⁹³

Grundelementen i den självbild som höll på att ta form var att den svensk-språkiga allmogen bar upp den egentliga svenskan. Den var väsensskild från den svenskspråkiga överklassen, som var ett tunt skikt som bredd ut sig över hela landet, men som egentligen inte hade något gemensamt med allmogen. Skillnaderna var så stora och kontakterna så sporadiska att man kunde säga att de formade två olika folk, som i någon mån hölls samman av ett språk. Till detta bör fogas reservationen att det språk den bildade överklassen talade och skrev var något annat än allmogens dialekter. Ett annat grundelement som etablerades fram till omkring 1860 var att både finshetsrörelsen och den svenska överklassen förhöll sig likgiltigt och föraktfullt till den svenska allmogen. Här fanns element till ett an-

nat triangelndrama än det mellan finskt, svenskt och ryskt.

Folklivsskildringar

J. L. Runebergs diktning kan betraktas som en inledning på realismen i den meningen att den innehåller representanter för låga skikt, till och med de lägsta som inhysingar och tiggare i aktiva roller. Allmogetyper från svenskösterbottniska socknar förekommer hos Zacharias Topelius, men skönlitterära skildringar av specifikt finlandssvenskt folkliv växte fram först efter att A. O. Freudenthal formulerat svenskhetsrörelsens program i slutet av 1850-talet. Två noveller av Ernst Odert Reuter från 1848 utspelar sig i svensk bygdemiljö, men tematiken gäller primärt en uppgörelse med pietismen. Tio år senare (1858) utgav Otto Höijer *Bilder ur folklivet i Västra Nyland* där novellutkast blandades med folkvisor och dialektprov. Utöver denna tematiska spridning strävade författaren att tränga ned i folkdjupet och klargöra de socialt betingade villkoren för den svenska folkstammens framtid och finna utvägar för den svenska allmogens andliga uppräckning.⁹⁴

Under de följande decennierna utkom få verk, och folklivsskildringarna tog fart först med åttiotalets realistisk-demokratiska diktning då intresset ökade för de små i samhället, bl.a. hos K. A. Tavaststjerna och Jac. Ahrenberg, som inte egentligen skildrade svenska allmogemiljöer. 1880- och 1910-talen blev emellertid något av en blomstringstid för just detta slag av litteratur. Som Mari Koli har konstaterat inspirerades folklivsskildringarna både av det moderna genombrottet i den nordiska litteraturen och av finskspråkiga folklivs-

skildringar – författare som Juhani Aho, Minna Canth och Pietari Päivärinta fick stor uppmärksamhet också i svenskspråkiga tidningar, och deras verk översattes till svenska. Dessutom fanns det en tydlig koppling till svenskhetsrörelsen: ”Folklivsskildrarna kom att delta aktivt i diskussionen om de svenskspråkigas situation och framtid i ett Finland, där finskans ställning blev allt starkare”, konstaterar Koli.⁹⁵

Till dem som skrev folklivsskildringar hörde bl.a. Petrus Nordmann och Adèle Weman [Parus Ater]. På åttiotalet debuterade Anders Allardt (1885) och Oskar Behm (1886); bådas verk kännetecknades av seklets verklighetskärlek och sanningskrav. Allardt beskrev det dödliga hotet från förfinskningsen av svenska bygder genom inflyttning av billig finsk arbetskraft som lockades till storgodsen samt torparnas rättslösa ställning. Han förde in jordbruksarbetarna i den svenska litteraturen i Finland. Behm skrev starkt naturalistiskt, det fanns sällan något försonande i de ofta trista öden han skildrar, särskilt tröstlösa kvinnoöden. Både Allardt och Behm lyfte fram de orättvisor och problem som uppstod på grund av den tilltagande industrialiseringen. I likhet med flera finskspråkiga författare tog de avstånd från den romantiserade bild av allmogen som Runeberg presenterat. A. J. Nygren beskrev åter mera godmodiga, naiva och komiska sidor av allmogens liv i Österbotten och utnyttjade lustiga ordvändningar, ordstäv och ordspråk. Han beskrev också moderniseringen, kulturbrytningen mellan gammalt och nytt på den österbottniska landsbygden. Ina Lange [Daniel Sten] beskrev städernas småfolk. I *Berättelser från Fin-*

land (1890) gav hon skarpt iakttagna bilder av livet i Helsingfors.⁹⁶

Josefina Bengts, av Roger Holmström betecknad som "allmogediktingens naturbegåvning", förde traditionen vidare; hon skrev etnografiskt betonade, fartfyllda berättelser på Pernåmål. Hennes berättelser kan ses som uttryck för strävan efter att dokumentera de finlandssvenska traditioner som annars riskerade att glömmas bort. Bengts beskriver därför seder, ordspråk och sägner ur allmogens liv.⁹⁷

Paul Verner Lybeck höll sig till en annan tradition och skrev på ett arkaiserande, fornlådigt språk, som inte talades av österbottniska bönder. Målarinnan Hanna Rönnerberg gav kring sekelskiftet 1900 ut fyra novellsamlingar med åländska motiv såsom postfärder och bondbrolopp, autodidakten Erik Karlsson Ramsdal skildrade åter utskärsfiskare och Amerikafarare. John William Nylander beskrev i *Sjöfolk* 1–4 sjömännens liv.⁹⁸

Åttioalets folklivsskildringar skrevs med en dokumenterande ambition av författare som lyfte fram den ena sociala miljön och geografiska regionen efter den andra. Om eftervärlden minns dem är det uttryckligen som allmoge- och bygdeförfattare. Tioalets allmogeskildrare omfattade några av de mest kända svenskspråkiga författarna för vilka folklivsskildringar var bara en genre bland flera. De skrev en konstnärlig prosa och anlade ett psykologiskt grepp på finlandssvenskt folkliv och på allmoge, hantverkare och städernas småfolk. Hos Runar Schildt var – särskilt i Räfsbacka-novellerna förlagda till Antbytrakten vid Lovisa – miljön mäterligt beskriven, men inte som ett självändamål. Samma miljöer användes av Sigrid Backman, som

opponerade sig mot politiseringen och moderniseringens avarter. Den nyländska landsbygdsmiljön och torparnas förhållanden skildrades av Hugo Ekhammar i romanen *Under torparsolen* vid en tidpunkt (1922) då miljön höll på att försvinna genom torparfrigörelsen. Helle Hellberg beskrev åländskt och nyländskt folkliv och skrev de enda två statarromanerna i svensk litteratur i Finland.⁹⁹

Arvid Mörne var kanske den främste "folklivsskildraren". En stor del av hans produktion i olika genrer berör problem av central betydelse för den svenskspråkiga kustbefolkningen: jordfrågan, förfinskningen, klyftan mellan stad och land och mellan elit och folk, de lagtrogna lot-sarnas kamp mot förryskningen. Mörne kämpade för de stora humanitetsprinciperna: frihet, jämlikhet och broderskap och han drevs av sin uppfattning

[...] att det inte fanns en så ensam allmoge som den finlandssvenska: smått sedd över axeln av sin bildade klass, betraktad med ovilja av folkmajoriteten som önskade höra endast ett språk i Finland och bortglömd av stamfränderna i Sverige, som kallade dem – finnar.¹⁰⁰

Jacob Tegengren beskrev ordkarga och styvsinta österbottningar i två samlingar prosanoveller (1918, 1920), medan Ernst V. Knape i novellsamlingen *Österbottningar* (1916) gav livfulla beskrivningar av salskyttar, religiösa väckelserörelser och fjärrlängtan till Amerika. Alexander Slotte utmärkte sig främst genom dikter i folkton, men gav också ut två samlingar novellistiska skildringar av livet i Karlebynejden.¹⁰¹ A. O. Freudenthal utgav 1882 broschyren *Om svenskarnes inflyttningar till Finland*.

Det realistiska måleriet sökte också sina motiv i allmogens vardagsmiljö. Den åländske konstnären Karl Emanuel Janssons *Gosse undfägnas med mjölk*, skiss I från 1869.

Upptäckten av folket gav i sin tur upphov till ett ökat intresse för folkspråk och folklig kultur. Folkkulturen och dess manifestationer i spelmansmusik, folkdans och historiska tablåer kunde användas som manifestationer av en etnografisk särart för en grupp och för att avgränsa dess territorium. Bo Lönnqvist har ställt upp ett likartat schema som Hroch med tre stadier i samspelet mellan folkkulturen som realitet (den historisk-etnografiska verkligheten) och som fiktion (ideologiska konceptioner om den historisk-etnografiska verkligheten).

Fas a) i Lönnqvists schema består av "upptäckten av folket", insamling och publicering av dess språk och kultur. Denna fas är nära nog identisk med Hrochs fas A, vilket är naturligt eftersom den uttryckligen är kulturellt inriktad på dokumentationen av folkets kultur.

Fas b) är en fortsättning på de kulturella aspekterna genom ett återupplivande av folkets kultur, bl.a. genom scenframträdanden.

Fas c) motsvarar Hrochs massorganisation och består av en institutionalisering av mönstren från fas b) i särskilda organisationer för folkkultur. Å andra sidan ges det etno-kulturella materialet en genuinitetsstämpel av dessa organisationer och förlänas därmed ett nytt ideologiskt symbolvärde, som även bidrar till att avgränsa gruppen i tid och rum.¹⁰²

I inledningsskedet spelade Svenska landsmålsföreningen i Finland (se avsnittet nedan) en central roll. Den grundades 1874 på initiativ av Freudenthal. Verksamheten koncentrerades till en början på dialekter och folkmål. Föreningen byggde snart upp imponerande samlingar, som överlämnades till Svenska litteratursäll-

skapet 1908. År 1927 tog föreningen initiativet till Folkmålskommissionen och ombildade sig 1932 till Föreningen för nordisk filologi.¹⁰³ Det tredje skedet representerades av Föreningen Brage.

Landsmålsföreningen

Fredrik Cygnaeus kan betraktas som en av upptäckarna av det svenska folket i Finland. I artikeln "Ett vågadt projekt" (1860) föreslog han konkreta åtgärder såsom att grunda ett folkblad på svenska.¹⁰⁴ Hans "projekt" hade emellertid fortfarande en riktning uppifrån ned till folket som i egenskap av läsare tog emot den bildning och upplysning som ståndspersoner förmedlade. I den landsmålsförening som Freudenthal grundade 1874 var folket i en mening fortfarande ett objekt, nu visserligen för forskarens och samlarens vördnadsfulla blick. I Landsmålsföreningens verksamhet var folket emellertid också ett subjekt både som skapare eller bevarare av språk och tradition och genom en social breddning som insamlare och bearbetare av sina egna traditioner.

Inspirationen kom från Uppsala där man grundat dylika föreningar i tolv nationer – typiskt nog alla utom Stockholms; det var landsbygdens arkaiska, rena språk som intresserade, inte stadsmålsens hybrider. Vetenskapligt byggde föreningarna på uppvärderingen av dialekterna och den jämförande språkvetenskapens frammarsch och utvidgning också till talspråket. Verksamhetsidén var att medlemmarna på sina hemorter under ferier eller annars skulle samlas i språkprov nedtecknade med ett särskilt ljudbeteckningssystem. Vidare borde ordspråk, folksägnor, visor, skrock m.m. upptecknas; forskning

i språk och folklöre stod nära varandra. Landsmålet var en resurs för förnyelse av högsspråket. I *Vikingen*, som rapporterade om grundandet av föreningen, konstaterades att man i Finland hade hävdad att inget behövde göras, underförstått att svenska språkets vård ålåg rikssvenskarna. Ungdomen omfattade dock ett värdigare och mera fosterländskt tänkesätt. Man kunde vänta rika fynd ur ”våra delvis mycket fornartade och i allmänhet högst litet kända landsmål”.¹⁰⁵

Även om landsmålsföreningen i sin krets räknade forskare i nordisk filologi och historiker respektive arkivarier är det påfallande att många studerade och utbildade sig för helt andra ämnen och karriärer än humanistiska och s.k. nationella vetenskaper. De intresserade sig för sin hembygds dialekt och folktro, och detta slag av insamling kunde utföras av ”amatörer”. Deras intresse låg alltså på ett annat plan än det professionella och kan kanske utöver svenskhetsideologin jämföras med den uppspirande hembygdsrörelsen. Detta kan ses som uttryck för en nationell manifestation och mobilisering kring språket.

Intensivast blev engagemanget bland personer som både studerade nordisk filologi och var engagerade i den svenska mobiliseringen. Ett gott exempel är Johannes Klockars. Han anslöt sig tidigt till landsmålsföreningen, som leddes av hans akademiska lärare Freudenthal och Herman Vendell. Han började forska i sin hembygds språk och inledde arbetet med att sammanställa en ordbok och en grammatik över Malaxmålet. Han höll föredrag om pronomina i Malaxdialekten, om skrock och vidskepelser från Malax samt å-ljudet i svenskan. År 1889 fick han ett

stipendium av Svenska litteratursällskapet för insamling i Övermalax. Hans studie över Malaxmålets ljud- och formlära trycktes i *Folkmålsstudier* 1933.¹⁰⁶

Engagemanget är lätt att förstå hos en person som Klockars, som kunde kombinera studier och yrke och övervägde en vetenskaplig insats, men många av ”landsmålingarna” studerade ämnen som inte hade någon direkt anknytning till nordisk filologi eller folkkultur i Finland. I stället drevs de av ett intresse för hembygden och eventuellt av ett politiskt engagemang för svenskheten i Finland.

Vilka var då landsmålingarna, som de ibland kallade sig? Föreningens medlemsförteckning 1874–1891 anger till vilka studentavdelningar de totalt 177 medlemmarna hörde och betecknar 60 procent som nylänningar, 25 som österbottningar och 15 som västfinnar. För största delen (151) finns uppgift om födelseort och de anger en lägre andel nylänningar (44 procent). Majoriteten av medlemmarna var födda på landsbygden, men städernas andel var ganska hög (45 procent), i Nyland utgjorde stadsborna till och med en majoritet (52 procent). Det urbana elementet förstärks av att högre skolor fanns bara i städerna, och nästan alla blev studenter från några skolor i Helsingfors, Åbo, Vasa och Borgå.¹⁰⁷

Nylänningarna var klart överrepresenterade bland landsmålingarna eftersom nylänningarna utgjorde bara 29 procent av de inskrivna studenterna i de tre avdelningarna i början av 1870-talet. Freudenthals nyländska elever och meningsfränder var alltså särskilt i början ganska framträdande. För många verkar det ha varit en hederssak att skriva in sig vid ankomsten till universitetet, andra väntade någon termin.

Landsmålingarnas sociala bakgrund motsvarar till en del uppfattningen om en social breddning av stödet för den svenska rörelsen. Bland föreningens grundare (dem som anslöt sig 1874) var åtta bondesöner (16 procent), bland dem som anslöt sig 1881–1890 var sexton söner till bönder och fem till arbetare (27 procent). Andelen bönder och arbetare var klart högre än inom studentkorporationen i genomsnitt i slutet av 1860-talet (9 procent). Även om talen är små kan man alltså tala om en viss social breddning. Frågan är bara hur mycket detta innebar då det bland landsmålingarna fanns ett starkt aristokratiskt inslag. År 1874 fanns det flera söner till godsägare och höga ämbetsmän respektive präster och lärare än bondsöner.

Hur ska man då bedöma landsmålingarnas roll? De representerade en social breddning som dock inte ska överdrivas. Det fanns medlemmar ur lägre skikt, men högre skikt och mellanskikt var också väl företrädde, vilket inte förvånar i fråga om en universitetsutbildning. Landsmålingarna spelade förmodligen sin viktigaste roll som aktivister och som bärare av Freudenthals nationalitetstankar. De var starkt svenska. Endast några hade gått i finsk skola, och bara en förfinskade sitt namn: bondsonen Karl Henrik Henriksen, mekaniker vid en telefonförening, bytte namn till Sorva. Landsmålingarna bildade en svensk kader för Svenska partiet; när lärarna sökte sig till nya skolor byggdes också partiets nätverk ut.

Landsmålingarna utgjorde ett folkligt element, och de var högt kvalificerade att föra svenskhetens sak framåt och vidare. Folkligheten neutraliserades eller balanserades av en ström av politiskt hemlösa liberaler efter 1880 och byråkratiska ele-

ment som kände sig hotade av den avancerande finskheten. Detta skapade en bredare social struktur än finshetsrörelsens och hindrade Svenska partiet från att utvecklas i riktning mot ett småbrukarparti. Med tillägg från dessa ståndspersonsgrupper utvecklade den svenska befolkningen en mer eller mindre fullständig social struktur. När den finska befolkningsdelen gjorde detsamma stod här två grupper

Svenskfinland visualiserades första gången med territoriell avgränsning på omslaget till Svenska folkskolans vänners kalender 1897.

med en utvecklad eller fullständig social struktur mot varandra.

När folket en gång upptäckts blev det redan innan det blev en resurs i den allmänna rösträttens politik ett emotionellt ankare för den bildade klassen. De bildade började i masspolitikens tidevarv känna sig isolerade och rotlösa utan anknytning till ett folk, d.v.s. en jordbrukande och i de svenskspråkigas fall också fiskande befolkning, som representerade både något genuint svenskt och genuint folkligt. Behovet av en sådan folkgemenskap var så starkt att det uppträdde också i miljöer som stod ganska långt från detta slag av folk.

När landsmålsföreningen grundades utgick man från upptäckten av allmogen. Centrala identitetsbegrepp, som gavs konkret form i verksamheten, präglades: det språklig-etniska, det tillbakablickande kontinuitetsbetonande traditionella och det hembygdsframhävande territoriella. Dessa faktorer förankrade föreningen i tid och rum. Det man betonade var det ålderdomliga och germanska, vilket knöt svenskarna i Finland till urgamla västliga, germanska, nordiska och svenska rötter. Därtill betonades det regionala i form av landskapet och manifesterat i folkdräkter. De första uppvisningarna av revitaliserad folkkultur (dräkter, dans, sång och musik) ägde rum 1866 och 1875, ännu utan differentiering enligt språk. Landsmålsföreningens första soaré 1888 var redan helsvensk, en tradition som gick vidare till de av Svenska folkskolans vänner ordnade svenska sång- och musikfesterna, börjande från 1891. Vid festerna betonades de svenska bygderna som en helhet, vilket manifesterades första gången då pärmen på SFV:s kalender återgav den kust-

remsa som samlingsrörelsens ideologer myntade som "det svenska Finland" eller "Svensk-Finland" (från 1920-talet).¹⁰⁸

Svenska litteratursällskapet i Finland

Finska Litteratursällskapet hade grundats redan 1831, men det kom att dröja mer än fem decennier tills den svenskspråkiga motsvarigheten, Svenska litteratursällskapet i Finland, grundades. Initiativet togs av C. G. Estlander, som tillsammans med Axel Lille besökte A. O. Freudenthal i dennes hem där planerna diskuterades. Vid den här tiden var Estlander professor i estetik och modern litteratur vid universitetet och hade tidigare tagit initiativ bl.a. till grundandet av *Finsk Tidskrift*. Freudenthal innehade den extra ordinarie professuren i svenska språket och litteraturen, och Lille var huvudredaktör för den svensksinnade *Nya Pressen*. Samtliga var svensksinnade, men Lille anslöt sig inte till den nationalitetsteori som Freudenthal representerade – Freudenthal företrädde den s.k. bygdesvenskheten, medan Estlander var en centralgestalt inom kultursvenskheten. Att Estlander ändå vände sig till Freudenthal och Lille har av Torsten Steinby tolkats som att han ansåg sig behöva en så bred bas som möjligt för att kunna genomföra planerna på grundandet av ett litteratursällskap.

Sällskapet grundades under medvetet manifestativa former. I samband med ett välbesökt medborgarmöte på Societetshuset Runebergsdagen den 5 februari 1885 fick en interimstyrelse i uppdrag att skicka ut anmälningslistor. Resultatet blev att 1 066 personer anmälde sig. Litteratursällskapet skulle alltså tydligt vara en modern medborgerlig organisation med betalande

medlemmar, inte en vetenskaplig akademi. Det konstituerande mötet hölls den 7 maj i universitetets solennitetssal, dagen efter att nationalskalden Runebergs staty avtäckts under högtidliga former. Mötet godkände stadgarna för det nya sällskapet, vari inskrevs att det stiftats "till åminnelse av Johan Ludvig Runeberg". I samband med det första styrelsemötet valdes Estlander till ordförande och Freudenthal till vice ordförande. Universitetet var starkt representerat i styrelsen genom att hela fem av medlemmarna var professorer. Även Statsarkivet var representerat genom Reinhold Hausen, medan R. A. Renvall kom från universitetsbiblioteket.

Det nya sällskapets program var brett formulerat och innefattade ett flertal vetenskapliga uppgifter såsom forskning, insamling, bearbetning och utgivning av historiskt, språkvetenskapligt och folkloristiskt material. Därutöver skulle sällskapet bl.a. stödja forskare och författare genom utdelning av pris. Som Steinby har konstaterat präglades hela programmet "av tanken på att hävda och stärka den svenska folkgruppens intellektuella aktiviteter vilket åsyftade en svensk samling som ett primärt fosterländskt intresse. Därigenom fick programmet sin fak-

tiska, om än inte direkt utsagda politiska karaktär".

På sällskapets första årsfest, den 5 februari 1886, sade Estlander uttryckligen att litteratursällskapet hade en politisk uppgift eftersom den rådande situationen gjorde att det nu var viktigare än någonsin att "gå tillbaka till det förflutna, för att där hämta kraft och mod ur bildningens frukter, vilka icke kunna beskattas eller borttagas". Han beskrev Finland som en farkost som styrdes av det svenska arvet och på så vis hindrades från att slå i spillror "på en främmande kust". Som Steinby har konstaterat torde det ha varit uppenbart för alla åhörare att den främmande kusten var Ryssland, och att det var fennomanin som kunde tvinga fartyget ur kurs. Sällskapet blev emellertid aldrig något forum för den hetsiga språkdebatten, men det uppfattades ändå på fennomanskt håll som ett politiskt vapen, i synnerhet genom att sällskapet i sitt namn och syfte skrivit in nationalskalden Runebergs "åminnelse". Omständigheterna gjorde att Svenska litteratursällskapet genast från starten blev något av ett kulturellt flaggskepp för den svenskhetsrörelse som nu tog ny fart.¹⁰⁹

Klyvning

KLYVNINGEN AV BILDNINGSVÄSENDET

Den komplicerade process som med en betydande förenkling har kallats den svenska samlingsrörelsen i Finland utspelade sig på flera nivåer och inom olika sektorer. Fram till 1919 hade Finland ett enda universitet, som finansierades av staten. Möjligheterna att driva en egen kulturpolitik på universitetsområdet bestod delvis av att kontrollera de vetenskapliga samfund som växte upp kring universitetet, särskilt för de nationella vetenskaperna, framför allt modersmål, historia och traditionsvetenskaper. Litteratursällskapen (det finska grundades 1831 och det svenska 1885) spelade en viktig ideologisk roll för att definiera finskhet respektive svenskhet. De finansierades delvis med insamlingar, donationer och medlemsavgifter, men statligt stöd blev med tiden avgörande. Det gällde också lärdomsskolan, som var en i huvudsak statlig sektor. Kampen om skolornas språk och skolväsendets utbyggnad var intensiv i lantdagen på 1870- och 1880-talen. I centrum stod språkpartierna. När finskhetsrörelsen inte fick igenom sina krav i önskad takt gick man in för att grunda privata skolor, som både vidgade utbildningsmöj-

ligheterna på finska och verkade som ett påtryckningsmedel för att senaten skulle påskynda utbyggnaden av de finskspråkiga statsskolorna.

På utbildningens lägsta nivå, folkskolenivån, var förhållandena annorlunda. Folkskolan var en kommunal angelägenhet och dess utveckling var beroende av graden av kyrklig kontroll och böndernas (o)vilja att finansiera folkskolor. För det privata initiativet stod det klart att agitation behövdes för att få bönderna att se folkskolan som allmogens skolform. De organisationer som framför allt hade hand om detta arbete, Kansanvalistuseura (Folkupplysningssällskapet, 1874) och Svenska folkskolans vänner (1882), bedrev alltså verksamhet för att uppmuntra bönderna att bygga ut folkskolväsendet, men understödde också direkt skolor (läroböcker, fastigheter) och bedrev fritt folkbildningsarbete. Genom sina kontakter med lokalnivån kom språkgruppernas folkbildningsorganisationer också att spela en viktig roll i gruppernas nätverk. De verkade som ett slags stabsorganisationer i mobiliseringen. Deras skriftutgivning kan ses som en uppföljning av studenter-

nas utgivning av folkskrifter på 1840-talet. Verksamheten fick en betydande omfattning – som exempel kan nämnas att de österbottniska studenterna år 1861 beställde 3 000 exemplar av Finlands grundlagar på finska och 500 på svenska för utdelning i Österbotten.¹

Kampen om skolspråket

Språkfrågan i Finland präglades i hög grad av att den gällde utbildningsfrågor. Eftersom kampen framför allt gällde den bildade klassen och dess språk framstod den till universitetet ledande lärdomsskolan och universitetsutbildningen som avgörande för båda parterna. Det var där den framtida eliten utbildades, och endast den vägen kunde ett genomgripande språkbyte äga rum.

Kring 1870 tillspetsades kampen om läroverkens språk. I landet fanns nio skolor som ledde till universitetet. Endast vid elementarläroverket i Jyväskylä och vid två parallellavdelningar försiggick undervisningen helt på finska, i de övriga främst på svenska. Frågan gällde framför allt den svenskspråkiga ståndspersonsklassens framtid. Yrjö Koskinen deklarerade 1867 att den viktigaste frågan var skolornas förfinskning. Den svensksinnade tidningen *Vikingsen* konstaterade å sin sida 1874 att den som behärskade skolorna behärskade framtiden. Liberalerna ville undvika detta slag av val och hävdade att en tvåspråkig bildad klass var nödvändig för landet som en sammanhållande kraft. Det var statens och lärdomsskolans uppgift att upprätthålla och utvidga denna överklass. Målsättningen att finskan skulle bli jämbördig med svenskan 1883 förutsatte att den bildade klassen blev två-

språkig i tillräcklig utsträckning. För att främja tvåspråkigheten förordnades 1865 att skolorna skulle använda finska som undervisningsspråk i några ämnen. Inom skolvärlden var man missnöjd med de pedagogiska svårigheter detta förde med sig och förespråkade en återgång till användningen av ett enda undervisningsspråk. De svensksinnades inflytelserikaste ledamot C. G. Estlander hävdade åter att det inte var skolans sak att främja social mobilitet, utan att stärka bildningen i olika skikt. I motsats till folk- och realskolor var lärdomsskolan en skola för den bildade klassen. Den var nästan helt svenskspråkig, och därför borde undervisningsspråket i lärdomsskolorna vara svenska. Estlander ansåg att modersmålet var ett fädernearv som föräldrarna borde ha rätt att överföra till sina barn, också på orter som Uleåborg, Kuopio och St: Michel.²

De finsksinnade krävde att lokal-språksprincipen skulle införas, d.v.s. att skolans undervisningsspråk skulle fastställas enligt språkförhållandena i skolans omgivning. Det innebar i praktiken krav på finska som undervisningsspråk. Liberalernas stöd för tvåspråkighet var känt, även om de snart avstod från kravet på två skolspråk. *Vikingsens* standpunkt innebar något nytt då tidningen krävde att undervisningsspråket skulle följa språkfördelningen bland eleverna. Tidningen höll strikt fast vid principen att var och en skulle få undervisning på sitt modersmål, även om detta förutsatte parallellklasser. I besvärliga fall skulle svenskan dock ges företräde eftersom den var ett gammalt kulturspråk som erbjöd en kortare väg till civilisationens skatter. Tidningen höll fast vid dessa principer så länge den utkom (fram till 1874).³

När det gällde undervisningsspråket utgick båda språkgrupperingarna från en demokratisk princip, men drog helt olika slutsatser. Koskinen framhöll att folket inte var skyldigt att bekosta skolgången för en främmande ståndspersonsklass. Lärdomsskolan var avsedd för hela folket och alla publika skolor för alla stånd. Antalet lärdomsskolor borde dimensioneras enligt folkgruppernas storlek.⁴

Vikingen höll fast vid minoriteternas rättigheter och betraktade inte de finsksinnades ståndpunkt som demokrati utan som ett uttryck för ”en art af hersklystnad” och majoritetstyranni, som gick ut på att framställa det finska folket som liktydigt med den finska befolkningen. Den av de finsksinnade konstruerade motsättningen mellan det finska folkspråket och den svenskspråkiga byråkratin stupade på att svenskan också var ett folkspråk i Finland. De finskspråkiga må ha varit fler, men bildningen vilade nästan helt på de svenskspråkiga. Det finsksinnade *Morgenbladet* opponerade sig åter mot att all kritik av de svenskspråkiga stämplades som kritik mot den svenska bildningen.⁵ Liberalerna prioriterade å sin sida en utbyggnad av realskolorna, men på finskt håll sågs detta som ett sätt att styra finskspråkiga elever bort från latinskolan och ämbetsmannabanan.

Vikingen slog vakt om de enskilda elevernas rätt till en sådan skolbildning de önskade. Det vore oskäligt ifall en befolkning på hundra personer, som skickade fler elever till en skola än en majoritet på tusen personer, tvingades gå i en skola med majoritetens språk som undervisningsspråk. Resonemanget var relevant för tiden kring 1870. Åren 1853–1867 rekryterades 65 procent av Finlands studen-

ter ur ståndspersonsklassen, som bestod nästan enbart av svenskspråkiga familjer. Å andra sidan ändrades förhållandena med inrättandet av finska skolor.

Vikingen motsatte sig bestämt tvåspråkiga skolor, som ansågs utgöra en fara för elevernas personlighetsutveckling, och betonade de nedärvda emotionella värden som var knutna till modersmålet. Tidningens individualistiska utgångspunkt var också strategiskt klok med tanke på de små utsatta svenskspråkiga minoriteterna i inlandet. Om alla fick rätt till skolgång på sitt språk, kunde detta bli deras och deras skolors räddning, vilket var en av den tidiga svensketsrörelsens målsättningar.⁶

År 1871 förordnades att skolorna med vissa undantag skulle övergå till ett enda undervisningsspråk, som senaten fick rätt att fastslå. Detta innebar att tyngdpunkten i konflikterna kring undervisningsspråket koncentrerades sig till verkställandet av språkförordningen i de enskilda skolorna. Enligt den skulle vissa ämnen på de högre klasserna undervisas på det andra inhemska språket. Tillämpningen väckte livliga protester i skolorna och i lantdagen. När senaten 1888 förordnade att Finlands historia och Finlands kyrkohistoria skulle undervisas på det andra inhemska språket väckte det förbittring att undervisningen om finnarnas forntid skulle försiggå på svenska. Bestämmelsen upphävdes 1903, men fröjden över att alla ämnen skulle undervisas på modersmålet förminskades av att detta inte gällde ryska språket och litteraturen där undervisningsspråket var ryska; från 1914 gällde detta också Rysslands historia.⁷

Skolinsamling

Striden om skolorna nådde en höjdpunkt i början av 1870-talet och koncentrerade sig till Normallyceet i Helsingfors. Chefen för ecklesiastikexpeditionen Casimir von Kothén beslutade 1869 att lyceets finskspråkiga avdelning, som hade inrättats två år tidigare, skulle dras in eller snarare att skolan inte skulle kompletteras med nya finska klasser. Kejsaren tillät emellertid en fortsatt utbyggnad 1870. År 1872 flyttades den finska avdelningen till Tavastehus, trots att alla fyra stånden lämnade in en gemensam petition mot flyttningen. Den starkaste protesten mot senatens skolpolitik var emellertid de finsksinnades insamling 1872–1876 för en privat skola, som fick namnet Helsingfors finska elementarskola (Helsingin Alkeiskoulu).

Finskhetssivrnarnas främsta mål var till en början att uppnå samma ställning som svenskan, vilket skedde på 1860-talet i form av en utfästelse om jämlikhet. Detta kunde endast åstadkommas genom en stark satsning på finska i skolorna för att utbilda tjänstemän som kunde finska. Det föreföll emellertid som om senatens och von Kothéns skolpolitik både saboterade dessa strävanden och isolerade fennomanerna i lantdagen från kejsaren. I detta skede beslutade fennomanernas ledare att "folkviljan" borde manifesteras på något annat sätt än genom en underdånig petition. Resultatet blev en "utomparlamentarisk" demonstration i form av en skolinsamling.⁸

Under det första året fick insamlingen ett starkt och spontant stöd som överraskade fennomanledarna. Kampanjen ändrade karaktär då fennomanerna utverkade ett officiellt insamlingstillstånd, satsade synligt på insamlingslistor och höjde mål-

sättningen. Avsikten var nu att samla in ett kapital vars räntor skulle räcka till för att upprätthålla skolan oberoende av statsmaktens åtgärder. I denna form fortsatte insamlingen under tre år av sjunkande engagemang och resultat. Allt som allt var insamlingen emellertid en imponerande manifestation. Listor över donationer trycktes i omfattande bilagor till *Uusi Suometar* och redovisar med nämnande av namn eller initialer sammanlagt 11 036 donationer. I denna siffra saknas talrika mindre donationer. Å andra sidan ingår många kollektiv, eftersom pengar insamlades på arbetsplatser, i skolor och vid läsförhör samt vid för insamlingen ordnade soaréer. Det starkaste stödet fick insamlingen i södra Österbotten, södra Tavastland, Savolax och norra Karelen, men insamlingen hade stöd på olika håll i hela landet och bland finländarna i Petersburg.⁹

Insamlingens breda gensvar framgår av att det bland de få angivna yrkesbeteckningarna fanns torpare, gesäller, drängar, pigor och arbetsskarlar. Uppgifter om social ställning föreligger endast för dem som fick insamlingslistor i insamlingens senare, formaliserade skede. Ett starkare stöd än genomsnittet fick insamlingen bland lanthandlare, det yngre prästerskapet och lärare. För fennomanledarna var insamlingen ett sätt att ta sig ur den återvändsgränd dit deras politik fört dem, medan man på många håll i bygderna såg insamlingen som en kanal att visa sitt missnöje med senatens politik. Det förefaller som om det funnits ett uppdämt missnöje, särskilt över flyttningen av normallyceet 1872. Frustrationen över myndigheternas åtgärder sökte sig ett utlopp i insamlingen och breddades till en allmänt kritisk inställning till byråkratin.

Casimir von Kothen (1807–1880), generallöjtnant, guvernör i Viborgs län, senator och överdirektör för överstyrelsen för skolväsendet 1869–1873. von Kothen motarbetade grundandet av nya finska skolor och läroverk, men tvingades avgå inför en växande opinion för finskan som bildningsspråk.

Samtidigt splittrades fennomanin i två riktningar: en kulturell och av den politiska makten oberoende folkupplysningsverksamhet för att främja finskspråkig kultur samt den av Koskinen politiserade jungfennomanin, som krävde en förändring av de rådande förhållandena och riktade sig mot den ”förtryckande byråkratin”. I slutskedet vändes aggressionen mot svenskheten i allmänhet – en skribent framhöll att det var bakvänt att sju åttondelar av folket bekostade skolor för en åttondel. Insamlingen och politisering-
en gynnade särskilt Koskinens falang.¹⁰

Fennomanin kunde bokföra flera seg-
rar: von Kothen tvingades avgå 1873, och
följande år ändrades skolöverstyrelsens
sammansättning så att den bättre sva-

rade mot ständernas önskemål. Under
1870-talet och i början av 1880-talet grun-
dades ett flertal privata lärdomsskolor som
med tiden övertogs av staten. De nya pri-
vatskolorna introducerade drag som sena-
re tillämpades också i statsskolorna, såsom
samskoleprincipen samt större satsningar
på moderna språk och realämnen på la-
tinets bekostnad.¹¹

Insamlingsmetoden visade sig effektiv
för att driva både finshetens sak och pe-
dagogiska reformer. När man i Kuopio
i kretsen kring författaren Minna Canth
1882 ville grunda en finskspråkig skola
började man samla in medel med soaréer,
lotterier m.m. Avsikten var att grunda en
flickskola, men när den unge pedagogen
Mikael Johnsson (Soininen) 1886 återvänt
från en studieresa från Förenta staterna
och argumenterade för en samskola, be-
slutade man sig för detta alternativ. I Hel-
singfors inledde den blivande elitskolan
Suomalainen Yhteiskoulu (SYK, Finska
Samskolan) sin verksamhet 1886, till en
början utan statsstöd eftersom präste- och
bondestånden motsatte sig samundervis-
ning av principiella och sedliga skäl. Ett
annat radikalt drag var att undervisning-
en i finska fick dubbelt så många timmar
som i andra skolor genom att man skar
ned undervisningen i svenska med moti-
veringen att eleverna ändå kunde svenska.
Det stämde synbarligen, skolans proto-
koll fördes på svenska och eleverna tala-
de svenska under rasterna.¹²

Skolvägen till en finskspråkig bildad klass

Skolbenägenheten var från den tid stati-
stik finns att tillgå högre på finskt håll. In-
tresset för skolgång var svagt i de svensk-

språkiga kustsocknarna från Helsingfors till Åland. Detta har förklarats med att så många andra möjligheter öppnade sig för allmogen i området. Skolbenägenheten var emellertid låg också i Österbottens svenska kusttrakter. Skillnaderna mellan språkgrupperna berodde inte på annorlunda social struktur, utan kvarstår vid jämförelser mellan orter med likartad social struktur. Skillnaden berodde på att intresset för skolgång var lägre i svenska miljöer utanför ståndspersonsklassen. Det fanns även en klar skillnad mellan språkgrupperna i fråga om inriktning:

Samtidigt som städernas köpmän och fabrikanter för det mesta placerar sina söner i svenskspråkiga lyceer samt bönderna och den övriga allmogen skickar sina barn till största delen till finskspråkiga läroverk, utnyttjar de övriga ståndsklasserna de båda skolorna ungefär i samma omfattning.¹³

De olika skolvägarna avspeglade en bestående skillnad: finskan avancerade inom förvaltningen och på kultursektorn, men näringslivet förblev svenskt.

I slutet av 1870-talet byggdes de privata finskspråkiga skolorna ut under betydande uppoffringar, som kan ses som en parallellföreteelse till de mentala uppoffringar som språkbytet krävde. Efter den utbyggnad av skolväsendet som ägde rum kring 1880 behövde föräldrar endast i få fall sätta sina barn i en svensk skola där-

för att det inte fanns någon finsk skola på hemorten eller i dess närhet. Finska skolor saknades fortfarande i de svenskspråkiga småstäderna vid kusten, men där fanns få finskspråkiga i de sociala skikt som placerade barn i läroverk. När finska lärdomsskolor grundades i Borgå (1895), Gamla-karleby (1898) och Kristinestad (1906) var utgångspunkten utbildningsbehovet i ett stort uppland snarare än i själva staden. Kyrkoherdar och bönder ända från Seinäjokitrakten skickade sina barn till skolan i Kristinestad för att trygga den finska skolans elevunderlag.¹⁴

De finskspråkiga skolornas elevantal växte kontinuerligt, särskilt kring 1880. De svenska skolornas elevantal förblev i stort sett konstant, men deras andel av gymnasisterna minskade så att majoriteten av eleverna i början av 1890-talet fanns i de finska skolorna (tabell 1).

Elevantalet i skolor med det ena eller andra undervisningsspråket är inte det samma som antalet elever med ifrågavarande modersmål eftersom det var relativt vanligt att elever sattes i skolor med annat undervisningsspråk än deras modersmål, vilket alltså i allmänhet inte längre berodde på brist på skolor. Motivet för att välja en skola med annat undervisningsspråk var språkbyte eller tvåspråkighet. Det senare målet uppnåddes också: den som fick sin utbildning på ett annat språk förlorade ju inte sitt modersmål utan behärskade

Tabell 1. Elevantal i finsk- och svenskspråkiga skolor 1877–1896.

Läsår	I finskspråkiga	%	I svenskspråkiga	I tvåspråkiga
1877/78	1 586	24,4	4 921	–
1885/86	3 626	41,5	5 071	219
1895/96	5 779	52,3	5 263	191

Källa: Jutikkala, "Suomalaisuus yhteiskunnassa" (1989), s. 277.

båda, måhända olika språkliga domäner på olika språk, men med en betydande kommunikationsförmåga. De finskspråkiga eleverna i svenska läroanstalter räknades i hundratal och de svenskspråkiga i finskspråkiga nådde vid sekelskiftet ett tusental.¹⁵

För de finskspråkiga vände trenden på 1870-talet, därefter höll sig antalet finskspråkiga elever i svenskspråkiga skolor på en relativt låg nivå. Intressant nog var vissa svenska skolor särskilt populära: Savoniuska skolan (senare Svenska samskolan) i Tavastehus, Kuopio svenska reallyceum för gossar och flickor, Svenska flickskolan i Uleåborg och framför allt Svenska flickskolan i S:t Michel. I S:t Michel fanns sedan 1879 en privat finsk flickskola, men trots det hade två femtedelar av den svenska flickskolans elever finska som modersmål. Någon roll spelade kanske det faktum att S:t Michel var den enda finskspråkiga ort där pojkar fick tvåspråkig undervisning. Kring 1890 var majoriteten av eleverna svenskspråkiga, men elevkåren förfinskades snabbt och 1903 förordnades att finskan skulle vara enda undervisningsspråk vid lyceet. I ett klimat av relativ tvåspråkighet kunde skolor kosta på sig en faktisk tvåspråkighet. Vid det finska flicklyceet i S:t Michel fick de svenska eleverna länge svara på svenska

i klass, vilket inte störde lärare som inte själva behärskade finska fullständigt.¹⁶ De talrika svenskspråkiga flickeleverna i skolorna i S:t Michel och Kuopio kan spegla tvåspråkighetsidealet, men de kan också ses som ett uttryck för att svenskan fortfarande hade en status som ansågs behövlig för flickor, för vilka framtiden ännu vid denna tid ofta ansågs ligga i äktenskapet.

Vid sekelskiftet var det finländska skolnätet så utbyggt att ingendera språkgruppen behövde ty sig till den andras skolor. De svenska lärdomsskolorna uppgick till drygt fyrtio och förblev på denna nivå till 1960-talet. De svenskspråkiga i "övriga Finland" hade skolor i Björneborg, Tammerfors, Kotka och Uleåborg samt Viborg, vilka fränsett Viborg finns kvar än i dag. De finska skolorna och eleverna var flera redan på 1890-talet och mer än dubbelt flera i början av självständighetstiden (tabell 2).

Utbyggnaden av det finskspråkiga skolnätet ledde till att antalet elever i finskspråkiga skolor på 1880-talet överskred antalet elever i svenskspråkiga skolor. I början av självständighetstiden var antalet mer än dubbelt så högt. Antalet dimitterade studenter från finskspråkiga läroverk som skrev in sig vid Alexanders-universitetet (144) överskred antalet dimitterade från svenska läroverk (128)

Tabell 2. Skolor och elever 1900–1921.

Läsår	Finskspråkiga		Svenskspråkiga		%
	Skolor	Elever	Skolor	Elever	
1900/01	59	9 068	42	5 630	61,7
1905/06	75	13 063	45	6 307	67,4
1910/11	96	16 740	37	6 925	70,8
1915/16	92	17 987	38	7 553	70,4
1920/21	102	23 379	42	9 132	71,9

Källa: Jutikkala, "Suomalaisuus yhteiskunnassa" (1989), s. 281.

första gången år 1889. På 1910-talet var tre fjärdedelar av studenterna finskspråkiga. Som en följd av den tidigare obalansen i fråga om skolgång var de svenskspråkiga fortfarande överrepresenterade i det bildade skiktet.¹⁷

På 1860-talet rekryterades omkring hälften av studenterna ur ämbetsmannaståndet, men andelen sjönk till ca 22 procent före första världskriget. Andelen första generationens studenter ökade på 1880-talet till 44 procent och till över 60 procent i början av 1910-talet. De studenter som härstammade från skiktet av folkskollärare, förvaltare och andra lägre befattningshavande mer än fördubblades, liksom de som härstammade från städernas medelklass (hantverkare, mindre handlande och gårdsägare). Bondsönernas andel av studenterna steg till 15 procent på 1890-talet, vilket innebar en tredubbling sedan 1860-talet.¹⁸

Skolväsendets expansion återspeglade de finskspråkigas frammarsch. Dess exakta omfattning är svår att beräkna, dels för att gränserna mellan språkgrupperna inte var skarpa, dels för att källorna inte ger uppgifter om modersmål utan om skolspråk (bildningsspråk). I slutet av 1860-talet kom sålunda bara 5,5 procent av studenterna från skolor med finska som undervisningsspråk. Med utbyggnaden av de finskspråkiga läroverken växte andelen snabbt och nådde över hälften 1888–1890 och omkring 70 procent åren före och under första världskriget.¹⁹

Möjligheterna till skolgång på finska var en ytterst central faktor i språkbytesprocessen, därför att eleverna lärde sig en överallt gångbar standardiserad finska, men de var också sociologiskt viktiga genom att skolan sammanförde elever från

hem med samma språkpolitiska värderingar, vilket uppmuntrade till ytterligare steg mot ett språkbyte. Erfarenheterna av den finskspråkiga skolan var gemensamma, vilket i sin tur kunde leda till parbildning och nya finskspråkiga och finsksinnade hem.²⁰ Skolgången utjämnade eller minskade också de sociala klyftorna mellan elever som avancerade längs de två huvudsakliga rekryteringskanalerna till den nya finskspråkiga bildade klassen: socialt avancemang ur allmogen och språkbyte inom den svenskspråkiga eliten. Man kan tänka sig att bildningsvägarna stödde varandra. Genom att svensk- eller tvåspråkiga elever ur ståndspersonsklassen var vanliga i de tidiga finskspråkiga skolorna banade de också väg för elever från släkter utan erfarenheter av svenska eller högre skolgång. Skolgång på finska var något oprövat för båda grupperna.

Tvåspråkiga skolor

Den typiska vägen till språkbyte var att ett barn som vuxit upp i en svenskspråkig familj sattes i finsk skola. Eleverna blev naturligt tvåspråkiga. Detta var också målsättningen, vilket framgår av intresset för det som i Österrike kallades utrakvistiska skolor, d.v.s. en skolform där eleverna undervisades på sitt modersmål eller på två språk på de lägsta klasserna med en gradvis övergång till det bildningsspråk som var målsättningen, i Österrike vanligen tyska.

Som tidigare nämndes lade J. V. Snellman 1859 fram ett program för undervisning på båda språken med argumentet att den finska nationallitteraturen var så anspråkslös och stod råhetens tillstånd så nära att den inte kunde läggas till grund

för ett folks andliga odling. Vid det första allmänna lärarmötet 1863 uttrycktes en förhoppning om att ömsesidighetsprincipen skulle leda till att eleverna förvärvade goda insikter i båda språken, även om man tänkte sig att finskan i framtiden skulle vara undervisningsspråk i finska trakter. När finskspråkiga föräldrar placerade barn i svensk skola också då det fanns en finsk skola på orten var detta ett uttryck för tvåspråkighetsidealet eller en önskan att ge barnet en god start i livet.²¹

Helsingfors Dagblad fastslog hösten 1862 att det för varje folk, särskilt ett litet som Finlands, krävdes största möjliga enhet i anda och strävanden. För att nå detta borde individer, klasser och grupper stå i största möjliga växelverkan med varandra. De tvåspråkiga utgjorde ett föreningsband för folket. Tidningen framhöll att den växelverkan som eftersträvades skulle utebli om man grundade enspråkiga skolor, tvärtom skulle de tillintetgöra det föreningsband som dittills funnits. Det skulle inte främja finska folkets enhet utan "tjäna att hos oss skapa det olyckliga förhållandet av tvänne nationer inom samma landamären och sammanpackade inom varandra".²²

Tvåspråkigheten hade också stöd ute i bygderna. I lägre elementarskolan i Ny- stad hade man fram till 1870 använt båda språken i alla avdelningar och klasser. Detta år delades skolan i en finsk och en svensk avdelning; när den senare hade brist på elever ombildades skolan till en finskspråkig tvåklassig realskola. Fyrtiosex stadsbor anhöll av senaten om fortsatt tvåspråkig undervisning. De avvisade pedagogiska motargument med att praxis hade visat något annat, tidigare hade eleverna uppnått "en stabilare uppfattning

i sitt modersmål, liksom ytterligare och småningom, så att säga, på köpet, även förkovrat sig i det andra språket så att de vid dimissionen från skolan förstod språket och hjälpligt väl och flytande förmådde förklara vad de lärt sig, medan de nuvarande eleverna knappast alls förstår det andra språket". Skolans rektor uppgav att föräldrar både i staden och på landsbygden hade satt stort värde på att deras barn uppnådde "något slags praktisk förmåga i svenska språket, som de har stor användning för när de bedriver sjöfart".²³

Tvåspråkighetsidealet slog emellertid aldrig igenom på bred front och de tvåspråkiga skolornas tid blev kort, ungefär 1880–1900. Skolformen stöddes slutligen politiskt bara av liberalerna. Både svenskspråkiga och finskspråkiga stödde sig på pedagogiska argument och uppfattningen att tvåspråkig undervisning inte var till fördel för elevens intellektuella utveckling. Båda utgick också från sin språkideologi då de motsatte sig både tvåspråkiga skolor och skolgång i läroverk med annat undervisningsspråk än modersmålet.²⁴

Den tvåspråkiga undervisningen avskaffades, den sista statsskolan som tillämpade principen var S:t Michels svenska lyceum, som övergick till enspråkigt finsk undervisning under 1900-talets första år. Det blev allt ovanligare att barn placerades i skolor med annat undervisningsspråk än deras modersmål. Antalet sådana elever sjönk i båda språkgrupperna under 1900-talets två första decennier. De finskspråkiga förlorade nästan helt intresset för skolgång på svenska och andelen finskspråkiga elever i svenska skolor sjönk till en eller två procent av totalantalet. De svenskspråkiga eleverna i finska skolor uppgick till en femtedel av dessa skolors

elevantal vid sekelskiftet. Antalet sådana gränsöverskridande elever halverades under 1900-talets första konfliktfyllda år och började stiga igen i mitten av 1920-talet. En frivillig tvåspråkighet intresserade dock allt färre föräldrar.²⁵

Studenter

Skolkampen medförde en radikal utvidgning av skolväsendet och påverkade även undervisningsspråket vid universitetet. Från och med 1828 försvagades latinets ställning som föreläsnings- och examinationsspråk, föreläsningar behövde inte längre hållas på latin. Dess ställning försvagades ytterligare genom 1852 års universitetsstatuter. Latinet hade då få förvarare, även om botanikern W. Nylander ansåg att man borde odla latinet just i Fin-

land där svenskan var dålig och finskan okultiverad. Systematiska uppgifter om de akademiska lärarnas undervisningsspråk saknas, en del använde en med latin uppblandad svenska. De privata föreläsningarna hölls i allmänhet på svenska, och den svenska undervisningen torde ha utökats tills finskans specialställning som extra examensämne (inte obligatoriskt, egentligt examensämne även om betyg kunde avläggas) avskaffades efter ett långvarigt missnöje på finskt håll.

För utbildningen av präster och tjänstemän fastslogs 1872 att av profes-

De svenskspråkiga studenterna var starkt överrepresenterade i universitetets medicinska och juridiska fakulteter ända till 1910-talet. I likhet med många professionella grupperingar delades också läkarkåren på språkliga grunder i två olika föreningar 1883. Från Kirurgiska sjukhuset i Helsingfors 1906.

sorerna i teologiska och juridiska fakulteterna samt i pedagogik krävdes aktiva kunskaper i finska. År 1894 stadgades att sökande till akademiska lärartjänster skulle ådagalägga förmåga att använda finska i tal och skrift samt att undervisa och examinera på detta språk, men eftersom lärarna i huvudsak fick välja sitt undervisningsspråk var den finskspråkiga undervisningen klart underdimensionerad i förhållande till den snabbt växande studentmängden. Allt fler studenter hade dessutom bristande kunskaper i svenska. Universitetets konsistorium debatterade undervisningsspråket 1892 och 1893. Det ökande antalet finskspråkiga studenter vid medicinska fakulteten inlämnade en klagoskrift till kansler med anledning av att finskan inte användes i undervisningen och att studenterna inte heller fick använda språket vid examina. År 1894 utfärdades efter långvariga diskussioner en förordning som fastställde den allmänna grundsatsen att alla lärare borde inneha förmåga att begagna finska i tal och skrift; dispens kunde medges i undantagsfall.²⁶

Utbyggnaden av det finskspråkiga skolväsendet innebar ingen minskning av utbildningsmöjligheterna på svenska. Från 1880-talet framåt grundades privata svenska samskolor i de flesta städer med svensk befolkning. Ett ökande antal svenskspråkiga fick möjlighet till en svenskspråkig universitetsinriktad utbildning nära hemorten. Den högre svenskspråkiga utbildningen förblev dock såväl regionalt som socialt mycket skevt fördelad. Åren 1907 och 1914 dimitterades omkring hälften av de svenskspråkiga studenterna från skolor i Nylands län; Helsingfors var en helt dominerande svensk skolstad: skolorna i Helsing-

fors dimitterade dessa år 41 respektive 38 procent av de svenska studenterna. Studenterna från Åbo och Björneborgs samt från Vasa län stod för omkring en femtedel var. Fördelningen var densamma enligt studentavdelning – över hälften av de svenskspråkiga studenterna anslöt sig till Nyländska avdelningen. Vid denna tid utgjorde den svenskspråkiga befolkningen i Nyland omkring en tredjedel, åbolänningarna 13 procent och österbottningarna ungefär 40 procent av den svenska befolkningen.²⁷

Andelen studenter från tjänstemannahem minskade från hälften av de svenska studenterna 1870–1872, medan andelen studenter med fäder i det ledande skiktet inom affärlivet och industrin ökade. På 1910-talet var något över hälften av de svenska studenterna genom familjebakgrund knutna till det ledande skiktet, som bestod av tjänstemän, lärare, fria yrkesutövare samt ledare inom näringslivet. De flesta hade gått i privata samskolor som tenderade att rekrytera elever ur de högre skikten. Det borgerliga inslaget förstärktes av att andelen studenter vars fäder var hantverkare, mindre köpmän i städer och på landsbygden och gårdsägare i stort sett fördubblades till nästan en femtedel före första världskriget. Andelen studenter med bonde- eller arbetarbakgrund minskade till en början i och med att finskspråkiga som varit hänvisade till svenska skolor började söka sig till de nya finska skolorna. Bonde- och arbetarstudenternas andel höll sig klart under en tiondedel med en viss ökning av bondestudenternas andel på 1910-talet.²⁸

När den högre utbildningens expansion inleddes i mitten av 1800-talet uttrycktes på konservativt håll farhågor för

att alltför många utbildades med osund ståndscirkulation och ett akademiskt proletariat som följd. Finskhetsrörelsens målsättning var att bredda den finska bildningens sociala bas. Den såg den expanderande utbildningen som en tillgång för finskheten och landet; man välkomnade både den bildade klassens förfinskning genom språkbyte och tillväxt och en social breddning genom rekrytering av allmogestudenter. På svenskt håll bekymrade man sig över att dessa processer inte kom i gång bland den svenska befolkningen. Georg Schauman hävdade 1916 att rekryteringen från de lägre samhällsskikten till de högre borde vara livligare bland den svenska befolkningen. Före första världskriget hörde 55–60 procent av de svenska studenterna till överklassen, mot endast 29–33 procent av de finskspråkiga. Endast 6 procent av de svenskspråkiga kom från underklasshem. Efter jämförande studier kunde Schauman fastslå att ”den uppåtgående sociala rörelsen är inom den finska befolkningen betydligt livligare än i Sverige, men inom landets svenska befolkning betydligt trö-

gare än där”. Schauman förklarade förhållandet med en utbredd konservatism och den svenskspråkiga allmogens ”mycket ringa håg för bokliga studier”. Konservatismen fanns både inom den bildade klassen, som inte insåg vikten av ståndscirkulation, och bland allmogen, som accepterat ståndssamhällets strukturer och attityder i fråga om att byta stånd. Schauman såg risker i att de svenskspråkiga isolerade sig, en tendens som förvärrades av ”språkrenseri och rassnobberi”. Läkaren Fabian Langenskiöld framhöll å sin sida att den svenska överklassen av historiska skäl var oproportionerligt stor.²⁹

Om rekryteringen av svenskspråkiga studenter var skev geografiskt och socialt gäller detta också studieinriktningarna. Valet av bana dikterades inte av modersmål eller språkliga preferenser som sådana, utan snarare indirekt genom att man inom vissa skikt tenderade att välja vissa banor. Andelen studenter från svenska skolor var genomgående hög vid juridiska och medicinska fakulteterna, som särskilt lockade studenter ur högre skikt och från statsskolorna i städerna. I början av

Tabell 3. Svenskspråkiga studenter vid olika högskolor.

	1910 sv	1920 sv	1925 sv	1925 sv (%)	1925 fi (%)
Helsingfors universitet	752	689	853	66	74
Tekniska högskolan	155	199	214	17	17
Svenska handelshögskolan	–	62	66	5	
Kauppakorkeakoulu	–	–	–		4
Åbo Akademi	–	130	156	12	
Turun Yliopisto					5
N =	907	1 080	1 289	100	100

sv = svenska studenter sv (%) = andelen studenter av det sammanlagda antalet svenska studenter vid högskolorna. fi (%) = andelen studenter av det sammanlagda antalet finska studenter vid högskolorna.

Källa: von Bonsdorff, ”Finländska studentförhållanden i statistisk belysning” (1930), s. 69.

1910-talet uppgick de svenska studenterna till över en tredjedel av studenterna i juridiska och medicinska fakulteterna, vilket var klart högre än inom studentkåren som helhet. Däremot lockade teologiska fakulteten få studenter ur högre skikt och få svenskspråkiga; fakulteten hade en hög andel bondestudenter och studenter i första generationen. Åren före första världskriget akademiserades studierna vid Tekniska högskolan (1907) och handels-högskolorna (i början av 1910-talet). Då högskolorna inledde sin verksamhet var ca 40 procent av studenterna vid Tekniska högskolan svenskspråkiga och i medeltal ca 46 procent av dem som bedrev högre merkantila studier.³⁰ De svenskspråkiga studenterna var klart överrepresenterade bland studenterna vid Tekniska högskolan och Svenska handelshögskolan (tabell 3). Ofärdsåren, d.v.s. förryskningen kring sekelskiftet, ledde till en minskning av det svenska inslaget i förvaltningen. Vissa drag utformade sig före första världskriget och blev bestående för en lång tid, somliga ända fram till nutiden.

Den svenska studiebenägenheten var lika hög som på finskt håll och led ingen skada av att det finska skolväsendet byggdes ut. Den svenskspråkiga utbildning som ledde till universitetet förblev emellertid i långt högre grad än bland den finska befolkningen en angelägenhet för en krympande tjänstemannaklass, en växande grupp i näringslivet och företrädare för fria yrken samt ett likaså växande skikt av småföretagare och småborgerliga element: studenterna rekryterades företrädesvis ur dessa grupper och deras studier tenderade att styra deras karriärer till samma sektorer. Utanför stod bönder, obesuttna och arbetare samt befolk-

ningen i vad som från Helsingfors tedde sig som periferi, de svenska utmarkerna och Österbotten.

I ett jämförande perspektiv var den högre utbildningens expansion i Finland en av de snabbaste och mest omfattande i norra Europa, vilket syns i medeltalet nyinskrivna studenter per år:

1870-talet	145
1880-talet	ca 250
Tidigt 1900-tal	740
1911–1918	1 100

Mätt enligt studenter per 100 000 invånare placerade Finland sig före första världskriget mellan Tyskland och Schweiz, men före de övriga nordiska länderna. Den snabba expansionen förklaras i sista hand av den betydelse nationalitetsrörelserna tillmätte universitetsutbildningen och av samhällsförändringen som helhet. Nationalitetskampen tog sig på denna sektor former som slutligen oberoende av skillnader i rekrytering och karriärer gynnade alla genom en allmänt höjd bildningsnivå och ett utbyggt skolnätverk som bättre än tidigare kunde ta vara på storfurstendömet begåvningsreserv. Resultatet blev en överraskande snabb expansion.³¹

Vetenskapen delas

De båda litteratursällskapen var centrala i fråga om klyvningsprocessens kulturella aspekter, men behandlades ovan i samband med upptäckten av det finska respektive det svenska folket. Självständighetstidens nya högskolor behandlas i kapitlet "Republiken".

På den vetenskapliga sektorn var det vanligen de finskspråkiga som bröt sig

ut ur en organisation som de ansåg diskriminerade dem eller finskan. Juridiska föreningen grundades 1862 och började ge ut en tidskrift 1870. Parallellorganisationen Suomenmielisten juristien klubi grundades 1898 (Suomalaisten lakimiesten yhdistys 1906) och gav från 1903 ut *Lakimies*. Den svenska eller riktigare mer eller mindre tvåspråkiga ursprungliga föreningen och dess facktidskrift hade existerat i fyrtio år innan en finsk utbrytning skedde. Den bestod snarast av en informell kamratkrets, där bl.a. de blivande presidenterna Ståhlberg och Paasikivi ingick, som tog fastare form. Kretsen kunde inte hoppas på att få sina stadgar godkända 1898–1899, men registrerade sig så snart det blev möjligt 1906. En motsvarande utveckling ägde rum bland läkarna. Finska läkaresällskapet (gr. 1835) var den ursprungliga föreningen, som gav ut *Finska läkaresällskapets handlingar* (1841–). År 1883 bröt sig tolv finsksinnade läkare ut och grundade föreningen Duodecim och började ge ut en tidskrift med samma namn.

Finska Vetenskaps-Societeten (gr. 1838) var länge landets enda allmänna akademi med begränsat antal ledamöter. Majoriteteten var svensk, och de finsksinnade och företrädarna för de finska nationella vetenskaperna ansåg sig diskriminerade i den naturvetenskapligt inriktade Societeten. På finskt håll hade man lagt fram olika planer på en ”nationell” akademi, men också räknat med att förfinskningsen av Vetenskaps-Societeten skulle äga rum mer eller mindre automatiskt. Detta blev inte fallet eftersom organisationen kompletterade sig själv och inte var redo att bereda plats för nya generationer av finsksinnade forskare. Missnöjet

växte och 1908 grundades Suomalainen Tiedekatemia som en allmän finsspråkig akademi. Vid grundandet framställde akademins förste preses Eliel Aspelin-Haapkylä dess tillkomst som ett steg i räckan Agricola–Lönnrot–Snellman och som en historisk nödvändighet. Eftersom ingen annan stödde finsk vetenskap måste den stödja sig själv. Initiativet kom huvudsakligen från vetenskapsmän som räknades till den gammalfinska riktningen. Försök att nå en kompromiss för att undvika uppkomsten av två konkurrerande akademier misslyckades. Tiedekatemia vände beslutsamt svenska språket ryggen. De ledande organisatorerna var matematikern/kemisten Gustaf Komppa, Eliel Aspelin-Haapkylä och folkloristen Kaarle Krohn. Av de tolv grundande medlemmarna räknades samtliga utom filologen E. N. Setälä till gammalfinnarna. Också här fanns alltså andra motsättningar (politiska och disciplinsbestämda) som var minst lika viktiga som den delning på språklig grund som framställdes som det centrala.³² För Tiedekatemia såväl som för läkare och jurister var det lexikografiska arbetet med fackspråket, främst utrensningen av svecismer, ett viktigt arbetsfält.³³

Historien delas

Historien var central för finshetsideologin och för Yrjö Koskinen. Finska Historiska Samfundet inledde sin verksamhet inom Finska Litteratursällskapet som dess historiska sektion (1864). År 1875 konstituerade historikerna sig som ett självständigt tvåspråkigt samfund konstruerat enligt akademiprincipen. Den finska dominansen var emellertid så stark att de

båda statsarkivarierna och ålänningararna K. A. Bomansson och Reinhold Hausen i praktiken höll sig borta från verksamheten.

År 1890 grundades Historiallinen Yhdistys – Historiska föreningen, vars stadgar godkändes av universitetets rektor. Den var närmast en förening för unga magistrar och verkade i praktiken som ett högre seminarium under ledning av universitetslärarna. Föreningen var länge tvåspråkig men blev i praktiken allt finskare. Protokollspråket blev finska 1901 utan särskilt beslut. Eftersom de svenskspråkiga tidigare dragit sig undan från Finska Historiska Samfundet upplevde de detta som en andra förlust. En ny aktivitet utgick överraskande från studenterna.

1910-talet var en period av ökad svensk aktivitet i studentvärlden. Vid en diskussion i Nyländska avdelningen 1916 konstaterades att det rädde en ny anda bland studenterna. Man krävde ”en stark svensk nationalanda i Finland, som kunde samla alla kring en kraftigare och mera positiv svenskhet än den, som präglat Svenska folkpartiet”. Man strävade efter att dela tvåspråkiga institutioner och grunda nya svenskspråkiga. Tanken på en delning av studentkåren var aktuell och ett delningsförslag inlämnades till rektor 1917. Detta ledde inte till resultat, utan de svenska studenterna fick nöja sig med grundandet av tre svenskspråkiga avdelningar 1905–1908 som samarbetade kring studentfester, Svenska studenters partidelegation och *Studentbladet* 1912. Särskilda svenska studentföreningar grundades för idrott, nykterhet, kristlighet och folkbildning.³⁴

På historiens område fanns emellertid också andra ideologiska laddningar än strävan efter egna institutioner. Einar

Pontán och Artur Eklund tog 1912 upp behovet av en publikation på svenska för särskilt nordisk historia med en språkpolitisk motivering.³⁵ Hösten 1914 konstituerades Svenska studenters historiska förening, vars första ordförande blev docenten P. O. von Törne. Denne var sannolikt initiativtagare, men företaget stöddes av påfallande många svenska studentaktivister. Föreningen fann snabbt sin plats och åldrades med medlemmarna till 1929 då den bytte namn till Historiska föreningen.³⁶

En liknande utveckling ägde rum på tidskriftsfronten. Historiska Samfundets tvåspråkiga årsbok *Historiallinen Arkisto* kompletterades 1903 med tidskriften *Historiallinen Aikakauskirja*, som politiskt orienterade sig mot gammalfinskheten. En ny konflikt uppstod då tidskriften vägrade publicera bidrag på svenska med motiveringen att en del av läsarna inte behärskade språket tillräckligt väl. *Historisk Tidskrift för Finland* började utkomma 1916 med P. O. von Törne som redaktör. Han styrde den till en strikt vetenskaplig tidskrift, ett arbetsredskap för forskare. Om de unga tänkt sig en bredare polemisk och markerat svensk tidskrift, blev resultatet av deras initiativ en trogen kopia av den modell som femtio år tidigare etablerats med *Historische Zeitschrift*. Programförklaringen i det första häftet talade om en tidskrift för ”de bland våra historiker, vilka begagna svenska som skriftspråk” och som ”vilja framlägga sina forskningar i svensk språkdräkt”. Formuleringen var påfallande kultursvensk och von Törne publicerade under de första åren bidrag skrivna av historiker som företrädesvis skrev på finska.³⁷

Kampen om de lärda verken

Med den finska frammarschen inom den högre utbildningen blev det uppenbart att de på finska utbildade och finskt sinnade skulle komma att överta en växande del också av byråkratins högre poster och slutligen dominera eller ta över ämbetsverken, en utveckling som påskyndades under ofärdsåren kring sekelskiftet. Ut-nämningspolitiken präglades av språkstriden, men en framtida finsk dominans sågs också på svenskt håll för det mesta som en oundviklig om också föga tilltalande utveckling. Förutsatt att tillsättningsarna skedde enligt kompetens, hur kunde man egentligen motivera att, låt oss säga tullen eller medicinalstyrelsen, skulle förbli i "svenska" händer? Annorlunda förhöll det sig med sektorer som det statliga skolverket och "de lärda verken": Statsarkivet, Helsingfors universitetsbibliotek (Nationalbiblioteket) och Arkeologiska kommissionen med Nationalmuseum. Dessa verk förvaltade "vittnesbörden" om landets historia och kultur. Uppgiften var formulerad i samma anda som Svenska litteratursällskapets ändamålsparagraf. Verken förvaltade därmed inte bara en del av statsmaskineriet eller statens inkomster, utan Sanningen om nationens förflutna. Den var omstridd och därmed blev det ur ideologisk synvinkel viktigt att kontrollera de lärda verken.

Den mer eller mindre öppna språkstriden vid verken var en utlöpare av språkstriden i samhället som helhet. Den fick dock sin prägel av att de lärda verken i motsats till universitetets breda perspektiv på världen uttryckligen var inriktade på Finland, om också irredentiska strömningar kunde leda till arbete för att dokumentera ett större Finland än storfurs-

tendömet. De tenderade dock att projicera 1812 års Finland bakåt i historien. Statsarkivet hade utgått ur Senatsarkivet, Universitetsbiblioteket odlade Fennica-principen, d.v.s. insamling av material av och om finländare och Finland. Fornforskarna var huvudsakligen inriktade på utgrävningar i Finland och de finsk-ugriska folkens äldre historia – utgrävningarna i Ryssland upphörde med imperiets fall.

Utgångspunkten var att samtliga tjänstemän var "svenskspråkiga" i minimibetydelsen att de utförde sin dagliga gärning vid verket på svenska. De flesta var rekryterade ur den svenskspråkiga överklassen och hade även svenska som hemspråk. På dessa för det nationella medvetandet centrala områden uppstod snart grupper av finsksinnade aktivister och forskare som utmanade de svenskspråkiga tjänstemännen tidigare än på många andra områden. Eftersom verkcheferna hade en stark ställning gällde kampen chefsposterna och nyrekryteringen av yngre tjänstemän. Eftersom det främsta, i praktiken enda, sättet att meritera sig var att avancera i tjänsten, var rekryteringen central och dess inriktning bestämdes av verkchefen.

Senatsarkivet var länge ett ämbetsarkiv som under ledning av jurister betjänade förvaltningen. De från Sverige överlämnade fogde- och länsräkenskaperna från svenska tiden förvarades på senatens vind som ett lätt offer för tidens tand och arkivtjuvar, som ansåg sig göra nationen en tjänst genom att stjäla och i bästa fall offentliggöra dem. Senaten anställde 1844 en historiker för att förteckna materialet, och 1859 öppnades det för forskare. Samma år anställdes K. A. Bomansson som vetenskaplig amanuens, från 1869

som statsarkivarie vid det till Finlands statsarkiv omvandlade Senatsarkivet. Bomansson ledde arkivet till 1881 då han efterträddes av en annan ålänning, Reinhold Hausen. När denne tvingades avgå 1916 hade arkivet alltså i drygt fem decennier stått "under åländsk ledning". Båda gjorde kraftfulla insatser för att omforma statsarkivet till ett modernt centralarkiv, särskilt Hausen framstår som en gigant i finländsk arkivhistoria.

Statsarkivet förblev sålunda länge en svensksinnad institution, och Hausens relationer till Yrjö-Koskinen var mycket ansträngda. Med tanke på Hausens insatser var det nästan tragikomiskt att hans tjänstemannabana bröts av en skäligen obetydlig fråga. Han hade länge förberett en utgåva av brev och anteckningar från 1808–1809 års krig, men när den utgavs av Svenska litteratursällskapet 1916 använde de ryska myndigheterna utgåvan för att bli av med den svenskt och konstitutionellt sinnade statsarkivarien. Upplagan beslagtogs och Hausen fick välja mellan att ansöka om avsked med pension eller att bli avsatt. Han valde att avgå frivilligt, vilket efter självständigheten medförde att han inte återfick sin tjänst. Efter regimskiftet 1918 besattes tjänsten med J. W. Ruuth. Denne var en moderat finskhetsman, men utnämningen innebar en vändpunkt också i språkligt avseende. Härfter styrdes arkivet av de finsksinnade och tjänstemannakåren förfinskades.³⁸

Motsvarande vändpunkt vid Universitetsbiblioteket inträffade ett decennium senare. Biblioteket hade sedan Porthan varit ett centrum för nationella strävanden och studier i finsk folklöre och kulturhistoria, men som institution var biblioteket svenskt präglat ännu under 1700-tals-

historikern och överbibliotekarien Georg Schauman. Denne var liberal i språkfrågor och frisinnad i sociala spörsmål. Han var en av de ledande i Svenska vänstern och en ivrig förkämpe för det republikanska statsskicket 1918–1919. På 1910-talet dominerades bibliotekstjänstemännen av unga män ur huvudstadens svenskspråkiga ståndspersonssläkt; många tjänstgjorde som volontärassistenter och var mera intresserade av böcker än av en biblioteks-karriär. Biblioteket, dess tjänstemän och prägel av svensk högre ståndskultur kritiserades starkt av äktfinska studenter, bl.a. Urho Kekkonen, som i *Ylioppilaslehti* 1927 betecknade det som ett "herrelöst hus". Utnämningen av den finsksinnade Lauri O. Th. Tudeer till överbibliotekarie 1933 innebar en vändpunkt, som följdes av "en fennisering och feminisering" av tjänstemannakåren. Tudeer härstammade från en akademisk svenskspråkig släkt, som förberett honom på kommande förändringar genom att placera honom i Helsingfors ledande finska samskola.³⁹

Fornminnesförvaltningen hade ett nära samband med universitetet. Arkeologin var en finskt präglad vetenskapsgren, och Nationalmuseets äldsta samlingar bestod av material som samlats in av studenterna. J. R. Aspelin utnämndes 1878 till extraordinarie professor i nordisk arkeologi. Han arbetade enligt M. A. Castrens teorier om det finsk-ugriska släktträdet och finnarnas rötter i Altaj och Jenisej och företog långa forskningsresor och utgrävningar på olika håll i Ryssland. År 1885 utsågs han till landets första statsarkeolog vid den nyinrättade Arkeologiska kommissionen. Aspelin hade studerat för Oscar Montelius i Uppsala och i Moskva och hade en danskfödd hustru, som han

lärde finska. Han var finsksinnad och anslöt sig efter februarimanifestet (1899) till ungfinnarna, men intresserade sig inte för politik. Däremot ivrade han för samarbete med esterna och kom att prägla arkeologin som en finsk-ugrisk vetenskap.⁴⁰

Mot denna bakgrund är det överraskande att den svensksinnade Carl Axel Nordman utnämndes till statsarkeolog 1936. Nordman medverkade i den svensk-radikala och germanistiska stridsskriften *Svenskt i Finland* (1914), visserligen inte med något av de stridbaraste bidragen, och var styrelsemedlem, senare ordförande i Svenska litteratursällskapet. Utgången var kanske till en del ett resultat av tillfälligheter. Den tidigare statsarkeologen tvingades avgå på grund av oegentligheter begångna av underlydande och konkurrenter föll bort. Då tjänsten lediganslogs var Nordman enda sökande och stannade på posten till 1959.⁴¹ Fornminnesförvaltningen skiljer sig klart från mönstren på arkivsektorn, men påminner om bibliotekssektorn genom den tidiga och starka finska inriktningen.

KLYVNINGEN AV FOLKBILDNINGEN

Allmän läroplikt infördes 1921, men folkskolan hade då länge varit en omstridd skolform. Kyrkan ville behålla kontrollen över skolan, och båda språkgrupperna grundade folkbildningsorganisationer för att stödja de svenska respektive finska folkskolorna.

Folkskolan

I folkskolan fick modersmålet en speciell ställning som både skolämne och undervisningsspråk. Folkskolan blev en

modersmålsskola orienterad kring den egna nationen. Snellman, som motsatte sig latin, alltför mycket religion och läxplugg i folkskolan konstaterade 1856 att vad folkskolan än gjorde måste den lära barnen deras modersmål – ifall skolan inte fullgjorde denna uppgift behövdes den inte. Modersmålet och nationallitteraturen lyftes fram som folkskolans centrala ämnen.⁴²

Folkskolan blev för folkbildningen en liknande ”nyckel” som läroverket för den högre bildningen. Man bör dock beakta att det socialt och pedagogiskt var fråga om två helt olika skolsystem som förenades först när grundskolan infördes på 1950- och 1960-talen. Från folkskolans värld med dess seminarier, folkhögskolor, skriftutgivning och andra verksamhetsformer ledde få vägar till läroverkets värld, men det hindrade inte att denna värld var oerhört central för de breda folklagren.

Folkskolan innebar en stark centralisering genom skolorganisationens centralistiska karaktär, den växande professionaliseringen av lärarkåren, läroplanens likriktande inflytande och influenser från samma pedagogiska auktoriteter. Lagstiftning och övervakning samt inrättandet av skolöverstyrelsen 1869 gav den en enhetlig juridisk och administrativ grund, och folkskollärarseminarierna skapade en enhetlig lärarutbildning. Professionaliseringen integrerade lärarkåren särskilt efter bildandet av Suomen opettajayhdistys-Finlands allmänna folkskollärare- och lärarinneförening 1893. De pedagogiska impulserna var desamma, i enlighet med den herbartianska pedagogiken betonades moralföstran inom en religiös referensram. Läseböckerna var till stor del gemensamma med Topelius

Boken om vårt land (1875) och Runebergs *Fänrik Ståls sägner* i centrum.⁴³

Å andra sidan ligger det en viss ironi i att dessa faktorer med tiden ledde till en klyvning av folkskolan enligt språk i betydligt högre grad än principen att eleverna skulle gå i olika skolor enligt modersmål, vilket fastslogs i en ändring av folkskollagen 1893. Grundandet av folkskolor knöts till språkstriden. Ernst Lagus framhöll att den svenska samlingsrörelsen behövde ”en stark vall af folkskolor” i kampen mot den ”uppflammande förfinskningssmanin”. Den seminarieutbildning som inletts i Jvaskylä 1863 försiggick helt på finska. Olägenheterna visade sig snart och ledde efter tidningspolemik till att en separat svenskspråkig folkskollärarutbildning etablerades ett knappt decennium efter det första finskspråkiga seminariet.⁴⁴

Klyvningen fördes några steg vidare med utarbetande av separata lärokurser i grammatik och skrivning samt krav på särskilda läseböcker för de svenskspråkiga skolorna med skildringar ur det svenska folkelementets ”liv, seder och lynne”. Med detta signalerade de svenskspråkiga folkskollärarna att den svenska befolkningens speciella situation borde avspeglats i lästexterna. Man var missnöjd med den nationalitetsuppfattning som Topelius präglat i *Boken om vårt land*. I en diskussion om ”förfinskningen” ansåg Arvid Mörne att Topelius på ett ensidigt sätt åsidosatt den svenskspråkiga befolkningens historia och kultur. När Topelius ägnade 42 sidor åt den fornfinska gudaläran och en halv åt den fornnordiska förmådde detta inte väcka hänförelse för det svenska modersmålet. För den svenska befolkningen borde *Kalevala* inte place-

ras framför *Eddan*. Bristerna i folkbildningen gjorde de svenskspråkiga andligen underlägsna de finnar som strömmade in i svensksbygderna och segt höll fast vid sitt språk och sina tidningar. *Boken om vårt land* omarbetades av K. J. Hagfors, men den tillfredsställde inte lärarna annat än genom en anpassning till rikssvensk ortografi och grammatik. *Folkskolans läsebok* I–II utkom slutligen 1911–1913. Frågans känslighet framgick av att överstyrelsen förbjöd den andra delen med hänvisning till att den var för ofosterländsk, skandinavisk och svensk. Den svensksinnade *Nya Pressen* ansåg att Topelius lyckats så väl man över huvud kunde lyckas med att skriva en läsebok för båda språkgrupperna, men det räckte inte. Den svenska läseboken hade åter i skolöverstyrelsen betraktats som alltför skandinavisk. Tidningen misstänkte att den skuggrädda överstyrelsen ville motarbeta en befarad särutveckling på svenskt håll.⁴⁵

Vid Svenska Finlands folktings första sammanträde 1919 påpekades i en proposition att skolstyrelsen under en lång följd av år saknat en tjänsteman som stått de svenska skolorna nära. Propositionen föreslog en svensk skolstyrelse. Kraven ledde till upprättandet av en svensk avdelning vid skolstyrelsen 1920. Därmed fick den svenska skolan i Finland en organisatorisk form som gör det motiverat att tala om ett svenskt skolväsen i Finland.⁴⁶

Under fem decennier hade den svenska folkskolan gått från osynlighet och en jämställdhet som innebar en svenskspråkig version av en finsk norm till en separat utbildning, professionalisering, läroplan och undervisningsmaterial och en byråkratisk separation. Vid första anblicken ter sig detta som en total klyvning,

men skolväsendet var fortfarande inlemmat i samma organisation under samma ledning. Staten stadfäste både lärar- och skolutbildningens mål och undervisningsmaterial. Den svenska skolautonomin framstår i detta ljus som en frihet att ställa Odin framför Väinämöinen, men i övrigt göra allt parallellt på samma sätt.

Lärarytildning

Folkskolan krävde utbildade lärare och Uno Cygnaeus förslag om folkskolans organisation omfattade också ett förslag om ett folkskollärarseminarium i Jyväskylä med en kvinnlig och manlig avdelning. Vardera skulle dimensioneras för 45 elever och verka enligt internatprincipen. Vid sidan av sin befattning som inspektor för folkskolorna skulle Cygnaeus även verka

Från mitten av 1800-talet till läropliktens införande 1921 kämpade man om folkskolans plats i samhället. Vägen från folkskola till grundskola tog ytterligare femtio år. Magnus Enckells målning *Folkskolan* från 1899 ställdes ut på världsutställningen i Paris 1900.

som direktor för det planerade seminariet. Det inledde sin verksamhet i augusti 1863 med tolv lärare. Ett slags föregångare var Anders Svedbergs utbildning av byskollärare i Munsala, som hade inletts vid en nygrundad privat folkskola 1862. Den utbildade under sina första tolv år omkring femhundra elever; med tiden blev utbildningen ett slags förberedande kurs för inträde i seminarium.⁴⁷

Seminariet i Jyväskylä verkade på finska, vilket beredde de svenskspråkiga eleverna svårigheter. Chefen för ecklesiastikexpeditionen J. Ph. Palmén

Det enda svenska folkskollärarinneseminarier i Finland grundades i Ekenäs 1871. De manliga lärarna utbildades i Nykarleby. Folkskollärarna kom länge att ha en betydelsefull roll för förankringen av nationalitetsidéerna på lokal nivå.

ansåg att detta skulle inverka menligt på elevrekryteringen och att det vore "ett verkligt fennomanskt barbari" att i längden tvinga de svenska flickorna att tröska igenom den finska kursen. Uno Cygnaeus underskattade de svenskspråkiga elevernas svårigheter. Några kom till Jyväskylä i tron att undervisningen skedde på svenska och återvände hem; andra måste få stödundervisning i finska. Tanken på ett svenskt folkskollärarseminarium aktualiserades kring 1870, men Uno Cygnaeus ansåg att ett svenskt seminarium skulle beröva det stympade finska seminariet dess bästa elever. Han ansåg att folkbild-

ningen ändamålsenligast skulle främjas genom lärarinnor "ur bildade hem med högre intelligens, sedlig kraft och pedagogisk kraft", något som en fyraårig utbildning inte kunde bibringa elever från råare hem. Utan de svenska eleverna skulle seminariet i Jyväskylä vara hänvisat till "bondflickor, gamla pigor samt klockar mamseller", som inte skulle räcka för att hålla samman anstalten. Synsättet sammanhänge med uppfattningen att folkskolläraryrket var ett slags kall och att läraren skulle vara en fostrare och en modellmedborgare. Palmén ansåg dock att fennomanin blivit så stark att en mängd prästdöttrar från inlandet, som kunde finska, skulle söka sig till Jyväskylä.⁴⁸

När frågan behandlades i överstyrelsen för skolväsendet i december 1870 konstaterade föredraganden, överinspektorn

Carl Synnerberg, att den svenska befolkningen sönderföll i två tämligen avskilda delar, den ovanligt bildade sydfinska och den isolerade österbottniska, med skillnader i seder och bruk utan gemensam samfärdsel. Man kunde alltså bara räkna med en regional rekrytering. På senatens hemställan beslutade HKM 1871 att inrätta två "seminarieavdelningar", en manlig i Nykarleby och en kvinnlig i Ekenäs. Även om det i teorin var fråga om ett seminarium fungerade det som två. Finska seminarier inrättades senare i Sordavala (Kymölä 1880), Brahestad (kvinnligt 1896), Raumo (manligt 1896), Heinola (kvinnligt 1899) och Kajana (manligt 1900).⁴⁹

Folkskollärarna kände ett behov av fortbildning, och tanken var att den skulle ske vid seminarierna. Folkskolläraren Mårten Holmberg, en fattig torparson från Vörå som grundat Finlands allmänna folkskolärare- och lärarinneförening, gick längre och föreslog 1890 att man skulle inrätta av en lärarhögskola, knuten till universitetet; ett likartat förslag framlades av lektorn G. E. Eurén redan före folkskolförordningen. Förslaget var inspirerat av nordiska förehållanden, men i Finland var det decennier före sin tid och förverkligades inte. Folkhögskolerektorn Uno Stadius redogörelse för de akademiska feriekurserna i Uppsala inspirerade emellertid Svenska folkskolans vänner (SFV, se s. 205) att ordna "akademiska kurser" för folkskollärare 1883–1907. De första finskspråkiga kurserna på tre månader ordnades 1907 med statsstöd vid universitetet och motsvarande svenskspråkiga 1912. Från 1913 förlades de av SFV arrangerade kurserna till Åbo och blev under Svante Dahlströms ledning

en av de aktiviteter som ledde fram till grundandet av Åbo Akademi. Vid den första kursen deltog var femte finlands-svensk lärare.⁵⁰

Uppdelningen i två svenska seminarier påverkade rekryteringen i ett intrikat samspel mellan region, kön och klass. Det kvinnliga seminariet i Ekenäs hade från början en bredare geografisk och social rekrytering, medan det manliga seminariet i Nykarleby utbildade framför allt österbottniska bondsöner och söner till småfolk som sällan hade annan skolbakgrund än Svedbergs skola, folkskola eller folkhögskola. Ekenäs utbildade lärarinnor ur högre skikt från hela det svenska bosättningsområdet och från de svenskspråkiga i "övriga Finland". Mer än hälften av de manliga svenska folkskollärarna kom före första världskriget från Österbotten och var söner till bönder (31 procent) och småfolk. Barn till ståndspersoner och ur högre skikt spelade ingen roll bland de manliga lärarna och efter ett par decennier inte heller bland de kvinnliga. Läraryrket kännetecknades snart av en hög grad av självrekrytering. Tyngdpunkten bland de kvinnliga lärarna låg i de sydliga landskapen med en jämn fördelning på städer och landsbygd. I början kom betydande grupper från Åbo och det finska inlandet, men andelen sjönk snabbt till en tiondedel. För ogifta kvinnor ur högre skikt och mellanskikt öppnade folkskolläraryrket en meningsfull syssla i ett mansdominerat samhälle, men dessa kvinnor upplevde ofta arbetet i landsbygdens ganska enkla förhållanden som något av en kulturchock. Fördelningen mellan stad och landsbygd började påminna om de manliga folkskollärarnas då nya utbildningsmöjligheter öppnade sig

för kvinnor i städerna. Under perioden 1871–1916 kom 744 manliga sökande från landsbygden (82 procent av totalantalet).⁵¹

Seminarierna spelade en betydande roll som utbildningsväg för i huvudsak landsbygdens begåvningsreserv. Lärarbenägenheten var hög i områden nära seminarierna, men även andra faktorer inverkade såsom Svedbergs skola i Munsala och motviljan mot hemmansklyvning. I områden med extremt låg gymnasiebenägenhet såsom på Åland utgjorde folkskollärarytbildningen ett alternativ. Rekryteringen visade alltså på en relativt stark regionbundenhet, och denna förstärktes av att 74 procent av de dimitterade lärarna fick sin första tjänst i hemlandskapet. Rörligheten bland lärarna avvek i alla fall från det allmänna mönstret bland de svenskspråkiga, där flyttningar mellan regionerna inte var särdeles vanliga. Det tyder på att folkskollärarna inte bara spred bildningens utan också svenskhetens budskap. Den inhemska och västliga orienteringen förstärktes ytterligare av folkskollärarnas nordiska och inhemska sammankomster. Mötena var storsamlingar med 5 200 deltagare 1880 och 6 500 år 1895. De finländska deltagarna var färre än från de andra länderna, men uppgick ändå till flera hundra, 204 respektive 322.⁵²

Folkupplysningssällskapet

Folkskolan möttes av ett starkt motstånd, som i huvudsak byggde på att prästerna var ytterst ovilliga att ändra på det system som gick ut på undervisning i hemmen med kontroll genom läsförhör, allt under strikt övervakning av kyrkan. Man oroade sig främst för att en alltför omfattande och olämplig undervisning skulle fjärma

allmogen både från sitt arbete och från religionen. Undervisning i läsning och kristendom räckte väl för dess behov. En del präster betraktade folkskolor som direkt farliga. När därtill bönderna ofta motsatte sig skolor av ekonomiska skäl, är det uppenbart att motståndet var kompakt.⁵³

Mot denna bakgrund är det lätt att inse att folkskolorna behövde stöd. Folkbildningen tog fart under 1800-talets tre sista decennier. Under en tidigare period gick verksamheten i ganska stor utsträckning ut på att stödja folkskolan, som enligt folkbildarna vid mitten av seklet hotades både av maktfullkomliga prästers strävanden att etablera en klerikal kontroll över folkbildningen och av böndernas ovilja att bevilja medel för att upprätthålla skolor. Det var sålunda ett undantag då *Suometar* 1848 pläderade för att den bildade klassen i form av undervisning skulle dela med sig av sitt överskott av bildning till de breda folklagren och beskrev grundandet av skolor för allmogen i några socknar. Skribenten framhöll att det var svårt att veta varför skolor grundades i vissa socknar men inte i andra. Mycket berodde dock på prästernas aktivitet.⁵⁴ Tanken slog emellertid snabbt rot bland studenterna, som organiserade ambitiösa program för att sprida skrifter.

Den första folkbildningsorganisationen grundades 1874 och hade en lång förhistoria. Pedagogen Z. J. Cleve argumenterade 1855 med exempel från Rhode Island och Massachusetts samt Pielsjärvi och Juuga för en folkbildning baserad på söndagsskolor med frivilliga lärare. Man kunde inte tvinga någon att tillägna sig kunskaper; skolan borde organiseras så att folket betraktade den som sin skapelse. Cleve hade engagerat sig i Savo-karelska

nationens folkbildningsarbete och som dess kurator 1846–1851 gett ut nationens serie *Lukemisia Suomen kansan hyödyksi*. Cleve ville finna en medelväg mellan en ”blind konservatism”, som ville inskränka folkskolan uteslutande till religionsundervisning, och en ”mera välment än klartäinkt” strävan efter undervisning i ”hvarjehanda det praktiska lifvet rörande förhållanden”. Cleve ville förmedla en ”national-bildning”, grundad på förmåga att läsa och klart uttrycka egna tankar i tal och skrift. Den finska folkskolan kunde börja sin verksamhet ”under en temmeligen anspråkslös form och likväl vara tidsenlig”. Han förespråkade en skola per hundra invånare, en målsättning som bara kunde förverkligas via söndagskolor som förmedlade en allmän folkundervisning. Skolmästarna borde vara verkligt bildade och få sin utbildning vid folkskollärarseminarier. Cleve framkastade också möjligheten att blivande prästmän i stället för att konditionera skulle pröva sina krafter som folklärare och få tillgodoräkna sig ecklesiastiska tjänsteår. Vinsten skulle bli lika stor för prästeståndet som för folkbildningen.⁵⁵

Cleve fick stöd av de finsksinnade. Yrjö Koskinen opponerade sig bestämt mot domkapitlens strävan att påtvinga socknarna allmogeskolor som var en av präster styrd förberedelse för skriftskolan. Han förespråkade folkskolor som allmän grundskola för barn ur alla stånd och som gav eleverna möjlighet att gå vidare till lärdomsskolan. Folkskolans främsta målsättning var att väcka lust till bildning, bilda dugliga medborgare och kommunmedlemmar. Skriftställaren Paavo Tikkanen förespråkade å sin sida upplysningsarbete för att vinna folkligt stöd

för allmogeskolor och föreslog grundandet av ”rahwaan opetuksen ystäväin seura”. En förening behövdes för att samla in medel, ge ut läroböcker, förmedla erfarenheter från utlandet och sprida kunskap om bildningens framsteg. Bland de finsksinnade var man noga med att betona frivilligheten; allmogen borde övertygas om nyttan av folkskolor.⁵⁶ År 1863 tog lektorn vid seminariet i Jyväskylä Olai Wallin i *Suometar* upp hur man bäst kunde nå bönderna på lokalplanet. Han konstaterade att det återstod ett stort arbete med att bearbeta opinionerna, och för att ge arbetet stabilitet behövdes en förening. Allmogen borde anpassa sig till folkskolan, men också omvänt skolan till allmogen. Tidningen publicerade ett stadgeutkast för Suomen Kansakoulu-yhtyy.⁵⁷

Måhända för att undvika att företaget påverkades av svensksinnade i huvudstaden valde man att starta i Jyväskylä, som var något av en alternativ huvudstad för finskhetsrörelsen med lyceum och seminarium, ett eget litteratursällskap och andra finskspråkiga föreningar. Frågan framlades vid det andra folkskol-lärarmötet våren 1872, där ett stadgeförs-lag i princip godkändes. Stadgeförs-laget väckte besvikelse bland de österbottniska studenterna, som såg sitt initiativ gå upp i det nya företaget, för vilket Koskinen föreslagit namnet Kansanvalistus-seura. Andra besvikna var Uno Cygnaeus och Jyväskyläborna, som ville se folkskolan som folkbildningens egentliga spridare och Jyväskylä som verksamhetens tyngdpunkt. När stadgeförs-laget ytterligare bearbetats och publicerades vid årsskiftet 1872/1873 hade publikationsverksamheten enligt modell av Finska Litteratursällskapet ställts i centrum och föreningen

följaktligen fått namnet Kansan Kirjallisuuden Seura.⁵⁸

I de tidningsinlägg som hade publicerats under förberedelserna nämndes sällan på vilket språk verksamheten skulle försiggå, men med tanke på att aktivisterna för det mesta hörde hemma i det finsksinnade lägret var det inte svårt att sluta sig till var de avsåg att lägga tyngdpunkten. Vid de österbottniska studenternas fest i Kajsaniemi 1861 hade juristen Jaakko Forsman slagit fast att det i Finland fanns ”två från varandra avskilda kaster, de som arbetar och de som njuter arbetets frukter utan att ens erkänna att dessa slavar hör till samma nationalitet”.⁵⁹

Också de svenska tidningarna uppmärksammade frågan. *Viikingen* krävde 1873 att den svenskspråkiga befolkningen borde erbjudas samma fördelar som de finskspråkiga, men sällskapets stadgar gav inga garantier för att sällskapet skulle bli en fri förening av endast för folkupplysningen intresserade medborgare, vars verksamhetsområde ska ”blifva Finlands hela folk, skänkas oss icke av dessa stadgar och för att tala öppet i mycket ringa mån av de personligheter, hos vilka ursprunget till detsamma står att söka”.⁶⁰

Farhågan om ensidighet delades också av *Helsingfors Dagblad*, som explicit uttryckte sin oro över att man höll på att skapa en propagandaorganisation. Tidningen var bekymrad över att initiativet utgått från den tidningskollega som gått in för att sprida hat och misstro mot den svensktalande delen av folket. Man hade bara brytt sig om de finsktalande och lämnat den andra språkgruppen åt sitt öde.⁶¹

Efter förpostfäktningarna var stämningen något spänd när årsmötet samlades i Helsingfors i september 1874 för att

välja interimsstyrelse. För att trygga en finsk ledning fastslog stadgarna att styrelsen skulle väljas vid ett festmöte i Jyväskylä vart tredje år. Professor Leo Mechelin framlade en av honom och nio andra liberaler undertecknad skrivelse där de föreslog att man i protokollet skulle ta in en passus

att föreningen bör i sin verksamhet tillgodose både den finska och den svenska befolkningens behov; att i föreningens skrifter sorgfälligt bör undvikas allt som kan framkalla bitterhet och split mellan de tvenne nationaliteter, som bilda det finska folket [...].⁶²

Flera talare påpekade att yttrandet innebar ett misstroendevotum mot föreningens grundare.⁶³

Mechelin hävdade emellertid att yttrandet framlagts i övertygelse om att grundarna omfattade de där ingående tankarna. Koskinen ansåg att yttrandet var opassande och onödigt, men om det lugnade någon var han redo att godkänna det. Detta vägrade de yngre finsksinnade acceptera, och då en majoritet godkände yttrandet lämnade 35 huvudsakligen yngre akademiska medborgare in en protest.⁶⁴

Stadgarna innehöll inga bestämmelser om språk, utan denna fråga skulle avgöras av styrelsen. Valet av styrelse i Helsingfors i september 1874 blev en kraftmätning mellan Yrjö Koskinens anhängare, som förde fram Z. J. Cleve som ordförandekandidat, och en lista med äldre finshetsivrare och personer som hållit sig på sidan av språkstriden med folkskolans grundare Uno Cygnaeus som ordförandekandidat. På denna lista fanns också den enda svensksinnade kandidaten, folkskolinspektören Viktor Öhberg. Koskinens

och Cleves anhängare var väl förberedda för en kupp eller ett "spektakel" som en av motståndarna konstaterade, med några hundra röstsedlar från Jyväskylä, vilket innebar att Cleve segrade klart med rösterna 457–56 och att samtliga namn på Koskinens lista blev valda, han själv med högsta röstetal (463). De invalda på Cleves lista fick över 400 röster, medan de som var uppställda på Cygnaeus lista fick 40–60 röster. Styrelseposterna fylldes följaktligen med ledande fennomaner. Utslagna blev bl.a. folkskolinpektorn Öhberg och August Ahlqvist. Utgången var en förödmjukelse för "folkskolans fader" och det kupppartade tillvägagångssättet väckte förbittring och utlöste en hetsig polemik mellan Mechelin och Meurman.⁶⁵

De liberala tidningarna såg kuppen som ett uttryck för subversivitet och en strävan att skapa en fennomansk massrörelse. Farhågorna var överdrivna, men inte grundlösa. Kansanvalistusseura (KVS, sv. Folkupplysningssällskapet) blev den första landsomfattande organisationen som kontrollerades av ett enda parti. KVS anslöt sig till Koskinens nya taktik och "fennomanismens mobilisering". Han framställde systematiskt det fennomanska bildade skiktet som de främsta företrädarna för "den nationella bildningen", "finskheden", "Finska folket" och "folkets vilja". Folkupplysningssällskapet var framför allt ett redskap i denna kamp om offentlighet, även om det framställdes som ett opolitiskt initiativ från Jyväskylä. Föreningen blev ett ideologiskt centrum med vars hjälp det fennomanska bildade skiktet kunde definiera och sprida sin uppfattning om vad "nationell bildning" innebar. Samtidigt blev föreningen en kanal till "finska folket" och motiverade därmed

uppfattningen om fennomanismen som tolk för "folkets vilja".⁶⁶

1870-talets upplysningsverksamhet hade en politisk dimension, och till den anslöt sig ställningstaganden i språk- och skolfrågor. De fennomanska aktivisterna försökte inte vidga språkstriden på lokalplanet till en kamp mellan finskspråkig allmoge och ståndspersoner, utan mobilisera stöd snarast för deras kamp för en finsk bildning i huvudstaden och samtidigt monopolisera såväl "finskheden" som "folkets vilja".⁶⁷ Detta undgick inte de svenskspråkiga tidningarna som befarade att de finsksinnade med Folkupplysningssällskapetets hjälp avsåg att bygga upp en finsksinnad partiorganisation och att mobilisera en fennomansk massrörelse bland allmogen. Sällskapetets soaréer skulle bli tillfällen där man agiterade upp den finskspråkiga allmogen mot den svenskspråkiga överklassen. Farhågorna var emellertid överdrivna, finskhetsrörelsen var med få undantag inte politiskt eller socialt subversiv.⁶⁸

Inför Folkupplysningssällskapetets första årsmöte 1874 skisserade *Uusi Suometar* upp föreningens enorma och ädla arbetsfält. Tidigare hade man endast i ytterst ringa grad brytt sig om den finskspråkiga befolkningens bildningsbehov i eget land, för att inte tala om landsmän vid Ishavskusten, i Ryssland och Amerika.⁶⁹ Tidningen definierade alltså klart två målgrupper: de finskspråkiga i hemlandet och "utlandsfinländare", förmodligen framför allt finskspråkiga. Finskans "kansalainen" kan här avse det statsrättsliga begreppet "medborgare", men också mera ordagrant "tillhörande samma folk". Stadgarna begränsade medlemskap till finska medborgare. Klart är i alla fall att

målsättningen var "lillfinsk" i den meningen att den tog sikte på finskspråkiga i Finland och utvandrare, inte på svenskar i Finland, ingermanländare eller östkarelar. Filialer grundades i Calumet och Hancock i Michigan; vidare förmedlades böcker till Ingermanland.⁷⁰

Vid styrelsens första möte, där Koskinen utsågs till viceordförande, förde han protokoll på finska, men under Cleves ordförandeperiod till 1881 fördes protokollen på svenska, varefter man utan särskilt beslut övergick till finska både som förhandlings- och protokollspråk. Sällskapet utarbetade ett program som spreds i 15 000 exemplar på finska och 1 000 på svenska. Om språken fastslogs att sällskapet avsåg att på finska och svenska ge ut skrifter som rörde landets historiska, geografiska, naturvetenskapliga eller ekonomiska förhållanden. Skrifter om allmänna ämnen, om vilka det fanns litteratur på svenska, skulle ges ut enbart på finska, och sällskapet var redo att förmedla sådan litteratur.⁷¹

Sällskapet strävade efter att uppfylla de förpliktelser man åtagit sig, trots att den svenska utgivningen blev oproportionerligt dyr på grund av små upplagor. E. G. Palmén betonade 1892 att Folkupplysningssällskapets sångfester engagerade hela landet och att sällskapets målsättning var att bilda hela det odelade finska folket. Sällskapets svenska medlemmar minskade till en ungefär en tiondedel av de finska i början av 1900-talet och det lade ned sin svenskspråkiga publikationsverksamhet 1905 – drygt två decennier efter grundandet av Svenska folkskolans vänner. Sällskapet verkade alltså som tvåspråkigt i tre decennier, därav två som konkurrent till Svenska folkskolans vän-

ner. Enspråkighetsprincipen, den planerade bestämmelsen i sällskapets stadgar att verksamheten huvudsakligen riktade sig till landets finskspråkiga befolkning, utelämnades 1874. Den infördes emellertid i stadgarna 1911.⁷²

Finskhets och folkvilja

Svenskhetsivrarnas och liberalernas reaktioner på målsättningarna bakom Folkupplysningssällskapet var överdrivna, men den samtida kritiken uppfattade skarpsinnigt att det låg annat bakom än kolportering av folkskrifter. Det var inte fråga om något mindre än vem som skulle ha rätt att tala i det finska folkets namn och vem som representerade folkviljan. I princip innebar detta ett ifrågasättande av det politiska systemets traditionella legitimation och härskarlojalitet. Sprängkraften hade ute i Europa framgått under det "galna året" 1848.

Det finska partiet var än så länge snarare en lantdagsmannaklubb än ett parti i modern mening. Grupperingen hade efter besvikelserna på 1860-talet gått i opposition och anammat ett nytt slags politik, som inte längre bara bestod av ett ideellt nationsbyggande och en identifiering med ett idealiserat folk och dess kultur. Motståndarna oroade sig för hur Koskinen skulle utnyttja de nya konkreta uttrycken för folkets vilja, föreningar och folkmöten. Uppfattningen om folket som källan till legitimering av staten ledde till en ideologisk och symbolisk kamp om rätten att representera "folkets vilja".⁷³

De moderna organisationsprinciperna slog igenom i slutet av 1700-talet. Föreningarna var dock få och många av dem var s.k. förmedlarföreningar där medlem-

marna kan ses som ett slags lokala ombud för statsmakten, vilka kommunicerade regeringens budskap till folket och informerade uppåt om lokala behov. Sådana var lantbrukssällskapen börjande från Finska Hushållningssällskapet 1797 och sju länsföreningar grundade före 1863 samt Finska Bibelsällskapet (1812). Organisationerna stödde programmatiskt statsmakten – guvernörerna var ordförande i hushållningssällskapen – men de prövade också ståndssamhällets gränser på några punkter. De var öppna för alla som uppfyllde kriterierna oberoende av börd och var finländska i en ny mening eftersom de inte längre var knutna till Stockholm, utan till storfurstendömet.⁷⁴

J. V. Snellman var lojal mot överheten och framförde inga revolutionära krav eller krav på demokratiska rättigheter. Det räckte att han kritiserade Finska Litteratursällskapet och universitetet för passivitet i allmänna frågor och förespråkade att en kritisk medborgaropinion skulle övervaka myndigheternas åtgärder. Detta och kraven på verksamhet över ståndsgränserna och bland allmogen väckte oro. I det rådande klimatet var kravet på att studenter som kritiska medborgare skulle ta ställning i allmänna frågor omvälvande, sådant ”angick” inte dem som korporation.⁷⁵

I och med Alexander II:s tronbestigning 1855 hade det politiska klimatet förändrats: Snellman utnämndes till professor 1856 och till chef för senatens finansexpedition 1863 och adlades 1866. Samtidigt började han förhålla sig allt mera skeptiskt till studenternas engagemang utanför universitetsvärlden och kritiserade på 1870-talet de yngre finshetsivrarnas organisatoriska folkbildningsinitiativ. Han engagerade sig inte

i Folkupplysningssällskapet och förargade sig över att sällskapets bokproduktion trängde in på ett område som borde omhändertas av den privata företagsamheten. Det förefaller som om Snellman över huvud taget förhöll sig negativt till ”fennomanska” föreningar. När Koskinen, som inlett en kamp om hegemonin i studentvärlden och offentligheten, stödde Folkupplysningssällskapet, var hans utgångspunkt i hög grad densamma som Snellmans. Partier var skadliga – med undantag för Finska partiet. Fennomanernas tveksamhet inför partier innebar att Folkupplysningssällskapet blev ett ideologiskt centrum och den stabilaste organisationen i ”fennomanins mobilisering”. A. A. Granfelt, som var sällskapets sekreterare 1878–1906, förde denna opolitiska politisering ännu längre och var initiativtagare till nästan alla former av bildningsarbete. Hans stora tanke var att samla all sådan verksamhet under ”nationell ledning” och med KVS som centralorgan.⁷⁶

Koskinens ungfennomaner ville demonstrera och betona en folkvilja, en motsättning mellan ”folkets vilja” och makthavarna. Samtidigt växte en ny uppfattning om Finska partiets uppgift fram. Det eftersträfvade inte enbart att bli ett massparti, utan på samma gång ett lojalt politiskt lantdagsparti och en tolk för folkets behov, som både representerade och uttryckte folkets vilja och kraft. Till en början mötte taktiken inte genklang i någondera formen.⁷⁷

Svensk motmobilisering: folkhögskolan

Folkhögskolan blev känd i Finland 1868 genom en artikelserie i *Folkvännen* och ett föredrag av K. G. Leinberg vid Peda-

gogiska Föreningen. I en kommentar betecknade Yrjö Koskinen folkhögskolan som en skolform som kunde ge unga män folkskolekunskaper och bildning för livet. Lärdomsskolan och universitetet var avsedda för tjänstemannautbildningen.

Folkhögskolornas utbyggnad i Finland sammanhängde med att folkskolan skapade en grund för en uppföljande skolform, men också med trycket från öster. Folkhögskolan blev ett vapen i kampen mot centraliseringspolitiken. Studentavdelningarna var viktiga som pådrivande kraft – nylänningarnas kurator Edvard

Westermarck betecknade 1892 spridningen av bildning genom folkskolor och folkhögskolor som en andlig värnplikt. Under det första utbyggnadsskedet 1889–1905 grundades folkhögskolor i alla svenska landskap. De blev regionala kulturcentra som nådde långt fler än enbart eleverna. Från rysk sida betraktades skolorna emellertid med en viss misstro.⁷⁸

I N. F. S. Grundtvigs konception för folkhögskolan i Danmark spelade modersmålet en viktig roll, det gällde att ”befria” danskan från tyskans övervalde. I Finland spelade modersmålet en likaviktig men något annorlunda roll. Det stod från början klart att folkhögskolorna skulle vara separata för de båda språkgrupperna, inte minst för att underlätta medelanskaffningen. Därmed blev också folkhögskolorna ett inslag i bildnings-

De första svenska folkhögskolorna grundades i slutet av 1880-talet. Praktiska ämnen som handarbete och slöjd hörde till den allmänbildande läroplanen och folkhögskolorna gav en möjlighet till högre utbildning även för unga kvinnor. Elever vid Pojo folkhögskola 1912.

kampen mellan finskt och svenskt. Arvid Mörne, som blev föreståndare för Mellers-ta Nylands folkhögskola 1889, ansåg att folkhögskolan skulle lära den svenska allmogen älska modersmålet och göra den delaktig av den svenska kulturen. Kring 1906 skedde också en vändning mot det svenska språket och hembygden under inspiration av lantdagsreformen, Svenska folkpartiets tillkomst (se kapitlet "Politik i Svenskfinland") och den ryska politiken som innebar att man gynnade finskan och i förlängningen ryskan på svenskans bekostnad. Dessutom spelade hembygdsintresset en central roll.

Under åren 1905–1908 grundades sex nya svenska folkhögskolor och en folkakademi utöver de tidigare sju folkhögskolorna. Läsåret 1909–1910 uppgick de finska folkhögskolorna till 27 medan de svenskas antal var 14. Elevantalet uppgick till 421. Den svenska satsningen på skolorna var sålunda betydligt större än på finskt håll. Svenska Österbotten var synbarligen ledande i Norden med åtta folkhögskolor mot sju i övriga svenska Finland. Detta är förvånande eftersom elevrekryteringen var ett problem i de svenska folkhögskolorna redan före den nya utbyggnadsperiod som inleddes 1905. Bakom utbyggnaden låg uttryckligen mobiliseringen kring modersmålet – med en bred regional spridning och ambulerande folkhögskolor ville man nå så många som möjligt också i mindre regioner. Initiativtagaren och donatorn bakom Svenska folkakademien i Helsingfors ville enligt donationsbrevet stärka den svenska folkstammens styrka genom kunskaper och bildning och väcka kärlek till "modersmål, fosterland och lagbunden frihet". Vid invigningen 1908 pryddes festsalen av en

väggdekoration som förkunnade: "Modersmålet är blodets sång, sagan om oss och de våra." Föreståndaren Petrus Nordmann konstaterade i sitt hälsningstal att "den västerländska kulturen, som uppbäres av och formas i svenskt tungomål" var "näst fosterlandet" det som stod alla närmast.⁷⁹ I det självständiga Finland grundades senare en tredje grupp av svenska folkhögskolor som hade kristna målsättningar.

Svensk motmobilisering: Svenska folkskolans vänner

Tillkomsten av en separat svensk folkbildningsorganisation byggde på studenternas bildningsarbete bland allmogen och den uppvaknande svenskhetsrörelsen, särskilt i den bygdesvenska anda som förespråkades av Freudenthal och kretsen kring honom. Freudenthal såg höjandet av folkbildningen som ett medel att stärka det svenskspråkiga folkelementet i Finland. När hans linje stärktes i Nyländska avdelningen såg denna spridningen av bildning till den nyländska allmogen som en av sina huvuduppgifter. På svenskt håll misstroddes man Koskinens anhängare som kontrollerade Folkupplysnings-sällskapet. Sällskapet gav ut ett betydande antal skrifter på svenska i upplagor om 1 000–1 500 exemplar (på finska vanligen 6 000 exemplar), men bland dessa saknades skrifter som direkt berörde den svenska befolkningen, dess litteratur och folkliga kultur. Sällskapets kalender utkom endast på finska.⁸⁰

Motiveringen för en egen svensk organisation var synbarligen inte ett akut missnöje med Folkupplysnings-sällskapets svenska utgivning, utan snarast en känsla

av utestängdhet och misstro mot sällskapets ledning. Man höll visserligen ögonen på sällskapet, och när dess ombud i Petalax fått motta material på finska kommenterades detta i tidningarna. A. A. Granfelt försvarade sig med att de finskspråkiga medlemmarna var flera och påpekade att ombuden normalt fick försändelser på sitt eget språk. *Wasa Tidning* svarade att sällskapets ombud i Österbotten för det mesta var fennomanska präster och medlemmar av deras familjer, som brydde sig om den svenska allmogens upplysning endast ifall de kunde verka för dess förfinskning. Tidningen tillbakavisade Granfelts insinuation om bristande läslust och uppgav att sällskapets skrifter inte höll måttet.⁸¹

De första svenskspråkiga folkskolorna tillkom i Helsing (1825), Dalsbruk (1854) och Munsala (1862), men det fanns en känsla av att mycket kunde och borde göras på folkbildningens område. Känslan stärktes av det svenska uppsving som symboliserades av de svensksinnade tidningarna *Östra Nyland* (1881), *Nya Pressen* (1882), *Åbo Tidning* (1883) och efter en redaktionell omorientering också *Wasa Tidning*. Ett alternativ förelåg i form av studentavdelningarnas verksamhet för att hålla föredrag, organisera ambulerande ferieskolor och sprida skrifter såsom "Pennbibliotek för svenska allmogen i Finland, utgifvet af Nyländingar" (1866) samt folktidningarna *Folkvännen* (1861–1894; övertogs av Freudenthals anhängare 1869) och *Österbotten* (1864–1878) och kalendern *Odalmannen, svensk folkkalender för Finland*, som utgavs av folkskolläraren Isak Erik Vik i Kyrkslätt. Inom den österbottniska avdelningen tog V. K. E. Wichmann i mars 1881 initiativ till föreningen UV (Uleåborgare och Vasaiter), som ver-

kade som en fraktion inom avdelningen. Medlemmen I. A. Heikel gav 1882 ut skriften *Finne eller svensk?* där han argumenterade för att arbetet för den svenska befolkningen och det svenska modersmålet var en lika fosterländsk uppgift som att verka för finskt språk och finsk befolkning. I Åbo slöt sig en grupp unga män i oktober 1877 samman för att hålla föredrag, som lockade en publik om 500–600 personer. Stadsfullmäktige anslog medel. Föreningen Svenska bildningens vänner arbetade å sin sida 1880 för att höja allmogens bildningsnivå genom föredrag och ett lotteri för att samla pengar för ett folkbibliotek.⁸²

Initiativtagaren till Svenska folkskolans vänner (SFV) var läkaren, dr Wilhelm Grefberg, som dock inte spelade någon särskilt synlig roll på grund av sjukdom och kur utomlands. Han hade redan våren 1881 bett C. G. Estlander att sammankalla de av honom vidtalade understecknarna av en inbjudan att ansluta sig till "Svenska folkskolans vänner", professorerna Georg Asp och A. O. Freudenthal samt folkskolinspektorn Viktor Öhberg. Inbjudan med namn på den tilltänkta föreningen förelåg i korrektur och initiativet nämndes i *Folkvännen* sommaren och hösten 1881. Inbjudan, som understecknades av nitton personer, motive-rades med klagomål över att den svenska folkbildningen i Finland "icke erhållit en önskelig utveckling". Ett ganska stort antal kommuner saknade folkskola, i andra var skolorna för få både i förhållande till behovet och betydligt mindre än på en del finska orter. Oberoende av om detta berodde på gamla fördomar eller brist på "den väckelse som i så riklig mån kommit den finska folkbildningen till godo" var

det ett förhållande för vilket fosterlands-
vännen inte fick stå likgiltigt:

Oafsedt den svenska bildningens allmänna betydelse för landets framtid så väl som för dess forntid, och hvilken betydelse väsentligen måste bero af det svenska folkelementets fortbestånd, har denna befolkning lagt i dagen anlag, hvilkas utbildning är af största vikt för fosterlandets hela odling. Trots sin intelligens, sin arbetsamhet och händighet skall detta folkelement dock förr eller senare gå sin undergång till mötes, derest icke folkbildningens sak hos det samma befrämjas kraftigare än hittills.

Den förening som man avsåg att grunda skulle verka genom ombud, spridning och utgivning av skrifter och folktidningar, folkbibliotek och populära föredrag. De allmänna motiveringarna är något märkliga och behandlar "folkelementet" som något slags råmaterial, vars goda potential inte kan förverkligas på grund av mission mot folkskolan.⁸³

Medlemmar värvades genom 300 listor. För en del ståndspersoner i bygderna var beslutet svårt. En del vägrade teckna på listorna därför att verksamheten inte gällde den finska allmogen, några kunde tänka sig att stödja, men ville inte bli medlemmar. Medlemsvärvningen blev ändå en framgång. Till ordförande valdes Grefberg och till sekreterare Axel Lilje. Som Einar Pontán konstaterade var mötet emellertid banbrytande i ett annat avseende:

I själva verket var det väl första gången det hände i vårt land att svenska män och kvinnor från alla landsdelar och av alla stånd samlades kring en gemensam svensk uppgift.⁸⁴

För Pontán framstod mötet som ett banbrytande uttryck för svensk enspråkighet. "Svenska" möten med inlägg och protokoll på svenska hade givetvis hållits tidigare – "alla" kunde ju svenska, men inte nödvändigtvis finska. Det var både naturligt och oundvikligt att man talade svenska vid Finska Litteratursällskapets möten. Det nya var inte att man vid SFV:s grundande talade svenska, utan att man samlade representanter från en "föreställd gemenskap", en svensk kommunitet i Finland, för att dryfta för denna kommunitet gemensamma frågor.

Samma på svenska?

De båda folkupplysningssällskapen uppvisar en ibland förbluffande parallellitet i fråga om organisation och arbetsformer. Båda var från början massorganisationer med ett för tiden stort antal medlemmar. Det finska Folkupplysningssällskapet hade 1876 efter två års verksamhet hela 5 274 årsmedlemmar. Vid samma skede i sin historia hade Svenska folkskolans vänner emellertid proportionellt fler medlemmar (1882 2 034 och 1886 över 2 700).⁸⁵

Båda organisationerna stärkte strukturen genom ombud. En del av dessa verkade som bokhandlare, men de flesta ville inte ansvara för försäljning, utan verkade huvudsakligen som kontakt till medlemmarna och som distributionskanal för litteratur. När A. A. Granfelt tillträdde som sekreterare 1878 hade Folkupplysningssällskapet över 500 ombud, men då han avgick 1906 hade antalet sjunkit till 287. SFV utfärdade 1882 kallelsebrev till 141 ombud på 114 orter. De flesta fanns i Nyland (41) och Österbotten (34), men överraskande många (28) också i "övriga

Finland”, men här var styrelsen överoptimistisk och verksamheten kunde inte etableras eller upprätthållas på flera av orterna och ombuden uppgick i praktiken till 123 under det första verksamhetsåret.⁸⁶

Folkupplysningssällskapet med sitt större verksamhetsområde försökte ytterligare skapa ett nätverk av filialföreningar. På 1870-talet grundades aktiva filialföreningar med likartad verksamhet som moderföreningen i Åbo, Fredrikshamn, Tammerfors, S:t Michel och Hauho. Under de följande decennierna tillkom ytterligare sju filialföreningar samt folkhögskoleföreningar som anslöt sig som filialer. Många filialer var dock kortlivade. SFV var inte intresserat av filialer, men man bör minnas att föreningens föregångare Svenska bildningens vänner i Åbo och Uleåborgare och Vasaiter, senare Sällskapet Svenska odlingens befrämjare i Vasa, bedrev en likartad verksamhet i respektive region och i praktiken verkade som regionala filialer.⁸⁷

Båda föreningarna skaffade sig med tiden egna hus (KVS byggde 1913, SFV köpte 1929) och satsade på bokutgivning, folkbibliotek och en kalender som trycktes i stora upplagor. *Kansanvalistus-seuran Kalenteri* började utkomma 1881 och trycktes 1883 i 10 000 exemplar. SFV beslutade omedelbart att följa exemplet; den första volymen av *Kalender utgifven af Svenska folkskolans vänner* utkom 1886 i 3 500 exemplar. På 1920-talet tog SFV modell av Folkupplysningssällskapet då man skapade svenska brevkurser, som utvecklades till Svenska brevinstitutet (1943). Båda organisationerna intresserade sig för folkhögskoleverksamhet (*kansanopisto-kurssit*), de första kurserna hölls på finska och svenska 1892.⁸⁸

På bådas program infördes – efter estnisk modell – sångfester och populära föredrag, som utvecklades till akademiska sommarkurser. Den första finska sångfesten hölls 1881 i Jyväskylä med drygt 300 uppträdande, den tjugonde och sista i Folkupplysningssällskapets regi i Sordavala 1926 med 2 700 uppträdande. Arrangemangen övertogs därefter av det några år tidigare grundade Suomen Kuoroliitto och andra organisationer på musikens område. Den första svenska sångfesten hölls i Ekenäs 1891 med 282 uppträdande sångare och spelmän. Sex sångfester ordnades i SFV:s regi, den sista i Åbo 1926 med 3 528 uppträdande. De svenska sångfesterna ordnades härefter av Finlands svenska sång- och musikförbund. Sångfesterna hölls på strikt språklig bas även om KVS:s styrelsemedlem E. G. Palmén betonade att några konflikter inte förekom inom folkbildningen. De finska sångfesterna stod dock öppna för svenska körer, medan finska körer inte kunde medverka i de svenska sångfesterna. Det enda undantaget var den tvåspråkiga sångfesten i Åbo 1892. Båda språkgrupperna deltog i arrangemangen och stadsfullmäktige gav en förlustgaranti. Huruvida festtåget till Kuppis med svenska erövrare och finska dopkandidater bidrog till sämjan mellan språkgrupperna är oklart. Festtalare var universitetsrektorn Th. Rein och senatorn Leo Mechelin.⁸⁹

Det fanns vissa tyngdpunktsskillnader mellan folkbildningsorganisationerna. A. A. Granfelt var en av nykterhetsrörelsens ledare och gick in för en kombination av folknykterhet och folkbildning. För SFV var frågan inte lika central och man tenderade, liksom liberalerna och senare Svenska folkpartiet, att betrakta

nykterheten som en enskild angelägenhet där staten inte skulle ingripa med tvångs-åtgärder som förbudslag.⁹⁰

Svenska föreningar

Under 1880-talets andra hälft började man tala om en svensk samlingsrörelse i Finland, och uttrycket kodifierades genom titeln på Axel Lilles stora verk *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (1921). Uttrycket avsåg en mobilisering kring språket i form av en samordning och ett nätverk av svenska föreningar och symboler. Enstaka föreningar uppstod i nära kontakt med förvaltningen i början av 1800-talet, medan föreningsväsendet, massorganisationer och folkrörelser tog form under 1800-talets andra hälft. En massorganisation erbjöd de breda lagren en möjlighet att delta i ett fritt föreningsliv utanför statens direkta kontroll på formellt jämbördiga villkor. Termen folkrörelse avser lösare idéströmningar och organisationsformer. Uppkomsten av ett fritt föreningsliv, som ersatte ett korporativistiskt reglerat och privilegiebundet organisationssystem, var en del av den process där medborgaren ersatte undersåten. Massorganisationerna blev samtidigt experiment i umgängesformer som över-skred stånds- och klassgränser.⁹¹

Förhållandena i Finland, framför allt banden med Ryssland, innebar att de tidiga föreningarna kom att stå i ett nära förhållande till förvaltningen. Det dröjde innan den nya associationsandan skapade en insikt om den formella organisationens betydelse och massorganisationsprincipen om ett frivilligt medlemskap oberoende av stånd. På 1840-talet började man också göra en klarare skillnad mellan ideella

och ekonomiska föreningar. Associationerna räknades till den icke-ekonomiska sfären. Fram till 1880-talet var mobilisering nedifrån en undantagsföreteelse. Massorganisationsprincipen introducerades uppför från ett smalt skikt av liberaler och intellektuella. De första vågorna av sammanslutningar av massorganisationstyp och med förbrödning över klassgränserna uppstod i början av 1860-talet och i slutet av 1870-talet.⁹²

Med tiden uppstod allt oftare frågeställningen om man inte från första början både kunde och borde grunda enspråkiga föreningar då nya frågor och rörelser aktualiserades. I en rörelse som främst verkade i många lokalföreningar kunde tvåspråkighet te sig överflödigt. Organisering på båda språken kändes knappast heller motiverad om man uppfattade att motparten skulle ta illa upp och betrakta en planerad ny förening som isolationistisk eller offentlig. Det gällde t.ex. emigrationsfrågan.

Utvecklingen var snabb; vid Svenska Österbottens landsting i juni 1918 framhöll inledaren Johannes Klockars att man hade haft dåliga erfarenheter av samarbete mellan svenskar och finnar. Först efter en boskillnad hade förhållandena blivit bättre; i Österbotten verkade alla fria föreningar på enspråkig grund.⁹³

Ungdomsföreningsrörelsen

Ungdomsföreningarna var en organisationsform unik för Finland. Den var också unik genom att den aldrig tillhörde en tvåspråkig takorganisation trots att verksamhetsformerna var i stort sett identiska. Det fanns s.k. ynglingaföreningar i andra nordiska länder, men blandningen

av "Fosterland, bildning och modersmål" var specifik för Finland. Ungdomsföreningarna framträdde på 1880-talet och fick kämpa sig fram till en dominerande position – politiskt i kamp med arbetarrörelsen och kulturellt med nykterhetsföreningarna. Både de finska och de svenska ungdomsföreningarna hade sina rötter i Österbotten, även om de första svenska föreningarna grundades i det närmaste samtidigt i hela Svenskfinland.⁹⁴

Den första ungdomsföreningen grundades i oktober 1882 i Ilmola (Etelä-Pohjanmaan Nuorisoseura), intressant nog hade en del av grundarna tänkt sig att den kunde bli en filial av Folkupplysningssällskapet, alltså inträtt i finshketersrörelsen. Stadgarna godkändes i den formen att föreningen hade rätt att stadfästa sina filialföreningars stadgar. Resultatet blev en snabb tillväxt av antalet filialer:⁹⁵

1891	8
1893	20
1895	53
1897	100
1898	114

År 1905 fanns det 530 finskspråkiga ungdomsföreningar med sammanlagt 39 462 medlemmar; de flesta hade grundats av lärare, studenter eller bönder.⁹⁶

Den första svenskspråkiga ungdomsföreningen grundades i Malax 1888 på initiativ av Johannes Klockars, som inspirerades då han deltog i finska ungdomsföreningars årsfester i Lappo och Seinäjoki. Stadgarnas syftesparagraf fastslog att föreningen skulle "åstadkomma ädla nöjen och bildande samkväm bland ungdomen av båda könen". Senare talades om "ädla sträfvanden" och "åstadkomma

en sedlig förädling i ungdomsnöjena". De följande föreningarna i Österbotten grundades 1890 i Kronoby, 1893 i Vasa med omgivning och 1894 i Jeppo och Gamla-karleby. Härfter accelererade takten, år 1895 grundades sju föreningar främst i norra Österbotten och följande år ytterligare sju. Den första svenska ungdomsföreningen i södra Finland grundades 1888 i Kimito av lärarparet Adèle Weman och N. O. Jansson. Den äldsta föreningen i Nyland grundades i Hangelby Sibbo 1889. Ungefär samtida var en ungdomsförening i Pyttis 1890 och Strömfors (aktivitet från 1885) samt Arbetets Vänner-föreningen i Borgå 1888. Åland fick sin första ungdomsförening i Lappo by i Brändö 1895, också här på försorg av energiska lärare; 1898 grundades ytterligare fyra föreningar.⁹⁷ De svenska ungdomsföreningarna bildade 1919 ett nästan heltäckande nätverk (tabell 4).⁹⁸

Exakta uppgifter om ungdomsföreningarnas medlemsantal saknas, men vid rörelsens femtioårsjubileum uppskattades antalet till 25 000. År 1919 hade 137 föreningar egna hus, av dem många med namn som syftade på vikingatid och uppförda i en fritt uppfattad vikingastil. År 1906 grundades Finlands svenska ungdomsförbund, vilket innebar att både de svenskspråkiga och de finskspråkiga ungdomsföreningarna byggde upp en fullständig organisationsstruktur utan något tvåspråkigt mellanskede. Dels parallellt, dels i egna strukturer verkade föreningarna Arbetets Vänner först i städerna i Nyland, senare på andra orter. Sju sådana föreningar grundades före 1900. Huvudföreningen i Helsingfors grundades 1891. Huvudmålsättningen var att skapa en motvikt på svenskt håll mot de soci-

Johannes Klockars (1867–1932), folkbildare och nykterhetsman. Grundade 1888 den första svenska ungdomsföreningen i Malax i Österbotten. Klockars var riksdagsman för Svenska folkpartiet 1924–1927 och långvarig ordförande för Finlands svenska nykterhetsförbund.

alistiska arbetarföreningarna genom att understödja svenskspråkiga strävanden. Med tiden utvecklades föreningarna till kulturföreningar med likartad verksamhet som ungdomsföreningarna, men utan den starka betoningen på ungdom och landsbygd.⁹⁹

Ungdomsförbundet utarbetade modellstadgar som lade huvudvikten på modersmål och förädling: "Föreningens ändamål är att arbeta för modersmål och hembygd, att väcka och uppehålla in-

tresse för ädla strävanden och särskilt söka åstadkomma en sedlig förädling i ungdomsnöjena." Målsättningen saknade några av de vanliga ledstjärnorna, såsom ett explicit omnämnande av fosterland och bildning, men var annars brett formulerat. Hembygdsarbetet var centralt för många ungdomsföreningar även om det fanns specialföreningar på området. För en del ungdomsföreningar var hembygdsarbetet så centralt att man tog namn som "Hembygdens Vänner", samlade in etnografiskt material och grundade egna hembygds museer. I sina strävanden att förädla ungdomens nöjen måste föreningarna balansera mellan å ena sidan en kristlig syn som motsatte sig dans, onykterhet, teater, världsliga sånger och å andra sidan en kommersialiserad underhållning av transatlantisk typ – ofta mindre vackert kallad "negerjazz". Kontroverserna mellan helnykterhet och måttlighet löste sig delvis av sig själva då förbudslagen åstadkom det som den skulle förebygga.¹⁰⁰

Tabell 4. Ungdomsföreningar i Svenskfinland 1888–1919.

	1888–1899	Grundade 1900–1909	1910–1919	Summa
Nyland	30	87	21	138
Åboland	9	8	7	24
Åland	4	14	2	20
Österbotten	23	44	21	88
Summa	66	153	51	270
Upphört	2	6	22	30

Källa: Lindqvist, *En folkrörelse väller fram* (2006), s. 157.

Inställningen till politisk aktivitet var till en början föga kontroversiell och snarast en del av bildningsfrågan. Med skärpningen av partikampen och krav på en lantdagsreform fick frågan emellertid en helt ny aktualitet. Den politiska aktiviteten intensifierades inte bara av motsättningar, utan det uppstod lokala allianser mellan riks- och lokalpolitiker och ungdomsföreningar. Pionjärföreningen i Malax ordnade inför valet till den första enkammarlantdagen en soaré vars behållning skulle tillfalla SFP för avlönandet av en resetalare. Två år senare höll föreningen ett gemensamt möte med partiets lokalstyrelse för att avgöra användningen av inkomsterna från ett lotteri. År 1907 bildade Kronoby ungdoms- och nykterhetsförening en valmansförening för lantdagskandidaten Johannes Klockars, som måste betecknas som en verklig svensk folkrörelsekandidat – han var en central figur i både det svenska ungdomsförbundet och nykterhetsförbundet. Klockars blev inte denna gång invald, men detta slag av aktioner aktualiserade gränsdragningen mot politiken. En öppen diskussion om huruvida ungdomsföreningarna skulle bli filialer i SFP fördes vid ungdomsföreningsförbundets 50-årsjubileum. Svaret blev detsamma som i tidigare diskussioner. Man var redo att diskutera politik, men inte ta upp politik på föreningens program, inte minst därför att detta skulle uppfattas som en provokation och driva bort medlemmar. Det rådde dock inget tvivel om att stödet för SFP var starkt och personallianserna många. Det var inte utan orsak partisekreteraren talade om Gammelstadens ungdomsförening som ”partiets utpost”. Ungdomsföreningarnas borgerliga grundinställning dokumen-

terades i uppbådsstrejken och den totala uppslutningen på den vita sidan i kriget 1918. Ungdomsföreningarna samarbetade efter inbördeskriget nära med skyddsskårer och Lotta Svärd-föreningar.¹⁰¹

Nationalitetspolitiken diskuterades dock utan några hämningar, kanske delvis därför att svenskhetsfrågor inte betraktades som politik i inskränkt betydelse eller åtminstone inte som partipolitik. En liknande uppfattning var vanlig inom det svenska partiet där många ville se partiet som ett ”kulturförbund”. I ett sådant kunde ungdomsföreningarna väl ha inordnat sig. Å andra sidan levde en stor del av de svenskspråkiga i nästan helsvenska miljöer där språket inte var en ständigt aktuell fråga. När språkfrågan tillspetsades och finskhetsrörelsen ansågs hota svenskarnas hemortsrätt i landet, tvekade ungdomsföreningarna inte att ta ställning. Känslan av att befinna sig vid språkgränsen skapade en gränsmarksmentalitet och hot som måste bemötas.¹⁰²

Brage

När Otto Andersson 1902 var Svenska litteratursällskapets stipendiat samlade han in ett stort antal danser i svenska Österbotten och blev som ”spelman” intresserad av hur materialet kunde användas. När han studerade saken närmare framgick det att man utomlands kompletterade insamlingsverksamhet med ett lika intensivt arbete för att återuppliva folkmusiken. Den intressantaste modellen fann han i Deutscher Volkgesang-Verein in Wien (gr. 1890 och fortfarande ledd av dr Josef Pommer), vars blandade kör sjöng enbart ”äkta” tyska folkvisor. Detta krävde en kontinuerlig insamlings-, upptecknings-,

bearbetnings- och utgivningsverksamhet. Efter ett längre besök hos Nils Oskar Jansson i Vreta i Kimito var Otto Andersson redo att konkretisera sina planer.¹⁰³

I mars 1906 sammanträdde ett femton-tal personer för att grunda en förening för att vårda och främja "svensk folkpoesi, folkmusik och folkdans". Mötet öppnades av Otto Andersson som framhöll att allt det material som samlats in borde ha ett annat mål än att gömmas i arkiven för att granskas och arkiveras av vetenskapen. Sångernas och lekarnas värde motiverade att de fortsättningsvis sjöngs, dansades och lektes och att dessa enkla yttringar av ett primitivare känsloliv fick inspirera den högre, medvetet skapande konsten. Mötesdeltagarna ställde sig bakom förslaget och beslutade sig för att föreningen Brage skulle ha avdelningar för folkpoesi, folkmusik och folkdans samt aktiva och passiva medlemmar. Stadgar-nas målsättningsparagraf fastslog att föreningen skulle "tillvarataga, bekantgöra och popularisera alster av musikalisk och litterär folkdiktning ävensom folklekar och -danser".¹⁰⁴

I slutet av maj hade 87 personer antecknat sig som medlemmar. Vid ett första allmänt föreningsmöte framhöll Andersson hur konsten visat sig livskraftig då den närmade sig naturen, medan förkonstlade riktningar snart fallit i glömska. Vid mötet diskuterades hur man kunde återuppliva intresset för fiolspel på landsbygden. Andersson lade skulden på dragspelets och hornmusikens inträngande och förespråkade tävlingar och spridande av uppfattningen om fiolspelets konstnärliga överlägsenhet. Diskussionen illustrerade en annan sida av problematiken. Det var inte bara frågan om att bevara och återge

folket dess musik, utan också att avvärja den moderna tidens hot mot den gamla folkkonsten. Vid ett andra allmänt möte på hösten för ca 150 personer fick deltagarna uppleva en visafton med huvudsakligen medlemmar som uppträdande. I sitt tal diskuterade Andersson folklivsforskningens (*Volkskunde*) uppgift och konstaterade att dess fält var folket i betydelsen "vulgus", de lägre, primitivt tänkande med mindre utpräglad individualitet, inte "populus", nationen.

En av Anderssons målsättningar var att närma folkklasserna till varandra – det var väl känt vilket stöd den finska nationalitetsrörelsen haft i den finska folkdiktningens upptäckande och återuppväckande. Andersson oroade sig för de musikaliska traditionernas försvinnande under den moderna tidens tryck. För honom var den revitaliserade folkmusiken och Brage pragmatiska redskap för att minska det sociala avståndet mellan överklass och allmoge.

Folkkulturens "skatter" och "fäderne arv" hotades av den moderna tiden, masskulturen (dragspel och hornmusik) och likriktningen, men de skulle inte bara insamlas i räddningsaktioner i en anda som påminner om ett korståg mot materialism. "Skatterna" skulle återges revitaliserade till ättlingarna av det folk som skapat dem; Andersson hade en romantisk syn på folkkulturen som en kollektiv skapelse, som sprungit fram ur folkets själ och uppförts av spelmannen som det rurala samhällets konstnär. Målsättningen var att finna och kanonisera det genuina och autentiska, vilket inte uteslöt att man gjorde urval och arrangemang, inte heller att man lät samtida skaldar skriva texter till gamla melodier. Verksamheten re-

sulterade i sångböcker och diktsamlingar med stor genomslagskraft.¹⁰⁵

Otto Anderssons mål var inte enbart begränsade till musiken, utan han såg verksamheten som en del av "samlingsrörelsen", d.v.s. klassöverskridande, sammanhållnings- och identitetsskapande med en öppenhet för breda lager. Bragerörelsen riktade sig både mot förfinskning och mot förryskning. Den skulle också förhindra att den svenska överklassen blev rotlös och på så vis även blodlös. Brages verksamhet skulle lyfta fram finlandssvenskarnas existens och urgamla samhörighet med Sverige och Norden. På sitt område gjorde Brage en liknande insats som Arbetets Vänner. En avgörande skillnad var dock just revitaliseringen och det performativa elementet. Den gamla svenskspråkiga bondekulturen konstruerades som ett slags metafor för en harmonisk, konfliktfri identitet för svensktalande av alla klasser i städer och på landsbygden.¹⁰⁶ Andersson ansåg att folklivsforskningen inneslöt folkloristiken och sammanhänge nära med etnografi, språkforskning och kulturhistoria. Brages ena stora arbetsuppgift låg på detta "den sammanfattande folklivsforskningens område". Den andra uppgiften var att säkra tillgången på nytt skapande i framtiden:

Om någonsin är "upplysning" nu av nöden, en verksamhet önskvärd för återförandet av folklivet i naturliga gängor, för bibringandet av glädje och ljus åt gemene man, skänkan-
de honom åter sångerna, danserna, lekarna, sagorna, ja! alla de förlorade skatterna.¹⁰⁷

Då Brage besökte Viborg på svenska dagen 1909 fick publiken en uppfattning om den stora och rika uppgift Brage åtagit sig

"genom att samla de döende kulturskat-
terna av gamla svenska folksånger och visor och söka uppliva gamla goda seder och bruk".¹⁰⁸

Brages utveckling följde i stor utsträckning europeiska modeller med nationella variationer. När Otto Andersson 1924 blickade bakåt ansåg han att Brage "på ett lyckligt sätt förenat vetenskaplig folklivsforskning med praktiskt arbete för återupplivandet av de andliga folkminnena". Verksamheten hade tjänat "den samling och inifrån skeende kulturförnyelse, vår svensketsrörelse strävat efter och alltjämt är i behov av".¹⁰⁹

Svensketsketsrörelsens och folklivsforskningens parallella framträdande var ingen tillfällighet. På ett allmänt plan förändrades den tidigare negativa bilden av folket (*pöbel, populas, plebs, vulgus*) i positiv riktning. Romantiken såg det folkliga som en samling av visdom, äkthet, traditioner och poesi. Folkets främste representant var odalmannen som inkarnerade folkets dygder. Det svenska folket i Finland uppfattades som en reserv, som kunde kallas in då de svenska ställningarna hotades genom finsketsketsrörelsens frammarsch och lantdagsreformen. Folket behövdes inte bara som väljare, utan också som legitimation för en överklass som utan folket i demokratiseringens tidevarv skulle ha framstått som ett mycket tunt kosmopolitiskt skikt utan annan kontakt med fosterjorden än poesin.¹¹⁰ Folket var en reserv också i form av vitalitet i fråga om språk och nytt friskt blod. Med majoriteten bakom sig var finlandssvenskarna ett folk, d.v.s. en grupp med en fullständig social struktur. Bland folk i de svenskspråkigas ställning var detta ganska ovanligt. I Dubbelmonarkin brukade slovakier och

slovenor jorden med endast en liten egen överklass. Balttyskarna ägde jorden, men andra gick bakom plogen. Tjeckerna hade kommit längst av Europas icke-dominerande grupper, men finländarna kom på någon av de följande platserna. Även om de och storfurstendömet inte var särdeles resursstarka hade de en västeuropeisk socialstruktur.

Hembygdsrörelsen

För den svenska bildade klassen kändes utvecklingen på landsplanet som en besvikelse. Eftersom en stor del av de svenskspråkiga fortfarande bodde i kommuner med svensk majoritet kändes detta "lilla fosterland" som en trygg miljö och värd intresse. Vid sekelskiftet uppstod en rörelse för att undersöka, beskriva och dokumentera hembygden. Den s.k. hembygdsrörelsen skilde sig från annan topografisk och antikvarisk insamlingsverksamhet genom att man programmatiskt gick in för att dra in allmogen i verksamheten samtidigt som man hoppades att "hembygdsforskningen" också skulle kunna tjäna den akademiska forskningen med inventeringar och andra kartläggningar av arkiv och antikviteter. Traditionsinsamling bedrevs i stor skala av de båda litteratursällskapen och folkupplysnings-sällskapen. Den hjälp man väntade sig av allmänheten framträder i att allmänheten uppmanades skicka in material till det stora lexikon som Lönnrot höll på att sammanställa. Snart uppstod också specialföreningar som Suomen Käsityön Ystävät (1880) och den tvåspråkiga Suomalaisen Kansantanssin Ystävät (1901). Från början av 1880-talet startade en rörelse för att grunda lokala museer: Åbo stads histo-

riska museum (1881), Sordavala, Kuopion Isänmaallinen Seura (1884), Björneborg (1888). Museerna var normalt stadsmuseer eller regionala landskapsmuseer. Några egentliga museer fanns inte på landsbygden, men läraren Nils Oskar Jansson inledde insamling av etnologiska föremål i Kimito på 1880-talet. Ett hus, Sagalund, för föremålen anskaffades emellertid först 1900; en del användes åter för att ställa upp Finlands första friluftsmuseum. Studenterna hade sedan 1840-talet samlat in etnologiska föremål, som togs om hand av Theodor Schwindt och infogades i Studentkårens etnologiska museum, som överlämnades till Arkeologiska kommissionen 1894.¹¹¹

Fil. dr Robert Boldt (1861–1923) har betecknats som hembygdsforskningens fader i Finland. Han inspirerade åtta av de elva föreningar som grundades runtom i landet under rörelsens första period 1894–1908. De aktiva var vanligen ståndspersoner och bildade, men avsikten var också att engagera allmogen, särskilt skolungdomen, till forskningsarbete och till en genom egna upplevelser väckt patriotism. Boldt ledde själv den tvåspråkiga föreningen Hembygdsforskningens Vänner i Lojo (1894), som genast fick en egen skriftserie, *Bidrag till Lojo sockenbeskrivning*. Boldts outtröttliga engagemang för hembygdssaken ledde 1906 till grundandet av ett tvåspråkigt samarbetsorgan på landskapsnivå, Hembygdsforskningens Vänner i Nyland och två år senare det landsomfattande Centralutskottet för hembygdsforskningen i Finland. Boldt undvek ordförandeskap i andra föreningar än sin egen, men ställde beredvilligt upp som föredragshållare och inspiratör. På det sättet tillkom bland

andra Kyrksläotts hembygdsförening 1910 och Esbo hembygdsforskningsförening 1916, bägge med Boldts allmogeinriktade verksamhetsideologi inskriven i programmet. A. M. Tallgren organiserade hembygdsforskning som Egentliga Finlands nations kurator från 1907 framåt. Också han ville närma de breda lagren till de bildade – som en motsvarighet till den demokratisering som pågick i samhället. En tredje initiativtagare var Th. Schwindt, som fogade museiverksamhet och studenter till hembygdsforskningen.¹¹²

Av de hembygdsföreningar som grundades före 1908 var största delen svensk-språkiga. Hembygdsforskningens be-

tydelse framgår av att *Borgåbladet* på ledarplats 1917 levererade textreklam för tidskriften *Hembygden*. Den började utkomma 1910 och var ett uttryck för den svenska kulturens livsyttningar. Tidskriften och dess oavlönade redaktörer hade fått berömmande omdömen, men ekonomin gick inte ihop trots understöd från Malmiska fonden, studentavdelningarna, universitetet och Svenska litteratursällskapet. Tidningen betonade att tidskriften fyllde en lucka och borde få en stabil ekonomi genom flera prenumeranter.¹¹³

I ett Finland där finskan blev alltmer dominerande kände många svenskspråkiga ett behov av förankringar i en miljö som genomgick snabba förändringar också på andra plan än det språkliga. Hembygd och släkt framstod därför som viktiga både för identifikation och för att bevara minnen som riskerade att försvinna i ett kulturklimat där inflyttade finskspråkiga stod främmande för den svenska befolkningens tidigare öden. Samtidigt bidrog hembygdsforskningen till att demonstrera den svenska befolkningens hemortsrätt genom att visa på dess djupa rötter. Hembygds känslan vaknade ofta i Helsingfors. Rörelsen försökte bygga upp en verksamhet av folk-

**HEMBYGDEN
UTKOMMER**

Från och med den 1sta februari 1910 den 1sta och 16de i månaden. Varje häfte omfattar minst ett tryckark; årgången kommer således att innehålla ca 400 sidor text, förutom rikligt med illustrationer.

Prenumerationspriset är 2 mk 50 p per år. Halvårsprenumeranter motlagas ej. Ombuden erhålla vart 10de ex. gratis.

I Skandinavien är prenumerationspriset 2 Kr. 50 öre per år, i Ryssland 2 Rbl och i Amerika 1 Dlr.

Helsingfors 1910. Malmiska tryckeri

Tidskriften *Hembygden* var stort upplagd som ett samlande organ för den svenska hembygdsrörelsen. Reklamen i det första numret från 1910 riktade sig också till prenumeranter i Skandinavien, Ryssland och Amerika.

rörelsekaraktär, men den nådde inte ut till breda lager utan blev en språkligt delad rörelse inom den bildade klassen. Rörelsen var åtminstone i början starkare på svenskt håll. Verksamheten, hembygden och hembygdsforskningen skapade en samhörighetskänsla som stärkte en finlandssvensk identitet. Det var också en verksamhet där kvinnor kunde delta, ofta vid sina mäns sida.¹¹⁴

På samma sätt och delvis av samma orsaker hade genealogin i Finland en till en början ”svensk” prägel. Det kan till en del förklaras av att släktforskningen i de flesta länder länge gällde sociala skikt där släktbakgrunden hade en stor social betydelse. Också när genealogin utvecklades i riktning mot en fritidssysselsättning för bredare folklager hörde både forskarna och de undersökta släkterna till högre sociala skikt. Detta balanserades dock i Finland upp av prästerskapet med dess anknytningar till den finskspråkiga allmogen. Genom prästerskapets genealogiska intressen och utgivningen av storverket *Genealogia Sursilliana*, d.v.s. en utredning av ättlingarna till Erik Ångerman Sursill, kartlades en stor del av särskilt de österbottniska prästernas släktskapsförbindelser i ett slags kollektivgenealogi. Ganska snart började man i de båda språklägren ägna särskild uppmärksamhet åt släkter som utifrån historia och tradition kunde räknas till respektive läger. Aktiviteten resulterade i Axel Bergholms *Sukukirja. Suomen aatelittomia sukuja* (1892–1900) samt A. Wilskmans *Släktbok I–II* (1912–1920) och Jully Ramsays *Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden I–IV* (1909–1916).

Om den svenskspråkiga över- och medelklassen hemsöktes av pessimism och katastrofstämningar var stämningarna

annorlunda bland den svenska allmogen. Som tidigare nämndes kan medlemmarna av landsmålsföreningen i Helsingfors betraktas som en första större och ”folklikare” mobiliseringsvåg. Den följdes av något som nästan kunde kallas en massanslutning av besvikna och hemlösa liberaler till Svenska partiet. Som en reaktion på denna förskjutning, lantdagsreformen och den finska frammarschen (Finskhetsförbundet och namnförfinskingarna) uppstod en ny mobiliseringsvåg. Också den blev emellertid i ett avseende en besvikelse för den gamla eliten. Den nya mobiliseringen skedde på folklik grund och i finlandssvenska tecken. Den nya svenskheten var bygdesvensk, inriktad på Svenskfinland och folklik kultur, svensknationell, demokratisk och borgerlig – allt sådant som eliten hade svårigheter med. Också i detta avseende föreföll folket att ta avstånd från det ledarskap som eliten såg sig kallad att utöva över landet i dess helhet.

Opinionsutvecklingen är å ena sidan lätt att förstå. Äldre, adliga och etablerade förlorade inte bara makt och inflytande, utan också en allmänt privilegierad ställning. Andra grupper, unga och personer som stått utanför ståndsindelningen såg på goda grunder inte lantdagsreformen som en förlust – den gav ju dem rösträtt. De unga rekryterades från bredare lager och efterlyste en radikaliseringspolitik. Deras mobiliseringsvåg omfattade också en utbyggnad av föreningsväsendet, men i detta skede var det sällan fråga om att dela existerande föreningar utan om att grunda från början enspråkigt svenska föreningar, som vilade på lägre sociala skikt.

Emigration och svenskhets

Under åren före första världskriget diskuterades emigrationen uttryckligen som en svensk fråga i Finland. Byggmästaren M. Edvin Udd konstaterade 1907 att en oavbruten utvandring pågått i Österbotten i ett par decennier: "Huru länge denna förhärjande åderlåtning skall fortgå blir en fråga af allra största betydelse för det svenska Österbotten." En femtedel av Malax befolkning (900 av 4 600) vistades i Amerika. Många kommuner i svenska Österbotten befann sig i en likartad ställning. "Jordbruket skötes hufvudsakligast af kvinnor och barn, och manlig arbetskraft kan knappt fås för pengar." I svenska Österbotten försämrades det ekonomiska läget genom emigrationen, men därtill kom förfinskningen. Den förlorade arbetskraften ersattes genom inflyttning från de finska grannkommunerna. Emigrationen ansågs på "ett betänkligt sätt" undergräva hela den svenska befolkningens framtida existens, särskilt i Österbotten. Den bidrog till att jorden övergick i finsk ägo genom att Amerikafararnas hemman sköttes illa och slutligen vid en auktion köptes av en finne.¹¹⁵

Signaturen "E.F." diskuterade i tidningen *Jakobstad* 1909 "Är emigrationen till nytta eller skada?". Skribenten påpekade att den svenska folkmängden på många håll visade en benägenhet att sjunka eller stagnera. Den decimerades genom att personer i sin bästa ålder och med starka händer utvandrade, vilket gav anledning till bekymmer för "varje vän av det svenska språkets och den vesterländska kulturens fortbestånd i detta land". Bristen på arbetskraft i en befolkning bestående av barn, gubbar och

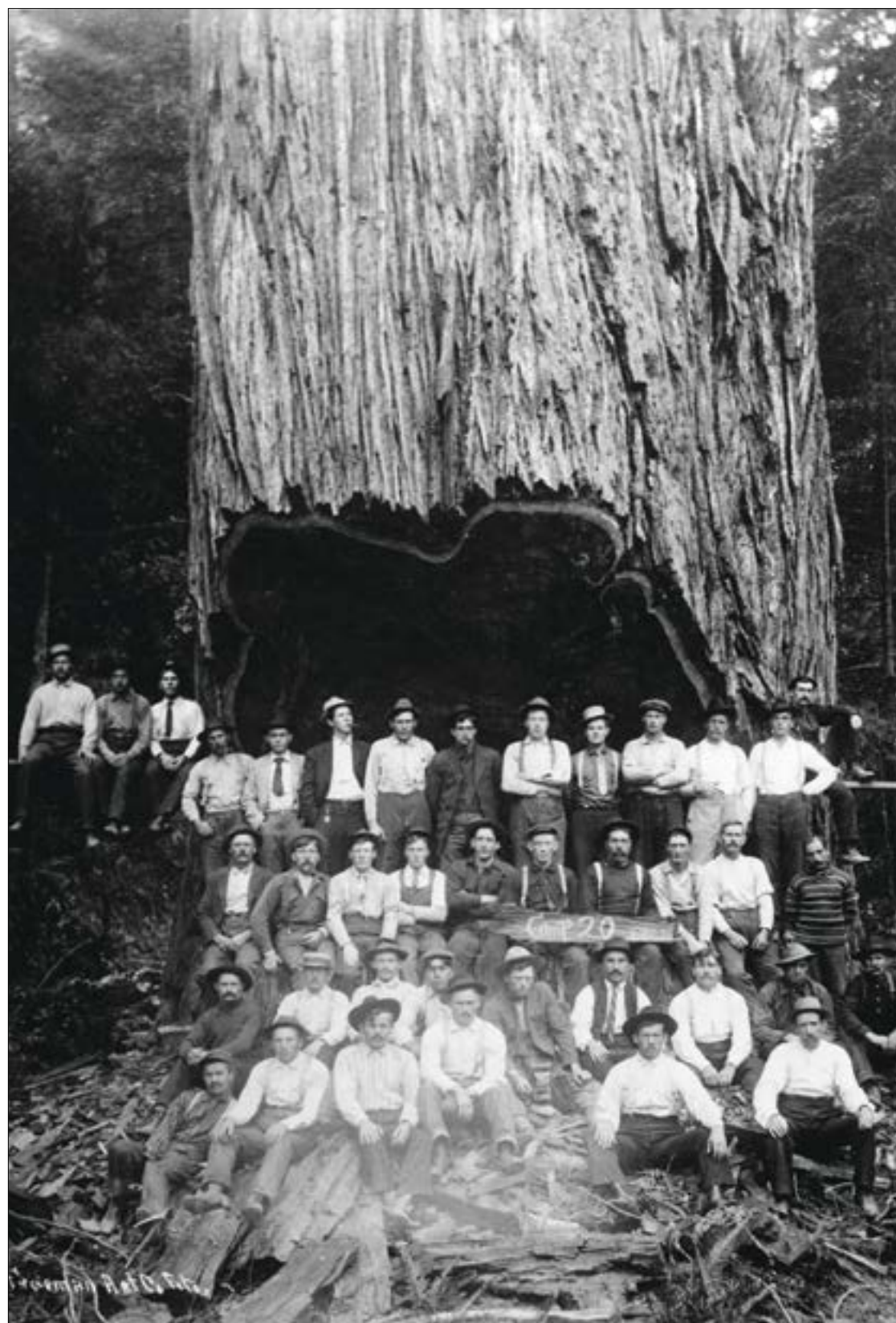
gummor fylldes med finskt tjänstefolk, som blev bofast på orten. Bristen på arbetsföra svenskspråkiga personer ledde till ringa efterfrågan och sjunkande pris på jord, vilket föranledde den finska befolkningen till jordköp i svenska trakter, där bättre kommunikationer gjorde jordbruket mera lönsamt.

"Åderlåtning av den svenska stammen" var ett återkommande tema. Det avsåg ofta emigrationens följder som en alltomfattande samhällsfråga, men redan de kvantitativa förlusterna var skrämmande, såsom i Petrus Nordmanns framställning:

Man har beräknat, att sedan 1870-talets ingång c. 50,000 svensktalande utvandrat från Finland, och av dessa hava knappt 20,000 återvänt. Alltså har en fruktansvärt stor åderlåtning på den svenska stammen ägt rum, och förlusten framträder än bjärtare, då man minnes, att vid senaste officiella folkräkning de svensktalande i hela landet beräknats utgöra blott c. 360,000 personer.¹¹⁶

På svenskt håll i Finland blev emigrationen en partifråga. Svenska folkpartiets partidag i Vasa behandlade i juni 1908 frågan "Om emigrationen, dess orsaker och medlen till dess motarbetande" utgående från ett referat av författaren, bank- och skolmannen, magister Jacob Tegengren, folkhögskolföreståndare i Närpes, som såg emigrationen som

Emigranterna från Finland och Skandinavien var eftertraktade arbetare i de stora skogsavverkningarna i Nordamerika. Skogshuggarlag vid jättefura, troligen i Kalifornien.

en svensk ödesfråga. Man kunde glädja sig över den pågående återinvandringen, men orsakerna var enbart tillfälliga, d.v.s. sämre tider i Amerika. Det gällde att "icke nedlägga den kamp, som förts emot emigrationen, utan tvärtom rusta lederna och med alla till buds stående medel, energiskt och planmässigt, motarbeta emigrationen". De bygder där förfäderna "utsått den materiella odlingens och den andliga bildningens frön" fick inte överges av tusentals unga, arbetsföra människor för ovissa framtidsutsikter och drömmar. Tegengren påpekade att det var svårt att analysera orsakerna, emigranterna visste inte alltid själva varför de emigrerat. Han fäste stor uppmärksamhet vid sociala orsaker, särskilt folkpsykologiska: "amerikafebern" var smittsam. "Urgammal frihetskärlek och självkänsla" hade drivit "en icke så liten procent av våra österbottningar till Amerika, vilket hägrat för dem som frihetens och jemlikhetens förlovade land". Tegengren tillskrev de politiska förhållandena, Bobrikoff och värnplikten en stor skuld, men också österbottningarnas äventyrslystnad. Han ansåg att det var uppenbart att hemlandet förlorade de bästa.¹¹⁷

Åderlåtningen drabbade svenska Österbotten hårdast. Tegengren efterlyste därför "ett planmässigt, möjligast vittomfattande arbete för emigrationens motarbetande". Han föreslog konstruktiva reformer, upplysningsarbete, kredit också för småbruk, Kooperation och väckande av ansvarskänsla samt tillgång till förströelse och rekreation också på landsbygden. Han stödde också den i tidningarna framkastade tanken om en landsförening mot emigrationen enligt svensk modell. Med tanke på partisplittningen och

den stora svenska emigrationen låg det dock närmast till hands att tänka sig "en förening framvuxen ur och omfattad av det svenska folkelementet i landet". I diskussionen fick referatet genomgående ett positivt mottagande, endast folkskolläraren Mårten Holmberg "framhöll att man med säkerhet såg emigrationen i en för mörk dager". Han betonade utvandrarnas vidgade vyer och att man borde ordna så att de återvände relativt snart och arbetade landet till godo. Några talare ville gå längre än så: emigrationsagenternas och emigrantvärvarnas lögnaktiga uppgifter borde beivras. Lärarna borde upplysa barnen om deras plikter mot fosterlandet och hembygden, och prästerna borde framhålla emigrationens vådor. Vera Hjelt ansåg att de bildade klasserna för allmogen borde beröra emigrationens fasor. Friherre Georg von Alfthan betonade å sin sida "den svenska stammens i landet djupt inneboende frihetskänsla som motsatte sig det alltför utbredda reglementerandet och hellre sökte sig ett nytt hem. Arbetsgivarna borde upprätthålla arbetsfriheten och skydda sina svenska talande arbetsvilliga arbetare mot de finska socialisterna."

Grundandet av en förening fick allmänt stöd. Folkhögskolledaren Johannes Klockars ledde emellertid in diskussionen på ett annat spår genom att föreslå en utvidgning av "den tilltänkta Föreningens verksamhet så, att dess uppgift bleve icke blott att motarbeta emigrationen utan även att uppehålla förbindelsen mellan våra utvandrare och hemlandet". Partidagen beslutade att de österbottenska kretsstyrelsernas gemensamma delegation i Vasa skulle uppmanas att gå i författning om bildandet av "en förening

för emigrationens motarbetande i våra svenska trakter".¹¹⁸ Föreningen skulle alltså både motarbeta emigrationen och hålla kontakt med emigranterna. Även om ställningstagandet skapade problem för föreningen var Johannes Klockars ett gott val som ledare. Sitt levebröd tjänade Klockars sedan 1891 som föreståndare för Kronoby folkhögskola. Klockars företog sommaren 1910 en resa i Förenta staterna.

Finlands svenska emigrationsförenings centralstyrelse sammanträdde i Vasa i maj 1909 under ledning av Klockars.¹¹⁹ Starten var dock trög, i de flesta kommuner fick föreningen endast få medlemmar och försök att utse ombud i kommunerna gav lika magra resultat. Föreningens svårigheter att komma i gång påtalades snart i tidningarna. *Åland* framhöll att föreningen hade en viktig uppgift och borde få statsunderstöd: "Kort och gott: Vi måste skapa Amerika här hemma och då skall emigrationen, sådan den hittills gestaltat sig som ett planlöst bortslumpande av dyr arbetskraft till främmande land upphöra." Tidningen medgav dock att intresset för saken hade varit ringa på Åland.¹²⁰

Emigrationsföreningen grundades vid en tidpunkt då emigrationen från Finland kulminerat, men samtidigt kunde inte veta att detta var kulmen utan såg framför sig en ständigt ökande utvandring, som med tiden skulle få hela det svenska Finland att förblöda. Tanken om att tillsätta en "objektiv" emigrationskommitté i likhet med den stora svenska Emigrationsutredningen tilltalade många i universitetskretsarna. De ryska myndigheterna sade emellertid bestämt nej trots att lantdagen petitionerade om saken flera gånger.

Den som rent konkret talade för och skapade emigrationsföreningen "dubbel-spårighet" var Johannes Klockars. *Svenska Finland* konstaterade rakt på sak då förtaget redan gått om intet att partidagen 1908 beslutade att få en *förening för emigrationens motarbetande*, medan Klockars ändrade föreningens namn till *Finlands svenska emigrationsförening*.¹²¹ Han gav verksamheten en annan inriktning, föreningen skulle även upprätthålla kontakterna mellan utvandrarna och hemlandet samt främja finländares återflyttning till hemlandet.¹²² Klockars "utlandsfinlands-svenska" linje påminde närmast om den som företrädde av den nygrundade Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet. I den ingick en strävan att genom reformer bromsa eller rent av stoppa emigrationen utan den moraliska stämpling som präglade det tidigare förhållningssättet. Avsikten var att bevara utvandrarnas svenska etnicitet som en förutsättning för återflyttning eller som en svensk resurs utomlands respektive en för individen och gruppen viktig gruppidentitet.

När den transatlantiska emigrationen nått en viss ålder och med Förenta staternas uppstigande till en världsmakt började man i hemlandet organisera gruppbesök för emigranter och deras ättlingar, i Finland första gången 1912. Även om det officiella Finland fortsättningsvis förhöll sig restriktivt till emigrationen insåg man snart vilken betydelse utvandrarna kunde ha för att knyta kontakter, t.ex. inom affärslivet.

Finlands självständighet medförde betydande förändringar i fråga om såväl attityder som statens möjligheter att bedriva emigrations- och utlandsfinländarpolitik. Vid mottagningen för ame-

rikafinländare på hemlandsbesök 1921 försäkrade magister Akseli Rauanheimo att emigranterna inte längre betraktades som fosterlandsförrädare. Prosten Matti Tarkkanen, ordförande för den sittande statliga emigrationskommittén, förklarade vid samma tid att fosterlandets förhållande till emigranterna borde vara som en faders till sina barn.¹²³ I Finland uppstod under mellankrigstiden flera slag av organisationer som bevakade "utlandsfinländares" intressen och höll kontakt med dem. Från år 1911 hade man inom ramen för Folkupplysningssällskapet, senare inom en särskild utlandsfinsk avdelning av Finskhetsförbundet, byggt upp kontakter mellan Finland och de transatlantiska emigranterna.¹²⁴

Två decennier efter emigrationsföreningens skeppsbrott hade de svenskspråkiga beslutsfattarna skapat en egen version av utlandsmedborgarpolitiken. Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet fick 1919 sina första lokalavdelningar i Finland, Östsvensk Samling i Helsingfors och Östsvensk Samling i Ekenäs; östsvensk upptogs i namnet på en tredjedel av lokalavdelningarna. I Finland användes denna term för att man var främmande för termen "allsvensk". Lika så ogillade man Riksföreningens namn, som implicerade att svenskarna i Finland var rikssvenskar i utlandet. *Björneborgs Tidning* konstaterade dock träffande att östsvenskheten var den allsvenska tanken "omplanterad på finländsk jord". Riktningen hade också en förankring i den radikala bygdesvenskheten.¹²⁵

Helsingforsföreningen växte snabbt till ca 2 000 medlemmar och blev Riksföreningens största lokalavdelning. År 1928 uppgick de till Riksföreningen an-

slutna föreningarna i Finland till tjugo (av dessa var fem rikssvenska föreningar). Helsingforsavdelningens ordförande Harald Lindberg höll i maj 1919 ett tal där han konstaterade att avdelningens uppgift var "att svetsa samman svensksfolket i Östanled med moderfolket i Västanled och må de alla på sina baner skriva: vi äro svenskar och vilja så förbli". Östsvenskarna betonade enhet, såsom K. Rob. V. Wikman i *Det nya Sverige* (1921): "Öst- och västsvensk odling är *en* och skall så förbli." Enligt Wikman skulle Finlands svenskar inte bara bilda ett band mellan Sverige och Finland, utan återknyta till den historiska tanken om en politisk enhet mellan länderna.¹²⁶

I skuggan av allsvenskheten uppstod tanken på finlandssvensk utlandsaktivitet. Allsvenskheten representerade "storsvenskhet", en anspråkslösare och mera kulturellt inriktad motsvarighet till de stora pan-rörelserna panslavism och pan-germanism. Parallellt eller i konkurrens med den allsvenskhets Riksföreningen representerade uppstod en "lillsvensk" inriktning som betonade samhörigheten mellan finlandssvenskarna. Man kan egentligen inte betrakta riktningen som en rörelse eftersom den organisatoriskt aldrig nådde längre än till en kontaktskapande takorganisation som representerade andra organisationer. Man kan dock hävda att det uppstod en "allfinlandssvensk" opinion, som betonade samhörigheten med landsmännen i framför allt Nordamerika. Med landsmän avsågs då uttryckligen utvandrade finlandssvenskar, inte finskspråkiga eller rikssvenska emigranter. Tanken på att stärka gemenskapen mellan finlandssvenskar i hemlandet och i Förenta staterna tog form i mitten

av 1920-talet på båda sidor om Atlanten. De geografiska och ekonomiska mönstren bland de svenskspråkiga emigranterna i Amerika stabiliserades under pionjärperioden 1870–1890, och under de följande fyra decennierna, organisationsperioden, byggde immigranterna upp ett nätverk av föreningar.

Ändamålsenlighet

Frågan om föreningarna och svenskheten engagerade också det nygrundade Svenska folkpartiet. När partiets förstärkta centralstyrelse sammanträdde i februari 1908 väckte Helena Westermarck ”frågan om önskvärdheten av tvåspråkiga förenings delning på språklig grund”. Efter en beredning av Ernst Estlander togs frågan upp vid partidagen i slutet av maj 1909. Estlanders referat hade i sin tryckta form en något annorlunda formulerad frågeställning än Westermarck: *Vore det önskvärdt att Föreningar för allmänna ändamål härafter skulle bildas af de svensktalande medborgarene för sig?*¹²⁷

Ernst Estlander konstaterade att frågan var komplicerad, och att vägande skäl kunde anföras för och emot en situation där de två grupperna på var sitt håll skulle bilda föreningar med syfte att verka inom sitt språk- och folkområde. Inom kulturarbetet intog den svenska befolkningen historiskt sett en ledande ställning, vilket också medförde en skyldighet att beakta landet i dess helhet. Enligt Estlander var det politiskt klokt att försöka behålla sitt inflytande inom samhällsutvecklingen, särskilt när det gällde vetenskapliga, konstnärliga och filantropiska syften samt opinionsbildning, där det vore olyckligt om allt berodde av staten och de styrande. I ett land

som Finland där medborgarnas plikt känsla mot det allmänna ännu var svag, kunde en splittring enligt språk verka hämmande på utvecklingen. Estlander ansåg att de svenskspråkiga vid behov måste betala mer: ”Detta är en skyldighet för dem såsom representerande en relativt större bildning och burgenhet. Den svenska befolkningen måste känna sig, om det så ock gällde ensam, ansvarig för att vårt samhälle må kunna kallas ett kultursamhälle.” Den här skyldigheten var emellertid knuten till ett erkännande av jämbördighet och språklig jämställdhet. Estlander fäste uppmärksamhet vid det ologiska i att majoriteten yrkade på att svenskarna skulle tjäna hela landet, men fördömde deras samling kring egna kulturuppgifter.¹²⁸

Enligt Estlander skulle man skilja mellan existerande och nya föreningar. Så länge jämbördigheten respekterades borde redan existerande föreningar inte delas enbart för principens skull; om de svenskspråkiga bröt sig ut förlorade de dessutom sin andel av föreningarnas medel och fonder. Nya föreningar måste granskas utifrån föreningarnas syfte. Föreningar med rent vetenskapligt, konstnärligt eller tekniskt syfte borde kunna samla både finsk- och svenskspråkiga medborgare, liksom även föreningar med ett ideellt nationellt syfte (djurskydd, fängelsereform). Föreningar med folkupplysningssyfte borde däremot bildas på språklig grund eller som enspråkiga filialer. I fråga om yrkes- och fackföreningar ansåg Estlander att det var viktigt att dessa inte blev medel i en propaganda riktad mot den svenska befolkningen. Därför var det önskvärdt att ”svensktalande yrkesmän” bildade egna arbetarföreningar, fackföreningar och föreningar för handelsbiträden m.fl.¹²⁹

Estlanders referat var slutligen mycket försiktigt och präglades av en bildningsaristokratiskt kultursvensk känsla för landet som helhet. Genom att samarbeta med de finskspråkiga kunde de svenskspråkiga behålla sitt inflytande:

För min del ville jag säga att vi ej böra "separera" oss mera än som är oundgängligen nödvändigt för att stärka och säkerställa vår kulturs framtid här i landet. Och vi böra i alla afseenden, där sådant kan ske, vara beredda att framdeles såsom härintills vid allmänna företag föregå med exempel.¹³⁰

De flesta som yttrade sig i diskussionen var ense om att existerande föreningar borde delas endast om nackdelarna var större än fördelarna. Enligt centralstyrelsens formulering skulle man inte rubba verksamheten inom bestående föreningar annat än av "synnerlig anledning", men flera talare ville ersätta detta med lindrigare formuleringar såsom "tillräcklig anledning" eller "vägande skäl". Leo Mechelin ville däremot på klassiskt liberalt vis slå vakt om en ändamålsinriktad tvåspråkighet. Han konstaterade att "där en samverkan och sammanslutning för gemensamma ändamål är möjlig mellan de två inhemska språkens representanter, må den hellre stärkas än försvagas". Att det uppstått problem inom en tvåspråkig förening borde inte användas som en orsak att upplösa föreningen och dela den i två. I stället borde man förebygga problemen genom att dela upp verksamheten i två grenar, men behålla en gemensam styrelse och ett gemensamt verksamhetsprogram.¹³¹

Att döma av att ingen vare sig kommenterade eller stödde Mechelins förslag betraktades Mechelin tydligen som en röst

ur det förflutna. Flera av de närvarande förespråkade i stället en delning. Som ett exempel kan nämnas att Ossian Aschan ansåg att erfarenheterna från Helsingfors visade att det svenska elementet i tvåspråkiga föreningar uppträtt med förståelse mot det finska men inte från andra sidan mött samma förståelse. Därför borde tvåspråkiga föreningar delas snarast möjligt. Det fanns alltså en opinion för en delning av tvåspråkiga föreningar, men centralstyrelsens klämmar med en formulering om delning av "vägande skäl" (föreslagen av Axel Lille) segrade komfortabelt.¹³²

Som Estlander konstaterade i sitt referat kunde de politiska partierna inte egentligen styra språkstriden, och diskussionen på partidagen var snarast en mätning av opinionerna. Som sådan speglade den, trots partiledningens försiktiga pragmatism, en opinionsförskjutning mot en klyvning av föreningsfloran enligt språk. Opinionerna på lokalplanet och i föreningarna styrdes emellertid av många andra faktorer än språket som sådant.

NÄRINGSLIVET

På 1900-talet började man tala om "det finlandssvenska kapitalet" som om detta vore en bunt sedlar eller en portfölj aktier med en egen identitet och vilja. Ifall man kan säga att betalningsmedel har en vilja eller identitet är de ett utflöde från innehavaren, som naturligtvis i likhet med människor i allmänhet har vilja, identitet och andra attribut.

I den mening "kapital" allmänt används omfattar det också andra slag av egendom än sedlar och mynt såsom fast egendom och aktier, men även kunskande. Detta innebär att "kapital" är en högst

svåravgränsad kategori. Det är i själva verket betydligt enklare att identifiera kapitalister eller, enklare uttryckt, ägare till vissa former av egendom. Eftersom kapitalet, som det brukar sägas, inte har modersmål eller fosterland, är det endast meningsfullt att tala om sådana kategorier när det gäller ägarna. Därmed står forskningen inför samma svårigheter att kategorisera individer som socialhistorien i allmänhet. "Kapitalisterna" har, precis som andra människor, modersmål, identitet, fosterland, politiska preferenser m.m. Den främsta skillnaden är att de har större resurser och att deras val, t.ex. av politisk tillhörighet eller annan grupp tillhörighet, har större konsekvenser. Till detta hör ytterligare att "kapitalisterna" konkurrerar med varandra på marknaden och därför kan bilda konsortier och nätverk. Dyliga sammanslutningar kan, men behöver inte, kombineras med politiska, språkliga och andra kategorier. I ett kluvet samhälle kan flera skiljelinjer sammanfalla så att en grupp aktörer framstår som en enhet som utifrån ter sig som "finskt" eller "finlandssvenskt" kapital. I grunden är det i alla fall fråga om ekonomiska aktörer som konkurrerar om kunder, marknader, protektion, makt, lagstiftning, tullar, näringslivets institutioner m.m. Tidvis kunde dock politiska motsättningar ge kraftiga utslag, såsom då de finsksinnade kring 1890 satsade på skapandet av ett finskt kapital.

Handelshus och lanthandlare

I mitten av 1800-talet var ekonomisk konkurrens i denna form okänd eller irrelevant. Handel var med vissa undantag (bondeseglation, bruk och adelsgårdar)

en stadsnäring som dominerades av de stora handelshusen. Deras handel var internationell. Städernas inrikeshandel var till största delen en "svensk" näring i den meningen att den utövades på svenska, låt vara att en del av grosshandlarna var av utländskt ursprung eller hade rekryterats ur det lägsta skiktet av minuthandlare som ofta hade ett finskt inslag. När lanthandeln så småningom legaliserades 1842 och 1859 och näringsfrihet infördes 1879 var de rustade för den professionalisering av lanthandeln som inleddes, men de var inte ensamma. Trots de dåliga tiderna på 1860-talet expanderade lanthandeln i snabb takt: år 1860 beviljades 90 tillstånd, fram till 1864 500 och fram till 1874 1 000 tillstånd. År 1878 verkade redan över 2 000 lanthandlar. På 1880-talet täckte lanthandelnätet landet rätt väl, och det fanns redan fler handelsbodar på landsbygden än i städerna. Nästan hälften av de nya lanthandlarna var stadsbor med tidigare erfarenhet av handel: stadshandlande, affärsmän eller bodbetjänter, som uppfyllde kravet att behärska handelsbokföring. Ett annat gemensamt drag för de nya lanthandlarna var att de var finskspråkiga. Kuststädernas svenskspråkiga handlande flyttade inte till landsbygden och deras bodbetjänter etablerade sig sällan som lanthandlare utanför kustområdet.¹³³

De traditionella handelshusen med sin ytterst mångsidiga verksamhet dominerade handeln under tiden före näringsfriheten, även om tyngdpunkten i många fall låg på industri eller rederi. Det innebar också att det inte fanns några finskspråkiga köpmän bland de största företagen i de största städerna. I Viborg hade hälften av de mest framgångsrika köpmännen ryskt eller tyskt ursprung, och de var

också väl företrädde i Helsingfors (Sinebrychoff och Kiseleff respektive Paulig och Stockmann). I mitten av 1890-talet var läget i stort sett detsamma; den gamla handelseliten höll sina ställningar med undantag för köpmännen med ryskt ursprung som hade förlorat positioner. Det fanns givetvis undantag från mönstret: bondsonen A. Parviainen från Kiihtelysvaara etablerade sig som kolonial- och partihandlare, avancerade in i köpmannaeliten och gifte sig med restauratören Louis Kleinehs dotter Olga. Som änka fortsatte hon affären med järn- och partihandlaren K. H. Renlund som kom från enkla förhållanden i Gamlakarleby.¹³⁴

Inom handelssektorn uppstod en klassindelning där utlänningar med sina kontakter spelade en viktig roll, inte minst som förmedlare av kolonialhandel och annan handel via Tyskland. Partihandels språk blev sålunda svenska, och svenskan blev ett sammanhållande band mellan de ledande köpmännen oberoende av ursprung. Många söner i finländska handelsmannafamiljer skickades för att konditionera i Tyskland. Det svenska greppet om handelseliten stärktes genom att de tysk- och ryskspråkiga samt en del av de finskspråkiga försvenskades. Detta förstärktes av de sociala nätverken, som ledde till att en snäv grupp av svenskspråkiga storköpmän, både äldre och nyligen etablerade, dominerade handels- och hantverksföreningarna, lantdags- och kommunalvalen samt societetslivet i städer som Björneborg. I Åbo var handelsföreningens språk svenska ända fram till 1930-talet. Under samma decennium nådde de finskspråkiga majoritet i föreningen i Helsingfors. I de mindre inlandsstäderna tog de finskspråkiga kontrollen över

handelsföreningarna redan på 1890-talet. Handelsföreningarna var obligatoriska enligt lag, men de svenskspråkigas grepp om handelsbranschen i Helsingfors stärktes av deras dominans i Handelsgillet, som verkade som en klubb.¹³⁵

Från 1881 började man hålla återkommande köpmannamöten, som 1917–1918 ledde till inrättandet av handelskamrar. De första mötena hölls 1881–1884 i Helsingfors, Viborg och Åbo; den lokala eliten och svenskan dominerade, vilket i Helsingfors ledde till protester och till att representanten för Tammerfors, den finsksinnade diversehandlaren Gustav Selin, marscherade ut. Under mötet i Viborg tolkades förhandlingarna till finska, men en konflikt uppstod kring judefrågan. Denna gällde dels närvarorätten för mosaiska trosbekännaren B. S. Michailoff från Tammerfors, dels judars handelsrättigheter i allmänhet. Selin föreslog att mötet skulle uttala sig mot beviljande av medborgarskap till judar. De starkt kritiska ställningstagandena mot judar väckte i sin tur motstånd och mötet beslutade med rösterna 20–12 att avsluta behandlingen av ärendet. Selin, som fick stöd av Juho Lallukka från Kexholm, antecknade en protest till protokollet. Följande dag bekräftades beslutet med rösterna 15–13 och Michailoff fick yttra sig. *Uusi Suometar* och *Aamulehti* betecknade mötets anda som onationell. Den senare ansåg att finska folket hotades av realismen (i konst och litteratur), brännvinet och judarna samt stödde Tammerforsköpmännens ”humana och fosterländska förslag” om invandringsförbud och utvisning av judar som vistades i landet.¹³⁶

Mötet i Åbo 1884 dominerades av de svenskspråkiga, men klyftan i köp-

mannakåren framgick av att inlandsstäderna i allmänhet hade sänt finsksinnade representanter. Det fjärde mötet i Vasa 1886 valde en handelsdelegation som skulle bevaka köpmännens intressen mellan mötena. Den bestod av svenskspråkiga storköpmän och kommerseråd, utan representation för småköpmän och inlandsstäder. Trots att mötet beslutade att inte inskränka rätten att delta var småköpmännen besvikna och gick i fortsättningen in för regionala möten.¹³⁷

Affärsfennomanen

De finskspråkiga köpmännens ringa inflytande var en aspekt av att näringslivets högsta skikt och strategiska sektorer (banker, försäkringsbolag, storindustri och partiaffärer) var i de svenskspråkigas händer – i avsaknad av en formell utbildning på området rekryterades ledare enligt nätverk och kontakter. För utomstående och särskilt för finskspråkiga radikaler var det mycket svårt att ta sig in på området, vilket de upplevde som diskriminering och förtryck. För att motverka detta uppstod kring 1880 den s.k. affärsfennomanin (*afärrifennomania*), som avsåg att öppna en ny front i språkstriden. Det var inte enbart fråga om ekonomisk kamp och konkurrens, utan ungfinnarna såg den inskränkta rösträtten till borgarståndet som ett stort missförhållande. I kraft av sin ekonomiska styrka styrde de svenskspråkiga kommunalpolitiken och kontrollerade borgarståndet. Det motbjudande i denna allians mellan penningen och makten var i finska ögon att den i sista hand finansierades av hela folket oberoende av språk. Storföretagen såg eller framställde sig som opolitiska, medan de

finsksinnade sågs som motståndare. De finskspråkiga insåg också väl betydelsen av ekonomisk styrka och makt för att bryta de svenskspråkigas välde. Man kunde inte i längden bygga på insamlingar av vanligt folk för skolor och tidningar, utan behövde välbeställda donatorer. I detta avseende kunde man inte bygga på de stora affärsmännen, som betraktades som onationella och snarare försvenskades än förfinskades. Frontlinjerna syntes klarare i städerna än på andra håll. Som affärsfennomanen K. A. Paloheimo (Brander) konstaterade fanns där bara fennomaner och icke-fennomaner.¹³⁸

Till de icke-fennomanska affärsbankerna hörde landets första affärsbank Föreningsbanken (1862, med Sinebrychoff i bakgrunden) och Nordiska Aktiebanken (1872). Den äldre generationen av finsksinnade såg egentligen ingen annan möjlighet än att grunda egna finsknationella företag och att vänta på att ståndscirkulationen skulle skapa ett finsknationellt borgerskap. En liten grupp relativt unga och entusiastiska finsksinnade akademiker tog emellertid efter diskussioner på Finska klubben initiativet till att skapa ett finsknationellt näringsliv. Det fanns pengar bland befolkningen och spelrum på marknaden. Genom fennomannernas aktivitet och nätverk uppstod inom en kort tid Nationella Aktiebanken (Kansallis-Osake-Pankki, KOP, 1889) och Livförsäkringsbolaget Suomi (1890). Äldre fennomaner förhöll sig skeptiskt till magistrarnas planer, men de lyckade emissionerna ledde till grundandet av Brandförsäkringsbolaget Pohjola (1891), som leddes av den 29-årige läraren K. A. Brander (Paloheimo), med tiden en av affärsfennomanins ledande män. Affärsfen-

Även banker och försäkringsbolag delades på språkliga grunder. Den ledande fennomanska banken var Kansallis-Osake-Pankki (Nationella Aktiebanken). Bankens kontor i Hangö.

nomanin innebar en ny verksamhetslinje och taktik, som bröt med den tidigare kulturfennomanin. *Uusi Suometar* konstaterade att landets nationella parti äntligen upptäckt att det hade andra uppgifter än att forska i *Kalevalas* varianter. Nu var det slut på den tid då finnarna överlämnade sina medel i händerna på herrar vikingar. *Päivälehti* ansåg likaså att en ny period av praktiskt arbete hade inletts med de finska penninginstituten.¹³⁹

KOP grundades i en anda av finsk idealism, men banken sköttes med sinne för realiteter. Några finskspråkiga bankexperter fanns inte att tillgå. Den första styrelseordföranden och direktören talade svenska och den breda finska publiken klagade förgäves över banktjänste-

män med bristfälliga kunskaper i finska. Medlemskap i Finska partiet garanterade inte kredit, även om banken till en början finansierade fler småföretag än konkurrenterna.¹⁴⁰ De finsksinnade aktivisterna använde de metoder som utvecklats i samband med de föregående decenniernas skolkonflikter.

Med grundandet av KOP uppstod de bankläger som med "sina" storföretag dominerade bankväsendet och finansmarknaden för en lång tid framåt. Lägrens gränser skärptes under första världskrigets högkonjunktur, men 1919 fusionerades Föreningsbanken och Nordiska Aktiebanken till Nordiska Föreningsbanken. I det självständiga Finland ersattes den av ryssarna tillsatta "amirals-senaten" av en "bankirsenat" med KOP:s direktör J. K. Paasikivi som statsminister och med representanter för båda de stora affärsbankerna.¹⁴¹

De fennomanska ledarna försökte mana fram en finsk företaganda och företagsamhet med motiveringen att även om man inte förfogade över tjocka plånböcker, förfogade man över många tunna. Ägandet i de nya penninginstitutet uppvisade en stor social och geografisk spridning, och man avvisade finansmannens Antti Ahlströms erbjudande att teckna en majoritet av Pohjolas aktier. Filialer grundades på olika håll i landet. Aktie-teckningarna till KOP, Suomi och Pohjola skilde sig inte i hög grad från de insamlingar med vilka fennomannerna finansierade olika aktiviteter. Aktieägarna var med för att stödja den goda saken, inte för att få vinst; många tog inte ut sina dividender. Pohjola hade från första början en fond för vinstmedel som beviljade understöd för allmännyttiga ändamål. Runt de tre storföretagen byggde man upp ett "finskt" ekonomiskt läger; det splittrades först på 1900-talet av konflikten mellan gammal- och ungfinnar.

Den finska ekonomiska aktiviteten framställdes som ett försök att bryta de svenskspråkigas grepp om näringslivet. På svenskt håll framhövdes att en bank inte kunde byggas på partiståndpunkter. Affärslivet hade sin egen logik som inte omfattade partipolitik. Ett företag bestämde självt sitt interna språk, medan det externa bestämdes av kunden. *Nya Pressen* varnade kunderna för instabila banker som byggde på partiståndpunkter och partiledarnas ambitioner samt reklam byggd på humbug. Fennomannerna hävdade åter att svenskarnas "rena affärsprinciper" var en täckmantel för strävanden att bemäktiga sig folkets pengar och skydda egna intressen. Fennomannerna ansåg sig representera ett ädlare och hederligare affärs-

liv. Grundfrågan i debatten blev om de nya finsknationella företagen representerade ett idealistiskt betjänaande av de breda lagren eller ett samvetslöst egoistiskt sätt att använda politiken för affärsekonomiska mål.¹⁴²

Näringsfriheten blev något av en besvikelse för fennomannerna, som ansåg att lanthandlarnas nivå var låg och att de inte hjälpte upp landsbygdens förhållanden, snarare tvärtom. I det antikapitalistiska klimatet talade bl.a. Kansantaloudellinen Yhdistys för reglering och Kooperation. Näringsfriheten ändrade inte heller på missförhållandet att lanthandlarna inte fick betjäning på finska, eftersom de inhemska fabriker och partihandlarna tryckte sina kataloger och broschyrer enbart på svenska. Strävandena att gynna inhemsk produktion fick på detta sätt också språkpolitiska övertoner. I den finskspråkiga pressen efterlystes med ökande eftertryck finskspråkiga parti- och importaffärer. Banbrytare på området blev den 1891 grundade partiaffären Häkli, Lallukka ja Kumpp., som fick mycket och positiv publicitet och avancerade till en av de viktigaste finsksinnade partiaffärerna. Det är dock belysande att bakom namnets sista led "& C:o" dolde sig firmans tredje delägare Vilhelm Paischeff, vars namn eliminerades från firmanamnet för att det inte skulle störa firmans finska framtoning. Denne "tyste bolagsman" hade i början framför allt hand om kunderna, som kände honom under namnet "Kumppani-Ville". Firman lyckades väl med att marknadsföra sig folkligt som den enda eller äldsta finskspråkiga partiaffären. Flera andra handlande, ofta från enkla förhållanden, lyckades på samma sätt skapa betydande förmögenheter: Juho Hallenberg

och P. J. Pesonen i Viborg, medlemmar av släkten Parviainen i Helsingfors, Gust. Ranin och flera andra i Kuopio. Bondsonen Antti Ahlström avancerade i västra Finland till en av landets rikaste män, men till fennomanernas bitterhet övergick släktens följande generation till svenska som hemspråk och företaget ”förlorades åt svenskheten” som Pohjolas första direktör K. A. Paloheimo uttryckte saken.¹⁴³

De ur enkla förhållanden utgångna framgångsrika affärsfennomanerna blev ett slags modell både för finsk företagsamhet och för det kapitalistiska systemet. De var väl medvetna om behovet av organisation inför val och stöd av andra köpmän. De deltog aktivt i grundandet av kamporganisationer för affärsfennomanin. Den första organisationen för finska affärsmän var ”Viipurin Pamaus” (Viborgska smäl-len) som grundades 1891. Småhandlarna i Helsingfors organiserade sig fem år senare i Helsingin Kauppiaiden Yhdistys, som formellt var tvåspråkig men företrädde de finskspråkiga handelsmännen i stadens utkanter. Föreningen tog efter Handelsgillet och bidrog både till det sociala livet genom klubbverksamhet och till politiken genom att påverka kandidatnominering. Genom organiseringen integrerades de finsksinnade köpmännen i den finska samlingsrörelsen. I Tammerfors löpte huvudlinjen inte mellan svenskt och finskt, utan mellan finskt och tvåspråkigt. Då krafterna bakom Tampereen Kauppaseura – Handelsgillet i Tammerfors (gr. 1886) började ge ut tidningen *Tampereen Uutisia* 1891, anklagades de av fennomanerna kring Tampereen Kauppahdistys för svenskt sinnelag.¹⁴⁴

När tidningen *Kaiku* i Uleåborg 1883 glädde sig över stadens framskridande

förfinskning, tvingades den medge att detta inte gällde ekonomin, som dominerades av de svenskspråkiga. Några förändringar var inte att vänta innan den omgivande finskspråkiga landsbygden beslutade sig för att i en folkrörelse bojkotta svenskspråkiga handelsmän. Eftersom det i västkustens städer inte uppstod finsksinnade storköpmän som i mellersta och östra Finland, försökte den finsksinnade bildade klassen organisera nationella handelsaktiebolag som alternativ till de svenskspråkiga och på detta sätt reducera deras inflytande i kommunalpolitiken. I Åbo grundades 1891 Maamiesten Kauppa Osakeyhtiö som skulle förmedla lantbruksredskap och lantbruksprodukter. Tidningen *Aura* underströk hur viktigt det var att genom sina inköp se till att pengarna inte gick till onationella främlingar och ändamål. *Uusi Suometar* presenterade konsumföreningar, ”ostajavoi-toiset myymälät” med namn som ”Turun suomenmielisten yhtiö” och ”Satakunnan kansallismielisten kauppayhtiö”, som ett sätt att befria den köpande allmänheten från den svenska köpmannaklassens övervalde. Motsvarande initiativ togs i Tammerfors (1897), Borgå (1897) och Vasa (1898). Initiativtagarna försökte inte dölja företagens politiska bakgrund; de skulle utgöra en motkraft mot det ”förakt och förtryck” som de finskspråkiga utsattes för. I Björneborg gick aktieteckningen trögt, vilket enligt de finsksinnade berodde på att de svensksinnade svartmålade företaget, som slutligen räddades av Antti Ahlström.¹⁴⁵

I Helsingfors var läget spänt, de finskspråkiga förargade sig över att man inte fick betjäning på finska och i centrum knappt hörde något annat språk än

svenska. Enligt de finsksinnade fanns det ett behov av en finsk handelsaffär och en finsk partiaffär för att betjäna omgivningens lanthandlar. År 1897 föreslog den finska handelsföreningens ordförande att föreningen skulle gå in för en stor finsk minut- och partihandel, eller snarare erövra Helsingfors Allmänna Konsumtionsförening och omforma den till en storaffär ägd av de nationella krafterna. Föreningen hade grundats för arbetarna vid Borgströms tobaksfabrik, men hade trots enbart svensk betjäning många finskspråkiga arbetarmedlemmar. Planen ändrades emellertid och Konsumtionsföreningen ombildades 1921 till det kooperativa detaljhandelsföretaget Varuboden, som med en svensk framtöning bedrev verksamhet i västra och mellersta Nyland. I stället gick man efter långa förberedelser in för att grunda Talous-Osakekauppa, som skulle konkurrera med de svenska butikerna i Helsingfors centrum och bedriva partihandel med målsättningen att överföra en så stor del av handeln som möjligt ”i inhemska händer”. Projektet intresserade handeln, men dess ideologiska laddning framgick av att största delen av aktierna tecknades av tjänstemän och bildade. Företaget drev både minut- och partihandel och etablerade sig inom tio år överallt i landet. Det användes av både enskilda och kooperativa butiker. Bolaget knöt direkta kontakter med utlandet och kunde därmed bryta inhemska mellanhänders grepp, vilket gjorde företaget illa tålt på svenskt håll.¹⁴⁶

De finsknationella handelsföretagen uppvisar många gemensamma drag. De tillkom under en tioårsperiod från början av 1890-talet. Målsättningen var att styra lanthandlare och konsumenter från

Bakom "Kumpp." i reklamen för den finska partiaffären Häkli, Lallukka ja Kumpp. dolde sig köpmannen med det ryska namnet Paischeff. Japaninspirerat reklamtryck för te.

de "onationella" svenska företagen. Man strävade därför efter en så bred förankring bland den finska befolkningen som möjligt genom livlig propaganda och låga priser på aktier. Tillvägagångssättet påminde i många avseenden om de något tidigare skolinsamlingarna. Handelsbolagen var den unga fennomanska generationens projekt mot de svenska bolagen; dessa stämplades som enbart vinstinriktade. Bolagen försökte inte ens vända sig till den svenskspråkiga befolkningen. På fennomanskt håll och i den finskspråkiga pressen var man starkt engagerad

i Kooperationen, som sågs som ett folkligt vapen mot den svenska privatkapitalismen. Ett exempel var det kooperativa företaget Elanto, som grundades 1905. Bolaget samlade på ett unikt sätt stöd över klassgränserna, men inte över språkgränsen. Hela den fennomanska eliten var representerad, men ingen av de svenskspråkiga storföretagarna eller medlemmar av eliten.¹⁴⁷

Handelsutbildning

Den första handelsskolan (från 1880 Handelsinstitutet) inledde sin verksamhet i Åbo 1839. I Uleåborg tog köpmännen initiativet till en handelsskola 1863. År 1882 inledde Privata Handelsläroverket i Helsingfors och Brahestads borgare- och handelsskola sin verksamhet. Skolan i Brahestad ansågs vara den ledande, men samtligas elevantal var anspråkslösa, över hundra elever nådde man först 1882. Samtliga undervisade på svenska. *Uusi Suometar* klagade 1886 över de finskspråkiga handelsmännens bristande yrkesskicklighet och skyllde avsaknaden av högre handelsutbildning på modersmålet.¹⁴⁸

I slutet av 1880-talet väcktes krav på ett högre handelsläroverk med finska som undervisningsspråk. Enligt etablerad finsknationell modell grundades Suomen Liikemiesten Kauppaopisto 1897 efter en insamling med ett aktiebolag som huvudman. Målsättningen var klart finsknationell, avsikten var att utbilda dugliga affärsmän för näringslivets ledande poster som borde övertas av de finsknationella. Läroverket var samtidigt en skola i finsk kultur. De finsksinnades satsning på handeln var en del av en satsning på näringslivet, på att utbilda polytekniker,

agronomer och affärsmän för ett finskt Finland, som behövde experter på andra områden än historia och folkloristik. Det nya finska handelsinstitutet blev omedelbart en framgång.¹⁴⁹

Parallellt med utbyggnaden av de finska handelsutbildningsanstalterna pågick ett arbete för att skapa en finsk handelsterminologi, som slutligen resulterade i Martti Koveros *Ruotsalais-suomalainen liikesanakirja*, utgiven av SKS 1918; vidare utkom en mängd läroböcker. Ett förslag om en finsk affärstidning väcktes på olika håll på 1890-talet och *Kauppa-lehti* började utkomma 1897 och *Maakauppia* 1907. Den första svenskspråkiga affärstidningen *Mercator* började utkomma 1906.¹⁵⁰

Handelsskolan i Helsingfors inledde 1909 utbildning på högskolenivå under namnet Högre Svenska Handelsläroverket i Helsingfors. År 1911 grundades en parallellinje på lägre nivå. De båda avdelningarna skildes åt 1927 varvid den högre fick högskolestatus under namnet Svenska handelshögskolan.¹⁵¹

De finsksinnade bildades forum för diskussion, forskning och samhällelig påverkan blev Kansantaloudellinen Yhdistys (1885), som leddes av Yrjö-Koskinen från en av hans många ordförandestolar. Föreningen var socialreformatorisk i katedersocialismens och den historiska nationalekonomiska skolans anda. Dess kritik av liberalismen bidrog till grundandet av det svenskspråkiga Ekonomiska Samfundet i Finland 1894 där åter Leo Mechelin spelade en ledande roll. I början av 1900-talet kunde det finskspråkiga affärslivet stödja sig på flera storföretag, en läroanstalt för högre handelsutbildning, flera handelsskolor och en tidning som rapporterade om affärslivet på finska.¹⁵²

Näringslivet utsattes i början av 1900-talet för nya hot som bidrog till ett ökat samarbete mellan finska och svenska företagare. Många började argumentera för behovet av en gemensam front mot socialisterna och Kooperationen samt för åtgärder för att stärka den ekonomiska sakkunskapen i lantdagen. Näringslivet kunde inte längre stödja sig på den sakkunskap som adels- och borgarståndens representerat. Somliga talade för ett konservativt parti. Sommaren 1905 grundade finska och svenska affärsmän en opolitisk valorganisation för en jämn samhällsutveckling. Modellen kom från Allmänna valförbundet i Sverige och var ett försök att bevara näringslivets inflytande i de förändrade förhållandena. De ledande finsspråkiga tidningarna ogillade detta borgerliga samarbete, men för näringslivet var det första enkammarvalet en just så stor besvikelse som man befarat; ingen av nio handelsmän uppställda av Finska partiet blev invald och endast ett tiotal lantdagsmän kunde anses representera näringslivet. Situationen förbättrades efter några år, språkpolitiseringen försvann nästan helt; *Kauppaliehti* och *Mercator* prisade den goda stämningen vid handlandemötena i Åbo 1907 och Vasa 1909. Den industriell-kapitalistiska eliten började långsamt sammansmälta till en enhetlig grupp av storföretagare med gemensamma intressen och en gemensam företagidentitet.¹⁵³

Kooperativ och lanthandlar i början av 1900-talet

För de finsspråkiga företagen komplicerades läget av att man konfronterades med motstånd ur det egna läget i form av

ett starkt stöd för Kooperationen, som expanderade kraftigt i början av 1900-talet. Antalet andelshandlar var 1904 140, fyra år senare 481. Företagarna började beklaga sig över att kooperativens statsunderstöd förvred konkurrensen. Kooperationens starke man Hannes Gebhard deklarerade att varje företag som konkurrerade med lantbrukskooperationen verkade mot folkets enande.

Då partiaffären Hankkija (gr. 1905) arbetade enligt Finska partiets program var det svårbegripligt att ledande finska företagare grundat konkurrenten Konekauppa-Osakeyhtiö Aatra. Gebhard såg Kooperationen som en ekonomiskt och socialt mera avancerad affärsform och ett sätt att omforma hela samhället; jämfört med denna målsättning var språkfrågan en andra rangens fråga. I enlighet med detta synsätt hade Hankkija inga svårigheter att efter vissa slitningar dela upp landet i språkliga intressesfärer med sin svenskspråkiga parallellorganisation Labor. Uppdelning på språklig grund hade vid ingången av 1910-talet blivit så självklar i hela samhället att den genomfördes också inom Kooperationen eller andelsrörelsen. Det var bara det pågående världskriget som förhindrade en snabbare uppbyggnad av andelsrörelsen på den finlandssvenska landsbygden. År 1917 uppstod Enigheten, centralaffär för de spontant grundade finlandssvenska kooperativa mejerierna. Två år senare, 1919, skapades Finlands svenska andelsförbund, som blev ett samsarbetsorgan för andelslagen i hela Svenskfinland, med målet att arbeta för fortsatt utbyggnad av den kooperativa aktiviteten. År 1921 kunde man samla olika typer av konsumtionsföreningar och

livsmedelaffärer i Helsingfors med omgivning under ett nytt flaggskepp inom andelsrörelsen, som efter namntävling fick det tidstypiska namnet *Varuboden*.¹⁵⁴

Kooperationen förde med sig en ny polarisering då arbetarrörelsen försökte ta över delar av andelshandeln. År 1916, mitt under världskriget med sviktande konjunkturer, kunde den unge juristen Väinö Tanner, sedermera långvarig ledare för socialdemokratin i Finland, föra in andelslaget Elanto under socialdemokratisk ledning. Elanto, med en mängd affärer, blev i sin tur ett flaggskepp för ”den progressiva andelsrörelsen” i Finland redan på 1920-talet. De enskilda finska företagen hade stämplat svenska företag som främmande men fick nu uppleva att kooperativens medlemmar stämplade dem som främmande. Deras motreaktion var också densamma som tidigare de svenska företagens – de anklagade andelsrörelsen för att politisera ett område där konkurrens och sunda affärsprinciper borde råda.¹⁵⁵

Tiden före första världskriget präglades av konflikter om parthandeln. Lanthandlarna upplevde att parthandeln var likgiltig för deras behov och gick in för egna parthandlar. *Maakauppias* (1907) förespråkade ett landsomfattande lanthandlarförbund. Det grundades 1912. Lanthandlarna uppfattade och framställde sig som de verkliga förespråkarna för ett nationellt näringsliv i motsats till den med svenskhet bestrukna överklass som behärskade $\frac{4}{5}$ av parthandeln. Som ett motdrag till lanthandlarnas ökade aktivitet grundades Suomen Tukkukauppayhdistys 1910, som försökte vara strikt tvåspråkig. Föreningen kritiserades ändå skarpt av den finskspråkiga pressen för att

vara en täckmantel för svenska intressen. Splittringen var stor, men den följde inte längre enbart språk. Utvecklingen föreföll att leda till uppkomsten av tre slag av parthandlar: de kooperativa, lanthandlarnas och de privata; grunden för denna tredelning lades före första världskriget, men uppdelningen genomfördes först efter andra världskriget.¹⁵⁶

Under självständighetens första år spelade språkfrågan ingen större roll bland näringslivets parter, man kände en gemensam besvikelse över förlorat inflytande. De borgerliga högerpolitikerna, både i Finska partiet och i SFP, tog efter första världskriget sikte på en riksdagsreform som skulle inskränka rösträtten, införa en andra kammare och ändra riksdagens sammansättning i kungariket Finland. Ledande företagare ur båda språkgrupperna undertecknade monarkisternas upprop våren 1918. Försöken rann ut i sanden och företagen fick nöja sig med att bevaka sina intressen genom de nyinrättade handelskamrarna och Centralhandelskammaren, som fungerade effektivt och stärkte det finska inflytandet. Språkstriden på handelns område flammade upp en sista gång kring importföretaget Suomen Valtamerentakainen Kauppa Oy, som grundades i december 1918 enligt modell av Ab Svenska Oceankompaniet (gr. 1916) för att bedriva direkt handel och kolonialhandel med avlägsna länder. Företaget hälsades med stor entusiasm, för att ett huvudsakligen finskt storföretag med egna fartyg upprättade handel förbi tidigare mellanhänder. J. K. Paasikivi var ordförande för förvaltningsrådet och den unge juristen Risto Ryti chef för finansiering och rederi. Bolaget hade ett rekordstort aktiekapital och avsikten

var att det skulle överta en stor del av utrikeshandeln. Svenska företag deltog men spelade en underordnad roll. Efter en god början då bolaget stod för kring en fjärdedel av Finlands import 1919 utsattes bolaget för en våldsam kritik, först och främst i svenskspråkiga tidningar, som hävdade att bolaget spridit felaktiga uppgifter och sträfvade efter monopolställning samt hade en traditionslös och inkompetent ledning. Den finska pressen misstrodde de svenska tidningarnas motiv, medan socialdemokraterna ansåg att uppståndelsen berodde på att finska spekulanter övertagit svenska spekulanters plats. Bolagets ledare dömdes till böter för brott mot den s.k. spekulationslagen 1920 och bolaget upplöstes 1928 efter flera förlustbringande år. Kritiken var en del av svenskets rörelsens försvar, men förfinskningen framskred så att näringslivets förfinskning inte var någon större fråga på 1930-talet. Den hade redan till stor del ägt rum.¹⁵⁷

Handel var ett slags nationellt vapen för fattiglappar. När handeln frigjordes kunde ett rätt anspråkslöst grundkapital öppna en väg ända till toppen. För kon-

sumenten var det ännu billigare – kanske rent av lönande – att rösta med plånboken genom att styra sina uppköp till en finsk lanthandlare eller till en andelshandel. Ideologiskt åtföljdes dylikt styrt konsumentbeteende vanligen av en skarp skiljelinje mellan den egna butiken eller andelshandeln och en svartmålning av mellanhänder, handelshus och parti-affärer. Finskhetsrörelsen gjorde sitt bästa för att framställa konstellationen som en kamp mellan David och Goljat, där sammanhållningen mellan många små konsumenter kunde bringa en lanthandel eller en parti-affär på knä. Kampen kännetecknades av en myckenhet symboliskt och verbalt våld, men man undrar hur djupt motsättningarna egentligen gick. Liksom på andra samhällssektorer delades handelns institutioner enligt språk, men egentliga bojkottaktioner lyckades sällan få tillräckligt stöd för att vara verkligt effektiva.¹⁵⁸ En annan faktor är att språkstriden mellan de båda parterna överbryggades ganska snabbt och enkelt när hela branschen kände sig hotad.

Finlandssvenskheten

Genom fredsslutet 1809 blev svenskan ett pluricentriskt språk. Dittills hade den talats närapå uteslutande i det svenska rikets kärnområde, de delar av riket som var representerade på riksdagen. Efter 1809 fanns det två statsmakter som hade kompetens att bedriva en svensk språkpolitik, fastslå normer på sitt område, t.ex. genom att skapa och föreskriva en ny förvaltningsterminologi och ortografi eller gynna lokala särdrag, rent av att ge dem en ställning som gjorde det möjligt eller motiverat att kalla svenskan i Finland ett separat språk. Så långt gick utvecklingen emellertid inte, svenskan förblev ett ofrivilligt och motvilligt pluricentriskt språk. Det var en följd av nederlaget 1809 – bortglömt i Sverige och ett smärtsamt minne i Finland.

EGET NAMN OCH SPRÅK

I det här underkapitlet behandlas dels framväxten av en norm för svenskan i Finland, dels diskussionen om vad invånarna i Finland och mer specifikt de

svenskspråkiga skulle kallas. Benämningar på folk (etnonym) är ofta omstridda. De kan vara förenade med negativa eller positiva associationer, historiska segrar eller nederlag.

Finländare

Termen "finländare" förekom redan på medeltiden och rätt frekvent under 1600-talet då man ville göra skillnad mellan Sverige väster om Bottniska viken och riksdelen Finland. Under 1700-talet var termen mera sällsynt. Det dominerande språkbruket under den tid Finland hörde till Sverige var att kalla Finlands invånare "finnar". Ifall man avsåg de svenskspråkiga i Finland kallades de helt enkelt "svenskar", vilket överensstämde med allmogens språkbruk. Det som avsågs var språket, och den åtskillnad man ville markera rörde förmodligen i de flesta fall lokala eller regionala förhållanden, där andra preciseringar inte behövdes.¹

Situationen förändrades på ett avgörande sätt 1809, även om språkbruket länge var vacklande innan det blev före-

mål för debatt. Mot bakgrunden av äldre tradition kallades de som bodde i landet "finnar" och det som hade samband med Finland "finskt", oavsett om man avsåg något språkligt/etniskt finskt eller något allmänt fosterländskt. Från främmande språk, särskilt tyskan, kom andra impulser. I de svenska översättningarna av den pommerske historikern Friedrich Rühss verk om Finlands historia (1811) talades, om än inte konsekvent, om "finländare". En systematisk argumentation presenterades 1829 av kyrkoherden i Petersburgs svenska församling Erik Gustaf Ehrström, tidigare finskhetsivrare och förespråkare för utökade kunskaper i ryska. Han påpekade att man i Petersburg skilde mellan personer vilkas modersmål och bildningsspråk var finska och personer som utan avseende på skillnaden i språk, genom börd och "medborgsman-narätt", tillhörde Finland: "Följakteligen äro, enligt härwarande språkbruk, alla Finlands inwånare Finländare, men de äro icke allesamman Finnar. Ståndspersoner i allmänhet, pluraliteten af städernas inwånare, och den delen af allmogen, som icke talar Finska, äro, enligt samma språkbruk Finländare, ehuru ej egentligen Finnar."²

Terminologin komplicerades ytterligare av att de ryska ämbetsverken i Finland och de i Finland förlagda trupperna benämndes "finlandskij", medan de inhemska, av storfurstendömet undersåtar uppställda indelta och värnpliktiga trupperna benämndes "finskij", som avsåg rekryteringsområde, inte språk.³ Passexpeditionen benämndes på ryska "Finlandskaja Pasportnaja Expeditsia", Finska kadettkåren och Finska Hushållningssällskapet analogt "Fin-

landskij Kadetskij Korpus" och "Finskoje Ekonomitjestkoje Obschtjestvo". E. G. Ehrström konstaterade att beteckningarna "finländare" och "finländsk" dittills sällan använts i det officiella språket i Finland, men vore förtjänta av att användas oftare: "De gifwa en större bestämmdhet och riktighet åt uttrycket, samt äro tillika fullkomligt öfwerensstämmade med språkets former." Den som i Petersburg erfarit vilken skillnad man där gjorde mellan finne/finsk och finländare/finländsk "kan ej gerna undgå att önska, det någon närmare bestämning äfwen i vårt språkbruk måtte äga rum".⁴

Ehrström använde termerna "finländsk" och "finsk" i den mening man velat ge dem i modern tid. "Finländare" användes för att beteckna invånare i storfurstendömet och "finne" för en finskspråkig medlem av det finska folket. Även om "finländsk" alltså sporadiskt användes, förblev "finne" och "finsk" de vanligaste benämningarna, men då alltså i den ovan berörda dubbelbetydelsen. Runebergs "även jag är finne", "han var finne" avsåg alltså inte en bekännelse till en språklig eller etnisk fennomani – något som skulle ha artat sig rätt svårt – utan innebar en samhörighet med storfurstendömet invånare. Behovet att kunna skilja åt de två betydelserna och språkgrupperna, men även sammanföra dem under ett begrepp, framkallade i sin tur ett behov av en motsvarande terminologi. Den behövdes i förhållande till omvärlden för att skilja personer som utvandrat från Finland men som ägde hemortsrätt (medborgarskap) i storfurstendömet från stamförvanter (ingermanländare, östkarelare), som talade finska eller med finskan nära besläktade språk men inte

Etnonymen "finländare" väckte lidelsefyllda debatter och medförde problem när man ville ange språkkunskap eller politiskt språksinnelag. Bland studenterna ansågs västfinnarna vara militantare i språkfrågan än östfinnarna som oftare behärskade finska från barndomen. Annons i *Åbo Underrättelser* 14/7 1889.

hade någon formell anknytning till storfurstendömet.

I och med debatten om två nationaliteter i Finland uppstod ett behov av ett övergripande begrepp som täckte båda. Egentligen behövdes två nya termer: takbegreppet som täckte både den finska och den svenska nationaliteten och en särskild benämning på den svenska nationaliteten i Finland. För de finskspråkiga fanns redan termen finne.

Den sverigesvenske debattören August Sohlman ansåg redan 1855 att språkbruket "finsk" var missvisande och att det ur nationell och språklig-logisk synvinkel var motiverat att införa begreppet finländare:

Någonting som i väsentlig mån bidragit till framalstrandet och underhållandet af de fennomanska öfverdrifterna är tvetydigheten af orden finne och finsk. På samma gång som 'finne' utmärker en bestämd nationalitet, sträckande sig långt utom Finlands landamären, skall det tillika utmärka detsamma som finländare, invånare i storfurstendömet Finland. På detta språkbruk grunda fennomanerna sina påståenden om en storfurstlig finsk nationalitet, oaktadt Finland har och från uråldrig tid haft tvenne nationaliteter.⁵

Sohlman vann inget större gensvar. "Finländsk" hade otur från begynnelsen ge-

nom att det genast fick en partifärgad bismak.⁶ Inte heller A. O. Freudenthals argumentation i den handskrivna studenttidningen *Nylands Dragon* 1860 vann någon större anslutning, även om hans meningsfränder accepterade den. Han konstaterade att om man som professor Snellman accepterade språket som nationalitetens uttryck följde därav:

Att vi Svenska talande Finländare ingalunda kunna kallas Finnar i nationell mening utan "Svenskar från f.d. provinsen Finland", som jemte de egentliga Finnarne, tillsammans utgöra det finska eller rättare Finländska folket. Någon meningsskiljaktighet i en så klar sak skulle väl aldrig ha kunnat uppstå, om ej i Svenskan namnet Finnar skulle gemensamt beteckna så Svenska som Finska innevånare i Storfurstendömet Finland. Finländare såsom Ryssarne kalla oss, är en vida mer egentlig benämning.⁷

"Finländsk" användes sporadiskt under de följande decennierna. Det användes t.ex. inte av *Vikingen*, men förekom kring 1880 i *Folkvännen*. Hösten 1881 uppstod en polemik med inlägg av svensk- och finskspråkiga tidningar. *Östra Nyland* spådde i en lång ledare att "finländare" snart skulle användas allmänt, såsom enligt tidningen länge varit fallet bland den svenska allmogen. En delseger vann "finländare" då föreningen Verdandi använde termen i titeln på första numret i sin skriftserie 1882; den frångicks dock i följande nummer.⁸ Frågan väckte starka lidelser. Ernst Lagus ansåg att det var "en medvetet falsk tolkning af Runebergs ord" att beteckna alla invånare i Finland som finnar. Han framhävde att det var ett under att den svenska allmogen, fullständigt övergiven av ståndspersonerna som

i tal och skrift oavbrutet talade om "finnar", behållit medvetandet om att vara svenskar.⁹

På 1880-talet var det endast de uttalat svensksinnade som använde "finländare" och "finländsk". På auktoritativt håll förhöll sig de flesta, bl.a. Axel Lille och C. G. Estlander, skeptiskt till utsikterna att de enligt dem i och för sig riktiga termerna skulle vinna terräng. Estlander var med om att grunda *Finsk Tidskrift*, där han senare argumenterade för användningen av "finländsk". I "Fennomanska studier" konstaterade han att den nationella känslan i Fredrik Cygnaeus historieskrivning inte var finsk utan finländsk, "vilken distinktion vi hoppas att äntligen även de skola förstå, som eljes äro nog bortblandade i dessa ämnen". På 1890-talet etablerades termen i den språkvetenskapliga terminologin med utgivningen av Svenska landsmålsföreningens *Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning* 1894. Som benämning på de svenska dialekter som talades i Finland användes dock länge parallellt "östsvensk".¹⁰

Under ofärdsåren i slutet av 1890-talet och början av 1900-talet låg debatten i huvudsak nere. Termerna "finländare" och "finländsk" förekom sporadiskt i pressen, men frågan nämndes t.ex. inte i Svenska folkpartiets (SFP) program 1906. Den häftigaste striden om termerna utkämpades åren strax före första världskriget. Debatten inleddes i början av 1912 i *Studentbladet* och pågick i två år med inlägg av bl.a. Artur Eklund, Arvid Mörne, Rolf Pipping, P. O. von Törne och Hugo J. Ekholm (Ekhammar). Majoriteten av dem som yttrade sig förordade termerna "finlänning" och "finländsk". Ekholm var den drivande kraften bakom ett allmänt

svenskt studentmöte som i april 1913 enade sig om en kläm:

Finlands svenska studenter, som för sin del beslutit att använda orden finlänning (eller finländare) och finländsk i stället för finne och finsk som politisk beteckning för alla medborgare i Finland, oberoende av deras språk och nationalitet, tillåta sig härmed uppmana Finlands svenska tidningsmän att ansluta sig till samma språkliga reform, på det att allmänheten därigenom måtte påverkas och förändringen vinna största möjliga spridning.¹¹

Studenternas initiativ fick sommaren 1913 stöd av Finlands svenska ungdomsföreningars representantmöte. Föreningen Arbetets Vänner ivrade för termerna från 1912 och vädjade 1916 till de rikssvenska tidningarna att de skulle börja använda "finländare" och "finländsk"; parallellt experimenterade man med termen "finlänning". Mottagandet var blandat, en del tidningar såsom *Hufvudstadsbladet* (1916) och *Svenska Dagbladet* gick in för termerna, andra inte. Skribenter som Arvid Mörne, K. Rob. V. Wikman och G. G. Rosenqvist fortsatte att argumentera för termerna. Det dröjde dock ända till mitten av 1920-talet innan de slog igenom på bredare front. I det hårdnade språkklimatet gick de svenskspråkiga socialdemokraterna in för att använda termerna. Svenska folkpartiet ställde sig enhälligt bakom dem vid sin partidag 1926.¹² Det första allsvenska tinget i Göteborg 1923 slog fast att "finlandssvensk" var den rätta benämningen på den svenska befolkningen och kulturen i Finland och rekommenderade pressen att ta termen i bruk.¹³

På finskt håll hade motståndet mot de "nya" termerna emellertid varit kompakt

från första början, och Sohlmans skrift *Det unga Finland* betecknades som värde-lös.¹⁴ Efter SFP:s resolution 1926 föreskrev statsminister Lauri Ingman för skolstyrelsen att läroböcker där finländare och finländsk användes som beteckning för alla medborgare i Finland inte fick godkännas som läromedel i statens eller statsstödda skolor, vilket väckte skarp kritik på svenskt håll.¹⁵ Hur kompakt och emotionellt motståndet var på finskt håll framgår av att språkfredscommittén 1945 ville eliminera frågan från tvisteämnenas krets på ett skäligt ensidigt sätt:

Då motviljan mot ordet "finländare" bland de finsktalande är så stark, att saken icke kan regleras på ett tillfredsställande sätt utan att hela ordet uteslutes ur språkbruket, har kommittén varit enig om, att man på svensktalande håll borde frånga bruket av detta ord.¹⁶

Principen att det man ogillar bör förbjudas accepterades inte på svenskt håll och användningen av "finländare" och "finländsk" blev med tiden allmännare och mindre kontroversiell. År 1946 ställde sig Svenska Finlands folkting formellt bakom beteckningarna. Detsamma gjorde Nämnden för svensk språkvård (1956) och Svenska Akademien (1959).

Många finskspråkiga deltagare i debatten betonade termen "finländares" ryska ursprung och att en sådan term saknades i finskan och inte heller behövdes. Det ägde förstås sin riktighet att den distinktion som benämningarna uttryckte inte alltid behövdes explicit inom Finland i alla sammanhang, även om den ökade den språkliga klarheten. Däremot är det en felsyn att en term som "finländsk" inte skulle ha behövts både inom och utom

Finland. Detta framgår av att också finskan skapade en sådan distinktion. Det skedde i Ingermanland där det var viktigt att kunna skilja mellan två slags finnar, de från 1600-talet framåt inflyttade finnarna som var ryska undersåtar sedan 1703/1721 och de efter 1809 inflyttade finnarna som var undersåtar i storfurstendömet. Ingermanlänarna skapade – i en rysk omgivning förvisso, men helt på egen hand och på finska – den behövliga termen. Storfurstendömet undersåtar kallades för "suomenmaakkoset" (ibland "suomenalamaiset" eller "suomenkansalaiset").¹⁷

Finlandssvensk

Benämningen "finlandssvensk" var på sätt och vis en logisk följd av "finländsk" – takbegreppet borde ha minst två underkategorier för att vara meningsfullt. Diskussionen om en benämning, etnonym, på de svenskspråkiga i Finland kom emellertid senare i gång. Benämningen förekommer inte i SFP:s första partiprogram 1906 eller i förberedelserna för firandet av den första svenska dagen 1908. Diskussionen fördes med större intensitet parallellt med den stora diskussionen om "finländare" 1912–1913; en förklaring är att benämningen "svensk" kunde användas i de flesta sammanhang utan att ge upphov till felaktiga associationer till kungariket Sverige och förhållandena där. Termen har heller inte väckt likadana lidelser som "finländare", vilket framgår av att språkfredscommittén 1945 konstaterade att man på finskspråkigt håll inte hade något att anmärka emot "finlandssvensk", "såsom benämning på den svensktalande befolkningen, då man önskar framhäva

denna språkgrupps självständiga ställning som nationalitet”.¹⁸

Diskussionen om vad svenskarna i Finland skulle kallas tog fart i *Studentbladet* 1912 och fördes i stort sett av samma skribenter som debatterade ”finländsk”. Flera debattörer konstaterade att ”finsk” och ”svensk” i de flesta fall räckte, var smidigare än ”svensktalande” och att detta motsvarade allmogens språkbruk. Arvid Mörne ansåg att man borde avlägsna uttryck som ”svenskfinne” och ”svensktalande finne”. Han ansåg att erkännandet av den svenska nationaliteten var kärnfrågan, och terminologin spelade därvid en viktig roll. Artur Eklund ansåg däremot att det var bra att ha tillgång till synonymer och accepterade ”svensk-finne” och ”Finlands-svensk”. P. O. von Törne diskuterade termen ”svensk finländare”, men ansåg att den inte var tilltalande. Han förespråkade i stället ”svenskfinne” som knöt an till de bildades uppgift och arvet från Runeberg. ”Svensk” var mindre lämpligt för de bildade: ”Våra traditioner, vår historia svära däremot. Vi få aldrig, ville jag påstå, låta vår andliga synkrets begränsas till endast svenskheten i landet.” Mörne bestred i ett genmäle att den svenska s.k. överklassen ägde någon särskild kulturuppgift som inte sammanföll med hela den svenska befolkningens. Det gällde att slå vakt om samhörighetskänslan mellan språkfränder inom olika samhällsklasser. Den unge språkforskaren Rolf Pipping argumenterade å sin sida för att man utåt borde använda benämningen ”Finlands-svensk” eller ”svensk finlänning”.¹⁹

Det studentmöte som 1913 rekommenderade ”finländare” tog inte ställning till vad svenskarna i Finland skulle kallas, men vid den nyländska studentavdelning-

ens årsfest beskrev kuratorn Arvid Mörne det nya läget:

Länge hade den svenska överklassen och den egentliga svenska befolkningen saknat närmare beröring med varandra, och den senare har likt en lösryckt spillra skilts från moderlandet utan att någonsin kunna känna sig samhörig med det finska Finland. Den hade inte ägt någon fast grund att stå på. Nu var allt förändrat. Vi betrakta oss alla som medlemmar av en gemensam svensk nationalitet, vars framtid i detta land vi vilja trygga och främja.²⁰

Diskussionen 1912–1913 ledde inte till någon allmänt accepterad benämning, men beteckningen *finlandssvensk* fick ett tidigt och kontinuerligt stöd hos ledningen för Riksföreningen för svenskhetens bevarande i Finland. Det allsvenska tinget i Göteborg 1923 väjdade till lärare och publicister i Sverige att införa ordet. Termen vann också insteg i skönlitteraturen även om den fortsatte att samexistera med andra benämningar. Den förste som konsekvent använde termen ”finlandssvensk” respektive ”rikssvensk” var Eirik Hornborg i broschyren *Svensk nationalitet i Finland* (1914). Mörne argumenterade också för termen, ”för den enkla gärd av trohet mot det svenska, som inneligger i antagandet av benämningarna finländare och finlandssvensk”. På 1920-talet hade användningen av ”finlandssvensk” trängt ganska djupt i sammanhang där det fanns ett behov av precision i relation till Sverige.²¹

”Nära nog bör anses vara ett språk för sig”

Under 1800-talets sista decennier ökade intresset för svenskan i Finland och dess förhållande till svenskan i Sverige.

A. O. Freudenthal hörde till de första som tog upp särdragen i svenskan i Finland. Han behandlade språkbruket i ett föredrag 1867 (publicerat 1868). Han avslutade sin kritiska genomgång av fel och inkonsekvenser i språkbruket i Finland genom att fastslå att ”knappt nog något mera betydande svenskt arbete här utgifvits, mot hvars svenska icke grundade anmärkningar blifvit gjorda i recensioner i Sverige”.²² Freudenthals uppsats från 1868 innehöll kritik och krav på språkvård, men väckte få offentliga reaktioner. Den egentliga diskussionen inleddes senare, på 1880-talet. En pionjär i sammanhanget var filologen Karl Lindström, som år 1885 lät publicera en tvådelad uppsats på temat, ”Studier på svensk språkbotten” I och II. Den följdes 1888 av en uppsats där han särskilt fokuserade på undervisningen i modersmålet. Även i den behandlade han förhållandet mellan svenskan i Finland och i Sverige.²³ Vid den här tiden var begreppet ”finlands-svenska” ännu inte etablerat, utan man talade ofta om ”den finländska svenskan”. De finländska ”egendomligheterna” eller särdragen kallades först generellt ”fennicism”, men kategorierna förfinades så småningom så att de uttryckte spridning (finlandismer, svecismer) eller etymologi (russicism, fennicism).²⁴

Enligt Lindström var det naturligt att språket i Finland differentierades och avlägsnade sig från svenskan i Sverige. En del avvikelser utgjorde direkta fel, men därtill ”förekomma ej få fall, där den finländska svenskan är fullt lika berättigad eller åtminstone står på lika god språkhistorisk grund som högsvenskan och där förty rättvisa bör göras henne”. Ju mera Finland avlägsnade sig från det gamla

moderlandet och de litterära inflytelserna därifrån, desto mer skulle språket i Finland avlägsna sig från riksspråket. Svenskan i Finland var utsatt för påverkan från både dialekterna och det finska språket. Det senare spelade visserligen för tillfället ingen större roll, men Lindström trodde att finskans inflytande skulle öka i framtiden. Två likaberättigade språk i så nära kontakt med varandra att en person växlade språk flera gånger om dagen kunde inte undgå att påverka varandra. Det ryska inflytandet var emellertid mycket litet och omfattade bara enstaka ord; den till stor del acklimatiserade ryska medelklassen i Finland var för liten och stod på en för låg bildningsnivå för att kunna utöva något inflytande.²⁵

Lindström diskuterade frågan om den finländska svenskans eventuella utveckling till ett eget språk på ett analytiskt och förutsättningslöst sätt:

Naturligtvis kan man äfven tänka sig möjligheten af att någon trakt af språkområdet skulle anse med sin fördel förenligt att skilja sig i språkligt hänseende [...]. Därmed vilja vi ej säga, att differentieringen vore önskelig. Men skäl föreligga och förutsättningar finnas, hvilka vi hvarken vilja eller böra förbigå. Redan vårt lands från Sverges fullkomligt afskilda politiska ställning bildar en viktig förutsättning för uppståendet af ett finländskt svenskt språk.

En sådan utveckling var inget unikt, samma process pågick eller hade kommit långt på väg i Norge och Förenta staterna. Det saknades alltså varken förutsättningar eller skäl för en differentiering och en sådan skulle stå på en ”fullt laglig och med en sund språkutveckling öfverensstämmande grund”. Lindström ansåg ändå att man i det längsta borde ar-

beta på att svenskan i Finland följde det svenska riksspråket i spåren: ”Den lilla svenska nationaliteten skulle ej vinna på att språkligt isolera sig, och språkförbistringen inom landet skulle antagligen genom ett sträfvande i detta syfte ytterligare ökas.”²⁶

Fullkomlig enhet med svenskan i Sverige var en utopi på grund av befintliga djupt rotade olikheter och föga förenlig med en naturlig språkutveckling, men differentieringen borde motarbetas på ett förnuftigt och ordnat sätt. Lindström förhöll sig ändå lugnt till en utveckling där naturen hade sin gång:

Skulle trots dessa medel språkutvecklingen gå i differentierande riktning, behöfva vi ej sörja. Till oförståelighet skall den ej gå, och vårt lands svenska befolkning, särskildt dess bildade klass, är tillräckligt lifskraftig och tillräckligt stor att uppbära ett i viss mån själfständigt och från moderlandets svenska frigjort språk.²⁷

Mot slutet av seklet ökade intresset för de utmärkande dragen i den finländska svenskan, d.v.s. finlandismerna²⁸, vilket resulterade i ett omfattande kartläggningsarbete. Detta arbete visade sig vara svårare än väntat och gav upphov till polemiker om vilka ord som egentligen borde betraktas som finlandismer men också om vilka finlandismer som borde rensas ut. Listor över ord och uttryck har vanligen varit omstridda, till en del beroende på att finlandismer kan ha olika ursprung (fennicism, russicism) och olika funktion, bl.a. officiella finlandismer, påbjudna av att svenskan sedan 1809 var storfurstendömetets samhällsbärande språk och självklart följde den finländska statens terminologi i

statskalendrar och författningssamlingar samt andra rättskällor. Filologer och kulturpersonligheter motsatte sig vanligen inlån, särskilt från finska och ryska; som källor till förnyelse av språket lyfte man närmast fram dialekterna, som betraktades som något eget och äkta och var föremål för en livlig insamlingsverksamhet, bl.a. genom det arbete som bedrevs av Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors.²⁹ Även inom denna förening intresserade man sig för särdragen i den finländska svenskan. År 1894 gick man över till att samla in sådana ord och uttryck, och år 1902 utkom samlingen *Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan*.

Under den diskussion som från slutet av 1800-talet fördes om huruvida svenskan i Finland var eller kunde bli ett separat språk visade det sig att de flesta var ense om att den inte var ett separat språk och att den heller inte fick utvecklas till ett sådant. Differentieringen var visserligen naturlig, men det fanns speciella omständigheter som gjorde att den måste motarbetas. Den viktigaste var att man ansåg att den svenska nationaliteten i Finland var beroende av bandet till Sverige för att kunna upprätthålla sin egen kultur och garantera sin överlevnad. Diskussionen kom i hög grad att handla om vilka avvikelser som kunde tolereras.³⁰ Den var emellertid avgränsad på ett viktigt sätt. Liksom språkkonflikten mellan svenskt och finskt under 1800-talet till övervägande del eller uteslutande gällde den bildade klassens och högkulturens språk gällde diskussionen om ”den finländska svenskan” inte all svenska i Finland. I samband med sin dialektforskning konstaterade Freudenthal att allmogen hade ”tvenne

tungomål”, sin dialekt och den normal-svenska man talade med ståndspersoner. Diskussionen gällde emellertid inte dessa språk utan ett tredje, högsvenska, som av Freudenthal definierades som ”de bildade klassernas i Finland svenska språk, sådant det vanligen talas i Helsingfors”.³¹ Också på denna punkt kan man alltså urskilja två svenska ”folk” i Finland.

En fråga som också intresserade dem som deltog i diskussionen om det svenska språket var vid vilken tidpunkt skillnaderna mellan svenskan i Sverige och svenskan i Finland hade uppstått, och om det fanns en särskild ”finländsk svenska” redan före riksdelen 1809. Frågan togs upp 1902 av magister Rolf Nordenstreng, som ansåg att den finländska svenskan inte kunde göra anspråk på ”att betraktas som rikssvenska, utan nära nog bör anses vara ett språk för sig”. Nordenstreng tvivlade på att 1809 hade spelat någon större roll för svenskans utveckling i Finland. Genom att studera korrespondens och tidningar hade han kommit fram till att året 1809 inte var ”det Rubicon, som skilde rikssvenskan och den finländska svenskan åt”. Den språkliga differentieringen hade inletts redan tidigare. Enligt Nordenstreng berodde detta på skolundervisningen, besvärliga kommunikationer och ringa cirkulation av litteratur.³²

Nordenstreng varnade för att tillskriva finskan alltför stort inflytande på svenskan. När ett svenskt uttryck motsvarades av ett analogt finskt kunde påverkan lika väl ha gått i motsatt riktning. Han pekade ut ett antal fennicism, både ord och uttryck (t.ex. *askar* = affärer, av fi. *askare* och *rosk* = skräp, av fi. *roska*). Därefter kartlade han uttryck av mestadels svenskt ursprung som var gångbara redan på Port-

hans tid (*junkare*, *rysse*, *kvarter*) samt ord med avvikande böjning och konstruktioner. Han ansåg sig ha belagt ”inmot ett hundratal provincialismer, som på Port-hans tid voro i bruk i Finland, men ej tillhörde rikssvenskan ens då för tiden”. Med tanke på att det material han använt var begränsat förmodade han att det verkliga antalet var långt större.³³

Nordenstrengs uppfattning bestreds några år senare av Ralf Saxén, som ansåg att största delen av finlandismerna (inklusive fennicism och russicism) tillkommit efter 1809. Evald Ljunggren visade å sin sida att en del av Nordenstrengs förmenta finlandismer var belagda i Sverige före 1809. Också Uppsalaprofessorn Adolf Noreen framhöll att svenskan i Finland uppvisade ökande avvikelser som en följd av 1809.³⁴

Frågan behandlades ur en något annorlunda synvinkel av Oskar Hultman, som konstaterade att det i hela Finland relativt enhetliga bildade talspråket bildade ett avgränsat helt med skarpa gränser såväl mot rikssvenskan som mot det språk som talades av den lägre svenskspråkiga befolkningen. Enligt Hultman hade situationen varit annorlunda ännu i början av 1800-talet, då talet nära överensstämde med språket i Stockholm. Från början av 1800-talet uppstod divergenser genom att Åbosvenskan, d.v.s. den bildade svenskan i Finland, inte kunde följa språkutvecklingen i Sverige, utan behöll mycket från ett ”gustavianskt stadium”. Parallellt ökade klyftan till det bildade rikssvenska talspråket genom ”tillskapandet av nya ord och ordformer, i godtagandet av slanguttryck, i adopterandet av ord och vändningar ur andra språk, speciellt finskan”. Hultman motsatte sig försök att omforma

samtalsspråket enligt svensk modell, eftersom det var dömt att misslyckas. Där-
emot borde ”språkets högre arter, ej blott
skriftspråket utan ock lässpråket och det
talade språk, som kom till användning
vid högtidliga tillfällen” närmas till stam-
frändernas språk.³⁵

Frågan om när och hur särdragen i
svenskan i Finland uppkommit hade en
indirekt relevans för diskussionen om ett
eget språk. Ifall (det bildade) språket före
1809 varit gemensamt var en logisk slut-
sats att detta var ett naturligt tillstånd
som borde återupprättas. Om svenskan
i Finland åter före 1809 innehöll ”egen-
heter” som skilde sig från svenskan vä-
ster om Bottniska viken och dessa därtill
var språkinterna, d.v.s. inte uppkommit
genom lån från finskan eller andra språk,
tedde det sig naturligt att godkänna en
fortgående differentiering.

Lyhörddheten för svensk språkvård
blev ett bestående inslag i diskussionen
om den finländska svenskan. Detta var
också tydligt inom debatten om rättstav-
ningen, som hade inletts efter ett nordiskt
rättstavningsmöte i Stockholm 1869. Mö-
tet lade fram ett övergångsförslag som
skulle innebära en mer fonetisk stavning
av det svenska språket. År 1881 gav Freu-
denthals ut en rättskrivningslära baserad
på detta förslag.³⁶ Undertiteln ”med sär-
skildt afseende på Finland” väckte up-
penbarligen en del frågor, och togs t.ex.
upp i en ledare i *Åbo Tidning* i novem-
ber 1883. Skribenten antog visserligen att
det inte handlade om att skapa en separat
rättstavning för de svenskspråkiga i Fin-
land.³⁷ Tidningen *Östra Nyland* tog ock-
så upp Freudenthals rättskrivningslära,
men hade ett annorlunda perspektiv. Man
konstaterade att Freudenthals rättskriv-

ningslära tog upp ”egendomligheter i ut-
talet hos de bildade i vårt land”. Skriben-
ten ville inte eftersträva någon originalitet
i förhållande till Sverige, men hävdade att
de uttalsförändringar som varje levande
språk genomgick var lika berättigade i
Finland som i Sverige. Lika väl som man i
Sverige uppställde ett riksspråk som norm
hade man i Finland rätt att tala om ett
”landsspråk”, i förhållande till hvilket en-
skilda traktters eller folkklassers egen-
domliga uttal vore att räknas såsom provinci-
alismen.³⁸ Inlägget är anmärkningsvärt
eftersom det ser svenskan i Finland som
ett separat språk, om också på en lägre
nivå än riksspråket, men med samma rätt
till utveckling på egna premisser. Överlag
betonades ändå en anslutning till samma
norm som svenskan i Sverige.

De som diskuterade det svenska språ-
ket i Finland var i allmänhet ense om må-
let, men skilde sig i fråga om hur myck-
et spelrum ”den finländska svenskan”
hade och huruvida den hade något att
ge sverigesvenskan. Rolf Nordenstreng
betonade 1900 att svenskan i Finland
inte fick bli oförståelig för svenskar, men
att många finlandismer var användbara
i Sverige. Han förordade alltså en över-
ensstämmelse mellan svenskan i Sverige
och svenskan i Finland, men ville ha på-
verkan i båda riktningarna, medan in-
flytande från finska och ryska borde be-
kämpas.³⁹

C. G. Estlander hörde till de få som
pläderade för att ”den finländska svens-
kan” borde ges mera spelrum för en själv-
ständig utveckling. I sitt tal vid Svenska
litteratursällskapets årsfest 1888 medgav
Estlander att det låg i sakens natur att
svenskan i Finland mottog den väsent-
ligaste delen av sina impulser från ut-

vecklingen i Sverige, men framhöll att svenskan i Finland inte fick uppfattas som osjälvständig i förhållande till språkutvecklingen där:

Vi hafva detta modersmål [...] till arf och eget, med rätt att behandla det så, som vår lynnesart och våra andliga intressen det bjuda, med skyldighet allenast, att, i enlighet härmed, vårda det väl.⁴⁰

Estlander påpekade att svenskan i Finland inte kunde betecknas som en dialekt av svenskan i Sverige eftersom den var knuten till stat, samhälle och bildning. Den var inte ett riksspråk men hade en självständig bestämmanderätt, som dock var beroende av dess användning i statslivet och undervisningen. År 1896 återkom han till dessa tankar och betonade att "vårt svenska språks utbildning har sitt upphof och ändamål i våra egna statliga, samhälls- och bildningsbehof. Det är för vårt samhälls- och statsbehof, likasom det är för *våra* tankars och känslors uttryckande svenskan här brukas." Ifall svenskan inte hade någon uppgift att fylla i statslivet och den högre undervisningen skulle också självbestämmanderätten gå förlorad och "träda i fullständigt provinssielt beroende".⁴¹

Historikern M. G. Schybergson konstaterade å sin sida i ett tal vid litteratursällskapets årsfest 1899 att "politisk och social skilsmässa alltid framkallade en differentiering äfven i språkligt afseende mellan grupper, som tala samma språk och ega en gemensam literatur". Enligt Schybergson var det både omöjligt och orätt att fördöma och motarbeta alla avvikelser, eftersom det inte gick att styra talspråket och skriftspråket genom en sådan strävan skulle bli alltför reglerat. National-

lynnet och tänkesätten i Finland krävde andra framställningssätt än de som gjorde sig gällande i Sverige. Trots sin positiva grundsyn på differentieringen tog också Schybergson emellertid avstånd från en språklig differentiering som var "lika tadelvärd som skadlig". Han ansåg att vårdslöshet och inverkan från det finska språket hade lett till formuleringar som var främmande för det svenska språket och skapat "en famlande osäkerhet hos en och annan skriftställare".⁴² Estlanders och Schybergsons tveksamhet var ovanlig. Snarast har konsensusen varit grundmurad fram till våra dagar, särskilt bland språkvetarna, om att målet till varje pris ska vara att förhindra att svenskan i Finland går sin egen väg och utvecklas i en annan riktning än sverigesvenskan.⁴³

Historikern Jennica Thylin-Klaus har visat att diskussionen om finlandismer egentligen inte utkämpades mellan två parter eller strategier. Det är nämligen svårt att finna företrädare för en "nationalliberal" eller isolationistisk strategi, som höll fast vid det finlandssvenska idiomet och ville bevara provinsialismer som uttryck för en finlandssvensk folksjäl. Den linje som dominerade var i stället en överlevnadsstrategi, som representerades av konformisterna som betonade det svenska språkets enhet som ett försvar mot finskans dominerande ställning. Överlevnadsstrategin framstår alltså som en verklig strategi, medan försvaret av finlandismer kunde handla om att man ansåg att språkrensningen gått för långt eller att man hade en annan uppfattning om enskilda finlandismer. Överlag fanns en tendens att försvara sådana finlandismer som förekom i det egna språkbruket. Thylin-Klaus har också pekat på en skillnad

mellan teori och praktik. De som yttrade sig var för det mesta språkvetare, som var väl medvetna om att språk differentieras då statsgränser och minskade kontakter avskiljer en del av ett tidigare sammanhängande språkområde. Samtidigt hade de ett praktiskt problem att ta ställning till, den framväxande finskheten och hotet mot det svenska språket och den svenska nationaliteten i Finland. Lösningen blev därför att gå in för överlevnadsstrategin.⁴⁴

En av företrädarna för denna överlevnadsstrategi var Reinhold von Willebrand, som var jurist och redaktör för *Finsk Tidskrift*: ”Att bibehålla vår svenska såsom kulturspråk, hvilket den aldrig kan bli under fortgående deviation från rikssvenskan, det är huvudsaken, lufsfrågan för vår odling”, konstaterade von Willebrand. Han slog fast att ”en finländsk svenska, så pass afvikande från riksspråket att den gör skäl för benämningen dialekt, skall sakna all existensmöjlighet, och förtjänar väl för öfrigt knappast tillvaron”.⁴⁵

Det fanns alltså både en hel del material och en längre debatt när den främste normeraren Hugo Bergroth framträdde med en serie skrifter, av vilka flera varit aktuella och utkommit i nya upplagor nästan fram till våra dagar.⁴⁶ Bergroths uttalade premiss var just överlevnadsargumentet: den finländska svenskan höll på att avskärma sig från svenskan i Sverige, vilket kunde leda till att den inte längre betraktades som svenska. ”Kommer den dag, då vårt språk och vår odling icke längre kunna kallas svenska, då är utan tvivel vårt öde beseglat, då betyda vi intet mer.”⁴⁷ I inledningen till sitt mest kända verk, *Finlandssvenska* (1917), citerade Hugo Bergroth Uppsalaprofessorn Adolf

Norens bedömning att de före 1809 existerande skillnaderna efter riksdeleningen ökat så att man kunde tala om ”en finländsk form av svenskt riksspråk”. Bergroth trodde ändå inte att svenskan i Finland skulle utvecklas till ett nytt språk, och varnade dessutom för följderna av en sådan utveckling:

Att vårt finländska modersmål med tiden skall utvecklas till ett särskilt språk, som icke längre kan kallas svenska, behöva vi väl inte under några omständigheter på allvar befara. Skulle så ske, är vår nationalitet i och med detsamma dödsdömd.⁴⁸

Den bergrothska språkrensningen fick stort genomslag men väckte också en del reaktioner. Georg Schauman varnade för ”språkrensningsöfverdrifter” och berömde Estlanders språk för att det var ”specifikt finlands-svenskt, fullt av dessa provinsialismer vilka våra små skolmästare nu, med lektor Bergroths ordlista i handen eller i huvudet förebrå sina farbröder”. *Studentbladet* kontrade med att finlands-svenskarna ”med den bergrothska bibeln som satsbräde” kunde återknyta till rikssvenskan. Artur Eklund ansåg dock i *Studentbladet* 1924 att jakten på språkfel, särskilt finlandismer, gått för långt.⁴⁹

Filologen Hugo Pipping kritiserade Bergroth för att han ”svartmålat” språkbruket och bringade den finländska svenskan ”i ett oförtjänt vanrykte”. Enligt Pipping var det oklokt att rensa ut goda uttryck bara för att de inte förekom överallt i språkområdet; den finländska svenskan kunde i stället bidra till att förnya språket genom både kärnfulla fornord och nyskapelser. Pipping var emellertid ense med Bergroth när det gällde själva grundidén, vikten av att närma sig Sve-

rige och undvika "afsöndring" från kulturlivet i Sverige. Detta betydade han i sitt festtal på Svenska litteratursällskapet 1931 där han prisade Bergroths "skarpa iakttagelseförmåga och trägna mödor", som minskat den språkliga klyftan mellan Finland och Sverige.⁵⁰

Den skarpaste kritiken mot Bergroth och hans linje kom från kritikern och författaren Hagar Olsson. I ett inlägg i *Studentbladet* talade hon om ett "Sverigeskryperi" och hävdade att finlandismerna var utsatta för hetsjakt. Varför måste riks-svenskan vara norm i Finland: "Vi ha ju vårt eget fosterland, vår egen kultur, varför våga vi ej ha vårt eget språk?" *Studentbladets* redaktion kritiserade Olssons ståndpunkt och svarade att det rena allmogemålet i Finland var lika svenskt som i Sverige och stod Sveriges hjärta närmare än gotlänningar och skåningar.⁵¹

Olssons kritik var representativ för modernisterna, av vilka många hade en tvåspråkig eller kosmopolitisk bakgrund och därtill experimenterade med språket på ett sätt som rimmade illa med normering av Bergroths snitt. De skönlitterära författarna, särskilt i huvudstaden, var över huvud taget ganska likgiltiga för den freudenthalska nationalitetssynen och därmed även för dess syn på språket. Med tiden slog emellertid Bergroths principer igenom, och Mikael Lybeck och Ragnar Schildt hyllades som författare med en felfri svenska. Renhetskravet drabbade författare som vuxit upp i en finsk (K. A. Tavaststjerna), rysk (Tito Colliander) eller mångspråkig miljö (viborgaren Jac. Ahrenberg) eller i en lägreklassmiljö (Elmer Diktonius). Hos Ahrenberg och Tavaststjerna kan man se början till ett självständigt finlandssvenskt romanspråk,

men båda drabbades av att nytugåvor av deras verk utsattes för omild korrigering enligt Bergroths program. Med tiden vaknade en kritik mot en akademiskt betonad traditionsbunden och likriktad "magisterprosa", som avspeglade sin smala sociala bas.⁵²

Allmänt kan sägas att den målsättning som representerades av Bergroth har förblivit framträdande i finlandssvensk språkvård. De dissidenter som ibland har pläderat för ett eget språk har inte vunnit gehör, åtminstone inte inom nordistkretsar.⁵³ I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet gjorde hotet från en expansiv finsk majoritet nerifrån och från en expansiv rysk överhet uppifrån det angeläget att hålla fast vid en svensk kulturell orientering. Tack vare den gemensamma historien stod den svenska kulturen på många områden närmare de svenskspråkiga i Finland än Danmark stod norr-männen. Det vore i så fall inte vare sig första eller sista gången man i Finland i ett tryckt läge markerat en västlig eller nordisk historisk eller kulturell orientering och hoppats att den också skulle bli politisk verklighet.

Valet av det bildade Helsingforsspråket som normens utgångspunkt ifrågasattes inte och konfronterades inte med några motförslag.⁵⁴ Det är ganska talande som vittnesbörd om Helsingforselitens kulturella hegemoni. I praktiken bestämde invånarna i ett tiotal kvarter i huvudstaden hur nio tiondelar av landets svenskspråkiga befolkning skulle tala och skriva ifall de avsåg att röra sig eller upprätthålla kontakter utanför sin socialgrupp och region.

Den språkform som växte fram bland det svenskspråkiga överskiktet i Finland blev ett språkligt särmarke för denna so-

ciala gruppering – liksom franskan varit det i tidigare generationer. Upphöjandet av denna språkform till standard ökade klyftan till dialekterna och gynnade en kulturell elit. Bergroths budskap var socialt selektivt, han ville reglera det vårdade talspråket bland bildade finlandssvenskar. Normering förekom på många håll, det ovanliga i fråga om finlandssvenskarna var att normen kom från ett annat land och var så socialt selektiv och utgränsande.⁵⁵

Denna gränsdragning är något myck-
et typiskt för språkriktighet – de som inte behärskar idiomets anses stå på en lägre nivå eller uppfattas som främmande. När avståndet blir alltför stort definieras de avvikande som utomstående. Även jakten på finlandismer och kampen mot avvikelser från den högsvenska normen hade en viktig gränsdragningsfunktion i olika riktningar. Genom russicism kunde man dra en gräns mot inte bara etniska ryssar utan också mot landsmännen i rysk tjänst och viborgarna. I det självständiga Finland var det ingen rekommendation att bryta på ryska eller svenska. Genom utdefinieringen av fennicism kunde man samtidigt dra en gräns förutom mot de finskspråkiga också mot arbetarklassen, de tvåspråkiga och dem som talade Helsingforsslang. Dialekterna skilde eliten från landsbygdens folk och finlandismerna skilde den från småfolket.

Det ter sig därför motstridigt att språkriktigheten så totalt knöts till Sverige att språkmännen, som i princip och i teorin såg språklig differentiering som en naturlig utveckling, ännu på 1910-talet deklarerade att Finland i fråga om svenska språket var en svensk provins. Varje hävdande av ett separat svenskt språk i Fin-

land och varje avvikelse från svenska normer behandlades som ett hot mot de svenskspråkigas överlevnad. En förklaring kan vara att denna diskurs – trots offentligheten kring den – var en intern filologdiskurs. Oliktänkarna representerade andra inriktningar, medan filologerna såg diskussionen som en intern svensk(-språkig) diskussion om nordisk filologi på axeln Helsingfors–Uppsala. Inställningen belyses av Oskar Hultmans utbrott vid Svenska litteratursällskapets årshögtid: om något var svensk språkriktighet en svensk angelägenhet som inte angick finnarna! Inom denna skyddade sektor kunde man med rikssvenskarna internt diskutera stavning och finlandismer utan att det finska samhället hade något med saken att göra.

”De finskspråkiga” var inte nödvändigtvis av samma åsikt, vilket bl.a. framgick av att Yrjö-Koskinen drev igenom Svenska Akademiens rekommendationer som norm för den svenska stavningen i Finland – man kunde säga att Yrjö-Koskinen på denna punkt tog order från Sverige. Frågan är dock mera komplicerad än så, svenskan var på 1880-talet ännu hem-, bildnings- och arbetsspråk för de flesta finsksinnade. Personer som bad sin aftonbön på svenska, lärt sig läsa och studerat på svenska var kanske inte redo att delegera bestämmanderätten över ”sin svenska” till klåfingriga nystavare – hellre då till den traditionsmedvetna Svenska Akademien, som man kunde räkna med inte genomdrev några ändringar i stavning och kurialstil i de svenskspråkiga handlingar som samlades på den finsksinnade ämbetsmannens skrivbord. En annan omständighet var att det var just de svensksinnade i kretsen kring A. O.

Freudenthal som förespråkade en stavning i fonetisk riktning, och att man därför kan tänka sig att språkvården på den här punkten också återspeglade nationalpolitiska spänningar.⁵⁶

Teatern och det bildade svenska talspråket

När det gäller normeringen av talspråket har scenspråket spelat en särskilt viktig roll. Det ansågs ha en central ställning som utformare av ett gemensamt talspråk vid en tid som saknade radio och ljudfilm. Diskussionen sammanhängde med frågan om en nationalscen – som Schiller konstaterade skulle tyskarna om de fick en nationalscen också bli en nation. På många håll fanns det en betydande skillnad mellan ett högstatusspråk på

scenen och ett folkligt talspråk som användes på gatan: danska kontra norska i Kristiania, *Bühnendeutsch* kontra *Wienerisch* eller *Schwytzerdütsch* i Wien eller Zürich. Denna skillnad var tydlig också i Helsingfors, där man välkomnade teatertrupper från Sverige. Lokal dialekt kunde förekomma i roliga småroller, men ingen ville höra Hamlet tala Sibbodialekt. Teaterns språkmästarroll framgår av att *Bühnendeutsch* och *Hochdeutsch* ofta används som parallella begrepp.⁵⁷ I Finland

Teaterhuset i Åbo, nuvarande Åbo Svenska Teater, uppfördes 1839. I Helsingfors spelades från 1860-talet teater på tre språk: svenska, finska och ryska. Litografi av Johan Jakob Reinberg från 1853.

förde Svante Dahlström kraftigt fram teaterns roll som språkmästare:

Scenspråket behöves absolut såsom norm för de vida kretsarnas talspråk även om med stöd av skolundervisningen de antagna normerna redan tidigt inarbetats. Den stora massan har i scenen en språklärare, som är bättre än någon annan. Då man stannar med njutning eller beundran inför rikssvenskens välformade diktion, inför fransmannens distinkta språkelegans, så torde man hos båda kunna spåra ett inflytande av de nationella scenernas mönsterspråk.⁵⁸

De första "nationalteatrarna" var hovteatrar, i flera fall nästan lika mycket hovoperor, i monarkiernas residensstäder: Comédie-Française i Paris (1680), Burgtheater i Wien (1741), Det Kongelige Teater i Köpenhamn (1748) och Kungliga Teatern i Stockholm (1773). De grundades på kungligt initiativ men var öppna för en betalande publik. Den nya typen av nationalteatrar var en del av nationsbygget och språket den viktigaste grundstenen och legitimiteten för nationalteaterns existens. Finlands avsaknad av en självskriven huvudstad avspeglas i att Helsingfors fick det Thalias tempel i sten som var en nödvändig kvalifikation för nationalteaterstatus genom Nya Teatern först 1860 som Finlands tredje stad efter Viborg (1834) och Åbo (1839).⁵⁹

Från 1840-talet framlades flera förslag om fasta inhemska scener. År 1844 argumenterade signaturen "A. M." för en inhemsk teatertrupp, som skulle spela en del av året i Helsingfors, en annan i Åbo och ibland turnera i andra städer. En svensk trupp kunde utbilda efterträdare av "finska elever". Då kunde man få se ett nationalstycke "uppfördt af finska skådespelare". Redaktionen för *Helsing-*

fors Tidningar påpekade att signaturen inte klargjort om han önskade en teater "med svenskt tungomål och finska subjecter, eller en fullt nationell, med finskt språk".⁶⁰

Zacharias Topelius talade i *Helsingfors Tidningar* för en fast scen. De tyska trupperna hade misslyckats, men för teaterpubliken i Finland var svenskan "så godt som modersmål och hwad som will säga än mer, i denna publiks wanor, seder, umgängeslif och föreställningssätt ingår genom uppföstran och läsning så mycket svenskt, att den svenska truppen i dess ögon uppträder snarare som landsmän, än som främlingar, och att publiken i svenska originalpjäser känner sig liksom hemma".⁶¹ Topelius slöt sig till att en svensk trupp skulle kunna bli fast i Finland och uppnå lönsamhet genom att spela i Helsingfors, Åbo och Viborg.⁶²

Två provinsteatrar och en nationalscen

Den svenska teatern i Helsingfors (med skådespelare från Sverige) fick under 1860- och 1870-talen konkurrens av en rysk och en finsk teater. Generalguvernör Adlerberg utverkade 1868 grundandet av den ryskspråkiga Alexandersteatern, som till en början spelade i Arkadiateatern (Engels teaterbyggnad som flyttats från Esplanaden) och 1879 fick en egen byggnad. Under Kaarlo Bergboms ledning utvecklades den finska teatern i snabb takt från 1870-talet, på ett sätt som beundrades också på svenskt håll, bl.a. av Svante Dahlström: "En nationell hänförelse av utomordentlig intensitet gav det nya företaget kraft att övervinna motstånd och brist, ekonomin ordnades, litteratur skapades genom egen produktion och översättning-

ar, skådespelare trampades fram ur mar-
ken, ibland dem geniet Ida Aalberg.”⁶³

Den finska teaterns utgångsläge var, trots den heroiserande bilden av dess kamp, i ett avseende lättare. Den fyllde så att säga ett tomrum och dess grundande var en symbol för och en del av den nationella kampen. Bergbom hade också ett moraliskt övertag då han ställde upp teatern som en bildningsanstalt för nationen, byggd på finsk dramatik, finska skådespelare och finsk publik. Från denna plattform var det lätt att kritisera Nya Teatern med dess sångspel och salongs-komedier som ett nöjestempel som presenterade kosmopolitisk underhållning för en svenskspråkig borgerlig överklass. De finsksinnade studenterna betraktade, eller ville åtminstone framställa, den svenska teaterns repertoar som ”offenbachiader”, operettdominerad kommersiell underhållning av tvivelaktig moralisk halt, vilket ledde till demonstrationer. Hösten 1861 utsattes komedin ”Svaga sidan” för en utvissling av studenter, liksom även operetten ”Läderlappen”.⁶⁴

Vid sekelskiftet, men i praktiken redan tidigare, hade Helsingfors en nationalteater (den finska) och två provinsteatrar (den svenska och den ryska). Till en del är skillnaden skenbar. Alla tre teatrarna kämpade med ekonomiska problem, som i sista hand gick tillbaka på respektive publiks litenhet. Bergbom räknade med att Finska teatern måste spela en tredjedel av säsongen i Helsingfors, en tredjedel på turné i Finland och en tredjedel i Petersburg, som han betecknade som ”den största finska staden”.⁶⁵ Planen kunde inte genomföras och Svenska Teatern och Nationalteatern fick statsunderstöd ur storfurstendömet medel, medan Rys-

ka teatern stod under generalguvernörens speciella beskydd. Denne tvingades använda allt sitt inflytande i Petersburg för att utverka de ryska statsunderstöd som höll teatern flytande. En teater, som kunde råka ut för att spela för nästan tom salong ifall en storm hindrade officerarna på Sveaborg från att komma till staden, var helt beroende av detta stöd. Svenska Teatern kunde räkna med stadens resursstarkaste publik, men också den gick trots ”operettpolitiken”⁶⁶ regelbundet med förlust. Den måste tackas av mecenater, framför allt direktören Nikolaj Kiseleff (1820–1883), och en garantiförening samt genom insamlingar. Andra likheter gick tillbaka på teatrarnas litenhet, som tvingade till en snabbt växlande repertoar och en därav följande press på skådespelare, annan personal och resurser.

De likartade ekonomiska problemen döljer dock skillnaderna. Den finska teatern var redan före namnändringen till gagnet en nationalteater, länge den enda teater som spelade på finska och självklart centrum för finskspråkiga teatersträvanden och lidelsefullt uppburen av den till antalet beskedliga finska teaterpubliken. Den svenska och den ryska teatern hade en likadan position genom att båda var provinsteatrar. Att den ryska teatern var det är klart, den ingick i ett statsstött nätverk av ryska provinsteatrar, vilkas uppgift var att sprida rysk kultur i rikets randområden och betjäna deras ryska befolkning. Den svenska teatern hade varken ett sådant officiellt uppdrag eller statsunderstöd från Sverige, utan var ett kommersiellt företag. Som teater intog den emellertid samma ställning som den ryska, båda var utlöpare av en kultur som hade sitt centrum i Petersburg respektive

Den svenska skådespelerskan Hedvig Charlotte Raa-Winterhjem (1838–1907) väckte stor uppmärksamhet genom att lära sig repliker – trots att hon kunde bara några ord finska – så att hon kunde spela rollen som Lea i Aleksis Kivis pjäs med samma namn. Rollporträtt från 1880.

Stockholm och följde dessa centras teaterkultur, repertoar och språk samt fick sin personal från nätverket av provins-teatrar i Sverige respektive Ryssland. Det är kanske typiskt att dessa likheter inte har uppmärksammats i forskningen.⁶⁷

Utöver Alexandersteaterns officiella uppdrag skilde sig emellertid Svenska Teatern från denna i ett annat viktigt avseende. Alexandersteatern spelade av språkliga skäl för en invandrad ryskspråkig publik som utöver ett antal köpmän huvudsakligen rekryterades ur garnisonerna i Helsingfors och på Sveaborg. Svenska Teaterns sverigesvenska skådespelare spelade för storfurstendömet elit och på storfurstendömet officiella språk, som i andra sammanhang än på tiljorna betraktades som samma språk som talades i Sverige. I publikens öron var det emellertid inte samma språk. Det som talades på scenen stod långt framför det som talades i salongen eller på gatan utanför.

Det språk som talades utanför scenen var portförbjudet inomhus. Det intressanta är att på den svenska scenen i Helsingfors konkurrerade två (eller flera) versioner av svenska. Även om publiken var inhemsk var Svenska Teatern kulturellt en utväxt på och en provins i Konungariket Sveriges teatervärld.⁶⁸

De ”folkligt sinnade”, bl.a. Jonathan Reuter, Ernst Lagus och A. Berndtsson, klagade över att man inte kände sig hemma på Svenska Teatern: det som talades där var ”den stockholmska svenskan”, inte det språk som de själva använde för att uttrycka sina tankar och känslor. Repertoaren kändes främmande och Reuter efterlyste mera plats för det inhemska samt en på samma gång patriotisk och konstnärlig stämning. Diskussionen inflammerades och den svenske regissören Harald Molander klagade över att allt gjordes till partisak.⁶⁹

Den 25 mars 1892 grundades Dramatiska föreningen i Helsingfors. Tio dagar tidigare hade Ernst Lagus i insändaren ”Är en inhemsk svenskspråkig skådespelartrupp en möjlighet” pläderat för ett jakande svar på frågan. Hans utgångspunkt var att det redan fanns så stora skillnader mellan det bildade språket i Finland och Sverige att man snart kunde betrakta den finländska svenskan som ett särskilt idiom. Utvecklingen påminde om det danska språket i Norge, som inte längre kunde kallas danska, och engelskan i

Nordamerika. I skrift var skillnaderna inte stora, men i fråga om de bildades tal-språk kunde man tala om en särskild finländsk talsvenska. Man kunde inte införa rikssvenskt uttal och därför måste konso-lideringen av det talade språket utgå från ett "centralidiom", som bara kunde vara de bildades talspråk i Helsingfors. Det skilde sig mindre från sverigesvenskan än andra språkarter och borde inte få avlägs-na sig ytterligare. Liksom Karl Lindström vid samma tid ansåg Lagus alltså att ett eget språk var möjligt, men inte önskvärt. Här hade scenen en central betydelse.⁷⁰

Dramatiska föreningens hemvist i den svenska samlingsrörelsen utsades senare klart av Bernhard Estlander. Den skulle "samla den svenska allmänheten kring den svensknationella tanken och därmed vinna en bredare grund för Svenska Teaterns verksamhet än den blott konstnärliga".⁷¹ Föreningen gav upp kampen efter några år, men några elever från dess teaterskola grundade 1894 Svenska inhemska teatern (med finländska skådespelare), som efter att ha övat i Ingå gav sin första föreställning i Hangö den 28 augusti 1894. Efter turnéer i landsorten blev teatern snart bofast i Åbo, fick statsunderstöd och ett såväl moraliskt som ekonomiskt stöd av en understödsförening, grundad av Dramatiska föreningen. År 1902 ombildades teatern till Ab Svenska inhemska teatern, 1919 till Åbo Svenska Teater.⁷²

I Helsingfors grundade åter Jonathan Reuter 1898 Folkteatern med stöd av bl.a. Arbetets Vänner. Även vid denna teater kom skådespelarna från Finland. Teatern ombildades 1916 till aktiebolag som med statsstöd uppträdde på den gamla Arkadiateatern. När den utdömdes som brandfarlig flyttade Folkteatern till Svenska

Teaterns scen, 1906–1913 i en klart underordnad ställning. Från 1913 upprättades ett märkligt dubbelvälde: Folkteatern blev Svenska Teaterns inhemska avdelning, principiellt jämställd med den rikssvenska. Båda avdelningarna upprätthölls av Garantiföreningen och spelade turvis. Avdelningarna valde en gemensam delegation, som i sin tur tillsatte två direktio-ner med en gemensam ordförande.⁷³ Lösningen var en politisk kompromiss; det dröjde bara några år innan den inhemska gökungen tog över boet.

När det gäller vem som motsatte sig det inhemska, "finlandssvenskifieringen", är det svårt att sätta fingret på en speciell gruppering. Werner Söderhjelm konstaterade 1904:

Men det har även legat en viss fåfänga i detta, att ha en scen med främmande artister, något av samma slag, som när man i sexton-hundratalets Paris stoltserade med italienska skådespelare eller i Gustaf III:s Stockholm med franska. Att tänka på att mäta sig med de svenska yrkesskådespelarna betraktades här länge som en förmätenhet.⁷⁴

Den inhemska scenkonsten kritiserades med samma argument som användes mot en finskspråkig högre kultur: varför välja en primitiv och naiv konst, i stället för en fullärd och högtstående, den rikssvenska? *Hufvudstadsbladet* sammanfattade 1910 synpunkten i att somliga ansåg att den svenska befolkningen i Finland saknade dramatiska anlag och att teatern var en värdefull kulturbrygga mellan Sverige och Finland: "Det vore trångbröstad nationalism att åtnöja sig med sämre teaterkonst blott därför att den är inhemsk." Å andra sidan var teatern emellertid också en bildningsanstalt och en folkets uppfostrare.⁷⁵

År 1910 arrangerade *Åbo Underrättelser* en teaterenkät, som kommenterades av *Hufvudstadsbladet*. Tidningen godkände tanken på en kommitté av sakkunniga och av en svensk nationalscen intresserade personer. Man ansåg inte att frågan borde tas upp vid de stundande svenska partidagarna, men konstaterade ändå att "den svenska teaterns framtid i vårt land, särskildt sedd ur synpunkten af de inhemska teatersträfvandena, är utan tvifvel en allmän nationalsak för vår svenska befolkning, liksom finska teatern är det för de finstalande". Man borde beakta att teatern var en konstanstalt, men "därjämte en bildningsanstalt, verkande med åskådningsundervisningens hela kraft, och har denna inverkan i den mån den är nationell". Teatern var en "folkets fostrare". I enkäten framskymtade också en tanke om att den "rikssvenska" och inhemska teatern borde skiljas åt och ett nytt stort teaterhus uppföras för en svensk nationalscen. Tidningen lyfte ytterligare fram småstädernas, landsbygdens och allmogens behov av teater.⁷⁶

Kampen för Finlands svenska nationalteater fördes från 1913 främst av Svenska Teaterföreningen i Finland, som också gav ut flera småskrifter för en svensk nationalscen. Föreningen tillkom först 1913 då ett sjuttioal personer från olika delar av landet offentliggjorde ett upprop för förverkligande av den femtio år gamla tanken om "en svensk inhemska skådebana". När rektor Bernhard Estlander festtalade vid teaterns femtioårsjubileum 1914 betonade han att teatern i grunden var nationell. Nationalscenen var av stor vikt för det svenska modersmålets fortbestånd i den form det bevarats i Finland. Liksom andra som argumenterade för

"nationaliseringen" betonade han teaterns roll som tolkare av folkets kärna i samma anda som Bergbom femtio år tidigare.⁷⁷

När det framgick att det inte fanns resurser för två avdelningar vid teatern i Helsingfors, en rikssvensk och en inhemska, måste någondera försvinna. Vid ett stormigt möte i slutet av 1915 tog den inhemska linjen över med knappaste möjliga majoritet. Man engagerade fortfarande svenskar och ordnade gästspel från Stockholm, men en vändning hade skett. Den nya ledningen försökte skapa en fast ensemble under konstnärlig ledning av en dansk regissör samt gynnade inhemska pjäser och "finlandssvenska" framför rikssvenska på scenen. Nicken Rönngren, från 1908 lärare och från 1910 ledare för teaterns nygrundade elevskola och vd för teatern från 1919, formulerade "nationaliseringstanken" i orden "att teatern var en kulturell institution, som måste bygga på inhemska grund".⁷⁸

Nationaliseringen av teatern fullföljdes då Hugo Bergroth utarbetade principer för ett eget scenspråk för teaterns delegation våren 1916, nämligen *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland* (utkom 1917) och en dansk konstnärlig ledare anställdes hösten 1916. Samtidigt tillsattes en språkkommitté bestående av Axel Wallenskiöld, Hugo Bergroth, Hugo Pipping, Ernst Lagus, samtliga anknutna till Svenska litteratursällskapet, och Rönngren. När den sammanträdde visade det sig att saken, åtminstone för språkforskarna, var komplicerad. Pipping påpekade att han i likhet med Bergroth ansåg att det svenska Finland, ehuru politiskt skilt från Sverige rent språkligt sett fortfarande var att "betrakta blott som en svensk provins". Både Pipping och

Bergroth eftersträvade ett för ”hela det svenska språkområdet (inclusive Finland) gemensamt enhetligt högsvenskt scen-språk”. Annars skulle den svenska allmänheten berövas ”den enda källan till levande kunskap om det svenska högspråket”. Bergroth hade gjort upp ett program för avskaffande av provinsialismer som var stötande för rikssvenska öron, men inte alls berört kärnpunkten, ”den även för finlänningar med vårdat uttal oerhört störande förväxlingen av de uddljudande konsonantförbindelserna”.⁷⁹

Splittringen bland filologerna framgick av att Hugo Pipping, som i och för sig inte opponerade sig mot Bergroths enskilda förslag, ansåg att klyvningen mellan Finland och Sverige inte gått så långt att det skulle finnas skäl att påskynda den genom att skapa en separat norm för teaterspråket i Finland. Genom den norm som *de facto* uppställdes blev Svenska Teatern och dess elevskola ett slags normalanstalt, ett uppdrag som betraktades som en del av nationalteatrarnas verksamhet.⁸⁰

Teatern själv skrev in tillägget ”Finlands svenska nationalscen” i sina stadgar först 1949. Då slutfördes den process som påbörjats närapå ett sekel tidigare. Den kännetecknades av en tilltro till teaterns möjlighet och skyldighet att betjäna hela den svenskspråkiga befolkningen: ”Teatern kan såsom konstnärlig institution bli en källa till förnyelse för vårt samhälle, den samlar oss i nationell solidaritet, den förädlar nöjet, den utvecklar språket och litteraturen.”⁸¹

Den finska teatern befann sig efter teatern grundandet på en utstakad väg mot framgång. Det var självklart att den till namnet och gagnet skulle bli national-

teater, medan den svenska teatern hade framför sig en lång befrielsekamp som fördes inom den svenska språkgruppen mot (riks)svenskt ”förtryck”. Många kämpade här mot den övertygelse de förde fram i andra sammanhang, d.v.s. att finlandssvenskan skulle hålla sig så nära den bildade rikssvenska som talades i Stockholm som möjligt. Nu fann skådespelare som talade detta idiom att de inte var välkomna vid Skillnaden. Om man tidigare haft ett scenspråk som talades i ett annat land, hade man nu en teatersvenska som inte talades någon annanstans än på Svenska Teatern på Skillnaden i Helsingfors och följdriktigt benämndes ”skillnadskä”. Dess principer blev vägledande också för annat vårdat talspråk, så småningom också i radio och tv. På teatern väckte det opposition i början av 1960-talet för att det ansågs konstlat; teaterns uppgift var inte att tjäna språkvården.⁸²

STÄDER OCH REGIONER

Den svenskspråkiga befolkningen uppvisar en jämn tillväxt, men det har samtidigt skett betydande förskjutningar inom gruppen och vid dess gränser. De svenskspråkiga var tidigt urbaniserade, vilket till stor del beror på att städerna i Finland ligger längs kusten och i många fall hade ett svenskspråkigt omland. År 1880 utgjorde de svenskspråkiga hela 38 procent av stadsbefolkningen, men endast 12 procent av befolkningen i övriga kommuner (huvudsakligen landsbygdsbefolkning). Med tiden och genom en stark finsk inflyttning till kusterna och städerna har förhållandet utjämnats.⁸³

En konsekvens av den tidiga inflyttningen till städerna var att de som kom

först visserligen började nerifrån, men ändå hann avancera ur arbetarklassen eller till ett högre skikt inom arbetarklassen som fackarbetare, specialister och förmän. När inflyttarna dessutom hade språket gemensamt med majoriteten av stadsbefolkningen fanns förutsättningar för avancemang till den lägre medelklassen, i synnerhet i yrken där språket var en tillgång, såsom bodbetjänter eller vaktmästare i Helsingfors ämbetsverk och anställda vid stadens trafikverk. Spårvagnsförare och spårvagnskonduktörer från Sibbo ansågs vara så vanliga att deras dialekt och dåliga finska gav upphov till en mängd anekdoter. Det tornförsedda ungdomshuset som uppfördes för trafikverkets personal i Helsingfors kallades Sibbo kyrka.

En annan följd av städernas läge vid kusterna var att tidigare svenska miljöer förfinskades genom inflyttningen. Den

smala svenska bosättningszonen vid kusten stod för de första inflyttarna till städerna, men med den ökande urbaniseringen växte städernas flyttningsomland över språkgränsen. Inflyttningen fick allt starkare finska inslag.

Parallellt med urbaniseringen har en regional förskjutning ägt rum, huvudsakligen som en följd av migration. Den svenskspråkiga befolkningen har i historisk tid varit koncentrerad till tre, senare fyra län. Den region som vunnit på migrationen är Nylands län. År 1880 bodde en dryg tredjedel av samtliga svenskspråkiga (35 procent) i Nylands län, medan andelen 1920 närmade sig hälften (46,3

”Sibbo kyrka” vid Mannerheimvägen i Helsingfors. I huset fanns bostäder för personalen vid Helsingfors stads trafikverk, som till stor del rekryterades från närliggande svenskspråkiga socknar såsom Sibbo.

procent). Motsvarande andelar sjönk för Åbo och Björneborgs län från 13 till 12,1 procent, för Vasa län från 39 till 32,1 procent och för Åland från 6,8 till 6,0 procent. I dessa regioner, särskilt i Österbotten och Åland, har emigrationen förorsakat en stor del av nedgången. I övriga län har de svenskspråkigas antal varit ringa, år 1880 16 700 personer, vilket motsvarar 5,7 procent. Andelen sjönk, förmodligen främst genom assimilering, till 3,6 procent år 1920.

I detta perspektiv framstår Nyland som en stark svenskbygd, men bilden blir en annan om man granskar de svenskspråkigas andel av totalbefolkningen. Det visar sig då att ökningen av de svenskspråkiga neutraliseras av en ännu starkare ökning av de finskspråkiga, framför allt genom inflyttningen till Helsingfors. År 1880 utgjorde de svenskspråkiga hälften (50,3 procent) av befolkningen i Nylands län, men 1920 hade andelen sjunkit till en dryg tredjedel (37,3 procent), en trend som fortsatt till våra dagar. I Åbo och Björneborgs län sjönk andelen under samma period från 11,1 till 8,8 procent och i Vasa län från 32,9 till 24,0 procent.

På länsnivå spelar språkgruppernas relativa storlek emellertid ingen roll, eftersom medborgarnas rättigheter och skyldigheter huvudsakligen förverkligas på kommunal nivå. Avgörande för såväl demokrati som rättigheter är sålunda kommunens språkliga status, enspråkigt finsk eller svensk respektive tvåspråkig med svensk- eller finskspråkig majoritet.⁸⁴

År 1880 levde ca tre femtedelar av de svenskspråkiga (59,9 procent) i enspråkigt svenskspråkiga kommuner, medan andelen 1930 sjunkit till en tredjedel (35,4 procent). De som under samma tid bodde i

kommuner med svensk majoritet minskade från 85,9 till 64,9 procent. De regionala skillnaderna var rätt stora. I Nylands län sjönk andelen kraftigt (från 94,8 1880 till 50,9 procent 1930), medan takten var långsammare i Vasa län (96,5 till 87,8 procent). Trots att de svenskspråkigas andel av totalbefolkningen minskade kraftigt, levde en majoritet av de svenskspråkiga ändå i starkt svenska miljöer, i Österbotten nästan nio tiondedelar. Lokalt var de svenskspråkiga alltså i majoritet i största delen av sitt bosättningsområde. Detta skapade en motsättning eller åtminstone en klyfta mellan den i sin majoritetsställning relativt trygga "bygdesvenskheten" och de många svenskspråkiga som verkade utspridda i en finskt dominerad miljö. Även om antalet svenskspråkiga i Helsingfors ökade ända till 1940, fick staden en finsk majoritet redan 1890. Vid sekelskiftet 1900 var de svenskspråkiga i Helsingfors något färre än de finskspråkiga, men de omgivande kommunerna var nästan helt svenskspråkiga. Utan att det absoluta antalet svenskspråkiga hade minskat i nämnvärd utsträckning förvandlade strukturförändringarna emellertid de svenskspråkiga till minoriteter under 10 procent i kommunerna.⁸⁵

Överlag finns det tre huvudsakliga orsaker till att andelen svenskspråkiga i Finland minskat så kraftigt: 1) låg nativitet, 2) språkbyte och 3) hög emigration. Nativiteten har synbarligen länge varit lägre bland de svenskspråkiga och kustbefolkningen i allmänhet – vilket inte uppvägs av att mortaliteten också varit lägre, d.v.s. att medellivslängden bland de svenskspråkiga varit något högre. Förfinskning respektive försvenskning har ägt rum genom att små grupper har bytt språk till

följd av omgivningens ”tryck” eller genom s.k. blandäktenskap. Språkbytena har – åtminstone i modern tid – varit överraskande talrika, men deras effekt på antalet svenskspråkiga har varit låg. Från 1951 föreligger uppgifter om makarnas språk i blandäktenskap och de visar inte bara att antalet äktenskap minskat, utan också att rent svenska äktenskap minskat. Däremot har de s.k. blandäktenskapen, som är betydligt vanligare i städerna, ökat, vanligen enligt modellen att svenskspråkiga män gift sig med finskspråkiga kvinnor och svenskspråkiga kvinnor med i utlandet bosatta män. I båda fallen är det, eller har åtminstone varit, sannolikt att en del av dessa personer och deras barn registrerats som talande ett annat språk än svenska.

In- och utvandring

Emigrationen, särskilt den transatlantiska emigrationen 1865–1930 (ca 400 000) och utflyttningen till Sverige 1946–1980 (ca 610 000), har haft en kraftig inverkan också på folkmängden. De svenskspråkiga var i någon mån överrepresenterade i utvandringen till Petersburg och inom de relativt obetydliga flyttningsströmmarna till Stockholm och övriga Sverige på 1800-talet. Under emigrationen till Amerika var flyttningsbenägenheten klart högre bland de svenskspråkiga. Emigrationen både till Amerika och till Sverige inverkade på regionbildningen genom att speciellt svenskspråkiga österbottningar emigrerade. Utflyttningen innebar en demografisk förlust och en ökad heterogenitet genom att den stärkte Österbottens ”bottniska” orientering.

Migrationen bidrog till att ytterligare öka mångfalden bland de svenskspråki-

ga i Finland. Utöver de bosättningstyper som avses med termerna kultur- och bygdesvenskhet, d.v.s. tjänstemän och bildade respektive allmoge, tillkom nya grupper. Genom utflyttningen uppstod (finlands) svenska ”kolonier” i transatlantiska länder och Ryssland samt i Skandinavien. De var eller blev en del av svenskheten i Finland genom att de bevarade eller förvärvade finskt undersåtskap/medborgarskap och band till svenskheten. Som ett specialfall tillkom invandrare, som ganska långt fram i tiden assimilerades med den svenska delen av befolkningen.

Emigrationen innebar den största åderlåtningen av den svenskspråkiga befolkningen och sågs därför som ett allvarligt hot mot de svenskspråkigas fortbestånd som en livskraftig folkstam i Finland. Finländsk statistik ger exakta uppgifter om emigranternas modersmål först från 1924, men forskare har beräknat att de svenskspråkiga emigranternas andel uppgick till omkring en femtedel av den totala emigrationen. Enligt detta närmevärde skulle de svenskspråkiga emigranternas antal 1871–1930 ha uppgått till omkring 82 000. Eftersom många emigranter, särskilt i emigrationens kulminations- och slutfas, företog flera resor är det ännu svårare att fastställa antalet svenskspråkiga finländare i Nordamerika vid en viss tidpunkt. Man har beräknat antalet till 38 000–40 000 personer 1920. Österbotten och Åland hörde till emigrationens starkaste utgångsområden. Emigrationsbenägenheten bland de svenskspråkiga var alltså nästan dubbelt så hög som bland de finskspråkiga. Förmodligen var den ännu högre i inledningsskedet, då sjömän dominerade – omkring hälften av emigranterna från

Korpo före 1910 var sjömän som mönsttrade av eller rymde i Amerika.⁸⁶

Emigranterna utgjorde alltså sammantaget en rätt betydande grupp. Liksom i fråga om de flesta grupper som immigrerade till Nordamerika under en längre tid, neutraliserades antalet av den stora geografiska spridningen. New York med omnejd, Philadelphia, Boston och Massachusetts blev hem för sjömän och hamn-, fabriks- och byggnadsarbetare, särskilt timmermän och snickare. I de centrala staterna, särskilt norra Michigan och Minnesota, lockades svenskspråkiga finländare av skogs- och gruvindustri. Den amerikanska Stillahavskusten lockade också svenskspråkiga invandrare från Finland från 1880-talet framåt. Dit sökte sig också före första världskriget största delen av dem som ursprungligen immigrerat till de västra bergsstaterna (Montana, Colorado, Idaho, Utah). De finlandssvenska immigranter som sökte sig till Kanada slog sig ned i British Columbia och Ontario.⁸⁷

Före första världskriget fanns det drygt 17 000 icke-finländska undersåtar i Finlands sju största städer. Detta inkluderar inte garnisonerna, men ryssarna utgjorde ändå närmare tre fjärdedelar. Svenskarna uppgick till 2 833, varav 1 572 i Helsingfors, 510 i Åbo och 113 i Viborg. På mindre orter assimilerades utlänningarna, men i Helsingfors hade svenskar, ryssar och tyskar egna församlingar. Koncentrationen till särskilda arbetsplatser kunde också bidra till att inflyttare kunde bevara sin särart. Som exempel kan nämnas att de svenska porslinsarbetarna som flyttade från Rörstrands fabrik i Stockholm till Arabia bildade en egen "koloni".⁸⁸

Den svenska befolkningen i Finland fick ett tillskott genom att en betydande

del av invandrarna assimilerades till den svenskspråkiga befolkningen. Detta var ett traditionellt mönster, det tedde sig naturligt för invandrarna att söka kontakt med den ledande gruppen. Många finlandssvenska släkter har rötter i Sverige, andra i Petersburg, Baltikum och Tyskland. Likaså har många ursprungligen tyska och ryska släkter blivit svenskspråkiga.

I en essä från 1952 använde Lorenz von Numers uttrycket "hemlös som en finlandssvensk intellektuell"; han kunde ha avsett sig själv. De så kallade bygdesvenska författarna med allmogebakgrund var ofta djupt rotade i hembygdens mylla, medan de kultursvenska författarna, som ofta hade en urban ståndspersonsbakgrund, var kosmopolitiskt inriktade. Lorenz von Numers uppvisar en blandning av å ena sidan hemlöshet, som drev honom till resor i rummet, tiden och genrernas gränsland, å andra sidan hemlandskänsla överallt i Europa:

Jag är född ett stenkast från Aura å vid dess utlopp i Erstan. Min släkt har i några hundra år vandrat runt kusterna och begravt sina döda i alla provinser kring Östersjön, aldrig bofast på samma ställe i mer än tre generationer, aldrig längre än tre svenska mil inåt land. På min mors sida är det sjöfolk i flera släktled.⁸⁹

Ett annat exempel är Oscar Parland, som var född 1912 i Kiev och son till järnvägsingenjören Osvald Parland. Vid tio års ålder hade han börjat lära sig svenska i Grankulla svenska samskola, och som nybliven student deklarerade han: "Jag är en engelsman som är född i Ryssland, har tyska till modersmål, har gått i svensk skola och är finsk medborgare." Svenskan

var länge ett underordnat, eller snarare irrelevant, språk i Parlands barndoms-miljö före revolutionen. Det sesemannska släktgodset Tikkala nära Viborg representerade en annan kosmopolitisk miljö, nämligen moderns tysk-viborgska köpmannasläkt.⁹⁰

Tidigare nämndes att invandrare ofta integrerades bland de svenskspråkiga. Detta gällde inledningsvis också judarna i Helsingfors. Överlag var den judiska befolkningen i Finland liten, och den hade fått sin början genom en bestämmelse från 1858 om att avdankade soldater fick slå sig ned var de ville i det ryska riket. Det vanligaste modersmålet bland judarna var jiddisch. Efter 1890-talet försvenskades judarna i Helsingfors och Åbo i snabb takt. På grund av mellankrigstidens språkpolitiska läge infördes emellertid finska som undervisningsspråk i judiska skolan i Helsingfors i slutet av 1920-talet, trots att en övervägande del av judarna i Helsingfors uppgav att deras modersmål var svenska. Beslutet inledde en snabb förfinskning av den judiska befolkningen med utbredd tvåspråkighet som resultat. I Viborg övergick judarna till finska utan ett svenskt mellanskede.⁹¹

Bland övriga minoriteter kan främst nämnas tyskar – en tysk församling grundades i Helsingfors 1858. Den omfattade tyskar i hela landet frånsett tyskarna i östra Finland, som hörde till Viborgs tyska församling. När Borgå stift grundades anslöt sig församlingarna till stiftet.⁹²

Territorialisering och språkgräns

De regionala skillnaderna, främst mellan den baltiska och den baltiska regionen, samt förekomsten av ”språköar” och

spridningen av svenskspråkiga runt om i landet försvårade skapandet av ett enhetligt eller självstyrande svenskt territorium. Svenskfinland byggdes därför upp både som flera territorier, landskap, och som kommunikationsnätverk (press och litteratur) samt utbildnings- och föreningsnätverk.

Svenskfinland visualiserades första gången kartografiskt på omslaget till Svenska folkskolans vänners kalender 1897. Kartans smala kustremsor demonstrerar varför finlandssvenskarna ibland på finska kallats ”rantaruotsalaiset” (strandsvenskarna), men de visar också på svårigheten att skapa ett territoriellt integrerat Svenskfinland. Lösningen blev att Svenskfinland byggdes upp som ett territorium med fyra landskap (Svenska) Nyland, (Svenska) Österbotten, Åboland och Åland. Som historikern Henry Rask har konstaterat gällde det inte att av dessa disparata delar bygga upp ett ”litet Sverige i Finland”, utan ett ”litet Finland på svenska”.⁹³ Alla rymdes dock inte in i det territorialiserade Svenskfinland.

Viborgs mångspråkighet

Med tanke på mobilisering, politisk organisering och röstning, idéspredning och kommunikation beredde de svenska regionerna inte samlingsrörelsen några speciella problem utöver dem som följde av en med tiden allt mera markerad minoritetssituation. Det område som i det svenska partiet och SFP gick under benämningen ”Övriga Finland”, d.v.s. språköar långt från de svenska kärnbygderna, beredde ideologer och organisationer betydligt större problem. Att i längden stödja socialt ganska disparata enklaver,

med betydande inslag av ståndspersoner i en helfinsk miljö, visade sig vara svårt eller rent av övermäktigt för det svenska organisationsnätverket och samlingsrörelsen. De blev mer eller mindre hänvisade till sina egna resurser. De svenskspråkiga populationerna i de större städerna hade däremot de materiella och mänskliga resurser som behövdes. Viborg är ett gott exempel på en sådan framgångshistoria, låt vara att stadens väsen förbluffade personer från västra Finland: "Wiborg förråder sin ofinskhed redan i sitt utseende. Det liknar ingen annan stad, Rysk är den alls icke, ej heller Svensk; är den lik någon stad så är det Lybeck", skrev språkforskaren Herman Kellgren 1846.⁹⁴

Gamla Finlands förening med storfurstendömet 1812 gav länet en så att säga inhemsk mångnationalitet av annat slag än den som följde i den ryska arméns tross 1808. I Viborgs län hade språken sedan länge placerat sig i olika delar av den sociala strukturen och hierarkin. Associeringen med Baltikum medförde en stärkning av tyskan, som alltid hade haft en stark ställning i Viborg. Justitiekollegiet och de flesta skolorna verkade på tyska, och Viborgs magistrat övergick till detta språk på 1720-talet. Man förutsåg redan den dag då den efter 1721 obehövliga svenskan skulle försvinna till följd av tyskans frammarsch i städerna och skolväsendet. I Viborg förtyskades den svenskspråkiga eliten, medan det ryska elementet, som huvudsakligen bestod av garnisonerna och de inflyttade ryska köpmännen, länge spelade en underordnad roll.

Vid Gamla Finlands förening med storfurstendömet 1812 var tyskan koncentrerad till städerna, men inte heller där

var den ett majoritetsspråk. I Viborg utgjorde de finskspråkiga den största gruppen (44 procent av befolkningen), följda av ryssar (30 procent), svenskar (14 procent) och tyskar (12 procent). Tyskan hade stöd i ståndspersonskretsar, och den behövdes också för att bana väg för ryskan. Generalguvernör Steinheil påpekade 1812 att tyska talades allmänt i de bildade stånden och att man med goda skäl kunde betrakta tyskan som områdets språk.⁹⁵

Det utmärkande för Gamla Finland var mångspråkighet på både samhälls- och individnivå. Många viborgare var mångspråkiga av födsel och ohejdad vana. Diplomaten David Alopaeus var son till domprosten i Viborg, medan hans mor Maria Tesche härstammade från en tysk köpmannasläkt. Svenska måste betraktas som Alopaeus modersmål, men vid tolv års ålder skickades han till Stuttgart där han studerade på franska och tyska. För att inte tappa kontakten med sina hemspråk började han föra dagbok på fem språk. Två dagar åt gången skrev han på ett språk, och bytte sedan till ett annat. Dagboken är således skriven på svenska, finska, tyska, franska och ryska. Alopaeus var en tidig representant för kategorin "patriot utan fosterland", men förespråkade vid fredsförhandlingarna 1809 en etnisk gräns, Kalixlinjen, i norr och Viborgs läns förening med Nya Finland. Han ville inte kalla sig svensk i Ryssland och betecknade sig därför ofta som "finne". Han vände sig till biskop Tengström på franska, men underströk att han var en "bon finlandois", även om han inte behärskade svenska fullständigt.⁹⁶

Herman Kellgren fäste 1846 uppmärksamhet vid språkblandningen i Gamla Finland och hävdade att de olika socie-

teterna skilde sig från varandra genom språk, intressen och seder och levde åtskilda både från varandra och från Nya Finland. Tyskarna blickade söderut och var bättre informerade om vad som hände i Nordtyskland än i Finland. Viborg karakteriserades enligt Kellgren av en intrikat språkblandning, som påminde om Petersburg, där lutheranerna socialt ordnade sig i en sjunkande skala: tyskar, svenskar, finnar, ester. Skillnaden var att i Viborg bildade också ryssarna en minoritet. De högre skikten fördelade sig på Handels-societeten och Gymnasii Societeten, alla med sina språk och sitt umgänge. Finskan intog en stark ställning och talades "utan effectsökeri"; "i ett blandat sällskap talas alla möjliga språk, Svenska, Ryska, Tyska, Finska, stundom Franska".⁹⁷

Administrationn i Viborgs län började snart efter 1812 verka på svenska, men skolorna fortsatte att verka på tyska till 1840-talet då de försvenskades.⁹⁸ Tysk-, svensk- och ryskspråkiga ståndspersoner använde ibland finska som ett slags *lingua franca* i situationer där de saknade ett gemensamt språk. Tyskan förlorade alltså terräng, medan finskans ställning stärktes av fennofilin och dess bildningssträvanden, som bl.a. uttrycktes i tidningen *Sanan Saattaja Wiipurista* (1833–1836, 1840–1841). Liksom på andra håll blev skolfrågor det stora konfliktämnet i takt med finshetsrörelsens växande styrka.⁹⁹

När författaren Jac. Ahrenberg 1878 behandlade språken i Viborg betecknade han redan "gammalviborgskan" som i det närmaste utdöd, vilket synbarligen var en överdrift eftersom höjdpunkten för svenskan i Viborg snarare inföll ett par decennier senare. Vid sekelskiftet 1900 var svenskan ännu påtagligt närvarande och

viborgssvenskarnas "antipurism" ännu inte krossad av den språkrenhetssträvan som förknippas med Hugo Bergroth. För att kunna redogöra för viborgskan borde man enligt Ahrenberg frigöra sig från "alla grammatikaliska fördomar, från etymologiens och syntaxens inkrånglade regler". Den "ryktbara" viborgskan sönderföll i Fredrikshamnisdialekten som var mest påverkad av tyska, Kexholmsdialekten som var mest påverkad av ryska, medan viborgaren "opartiskt blandade ihop alla de fyra rivaliserande språken". Om denna blandning anförde Ahrenberg uttrycket att en äkta viborgare "geht auf allen Vieren", d.v.s. gick på eller talade stadens alla fyra språk. Ahrenberg beskrev också individer som blev kvartspråkiga eller modersmåslösa och lidande av förvirringen, men det är ändå den i fråga om språkriktighet bekymmerslösa kommunikationen som dominerar såsom i skildringen av en travtävling i romanen *Hihuliter* (1889): "Språkförbistringen var storartad. Ryska, tyska, finska, svenska och tatariska talades om hvartannat, alla flytande orätt, men man förstod hvarandra så obegripligt bra ändå."¹⁰⁰

Språkblandningen i Viborg var inte unik som sådan, men proportionerna mellan språkgrupperna samt de många och under en lång tid oavbrutna språkkontakterna medförde att blandningen fick en omfattning som kan betraktas som unik i finländska förhållanden. Det faktum att de flesta viborgare hade behov av att lära sig åtminstone ett annat av stadens språk än sitt eget, med tiden allt oftare finska, bidrog till den "rotväliska", som enligt en utbredd viborgsk folklig etymologi syftade på den svenska som talades av de viborgstyska köpmännen Rothe och

Wahl. Blandningen uppmärksammades tidigt och Ahrenberg jämförde det polyglotta Viborg med Konstantinopel och Babel. Blandningen omfattade mest direkta lånord (substantiv, verb och adjektiv), inte översättningar och begreppslån. Ord och fraser kunde också kombinera element från två språk. Finskan och ryskan spelade en viktig roll och en del ryska ord fann vägen till svenskan och tyskan via finskan och började på vägen leva ett eget liv. Tyska och svenska talades av relativt små och isolerade grupper, medan finskan kunde stödja sig på stadens finska omland och inflyttningen därifrån. Ryskan intog en speciell ställning genom kontakterna med rikshuvudstaden. Detta bidrog till att öka inlånen till tyskan och svenskan eller kanske snarare till en frigjord benägenhet att krydda sitt språk med ord och fraser från de andra språken.

Petersburgs kosmopoliter

Petersburg hade länge en av de största svenskspråkiga stadsbefolkningarna i det ryska riket. Svenskarna vistades i något som för många tedde sig som ett Viborg i kvadrat: "En gräselig mängd af utländningar, af allom folckom och släktom, uppehåller sig i denna Eqvus Trojanus", rapporterade svenska församlingens kyrkoherde J. H. Cygnaeus 1795 till sin lärare H. G. Porthan.¹⁰¹ I staden grundades efter den ryska erövringen en svensk-finsk luthersk församling, som 1745 definitivt delades på språklig grund. Det förefaller emellertid som om uppdelningen ändå delvis följde statstillhörigheten så att svenska församlingens medlemmar till stor del kom från Svenska Finland, d.v.s. var svenska undersåtar. Eftersom en

stor del av inflyttarna från Svenska Finland kom från sydkustens städer kunde de flesta svenska. Finska församlingens medlemmar var huvudsakligen ryska undersåtar och härstammade från Ingermanland och Viborgska guvernementet. Under 1800-talets gång skedde emellertid en mera strikt uppdelning på språklig-etnisk grund. Svenska församlingen blev därmed mera renodlat en församling för svenskspråkiga från Finland, Sverige och Estlands svensksbygder. Denna enkla uppdelning komplicerades emellertid av att det fanns en statushierarki mellan Petersburgs lutherska församlingar. Det förekom att en person som avancerade socialt övergick till en församling som bättre svarade mot hans nya sociala ställning. Företeelsen minskade från mitten av 1800-talet.

Motsättningarna mellan svenskt och finskt blev aldrig verkligt intensiva i Petersburg eftersom de svenska och finska lutheranernas främsta trätobröder var de mäktiga (balt)tyskarna. Deras språk var också den ryska lutherska kyrkans officiella språk. De finskspråkiga kände sig främmande för de i deras ögon högdragna byråkraterna i statssekretariatet och pass-expeditionen, men i övrigt förelåg inte de konfliktämnen och kontroverser mellan svenskar och finnar som fanns i Finland.

Tabell 1. Finsk- och svenskspråkiga i Petersburg.

	1869	1910
Finskspråkiga	16 085	14 704
Svenskspråkiga	5 077	2 980

Källa: Engman, "Finnar och svenskar i S:t Petersburg" (1989), s. 69.

I antalet svenskspråkiga ingick ett antal rikssvenskar, normalt knappt tusen personer (tabell 1). De utgjorde under 1800-talet inte mer än omkring en femtedel av församlingens medlemmar. Församlingens präster och kyrkopatroner kom i regel från Finland. Ministerstatssekreteraren R. H. Rehbinder ansåg 1835 att den svenska församlingen "såsom hufvudsakligen bestående af Finska infödingar, är att betrakta såsom en verkeligen Finsk församling".¹⁰² Antalet "finlandssvenskar" uppgick till omkring fyra tusen personer i mitten av 1800-talet. Som tidigare framgått var Petersburg 1881 "Finlands näst största stad" med flera finländska undersåtar i sin befolkning än Åbo hade invånare. Petersburgs finnar (finskspråkiga) utgjorde 1869 den största finskspråkiga urbana populationen i hela världen. Den något skruvade jämförelsen visar Petersburgs centralitet i Finlands, särskilt det finska inlandets, urbana hierarki. Eftersom Finlands städer låg vid kusten och ofta hade ett svenskspråkigt omland skulle Petersburg inte placera sig lika högt i ett "finlandssvenskt stadssystem" om någon skulle komma på idén att konstruera ett sådant. Där skulle finlandssvenskarna i Petersburg ha kämpat med Vasa om tredje plats.

Mångspråkigheten medförde problem i skolorna och konflikter mellan svenskt och finskt, men också mellan Sverige och Finland om inriktningen i svenska församlingens skola.¹⁰³ Samma spänningar kom till synes också i de konkurrerande och varandra kompletterande föreningarna, närmare bestämt fruntimmersföreningar, Finsk kvinnoförening, Skandinaviska föreningen och Finska välgörenhetsföreningen. Före första världskriget fanns Nordiska föreningen och Svenska folkpartiets

lokalavdelning. Rikssvenskarna samlades kring Svenska föreningen.

Fruntimmersföreningar grundades i de finska och svenska församlingarna under 1850-talets andra hälft. Den finska församlingens fruntimmersförening grundades 1855 av ståndspersonsdamer med amiralskan Margaretha Etholén i spetsen.¹⁰⁴ Vintern 1884–1885 grundades inom finska församlingen Finsk Damförening (Suomalainen Naisyhtiö, senare -yhdistys) under ledning av prostinnan Hilda Relander. Grundandet hade en klar anknytning till språkfrågan. Den nya föreningen pekade på fruntimmersföreningens aristokratiska karaktär och betonade att den inte var "nationell".¹⁰⁵

Den första föreningen som försökte samla alla nordbor i Petersburg var Skandinaviska föreningen med Ludvig Nobel som första ordförande. Föreningen hade i början nästan enbart sällskapliga syften, men registrerades 1879 som Skandinaviska Välgörenhetsföreningen – trots namnet hade föreningen många finländska medlemmar, medan norrmännen och danskarna var ganska få. Hjälpbehovet var så stort att man snart uteslöt finländare som mottagare med motiveringen att de kunde få understöd från annat håll. Finska välgörenhetsföreningen (Pietarin Suomalainen hyväatekewäisyyseura) växte fram ur en syförening i finska församlingen och var uttryckligen avsedd som en finsk nationell förening för samvaro och kultur.¹⁰⁶

Särbehandlingen av finländarna tydde på att sammanhållningen mellan nordborna inte var den bästa, och i samband med upplösningen av unionen mellan Sverige och Norge 1905 sattes den på prov. Vid Skandinaviska Välgörenhetsfören-

ingens generalförsamling 1906 beslutade man att fortsätta som förut. Svenska församlingens finländske kyrkoherde Herman Kajanus föreslog att svenskspråkiga finländare skulle få komma i åtnjutande av understöd, vilket motiverades av att de utgjorde en tredjedel av medlemmarna. År 1906 hade föreningen 150 medlemmar, av vilka 61 var svenskar, 50 finländare och resten danskar och norrmän. Följande års generalförsamling beslutade att finländare inte kunde komma i fråga för understöd. Samtidigt föreslog den kommitté som granskat stadgarna att alla viktiga beslut skulle fattas med $\frac{2}{3}$ majoritet av alla skandinaver, vilket innebar att finländarna i praktiken förlorade allt inflytande. Det svenska sändebudet, general Brändström, ville markera att Sverige tog avstånd från det finländska motståndet mot den ryska centraliseringspolitiken.¹⁰⁷

I maj 1907 grundades Nordiska föreningen, vars stadgar stadfästes följande år. Dess syfte var att bedriva välgörenhet bland behövande av "nordisk härkomst, särskilt finnar". Föreningen bestod främst av svenskspråkiga finländare. Den andra (finlands)svenska organisationen var Svenska folkpartiets lokalavdelning i Petersburg, som grundades i februari 1907 i samband med det första enkammarlantdagsvalet. Initiativtagare var svenska församlingens kyrkoherde Herman Kajanus, som var en starkt svensksinnad finländsk patriot. I ett brev till sin gamle kurator i Nyländska avdelningen A. O. Freudenthal beskrev Kajanus sin inställning till svenskheten på ett sätt som troligen motsvarade självförståelsen inom SFP:s lokalavdelning, som ett slags förpostens förpost.¹⁰⁸ Lokalavdelningen hade en mångsidig verk-

samhet utöver den politiska, som omfattade valinformation, anskaffande av vallängdsutdrag från Finland och valresor med specialtåg över gränsen. Avdelningen lyckades väl med att mobilisera de svenskspråkiga finländarna i Petersburg och hade kring 1910 över 500 medlemmar, vilket innebar att den var en av SFP:s största lokalavdelningar.

I samband med firandet av svenska dagen 1913 gästades avdelningen av Otto Andersson och 43 personer från Brages filial i Viborg, som uppträdde med sång och dans. En del av publiken kanske inte stod så långt från den folkkultur som Brage framställde på scen, men för många måste den ha tett sig tämligen exotisk. Den revitaliserade åldriga bondekulturen erbjöd en konfliktfri – i Petersburg också något irrelevant identitetsmarkör.¹⁰⁹

"Övriga Finland"

Vid det svenska partimötet som arrangerades 1896 och senare vid Svenska folkpartiets partidagar förekom en grupp som i redovisningarna av representernas hemorter betecknades som "Övriga Finland". Både företeelsen och benämningen avspeglar den territorialisering av "Svensk-Finland" som ägt rum under 1800-talet. Svenska ämbetsmän och ståndspersoner förekom i alla socknar, medan svensk allmog förekom bara i vissa kusttrakter. De förra framstod som normalfallet, de senare som ett regionalt avgränsat undantag i en finsk nation. När den svenska allmogen "upptäcktes" och blev en av svensketsrörelsens stora resurser omformades den vertikala ordningen till en geografisk. "Svensk-Finland" eller "svenskbygderna" blev centrala och av-

gränsades till att omfatta de bygder som hade svensk majoritet eller en stark svensk minoritet. De individer eller grupper som levde utanför det territoriella Svenskfinland blev därmed en anomali, en restkategori. Detta gällde inte i så hög grad längre enskilda tjänstemän eller företagare på finska orter, som med förfinskningen av förvaltningen blev tvungna att anpassa sig till sin finska omgivning, utan snarare de s.k. språköarna, städer, industriorter eller landsbygdsområden som hade en betydande svensk befolkning, men som inte sammanhörde med Svenskfinland.¹¹⁰

De viktigaste urbana språköarna i Finland var Viborg, Kotka, Björneborg, Uleåborg och Tammerfors, men också Kuopio och Brahestad hade ett befolkningsunderlag som räckte till för att upprätthålla skolor med undervisning på svenska. De större språköarna hade vanligen en ekonomisk struktur som lockade svenska tjänstemän, företagare och arbetare utöver de i början av 1800-talet vanliga enskilda tjänstemännen och hantverkarna. Kotka hade ett litet omland av svensk allmoge längs sydkusten (Pyttis), men lockade framför allt som centrum för sågindustrin. Viborg och Uleåborg var regionala metropoler, Björneborg och Tammerfors industristäder. Svenskheten i Tammerfors var i stor utsträckning knuten till industrins expansion.

Tabell 2. Den svenskspråkiga befolkningen i Tammerfors.

År	Antal	% av tot. befolkn.
1890	802	4,0
1900	2 074	5,7
1910	2 262	5,0
1920	1 657	3,5
1930	1 447	2,6

Källa: Finlands officiella statistik 1895, 1905, 1913, 1923, 1933.

Tammerfors var inlandets största finskspråkiga stad. Utöver de svenskspråkiga kunde år 1930 5 449 personer, en knapptiondedel (9,2 procent) av stadens finska befolkning svenska, åtminstone något slag av "kökssvenska". De flesta svenskspråkiga (89,2 procent) behärskade åter finska; de som inte gjorde det var huvudsakligen barn eller nyinflyttade.¹¹¹

Stadens äldsta språkpolitiska klubb, Tammerfors Konversationsklubb, senare Svenska Klubben, grundades 1884 som en reaktion mot stadsförvaltningens förfinskning, medan Handelssocieteten förklarade sig språkpolitiskt neutral och förde protokoll på svenska till 1889. De svenskspråkiga hade en lokalavdelning av SFP, Svenska samskolan (gr. 1895), Kulturstiftelsen i Tammerfors, *Tammerfors Aftonblad* (gr. 1882) och idrottsföreningen Tammerfors Bollklubb, TBK, som genom en delning på språklig grund 1932 omvandlades till den kända ishockeyklubben Tappara.¹¹²

Tammerfors var en tvåspråkig stad i den meningen att även om förvaltningen samt inflyttade grupper som det högre borgerskapet, tjänstemännen och office-rarna talade och verkade på svenska talades finska på gator och torg av majoriteten, arbetare, åkare, lägre hantverkare och tjänstefolk från stadens omgivning. Den solida finska majoriteten tvingade t.ex. köpmän att lära sig finska för att kunna handla med leverantörer och kunder.¹¹³

I Tammerfors talades en mer eller mindre rådbåkad "Tammerforssvenska" av de första borgarna. Stadens förvaltningspråk var länge svenska, men magistraten tog emot skrivelser också på finska, de flesta bemödade sig om den svenska de råkade kunna. Efter en period av tvåspråk-

Tammerforssvenskar, klassfoto från 1920-talet. Svenska samlingsskolan i Tammerfors grundades 1895 och är än i dag en viktig samlingspunkt för de svenskspråkiga familjerna i den finskdominerade staden.

kighet 1875–1881 övergick stadsfullmäktighet till att föra sina protokoll helt på finska, medan magistraten definitivt övergick till finska först 1903. Tack vare den graderade röstskalan var de svenskspråkigas inflytande större än blotta antalet skulle ha förutsatt.¹¹⁴ Stadens lägre elementarskola undervisade på svenska 1842–1874, senare infördes finska som undervisningsspråk i en av inledningsklasserna. Skolan rekryterade då och senare elever från ett större område och delvis från den finska befolkningen.¹¹⁵

I Tammerfors stadgades 1903 att gatuskyltarna skulle vara avfattade på

tre språk i ordningen ryska, finska och svenska. År 1917 avlägsnades de ryska och 1920 de svenska texterna. Däremot beslutade man att behålla ”svenska namn” på märkesmän i stadens historia på gatuskyltar.¹¹⁶

Även om språken gav upphov till konflikter mellan svenskt och finskt, var den svenskspråkiga minoriteten integrerad på ett helt annat sätt än stadens två andra språkliga minoriteter. De ryskspråkiga hade en ortodox kyrka och en rysk folkskola och bildade en sen men synlig grupp, framför allt genom de konflikter om handelsrättigheter som präglade perioden före första världskriget. Konflikterna och den ryska garnison som förlades i staden 1914 ledde till snabbt försämrade relationer under de sista åren av autonomins tid. De tyskspråkiga var åter socialt

en långt mera exklusiv grupp av företagare, fabriksledare, tekniker och experter än de svenskspråkiga.¹¹⁷

Engagemanget för Svenska folkpartiet på övervägande finska orter, ”övriga Finland”, var rätt högt. Städerna i det finska Finland hade kring sekelskiftet 1900 ännu rätt starka svenska minoriteter, som ofta kände sig mera hotade än svenskarna i de städer som hade ett svenskt omland. Den aktivitet dessa grupper visade inför partimötet 1896 (42 delegater) avmattades så småningom och var relativt obetydlig redan före första världskriget (4 delegater 1914), vilket främst berodde på finskans frammarsch i inlandet, där svenskarna började känna sig alltmer isolerade och övergivna.¹¹⁸ I början av 1915 uttryckte t.ex. *Wiborgs Nyheter* oro över att parti-ledningen i alltför ringa grad uppmärksammade svenskarna i finska trakter och deras svåra isolering.¹¹⁹

Sockenboar och Sorjossvenskar

Relativt isolerade svenska landsbygdsmiljöer, ett slags relik från stormaktstiden, fanns i Jorois och Rantasalmi, som blev gränsocknar i och med freden 1743. Militär koncentrerades till socknarna och nya militieboställen grundades. Resultatet blev att jorden i socknarna till långt över en tredjedel var i herremannaägo. I Jorois uppstod två gårdar genom förläningar i mitten av 1600-talet, sju genom indelningsverket och åtta genom att bondehemman övergick i adelsägo. I socknen ägde 24 herrgårdar och prästboställen en tredjedel av jorden, som brukades av ägarerna själva. Herrgårdslivet var anspråkslöst men präglades av en stark social samhörighet, stärkt av att ägarerna ofta var släkt

med varandra. Man samlades sålunda ofta till namnsdags- och familjefester.¹²⁰

Trakten upplevde ett kulturellt uppsving i slutet av 1700-talet genom grundandet av Savolaxbrigaden, Haapaniemi krigsskola och en trivialskola i Rantasalmi. Av Savolaxbrigadens officerare var vid krigsutbrottet 1808 48 på något sätt fästa (födda, bosatta eller nära befryndade) vid Jorois, bland dem de från *Fänrik Ståls sägner* kända Gregori Tigerstedt och C. W. Malm. Haapaniemi brann 1818 och kadettutbildningen flyttades till Fredrikshamn, men som nya element tillkom en hälsobrunn, som under 1810–1840-talen lockade brunnsgäster från södra Finland och till och med ett resande teatersällskap, samt Huutokoski bruk, som var en del av storföretagaren Putilovs järnindustri-komplex och verkade 1857–1878. Från 1840-talet började en flykt från landsbygden som med tiden gjorde lantbrukaradeln till en i städer verksam elit. En del av gårdarna såldes, men flera släkter bor kvar än i dag. De är en fortsättning på den period då Jorois kallades ”Lilla Paris”.¹²¹

För ”sockenboarna” var Petersburg dock mera centralt än Paris. Ätterna på herrgårdarna i Savolax hade ett kontaktnät som genom militär och civil tjänstgöring knöt dem till kejsardömet. Den andra knutpunkten i nätverket var herrgårdssamfundet, en hierarkisk ekonomisk och social enhet, där människor och byggnader hade sin givna plats. Herrgårdssamfundet var ett adelssamfund uppbyggt kring familj, släkt, levnadsstil och egendom. Herrgårdarna liknade varandra och utgjorde delar av herrgårdssamfundet, som hade en egen kultur som förenade herrgårdar över ett stort område. Kulturen förstärkte gårdarnas samman-

hållning, som manifesterades genom giftermål och livligt gästande.

Ståndspersonssläkterna var socialt rätt exklusiva, men alla kunde finska. I socknen skedde en viss nationell väckelse med prenumerationer på finska tidningar från 1825. Några herrgårdsynglingar gav påstöten till en folkskola 1860, som dock inte blev bestående. Den första folkfesten i landsändan hölls i socknen där landets första finskspråkiga folkhögskola grundades.¹²²

Till de märkligare interna gruppflyttningarna hör utvandringen av ett antal familjer från Kronoby, Nedervetil, Pedersöre, Terjärv och andra socknar i svenska Österbotten till Kronoborg (Kurkijoki) under hungeråren 1867–1869. Den första österbottningen i Sorjos i Kronoborg var bonden O. Kalin från Nedervetil, som 1866 tjänade hos hovrådet Alexander von Etter. Kalin avsåg att återvända, men insjuknade och flyttade till Sorjos först 1868. Ryktet spred sig emellertid, och tre familjer från Kronoby och Terjärv begav sig iväg 1867 undan hungern. Andra följde efter och så småningom uppstod en svensk koloni. Kolonin blev mycket känd och betraktades som något av en finlandssvensk Gamalsvenskby. Byn besöktes ofta av studenter, viborgare och journalister. När de nyländska studenterna hösten 1888 ordnade en soaré i Societetshuset i Helsingfors till förmån för svenska skolan i Sorjos uppgick publiken till åttahundra personer, som fick höra skaldestycket ”Österbottningarna i Karelen” av Rafael Hertzberg och se det lilla teaterstycket ”Utvandrarne, österbottniskt folkliv i en akt”, till största delen skrivet på bygdemål av studenten M. A. Slotte.¹²³

Utvandrarna slog sig ned och bildade en svensk koloni i Sorjos by på hovrådet Alexander von Etters marker. Denne erbjöd dem torp, men de föredrog att under tio års arrendefrihet bryta ny mark i ödemarkerna. Efter några år råkade von Etter i ekonomiska svårigheter och sålde sina ägor till staten. Österbottningarna löste in den jord de brukade och blev därmed fria bönder. De uppförde hus i österbottnisk stil och reparerade den förfallna kyrkan. År 1890 uppgick de svenskspråkiga i Kronoborg till 213 personer, år 1900 till 159. Sorjos fick en järnvägsstation 1908, vilket resulterade i finsk inflyttning, blandäktenskap och förfinskning. Antalet svenskspråkiga höll sig på 1900-talet kring hundra personer.

Kolonisterna var svenskar som knapast förstod finska, men i brist på svenska predikningar och skola hotades de av förfinskning. En svensk folkskola inledde sin verksamhet med 33 elever. Svenska folkskolans vänner beslutade på initiativ av M. G. Schybergson att erbjuda sig att ordna svensk undervisning ifall sockenborna stod för lärarens husrum och kost. De ansåg sig inte ha råd, men sedan orten 1888 besökts av Petrus Nordmann lovade SFV understöd för skolan, vilket gav upphov till en livlig debatt. Tidningen *Laa-tokka* ansåg att gruppen var för liten och kringspridd för att företaget skulle vara realistiskt. Skolan brann 1903, men med ortsbornas och SFV:s hjälp lyckades man uppföra en anspråkslösare byggnad för skolan. Kolonin stöddes också av direktör E. Sourander på Simpele bruk, men kommunalfullmäktige i Kronoborg ville stärka en finsk folkskola i byn och anhöll om att statsstödet för den svenska skolan skulle dras in och drog in sitt eget stöd.

Direktionsordföranden David Björklund, som kom till Sorjos som femåring 1867, sade 1937 att ett hundratal höll ut: ”Vi är svenskar och skola förbli det, trots att vi när det behövs talar finska. Finskan är vårt andra ’modersmål’.”¹²⁴ Skolan verkade till 1940 då de återstående 83 Sorjossvenskarna evakuerades och spreds runtom i landet. Vid den förnyade evakueringen 1944 erbjöds Sorjossvenskarna jord på Stor-Sarvax i Pernå. Åtta familjer bosatte sig där, men bosättningen splittrades snart.

Arbetarstadsdelarna och deras esperanto

I allmänhet sammanföll inte språk- och klassgränser i Finland. Bruks- och fabriks samhällen i finskspråkiga trakter kunde dock utgöra undantag, där en svenskspråkig företagsledning och svenskspråkiga funktionärer utgjorde en motpol till en hierarki av finskspråkiga arbetarkategorier.¹²⁵

Arbetarklassen i Helsingfors var i huvudsak enspråkigt finsk eller svensk, och därför utvecklades en gemensam slangvokabulär, ett slags ”blandspråk”, som har kallats *Stadislång* eller *Helsingforsslång*. Slang är en i det närmaste generell företeelse, många yrkes- och åldersgrupper utvecklar egna idiom, med delvis oklara gränser mellan det som kan kallas slang, yrkesjargong eller ungdomsspråk. Den klassiska Helsingforsslangen från början av 1900-talet uppvisar emellertid en uppsättning särdrag som gör den i någon mån unik. Till funktion och i viss utsträckning struktur hade den en del drag gemensamma med s.k. pidgin- eller kreolspråk, som uppstod för att möjliggöra kommunika-

tion i mångkulturella samhällen och situationer.

Enligt språkvetaren Mona Forsskåhl kan den två- eller tvärspråkiga Helsingforsslangens uppkomst förläggas till 1890-talet då den är belagd dels i skolpojks- och studentmiljöer, dels i lägre skikt, i de s.k. schacken, ungdomsgäng knutna till olika stadsdelar. ”Stadislängen” förefaller bygga på ord från tidigare svensk skolpojkslang som talades i innerstaden.¹²⁶ Den nya slangen byggde vidare på dessa svenska ord, som togs in och formades om så att de var gångbara på båda språken. Från dessa rötter genomgick slangen emellertid en utveckling som spred den till långt större grupper.¹²⁷ Detta hade ett nära samband med den sömriga svenskspråkiga småstaden Helsingfors utveckling till en snabbt växande tvåspråkig storstad från 1860-talet framåt. Stadens flyttningfält växte utöver dess traditionella svenskspråkiga omland. Kring år 1890, då folkmängden uppgick till 65 000, var språkgrupperna ungefär lika stora.

Inflyttarna placerade sig i den centrala stadens vindar och källare, men framför allt i arbetarstadsdelarna i Rödbergen och norr om Långa bron. Där blandades språkgrupperna och dialekter av olika slag. Här förekom ingen språkstrid, man gifte sig över språkgränsen och om man hade en gruppidentitet grundade den sig snarare på kvarter och stadsdel än på språk, vilket kom till synes i de gäng som stakade ut sina revir i arbetarstadsdelarna. Den första generationen av inflyttare kunde sällan det andra språket särskilt bra, men snappade upp ett och annat. Andra generationen snappade upp åtminstone delar av båda språken och blandade dem på ett sätt som var

Som växande storstad drog Helsingfors till sig både svensk- och finskspråkiga arbetare. I arbetarstadsdelarna uppstod en särskild slang, som förenade svenska, finska och ryska. Asfaltarbetare kring sekelskiftet 1900.

mera expressivt än språkriktigt i den mening barnens lärare försökte lära ut under de få år de eventuellt gick i skola. Många tog steget från den kollektiva tvåspråkighet som arbetarstadsdelarna representerade till individuell tvåspråkighet. Under dessa förhållanden var gränserna mellan språkgrupperna varken klara eller höga, för många del var det svårt att avgöra vilketdera som var deras huvudspråk.¹²⁸

I dessa tvåspråkiga arbetarmiljöer uppstod Helsingforsslangen, där lån från båda språken förenade inflyttare med olika bakgrund. Det framgår av att svenskt och finskt flöt in i varandra i de äldsta skikten av Helsingforsslangen som talades av inflyttarnas barn i ett tolerant språkklimat, då språkgrupperna befann sig i ett jämviktsläge. När förhållandena ändrades främst genom den finska majoritetens snabba tillväxt upphörde Helsingforsslangen att vara ett gemensamt språk mellan personer med olika modersmål och splittrades upp allt tydligare i en svensk och en finsk slang. Bryt-

ningspunkten inträffade på 1940-talet, efter kriget, och därefter utvecklades de två slangvarieteterna som ungdomsspråk, liksom slang på många andra håll. Nytt var engelskan som kom in både i den finska och svenska Stadislangen, medan den äldre Stadislangens vårdas som ett fornminne, särskilt av äldre finstkalande entusiaster. I den svenska Stadislangens lever många av de ursprungliga orden fortfarande kvar, i mer eller mindre aktivt bruk.

Den gamla Helsingforsslangen karaktiserades fonetiskt av ljud som föll väl in i de svenska talarnas språk, men för de finstkalande var "främmande" icke-finska ljud, konsonantkombinationer i början av ord och icke-finska vokalkombinationer, som bröt mot finskans strikta regler om vokalharmoni. De finska slangtalarna använde förfinsade former av svenska ord, med tonande klusiler (b: baislare 'bakelse' → fi: bailari, d: dalla 'gå' → fi: dallaa, g: skoge 'skog' → fi: skuge [kortstavigt], frikativt f: flaidas 'slås' → flaidaa). Alla dessa finska former är främmande för finiskt standardspråk. Finskan saknade sedan gammalt konsonantkombinationer i början av ord, medan kombinationer med två eller tre konsonanter förekom i slangen (spläägät, 'skor'). Slangens ljudsystem var en egenartad kombination av svenskans och finskans.

Helsingforsslangens många rötter framgår klarast av ordförrådet. Den gemensamma Helsingforsslangens utmärkande drag är inte som ibland hävdas de relativt få men ofta mycket seglivade ryska lånorden (lafka, butka), som uppgick till ett hundratal, utan de massiva lånen mellan de inhemska språken fram till och med 1930-talet. I den gamla Stadislangens ordförråd härrörde 75–80 pro-

cent från svenskan. Den lånade sålunda in ord för 'flicka' ur svenska av olika slag, bok- och högsvenska, dialekter och slang. Huvuddelen av de svenska orden kom in i Stadislangen från det dialektfärgade talspråk som talades i arbetarkvarteren i slutet av 1800-talet. Den gemensamma Stadislangens kännetecknades emellertid av en mängd synonyma uttryck.

Slangen föddes i arbetarkvarteren och fick från första början en stark social stämpel som gatpojks- eller gängspråk och även som männens och de infödda, "barfota" helsingforsarnas språk. Den avvek på många sätt från det som förknippades med korrekt finska respektive svenska. Som lingvistisk företeelse var den högtintressant, men den förekom i skrift mest som varnande exempel eller i vänsterpoeten Arvo Turtiainens ("Stadin Arska") dikter och sångtexter. För en socialt osäker ny finskspråkig över- och medelklass som odlade purism och jagade sveticismer var Helsingforsslangen lika motbjudande som för motsvarande svenska skikt, som jagade finlandismer i fruktan för att avsteg från en korrekt svenska innebar undergång i en växande finsk majoritet. I själva verket var slangen mest förkastlig eftersom den associerades med underklass och avnationalisering: "Där de svenska arbetarna bo insprängda bland sina finstkalande likar, komma även deras barn i allmänhet att tidigt vid lek och gamman tala uteslutande finska eller ett slangspråk, som är det värsta av allt."¹²⁹

De högst divergerande sammanhang där man hittar svenska visar hur komplicerade språksammanhangen var i Finland. Konstellationerna var totalt olika på, låt oss säga, den enspråkiga österbott-

niska landsbygden, i det mångspråkiga Helsingfors, det kosmopolitiskt mångspråkiga Petersburg eller på de klasspräglade bruken och herrgårdarna samt i städernas arbetarstadsdelar.

Språkgräns

I december 1932 disputerade magister Holger Wallén vid Åbo Akademi på avhandlingen *Språkgränsen och minoriteterna i Finlands svenskbygder omkr. 1600–1865*.¹³⁰ Walléns arbete är en grundlig avhandling om ett svårt ämne, som tidigare inte hade behandlats på ett vetenskapligt tillfredsställande sätt. Walléns genomgång av material på lokalplanet visade på en relativt stabil och tydlig språkgräns. Ett slags grundläggande regel verkade vara att trycket till assimilering var så starkt att minoriteterna tenderade att assimileras oberoende av om det var fråga om svenskar i en finsk miljö eller tvärtom. Enligt denna tolkning utövade gränsen en särskiljande roll och främjade homogenisering på vardera sidan av gränsen. I Österbotten var gränsen dock skarpare än i Nyland. Betydelsen av Walléns bok blir inte mindre av att den trettio år senare fick en uppföljare i Martin Klövekorns minst lika grundliga *Die sprachliche Struktur Finnlands 1880–1950. Veränderungen im sprachlichen Charakter der finnlandsschwedischen Gebiete und deren Bevölkerungs-, wirtschafts- und sozialgeographischen Ursachen* (1960), som behandlar ämnet med en bondgårds noggrannhet. Författaren forskade i geografi och hade fått stöd av Svenska kulturfonden. Han betonade de stora lokala skillnaderna men konstaterade att språkgränsen bevarats nästan oförändrad i Österbotten, me-

dan förfinskningen fortgått i Nyland. De regionala och lokala skillnaderna var betydande, men förfinskningen satte in efter 1865 och nådde en höjdpunkt i början av 1900-talet. Efter en reträtt efter första världskriget nådde den en ny höjdpunkt efter andra världskriget. Förfinskningen berodde främst på att svenskar sökte sig till sjöfart, industri och städer. De utflyttade ersattes av finsk arbetskraft.

Med tanke på den möda som lagts ned på utforskningen av språkgränsen och dess historia är det i viss mån förbluffande att flera forskare på senare tid hävdade att något sådant som en språkgräns över huvud taget inte existerar. Bo Lönnqvist påpekar att språkgränsen inte sammanföll med socken- eller kapellgränser, men att den kring 1900 fick en rent rumslik karaktär. Den äldsta kartan över regional "språkfördelning" uppgjordes över Sagu socken 1889 och redovisade svensk-, finsk- och tvåspråkiga byar. Folkbildningsföreningarna och Nyländska avdelningen bemödade sig om att genom enkäter och fältundersökningar utröna språkgränsens sträckning och antalet barn i skolåldern för att planera språkpolitiska insatser, såsom byskolor i "gränstrakterna", ett nytt begrepp. Det ideologiska territoriet Svenskfinland måste följaktligen omges av en gräns som skulle försvaras och dess invånare skyddas för avnationalisering.¹³¹ Om en "utpost" gick förlorad var detta en förlust för svenskheten som helhet.

På många håll tvingades ideologerna konstatera att det förekom en mängd kontakter över språkgränsen och att svenskarna vid gränsen inte var lika angelägna om strikta gränser som ideologerna, utan anställde finst tjänstefolk eller sålde jord åt "utomstående". "Gränsen" skilde

alltså inte åt, vilket är målsättningen för en gräns; det fanns blandade byar och utbredd tvåspråkighet. Ortnamnen visar att också gränsen varit rörlig. I fråga om den materiella agrara byggnads- och redskapskulturen betvivlade Ragna Ahlbäck (1945) att språkgränsen över huvud taget varit kulturgränsskapande. Kartläggningen av sådana kulturdrag betonade snarare skillnaderna mellan de regioner som sammanförts till Svenskf inland, än olikheter mellan svenskt och finskt språkområde. Lönnqvist ser den språkgräns som utstakades kring de svenska regionerna som en ideologisk konstruktion och anser att den är oanvändbar i finländska förhållanden om man håller sig till rent rumsliga variabler. Han utesluter emellertid inte att mer djupgående forskning i symboliska, kognitiva och sociolingvistiska drag kunde nyansera bilden av språkgränserna, inklusive åtskiljande funktioner.¹³² Nils Erik Villstrand föredrar å sin sida att tala om "kontaktzoner", eftersom "gränsen" i allmänhet luckrades upp då bebyggelsen tätade och kontakterna ökade.¹³³

Det är förstås fullt möjligt att forskare kan hävda att en företeelse som andra undersöker inte existerar, men vanligare och sannolikare är att man använder olika begrepp och infallsvinklar, att man egentligen talar om olika saker. Som Erik Allardt har påpekat ser en del forskare språkgränser som ett socialt faktum och koncentrerar sig på att finna data om språkgruppernas storlek, spridning och andra egenskaper. Problemen är närmast källkritiska och statistiska. En annan forskningsinriktning, inspirerad av Fredrik Barth, accepterar inte språkgränsen som något givet, utan ser den som en process, en del av människornas sätt

att definiera sig själva. Denna inriktning är benägen att förneka förekomsten av språkgränser eller att betona deras flytande karaktär, även om man accepterar att det finns språkgrupper med en viss beständighet. Även om språkgränser ständigt förändras innebär detta inte att de är godtyckliga, utan att de samvarierar med andra faktorer. En tredje, närmast lingvistisk, forskningsinriktning koncentrerar sig på språket, språkbruk, tvåspråkighet och språkbyte i kombination med andra faktorer och som symbol, ibland också i grupper som sluter upp kring ett språk som få längre behärskar. Andra forskningsområden är diglossi, en funktionell differentiering där t.ex. ett språk används i hemmet, ett annat på arbetsplatsen och i kontakter utanför hemmet.¹³⁴

Språkgränser existerar alltså i flera olika betydelser, och de ovan citerade forskarna skulle knappast förneka att det i det bondesamhälle som Finland historiskt har varit har funnits två språkgrupper (med dialektala variationer), vilkas relativa storlek och utbredning har varit relativt konstanta. Vad de vänder sig emot är uppfattningen att språkgränser är särskiljande. De gränser som kan konstateras var inte språk- utan naturgränser, eller också var de kontaktzoner, där gränserna genom livliga kontakter och via tvåspråkighet blivit förenande, inte åtskiljande.

Man kan förmoda att den äldre användningen av begreppet språkgräns har tyska förebilder. I gränstrakterna mellan tyskt och slaviskt i Österrike-Ungern och Tyskland pågick en nationalitetskamp där tyskarna upplevde att de tvingades på defensiven av slavernas folkökning och sociala framsteg. Tyskheten mobiliserade sina krafter för att bevara "das Deutsche

Besitzstand”. Det var fråga om att bevara den ”tyska jorden” i tyska händer och kampen fördes av organisationer som kunde ha kallats ”Tyska folkskolans vänner”. Detta slag av gränsdragningsmekanism skapade ett starkt polariserat politiskt klimat, där man betonade verkliga eller inbillade skillnader och framställde språkgränser som frontlinjer och skyttegravar i striderna mellan folken. Ur detta klimat framgick också ledare som Georg Ritter von Schönerer och Konrad Henlein.

I den anda av germanism som frodades på en del håll inom den svenskspråkiga eliten i Finland ingick också att man följde med nationalitetskampen mellan germanskt och slaviskt. De finländare som besökte Böhmen under 1800-talets andra hälft och skrev reseberättelser betonade vanligen likheten mellan Finland och Böhmen. Sympatierna låg självklart hos endera gruppen – de svensksinnade tog utan undantag ställning för tyskar, de finsksinnade för tjeckerna. Det ter sig mycket sannolikt att hela konceptionen av begreppet språkgräns är – liksom så mycket annat – ett tysk-nationalistiskt lån knutet till politiska ställningstaganden som är föråldrade och inte fruktbara. Bo Lönnqvist konstaterar att synen på Svenskfinland också i etnografiskt avseende fick drag av *Sprachinselforschung*. Man såg det svenska i Finland som en språk, vars invånare troget och med livsduglig motståndskraft bevarat sin kultur.

Det innebär emellertid inte att språkgränser skulle vara chimärer utom som gränsvärden i statistiska fördelningar. Holger Wester har studerat språkgränsens samband med kontaktfält och innovationsspridning och konstaterat att sprid-

ningen av innovationer stannade upp eller fördröjdes vid en språkgräns. Även i områden med utbredd tvåspråkighet begränsade brister i språkkunskaper kommunikationen (alla var ju inte tvåspråkiga). Ju färre kontakter, desto färre överföringar av innovationer.¹³⁵

Man kan anta att språkgränsens roll varierat och att den förändrades från slutet av 1800-talet, men det är svårt att kategoriskt slå fast dess betydelse under olika tider. Velocipeden, automobilen och allmänt förbättrade kommunikationer underlättade också överskridandet av språkgränser, men samtidigt förstärktes gränsen på andra sätt. Tidigare hade minoriteterna och inflyttat tjänstefolk vanligen assimilerats, men när Folkupplysningssällskapet och Svenska folkskolans vänner började förse dem med folkskolor, tidningar, småskrifter och föreningar var detta inte längre en självklar följd. Människorna var lika rörliga och deras identiteter lika svårdefinierbara som förut, men medborgarsamhällets strukturer socialiserade dem genom utbildning och sammanslutningar till medlemmar i en språkligt definierad gemenskap.

INSTITUTIONER OCH SYMBOLER

Lys röd och gul, lys röd och grann,
Vår lejonduk, i våren,
Och kalla folket som en man
Att följa dig i spåren.

Hjalmar Procopé, ”Den 21 mars” (1918)

Nationella symboler

Det främsta sättet att markera en statlig – suverän eller autonom – existens var givetvis att ha och utöva statsmakt. Den

kunde utåt manifesteras i ett eget furstehus, en egen flagga, försvarsmakt och förvaltning. En statsbildning som inte åtnjöt full suveränitet kunde försöka skapa ersättande institutioner eller symboler som framhävde ifrågavarande enhet som en separat del av riket. Finlands separata lagstiftning, förvaltning, bank och myntväsen var sålunda inte bara ett uttryck för finländarnas självstyre, utan framhävde också ett slags halvsuveränitet. Ju längre och ju mer finländarna utövade detta slag av självstyre, desto starkare blev självstyrelsen.

I slutet av 1800-talet hade Finland egna ämbetsverk på nästan alla förvaltningsområden, fränsett utrikespolitik, försvar och telegraf. Liksom andra autonoma områden betonade Finland sin status genom att söka anslutning till internationella organisationer som en från Ryssland separat enhet: Internationella postunionen, Internationalen, Olympiska kommittén och världsutställningar.

Det är anmärkningsvärt att Finland tilläts bygga upp egna myndigheter på ideologiskt viktiga områden som statistikföring och fornminnesförvaltning samt kunde bygga ut sitt utbildningsväsen under ganska lindrig kontroll utifrån. Finländarna var också innovativa. Februari-manifestets år, 1899, gav inte upphov enbart till Sibelius "Finlandia" och Eetu Istos målning "Anfallet", utan också till världens första nationalatlas 1900.

Utgivningen av ett nationellt diplomatarium användes för att visa att landet haft en medeltida historia och en kontinuitet till en statsmakt som odlade denna historia. *Finlands Medeltidsurkunder* var ett verk av en man, statsarkivarier Reinhold Hausen, som hörde till Svenska litteratur-

sällskapets grundare och första styrelse. Första delen utkom 1910, efter närmare fyrtio år av förberedelser, och verket avslutades med den åttonde delen 1935. Hausen utgav även Åbo domkyrkas svartbok (1890) och *Finlands medeltidssigill* (1900). Diplomatariet var fattigt jämfört med de flesta länders motsvarigheter, men liksom storfurstendömet eget arkivverk bidrog dessa publikationsprojekt enligt nordisk modell till att betona självklarheten i Finlands ställning och historia som en separat nation. Mera tillgängligt för en större och en internationell publik var praktverket *Finland i 19de seklet*.

Världsutställningen i Wien 1873 blev ett slags genombrott för Finland, ett fyrtiotal utställare deltog och en publikation om Finland och de finländska utställarna trycktes. Vid världsutställningen i Paris 1878 var utställarna tre gånger fler. Ökningen och finländarnas framgångsrika deltagande i ryska industriutställningar i Petersburg 1870 och Moskva 1882 gav upphov till en dragkamp om hur separat Finland skulle tillåtas presentera sig. Vid världsutställningen i Paris 1878 fick den finländska industrin inte tillstånd att ställa ut i en egen avdelning, utan det finländska materialet ställdes ut på 46 platser i den ryska avdelningen.¹³⁶

Världsutställningen i Paris 1889 erbjöd däremot utmärkta möjligheter att manifesteras Finland och dess prestationer. Eftersom utställningen var en del av firandet av franska revolutionens sekeljubileum vägrade Ryssland att delta officiellt, men accepterade att enskilda utställare deltog. Detta gav framför allt de liberala krafterna en möjlighet att starta ett projekt som framställde Finland som en modern industrination och skapa en entusi-

Blomsterhyllning vid Alexander II:s staty på Senatstorget i Helsingfors den 13 mars 1899, på hans dödsdag. Detta var ett raffinerat sätt att uttrycka sin brist på aktning för hans sonson Nikolaj II, och samtidigt en protest mot februarimanifestet från samma år.

asm för att föra ut Finland i Europa på egen hand. Framsynta industrimän lyfte fram storföretagen, framför allt pappersbruk och träsliperier, men utställningen utvecklades till ett enastående projekt, som finansierades med en insamling för en egen paviljong. Världsutställningen i Paris 1900 omgavs av en likartad nationell entusiasm. Kejsaren accepterade att Finland fick en egen paviljong. Den finländske kommissarien, nationalskaldens son, ingenjör Robert Runeberg med byrå i Petersburg var samtidigt den ryske generalkommissariens biträde. Han tvingades till en besvärlig balansgång mellan det ryska generalkommissariatet och inhemska konstitutionella och svensksinnade. Finland torde ha varit det enda landet som försökte framställa sig som en kulturellt särpräglad och politiskt "självständig" nation separat från och till och med överlägsen Ryssland.¹³⁷

Tidens dominerande åsiktsriktningar, liberalerna och fennomaterna, hade olika inställning till världsutställningarna och olika uppfattningar om vad Finland borde visa upp för omvärlden. Liberalerna ville markera en nationell-industriell bild, Finland som ett modernt samhälle byggt på produktionen av stilfullt formgivna fabriksprodukter. De finsksinnade ville åter projicera en nationell-exotisk bild som tog fasta på finsk folklöre och finskt hantverk.¹³⁸ Ideologierna hade olika utgångspunkter; fennomatin var präste- och bondeståndets, jordbrukets, landsbygdens och inlandets ideologi. Liberalismen var å sin sida adelns och borgarnas, städernas och kusternas ideologi, som betonade internationalism och handel. En av liberalismens förespråkare var C. G. Estlander, som ansåg att eftersom Finland redan in-

dragits i den industriella utvecklingen vore det bättre att höra till dem som avancerade beslutsamt än till dem som släpades med. Det gällde att avfärda uppfattningen att Finland var ett perifert land som endast kunde producera råvaror eller svagt förädlade varor. Finland borde skaffa sig en industri som kunde konkurrera internationellt, särskilt på den ryska marknaden. Högre förädlingsgrad och bättre formgivning skulle skapa bättre utkomstmöjligheter, men detta krävde att hantverket anpassades till modern teknik samt en tidsenlig konstindustriell utbildning, praktiska studier och moderna språk. Förebilden var engelsk utilitarism.

De finsksinnade förhöll sig mindre entusiastiskt till industri och urbanism. Enligt tysk modell hyllade man konst för konstens egen skull. Enligt traditionell religiös modell såg man ned på strävan efter det världsliga, ting och penningar. Det centrala i skolan var språket, ett finskt skolspråk som var demokratiskt för att det öppnade vägen till universitetet för allmogens barn.

Hymner och sånger

Nationella rörelser manifesterar sig för det mesta i dikt och sång. I den moderna nationalismen etablerades nationella lystringssånger ofta som symboler före flaggan – men inte före härskarhymnerna. "Vårt land" fick en ställning som nationalhymn innan liberalerna började argumentera för en finländsk handelsflagga. Björnsterne Björnsons "Ja vi elsker dette landet" blev en symbol för det pånyttfödda Norge innan detta blev en folkrättslig verklighet med en flagga utan unionsvapnet.

Nationalsångerna har i sin nuvarande form en historia som går två och ett halvt sekel tillbaka i tiden. "God save the King" har sedan mitten av 1700-talet varit den officiella brittiska nationalsången vars monarkiska budskap stått modell för den österrikiska ("Gott erhalte unsern Kaiser"), den ryska ("Gud bevara tsaren") och den svenska nationalsången, medan melodin lånades till den preussiska ("Heil dir im Siegeskranz"). Från slutet av 1700-talet fick dessa på monarkens person inriktade hyllningssånger konkurrens av revolutionära ("Marseljäsen") och på landet eller folket inriktade nationalsånger eller allmänt patriotiska sånger ("Deutschland über alles", "Rule Britannia"). I många länder har man haft en följd av mer eller mindre officiella nationalsånger. C. M. Bellmans hyllningssång till Gustav III efter statskuppen 1772 ersattes i början av 1800-talet av Edelcrantz översättning av "God save the King", som på 1840-talet ersattes av Carl Wilhelm August Strandbergs 1844 författade "Ur svenska hjärtans djup", som skrevs för att fira Oscar I:s tronbestigning. Den ersattes åter kring 1890 av Richard Dybecks ungefär samtida dikt "Du gamla, du fria".¹³⁹

I Finland sjöngs Edelcrantz översättning av den engelska kungssången, "Eläköön Kuningas – Vilpitön Ruhtinas – Suomenkin-maan", översatt till finska av F. M. Franzén. Den tycks ha betraktats som något slag av officiell folksång och sjöngs vid invigningen av Nikolajkyrkan. Orden och furstetroheten möjliggjorde detta – man kan se det som ett av de många sätt Alexander I intog Gustav III:s plats. Med tiden infördes emellertid den ryska kejsarhymnen "Bozje Tsarija hrani!" (ord av V. A. Zjukovskij, musik av

A. F. Lvov 1833). Generalguvernörerna gjorde sitt bästa för att införa tsarhymnen som ett officiellt inslag i programmet vid publika fester genom att stadga att "Vårt land" inte fick sjungas ifall man inte också sjöng tsarhymnen.¹⁴⁰ Kretsen kring Arwidsson gjorde kring 1820 några försök att skapa en egen finländsk nationalsång. Gustaf Idman skrev en "National-marsch", som tydligen var avsedd som folksång med ett mäktigt anslag och en demonstration av lojalitet i slutet på andra strofen:

Ännu på tidens mörka vågor
Det nya seklets ande går.
Dess röst är storm, dess blick är lågor
[...]
Vi veta stå, vi kunna falla
För frihet, furste, Fosterland.

Idman inskränkte och förtydligade budskapet genom att skriva om sista raden: "För Kejsare och fosterland", men sången blev inte allmänt sjungen. Mera populär blev teologiprofessorn J. A. Gadolins till Marseljäsens melodi skrivna dikt, som var ett försök att överflytta den svenska götiska chauvinismen till finländsk jordmån. Trots de för Finlands historia mindre lämpade orden om hjältedater hörde dikten till den vanliga studentsångsrepertoaren ännu på 1840-talet. Under detta decennium skärptes emellertid konkurrensen om nationalsångerna. Zacharias Topelius skrev 1844 också han till Marseljäsens melodi dikten "Det går ett rop kring nord, kring söder/att världen hör den frie till". Dikten kallar Suomis söner till kamp och andra strofen är mycket explicit:

Två makter Suomis ande döma
till trälldom smådefull:
om Sveriges bildning vi förglömma,

så sker det ej för Rysslands skull.
Upphöjom tankens svärd
för andens fria värld,
för Suomis folk och språk och land
och för dess framtids makt,
att brista må vart nesligt band,
som det i bojor lagt.

I dikten lyser kejsaren med sin frånvaro. Dikten kunde inte tryckas, men blev populär bland studenterna.¹⁴¹

Samma år som Topelius dikt kom till utgav Emil von Qvanten en dikt som också hade förutsättningar att bli nationalsång. Till skillnad från filosofiekandidaten Topelius aggressiva dikt var den unge kadettens "Suomis sång" en hyllning till Finlands natur. Dess kända slut är resultatet av ett ändringsförslag av J. L. Runeberg:

Broder! Äger du ett hjärta,
I dess tjusning, i dess smärta
Hör blott Suomis sång!

Vid samma tid bekantade Runeberg sig också med en översättning av Vörösmartys historiskt inriktade ungerska nationalsång och försommaren 1846 författade han "Vårt land", som genom sin tidlösa och naturinriktade karaktär skiljer sig från de övriga dikterna i första delen av *Fänrik Ståls sägner*. Den framtidsstro och bild av organisk växt som dikten utmynnar i är uttryck för diktarens tillit till försynens ledning också av nationernas öden.¹⁴²

Arvid Genetz (Arvi Jännes) diktade omkring 1880 två sånger med storfinska motiv, "Herää Suomi" och "Väinöläns lapset". Den förra var tänkt att – med musik av brodern Emil – ersätta "Vårt land" som nationalhymn eftersom man i fennomanska kretsar inte kunde vara tillfreds

med en nationalsång skriven av en svensk och tonsatt av en tysk.¹⁴³

Konkurrensen mellan nationalsångerna vävdes samman med konkurrensen mellan två studentkörer. Akademiska Sångföreningen ("Akademen") samlade de sångintresserade i den nya huvud- och universitetsstaden Helsingfors akademiska kretsar. Kören uruppförde "Vårt land" 1848. Kören verkade på svenska men var en del av det finska nationsbygget, vilket bl.a. markerades med en kantele i körens fana från 1869. Med tiden krävdes utöver en platonisk finiskhet också ett språkbyte och rent av en ny nationalsång eller att den gamla skulle sjungas på finska. Efter konflikter grundade de finska studenterna en ny kör, Ylioppilaskunnan Laulajat, som snart under Heikki Klemettis ledning intog en ledande ställning, bl.a. genom att specialisera sig på ny finsk musik och finska folkvisor. Akademen orienterade sig emellertid mot 1880-talets svenskhetssideologi, utan att överge sin tidigare repertoar. När kören 1897–1898 introducerade "Modersmålets sång" skedde det med en klar anknytning till "Vårt land". Samtidigt ersattes kantele i körens fana av det inledande motivet ur "Vårt land". Akademen hade funnit sin plats i det nya Svenskfinland utan att ge avkall på sitt nationella förflutna. Under aktiveringen av det svenska i ungdomsföreningar, Svenska folkpartiet och Brage förnyade Akademen sin repertoar och kom därmed att inta två centrala nationella positioner: kören medverkade självklart vid Svenska Finlands folktings "Finlandssvenska kulturdagar" 1947 och sjöng lika självklart nationalsångens första strof vid "Vårt lands" hundraårsjubileum följande år.¹⁴⁴

Modersmåls- och landskapssånger

Modersmålssånger skrevs i alla nordiska länder. Sverige hade de flesta: Esaias Tegnér's rader om svenskan i dikten "Språken" (1817), vars kända inledande ord om "ärans och hjältarnas språk", som man raljerande påpekat, alla är tyska. Oscar Levertin skrev "Modersspråket". Svenskan i Sverige var aldrig hotad och dess modersmålssånger slog aldrig rot i sinnena, inte ens under punschpatriotismens dagar. Danskan var åter hotad och fick en fortfarande sjungen kämpavisa i Edvard Lembeckes "Vort modersmål" (1859).¹⁴⁵

Svenskfinland byggdes upp som ett landskapsförbund med fyra landskap: Nyland, Åboland, Åland och Österbottnen. Helheten representerades av "Modersmålets sång", som dock mötte konkurrens från andra sånger. Med tiden fick landskapen en eller flera sånger. De har en starkt rural prägel och i något varierande proportioner innehåller de en eller flera standardinslag: samhörighet med platsen, hyllning av språket och vård av "arvet".¹⁴⁶

"Modersmålets sång" skrevs och tonsattes av Johan Fridolf Hagfors till Svenska folkskolans vänners sångfest i Åbo 1897 och fick sitt egentliga uruppförande vid firandet av femtioårsminnet av det första uppförandet av "Vårt land" till Pacius melodin. Sången kan ses som en hedersbetygelse till nationalskalden och hans fosterlandsuppfattning, vilket markeras i slutet av bägge stroforna: "ljud högt, ljud fritt från strand till strand/i tusen sjöars land!" Det märkliga är att svenskan inte nämns vare sig som modersmål eller något annat. Det enda svenska är att sången är avfattad på svenska. Den kunde sjungas av en finsk nationalist som en hyllning till hans modersmål; den har också översatts till

finska. Hagfors var svenskspråkig, men hade gått i skola i Jyväskylä och arbetade som journalist på den finskspråkiga men språkpolitiskt neutrala *Turun Lehti*. Man kan alltså anta att sångens i språkstridens hetta mycket koncilianta tonläge både var medvetet och bidrog till sångens genombrott.¹⁴⁷

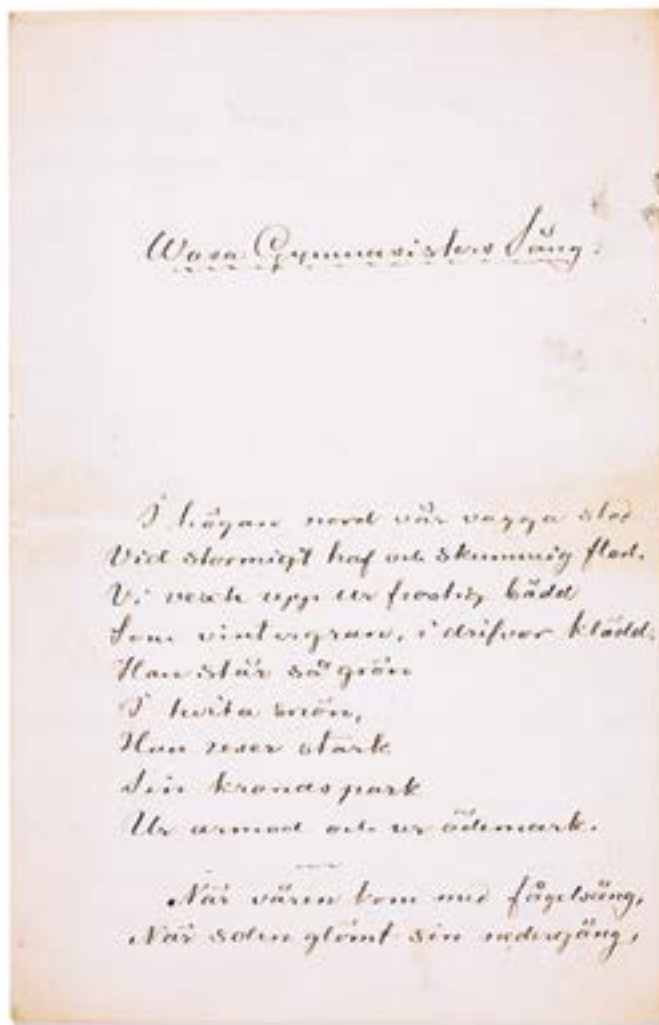
"Modersmålets sång" är betydligt yngre än de andra nordiska lystringssångerna för modersmålet, men i motsats till i Sverige är den levande i Finland än i dag, vilket i någon utsträckning sammanhänger med att den associerades med firandet av svenska dagen. Den har till och med adopterats som "nationalsång" av estlandssvenskarna, som bytte ut de tusen sjöarnas land mot "i våra fäders land". Den allsvenska rörelsen i Sverige bytte ut sjöarna mot "i älskat fosterland" för att sången skulle passa svenskar i fäderneslandet och i förskingringen. Det var möjligt genom att "Modersmålets sång" inte rör sig med storvulna hyllningar till ett speciellt land, utan kunde gälla vilket modersmål som helst. Det är också en parallell till att Estland övertagit melodin till "Vårt land" som nationalsång.

"Modersmålets sång" fick ett slags parallell i Alexander Slottes "Slumrande toner", skriven 1912 till en bröllopslåt från Gamlakarlebytrakten. Dikten skrevs för föreningen Brage och uppfattades efter uruppförandet 1912 som Brages egen lystringssång. En annan parallell var folkskolläraren Frans Österbloms 1899 skrivna "Min hembygd". Den har karakteriserats som den första hembygdssången på svenska i Finland, en sång som lyfter fram en hembygd bebodd av en finlandssvensk stam med modersmålet som viktigaste arv. Dikten tecknar bilden av

en finlandssvensk allmoge och kontinuiteten i bondesamhället. Dess budskap är att allmogen vaknar till medvetande om hembygdens värde.¹⁴⁸

”Slumrande toner” är levande än i dag, medan ”Min hembygd” är i det närmaste bortglömd. I någon grad beror ”Min hembygds” öde på att den skrevs till en känd melodi, ”Du gamla du fria”. Sången uppfattades kring sekelskiftet 1900 inte som staten Sveriges nationalsång, men ändå som en svensk folksång. Bakom valet av melodi låg en strävan att markera det finlandssvenska som allsvenskt – i dag ter det sig synbarligen på båda sidor av Bottniska viken som främmande att man i Finland sjunger en hembygdssång till samma melodi som Sveriges nationalsång. ”Slumrande toner” riktar sig inåt, som en sommarpsalm med ett tidlöst innehåll. Samtidigt är sången något av en rural bildningssång, kanske till och med en kampsång för att värna om fädernas kulturarv i hembygden.

”Nylänningarnas marsch”, som skrevs av Theodor Lindh och Henrik Borenus och uppfördes vid Nyländska studentavdelningens årsfest 1867, kan ses som något av en protest mot Topelius fosterländskhet. Nylänningarna hade sedan Freudenthals aktivitet kring 1860 övergått från Suomi-fäderneslandet till fädernesstranden, den svenskspråkiga kustbygden. En likartad lillsvensk uppfattning uttrycktes av läraren och författaren V. K. E. Wich-

År 1864 sjöngs för första gången ”Wasa gymnasisters sång”, senare känd som ”Wasa marsch”. Texten var skriven av Zacharias Topelius (1818–1898) och tonsatt av Karl Collan (1828–1871). Den medryckande marschen uppfattades tidigt som en landskapssång för Österbotten, särskilt efter att den svenska delen av den österbottniska studentavdelningen antog sången som sin honnörssång 1908. Topelius manuskript från 1864.

mann, som under pseudonymen "Gånge Rolf" diktade i romantisk vikingastil och i den nya nationalitetsrörelsens anda. Wichmann skrev 1883 en alternativ landskapssång, "Österbotten", som illustrerade den nya hembygdsrörelsens bildspråk. Den sång författaren, åtminstone indirekt, vände sig emot var Topelius mycket populära "Vasa marsch" av år 1864 (till melodi av Karl Collan). Den kan karaktäriseras som en patriotisk landskapssång. Wichmanns dikt förblev rätt okänd tills hans elev, folkskolläraren Uno Moring tonsatte den 1913. Den sjöngs länge livligt av hembygdsfolket men förmådde aldrig rubba den ställning "Vasa marsch" intog.

Arvid Mörne skrev "Hymn till Nyland" 1921. Den tonsattes av samme Uno Moring, en gång elev också till Mörne. Sången var tillägnad Mellersta Nylands (Finns) folkhögskola i Esbo, där Mörne varit rektor men tvingats avgå efter ett decennium 1909 på grund av sin sociala radikalism. "Hymn till Nyland" var nästan ett kvartssekel en ofta sjungen landskapssång i Nyland. Efter andra världskriget utsattes hymnen för något av en aktiv glömska. Den återkommande versraden "Hell dig, Nyland! Hell dig hembygd, hell" gjorde då sången obekvämt att sjunga.¹⁴⁹

Från Insjöfinland till skärgården

Det på 1800-talet upptäckta finska ideal-landskapet var inlandets djupa skogar och tusen sjöar, utsikten från Koli och Hattelmala samt Karelen mörka furor och ljusa björkar. Skärgården idealiserades emellertid snart som det typiska eller rent av exklusivt finlandssvenska landskapet och dess invånare framhävdes som genuina

företrädare för sitt folk. De båda studentkamraterna Allan Wallenius och Fredrik Valros diskuterade vid en nattlig seans "världens bästa nation":

Inte är det suomalaiset man älskar som hemlandets barn, inte är det kärrmarkernas dunkelskogar och insjöarnas drömmande speglar som skapat ens fosterlandskärlek. Nej nog är det skär och holmar och hav och storm och segel och lugna sjömansminer och bottengod svenskhet och skeppargemyt – det lilla som man fått se och lärt känna av allt detta – som gett en ett land att älska, skapat ett folk att drömma om, att tro på, att räkna sig till.¹⁵⁰

Segling och skärgård låg inte bara nära till hands för en kustbefolkning. Havet var vikingens landskap och lämpade sig som mentalt landskap för en befolkning som betonade sina västliga och germanska rötter. Från skärgården hämtades också en av de starka finlandssvenska symbolerna: den vindpinade martallen. Den betraktades i Sverige som ett speciellt svenskt träd, besjungen av Engström, Snoilsky och Strindberg. I Finland var det till en början inlandets träd som stod i förgrunden, för Runeberg höga granar och furor, för Topelius björken med eller utan stjärna.

Runeberg och Topelius verkade i en tid som ännu inte upptäckt storheten i den vilda naturen exemplifierad i hav och kust. Den nordiska genombrottslitteraturen, men inte den finska, hittade fram till havet, såsom då K. A. Tavaststjerna "efter en kvalmig sommar i inlandets svedjerök" från Brunnsparkens vallar blickade ut mot "en svartblå rymd/livet, friheten, världen" – det är ingen tillfällighet att den finlandssvenska litteraturens början dateras till Tavaststjerna. Den förste som

visade på ett svenskt symbolträd var J. J. Wecksell, som i "Svenskan och finskan" (1860) jämförde finskan med furan i landets hjärta och svenskan med en järnek på ett stormigt skär. Theodor Lindh spann vidare på temat i "Sång vid Nyländingarnes årsfest" (1867), känd för inledningens "Det stormande hafvets mäktiga sång". I sången vill nylänningarna offra "Allt, allt för fädernesstranden". Här kan man se en reträtt från inlandets skogar till kusten från Hangö udd till Pyttis och två mil inåt land, som Juhani Aho uttryckte saken (1890). Hans finske kollega Eino Leino lät något senare (1896) Väinämöinen fälla "Ruotsin rautatammi". Arvid Mörne skrev en nedgörande kritik och valde tall och fura som han kallade "vårt heliga träd". Under en karriär som omspände ett halvsekel kom han i allt högre grad att beskriva trädet som en martall. I sin sista postuma diktsamling beskriver dikta- ren sig själv som "ditt dödsinvigda, torra träd, / din martall i sin skreva". I företalet skriver Hans Ruin om

det träd han älskade mest av alla, den vindpiskade martallen i klippans skreva, i vars bild han förtätade hela sitt trefaldiga patos, sin patriotism, sin svenskhet och sin kärlek till de små och fattiga.¹⁵¹

Martallen fyllde flera funktioner som gjorde den lämpad som ett litterärt stadfäst symbolträd. Bättre än den bördsaristokratiska eken svarade den mot den svenska samlingsrörelsens behov av samlande symboler. Det var dock inte fråga om en ödmjuk reträtt, martallen hade något av fattigadel, senare vikingagestalt över sig, den har furans stolthet. Det fanns ariska associationer i trädvalet, underförstådda eller i uttalad motsatsställning till

österns granhordar, tschudiska eller mongoliska. Hos Henrik Hildén (1921) har "Vår Herre låtit havstallen undgå det tålmodiga lidandets, den envetna styrkans underbara skönhet". Det lilla lyfts upp till monumentalitet som fattigdomen i "Vårt land". Martallen har andra förtjänster, den är ständigt grön och vakar således ständigt. Vaktpostbilden är ständigt närvarande i martalldiktningen. Tallen på sin klippa är en minoritetens hyllnings-sång: marterad, ensamstående, enastående, den passiva högburenhetens apo-teos. Martallen kan inte böja sig, den kan bara brista.¹⁵²

Martallen har en finsk motsvarighet i enrisbusken. Juhani Aho utpekade 1890 finnarna som ett enrisfolk. Inget rår på enrisbusken, blixten som krossar furan, stridshästar och kanonlavettens hjul böjer den till marken, men nästa dag är spåren borta: "Vägen har vuxit igen, och enrisbusken tyckes orörd." Ahos tematik gäller förryskningen, enrisbusken kan böja sig, men den brister inte. Den är kollektiv och bildar en matta i motsats till den ensamma martallen.¹⁵³

Bland de politiska symbolerna för (finlands)svenskheten eller delar av den intar SFP:s valaffisch med "Mannen med flaggan" en speciell plats. Affischen skapades för det första valet till enkammarlantdagen 1907 av den kände skämttecknaren Alex(ander) Federley. Den ursprungliga affischen visar en man som håller Finlands lejonflagga. Han står på en bergstrand och vinkar till några segelbåtar. Skärgården var ett omhuldat motiv till 1930-talet så länge valen hölls på sommaren, men affischen ändrades vid behov så att mannen med flaggan såg ut över jordbruks- eller vinterlandskap och vinkade

SVENSKA FOLKPARTIET

**UPP TILL VAL
DEN 15 OCH 16 MARS 1907 !
RÖSTA
PÅ NÅGON AF DESSA LISTOR :**

Svenska Folkpartiets Valförbund

1 Helsingfors. Erasmus Sundblom. Sjöberg, Carl Carl Andersson, i Åbo och Åbo Andersson, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Söderström, i Åbo och Åbo Söderström, i Åbo och Åbo Söderström, i Åbo och Åbo	2 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	3 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	4 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo
5 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	6 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	7 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	8 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo
9 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	10 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	11 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	12 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo
13 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	14 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	15 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo	16 Helsingfors. Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo Helsing, i Åbo och Åbo

"Mannen med flaggan" blev en symbol som bådade upp svenska väljare till lands och till sjöss till försvar för svenska värden från det första enkammarlantdagsvalet 1907 till 1950-talet.

till en ångbåt. Under perioden 1907–1936 använde SFP enbart motivet ”Mannen med flaggan”, som blev en allmän symbol för partiet, ofta utan direkt anknytning till valprogrammet på samma affisch. Bilden med dess markerat rurala motiv användes ännu vid riksdagsvalet 1966, vilket ger affischen en aktning svärd ålder. Det är intressant att affischen visade den gamla lejonflaggan med ett lejon i guld på röd botten, trots att Finlands blåvita korsflagga stadfästes redan 1918. De gamla, rödgula färgerna användes mera av de svenskspråkiga och fick därmed finlandssvenska konnotationer.¹⁵⁴

Festdagar

Johannes Klockars utarbetade för folkhögskolan i Kronoby en årskalender med märkesdagar i Finlands historia. Den 10 november kunde man fira minnet av Luthers och Porthans födelse, den 14 december årsdagen av *Fänrik Ståls sägner* utgivande, den 14 januari Topelius födelsedag, den 5 februari Runebergs födelsedag, den 19 mars Pacius och Wecksells födelsedagar samt den 9 april Agricolas dödsdag och Lönnrots födelsedag.¹⁵⁵

Kalendern innehöll måhända alltför många festdagar och några upplevdes kanske som mindre relevanta (Pacius, Wecksell) eller som ”finska” (Agricola, Lönnrot). Porthan blev med tiden en främst österbottnisk storman (studentavdelningen) eller historieforskarstorman (Finska Historiska Samfundet firade hans födelsedag som sin årsfestdag). Topelius var i någon mån kontroversiell, Luther och Agricola kanske alltför kyrkliga. Slutresultatet blev i alla fall att bara Gustav II Adolfs dödsdag den 6 november och

Runebergs födelsedag den 5 februari blev gemensamma festdagar för den finlandssvenska befolkningen.

En festdag behöver en ”sponsor”. Runeberg togs om hand av Svenska litteratursällskapet som stiftades 1885 till äminnelse av nationalskalden och firade hans födelsedag som sin årsfestdag. Sällskapet tog också hand om utgivningen av hans skrifter och ett ”projekt” som kom att kallas ”Runebergskulten”.¹⁵⁶ Gustav II Adolf, ”Lejonet från Norden”, blev redan under sina sista levnadsår hyllad som en protestantisk hjältekonung. En hyllad storman blev han i massnationalismens tidevarv. I Finland inleddes firandet 1832 i mycket anspråkslösa former. Den då fjortonårige Zacharias Topelius läste den 6 november 1836 på morgonen ett patriotiskt verk och tecknade en bild av slaget vid Lützen. I ett konditori utbringade han ensam en skål för konungen. Tillsammans med en studiekamrat vandrade Topelius på eftermiddagen till stranden med laddade pistoler och sköt med två kulor en salut för konungen. *Finlands Allmänna Tidning* rapporterade den 12 juni om hur man på mångahanda sätt avsåg att hylla hjältekonungens 200-årsjubileum. *Helsingfors Morgonblad* publicerade en anonym dikt, ”Den 6:te November”, där författaren undrade varför fosterlandet dröjde med sin gärd. Det finska folket firade förvisso dagen i stilla andakt. Topelius själv skulle som historiker, journalist och författare prägla bilden av konungen som stupade för religions- och meningsfriheten och som en omutlig försvarare av lag och rätt.¹⁵⁷

År 1882 firades konungen med en fest i universitetets solennitetssal. En delegation från Finland deltog i festligheterna

i Lützen och överräckte ett standar, som betonade Finlands andel i hjältekonungens insatser, med texten "Finlandia gloriosi laboris olim consors 1632–1882". Standaret hade fått sin början vid ett allmänt möte på Studenthuset i Helsingfors och i andra städer, men generalguvernören lät meddela att han inte skulle bevilja tillstånd för den planerade penninginsamlingen. Han ville inte se någon officiell delegation som betonade Finlands ställning, men man lyckades övertyga honom om att det inte var fråga om en officiell delegation. Representerarna, målaren Severin Falkman och tjänstemannen Thorsten Waenerberg, väckte stor uppmärksamhet och kunde överlämna "hedersfanan", som än i dag hänger i kyrkan i Lützen. I Viborg ordnades hela tre Gustav II Adolfsfester, en allmän medborgarfest och två skolfester enligt den julianska (ryska) kalendern den 16 november. Jubileet uppmärksammades också i pressen. *Wiborgsbladet* och *Savo* betecknade konungen som

morgonrodnaden för en ny tid och som ett Guds verktyg.¹⁵⁸

Ett drygt decennium senare, år 1894, firades Gustav II Adolfs trehundraårig födelsedag med skolfester och utgivning av skriften *Gustaf Adolfs minne i Finland*. Huvudfesten i universitetssalen delades upp i en finskspråkig och en svenskspråkig fest, båda med till bristningsgränsen fyllda auditorier och identiska program. De svenska och finska teatrarne gav "Regina von Emmeritz" för fulla salonger och jublande publik. Fester hölls bl.a. i Åbo (800 deltagare) och i Borgå (300). I programmet ingick föredrag, "Vårt land", "Vår Gud är oss en väldig borg" och recitation av Topelius "Ett Lützen-minne".¹⁵⁹

Den Gustav II Adolf som firades i Finland under 1800-talet var vid sidan av protestantismens försvarare framför allt upprätthållaren av lag och rätt. I denna egenskap hyllades han både av Leo Mechelin och C. G. Estlander. Estlander betecknade honom som "den mest konstitutionella av våra svenska konungar", den som befäste formerna för landets konstitutionella statsliv. Från denna tid härrörde den trohet med vilken finländarna höll fast vid sin konstitution. Det är svårt att inte i denna framställning se en härskares som hade allt som Nikolaj II saknade. Den gammalfinska riktningen kritiserade de svensksinnade för att vara (riks)svenska, men kritiken förfelade sitt mål då åtminstone en betydande del av de svensksinnade såg den svenska kulturen och rättssamhället som det statsbärande elementet i Finlands historia. Svenska folkpartiets program slog fast att partiet skulle "värna och befästa det finska folkets grundlagsenliga rättigheter". Det är svårt att tänka sig en lämpligare bundsförvant

Representer från Österland (den medeltida benämningen på Finland) fick 1362 rätt att delta i kungaval i Sverige, vilket sex sekler senare firades som 600-årsjubileet av Finlands grundrättigheter. På frimärket avbildas Mora sten i Uppland, på vilken kungavalet ägde rum.

än hjältekonungen, som symboliserade både kamp och en allmän svensk kultur.

Frågan om instiftandet av en svensk dag väcktes hösten 1907 och beslutet fattades vid Svenska folkpartiets partidag den 8 juni 1908. Beslutet och firandet av dagen var länge en intern fråga för SFP med avsikten att skapa en festdag för en penninginsamling till partiets nygrundade kulturfond. Runebergsdagen nämnades som ett alternativ, men man ville inte konkurrera med Svenska litteratursällskapet. Man övervägde också den 15 februari 1362, då Finland första gången deltog i ett svenskt kungaval (dagen valdes senare som dag för presidentval). Dagen väckte dock betänkligheter på grund av att den sammanföll med utfärdandet av februari-manifestet 1899. Vid partidagen föreslog Arvid Neovius att man skulle välja en dag som symboliserade en händelse i Finlands interna historia såsom universitetets invigning i Åbo 1640 eller öppnandet av Borgå lantdag 1809, men partidagen föredrog den mera kända Gustav Adolfsdagen som för många hade fördelen att den var gemensam för Sverige och Finland. När firandet av den första svenska dagen 1908 blev en stor framgång befastes också dagen.¹⁶⁰

Diskussionen om svenska dagen fördes i ett brett perspektiv. Avsikten var

På svenska dagen den 6 november såldes Gustav II Adolf-märken. Till höger det första svenska dagen-märket med rödgula färger, som såldes 1908 till förmån för Svenska kulturfonden, grundad samma år som stödfond för Svenska folkpartiet.

inte att betona finlandssvenskarna som en minoritet, utan svenskheten som tradition i Finlands historia. I det skärpta politiska läget och radikaliseringen av svensk politik kom svenska dagen från de första åren att präglas av en sammanmältning av konstitutionell och svensk-nationell politik, ofta kombinerad med hjältekonungens psalm "Förfäras ej, du lilla hop". Budskapet var inte så fjärran från det sätt på vilket konungen uppfattades på 1800-talet, men i det nya läget kom en finsksinnad – och än mindre socialistisk – uppslutning kring firandet inte i fråga. Betonande av laglighet som något typiskt svenskt sågs som partipropaganda, och den finska pressen anklagade de svenskspråkiga för att fira "en utländsk kung". På finskt håll uppfattades dagen som en uttalat svensk-nationell dag som firades i ett partis regi. Dagen blev från början omstridd då den kom att symbolisera ett separat svenskt nationalmedvetande och en separat svensk folkkultur i motsats till den finska. Synsättet bröt med Estlanders syn på svensk kultur som integrerad och omistlig i fosterlandets kultur.

”Finlandssvenskifieringen” av svenska dagen omöjliggjorde ett firande som en beaktelse till den västerländska kulturen i dess svenska form och protestantismen som ett uttryck för trosfrihet. På finskt håll började man nu se dagen som en svensk manifestation och ett uttryck för *Kulturträger*-uppfattningen. Man upplevde att de svenskspråkiga politiserade hjältekonungens minne och försökte höja sin status genom att i den interna nationalitetskampen knyta an till storsvenska traditioner. *Turun Sanomat* konstaterade 1920 att man måste förvåna sig över hur den svenskspråkiga befolkningen lagt beslag på Gustav Adolfs allmänmännliga insats och börjat fira minnesdagen åtminstone till stor del för agitatoriska ändamål till fördel för sina speciella intressen och partisträvanden.¹⁶¹ Symbolernas betydelse konkretiserades i att Gustav Adolfsdagen gav upphov till de enda fallen av ”etniskt” våld i språkstriden. Äktfinska studenter och gymnasister försökte inför Gustav Adolfsjubileet 1932 skapa en konkurrerande fest, Hakkapelitdagen. Detta utlöste 1933 och 1934 demonstrationer och gatuslagsmål i Helsingfors som måste stillas med polis och renhållningsverkets vattensprutor.¹⁶²

Den svenska jorden

Jorden är ett kapital som generationer förmerat genom att röja, bruka, sköta och förbättra. Jordbrukarens syn är – eller borde enligt ideologerna vara – att ingen har rätt att missköta ”fädernejorden” eller avvyrtra den jord som generationer röjt och omgett med stenrösen och gårdsgårdar. Inställningen till ”den svenska jorden”, som också är titeln på en känd roman

av Arvid Mörne, präglades av en stämning av ”Blut und Boden”. Jorden tillskrevs en speciell betydelse och omgavs av en mystik. Den nordiska fria bondens kännetecken var att han var självägande. Egendomen var i högsta grad personlig, men det hindrade inte att det fanns en uppfattning, som omhulldes av många svenskhetsaktivister, att jorden inte enbart tillhörde den enskilde utan i någon mening dessutom var släktens, ståndets, folkets och ”den svenska folkstammens egendom”.

Till detta kom att de nordiska samhällena var bondesamhällen, den fria odalbonden var en central gestalt i det nordiska rättsarvet. Synsättet var särskilt viktigt för grupper vilkas folklighet ifrågasattes. En viktig skillnad mellan de svenskspråkiga i Finland och balttysskarna var att de senare var en jordägar-kast med en del borgerliga element. I Finland hade båda språkgrupperna – åtminstone sedan de finskspråkiga utbildat en överklass och den svenska överklassen upptäckt det finlandssvenska folket – en i stort sett fullständig social struktur. För de svenskspråkiga, som stämpelades som en konservativ tjänstadel, var det viktigt att kunna visa fram ett ”folk” med mull mellan tårna och försett med all den etnografiska exotica av sånger och dräkter ett sådant folk enligt folklivsforskningen borde besitta. De utgjorde dock inte några attribut för stadslivet och det var dit strömmen förde.

I motsats till mystiken kring ”den svenska jorden” var den jordanskaffning som de svenska jordbolagen bedrev ekonomiskt sund och rimligt framgångsrik enligt principen att köpa upp jord och fördela den vidare. Bolaget Svenska småbruk

och egna hem (gr. 1909) skapade genom god förvaltning 184 jordbruksparceller och 122 mindre tomter. Mer än trehundra svensktalande män fick genom bolaget en självständig ställning som jordbrukare i Nyland.

Man kan säga att ”den svenska jorden” blev till i städernas omland när jorden blev en bristvara. Efterfrågan på jord skapade en kamp om den jord som kunde köpas. Under världskriget steg jordpriserna i de svenska socknarna närmare huvudstaden enormt i och med stegrade livsmedelspriser och behovet att placera krigsvinster. Hemman som brukats i samma släkt i generationer övergick i främmande händer. Höga jordpriser innebar att söner inte kunde överta fastigheten vid arvsskifte. Enligt *Hufvudstadsbladet* hade jobberiet antagit sådana proportioner att jordköpen kunde stämplas som svindel. Tidningen ansåg att bolagens jordförvärv blev förödande då de skapade jordbrist och tvister om vem som sålt till vem och om huruvida ifrågavarande var goda finlandssvenskar.¹⁶³

Ett finlandssvenskt museum

Svenskfinland saknar ett centralmuseum, men försök att skapa ett sådant har inte saknats. Finlands nationalmuseum stod färdigt 1916. Samlingarna gick tillbaka på studentnationernas insamlingar sedan mitten av 1800-talet och hade uppställts deskriptivt enligt arkeologisk kronologi och typologi, konst- och stilhistoria samt regional etnografi. Vid tiden för uppställningen av museet var uppfattningen om finlandssvenskarna som en särskild etnisk grupp med en separat kultur endast något som höll på att ta form. Följaktli-

gen uppstod vid Nationalmuseum en diskussion om hur och varför museet osynliggjorde finlandssvenskarna. K. Rob. V. Wikman ställde 1916 frågan ”vad har en svensk bonde, en enkel allmogeman att se här?”. Allt oftare gick människorna till museer för att ”se fädrens verk och odling, den enhet, i vilken hans stam knytes samman i nutid och forntid”, men på Nationalmuseum skulle de bli besvikna:

En samlad bild av svensk odling skall han förgäves söka där. I stället finner han en mängd saker uppställda i oklanderlig geografisk ordning. Men svenskt och finskt är där huller om buller. Icke ens en katalog som kunde ge honom en antydning om vad som är svensk allmogekultur i Finland. I nationalmuseet skymmer den överväldigande massan av finsk kultur undan det svenska. Det är intrycket. Och detta intryck delar var och en som hyser kärlek till vår gamla svenska bondekultur.

Wikman sade sig förstå den komparativa etnografins inriktning på geografiska indelningar, men de tenderade att eliminera ett folks eller en etnisk grupps kulturella särprägel. Wikman avslutade med ett krav på ”ett museum, där svensk kultur framstår i en nationell helhetsbild av den svenska allmogens liv”. Det svenska allmogemuseet kunde senare utvidgas till ett svenskt kulturmuseum.¹⁶⁴

Vid sin installation som professor i ”nordisk kulturhistoria och folklivsforskning” vid Åbo Akademi 1922 framförde Gabriel Nikander likartad kritik och beklagade att Nationalmuseums komparativa perspektiv ”icke låter svenskbygdernas allmogekultur framträda som ett helt för sig”.¹⁶⁵ Följande år sammanställdes för första gången en finlandssvensk samling för den utlandssvenska utställning som

Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet anordnade i Göteborg 1924. Den sågs som ett första steg mot ett utlandssvenskt museum. *Svenskbygden* klagade 1923 över att "svenskt och finskt" i både Nationalmuseum och Åbo stads historiska museum var "rent hopplöst sammanfört". Ett museum behövdes för att orientera utlänningar, men även för finlandssvenskarna själva, "så skilda och obekanta med varandras förhållanden som vi leva i de olika landskapen". Här möter snarast tanken att museet inte behövdes för att visa upp något existerande, utan för att skapa något som ännu inte fanns. Svante Dahlström ansåg däremot att existerande museer hade försummat eller på ett främmande sätt kategoriserat "det folkligt svenska". "Svensk-finlands allmogemuseum" borde ges i uppdrag att rädda den hotade allmogekulturen för eftervärlden. Arbetet borde omhändertas av en lämplig kulturförening, lämpligen Brage.¹⁶⁶

Svenskbygden antydde möjligheten att några "finlandssvenska salar" kunde inredas på Hertonäs gård som genom testamente 1919 överlämnats till Svenska Odlingens Vänner i Helsingfors. Föreningens ordförande, hydrografen Edvard Blomqvist, som också var styrelsemedlem i Svenska folkskolans vänner, redogjorde för det arbete som i samråd med Nikander inletts för att utveckla Hertonäs gård till ett friluftsmuseum för det svenska Nyland. Gården hade emellertid plats för material från hela Svenskfinland. Efter att flera förslag presenterats, många vetenskapligt innovativa för sin tid, förföll projektet emellertid 1924 efter hårdnackat motstånd från Nationalmuseums sida. I den rätt fräna debatten kolliderade förslagsställarnas etniska kultursyn med den under 1800-talet framvuxna traditionellt nationella historieuppfattningen.¹⁶⁷

Politik i Svenskfinland

PARTIBILDNING OCH FRAKTIONER

Finlandssvenskarna har betraktats som ett unikt fall eftersom de är politiskt väl integrerade i finländsk politik och till stor del uppfattar sig själva i första hand som finländare. Samlingsrörelsen mobiliserade de svenskspråkiga bakom svenska språket och vävde ett nät av föreningar, som Svenska folkpartiet kunde bygga på under den politiska mobiliseringen inför masspolitikens genombrott.

Den finska mobiliseringen formulerades inom den kulturella eliten. Den byggde på det finska språket, medan den svenska mobiliseringen, som skedde senare, främst gällde konstitutionen, lagstiftningen och samhällsinstitutionerna, som sågs som en garanti för det svenska rättsarvets bestånd. Det var snarast fråga om en antifennomansk mobilisering.¹

Vikingarna och Svenska partiet

När finskhetsrörelsens krav växte och började riktas mot det svenska språket och den svenska bildningen uppstod en opposition som i enlighet med tidsandan fick en liberal prägel. Den samlades kring *Helsingfors Dagblad* (gr. 1862). Vid unge-

fär samma tid uppstod den svensknationella rörelsen kring A. O. Freudenthal, som var aktiv i den nyländska studentavdelningen vid universitetet. Gruppen samlades kring tidningarna *Folkvännen* (1860) och *Vikingen* (1870–1874) och fick därför beteckningen ”vikingarna” eller ”vikingapartiet”. Den representerade akademiska kretsar i Nyland med starka kontakter med landsbygdens självägande allmog och städernas borgerskap. Denna del av svenskhetsrörelsen påminde om finskhetsrörelsen i fråga om rekryteringen, men också i det avseendet att utgångspunkten var demokratisk och folklig och stod i en medveten opposition mot den byråkratiska grupperingens aristokratiska synsätt. Skillnaden förklarar grupperingens intresse för landsmålsrörelsen och för folkbildningsverksamheten, folkhögskolor och Svenska folkskolans vänner.² ”Vikingarnas” svenskhetspolitik skärptes av att en del aristokrater med en likartad syn på svenskheten anslöt sig till partiet – V. M. von Born, R. A. Wrede och Kas-ten Antell inledde sin verksamhet i adelsståndet vid 1877–1878 års lantdag, där de drev en svensksinnad politik med *Östra Nyland* som språkrör.³

Axel Lille (1848–1921) vid sitt skrivbord. Lille var juris doktor och tidningsman, inflytelserik inom olika svenska organ. Han grundade *Nya Pressen* 1882 och lyfte tidningen till en ledande ställning innan den drogs in 1899–1900.

Det svenska partiet växte fram ur vikingagruppen, och år 1882 grundades *Nya Pressen* som blev ett svenskt partiorgan. Partiet blev under 1880-talet dominerande inom adelsståndet och borgarståndet. Dessa stånd var socialt sett betydligt heterogenera än präste- och bondestånden, två relativt homogena grupper som bildade det finska partiet. Dess språkprogram verkade sammanhållande på grupperna, inte minst därför att det präglades av en strävan efter att ändra de rådande förhållandena. Psykologiskt var läget svårare för de svenskspråkiga som i huvudsak måste försvara vikande positioner.⁴

En del av de svenska politikerna härstammade från den gamla ämbetsmannaklassen, men i övrigt var skilje- linjerna bland de svensksinnade klara. För byråkraterna existerade en finsk nationalitet där överklassen talade svenska och folket finska. För de svensksinnade som utgick från Freudenthal och hans ståndpunkt att språket var det främsta kriteriet på nationalitet, fanns det två nationaliteter, en finsk och en svensk. Vikingapartiets utgångspunkt, i likhet med den ursprungliga finskhetsrörelsens, var demokratisk och folklig i medveten opposition mot den byråkratiska riktningens aristokratiskt färgade uppfattning om

det svenska språkets roll. Liksom de tidiga fennomanerna rekryterades "vikingarna" i akademiska kretsar, främst bland studenter, och ivrade för folkbildning och folkhögskolor. Ur dessa kretsar och detta intresse uppstod Svenska folkskolans vänner 1882.⁵

Svenska partiet stärktes genom att en betydande del av liberalerna lämnade den liberala rörelsen och sökte sig till partiet där de försökte vara neutrala i språkfrågan. Detta innebar emellertid också att svenskhetsideologin tunnades ut. Liberalerna anslöt sig inte för att de skulle ha ansett sig tillhöra en svensk nationalitet i Finland, utan för att de ville bevara den svenska kulturformen i Finland och banden västerut. Samtidigt stärktes Svenska partiets engagemang i konstitutionella frågor och rättsfrågor, vilket i sin tur innebar att partiet inte kom att utvecklas till ett radikalt parti eller ett protestparti.⁶ Detsamma kan i ett senare skede sägas om socialdemokratin: den avledde en del av radikalismen på svenskt håll, men det faktum att det fanns ett starkt språkparti krympte spelrummet för den svenskspråkiga socialdemokratin. Den fick nöja sig med ett parti som var starkt på riksplanet, men som samtidigt var låst i en ställning som den svagare parten när det gällde den inbördes kampen om de svenskspråkiga väljarna.

Liberalernas övergång till Svenska partiet förstärkte den dualism i svenskhetssuppfattning som har betecknats som "kultursvenskhet" respektive "bygdesvenskhet". Parallellt med denna utveckling avmattades 1880-talets häftiga språkstrid, till en del genom finskhetens frammarsch, till en del på grund av den konstitutionella konflikten med Ryssland.

De högre ämbetsmännen var fortfarande till övervägande del svenskspråkiga, men de svenskspråkiga hade inte längre bättre relationer till Petersburg. Tvärtom försökte riksledningen spela ut språkgrupperna mot varandra, och de svenskspråkiga betraktades med misstänksamhet.

Under åren efter sekelskiftet spelade språkfrågan en underordnad roll eftersom konstitutionella frågor stod i förgrunden. Rättskampen blev ett slags kulminationspunkt för svensk politik i Finland, de svenskspråkiga stod i främsta ledet i försvaret av Finlands konstitutionella ställning. Både språkstriden och rättskampen tenderade att stärka Svenska partiets ställning som konservativt oppositionsparti inriktat på försvaret av de bestående förhållandena. Partiets försök att bromsa utvecklingen mot demokrati och reformer gav det en stämpel av överklassparti, en högborg för konservativa eller rent av reaktionära strömningar. Till detta kom ytterligare den individualistiska grundinställningen bland de självskrivna adelsrepresentanterna och magnaterna i borgarståndet. Partiet saknade program, partiordförande, fältorganisation och partidisciplin.⁷ Svenska partiet var sålunda illa rustat för den allmänna rösträtten – som Göran von Bonsdorff har påpekat hade 1870-talets vikingaparti varit bättre rustat för att ta plats i enkammarlanddagen.⁸

Partimötet 1896

Diskussionen kring en demokratisering av landdagen koncentrerade sig på krav på röstmaximum i valen till borgarståndet, medan svenska politiker krävde en reform av valen till präste- och bondestånden. Ut-

sikterna att Svenska partiet skulle förlora kontrollen över borgarståndet och därmed också det jämviktsläge där språkpartierna kontrollerade två stånd av fyra fick *Nya Pressens* huvudredaktör Axel Lille att föreslå ett allmänt svenskt partimöte. Hans motivering var att Svenska partiet saknade ett positivt program och att dess attityd varit ensidigt inriktad på försvar. Något motsvarande allmänt partimöte hade inte tidigare hållits på svenskt håll, och i Finlands partihistoria har sammankomsten betraktats som den första i sitt slag.⁹ Partimötet var det andra svenska massmötet sedan Svenska folkskolans vänner grundades 1882.

Med 741 deltagare blev partimötet en enorm framgång, låt vara att deltagarna huvudsakligen kom från mötesorten Helsingfors och från övriga Nyland. Den svaga österbottniska representationen förklaras delvis av den korta förberedelse tiden, men framför allt av att Svenska partiet hade sin främsta förankring i södra Finland. Socialt representerade mötet i hög grad den svenska bildade klassen (513 personer). Den borgerliga medelklassen var relativt väl företrädd (159), medan antalet personer ur allmogen, d.v.s. bönder och arbetare, var litet (69). Arbetarna tillhörde främst föreningarna Arbetets Vänner i Helsingfors och Åbo, som utgjorde partiets kanal till städernas småfolk. Svenska partiets ansträngda relationer till det övervägande fennomanska prästerskapet framgick av att ingen präst representerade de svenska bygderna.¹⁰

Partimötet beslutade att överföra huvudfrågan om rösträtten till borgarståndet för beredning i en särskild delegation. Mötet diskuterade emellertid också andra frågor, såsom skolpolitiken, där man gick

in för bevarande av statsskolor i svenska bygder och understöd till privata svenska skolor i de finska. Delegationen diskuterade rösträttsfrågan vid flera sammanträden, men först hösten 1905, då en reform föreföll oundviklig, gick majoriteten in för införande av ett tvåkammerssystem.¹¹ Inför valet 1906 beslutade delegationen att Svenska partiet som sådant inte skulle delta i valet, utan gav valmännen fria händer. Delegationen byggde ut fältorganisationen genom att värva ombud på 22 orter, men beslutet att inte delta i valet tyder på en osäkerhet beträffande partioptionsformerna, låt vara att avsikten var att bereda plats för konstitutionella kandidater.

Förutom rösträttsfrågan väckte en diskussionsfråga om den svenska allmogens inställning till sitt modersmål en livlig diskussion under partimötet 1896. Frågan hade sänts in av Sibbo kyrkby läseförening. Sibbobon K. F. Juselius inledde diskussionen med påståendet att förfinskningen grep omkring sig ”med otrolig snabbhet” på grund av en medveten strävan att placera finsk befolkning i de svenska bygderna och det stora utbudet av billigare finska arbetare, som inkallades av finsksinnade arbetsgivare och anställdes av svenska husbönder. Resultatet blev att de mest intelligenta och begåvade bland svenskarna flyttade bort. Enligt Juselius kunde detta förhållande bara åtgärdas genom bättre löner, egna hem och särskilt utbildning och folkbildning. Inlägget mottogs med starkt bifall, inte minst för att det visade på de ogynnsamma följder av den djupa klyftan mellan över- och underklass samt likgiltigheten på den svenska landsbygden i motsats till fennomannernas förankring i den självägande

bondeklassen. I diskussionen, där adelsmän och godsägare föredrog att inte delta, efterlystes ett närmande mellan klasserna för att stärka nationalkänslan. Ålänningen Julius Sundblom inskräpte att Svenska partiet måste bli ett demokratiskt parti.¹²

Diskussionen var den första stora politiska konfrontationen mellan de svenska bildade och allmogen. Den ledde inte till några konkreta resultat, men den skarpa kritiken från folkets djupa led och medelklassen gav den självtillräckliga intelligentsian en tankeställare. Partimötet 1896 inspirerade studenterna till ett intensivare folkbildningsarbete och beredde marken för övergången till ett folkparti 1906. På finsksinnat håll förhöll man sig emellertid kritiskt till mötet och dess resultat och ansåg att det bara hade ökat partisplittningen; svenskarna borde frångå sin negativa och avvärjande inställning och inse att den bildade klassen måste vara finsk till sinnet.¹³

Svenska folkpartiet

Under 1900-talets första år skedde en omorientering av den svenska politiken, som beskylldes för likgiltighet inför svenskhetens fortgående tillbakagång. *Hufvudstadsbladet* krävde våren 1902 klara ställningstaganden och en mer målmedveten ledning av Svenska partiet. Samma år framträdde en "ungsvensk" grupp av yngre intellektuella kring *Helsingfors-Posten*, som ansåg att svenskarna i samarbete med finsksinnade och arbetare borde föra fram ett frisinnat program i rösträttsfrågan och de sociala frågorna. Gruppen omfattade bl.a. kåsören, kemisten och tidningsmannen Gustaf (Guss) Mattsson. Den efterlyste större uppmärksamhet för den svenska allmogens ekonomiska och sociala problem. Ett slags katalysator för det sönderfallande Svenska partiet blev Axel Lilles återkomst från fem år i landsflykt hösten 1905. Han tog med sig intryck av socialliberala strömningar i Västeuropa och förde fram sitt program som chefredaktör för *Nya Pressen*, som åter började utkomma i början av 1906. Den socialt orienterade falangen fick ytterligare stöd då *Helsingfors-Posten* upphörde och medarbetarna övergick till *Nya Pressen*.¹⁴

Initiativet till att grunda ett nytt parti utgick emellertid från "oktoberkommittén", en grupp partimedlemmar i Helsingfors som utarbetade ett programförslag. Förslaget utsändes för diskussion och framlades i form av ett upprop vid ett partimöte 1906. Uppropet betonade att partiet i likhet med de andra partierna borde ha ett program: man skulle vara ett konstitutionellt, frisinnat och folkligt parti vars viktigaste uppgift var att värna landets svensktalande befolknings rätt och bästa. Rent konkret skulle detta ske genom allmän rösträtt, ökade befogenheter för lantdagen (budget och beskattning), religions- och samvetsfrihet, näringsfrihet, organisationsfrihet för arbetare och likställighet för kvinnor. Folkligheten omfattade ett skolsystem för alla folklager, nykterhet (utan förbudslag), arbetarskydd, yrkesinspektion, skiljedom i arbetstvister, egna hem för mindre bemedlade och den svenska befolkningens bindande vid jorden. Språkfrågorna koncentrerades till några punkter: rätt att föra talan och utfå expedition på sitt modersmål, svenska och finska som landets ämbetsspråk, krav på fullständig kännedom om båda språken för statstjänstemän, undervisning på mo-

dersmålet i svenska statsläroverk eller i statsunderstödda svenska privatläroverk i finska trakter och rätt för högskolelärare att välja undervisningsspråk. Programmet betecknades som ett moderat högerprogram.¹⁵

Axel Lille utarbetade även ett ”minoritetsförslag” med en tydligare vänsterinriktning och en starkare betoning på språkfrågor. I programmet krävdes utvidgade befogenheter för lantdagen också i fråga om lagstiftningen, en inhemsk nationalarmé, progressiv inkomstskatt, civilregister och obligatoriskt civiläktenskap, rätt för kommunerna att besluta i rusdrycksfrågor, folkskolan som grundläggande skola, arbetstidsförkortning och främjande av fackföreningar. Programmet tog sikte på ett borgerligt radikalt vänsterparti, men tog avstånd från de ”anarkistiska tendenserna” inom socialdemokratien.¹⁶

Det svenska partimöte som samlades i Nyländska avdelningens hus 20–21/5 1906 hade alltså att ta ställning till partiets sociala färg, men också till huruvida man skulle bilda ett enhetligt parti med en fast organisation och politik eller ett svenskt ”partiförbund”, sammanhållet av språkliga grundsatser men bestående av grupperingar med fria händer i andra samhällsfrågor. Eftersom det inte har bevarats någon deltagarförteckning är det oklart hur många som deltog i partimötet. Tidningsuppgifter talar om 300 deltagare, men i omröstningarna deltog högst hälften så många. Helsingfors var starkt överrepresenterat med närmare hundra deltagare. Ett sjuttioal deltagare representerade den svenska bildade klassen, ett tjugotal bondeklassen eller det svenska småfolket i städerna. Till ordförande ut-

sågs Elias Öhman, som i egenskap av ordförande i partidelegationen representerade kontinuiteten från Svenska partiet, och till viceordförande hovrättsrådet Axel Ålenius från Åbo, som satt i den pågående lantdagens borgarstånd. Den andre viceordföranden, folkhögskoleföreståndaren, fil.kand. Johannes Klockars från Kronoby, representerade nya krafter.¹⁷

Emil Schybergson skisserade upp de riktlinjer som kom att styra partiet under den följande tiden. Riktlinjerna kompletterades av Ernst Estlanders påpekande att den svenska befolkningens rätt i alla fall måste hävdas med politiska medel. Huvudsaken var att partiet blev konstitutionellt och fosterländskt samt frisinat. I språkfrågan lades Lilles förslag till grund för behandlingen. Denne betonade ytterligare att 1902 års språkförordning, som tillkommit på administrativ väg och gjort de tre inhemska språken officiella, borde ersättas med en språkförfattning tillkommen under lantdagens medverkan.¹⁸

För partiet tillsattes en centralstyrelse med 15 ledamöter och säte i Helsingfors samt en förstärkt styrelse med 30 ledamöter. Mittlinjen dominerade också vid besättandet av styrelseposterna; de flesta grupperingarna var representerade i centralstyrelsen med undantag av ytterligheterna, de mest konservativa och ungsvenskarna. Den organisatoriska utbyggnaden var snabb: redan hösten 1907 hade kretsarna (två i Österbotten) och ett åttioal lokalstyrelser grundats med sammanlagt ca 50 000 medlemmar. Det innebar att ca 45 procent av partiets väljare också var medlemmar. Socialdemokraterna hade en väl utbyggd partiorganisation, men nådde endast upp till 25

procent. Den framgångsrika svenska mobiliseringen byggde i hög grad på decentralisering. Lantdagsgruppen formulerade SFP:s rikspolitik, medan partiet som medborgarorganisation ägnade sig åt konsolideringen av arbetet för de svenska intressena i allmänhet.¹⁹

Svenska folkpartiets första decennium präglades av en kamp mellan centralistiska tendenser, framför allt svenskhetstanken, samt regionala, sociala och andra särintressen. I förhållande till det gamla Svenska partiet innebar SFP en stärkning av svenskhetsintresset, en övergång från språkparti till nationalitetsparti. Svenskheten breddades från att ha varit i huvudsak en fråga om myndigheternas språk och skolornas undervisningsspråk till att omfatta alla omständigheter som sammanhänge med den svenskspråkiga befolkningens liv.

Avsikten var att Svenska folkpartiet skulle utformas till ett modernt massparti, ett s.k. paraplyparti som kännetecknades av att det begränsade sig till den svenska befolkningsdelen. Denna skulle mobiliseras genom att man avstod från en enhetlig centralism enligt ett heltäckande partiprogram. I stället tillerkändes fraktioner stort spelrum så länge de accepterade svenskhetsrörelsens centrala budskap. Partiet lyckades också mobilisera de flesta idé- och intresseriktningar i Svenskfinland med undantag för den svenska socialdemokratin.

Svenska folkpartiet omgav sig med en mängd organisationer, vänstergrupper, jordbrukarförbund och andra. Detta kan förklaras med att medlemmarna inte primärt såg SFP som ett normalt parti utan som ett parti som uppbar de svenska traditionerna och det svenska kulturarvet. Det

innebar att partiets sociala program, till och med dess namn, var omstritt vid nästan varje partikongress och att partiet till och med övervägde en kollektivanslutning av organisationer i partifältets utkanter.

Det första enkammarlantdagsvalet 1907

Det första enkammarlantdagsvalet 1907 blev ett test på hur väl det nya folkpartiet klarat övergången från ståndsparti till massparti och på hur väl samlingsrörelsens språkliga mobilisering lyckats. Som sådant blev valet en stor framgång. Valresultatet visade att de svenskspråkiga blivit politiskt mobiliserade. SFP vädjade i första hand till svenskheten och drog med framgång en gräns mellan svensk- och finskspråkiga. Den politiska kampanjen riktades mot samma målgrupp som samlingsrörelsen redan tidigare hade bearbetat. Steget till partipolitisk verksamhet splittrade visserligen den svenskspråkiga befolkningen i folkpartister och socialdemokrater, men trots olika politiska intressen förenades bägge grupperna av en stark uppslutning kring svenskheten. De svenskspråkiga deltog ivrigt i valet 1907 och röstade mangrant på svenska kandidater. Den segregering mellan svenskt och finskt som samlingsrörelsen arbetat för hade fördjupats och fått en organiserad underbyggnad. Genom att det mönstret som uppstod 1907 blev bestående kan valet betecknas som en avgörande händelse: ända fram till våra dagar har SFP fått 70–80 procent av de svenska rösterna och Socialdemokraterna 10–15.²⁰

Psykologiskt innebar enkammarlantdagen en förändring som SFP:s ledare måste ta ställning till på ett eller annat sätt. De svenskspråkiga hade spelat en

central roll i dagbladsliberalismen och konstitutionalismen. Trots talet om folkparti och förnyelse fanns dock tidvis en stark kontinuitet från både Svenska partiet och ståndslantdagen. Av 26 lantdagsmän invalda 1910 hade inte mindre än 17 erfarenhet från ståndslantdagen, av dem åtta inom adeln (bl.a. R. A. Wrede, Leo Mechelin och V. M. von Born), fem inom borgerskapet, tre inom prästerskapet och en inom bondeståndet. Den allmänna rösträtten innebar emellertid i längden att allmogerepresentanterna fick en starkare ställning.

Den svenska språkliga och politiska mobiliseringen lyckades bäst i landskommuner som dominerades av mindre, självständiga jordbruk och där fiskerieringen hade en framträdande roll. Samlingsrörelsen lyckades förena böndernas intressen genom att betona vikten av att "den svenska jorden" bevarades i svenska händer. Vidare betonades lokala traditioner och bondekulturen. Partiavdelningar och ungdomsföreningar prioriterade lokala krav. Att man i Österbotten brukade självvägd jord jämnt fördelad på små lägenheter bidrog till att homogenisera den sociala strukturen. Trycket mot likformighet var stort också i fråga om språk, social struktur och politiskt beteende. Bland bönderna förekom emellertid en inrotad misstro mot städernas elitkultur. På finskt håll ledde den kulturella nationalismen till Agrarförbundets uppkomst och tillväxt, men lantmannagruppen i Österbotten och de nyländska småbrukarna stannade inom SFP. Motsvarande inställning förekom också bland de svenska bönderna, men den fick inte samma betydelse eftersom den mindre numerären ställde krav på intern solidaritet och förutsatte att

SFP:s ledning förband sig att stödja böndernas ekonomiska strävanden.²¹

Socialdemokraterna nådde sina största framgångar på landsbygden i områden med en hög andel storgods. Motsättningen var densamma som på finskt håll, men intensiteten i engagemanget för socialdemokratin var svagare. Den språkliga mobiliseringen ställde svenskar och finnar mot varandra oberoende av samhällsklass, vilket tillsammans med den svenska socialdemokratis organisatoriska svaghet och det patriarkaliska trycket bidrog till att rörelsen hade svårt att konkurrera med SFP. Detta innebar dock inte en gemenskap med godsägarna, vilkas rekrytering av billigare finsk arbetskraft från inlandet väckte ont blod, men också agg mot finnarna.²²

Den obesuttna befolkningen var svårmobiliserad både för svensketsrörelsen och för socialdemokratin. För de bildade representerade de obesuttna en okänd värld. Herman Gummerus ägnade en del av sommaren under februarimaniifestets år (1899) åt folkkupplysning i östra Nyland, där "godsägarväldet tryckte sin omisskännliga prägel på folket" och lärde känna "ett jordbruksproletariat på gränsen av existensminimum". Torparnas målsättningar gällde primärt förvärvet av arrendejord, en målsättning som SFP kunde acceptera även om inflytelserika kretsar inom partiet motsatte sig ingrepp i ägandeätten. Klyftan till tjänstefolk och andra lantarbetare var emellertid för stor för samarbete med jordbruksarbetarna, men de svenska arbetarnas delaktighet i den svenska bygdekulturen och den strikta sociala kontrollen innebar att också socialdemokratin hade svårt att mobilisera lantarbetarna, som ofta valde flyttning

till städerna eller Amerika. Socialdemokraternas valarbete försvårades av klyftor mellan svenskt och finskt som på partiplanet kom till synes i konflikter om huruvida agitationen i svenskbygderna i Nyland skulle handhas av Finlands svenska arbetarförbund eller det finska socialdemokratiska partidistriktet. Distriktet hade större resurser, och den mest framgångsrika agitatorn var den tvåspråkige Kaarlo Waahto.²³

I början av 1900-talet var urbaniseringsgraden låg, men av de svenskspråkiga bodde en tredjedel i städer, vilket var klart fler än genomsnittet; landets små städer hade sålunda svensk majoritet eller en betydande svensk befolkning. De politiska mönstren var klara, de svenskspråkiga röstade nästan mangrant på SFP, medan förekomsten av industri höjde socialdemokraternas röstandel i städerna. Orsakerna till SFP:s framgångsrika mobilisering i de små städerna vid kusterna kan sökas i städernas roll som marknadsplatser för den omgivande landsbygden och deras karaktär av småborgerliga småstadsidyller utan klara klasshierarkier.²⁴

I städer med industri och på bruksorter spelade industriarbetarna en avgörande roll, men den komplicerades av inflyttningen av okvalificerad finsk arbetskraft, som bildade det lägsta skiktet i en hierarki där de svenskspråkiga tenderade att placera sig högre upp genom högre fackutbildning, löner och bättre bostadsförhållanden samt som en följd av svenskans högre status. I de mindre städerna hade de inflyttade finska arbetarna få sociala band; de radikaliserades och organiserade sig snabbare. I de mindre städerna uppstod därför både finska och svenska arbetarföreningar. I de större städerna,

framför allt Helsingfors och Åbo, placerade sig många svenskar, inte minst på grund av att de var bofasta eller tidiga inflyttare, i medelklassens lägsta och arbetarklassens högsta skikt. De tenderade att orientera sig mot Arbetets Vänner och SFP. De svenska arbetare som befann sig nedanför detta skikt skilde sig inte på något avgörande sätt från de finska arbetarna, och assimilationen framskred snabbt i Helsingfors industri- och arbetarstadsdelar Berghäll, Sörnäs och Rödbergen, vilket i de följande generationerna snabbt decimerade den svenska arbetarbefolkningen norr om Långa bron. Vissa omständigheter som att svenskarna var överrepresenterade på små arbetsplatser och i hantverksföretag, koncentrerade till vissa bostadsområden samt att svenskan fortfarande hade en hög status, komplicerade bilden. I vissa lägen höll de svenskspråkiga fast vid svenskan och språkpartiet SFP därför att svenskan innebar en resurs.²⁵

Bruksorterna utgjorde ett undantag från mönstret att de svenska röster lyfte SFP till majoritetsparti också i de områden där de sociala förhållandena var mest ogynnsamma, t.ex. genom många storgods. I brukssocknen Pojo med 71 procent svenskspråkiga samlade socialdemokratin 55 och SFP 30 procent av rösterna 1907. Bruken i Pojo och Dragsfjärd gick tillbaka till 1600-talet och hade gamla traditioner, en patriarkalisk struktur, en separat arbetarkultur och en strikt klassegregering. Skillnaderna var stora också mellan smederna, som var bofasta och oftast svenskspråkiga, och den mer eller mindre rörliga gruppen av ofta finskspråkiga diversearbetare. Skiktningen motverkades emellertid av att alla var beroende av brukets led-

Svenska folkpartiets representanter vid den första enkammarlantdagen 1907. Lantdagsmännen återspeglar partiets sociala och regionala sammansättning från bönder till professorer.

ning i en från den omgivande landsbygden isolerad miljö. Den politiska mobiliseringen nådde bruksarbetarna trots, eller delvis som en följd av, brukspatronernas envisa motstånd och ledde till kollektiva aktioner samt organisering i svenska arbetarföreningar. Bruken förblev en speciell miljö med sin svenska socialdemokratiska mobilisering, men de bildade också ett slags konfliktgemenskap med bruksledningen. Motsättningarna var starka, men upplevdes som inbäddade i en lokal och språklig gemenskap med bruket i centrum. Detta kom till uttryck under inbördeskriget våren 1918 då arbetarna i viss utsträckning solidariserade sig med bruket och bl.a. genom vakthållning förhindrade skadegörelse, vandalism eller våldsdåd av utomstående.²⁶

Den svenska organiseringen, politiseringen och mobiliseringen inför valet 1907 har betecknats som "det viktigaste händelseförloppet som föregick finlands-svenskarnas konsolidering som etnisk grupp" och valet 1907 som det viktigaste av alla.²⁷ Svenskan skilde de svenskspråkiga från finnarna. Samlingsrörelsens fosterländska riktning gav svenskheten en nationell prägel och bromsade en utveckling mot minoritetstänkande eller politisk separatism. De svenskspråkiga deltog ivrigt och röstade nästan genomgående på svenska kandidater. Detta betonade segregeringen från det finska på ett politiskt plan och så småningom i högre grad också på en organisatorisk nivå. Valets betydelse kan också ses i att det etablerade ett politiskt mönster som blev bestående för lång tid framåt (tabell 1). Det tyder på en framgångsrik svensk mobilisering, men också på ett stöd för socialdemokratin.

Tabell 1. Svenska folkpartiets mandat och röster 1907–1939.

År	Mandat	Avgivna röster	Andel avgivna röster
1907	24	112 267	12,6
1910	26	107 121	13,5
1919	22	116 582	12,1
1930	20	113 318	10,1
1939	17	124 720	9,6

Källa: Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 79.

En av lagbundenheterna i politisk sociologi är att de mönster som uppstår då en befolkning mobiliseras första gången tenderar att bli bestående till följande genomgripande förändring. I detta avseende var den svenska mobiliseringen och det framgångsrika första valet till enkammarlantdagen av avgörande betydelse, i synnerhet då socialdemokratin redan före den allmänna rösträtten mobiliserat väljare som utvecklat någon form av klassmedvetande och därmed skapade en socialdemokratisk plattform för framtiden. Valet mellan klass och språk utföll i huvudsak till språkets fördel. De politiska alternativen för ett val enligt klass, ett tvåspråkigt arbetarparti eller ett finskspråkigt högerparti, lyckades inte göra några större inbrytningar i SFP:s grundmurade ställning.²⁸

Under de följande decennierna behöll SFP sin dominerande ställning bland de svenska väljarna, och de svenska kandidaterna fick genomgående en andel av rösterna som överskred andelen svenskspråkiga enligt folkräkningarna. Under de åtta första valen till enkammarlantdagen fick endast SFP och Socialdemokraterna igenom svenska kandidater. Perioden 1916–1924 kan betecknas som en av de allra mest turbulenta i Finlands historia och den satte sina spår i mandatfördelningen, men inte ens den kunde rubba

de vid det första valet etablerade grundläggande partiloyaliteterna.

Man kan emellertid också se SFP:s mandat i lantdagen och riksdagen och mera allmänt den svenska representationen i parlamentet (tabell 1) som ett enda långt och kontinuerligt misslyckande efter den första framgångsrika mobiliseringen i de tidigaste lantdagsvalen. SFP:s mandat (26) kulminerade 1910–1911, den svenska representationen noterade sitt högsta mandatantal (28) vid flera val 1910–1913, 1922, 1927 och 1936. Under perioden 1907–1983 hölls 29 lant- och riksdagsval; SFP:s mandattilldelning steg vid sju val, sjönk vid tolv och höll sig oförändrad vid nio. Resultatet är att partiet förlorat tre femtedelar av sina mandat och krympt från 24 till 10 mandat. Det säger sig självt att en aldrig så skicklig politik inte kan ersätta den förlust av politisk tyngd och inflytande som dessa siffror innebär.

Ur ett annat perspektiv ter sig valresultaten emellertid som en, om inte seger, så åtminstone skicklig uppehållande strid. Fram till 1939 var de röster som avgavs för svenska kandidater flera än totalantalet svenskspråkiga i folkräkningarna (inklusive icke-röstberättigade och icke-röstande). Den svenska andelen av mandaten har däremot under hela perioden legat klart över de svenskspråkigas an-

Tabell 2. De svenska lantdags-/riksdagsledamöterna 1907–1919.

Val	SFP	Sv. vänstern	FSA/SDP	Totalt	Totalt %
1907	24		2	26	13,0
1908	25		2	27	13,5
1909	25		2	27	13,5
1910	26		2	28	14,0
1911	26		2	28	14,0
1913	25		3	28	14,0
1916	21		4	25	12,5
1917	21		3	24	12,0
1919	21	1	3	25	12,5

Anm: **SFP** = Svenska folkpartiet, **FSA/SDP** = Finlands svenska arbetarförbund/Socialdemokratiska partiet. Den svenska andelen av befolkningen var 1910 11,6 %, 1920 11,0 %. Med svensk lantdags- eller riksdagskandidat avses en person som uppgivit personalia på svenska i riksdagens matrikel.

Källa: Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 81.

del av befolkningen – finska röster har i mycket ringa grad påverkat utfallet för SFP, medan vänsterpartiernas rikskända kandidater sannolikt samlat röster också på finskt håll (tabell 2). Under den allmänna rösträttens första decennier räknade heller ingen med finska väljare, och ett sådant stöd skulle förmodligen ha tätt sig främmande för svenskhetens ledare. Mandaten har till minst två tredjedelar tillfallit SFP. Om man alltså betraktar de svenskspråkiga som den naturliga rekryteringsbasen för svenska kandidater måste förmågan att mobilisera denna bas ses som anmärkningsvärt god. Nedgången beror delvis på demografiska faktorer. De svenskspråkiga har genom lägre natalitet, assimilering med majoriteten och emigration helt enkelt relativt sett blivit färre. Därtill kommer att strukturförändringarna inte har gynnat svenskhetens bevarande i de sociala miljöer där Svenska folkpartiet haft sitt starkaste stöd. Regioner med småbruk och fiske har blivit glesbygder, medan stadsmiljöerna genom inflyttning har blivit allt mera finskt dominerade. Till detta bör tilläggas att bety-

dande delar av den svenska befolkningen är koncentrerade till de låt vara krympande svenskspråkiga bygderna, där partiet helt dominerat på det kommunala planet och i praktiken agerat som ett regionalt parti utan konkurrens.²⁹

Friktioner och fraktioner

Enigheten kring de konstitutionella och språkliga frågorna i SFP:s program kontrasterade mot de hårda motsättningarna kring det sociala programmet, som aktualiserade två sätt att se partiets roll. Ett alternativ var ett enhetligt organiserat parti med gemensamma ståndpunkter kodifierade i ett bindande program för politikens huvudfrågor. Det andra var ett av fraktioner (och eventuellt utomstående organisationer) sammanfogat löst förbund där endast konstitutionalism och svenskhet (senare också självständighet) band fraktionerna som i övrigt var fria att driva egna målsättningar. Enskilda punkter i det sociala programmet debatterades våldsamt 1906. Slutresultatet blev att Axel Lilles program godkändes med

vissa reservationer och med en tyngdpunkt på frågor av särskild betydelse för den svenska befolkningen. Den slutliga utformningen av programmet uppsköts. Vid ett möte för förstärkta styrelsen och lantdagsmännen i februari 1908 beslutade man sig för att inte vidga det sociala programmet. I stället skulle aktuella frågor diskuteras vid partidagarna.³⁰

De borgerliga vänsterströmningarna var starka inom partiet och aktiviteten stor på den ungsvenska flygeln, ofta kallad "Svenska folkpartiets vänstergrupp". En del ungsvenskar yrkade redan på att de frisinna skulle bryta sig ut och bilda ett eget parti. Lilles och *Nya Pressens* liberala program i vänsterborgerlig anda innebar att den socialt orienterade falangen konsoliderades under Lilles ledning. Den 16 december 1907 grundades en vänstergrupp som kan betecknas som partiets första fraktionsbildning. Mötesordföranden J. J. Sederholm framhöll att avsikten inte var att lösgöra sig från SFP, utan att komplettera partiets program. Gruppen förblev en intellektuell elit, endast ett åttiotal personer deltog i det stiftande mötet och av dem anslöt sig ett femtiotal.³¹

På ett sätt som förebådade senare svårigheter att enas om sociala reformer kunde partiet inte vid 1907 års partidag enas om en reform av den kommunala rösträtten. Arvid Neovius refererade vänstergruppens förslag om allmän och lika rösträtt, som de konservativa avfärdade som alltför radikalt. Båda sidor hävdade att partiet skulle förlora anhängare om motpartens förslag förverkligades.

I slutet av sommaren 1913 framgick att man var missnöjd i Österbotten. Lantdagskandidaten, redaktören för *Vasa*

Posten J. Alfred Strandberg betecknade i ett brev som gavs offentlighet SFP som landets mest konservativa parti och en ekonomisk fiende till landsbygden. I april 1913 hade det bildats en lantmannagrupp (senare Bondeförbundet) inom partiet med *Vasa Posten* som språkrör. Gruppen konstituerade sig i juli i Vasa under benämningen "Svenska folkpartiets lantmannagrupp" och nöjde sig med SFP:s program.³²

Ett annat uttryck för fraktionsbildningen var Svenska lantmannaförbundet, som grundades vid ett möte i Helsingfors i maj 1917 av ett hundratal svenska jordbrukare från olika delar av landet. Mötet öppnades av SFP:s skattmästare och blivande ordförande. Mötets program gällde den kritiska jordbrukspolitiken och lantarbetarnas inte mindre kritiska förhållanden. Stadgarna definierade förbundet som en agrarpolitisk sammanslutning, men innehöll inget om en anknytning till SFP utom ett sista tillägg:

Beträffande förbundets ställning till svenska folkpartiet fattades nu icke något beslut emedan det förutsattes såsom självklart, att förbundet i nationellt och kulturellt afseende skulle sammangå med öfriga fraktioner inom det blifvande svenska folkförbundet.³³

Tillägget tyder på att lantmännen räknade med en längre gående fraktionsbildning än vad som slutligen blev fallet. Formuleringen ger ett intryck av att lantmannagruppen räknade med en upplösning av det gamla partiet och en ny start som ett förbund av fraktioner.

En stadgeändring 1917 gjorde det möjligt för föreningar och sammanslutningar att kollektivt ansluta sig till partiet. Detta skapade en betydande turbulens och

ledde till att ett flertal kortvariga fraktioner uppstod (Jordägarförbundet i Nyland, Åbolands bygdeförbund, Ålands allmogeförbund).³⁴ I Österbotten fanns ett betydande missnöje med lantmannagruppen på grund av dess konservativa politik. Motståndarna i Österbotten konstituerade sig 1921 som Bondeförbundet.

En nykterhetsgrupp bildades i Helsingfors 1916, och Nylands svenska småbrukarförening grundades i september 1917.³⁵ Initiativet till Svenska Kvinnoförbundet i Finland togs vid SFP:s konstituerande möte i maj 1906, men grundandet uppsköts till ett rådplägningsmöte med delegater från partiets lokalavdelningar – det första ombudsmötet med politiskt myndiga kvinnor i Europa. Vid det första enkammarlantdagsvalet invaldes emellertid bara Dagmar Neovius. I maj 1917 utfärdade 36 kvinnor ett upprop om att genom en sammanslutning av Finlands svensktalande kvinnor grunda "ett förbund, som på grundval av Svenska folkpartiets program, självständigt och med hänsyn till sin egenart ville verka för såväl politiskt som kulturellt upplysningsarbete inom kvinnornas egna led".³⁶

Förnyade ansträngningar för att åstadkomma ett socialt program aktualiserades av det för SFP svaga valet 1913 och "oron" i Österbotten. Efter det misslyckade valet 1916 lade många kritiker skulden på det sociala programmet och en del ville återgå till ett program utan andra krav än konstitutionalism och svenskhet. På sätt och vis återgick partiet till den linje man följde efter 1906: de sociala programpunkterna skalades bort och svenskhet sidén fick en centralare plats än tidigare.³⁷

Vid diskussionen om valet 1916 hävdade centralstyrelsemedlemmen Einar

Pontán att arbetarna avfallit från partiet, vars organisation var i upplösning; partiet var impopulärt både bland höger- och vänsterkrafter. Pontán föreslog en längre förd fraktionsbildning, framför allt en stark vänstergrupp, men även en mera aktiv eller "aggressivt" nationalistisk grupp, som skulle ägna sig åt att stärka svensketskänslan. Förslaget vann stöd och blev inledningen på en lång diskussion i pressen. I början av 1917 fick den radikala svenska gruppen ett eget organ i *Östsvensk Tidskrift*.³⁸

Flera personer lyfte fram betydelsen av fraktioner: R. A. Wrede förespråkade fraktionsverksamhet, särskilt en vänstergrupp, och nykterhetsgruppens ordförande Gustav Bondestam hävdade att en mängd partimedlemmar lämnat partiet på grund av de radikala programpunkterna. Han förespråkade därför så många grupper som möjligt, till och med en socialdemokratisk fraktion, ett förslag som Rafael Colliander avfärdade som befängt. *Hufvudstadsbladet* ansåg att enbart borgerliga grupper kom i fråga på grund av Socialdemokraternas "indifferentism" i språkfrågan.³⁹

Vid SFP:s partidag 1917 lyfte Axel Lille fram behovet av sociala reformer, påkallat av hotet från socialdemokratin. Den svenska överklassen hade rykte om sig att vara konservativ. Den hade rätt till sin konservatism, men social trångsynthet skulle leda till en splittring inom den svenska nationaliteten. Alla möjligheter att hålla kvar de återstående representanterna för folkets djupa led skulle gå förlorade ifall de såg att den klass inom den svenska befolkningen som representerade bildningen och förmögenheten var den speciella bäraren av det reaktionära

åskådningssättet i landet. Jordfrågan var den viktigaste frågan, och den enda möjligheten att bekämpa socialdemokratien och bevara den svenska bygden svensk var att skapa så många självständiga svenska jordägare som möjligt.⁴⁰ Efter omröstning beslutade partiet att uttala sig endast för samarbete på jämställd bas med andra föreningar som arbetade för den svenska folkstammens väl. Beslutet tog avstånd från tanken att partiet skulle utöva förmyndarskap över andra organisationer.⁴¹

Mer eller mindre än ett parti?

SFP:s framgång i det första enkammarvalet 1907 föreföll att bekräfta uppfattningen att ytterligare programpunkter utöver dem som fastslagits vid grundandet kunde stöta bort andra grupperingar. Endast en arbetarrepresentant valde att lämna SFP:s centralstyrelse på grund av avsaknaden av ett socialt program, och med tiden började partiet se konservativa eller radikala "föreningar" eller fraktioner inom partiet som en styrka, inte minst av valtekniska skäl.⁴²

Osäkerheten om hur långt man kunde och borde gå i riktning mot ett parti avspeglades också i de återkommande namndiskussionerna inom partiet.⁴³ Vid valet 1909 använde Vasa läns södra valkrets benämningen "Den svenska språkgruppens valförbund". Kretsen höll på principen att det var valförbundens ensak vad de ville kalla sig, men efter en repriand från centralstyrelsen höll kretsarna sig till det officiella partinamnet. Diskussionen fortsatte emellertid och intensifierades i samband med självständighetsrörelsen. Inom dess krets och på andra håll förespråkade man en längre

förd fraktionsbildning. När självständighetsmännen publicerade ett upprop för självständighet i maj 1917 pläderade de samtidigt för att SFP skulle ombildas till ett fritt förbund för finlandssvenskarna. Inom centralstyrelsen föreslogs att även andra sammanslutningar än lokalavdelningar skulle kunna ansluta sig till partiet, vilket som *Åbo Underrättelser* konstaterade skulle förvandla SFP från ett parti till ett kulturellt förbund. Kurt Antell föreslog att "nationalitetspartiets" namn borde ändras till Svenska samlingspartiet. Vid partidagen 1917 var också Axel Lille, om än med vemod, redo att inskränka partiets program till konstitutionalism och svenskhet, alltså en omformning till ett stort kulturförbund med skilda sammanslutningar i ekonomiska och sociala frågor. I samband med diskussionen om större rörelsefrihet för fraktionerna kritiserades partinamnet också med hänvisning till att det var impopulärt på fältet. En talare föreslog en återgång till "Svenska partiet", medan Eirik Hornborg förespråkade benämningen "Svenska förbundet". Andra talade för benämningen "Svenska folkförbundet". Lille förklarade än en gång att organisationen inte kunde undvika rollen som politiskt parti eftersom den svenska befolkningens rätt måste försvaras i lantdagen.⁴⁴

På 1930-talet ifrågasatte statsvetaren Sven Lindman om Svenska folkpartiet över huvud taget kunde betecknas som ett parti. I en trängre bemärkelse var detta diskutabelt eftersom SFP saknade det som i egentlig mening var väsentligt för partierna: "de i stort sett likartade politiska övertygelserna och målen". Om man åter såg till den faktiska politiska verksamheten, fanns hos partiets huvudrikt-

ning ”vissa drag, som i viss utsträckning tyckes möjliggöra en klassificering” som parti. Lindman avsåg det synliga ledande överklasskiktet och ett visst konservativt drag hos den finlandssvenska allmogen och det finlandssvenska småborgarskiktet. Särskilt under författningskampen och självständighetens första år förde partiet en politik som gav det en konservativare profil än samlingspartiet. Lindman påpekade att inte bara SFP:s allmänna politik utan också ställningstagandena till nationalitetsfrågan var i hög grad oenhetliga, vilket han förklarade med partiets uppkomsthistoria.⁴⁵

”Aggressiv svenskhet”

Under världskriget framträdde en riktning som utgick från studentvärlden och fick den enligt anhängarna misslyckade benämningen ”aggressiv svenskhet” – uttrycket ”aggressiv” väckte stor uppmärksamhet på finskt håll, men borde egentligen ha varit ”aktiv”. Inriktningen framträdde under diskussionen ”Svenska folkpartiet i detta nu” i Nyländska avdelningens lokal i november 1916. Det var fråga om en generationsmotsättning där de unga bl.a. tog fasta på att partiet i valet samma år förlorat fyra mandat. Likgiltigheten bredde ut sig och partiorganisationen höll på att falla samman. Kritiken gav upphov till en idédebatt av ovanligt slag. Diskussionen inleddes av Einar Pontán, som betonade hur partiet försökt nå folket genom att föra samman alla svenskar, en så demokratisk organisation som möjligt och ett socialt program 1917 som senare ytterligare radikaliserades. Pontán underströk att det var ytterst värdefullt att hålla kvar vänstern inom partiet, vilket

underlättades av att en stor del av partidagsdelegaterna var vänstermän. Avigsidan var att högerkrafternas missnöje ökats – det hade varit bättre om båda haft varsin fraktion.⁴⁶

Det ter sig motsägelserfullt att Pontán efterlyste ett arrangemang som kunde ha lett till svåra motsättningar, men förklaringen är att hans måltavla egentligen var partiledningens passivitet. Hans tes att det vore önskvärt att bilda grupper inom partiet godkändes enhälligt. För ungdomen tedde sig till och med partinamnet som misslyckat. Axel Lille medgav att partiprogrammets avsnitt om språkstriden var misslyckat och härrörde från en tid då man trodde på ett fruktbringande samarbete med ungfinnarna. Partiledningen fick också kritik för att den var för stadsdominerad. Den ansågs inte heller vara tillräckligt ”affärsmissig”, och uppfattades som alltför benägen att skriva program som förblev oförverkligad ”pappersgrannlåt”. *Borgåbladet* prisade emellertid ungdomens aktivitet och entusiasm med beteckningar som ”vikingaanda” och ”varm och mäktig rasanda”. För många hade partimedlemskapet blivit en rutin som att höra till en statskyrka, och det enda som kunde väcka liv i partiet var en lyckad fraktionsbildning. Den kunde dock inte vara gränslös, utan ungdomen lyfte i själva verket fram två förpliktande programpunkter ur partiets historia:

Detta parti, som från begynnelsen inom sig slutit en mängd skiftande åsikter från stockkonservativa till ultraradikala, borde ha sina enda enande lösenord i de två, som kunde och borde kring sig samla alla svenska finländare, konstitutionalismen och svenskheten.⁴⁷

Diskussionen på Nyländska avdelningen fick R. A. Wrede att författa ett kritiskt inlägg, som vände sig mot de isolationistiska tendenser han såg i plädningen för arbete i egen krets och för eget bästa. Den svenska nationaliteten hade genom bildning och traditioner både möjlighet och förpliktelse att gestalta förhållandena i landet som helhet. Han framhöll att språket var bara hälften av det svenska kulturarvet, den andra lika oumbärliga hälften var folkfriheten och rättsordningen. Ju mer betydelsefulla svenskarnas insatser var, desto lättare kunde de göra sig gällande. De som slöt sig inom sig själva och arbetade endast för den egna stammens fördel skulle skada inte bara landets utan också sina egna intressen.

Med undantag av rena språk- och kulturfrågor skulle SFP stå i närmare kontakt med de finska borgerliga partierna. *Hufvudstadsbladet*, som refererade och kommenterade Wredes inlägg, gjorde

”Mannen med flaggan” från 1907 har i valreklamen från 1919 fått en ny agrar bakgrund. Efter inbördeskriget betonade partiet också lag och ordning.

emellertid klart att Socialdemokraterna inte kom ifråga: ”Genom sitt inträde i det socialdemokratiska partiet ha de faktiskt brutit med de förpliktelser och traditioner, som förena de svenska i detta land.” Det enda parti som tillvaratog de svenska intressena var SFP, vilket också framgick av de svenskspråkiga socialdemokraternas anfall på partiet. Någon allmän svensk samling var alltså inte längre möjlig och dessutom fanns den redan i form av folkpartiet. Wrede motsatte sig inte bildandet av en radikal vänstergrupp, men ett villkor var att alla uttalanden om sociala frågor ströks ur partiprogrammet – i annat fall var en sprängning av partiet oundviklig. En radikal fraktion skulle ge upphov till en högerfraktion och till allianser åt olika håll. Det borde inte i framtiden hindra en fast förening av den svenska befolkningens borgerliga element i en gemensam politisk organisation.⁴⁸

Inför SFP:s partidag i maj 1917 fördes en längre debatt om ”omläggningen” av partiets program. Partiet var fortfarande konstitutionellt och inga meningsskiljaktigheter rådde om dess svenskhet, men utvecklandet och tryggheten av landets självbestämmanderätt borde också sägas ut i programmet.

De sociala frågorna beredde däremot åter problem. När partiet bildades hade man varit medveten om svårigheten att ”sammanföra ett helt folkelement” med olika intressen. Därför hade man gått in för full frihet att bilda grupper eller sam-

manslutningar med egna mera detaljerade sociala program, men en sådan gruppbildning hade ägt rum bara i mycket ofullständig grad. Partiets sociala program var "ett demokratiskt agrarprogram" som utvidgades 1914. Programmet var omstritt från början, även om det enligt *Hufvudstadsbladet* ungefär motsvarade vad huvuddelen av medlemmarna tänkte. De konservativa opponerade sig emellertid, och programmet var mera splittrande än enande. Därtill kom att både nykterhetsfrågan och torparfrågan befann sig i ett nytt läge, liksom sociallagstiftningen över huvud taget. Detta väckte den gamla tanken om att medlemmarna själva skulle formulera sina sociala krav och att hela det sociala programmet skulle strykas. Programmet skulle sålunda uppta Rysslandspolitiken och den svenska befolkningens språk- och bildningsintressen, men i övrigt skulle SFP bli "en praktisk sammanslutning för dessa sträfvanden med öppen möjlighet för olika delar af densamma att i öfriga samhällsfrågor drifva skilda meningar". *Hufvudstadsbladet* betonade att omläggningen eller snarare förenklingen inte var en reaktionär förändring, utan att syftet var att skapa större frihet och samförstånd. Tanken var att den planerade förändringen skulle gå ännu längre och komplettera partiets interna territoriella indelning. Från flera håll hade det framförts önskemål om att personer som inte anmält sig som medlemmar av partiet ändå skulle ha möjlighet att påverka partiets politik indirekt genom andra föreningar. Centralstyrelsen föreslog därför ett tillägg till stadgarna: "att som medlem af partiet betraktas äfven de, som inskrifvit sig i särskilda föreningar eller organiserade sammanslutningar, hvilka med bi-

fall af partiets centralstyrelse anslutit sig till partiet".⁴⁹

Svenska vänstern

Kring årsskiftet 1918/1919 hade partiledningen svårigheter med att handskas med missnöjet inom två av partiets viktiga anhängargrupper: landsbygdsbefolkningens otålighet över dröjsmålet med de svenska nationalitetskraven och stadsintelligentiernas missnöje med partiets monarkistiska politik. Landsbygdsbefolkningen stannade kvar inom partiet, medan vänsterriktningen med tiden bildade ett separat parti.

Einar Pontán ingrep i debatten med ett inlägg där han ifrågasatte stadsbornas dominans i partiledningen och den svenska huvudstadselitens handlingsberedskap. Partiet leddes av en centralstyrelse bestående av 15 personer bosatta i Helsingfors och en förstärkt centralstyrelse bestående av dessa 15 samt 30 personer bosatta på landsbygden. Arrangemanget motiverades med praktiska skäl, men Pontán ansåg att landsbygden borde få en större del i partiets ledning; det var den svenska landsbygdens rätt och plikt att ställa sig i spetsen för svenskhetssträvandena. Pontán slog helt frankt fast att huvudstadens befolkning inte var skickad att göra det – invånarna i en stad med $\frac{2}{3}$ finsk befolkning utan utsikt att ansluta sig till ett svenskt län befann sig i en helt annan ställning än befolkningen i en nästan rent svensk landsbygdskommun. Enligt Pontán befann sig huvudstadseliten i en situation där den varken ville eller vågade agera.⁵⁰ Vad Pontán egentligen sade var att den svenska politiska eliten i Svenska folkpartiets ledning hade så många egna intressen att bevaka att den inte skulle

våga ta strid. Därför borde andra stå för energi och beslutsamhet.

Fraktionspolitiken var ett sätt att hålla kvar motstridiga viljor inom partiet genom att inte kräva annat än uppslutning kring svenskhetsfrågor och ge fraktionerna stort spelrum i andra frågor. En fraktion som man emellertid inte lyckades hålla kvar var Svenska (republikanska) vänstern. Dess uppkomst eller återupplivande var en motsvarighet till den omfördelning av partiloyaliteterna på finskt håll som i författningsfrågans tecken resulterade i uppkomsten av det monarkistiska Nationella samlingspartiet och det republikanska Nationella framstegspartiet.⁵¹

G. G. Rosenqvist konstaterade i ett tidningsinlägg att sedan SFP 1917 reviderat sitt program i riktning mot ett svenskt folkförbund, hade personer som av princip vägrat tillhöra något parti nu inträtt i "en sammanslutning eller ett förbund, sammanhållet av kärleken till Finlands frihet och självständighet samt svensk odling och västerländskt samhällsskick". Rektorn för Tekniska läroverket i Helsingfors Max Sergelius välkomnade initiativet. Vad som behövdes var en vänstergrupp eftersom breda lager uppfattade SFP som ett högerparti, men därtill behövdes en ansvarsännande tidningspress, som tog avstånd från agitation. SFP betraktades allmänt som en konservativ grupp som leddes av äldre herrar, som styrde rekryteringen till sin krets. Sergelius motsatte sig en sprängning av folkpartiet, men påpekade i en senare artikel att partiet var skyldigt att beakta de talrika republikanerna i sin krets.⁵²

Sergelius, överbibliotekarien Georg Schauman och sex andra sammankallade ett möte till den 12 januari 1919 för

att grunda ett republikanskt vänsterparti. I programförslaget skisserade man upp ett borgerligt republikanskt reformprogram med betoning på medelklassens och småfolkets intressen, som i flera avseenden påminde om Framstegspartiets.⁵³ Det grundande mötet hölls i januari 1919 och lockade 120 personer. Diskussionen blev livlig eftersom ett antal monarkister infunnit sig och anhängarna av ett självständigt parti respektive en fraktion var jämnstarkt företrädla bland sammankallarna. I motsats till sammankallarna förrespråkade en majoritet av dem som yttrade sig att man skulle grunda en grupp inom Svenska folkpartiet. Efter en lång diskussion accepterade initiativtagarna ställningen som en autonom fraktion inom SFP, men på villkor att partiet inte ingick valförbund med Samlingspartiet, att fraktionen fick agera fritt i frågor där SFP inte hade en fastslagen ståndpunkt och att SFP:s valledning förhöll sig opartiskt till vänstern. Vänstern själv ansåg att den fick agera fritt i alla frågor utom i nationalitetsfrågan. När en majoritet av mötesdeltagarna, synbarligen många monarkister, avlägsnat sig antog fraktionen namnet Svenska republikanska vänstern (förkortades 1920 till Svenska vänstern) och valde Georg Schauman till ordförande. Lösningen välkomnades i den svenska pressen, som förväntade sig att vänsterfraktionen skulle få en motpart till höger. *Borgåbladet* konstaterade att SFP lämnat stort utrymme för fraktioner så länge de respekterade de gemensamma parollerna: "svenskhet, laglighet och självständighet".⁵⁴ Från partiets lista invaldes Schauman i riksdagen 1919 med 4 503 röster på två listor i Helsingfors och Nyland; han placerade sig på fjärde plats i SFP. Väns-

terns samarbete med SFP blev emellertid besvärligt med uteslutningar, avstängningar, taktikerande om valförbund och politiska tvister.

Arbetets Vänner

Radikaliseringen inom Helsingfors arbetareförening och arbetarrörelsen över huvud taget väckte opposition och ledde till att en grupp bröt sig ur arbetareföreningen och bildade föreningen Arbetets Vänner (AV, 1891). Föreningen hade rätt att grunda filialer; dylika grundades i Sörnäs 1894, Tölö 1895 och 1896 samt i Åbo, Ekenäs, Vasa, Viborg, Kristinestad, Borgå, Kotka, Björneborg, Mariehamn och Lovisa. Ändamålsparagrafen i huvudföreningens stadgar fastslog att dess uppgift var "att sammansluta medborgare av olika samhällsställning till gemensam strävan för arbetarnas bästa". I mars 1890 hade föreningen ca 500 medlemmar. AV bedrev ett flertal verksamheter för att förbättra arbetarnas ställning: föredrag, talar- och diskussionsklubb, bibliotek, läsesal, spar- och sjukkassor, språkurser, konsumtionsföreningar och byggnadsaktiebolag.⁵⁵

AV:s klassöverskridande karaktär framgick av att föreningens ledare rekryterades ur höga respektive bildade skikt. Första ordförande var bergsrådet Rudolf Elfving. Föreningen upplevde många musikaliska och dramatiska framgångar, och hade även ett folkdanslag och en kör. Från 1894 fortsatte AV med kommunalt stöd de folkhögskolekurser som arbetareföreningen inte förmådde upprätthålla; kurserna lockade drygt hundra deltagare per år. Föreningen drev också 1894–1895 en svensk yrkesskola i Sörnäs, vilken sedan övertogs av staden.⁵⁶

Inom AV var man oroad över den ökande förfinskningen, att föräldrar placerade sina barn i finska skolor och att arbetare anslöt sig till finska arbetarföreningar. Föreningen arbetade också konkret för modersmålet genom en diktionskurs, som bl.a. behandlade skillnaden mellan högsvenska och finlandssvenska. Termen "finländare" diskuterades nästan lika ivrigt som införande av tio timmars arbetsdag. Föreningen drev en privat arbetsförmedlingsbyrå 1892–1905, men förespråkade ökad kommunal övervakning. Man efterlyste också förbättrad arbetsinspektion, fri läkarvård, en förbättring av affärsbiträdenas förhållanden, reglering av pantlåneverksamheten och arbetslöshetsförsäkring. AV stödde även nykterhet; meningsskiljaktigheter om utskänkningsen i AV:s lokal ledde 1908 till en massavgång (354 medlemmar). Dessutom drev man aktivt på en lösning av arbetarbostadsfrågan.⁵⁷

Efter alla dessa socialreformatoriska initiativ och aktiviteter blev AV kring sekelskiftet tvunget att ta ställning till de stora konflikterna i Finland. Striden om en reform av rösträtten till borgarståndet ställde de svensksinnade mot de finska och Arbetarpartiet, vilka ville stöpa omståndet till ett finskt stånd med bred rösträtt och därmed få kontroll över tre stånd av fyra. Vid ett extra möte konstaterade AV att förslaget inte medförde några fördelar för arbetarna och att reformer var riskabla i det rådande politiska läget. De svensksinnade avvisade förslaget med klar majoritet, men rösträttsfrågan aktualiserades på nytt vid det svenska partimötet 1896. Svenska partiet betraktades ofta som ett herremannaparti som drev smala sociala skikts intressen. AV i Helsingfors och

Åbo var de enda representanterna vid mötet och talade för ett närmande mellan det svenska folkelementets beståndsdelar, i synnerhet att arbetarna och allmogen drogs med i den livgivande kulturkampen. AV ansåg inte att tiden var lämplig för en reform av borgarståndet, men hoppades att det i framtiden skulle ske en mera genomgripande reform av samtliga stånd.

AV var i främsta rummet en kulturförening, men samarbetade gärna med politiska föreningar om vilkas syftemål föreningarna kunde enas; i praktiken innebar detta att AV slöt upp kring SFP men undvek att ansluta sig som grupp. AV såg som sin uppgift att uppnå ett närmande med social utjämning och förståelse mellan olika samhällsgrupper. Samarbetet mellan SFP och AV tog sig uttryck bl.a. i att AV uppmanade sina medlemmar att ansluta sig till partiet, uppställa kandidater och utse valkommittéer.⁵⁸

Konstitutionella arbetarrörelsen

I slutskedet av nationalstrejken 1905 skärptes motsättningarna mellan de borgerliga partierna, som ville återgå till "status quo ante Bobrikoff", och Socialdemokraterna, som krävde en konstituerande nationalförsamling. I detta skede samman kallades konstitutionellt sinnade arbetare till Brandkårshuset den 3 december 1905. Som initiativtagare framstår materialförvaltaren Filip Grönroos och spårvagnsföraren C. A. Kurkelin. Mötet samlade över 2 000 personer. Enligt Konstitutionella arbetarförbundets stadgar, som stadfästes i mars 1906, var ändamålet att under iakttagande av den lagbundna frihetens samt rättvisans och huma-

nitetens principer arbeta för utjämning av klassmotsättningarna genom politiska och sociala reformer i strängt demokratisk anda. Förbundet omfattade hela landet och var både svenskt och finskt. Hösten 1906 grundades också den tvåspråkiga Helsingfors konstitutionella arbetareförening, som dock hade en klar svensk majoritet om 10. Många av dem hörde till Arbetets Vänner, och en del hade utträtt ur arbetarrörelsen då AV tog upp socialism på sitt program. Som ovan nämndes definierade sig AV som en kulturförening och engagerade sig därför inte i politisk verksamhet, men uppmanade sina medlemmar att inträda i förbundet. Helsingforsföreningen avsåg att grunda en läsesal, ordna föreläsningar, grunda understöds-kassor och arbetsförmedling och ett eget hus. Föreningen arbetade vidare för laglighet, kommunal arbetsförmedling och arbetarskyddslagstiftning. Mot slutet arbetade föreningen också för en tvåspråkig, politiskt neutral arbetarhögskola.⁵⁹ De svenska medlemmarna uppgick till omkring 1 500 av förbundets totalt 1 600 medlemmar vid tiden för dess första förbundsmöte i september 1906. Vid tiden för mötet hade förbundet åtta medlemsföreningar i Helsingfors, Sulkava, Gamlakarleby, Sjundeå, Borgå och Lovisa.⁶⁰

Helsingforsföreningen sökte sig till val-samarbete med SFP och ställde 1907 upp listan "Rättvisa åt alla" i valförbund med SFP, som ekonomiskt understödde förbundets försök att värva de svenska arbetarnas röster för Svenska folkpartiet. De finskspråkiga sökte sig på samma sätt till samarbete med Ungfinska partiet. År 1906 hade det grundats en vänstergrupp inom SFP, och de konstitutionel-

Den politiska mobiliseringen vid det första lantdagsvalet 1907 medförde också grundandet av icke-socialistiska arbetarföreningar. Den tvåspråkiga Konstitutionella arbetarföreningens hus vid Nylandsgatan i Helsingfors.

las kandidater anslöt sig till den; varken Helsingfors konstitutionella arbetarförening eller förbundet blev partier, men lyckades för det mesta få en kandidat invald i lantdagen: typografen F. Ahlroos invaldes 1908 med 2 848 röster för Konstitutionella arbetarförbundets två listor. De konstitutionella arbetarna placerade sig i närheten av borgerlig vänster och höger-socialdemokrati.⁶¹

Inom Konstitutionella arbetarförbundet fanns emellertid interna spänningar och konflikter, som bl.a. resulterade i en utmarsch och flera försök att ändra för-

bundets namn, ett par gånger var avsikten att införa benämningen ”frisinnad”. Det fanns likaså en viss spänning i förhållandet till SFP. Med hänvisning till föreningens tvåspråkighet vägrade de konstitutionella arbetarna hörsamma SFP:s uppmaning att fira svenska dagen. Ett förslag 1908 om att dela upp Helsingforsföreningen i språksektioner för att slippa tolkning sågs som inspirerat av vad som i ett annat sammanhang kallades det ”svenska direktörspartiet”. Detta, liksom bestämmelsen att minst hälften av styrelsemedlemmarna skulle vara arbetare, visar att föreningen tog sin roll som försvarare av arbetarnas intressen på allvar. När föreningen registrerades i föreningsregistret 1923 blev svenskan enda protokollspråk; därmed bortföll rätten att yttra sig på finska och behovet av tolkning.⁶²

Arbetarrörelsen

Fraktionspolitikens stora utmaning var arbetarna; ifall SFP som paraplyparti i någon form lyckats integrera arbetarna hade detta inte bara inneburit ett betydande röststöd utan också en ideologiskt stark ställning som representant för hela den svenska befolkningen.

Efter 1907 sände partistyrelsen ut föredragshållare för att tala om sociala ämnen för att motverka socialdemokratisk propaganda. När partiet i samband med grundandet inte kunde enas om ett socialt program drog SFP:s lantdagsgrupps enda arbetarmedlem Frans Ahlroos sina slutsatser och lämnade centralstyrelsen i april 1908 med motiveringen att det inte var språkfrågan som skulle föra hans samhällsklass till seger och att hans sociala åskådning inte uppbars av partiets ledande män. Den vänsterinriktade lantdagsmannen Jakob Näs sökte sig likaså till socialdemokratin.⁶³

Det var viktigt att samlingsrörelsen nådde de svenska stadsarbetarna och förmodade organisera en del i de borgerliga föreningarna Arbetets Vänner (1891) före den politiska massmobiliseringen. Kontakterna med Arbetets Vänner gav partiet en förankring i det högre skiktet bland huvudstadens arbetare.⁶⁴ Trots att det fanns en reformvilja inom SFP gick man in för en kompromiss mellan bygde- och kultursvenskar. Ett närmande till Finlands svenska arbetarförbund offrades därmed till förmån för kultursvenskarna. SFP:s strävan att identifiera begreppet "allmoge" med landsbygdens bondebefolkning var ett belysande konservativt eller gammalmodigt drag som snarare motsvarade det försvinnande ståndssamhället än det moderna in-

dustrisamhället. Partiets bristande engagemang i den svenska befolkningens livsfrågor dämpade det till en början aktiva intresset bland arbetare och småfolk. Det är möjligt att mobiliseringen kring socialdemokratin hade avancerat för långt för att en annan lösning hade varit möjlig, men slutresultatet blev att man inte kunde förneka att det fanns en svensk arbetarklass utanför samlingsrörelsen och språkpartiet. Denna grupp stod inför dilemmat att välja mellan klassgemenskap och språk, att solidarisera sig med den finska arbetarrörelsen eller den svenska språkgemenskapen. Om gruppen valde det förra alternativet riskerade man ekonomiska sanktioner av arbetsgivarna och kulturella av svensketsrörelsen.⁶⁵

Även om Svenska partiet och senare Svenska folkpartiet var paraplypartier som gav plats för fraktioner över ett brett spektrum fanns det oöverstigliga gränser som var så självklara att de sällan nämndes. De viktigaste var gränserna mot finskhet och socialism. Partiet vände sig framför allt till en svensk valmanskår. Partiets centrala budskap var svenskhet, och tvåspråkighet var inte något som betonades; man gjorde den realistiska bedömningen att man politiskt varken ville eller förmodade attrahera väljare ur det finskspråkiga och finsksinnade bildningsborgerskapet. Lika realistisk var bedömningen att de fåtaliga svenskarna i språköarna hade ringa betydelse vid valurnorna, även om man gärna stödde deras svenskhet. I fråga om den växande arbetarklassen var läget mer komplicerat. Genom att de svenskspråkiga städerna lockade till sig arbetare från sitt närmaste omland, som ofta var helt eller delvis svenskspråkigt, kom de svenska arbetarna att inta en position

i arbetarklassens högre skikt på grund av att de var först på plats och för att språket var en resurs på arbetsmarknaden. Här fanns en politisk reserv, självklart bland de svenskspråkiga arbetarna, men en tid också bland inflyttade arbetare som sinsemellan använde det "blandspråk" som går under namnet Helsingforsslangen.

Med tiden förlorade många svenska arbetare sin svenska identitet och senare eller i en senare generation också språket. SFP nådde endast ett övre skikt, "en arbetararistokrati", ofta på gränsen till det lägre borgerskapet och organiserad i Arbetets Vänner och i början av 1900-talet även Konstitutionella arbetarpartiet. När de svenska arbetarnas antal krympte ut-sattes de för korstryck, som verkade passiviserande. Vänsterpartierna har utgjort en kanal för politiskt deltagande, men de relativt få finlandssvenskarna i fabriker-na har varken haft nytta av eller användning för sin svenska. Förfinskningen har under dessa förhållanden varit snabbare än inom medel- och överklassen. Att vara svensk har inte utgjort samma resurs på verkstadsgolvet som inom affärsvärlden.⁶⁶

Socialdemokratien

Arbetarrörelsen i Finland fick sin början under en icke-socialistisk fas och under ledning av fabrikören V. von Wright. Den "wrightska arbetarrörelsen" motsvarade den liberala arbetarrörelsen i Sverige och inleddes genom Helsingfors arbetarförening 1884. Detta skede i arbetarrörelsen avslutades med grundandet av Finlands arbetarparti 1899 och med att rörelsen anammade socialismen i Forssa 1903.

von Wright hade under resor utomlands kunnat konstatera att industrialise-

ringen skapat en samhällsklass som, ifall den radikaliserades, kunde hota samhällets bestånd. Hans ideal var de liberala och altruistiska kretsar som genom att grunda föreningar samlade både ståndspersoner och arbetare kring förädlade nöjen. Avsikten var att höja arbetarnas kulturnivå och överbrygga klyftorna mellan samhällsklasserna. På så vis skulle man skapa förutsättningar för reformer genomförda i samförstånd. I själva verket blev den wrightska perioden ett viktigt mellanled på vägen mot socialdemokrati och fackföreningsrörelse.

Den socialdemokratiska arbetarrörelsen hade emellertid också rötter i den finsknationella väckelsens radikallare grupper. Deras sociala krav riktade sig åtminstone i vissa fall direkt mot "de svenska herrarna". Agitationen gällde inte språket som sådant, men bidrog på ett effektivt sätt till att väcka massornas självkänsla och klassmedvetande. Här bör man dock skilja mellan två slag av sociala situationer. I de så kallade svenskbygderna, d.v.s. regioner med övervägande svensk befolkning, ställdes svenskspråkiga arbetare mot svenskspråkiga arbetsgivare, fabrikörer och godsägare. Här tillhörde båda parter i den sociala konflikten samma språkgrupp. Den svensknationella väckelsen bidrog till att konservera tänkesätt och traditioner, eftersom de svenskspråkiga upplevde sig själva som en hotad minoritet som måste hålla ihop. För överskottsbefolkningen i svenskbygderna var emigrationen ett alternativ som lätade på det sociala trycket.⁶⁷ På storgodsen i södra Finland sammanföll emellertid inte klassgränserna med de etniska gränserna. Där fanns visserligen invandrat arbetsfolk, men konflikterna utkäm-

pades i huvudsak mellan grupper som talade svenska. Det gällde också bruken i de svenskspråkiga områdena längs kusten. I båda fallen var det emellertid frågan om ganska slutna miljöer med gamla patriarkaliska hierarkier och traditioner samt en stabil arbetarstyrka som arbetat på bruket i generationer. Dessa faktorer bidrog till att dämpa radikalismen. Inflyttade, ofta finskspråkiga arbetare utan dessa sociala bindningar, utgjorde däremot ofta ett radikaliserande element. Radikalismen bidrog åter till uppfattningen att de svenskspråkiga arbetarna var passiva och räddhågade. Det var delvis ett perspektivfel, delvis en uppfattning som gällde de egentliga bondebygderna där den sociala kontrollen över tjänstefolket länge bromsade socialdemokratin.

Helsingfors arbetarförening var ursprungligen tvåspråkig, men med tiden uppstod en allt tydligare finsk dominans. De medlemmar som var missnöjda med utvecklingen eller med den radikaliserande föreningen genomgick bröt sig 1891 ut och grundade föreningen Arbetets Vänner. En grupp stannade kvar inom Helsingfors arbetarförening i hopp om att de svenskspråkiga kunde engageras för tidens radikala strävanden inom egna föreningar. Den österbottniske timmermannen G. A. Wistbacka från Terjärv gjorde vid ett svenskt arbetarmöte 1898 klart att avsikten var att föreningen skulle ta till vara arbetarnas ekonomiska intressen och inte vara någon variant av Arbetets Vänner, som enbart intresserade sig för det svenska språket. Efter problem med godkännandet av stadgar som omarbetades dessa till att gälla Finlands svenska arbetarförbund, vars stadgar godkändes i april 1899. Förbundets

första ordförande blev den svenske mekanikern Axel Weüdel, som skickats till Finland för att organisera transporten av underjordisk litteratur till Ryssland. Förbundet var ursprungligen tänkt som ett slags facklig takorganisation, och en del fackavdelningar anslöt sig som medlemmar eller som underavdelningar till arbetarföreningar. Snart tog dock politiken över, inte minst för att förbundets stadgar godkändes med en paragraf som gav det rätt att legalisera medlemsföreningarnas stadgar. Efter några år (1906) hade medlemsorganisationerna vuxit till 230; av dessa var bara ett fåtal svenska.⁶⁸

Liksom moderförbundet växte Arbetarförbundet kraftigt i två vågor. Den första sammanföll med rysk-japanska kriget och storstrejken 1905, den andra med första världskriget 1915–1917. År 1902 hade förbundet 14 svenska medlemsföreningar. Följande år tillkom åtta föreningar, men sedan rasade antalet till åtta svenska medlemsföreningar med sammanlagt 236 medlemmar. Orsaken var Forssaprogrammets radikalisering, av allt att döma särskilt rösträttsresolutionen som hävdade att eftersom arbetarna saknade politiska rättigheter kunde de inte erkänna klassrepresentationens lagar. Detta ledde till att konstitutionellt sinnade lämnade förbundet.⁶⁹

Städernas arbetarföreningar hörde till Arbetarförbundets bäst fungerande lokalavdelningar. I andra miljöer var föret ofta trögare. På bruken, särskilt i västra Nyland, fanns en rekryteringsbas, men brukspatronerna i Pojo lyckades 1901 införa ett förbud för arbetarna att ansluta sig till arbetar- eller fackföreningar eller prenumerera på arbetartidningar. De som vägrade underteckna en förbindelse om

På landsbygden uppfördes före 1917 ett stort antal ungdomsföreningshus och arbetarföreningshus, som samlade byborna i olika läger. Festsalen i Masaby arbetarförenings hus i Kyrkslätt, fotografi från slutet av 1910-talet.

detta avskedades. Förbudet väckte uppmärksamhet i hela landet. Föreningarna upplöstes, men arbetarrörelsen fortsatte sin verksamhet inom Pojo Andelslag. Arbetarföreningar grundades också på landsbygden i Västra Nyland före storstrejken, men där gick det om möjligt ännu trögare. I en befolkning som utöver storbönder bestod av torpare, statare och drängar, var de flesta beroende av bönderna och sina arbetsgivare och tjänstefolket därtill bundna av sin årstjänst. I ett samhälle med denna struktur och med en tät social kontroll var det inte lätt att ansluta

sig till en arbetarförening. Agitatorer såsom Anders Kecklund från Purmo och den tvåspråkige Kaarlo Waahto spelade en viktig roll för partiets tillväxt, de behövdes för att bryta isen och förmå de nya medlemmarna att i en ofta fientlig omgivning ta det avgörande steget att ansluta sig till eller grunda en arbetarförening.⁷⁰

Arbetarförbundets snabba uppsving 1906 och tidningen *Arbetets* växande upplaga aktualiserade planer på ett självständigt svenskt arbetarparti. Bakom tanken låg moderpartiets och tidningen *Työmie*s starkt finsksinnade och ibland öppet svenskfientliga opinioner – det hävdades t.ex. att de svenskspråkigas rättigheter var till skada för arbetarna och att det av kostnadsskäl var omöjligt att realisera tvåspråkigheten fullt ut. Åsikterna inom Arbetarförbundet var delade. Som exem-

pel kan nämnas att K. H. Wiik ansåg att ett självständigt svenskt parti skulle ha bättre möjligheter att konkurrera med den konstitutionella arbetarrörelsen och locka borgerliga liberala krafter. Ivar Hörrhammer fördömde å sin sida dessa revisionistiska tankegångar. Slutresultatet blev att förbundet i sin helhet anslöt sig till Socialdemokratiska partiet som en sektion, vilket innebar att dess medlemsföreningar automatiskt anslöts till partiet. Förbundet vände sig till partikongressen i Uleåborg med en skrivelse där man påpekade att gammalfinnarna hade skärpt striden, men att det också i det egna partiet fanns "personer hvilka – glömska af socialdemokratins stora mål – folkens förbrödring – försökt bland de finskatalande arbetarena väcka afvoghet och ringaktning för det språk, som af de svenska arbetarne talas". I skrivelsen uttrycktes en förhoppning om att partiet skulle ta avstånd från alla försök att utplåna den svenska nationaliteten i Finland, kringskära dess utvecklingsmöjligheter eller väcka fiendskap mellan landets olika språkelement.⁷¹

Partiledningen avvärjde den hotande splittringen genom att förklara partiet trespråkigt och dela in det i tre nationalorganisationer, en finskspråkig, en svenskspråkig och en ryskspråkig med egna styrelser och medlemsföreningar. Vidare avgavs en principförklaring som uppfyllde Arbetarförbundets krav, och som dessutom betonade svenskans betydelse för överföringen av västerländsk kultur till Finland:

det svenska språket är nödvändigt för den svenska befolkningens allsidiga förkovran och dessutom av stor betydelse för den västerländska kulturens och de socialdemokratiska idéernas spridning i Finland, varför mötet uttalar som sin åsikt, att den svenska

kulturen bör bibehållas och vidareutvecklas i Finland.⁷²

Trots att språkfrågan för Arbetarförbundets del var "löst" genom partiets principdeklaration, blev den föremål för en intensiv debatt. Även bland de svenskspråkiga arbetarna fanns det en viss nationalism. Karl H. Wiik hävdade att endast socialdemokratin, som ville avskaffa klasskillnaderna och tog avstånd från alla slag av nationalism, hade förutsättningar att lösa språkfrågan. Allmänt taget torde lantdagsreformen och den allmänna rösträtten ha haft ganska motstridiga effekter för Arbetarförbundet: å ena sidan större möjligheter att påverka, å andra sidan mindre spelrum eftersom nationalitetsfrågan sammankopplades med borgerlig partipolitik. Där hade förbundet svårt att göra sig gällande eftersom det stämplades som nationellt opålitligt.

Trots att Socialdemokraterna beklagade sig över den svenska stadsbefolkningens solida småborgerlighet fungerade arbetarföreningarna i städerna i alla fall bäst genom att där fanns en viss industri och koncentrationer av arbetsfolk samt intellektuella krafter som kunde ge verksamheten riktning och kontinuitet. Föreningen i Helsingfors drog nytta av de studenter och unga intellektuella som, drivna av tidens intresse för sociala frågor och för folkbildningen, sökte sig till arbetarrörelsen i två vågor, i början av 1900-talet och under och efter storstrejken. Av dem förblev Filemon Tiderman, Runar C. Öhman och K. H. Wiik rörelsen trogna, där de spelade en central roll i förbundet som hade en kronisk brist på utbildat folk. I denna gruppering fanns många senare kända namn (Arvid Mörne,

Gunnar Castrén, Ivar Hörhammer, Ture Janson, Rolf Lagerborg). Deras organisatoriska insatser var kanske inte så viktiga men de betydde mycket för det intellektuella klimatet och arbetarrörelsens tidningar. Några få, såsom Karl H. Wiik, stannade kvar i partiet och gjorde en stor insats inom Arbetarförbundet. Den enda av dessa svenskspråkiga unga intellektuella socialdemokrater som blev kommunist var bibliotekarien Allan Wallenius.⁷³

De studenter som anslöt sig till Arbetarförbundet i samband med och efter storstrejken gjorde en synlig insats i

tidningen *Arbetaren* (1901–1907) och *Arbetet* (1908–1918). Den senare gavs, radikal och respektlös, ut av en liten grupp socialister i Åbo och nådde en osannolik nivå och popularitet. Om tidningen kan man säga som det har sagts om dess flitige Helsingforskorrespondent K. H. Wiik, att den var större än sin miljö och åstadkom osannolikt mycket. De unga marxisterna förde ett anfallskrig mot det finlandssvenska borgerskapet. Få stöttes av tidningens och dess kringvandrande agitatorers resebrev om de efterblivna förhållandena på landsbygden, men angreppen

Två framtidsbilder för arbetarnas ställning, till vänster under "herrarnas och storböndernas parti", Svenska folkpartiets, välde och till höger under arbetarnas eget parti. Propagandateckning för Socialdemokraterna från 1909.

Så här se det ut,

så länge de svenska arbetarna rösta med Svenska Folkpartiet, som är herrarnas och storböndernas parti.

Så här kommer det att se ut,

när alla arbetare inse sitt äget bästa och rösta med Socialdemokratiska partiet, som är arbetarnas äget parti.

på finlandssvenskarnas självgodhet i fråga om "vår urgamla kultur" ökade inte stödet för socialdemokratin. Likaså sparade man inte på orden i artiklar om hur de obemedlade lät sig drivas som får till valurnorna och om borgarnas småborgerligt konservativa livssyn.⁷⁴

Storstrejken 1905 och lantdagsreformen blev ett genombrott för socialdemokratin, som i det första enkammarlantdagsvalet med över 300 000 röster erövrade hela 80 av lantdagens 200 platser. Röstetalet visade att partiet fick röster också från andra yrkesgrupper än industriarbetarna. SDP hade blivit landsbygdsproletariatets parti. Medlemsantalet steg från 16 600 medlemmar till 45 000 1906. Arbetarförbundet höll sitt första representantmöte i juli 1906 med representanter för 26 föreningar. Förbundet ombildades till en sektion för de svenskspråkiga socialdemokraterna. Det fick en plats i partistyrelsen, fyra platser i partirådet och beviljades dessutom ett årligt anslag för verksamheten. Vid de två första enkammarlantdagsvalen fick de svenska socialdemokraterna två mandat.⁷⁵

Från 1907 drabbades socialdemokratin i allmänhet och Arbetarförbundet i synnerhet av en nedgång som höll i sig till världskrigets första år; de enda ljuspunkterna var tidningen *Arbetet* och ungdomsklubbarna. Nedgången berodde på det stärkta ryska greppet om samhället och SFP:s grepp om de svenskspråkiga. SFP var länge lantdagens mest konservativa parti, och representerades för det mesta av lantdagsmän rekryterade ur de traditionella högre sociala skikten och bildningsborgerskapet. De små och tämligen anspråkslösa arbetarföreningar som grundades 1906–1907 och 1916–1918 visade att

det fanns ett stöd för socialdemokratin bland de nyländska torparna, åboländska fiskarna och österbottniska småbönderna, men de hade svårt att upprätthålla verksamheten på egen hand och Arbetarförbundet kunde inte erbjuda ett effektivt stöd och en fast ledning. Resultatet var att många föreningar var inaktiva under längre eller kortare perioder. Föreningarna mötte också ett kompakt motstånd från myndigheter, arbetsgivare och SFP-anknutna föreningar. Man kan säga att Arbetarförbundet låstes i en kamp mot SFP:s hegemoni. Det var en kamp som förbundet inte kunde vinna och som tärde på dess resurser. Mot denna bakgrund måste förbundets sega bildningsinsatser i eftersatta sociala miljöer betecknas som imponerande.

Vid världskrigets utbrott förlamades arbetarrörelsen till en början, men snart ökade stödet för socialdemokratin och ledde till den sensationella valsegern 1916 då partiet vann en majoritet med 103 mandat. Det var första gången ett socialdemokratiskt parti vann majoritet vid valurnorna, men i de rådande krigsförhållandena kunde segern inte omsättas i praktisk politik, vilket gjorde partiets medlemmar frustrerade och bidrog till radikaliseringen. Det dröjde innan den ökande aktiviteten syntes på svenskt håll. Arbetarförbundet hade 1915 varit nere i 14 fungerande medlemsföreningar, men vid valet 1916 fick förbundet fyra lantdagsmän. Gamla föreningar återupplivades och nya grundades; i slutet av 1916 hade förbundet 34 medlemsföreningar.⁷⁶

Tabell 3. Finlands svenska arbetarförbunds medlemsföreningar.

År ningar	Antal föreningar/ Representerade före-
1906	26
1907	29
1909	17
1915	14
1916	34
1919	45

Anm. Tabellen upptar inte de finskspråkiga föreningarna som lämnade förbundet från 1907.

Källa: Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker* (1978), s. 45, 52, 76.

Tabellen över medlemsföreningarna (tabell 3) visar hur vacklande stödet för socialdemokratin var på svenskt håll. När de ekonomiska och politiska konjunkturen var ogynnsamma kunde gruppen bli nästan uttraderad. Å andra sidan hade den svenska socialdemokratin etablerat sig i det politiska landskapet med en styrka som de borgerliga inte förmådde rubba. Trots vissa svackor var stödet för socialdemokratin med beaktande av samhällsförändringarna geografiskt och socialt förvånansvärt stabilt.

SFP kunde å sin sida bygga på uppfattningen att partiet inte "egentligen" var ett parti utan en folkrörelse för att bevara svenskt kulturarv, svenskt språk och svensk bosättning i Finland. Med tanke på SFP:s starka stöd i val, dokumenterat i aktivt valdeltagande, var detta en uppfattning som omfattades av partiets anhängare. Självbilden fick ett starkt stöd genom fraktionerna och de anknutna borgerliga vänstergrupperingarna (Svenska vänstern, Arbetets Vänner och den konstitutionella arbetarrörelsen). I Österbotten hade fraktionerna till en början starkare stöd, medan de fristående samarbetande organi-

sationerna främst fanns i söder. På finskt håll var partigränserna striktare, vilket bäddade för skarpare motsättningar och mindre rörlighet över partigränserna.

INTERN EXIL OCH TRÅNGA RUM

Man kan säga att partikartan i Finland vid sekelskiftet 1900 uppvisade rester av några delvis lyckade mobiliseringsförsök. Finskhetsrörelsen hade räknat med att överklassen skulle förfinska sig och samla sig kring dess fanor. Så skedde också, kunde man säga, i imponerande utsträckning, men projektet misslyckades på några viktiga punkter. Man lyckades inte mobilisera viktiga delar av den svenska befolkningen och uppnådde inte den hegemoniställning man siktat på. Under språkpolitikens decennier bröt sig ungfinnarna i praktiken ut. Under klasspolitikens tid erövrade klasspartierna, Agrarerna och Socialdemokraterna betydande delar av partiets väljare.

Det svenska partiet befann sig i en motsvarande situation även om Svenska folkpartiet mobiliserade en betydligt större del av sitt potentiella stöd. Partiet stod dock mycket splittrat i allt utom språkpolitiken. Till detta bidrog också att en del av den svenska överklassen inom eller utanför partiet agerade på egen hand och med en egen agenda. Eliten hade länge styrt landet men fick nu uppleva att dess positioner raserades och dess makt krympte. Det gav upphov till frustrationer och självhävdelse.

Under ett drygt decennium mellan det misslyckade försöket att skapa ett liberalt parti 1881 och grundandet av Svenska partiet 1896 gick en stor del av den svenska eliten in för ett svenskt alternativ. Övergång-

en till finskheten minskade och många av de återstående liberalerna inordnade sig i "den svenska samlingsrörelsen" och sökte sig till Svenska partiet, som blev ett typiskt paraplyparti och i bygderna ett kommunparti. Den bygdesvenska majoriteten fick därmed ett starkt inslag av liberaler, som betonade Finlands karaktär av svensk och västerländsk rättsstat.

När en del av eliten slutligen seglade in i det svenska folkets vida famn framgick att detta folk höll på att försvinna genom utvandring, urbanisering och assimilering. Företeelsen var i och för sig inte ny, en del av Finlands adel hade försvunnit i det ryska folkhavet, liksom en mängd hantverkare och tjänstefolk. Skillnaden var att den transatlantiska utvandringen var mångdubbelt större och drabbade västra Finland. I Uleåborgs och Vasa län och kusttrakterna i sydväst röstade många med fötterna och fann en plats i skogsindustrin i norra Sverige eller på den amerikanska prärien.

Det finlandssvenska folket beredde eliten besvikelser. När eliten hade upptäckt folket, började detta försvinna till Amerika eller fabrikena. När den svenska jordens betydelse uppdagades, var folket redo att sälja den för en biljett till Amerika. När eliten kom underfund med att det inte var dess uppgift att påskynda den svenska allmogens förfinskning, började folket förfinska sig självt i oroande takt. När dialekterna godtogs som ett genuint svenskt språk, upphörde allmogen att tala dialekt, åtminstone med utomstående.

Ett annat slag av minskning var den svenska arbetarbefolkningens försvinnande. Eftersom städerna låg vid kusten kom urbaniseringen i gång något tidigare bland de svenskspråkiga. De tidiga

inflyttarna hade därmed och tack vare sitt svenska språk en lättare väg till den lägre medelklassen. Inom den egentliga arbetarklassen som uppstod med industrialiseringen ledde en inflyttning till Helsingfors ofta via tvåspråkighet till förfinskning; utflyttarnas arbetsplatser besattes ofta med finnar. Emigrationen och urbaniseringen drabbade alltså den svenskspråkiga befolkningen på två sätt. Finskspråkiga arbetare, drängar och pigor hade traditionellt flyttat till kusttrakterna och försvenskats. Flyttningen fortsatte – ibland förstärkt av arbetsgivarnas rekrytering av billigare finsk arbetskraft – men de inflyttade finnarna assimilerades inte längre i samma omfattning med den svenska folkgruppen. Emigrationen och urbaniseringen ledde också till att en del av jorden övergick till inflyttarna. Diskussionen om "den svenska jorden" var intensiv och speglade en uppfattning om att jorden primärt tillhörde "den svenska folkstammen", inte enskilda bönder. Invandringen hade också emotionella verkningar då traditionella bondmiljöer kring städerna började urbaniseras.

Upplevelsen att åtminstone relativt drabbas av demografiska förluster var tung, i synnerhet då den kombinerades med maktförluster. Adeln var nästan helt svensk och räknade bara en handfull finsksinnade bland sina medlemmar. De sista nobiliseringarna skedde 1904, men ministerstatssekreteraren August Langhoff, apotekarson från Heinola, upphöjdes som den siste i friherrligt stånd 1912. Ståndet krympte relativt sett, förlorade sin särställning och det mesta av sina privilegier.⁷⁷

Det avgörande slaget mot både adeln och de svenskspråkigas kollektiva makt-

ställning kom med lantdagsreformen 1906. Konkurrensen om statstjänsterna blev ett utdraget kapitel, men allmänt taget förlorade de svenskspråkiga positioner som en följd av att de höll fast vid den konstitutionella linjen och sålunda blev avsatta. I svenska ögon tedde det sig som om en krympande svensk ämbetsmannakår stod ensam mot Ryssland och (gammal)finnarna.

Genom finskans frammarsch var de finskspråkiga böckerna, tidningarna, skolorna och studenterna snart flera än de svenskspråkiga. Finnarna erövrade allt större delar av tidigare nästan helt svenskspråkiga domäner. I takt med förlusterna på det nationella planet blev närmiljöerna viktigare: Svenskfinland, regionerna och landskapen samt hembygden. Koncentrationen på närmiljöerna kunde vara bakåtblickande och dokumenterande som hembygdsrörelsen eller framåtblickande, nyskapande och performativ som Brage.

Om den svenskspråkiga över- och medelklassen hemsöktes av pessimism och katastrofstämningar var stämningarna annorlunda bland den svenska allmogen. A. O. Freudenthals anhängare, "landsmålingarna", kan betraktas som en första större och "folkligare" mobiliseringsvåg. Den följdes av något som nästan kunde kallas en massanslutning av besvikna och hemlösa liberaler till Svenska partiet. Som en reaktion på denna förskjutning, lantdagsreformen och den finska frammarschen uppstod en ny mobiliseringsvåg. Också den blev emellertid i ett avseende en besvikelse för den gamla eliten. Den nya mobiliseringen skedde på en folklig grund och i finlandssvenska tecken. Den nya svenskheten var bygdesvensk, inriktad på Svenskfinland och

folklig kultur, svensknationell, demokratisk och borgerlig – allt sådant som inte stod eliten nära. Också i detta avseende föreföll folket att ta avstånd från det ledarskap som eliten såg sig kallad att utöva över landet i dess helhet.

Opinionsutvecklingen är å ena sidan lätt att förstå. Äldre, adliga och etablerade förlorade inte bara makt och inflytande, utan också en allmänt privilegierad ledande ställning. Andra grupper, unga och personer som stått utanför ståndindelningen hade vunnit jämlikhet och rösträtt. Den yngre generationen såg på goda grunder inte lantdagsreformen som en förlust – den gav ju dem rösträtt. De unga rekryterades från bredare lager och efterlyste en radikalisering av SFP:s politik. Deras mobiliseringsvåg omfattade också en utbyggnad av föreningsväsendet, men i detta skede var det sällan fråga om att dela existerande föreningar utan om att grunda från början enspråkigt svenska föreningar, vilkas medlemmar rekryterades ur lägre sociala skikt. Ungdomsföreningspionjären Johannes Klockars bekantade sig i inledningsskedet med de finska ungdomsföreningarna, men blickade därefter åt andra håll. Symbolen för denna folklig-demokratiska mobilisering var föreningen Brage. Man kan säga att dess fartfyllda folkdanser i folkdräkt till folkmusik också var en politiskt betydelsefull motpol till överklassens dystra anleten, ansträngt blaserade och sofistikerade uppträdande i en självvald intern exil.

Hos många svenskspråkiga framkallade situationen en ny aktivitet. Decennierna före första världskriget var en tid av intensiv mobilisering och inre kolonisering på svenskspråkigt håll med ett allt starkare inslag av bygdesvenskhet. Dessa

grupper var benägna att acceptera systemet och sträva efter effektivisering, reformer och mobilisering. Hit kan man räkna insatser för att lindra emigrationens skadeverkningar och förse svenska obesuttna med jord.

Det trånga rummet

Merete Mazzarella har studerat den finlandssvenska litteraturen och den inställning till omvärlden den ger uttryck för. Hon benämner den "det trånga rummet". Det skapas av en uppsättning klaustrofobiska relationer till omvärlden. En beståndsdel är de för hela folket gemensamma betryckande upplevelserna av det fattiga, kalla och perifera Finland under ett ökande ryskt tryck. En annan är de specifika finlandssvenska upplevelserna av utanförskap och inåtvändhet samt upptagenhet med sin identitet. De har sin grund i negativa upplevelser av samhällsutvecklingen: fiendskap från finnar och ryssar, likgiltighet från (riks)svenskar. Dit hör också den nedslående upplevelsen av att den egna gruppen krympte och marginaliserades. För överklassen tillkom en relativt sluten privilegierad grupps känsla av förlorade positioner, allt detta skildrat med klarsynthet och pessimism. Metaforen att de svenskspråkiga i Finland satt på ett smältande isflak föddes just ur dessa stämningar.⁷⁸

Det trånga rummet är närmast att betrakta som ett litterärt och psykologiskt begrepp, något på individnivå. Man kan diskutera om det också finns en motsvarande socialpsykologisk upplevelse, d.v.s. en upplevelse av verkligheten som i likartade former omfattades av större grupper. Så mycket kan man väl i alla fall säga att

det politiska och kulturella klimat som mötte borgerliga finlandssvenskar inte utmärktes av drag som var ägnade att väcka tillit och framtidshopp. Också på grupp-nivå fanns många skäl att se pessimistiskt på framtiden.

Finskhetsrörelsen avancerade, men i 1910-talets genompolitiserade klimat skilde den sig i många avseenden från den som bars upp av 1840- och 1850-talens idealistiska ungdom. Bland en del besviktliga liberaler och frustrerade svensksinnade gav detta upphov till något som kunde kallas inre exil. En litterär uttrycksform var dagdrivarförfattarna som avvisade samhällsengagemang. Redan ett par decennier tidigare föregicks den av enstaka fall av en mörk förtvivlan om Finlands framtid som framkallade möjligheten av en faktisk exil som en sista utväg. Denna gång var det inte fråga om en mer eller mindre påtvingad exil som i fallen A. I. Arwidsson och A. E. Nordenskiöld, utan om en utvandring ur förhållanden som föreföll att inte erbjuda ens ett drägligt minimum.

Flykten till det förflutna

Michel Ekmans undersökning av svenskt och finskt hos några finlandssvenska författare visar på några delvis gemensamma drag som tyder på att 1900-talets första decennier innebar ett slags kris som utlöste en identitetsdryftning med civilisationskritiska och bakåtblickande drag. Det är svårt att från några författare generalisera till en hel folkgrupps attityder och det är heller inte min mening. Vikingaromantik, oförändrade bydyller och folktradition lyfts fram som ideal hotade av den moderna tidens frammarsch. Hoten kom-

mer från stadslivet, lönearbete inom industri, finsk invandring och modern populärkultur.

Det sämsta skälet att bli historiker är att man vantrivs i sin samtid. Den som gör det har redan låst sig vid två axiom som inte bådar gott för forskningsresultaten: att allt var bättre förr och att man på något sätt kan nå eller uppnå kontakt med denna guldålder genom sin forskning. Det är påfallande att många svensksinnade visade en närmast misantropisk benägenhet att vända den moderna tiden, samtidens människor, staden, rent av vilka förändringar som helst ryggen. Man anar en rädsla och ovilja mot den nya tiden som resulterar i en flykt till en tid då livet var enklare.

Arvid Mörne sökte sig till vikingatiden och varjagarvet, Jakob Tegengren till ett konfliktlöst jordbrukssamhälle där man slår vakt om blodets renhet och där alla förändringar – utom folkhögskolan – är av ondo och allt finskt något främmande; svenskan har blivit en konstituerande del av en traditionell livsstil. Jarl Hemmer sökte sig till den patriarkaliska gemenskapen i bysamhällen, som måste sökas i ständigt mera isolerade byar för att komma undan det storsamhälle som finskheten representerar.

Till och med naturvetaren, kosmopoliten och flanören Guss Mattsson visar sig överraskande som en exponent för en av

honom själv i kåserierna skapad borgerlig småstad, där de som inte passar in förlöjligas. Också Sigrid Backmans arbetarklass- och inbördeskrigsskildringar lyckas skildra miljöerna som en nästan helsvensk liten gemenskap.

Ekman betraktar det avståndstagan-
de i olika former från det finska som kännetecknar dessa författare, som hade ringa kontakt med finskspråkiga, som ett uttryck för beröringsångest. Det ironiska är att de tre författare i hans urval som växte upp och vistades i finska miljöer och inte gärna kunde dela denna ångest också hade svårt att anpassa sig till samtiden och reagerade med en utanförstående och/eller nostalgisk hållning. Bertel Gripenberg delade den finländska högerns besvikelse över att den vita segern i inbördeskriget 1918 och de svenskas insatser för fosterlandet resulterade i Ståhlbergs, medelmåttornas och centerkrafternas republik med dess sva-

Arvid Mörne framstod med sitt nationella och sociala patos som svenskbygdens skald framom andra. I romanen *Den svenska jorden* från 1915 framställs det nyländska kustlandskapet och allmogen i ett mytologiskt skimmer.

ga regeringar och egalitärt nivellerande demokratism. Elmer Diktonius, som ofta betecknade sig själv som finne, blev på ett litet ironiskt sätt som stadsbo, vänsterförfattare och finlandssvensk intellektuell en lika utanförstående figur som finnarna i svenska miljöer hos de mera bygdesvenska författarna. Rabbe Enckell slutligen kommunicerar knappast alls med sin finska omgivning.

Michel Ekman tar upp en tråd från Sven Willner då han konstaterar att författarna sist och slutligen var ganska litet påverkade av den svenska samlingsrörelsen.⁷⁹ Det gäller i viss mån också historikerna även om den starka etatistiska, statsinriktade traditionen hindrade att historien delades upp på samma sätt som litteraturen. Svenska och finska historiker i Finland skrev om samma stat, och historikerna gjorde ståndsindelningen till en gräns mellan arbetsområden. Det är ingen tillfällighet att adelns och borgerskapets historia skrevs av svenskspråkiga historiker, präste- och bondeståndens av finskspråkiga. De svenskspråkiga historikerna utvecklade aldrig den finlandssvenska historiesyn som ibland efterlystes eller förverkligade den snarare i form av ett kritiskt uppdrag inriktat på att skjuta ned alltför högtflygande storsvenska och äktfinska visioner. Det resulterade i ett tvåfrontskrig mot rikssvenskar, som inte förstod finländska särdrag, men också mot finska historiker som inte såg något annat än finska särdrag och teleologiskt såg ett "färdigt" Finland långt tillbaka i tiden och redan då på väg mot en finsk nationalstat. Historikernas motsvarighet till författarnas bakåtblickande var medeltidsforskningen: en odelad västkyrka och ett hierarkiskt samhälle med en stark adel

och ett fritt bondestånd representerade en välkommen distans till de företeelser i samtiden som författarna förträngde.

Insnävningen på Svenskfinland och inriktningen på hembygd, gammal folkkultur och släktforskning var delvis en reaktion på finskhetens frammarsch, men bidrog samtidigt till att isolera de svenskspråkiga från resten av landet, en orientering som ytterligare stärktes om ifrågavarande släkter eller individer hade kontakter med Sverige. Ett exempel är språkforskaren Oskar Hultman som växte upp i en svensk borgerlig miljö i Ekenäs, regelbundet besökte släktingar i Sverige, studerade i Uppsala och hade en hög uppfattning om svensk kultur. För honom var Sverige ett andra hemland, kanske rent av ett andligt hemland som stod honom närmare än det finska Finland.⁸⁰

Rasteorier

Diskussionen om ras och rasism är svåranalyserad, bl.a. för att det är svårt att närma sig ämnet utan påverkan från 1900-talets rasläror, koncentrationsläger och gaskammare. Under 1800-talet avsåg samtiden ofta med "ras" något annat än ett biologiskt begrepp, snarare "stereotyp", "kultur", "folkkaraktär", "folk", "nation" eller andra kulturellt definierade begrepp. Frågan komplicerades av att dessa kulturella enheter med större eller mindre rätt betraktades som härstamningsgemenskaper. Ras, språk och nationalitet blandades ofta samman. En politisk roll spelade teorierna för de svenskspråkiga bland vilka forskare och studenter betonade sitt germanska ursprung och sin skandinaviska historia. Samtidigt lyfte man fram skillnaden mellan de individualistiska och aris-

"Folktypsbilder" tagna vid den finlandssvenska musikfesten i Helsingfors sommaren 1920 på uppdrag av Florinska kommissionen. Förutom fotografier samlade man in uppgifter om namn, hemort, föräldrar samt ögon- och hårfärg.

tokratiska germanerna och de kollektivt tänkande finnarna.

Det är viktigt att försöka skilja mellan ett biologiskt och ett kulturellt rasbegrepp. Förvirringen ökades av att raser klassificerades enligt olika och ytliga kriterier, av vilka en del inte med bästa vilja kunde betraktas som kännetecken på en biologisk grupp. Längd och hårfärg kunde till nöds betraktas som sådana, men inte byggnader, klädsel och seder. Skallmätningar gav rasforskningen ett bedrägligt sken av vetenskaplighet, men felkällorna var många och forskarna var inte särskilt noga med att använda representativa undersökningspopulationer – ibland drogs slutsatser för hela kontinenter utifrån små och förmodligen snedvridna urval.

Det biologiska synsättet betonade ärftlighet, rasegenskaper och rashierarkier. Varje individ hör till en ras – som i och för sig kan vara uppblandad med andra raser. Raserna ansågs ha rasegenskaper som var i det närmaste oföränderliga – återigen

med rasblandning som ett visst undantag. Rasblandningens potentiellt destruktiva effekter för rasens renhet neutraliserades emellertid av att raser och rasegenskaper placerade sig på en hierarkisk skala. De högre raserna och de bättre rasegenskaperna tenderade att segra, men oroväckande var att detta inte var säkert och kunde omkastas. Det biologiserande synsättet hade emellertid inslag som var främmande för darwinismen och den biologi den bekände sig till. Den gjorde raserna till ett slutet system eller ett ekvilibrium där de högre och lägre rasernas hierarki tenderade att återuppträda ifall den rubbades – bestämmelsen och förmågan att styra andra var i själva verket en av de högre rasernas rasegenskaper. Tanken är främmande för biologin, som inte heller känner "goda" eller "högre" och "lägre" ärftliga rasegenskaper", på sin höjd ändamålsenliga och anpassliga gener. I modern tid har biologer för det mesta avvisat hela rasbegreppet som oanvändbart och belastat, inte minst för att mänskligheten inte sönderfaller i de distinkta enheter (raser) som resonemangets förutsätter.

Om rastänkandet är dålig biologi, är det desto bättre lämpat som underlag för ideologier. Rasbegreppets oklarhet gör det tänjbart för ideologiska resonemang. I våra dagar ter sig rasforskningens popularitet som märklig just för att den framstår som en utpräglad pseudovetenskap som blandar element som redan samtidens skarpare hjärnor insåg vara oförenliga. Rasteorierna måste rimligen ha svarat mot ett behov, men det är svårt att bedöma detta utan att förirra sig i likartade kvasiresonemang som rasteorierna. Man kan dock anta att man grep till aprioriska teorier av detta slag då samhället förändrades

t.ex. genom ståndssamhällets upplösning och klassamhällets uppkomst. Rasegenskapernas påstådda konstans och hierarki gjorde livet enkelt för dem som hörde till de högre raserna; de befann sig alltid på toppen. Hierarkin eliminerade också behovet av politiska och ideologiska resonemang. Om egenskaper och hierarkier är aprioriska utgångspunkter behövs ingen diskussion utom om den naturliga arbetsfördelningen där raserna i blandade samhällen får de uppgifter som lämpar sig för dem. De högre leder, de lägre arbetar.

Den inställning som har kallats *Kulturträger* kan bygga på eller ha inslag av rastänkande, men är i själva verket anorlunda på en avgörande punkt. För rasteoretikerna är det rasen som är avgörande eftersom kulturen följer av rasegenskaperna, för kulturbärarna är det kulturen – ett resultat av en långvarig samhällelig inlärningsprocess och praxis. Kulturen följer inte av aprioriska rasegenskaper, utan av att levas och utövas av individer i samhället, den uppbärs och förfinas av kollektiv. Kulturen finns inte i generna utan i kulturens institutioner: lagböcker, nationallitteratur, språk och parlament. Kollektiven kan stå på olika utvecklingsnivåer, de kan låna kulturdrag samt stiga och sjunka på denna skala. För denna utveckling, där olika folk kan bidra, krävs tid och ett klimat som tillåter och uppmuntrar till de innovationer som för kulturen framåt.

En rasist och en *Kulturträger* kan låta förvillande lika, inklusive hierarkiska och nedlåtande inställningar till andra grupper, men de talar om helt olika saker. Det hindrar inte att det också på detta område finns "hybridisering"; det gemensamma kan vara hierarkierna. En *Kulturträger* som betonar ärftlighet, den egna

gruppens företrädare och kulturbyggande förmåga kan komma nära en rasteoretiker, medan det motsatta inte är vanligt på grund av rasteoriernas aprioriska och slutna karaktär. Man kan och bör naturligtvis ställa frågan om det spelar någon roll om en grupp som står på en "lägre" nivå har hamnat där och förblir där av biologiska eller kulturella orsaker. Där finns emellertid en avgörande skillnad just i att kulturteorin innefattar ständig rörelse och förändring; grupper och folk kan avancera och deklinera. Kulturteorier innefattar ofta teorier om uppgång och fall eller en budkavle som går från folk till folk. Skillnaden mellan teorierna kunde jämföras med teorier om det öppna och det slutna samhället.

En speciell form av kulturbärarsynsätt är en konservatism som anser att kulturen nått en höjdpunkt och perfektion. Synsättet får experiment, ändringar i maktförhållanden, nya gruppers framträdande och kulturella innovationer att framstå som hot mot både samhällsordningen och kulturen. Det är fråga om en ganska konventionell konservatism, men också den kan ofta använda hierarkier och värderingar som delvis låter som om de var rasteoretiskt underbyggda.

Rashygienen och dess inriktning på befolkningspolitik spreds i Europa på 1910-talet och intensifierades i Finland som en följd av inbördeskriget. Bland annat ville man motverka emigration och sjunkande nativitet. Särskilt riktade man in sig på städernas och industrialiseringens skadliga inflytande, som tolkades som tecken på degenerering. Den första internationella eugenikkonferensen hölls i London 1912 och följdes upp av andra. Deltagandet från Norden var synligt. Föränta staterna och de nordiska länderna hade hunnit längst i att tillämpa de nya lärorna. I Berlin grundades 1905 Internationale Gesellschaft für Rassenhygienie. Den ledande rashygienikern Harry Federley studerade 1910–1911 i Jena och därefter två år i Uppsala och ett halvår 1928. Kontakterna på rashygienens område var lika livliga som inom nordisk filologi. År 1921 tog Sverige ett stort steg genom att grunda världens första med statsstöd underhållna rasbiologiska institut. Särskilt Federley hade nära kontakter med institutet. Det fanns många kontaktpunkter och likheter mellan rashygienen i Sverige och Finland. Den främsta skillnaden var att verksamheten i Finland leddes av de privata organisationerna Florinska kommissionen och Folkhälsan. Forskningen koncentrerade sig inte heller enbart på profylaktisk medicin. Federley och Rasbiologiska institutets blivande ledare Herman Lundborg planerade 1919 ett samnordiskt projekt för att kartlägga den germanska rasen i Norden. I Danmark fanns sedan 1904 en med statsstöd verkande rasbiologisk kommitté. Den första nordiska raskonferensen hölls i Uppsala 1925 och där grundades Nordiska antropologförbundet.⁸¹

Svensk och finsk ras

Som ovan framgått i olika sammanhang var *Kulturträger*-perspektiv vanliga i diskussionen om fennomani, nordism och svekomani. Explicita rasresonemang förekom sporadiskt, men blev vanliga på 1910-talet. De olika hierarkiska synsätten förekom bland de svenskspråkiga studenterna i Helsingfors. Deras skrift *Svenskt i Finland* (1914) brukar ses som ett genombrott för rastänkandet, men de flesta bidragen var i detta avseende ganska konventionella demografiska och regionala studier. Studentledaren Artur Eklund lämnade dock ingen tvekan om vad germansk ras och svenskarnas insatser byggde på:

Den svenska odlingens stora och grundläggande betydelse för Finland, den styrka, varmed densamma danat och genomsyrat hela vårt samhälle, den raka, spänstiga resning, som gjort den till landets ryggrad kulturellt och politiskt – allt detta är en yttring av de germanska rasegenskaperna. Vi måste hålla på detta för att finna den sista fasta grundvalen för den finländsk-svenska kulturbyggnaden och den starkaste positionen för vårt självförvar.⁸²

Eklund framhöll att de svenskspråkiga som anslöt sig till Snellmans väckelse endast ansåg att de gjorde sin plikt. Det föll dem inte in att de skulle ha varit otrogna mot någon idé, tvärtom drevs de av riderlighet. Finskheten blev en ledande idé eftersom svenskheten inte erkändes som en sådan; svenskan skulle falla som ett rotlöst träd. Hela svenskhetsrörelsen visade dock ”en utpräglad raskänsla”, ”ett tydligt medvetande om den djupa, grundväsentliga skillnaden mellan de båda folk-elementen i vårt land”. Rasblandning hade förekommit i rätt stor utsträckning i

Finland, men i vida högre grad bland den finskspråkiga allmogen, som var starkt blandad, medan den svenska enligt Eklund var i det närmaste rasren:

[...] germanerna äro från begynnelsen ett krigarfolk med de instinkter och dygder ett sådant äger; finnarna däremot ha icke varit krigare på egen hand, utan endast under svensk ledning, de ha aldrig haft någon hjälteålder, ha inga bragdrika minnen i sin litteratur.

En orsak till att språkstriden i Finland blev så hetsig var de svenska "överlöparna". Eklund påpekade att finlandssvenskarnas roll som nationens ledande kraft och ryggrad framgick av att Snellman och Yrjö-Koskinen var svenskar, liksom hela det gammalfinska partiets ledning. Socialismens ringa stöd ådagalade "den sunda klarhet och den stolta självkänsla, som av ålder varit germanens adelsmärke", medan finnarna i sällspord grad hemfallit åt massuggestion.⁸³

Skillnaderna mellan svensk och finsk ras behandlades av rasforskaren Rolf Nordenstreng (1878–1964), som efter sin kandidatexamen i Helsingfors flyttade till Uppsala, där han avlade licentiatexamen 1905 och blev svensk medborgare. Han gav ut flera arbeten om rasfrågor, bl.a. *Finnarna som ras, folk och kulturbärare* (1923) där han försökte sammanfatta skillnaderna mellan finsk och svensk ras i Finland: "Finnen är drömmare, fantast, inåtvänd, grubblare, skådare; han är sällan nyttosynt, driftig, företagsam och rådsnar."⁸⁴

Talet om rasskillnader och särskilt betonandet av rasskillnaderna mellan svenskar och finnar väckte stor förbittering på finskt håll. E. N. Setälä konstaterade

att Finlands befolkning var av blandat ursprung och att allt tal om "svensk" och "finsk" ras byggde på okunnighet. J. J. Mikkola instämde och kritiserade den fanatiska germanismen (*yltiögermanismi*). Allan Serlachius förnekade å sin sida förekomsten av rasolikheter i Finland – Anttilas ras förblev oförändrad även om han bytte namn till Antell. Några år senare utkom emellertid den tidigare nämnda *Svenskt i Finland*, där några bidrag präglades av en rå germanism. Det hjälpte inte att Hornborg påpekade att rasgrupperna hade blandats med varandra och att P. O. von Törne lyfte fram språket som den avgörande faktorn för nationaliteten.⁸⁵

Vid den här tidpunkten hade diskussionen om finnarnas rastillhörighet redan pågått i nästan ett sekel. Den tyske antropologen Friedrich Blumenthal i Göttingen hade, efter studiet av några skallar, kommit fram till att finnarerna var mongoler. Det var den första seriösa rasteorin om finnarerna, vilket bidrog till att mongolteorin accepterades i den tyskspråkiga världen. Finnarna framställdes sällan som en egen rasgrupp, utan som en del av den turanska språkfamiljen. M. A. Castrén ställde sig bakom teorin, som vann en oväntad uppmärksamhet och relevans efter fransk-tyska kriget 1870–1871 då fransmännen gjorde gällande att preussarna hörde till eller blandat sig med den finska rasen.

Stödet för mongolteorin försvagades kontinuerligt, och i den del av det stora finska lexikonet *Tietosanakirja* som utkom samma år som Finland förklarade sig självständigt skrev den unge läkaren och rasforskaren Yrjö Kajava om finnarerna ("Suomalaiset") utan att ens nämna mongolteorin. Kajava konstaterade att

medellängd och skallindex bildade ett kontinuum från väst till öst. I väst uppvisade de svenskspråkiga likheter med rikssvenskarna och de finskspråkiga i väst med finskspråkiga. Skillnaderna inom landet var relativt små och pekade snarast på en nord-sydlig skiljelinje genom landet. I väst bodde en relativt "ren" germansk befolkning och en germansk-finsk blandras. I *Europas människoraser och folkslag* (1929) introducerade Nordenstreng begreppet östbaltisk ras, dit också finnarna hörde.⁸⁶

I kampen om den kulturella hegemonin i Finland uppstod ett "triangelndrama" där de enligt egen mening "kulturskapande" skandinaverna respektive ryssarna försökte hävda ett kulturellt ledarskap över finnarna, som ansågs sakna statsbyggande förmåga och högre kultur. Det var knappast överraskande att konstellationen återkom i den ryska rasdiskussionen. Uppfattningen om finnarnas brist på kulturskapande förmåga påverkades av att de enda finnar de flesta bildade ryssar sett i levande livet var "tjuhontserna" (också "veikka", "maimist") på Petersburgs torg. De ingermanländska, karelska, finska och estniska smörhandlarna, kuskarna, arbetarna och tjänarinnorna framställdes vanligen som primitiva, smutsiga, lata och komiska; framför allt som Pusjkins "naturens svärsöner". Konfrontationen med det välfungerande "svenska" samhället i storfurstendömet blev därmed något av en chock för de få ryssar som besökte Finland.

Forskarna vid vetenskapsakademien i Petersburg, inklusive finländarna A. J. Sjögren och M. A. Castrén, hade i mitten av 1800-talet bidragit till uppfattningen om finnarnas östliga ursprung. I motsats till den svenska bilden av erövring och

svärdsmission betonade den ryska forskningen att de finsk-ugriska folken hörde till norra Rysslands urfolk och var med om att kalla varjagerna. Bilden av finnarna i ryska framställningar är förbluffande lik den svenska bilden: finnarna var passiva och bättre kända för trolldom än för hjältemod, medan akademikern K. E. von Baer ansåg att *Kalevala* och historien visade att finnarna var godmodiga och inte benägna för erövringar. Skillnaden var snarast att skandinaverna framhävde sin krigiska historia som hade gått ut över finnarna, medan ryska forskare framhävde att den ryska staten inte byggde på våld, krig eller erövring. N. M. Karamzin framställde finnarna snarast som jämlika bundsförvanter till slaverna. De slavofila historikerna hävdade att Ryssland aldrig erövrat Finland, eftersom de kringspridda finska stammarna inte levde ett historiskt liv; Ryssland hade fört krig mot Sverige och finnarna hade dragit nytta av att komma under ryskt välde. Det stora riket hade kunnat bevilja dem full "etnografisk självständighet" och främjat deras språk utan att försöka assimilera dem. Ryssarna hade uppträtt som deras enda skydd mot västliga förtryckare.⁸⁷

Rasteorierna nådde också Ryssland, men i former som stod långt ifrån naturvetenskapen. Viktigare var frågan om den ryska själen och ett kulturhistoriskt typerspektiv. Vissa grupper, såsom finnarna, bildade aldrig en sådan typ utan förblev "etnologiskt material" för en kulturskapande ras. Från mitten av 1800-talet blev rasteorier vanligare och med dem uppfattningen om finnarnas mongoliska ursprung.⁸⁸

För det mångnationella Ryssland lämpade sig en egentlig raslära inte som na-

tionell ideologi. Hur skulle Ryssland, som i flera sekler stått under mongolväldet, samtidigt kunna omfatta tanken om mongolerna som en lägre ras och vulgär-darwinismens argument om den starkares rätt? När den allmänna opinionen i Ryssland fick större inflytande och nationalistiska drag riktades antagonismen mot den svenskspråkiga överklassen i Finland. Ryssarna vände udden mot de västliga institutioner som rotfäst sig i Finland från 1860-talet framåt: laglydighet och lagens skydd, personlig frihet, sociala förhållanden och folkbildning. Ryssarna upptäckte att finnen inte avsåg att bli förryskad och att han dessutom uppvisat en statsbyggande förmåga som han uppgetts sakna. Resultatet blev att den ryska opinionen splittrades i liberal acceptans och konservativ motvilja och aggression. Under autonomins sista år spreds xenofobiska rasläror med tyskt och svenskt ursprung till Finland och lade grunden för en finländsk överlägenhetskänsla. Systerbäck blev en gräns mellan öst och väst. När den hyllade finska "hjaltebonden" stod vakt i öster tillägnade han sig tankegångar som i decennier använts mot honom själv och tillämpade dem på ryssarna. Som Västerlandets förpost hade han åtminstone i någon utsträckning gått över till den pangermanska sidan.⁸⁹

I Finland slog rasteorierna trots allt aldrig riktigt igenom. Det var alltför uppenbart att befolkningen var blandad, och dessutom bildade den inte två distinkta grupper. Det fanns en gradient från väst till öst, men den sammanföll inte med språkgränser. I västra Finland uppvisade finsk- och svenskspråkiga drag som tydde på antropologisk likhet, medan både svensk- och finskspråkiga skilde sig från

karelare och andra östfinnar. Många förhöll sig skeptiskt till rasteorierna, som också var ett tacksamt mål för skämt och ironi. En anekdot som tillskrevs en medlem av släkten Kihlman redogjorde för rasfrågan i Finland för en utlänning: "Ni förstår, jag har en bror som är viking och en som är mongol. Själv har jag ännu inte bestämt mig."

Dagdriveri och aktivism

Ett sätt att dra sig undan en vardag som kändes tryckande eller motbjudande var att dölja sig i fantasins värld eller i storstadens anonyma människomyller. Den författargeneration som under storfurstendömets sista decennium ägnade sig åt att försöka skildra den moderna storstaden brukar kallas "dagdrivarna" och gjorde flanerandet till forskningsexpeditioner. De hade sina motsvarigheter i andra länder och kunde behöva det eftersom Helsingfors ännu inte kunnat besluta sig för om staden var en stor småstad eller en liten storstad.

Man kan bara spekulera i huruvida de svenskspråkiga kände en speciell pietet eller ett särskilt ansvar inför det förflutna. En annan tanke som ligger nära till hands är den starka nostalgi och eskapism som kommer till synes i finlandssvensk offentlighet under decennierna före första världskriget. Den kommer ännu tidigare till synes i litteraturen, men den kan betecknas som märkligt tudelad. En del av författarna sökte sig bort från det trånga rummet Finland till de europeiska metropolernas breda boulevarder. Andra sökte sig från de bredare vyer Helsingfors kunde bjuda till en föreställd värld av vikingar och det gamla bysamhällets stillastå-

ende och harmoniska förindustriella och förfennomanska värld.

Många av dagdrivarna tillhörde den samling av begåvade volontäramanuser som tillbringade sin förmiddag med att läsa böcker på Universitetsbiblioteket och sin eftermiddag med att diskutera dem på Fazers kafé. För dem var senaste europeiska nytt ett skydd mot en vardag full av trista lokala nyheter. Det var också ett sätt att vända denna vardag ryggen, ett annat var att odla finess och ironi, bl.a. att som Olaf Homén, Emil Hasselblatt och Henning Söderhjelm skriva Finlands första detektivroman, *Herr Corpwioth, mästerdetektiv*, som utspelades i biblioteket med lätt identifierade kolleger som huvudpersoner. När en av volontärerna över lånedisken gjorde sig lustig över den unge latinprofessorn, senare statsministern och universitetsrektorn Edvin Linkomies, som nyligen förfinskat namnet Flink, svarade denne förebrående "Nu skall Magistern inte försöka vara kvick." Svaret kom blixtnabbt: "Det är bättre att försöka vara kvick än att inte vilja vara flink."

Ironi var ganska främmande inom den finsksinnade delen av den bildade klassen som i sin fosterländska, sedliga och ofta religiösa idealism tog livet på stort allvar; de svenskspråkiga var benägna att se de svenskspråkiga som lättsinniga eller frivola. Flanerande, dekadens och dag-

driveri svarade inte heller mot den protestantiska etikens krav. Ironin, ofta ur ett överklassperspektiv, förefaller att vara en inställning skapad av en känsla av utanförskap både i förhållande till det finska Finland och till Sverige. I den mån man kan generalisera i dylika frågor finns det också skäl att beakta att de finsksinnade ofta härstammade från prästsläkter, medan de svensksinnade och liberalerna tenderade att ha rötter i mera sekulariserade och pragmatiska utövare av handel, industri och stadsnäringar.⁹⁰ Ironi avspeglade en viss ambivalens eller paradox ifråga om den egna gruppen. Å ena sidan ansågs de svenskspråkiga stå för en optimistisk och företagsam livsinställning, å andra sidan upplevde man att de var en krympande grupp, vars öde var att duka under för de livskraftigare "skogsfinnarna".⁹¹

Bibliotekarien, författaren och filosofie doktorn Henning Söderhjelm (1888–1967) representerade dagdrivargenerationens urbana finlandssvenskhet. Fotografi från miljön på universitetsbiblioteket 1913.

I *Rytm och rim* (1899) tolkade Arvid Mörne den bittra inställningen hos finlandssvensken som är medveten om att han offrar sina krafter för ett land där han är önskad. I dikten framträder också en yverboren känsla av att finlandssvensken är en mera hängiven patriot än den som talar majoritetens modersmål och att han som medveten om sin undergång ska ge finnen exemplet att utan rädsla se faran i vitögat:

Din tid går ut. Hvad mer! Den slagna
skara

Som bär mot undergång ditt standar,
Skall minnas, vad din sång för Norden
var,

Och stupa för att detta land försvara.

Språket har här med Per Olov Barcks ord tilldelats rollen av den "nationella motståndsandans symboliska budbärare". Det idealiserade vikingalynnet får ensamt axla bördan att försvara Finlands frihet.⁹²

Den aktivism som bl.a. Mörne lade i dagen hade inte mycket gemensamt med dagdrivarna och kretsen kring tidskriften *Euterpe*, som präglades av "lyxkultur och sorglös livsglädje", uppslupna fester och franska litterära tidskrifter. Poesin, särskilt företrädd av Bertel Gripenberg, var mera polerad och skriven i poetiskt briljerande form.⁹³

Kring 1910 korsades många riktningar inom den svenskspråkiga offentligheten. Guss Mattsson konstaterade i en ledare i första numret av *Argus* 1908:

Det är särskilt oss svensktalande finnar en helig plikt att i detta hänseende fylla vår mission både inåt och utåt. Att dådlöst, att kritiskt, men lättjefullt se tiden an, låta allt rulla förbi och icke själv leva odlarens rastlösa liv, det är för oss svenskfinnar detsam-

ma som försumpning och försvinnande. Spela vi icke positivt in även där vår minoritetsställning gör oss politiskt tillbakasatta, så är vår saga snart all.

Deklarationen kan läsas som en kultursvensk markering och som sådan kom den att utgöra en ledstjärna för tidskriften. I sitt tidssammanhang är texten emellertid minst lika mycket en protest mot dagdriveri och mot den defeatism som lantdagsreformen med dess för svenskheten starkt försvagade positioner förde med sig – låt vara att författaren också sade sig vara trött på de stormar som gått över landet. Hans avsikt var att den nya tidskriften skulle utnyttja sin gränsposition:

I den andliga dubbelexistens de finska kuster-
ternas lilla stam sålunda måste föra – skandinavis-
k till språk, finsk till kynnet – ligger
i någras ögon en svaghet eller en absurditet. [...] Såsom rikssvenska epigoner ha vi
föga att förrätta, såsom svensktalande finnar
med modersmålets rykt för ögonen befolka
vi ett eget land på odlingsens världskarta.⁹⁴

Socialisten Allan Wallenius kritiserade i en recension av Henning Söderhjelm *Gränsmarksluft* de svenskspråkiga författarna för att de i alltför hög grad var bundna vid den akademiska huvudstadsmiljön.⁹⁵ Henning Söderhjelm artikel "De unga" i *Argus* 1910 blev något av ett manifest för flänörgenerationen i Helsingfors. Samma år debuterade Henrik Hildén, Ture Janson och Runar Schildt. Söderhjelm konstaterade att "de gamlas" klagomål över ungdomens brister inte var något nytt, men denna gång klagade de med rätta över ungdomens liknöjdhet, lojhet, kritiskhet och pessimism. Han ansåg att omdömet delvis var riktigt och tog sin utgångspunkt i åttiotialismens rea-

lism och naturalism. Dess öde hade varit att förvandlas till reformförslag som togs om hand av yrkespolitiker och bearbetades i byråkratins kommittéer och utskott. Pessimismen dominerade, inga nya ideal framträdde och de gamla gick i kvav under ofärdsåren. I motsats till finnarna hade ungdomen inget mål, bara en försvarskamp präglad av okunnighet om det finska, som framställdes som en fiende. Uppfattningen att man befann sig mellan "puukkon och nagajkan" var emellertid synvilliga och inbillning. Man såg inte det stora och berättigade i att ett helt folk arbetade sig fram mot bildning och kultur. Genom samarbete mellan språkgrupperna kunde man avskaffa de svenskspråkiga känsla av att vistas i fiendeland.

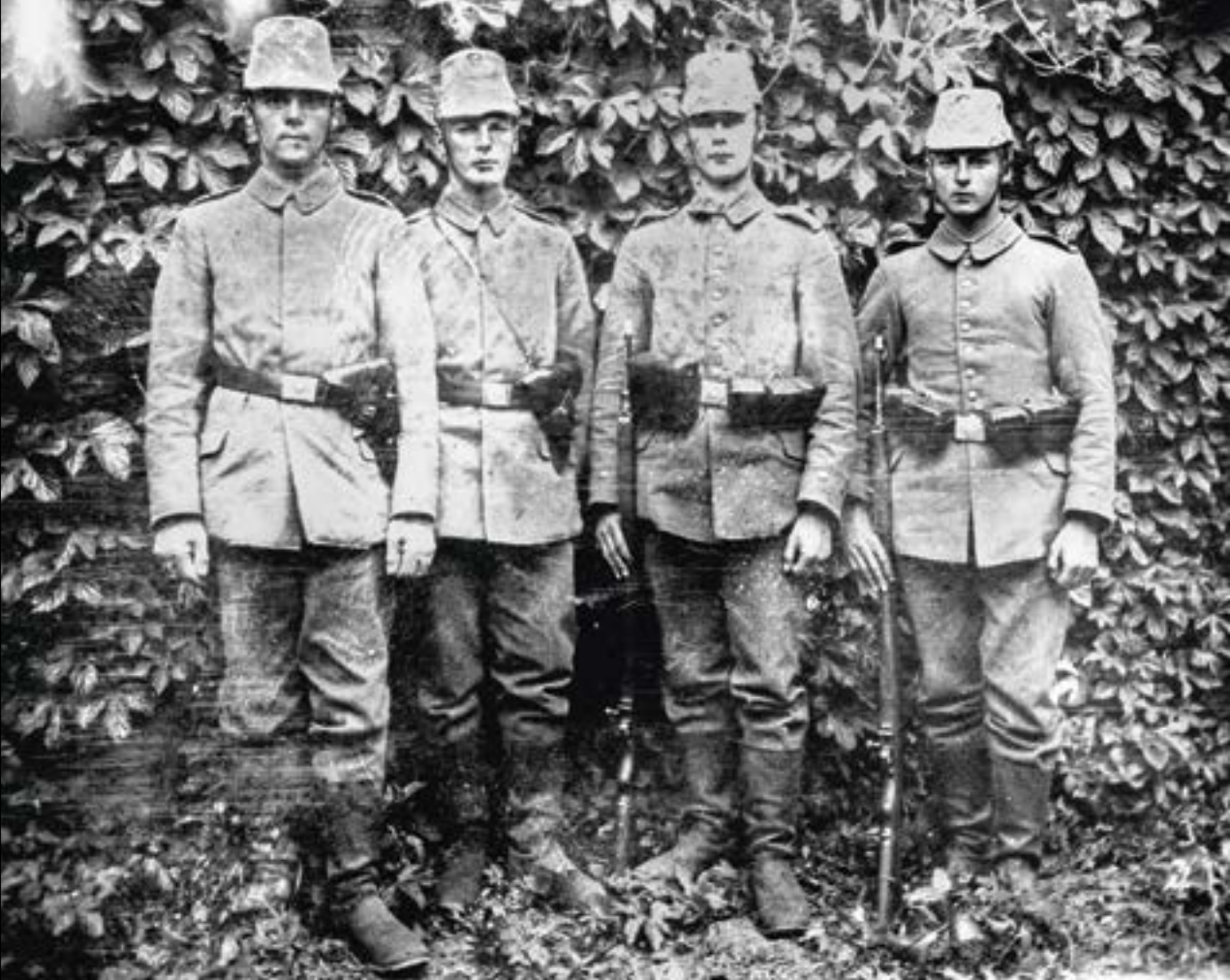
Dagdrivarnas mål var en modern urban finlandssvensk roman med storstaden som motiv och enligt europeiska modeller. Flanörens roll var den utomstående iakttagarens och präglades av modernitetens ovisshet och dekadenta pessimism. Konstellationen speglade den svenskspråkiga överklassens säkra förfall inför en stigande fennomansk och pessimistisk våg. Inom språkgränsen fanns motsatsen mellan "den svenska jorden" och stadens asfalt.

I en situation där svenskheten pressades av finska angrepp och rysk centralisering väckte dagdrivarna kritik inom den egna gruppen. Man angrep deras "bottenlösa ynkedom" och såg dem som ett hot mot svenskheten. En av de angripna, Henrik Hildén, svarade i *Nya Argus*, men kunde bara erbjuda föga uppmunrande förebilder såsom den franske aristokraten knäböjande vid giljotinen och den amerikanske miljonären rökande cigaretter på Titanics kommandobrygga. Det var knappast överraskande att Rolf

Nordenstreng fann en spänstigare anda i *Svenskt i Finland*.⁹⁶

Dagdrivarnas försök att skapa en modern roman med staden som huvudperson och deras strävan efter en blaserad urbanitet blev ett kort men intensivt mellanspel i ungdomens strävan att finna koordinater. Den varade högst ett decennium – förvånande länge för en riktning kännetecknad av spleen och pessimism. Dagdrivarna odlade också storstadsfientlighet; deras dekadenta trötthet bekräftade fördomarna hos kärnsunda finnar. Ledan vid det "eländiga dagdrivarlivet" bröts med världskrigets utbrott.

Dagdrivarna kom snarast litet försejades till den första vågen av aktivism då ungdomen samlade adresser, utförde attentat mot kollaboratörer och myndighetspersoner, smugglade förbjuden litteratur, vapen och revolutionärer. Också flera medlemmar av dagdrivargenerationen bytte bulevarden mot skyttegravarna. Till jägarutbildningen reste bröderna Eirik och Harald Hornborg, Erik Grotenfelt och Erik Heinrichs i gott sällskap med flera av dagdrivarnas romangestalter. Heinrichs hade gjort sig känd som journalist och elegant kåsör under signaturen "Morenkopp" i *Dagens Tidning*. Han bytte flanerandet mot mera taktfulla steg 1914 och var en annan person då han återvände 1918: "När Erik Heinrichs återkom den underbara frihetsvåren var novellisten inknäppt i stram majorsrock och hållningen var mannens som mött också andra verkligheter än de litterära." Heinrichs kan kanske räknas till de halvdilettanter som var kännetecknande för dagdrivarna, men hans militära karriär var allt annat än dilettantisk och ledde till en befordran till general av infante-

Engagemanget i jägarrörelsen påverkades av skola och universitet: jägarbröderna Erik, Gunnar, Olof och Bertil Heinrichs i tysk uniform, fotograferade i Tuckum i Lettland före avresan till fronten 1916.

riet, Mannerheimriddare och till posten som kommandör för försvarsmakten 1945.

Ryska och tyska jägare

De inhemska trupperna i Finland hade indragits i början av 1900-talet. Planerna på att låta finländare fullgöra sin värnplikt i ryska förband neutraliserades av det passiva motståndet som åstadkom hinder på olika plan: präster vägrade läsa upp kungörelser, tjänstemän vägrade förrätta upp-
båd och de värnpliktiga vägrade infinna

sig då de kallades till upp-
båd. Även om resultaten ur rysk synvinkel blev bättre för varje gång innebar motståndet en prestige-
förlust och upp-
båden inställdes efter tre år. Finland ålades i stället att som sin insats för rikets försvar betala en årlig av-
gift, de s.k. militärmiljonerna. När första världskriget bröt ut i augusti 1914 hade Finland alltså inga egna trupper. Den sista kontingenten som avtjänat sin värnplikt hade redan uppnått 35 års ålder. En del finländska officerare hade tjänstgjort eller tjänstgjorde i den ryska armén, men

också deras antal hade minskat under de politiska konflikterna efter februarimanifestet 1899 då många övergick till civila banor. De officerare som överförts till reserven inkallades 1914 i aktiv tjänst och hade inget val.⁹⁷

Finland var alltså ett synnerligen civilt samhälle. Eftersom den fruktade tyska landstigningen i södra Finland uteblev och Sverige förblev neutralt, stod Finland – paradoxalt för en rysk riksdel – i praktiken utanför världskriget. Det möjliggjorde en begränsad handel västerut och mycket lönande leveranser till den ryska armén och Petrograd. Efter en ekonomisk förklamation under krigets första månader upplevde Finland tack vare de ryska leveranserna en stark högkonjunktur som relativt abrupt upphörde 1917. Leveranserna från Finland var viktiga för de ryska krigsansträngningarna. När den ryska generalstaben planerade att inkalla finländare till krigstjänstgöring stoppades planerna av generalguvernör Seyn och ryska myndigheter med argumentet att finländarna gjorde större nytta i krigsindustrin.⁹⁸

Omkring 700 finländare sökte sig som frivilliga till den ryska armén efter krigsutbrottet, de flesta i augusti–september 1914. Systematiska uppgifter saknas, men det förefaller som om de svenskspråkiga var fåtaliga bland de frivilliga i den ryska armén. Bland dem fanns dock Eugen Schaumans yngre bror Mikael, som var uppvuxen i Polen, och petersburgaren Tito Collianders bror Rurik, som stupade under general Judenitjs marsch mot Petrograd 1919.

I studentkretsar vaknade hösten 1914 tanken på att finländare borde skaffa sig militärutbildning för att i ett gynnsamt

läge kunna påverka Finlands lösgöring från Ryssland. Efter misslyckade försök att förverkliga planen i Sverige vände man sig till Tyskland, som accepterade att under täckmantel av en scoutkurs utbilda 200 finländare 1915. Truppen utvidgades med tiden i lägret i Lockstedt till närmare två tusen man och bildade 27:e preussiska jägarbataljonen, som hade frontansvar vid Rigafronten. Det är ett mått på hur genomgripande relationerna mellan det tidigare lojala Finland och kejsardömet försämrats, att tredubbelt fler finländare tog det landsförrädiska steget att inträda i fiendens armé jämfört med dem som sökte sig till kejsardömet. I och för sig var jägarna inte unika, utan kan jämföras med de tjeckiska, polska och sydslaviska ”legionärerna”, förband bestående av krigsfångar, frivilliga och desertörer, som kämpade på de allierades sida.⁹⁹

Särskilt en äldre generation av finländska politiker, som skolats i laglighetspolitiken och det passiva motståndet mot förryskningen, kände obehag och skepsis inför jägarrörelsen. Ifall världskriget fått en annan utgång hade jägarna blivit en fotnot i historien, medan de frivilliga i ryska armén hade intagit en stark position. Nu återvände jägarna, visserligen inte till det befrielsekrig mot Ryssland som de hade föreställt sig, utan till ett inbördeskrig, som segrare och nationens hjältar. Jämfört med dem har de ”ryska jägarna” fått ett eftermäle som opportunistiska lycksökare och likställts med landsförrädare. Jägarnas inställning till dem var ännu oförsonligare än till ”fredrikshamnarna” (i Finska kadettkåren utbildade officerare) och andra tidigare kejsarliga officerare. Man vägrade acceptera dem som medlemmar i officersförbundet.

De sociala skillnaderna mellan de ”ryska” och ”tyska” jägarna var betydande. Diversearbetare, lösdrivare och sjömän var betydligt vanligare bland dem som sökte sig till den ryska armén än bland jägarna. I den första gruppen, Pfadfinderkursens 189 finländska deltagare, fanns endast fem officerssöner, medan 72 hade en far i motsvarande civila ämbetsmannakategorier (akademisk slutexamen eller befattning i ämbetsmannakårens högsta och mellersta skikt).¹⁰⁰ Totalt 45 av fäderna verkade i näringslivet, medan få kursdeltagare kom från landsbygden (22). Majoriteten (115–120, 64 procent) var svenskspråkiga; de finskspråkiga var betydligt färre (70–75). Pfadfinderkursen kan anses ha representerat hela folket med deltagare från samtliga landskap (utom Lappland), båda språkgrupperna och alla större socialgrupper. Något genomsnitt av Finland folk var kursdeltagarna dock inte. Stadsbor, medlemmar av över- och medelklassen och de svenskspråkiga var överrepresenterade. Snarare

kan man säga att kursdeltagarnas sociala bakgrund motsvarade Finlands ännu unga bildade klass. Skillnaden jämfört med folket koncentrerade sig till skolgången. I Pfadfindergruppen hade 145 (76,7 procent) avlagt studentexamen. De svenska studentnationerna var väl representerade (tabell 4).

De flesta finskspråkiga deltagarna i Pfadfinderkursen kom från Joensuu klassillinen lyseo (9) och Helsingin Suomalainen Yhteiskoulu (8). Språkfördelningen kan till rätt stor del förklaras med partitillhörighet. Svenska partiet och Svenska folkpartiet hade mest energiskt motsatt sig förryskningspolitiken både inom det passiva motståndet och inom aktivismen. Det fanns alltså en god grund för nyaktivismen bland de svenskspråkiga, medan de gammalfinskt orienterade nationerna för Tavastland och Egentliga Finland endast levererade en handfull kursdeltagare. Studentledare som kuratorerna Artur Eklund (Vasa) och Arvid Mörne (Nyland) spelade sannolikt en stor

Tabell 4. Jägarna enligt studentnation.

	Pfadfinder	Lockstedt	Summa
Nylands nation	61 (17,3 %)	35	96
Vasa nation	16 (10,2 %)	5	21
Karjalainen osakunta	16 (7,4 %)	13	29
Eteläsuomalainen osakunta	12 (4,0 %)	9	21
Viipurilainen osakunta	9 (4,4 %)	10	19
Åbo nation	8 (5,7 %)	8	16

Anm: % = andel av nationens våren 1915 närvaroanmälda manliga studenter.

Tre svenska Helsingforsskolor levererade en fjärdedel av Pfadfinderkursens deltagare:

	Pfadfinder	Samtliga jägare
Svenska Normallyceum	24	33
Nya Svenska Läroverket	16	17
Nya Svenska samskolan	16	21
Summa	56	71

Källa: Lauerma, *Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona* (1966), s. 105, 263–264.

roll, och de svenskspråkiga hade lättare att tänka sig en framtid i Sverige om företaget misslyckades.

Av samtliga jägare hade 17 procent avlagt studentexamen, knappt 3 akademisk slutexamen, de flesta hörde till Pfadfindergruppen. Tack vare sin senioritet och grundutbildning var Pfadfindergruppen i fortsättningen väl placerad för befordringar. Den svenskspråkiga dominansen var så stark bland underofficerarna, som befordrades till officerare innan överföringen till Finland 1918, att man med en viss överdrift har sagt att jägarbataljonen bestod av svenskspråkiga officerare och underofficerare samt finskspråkigt manskap. Klyftan mellan befäl och manskap betonades av de tyska utbildarna och förstärktes av att de unga studenterna saknade den livserfarenhet som skulle ha behövts för att handskas med den sociala klyftan till manskapet. Det svenskspråkiga befälet och underbefälet beskylldes för att gynna den egna gruppen vid utnämningar och befordringar.¹⁰¹

Jägarna kom från ett samhälle där de finskspråkiga förskaffat sig en majoritetsställning på de flesta samhällssektorer. Jägarbataljonens inordning i ett militärt samfund där rollerna var omkastade utan att de svenskspråkigas företrädare byggde på annat än en några månader längre utbildning ledde till konflikter. Bataljonens finskspråkiga intellektuella var känsliga för att Runebergsdagen firades som en nationaldag, medan Aleksis Kivis, Kalevalas och Snellmans minnesdagar inte uppmärksammades. Språkfrågan utvecklades trots allt inte till mera än ett starkt irritationsmoment, inte till en fråga som skulle ha splittrat eller hotat truppens fortbestånd.¹⁰²

Den andra värvningen som inleddes 1915 höjde antalet som tjänstgjort i Tyskland till 1 886 man, av vilka 189 Pfadfinder. Den stora kontingenten (1 505 man) kom till Tyskland mellan september 1915 och maj 1916. Gruppen tiodubblades och man gjorde medvetna ansträngningar för att bredda sammansättningen både geografiskt och socialt med resultatet att truppen blev rätt brokig. Som jordbrukare be-tecknades 497 man, vartill kom ca 150 som bedrev jordbruk och/eller fiske. Från arbetarhem kom ca 500 och från företagare och köpmannafamiljer omkring 260. I motsats till "scouterna" var sönerna från akademiska familjer och tjänstemannafamiljer rätt få. Vid högstskolor studerade ca 300, och 150–200 var skolelever. Antalet arbetare och hantverkare var ungefär lika högt. Jägarna kom nu från ett betydligt större område och spridningen var stor.

Österbotten var det överlägset viktigaste rekryteringsområdet, och de främsta värvningsområdena var de finskspråkiga socknarna Kortesejärvi (39 man) och Alahärmä (43 man). Bland de svenska socknarna sände Vörå (28 man) och Replot (23 man) de största kontingenterna. De många österbottningarna förklaras i rätt så hög grad av geografiska faktorer och de goda kommunikationerna till grannlandet. Politiken spelade också in, Österbotten och Nyland var oppositionella ända sedan värnpliktsstrejken 1902–1904, medan inlandsområdena Savolax och Karelen, som inte var aktiva i värnpliktsstrejken, placerar sig långt nere.

De svenskspråkiga jägarbataljonernas andel höjdes av värvningens gensvar bland studenter och i Österbotten. Antalet svenskspråkiga jägare uppgick till omkring 500, d.v.s. 25 procent av totalantalet. De svenskspråk-

kigas andel var visserligen lägre än i Pfadfindergruppen, men fortfarande dubbelt så stor som man kunde förvänta sig utifrån befolkningens fördelning.

Matti Lauerma har betecknat självständighetsrörelsen som den sista stora allfinländska rörelsen i Finlands historia, vars ledning tveklöst låg i händerna på den svenskspråkiga minoriteten. Genom sin modiga aktivitet 1915 inlöste de unga svenskspråkiga studentaktivisterna enligt honom den privilegierade ställning

som deras språkgrupp innehaft i Finland under sekler. Samtidigt tryggade de sitt modersmåls ställning som det självständiga Finlands andra nationalspråk – och samtidigt för sin språkgrupp huvuddelen av de högsta posterna i Finlands armé i tre decennier. Pfadfinderutbildningen fyllde sin uppgift som Finlands armés första officersskola som utbildade 165 officerare, av vilka 25 avancerade till generaler och 30 till överstar.¹⁰³

Republiken

När det pågående världskriget gick in i sin sista och allt mer kaotiska fas fick tanken om en frigörelse av Finland ett allt starkare fäste, särskilt efter att den ryske kejsaren i mars 1917 hade tvingats avgå och hela imperiet drevs in i en revolutionär malström. I juli samma år godkände den finska lantdagen en maktlag som framtog den ryska provisoriska regeringen beslutsrätten i alla frågor utom sådana som gällde utrikespolitik och militära angelägenheter. Beslutet stadfästes dock inte av den ryska regeringen som i stället lät upplösa lantdagen och utlysa nyval. De ryska motåtgärderna gav ytterligare vind i seglen åt självständighetssträvandena, och efter att bolsjevikerna i början av november gripit makten i Petrograd förklarade Finland sig självständigt den 6 december 1917.

Syftet med det här kapitlet är att undersöka hur republiken och dess språkpolitik tog form. I många avseenden är det fråga om att följa upp hur den nya staten etablerade sig både militärt i världs-

krigets utkant och politisk-administrativt genom att bygga vidare på den svenska tradition och den svenska stat som man samtidigt förhöll sig ambivalent till. Kapitlet tar sikte på att föra bokverkets röda tråd till den punkt där objektet för Finlands historia definitivt förändras från ett försvarsinriktat storfurstendöme till en påstridig republik.

SJÄLVSTÄNDIGHET OCH INBÖRDESKRIG

Kaoset var ingalunda slut efter självständighetsförklaringen i december 1917. Knappt två månader senare spred sig den ryska revolutionen till Finland och fick naturen av ett inbördeskrig, trots att konflikten ytterst var en perifer utlöpare av världskriget. Mot varandra kämpade vita och röda inhemska garden som varadera fick uppbackning utifrån. De röda erhöll vapen och en viss operativ assistans av revolutionärt sinnade ryska soldater som stannat kvar i landet, men avgöran-

Den vita segerparaden på Esplanaden i Helsingfors den 16 maj 1918. Firandet av segerparaden konkurrerade länge med landets officiella självständighetsdag den 6 december.

de för hela konfliktens utgång blev Tysklands militära stöd till de vita i formen av en expeditionskår, som på några veckor i april 1918 kväste de röda i södra Finland. Med tyskarnas stöd utgick den vita regeringen i början av maj 1918 som segrare i kriget och inledde ett nära men, som det snart skulle visa sig, kortvarigt samarbete med Berlin.

Det är i det närmaste omöjligt att uppskatta stödet för inbördeskrigets parter bland de svensk- och finskspråkiga, men antalet stupade säger ändå något om språkgruppernas engagemang. Båda sidor samlade genast efter kriget in uppgifter om de avlidna, och i det stora projektet "Krigsdöda 1914–1922" i början av 2000-talet gjordes en minutiös kartläggning på individnivå. Totalt stupade något över två tusen svenskspråkiga personer i fält (inklusive olika slag av våld, avrättningar, i fångläger m.m.). Bland de svenskspråkiga krävde kriget 1 116 offer på den röda sidan och 683 på den vita.¹

För många svenskspråkiga på den borgerliga sidan bekräftade inbördeskrigets utgång "kulturens seger öfver barbariet, bildningens seger öfver råheten". Enligt dem hade kriget bekräftat farhågorna om det moraliska förfall som rösträttsreformens demokrati och parlamentarism hade fört med sig. På ett sätt var krigsutgången en återgång till ett läge där röster vägdes och inte räknades, och det rådde ingen tvekan om vilka röster som vägde tyngst. Enligt Bertel Gripenberg gav krigets utgång ett

glädjande och välbehöfligt vittnesbörd om kulturens lifskraft, en kulturens seger öfver barbariet, som visar att en högre kulturnivå ingalunda behöfver medföra förvekligande och oduglighet för krigets hårda värf. Det

som utgjorde den grundväsentliga och utslagsgivande åtskillnaden mellan den hvita folkhären och den röda röfvararmén var just den förras högre kulturnivå och högre moraliska nivå.²

Många ansåg som Mannerheim i sitt tal till senaten efter segerparaden den 16 maj 1918 att landet borde få en fast styrelse. Efter tio år av ordsvall, oförmåga och obildning kunde enkammarlantdagen inte lämnas orörd. Professor Wilhelm Chydenius ansåg att "de flesta, äfven, såsom revolutionen visat, arbetarne, hafva ju tröttnat på den allmänna och lika rösträtten".³

Sverige och inbördeskriget i Finland

För Sverige utbröt det finska inbördeskriget i ett känsligt läge. Hösten 1917 hade det tillträtt en liberal-socialdemokratisk regering vars målsättning var att införa allmän rösträtt. Tiden präglades av inrikes spänningar, motstridiga inställningar till konfliktens parter och hot om revolutionens spridning från Ryssland och tysk expansion norrut. I praktiken gällde meningsskiljaktigheterna inställningen till den vita regeringen i Vasa. Det röda folkkommissariatet anhöll inte om hjälp, medan Sverige fick motta hela tre framställningar om en intervention i Finland, som också förespråkades av den svenske generalkonsuln i Helsingfors. När den svenska regeringen, trots de svenska aktivisternas påtryckningar, tillbakavisade en militär intervention, kom diskussionen att handla om annan hjälp till den vita sidan i form av pengar, vapen och frivilliga, eventuellt transitering av hjälp från Tyskland.

Den svenska regeringen motiverade sin negativa inställning till en militär intervention med att en sådan, med eller utan tysk medverkan, kunde äventyra den svenska neutraliteten och dra in landet i kriget. Inställningen var också inrikespolitiskt motiverad då Socialdemokraternas inställning till hjälp till den vita sidan var starkt avvisande. Efter att den svenske utrikesministern Johannes Hellenner hotat med sin avgång gick regeringen med på att tillåta vapenköp och transitering av krigsmateriel från Tyskland över svenska vatten. Vidare accepterades att frivilliga fick medföra vapen; dessutom blundade myndigheterna för den finländska beskickningens illegala vapenköp och vapentransporter i kurirposten och för den olagliga värvningen av officerare till den vita armén. Sverige erbjöd en medling som den vita Vasasenaten avvisade med motiveringen att den inte förhandlade med förbrytare; de röda var redo att förhandla men förhandlingarna ledde ingen vart. Socialdemokraterna och LO sympatiserade med den röda sidan men var mycket kritiska mot de rödas uppror, som de såg som en bolsjevikisk kupp mot en demokratiskt vald regering. På fältet fanns emellertid starka sympatier för de röda, underblåsta av det nygrundade Vänsterpartiet, som organiserade stora demonstrationer mot stödet till den vita sidan.⁴

Den drivande kraften för stöd till de vita var högeraktivistiska kretsar som arbetade för en svensk uppslutning på tysk sida i världskriget och såg ett ingripande i Finland som en upptakt. De hade redan från början av 1916 samarbetat med "den finska frihetsrörelsens utlandsdelegation" i Stockholm. Från svensk sida (Sven He-

din) framfördes tankar på en återförening mellan Sverige och Finland eller åtminstone Ålands återförening med Sverige som tack för ett svenskt militärt ingripande. Planer för en militär resning i Finland utarbetades och fick ny aktualitet genom Finlands självständighetsförklaring i december 1917. För högerkretsarna framstod de vitas kamp som ett försvar också för Sverige. När aktivisterna inte lyckades förmå regeringen att agera, organiserade de ett upprop med 62 000 namn för stöd för en exportlicens för vapen till de vita. Den svenska regeringen beviljade inte pekuniärt stöd till de vita, men näringslivet organiserade en medelinsamling som stöddes av firmor med intressen i Finland.

Den svenske statsministern hade svårigheter att hålla ihop regeringen, avvärja revolutionshotet och slå vakt om neutraliteten. Finland fick till stor del den hjälp man bad om, men det skedde så diskret att både de svenska aktivisterna och andra i samtiden och senare kritiserade hjälpen utan att känna till dess omfång. Den svenska regeringen pressades å ena sidan av vänstersocialisternas kampanj mot stöd till de vita och å andra sidan högerns påtryckningar om leveranser av vapen och frivilliga. Den balanserade mellan viljan att stödja demokratin i Finland och undvika uppror i Sverige. Socialdemokraterna balanserade mellan lojalitet till demokratin och till arbetarklassen. Härtill kom vänstersocialisternas kontakter med bolsjevikerna och högerns kontakter med tyskarna. De senare var ambivalenta, en del svenskar var villkorslöst för samarbete eller rent av vapenbrödraskap, medan andra såg tyskarna som konkurrenter. Den svenska regeringen, en koa-

lition av liberaler och socialdemokrater, förklarade att man inte avsåg att ingripa i en konflikt som betraktades som en intern finländsk uppgörelse. En betydande opinion ansåg att regeringen borde bistå den vita lagliga regeringen, men regeringen höll fast vid sin politik trots att namninsamlingen för leveranser av vapen till Finland samlade 60 000 underskrifter.

Konflikten i Finland var besvärlig för den svenska vänstern, som föredrog att argumentera mot de finländska aktivisterna snarare än för de röda. Stockholmsborgmästaren Carl Lindhagen försökte utan resultat medla mellan de stridande parterna. Opinionerna på högerkanten förordade en insats antingen av frivilliga eller av reguljära svenska trupper, medan den vite överbefälhavaren Mannerheim framför allt var intresserad av stabsofficerare och specialutbildat manskap. För att koordinera rekryteringen av frivilliga och för vapenanskaffningen grundade aktivisterna Johan Mannerheim och Sven Palme Finlands Vänner. Ordförande var den vite överbefälhavarens bror, friherre Johan Mannerheim. Föreningens fyrtio värvningskontor verkade i hemlighet eftersom lagen förbjöd värvning till främmande nations krigsmakt. Värvningen svarade först mot Mannerheims ”beställning”, men snart började ”Svenska brigadens organiseringsbyrå” värva för en svensk trupp under svenskt befäl. Som truppens benämning visar var förväntningarna högt ställda, men endast omkring 800 man ansökte till brigaden. Av dem kom endast en del fram i tid för att delta i striderna. Vid inbördeskriget slut uppgick brigaden till 550 man.⁵

Totalt deltog 1 000–1 500 svenskar på den vita sidan (totalt ca hundra stupade),

av dem ungefär en tredjedel i Svenska brigaden (37 stupade). De svenska officerarna gjorde en stor insats inom stabsarbetet, som befälhavare och utbildare. Svenska brigadens manskap var en ganska blandad samling. Cirka 40 procent var arbetare, många arbetslösa. Andra stora grupper var tjänstemän och studenter, och därtill kom lycksökare och äventyrare. En del av brigadisterna anslöt sig för att få fältmeriter för sin officerskarriär, medan andra var högt utbildade akademiker, somliga med rötter i Finland.

Omdömet om Svenska brigaden har varit blandat. Relativt många hade en tid som stamanställd bakom sig; även om de saknade krigserfarenhet hade de en grundläggande militärutbildning. Att, som någon gång skett, beteckna brigaden som ett elitförband är dock knappast berättigat. Akademikerna var ofta antiryskt inställda och övertygade om sin plikt att skydda Finland som en skapelse av svensk kultur. Sin främsta insats gjorde Svenska brigaden vid den blodiga kampen om Tammerfors, det största fältslaget i Nordens historia. Där stupade bl.a. historikern Olof Palme, tillsammans med Axel Boëthius, initiativtagare till brigaden.⁶

Insatsen i slaget vid Tammerfors innebar en brytning i svensk politik. Svenska brigaden avlönades med privata medel, främst av industrin, och dess militära betydelse var ganska liten, men det var första gången på över ett sekel som en svensk trupp under befäl av svenska officerare gick i strid. Den anda av finska kriget och Fänrik Stål som besjälade initiativtagarna förstärktes av brigadens nya flagga, en gåva av svenska Finlandsvänner, överräckt vid segerparaden i Helsingfors den 16 maj

1918. Flaggan pryddes av fyra underarmar som greppade varandra kring mottot "Lagen är frihetens form". Svenska brigaden fick en efterföljare i Frivilligkåren 1939, som i sin flagga använde samma symbol, nu med Döbelns valspråk "Ära, skyldighet, vilja" som motto.⁷

När Gustaf Mannerheim avmönstrade Svenska brigaden den 27 maj uttryckte han en viss bitterhet mot den svenska regeringen genom att be brigadisterna att hälsa sin regering att de återknutit de sekelgamla band som varit nära att bryta. Vid hemkomsten saluterades brigaden av Vaxholms fästning och mottogs av tusentals stockholmare. Den hälsades på Skeppsbron av stadsfullmäktiges ordförande, marscherade anförd av Svea livgardes musikkår till Stadion där publiken jublade och vitklädda kvinnor strödde blommor framför brigaden, som därefter harangerades av Svenska Akademiens ständige sekreterare E. A. Karlfeldt. I högstämda ordalag erinrade han

om Finlands och Sveriges gemensamma historia och krigiska bedrifter. Efter ytterligare tal marscherade brigaden till Svea livgardes kaserner där den möttes av direktör Sven Palme som förlorat sin son i Tammerfors.⁸

Vid återgången till vardagen blev mottagandet emellertid helt annorlunda för många brigadister. Vänstern stämplade dem som "svartgardister", och många blev utfrusna på samma sätt som strejk-brytare och "klassförrädare". För att underlätta deras ställning grundades ett platsanskaffningskontor i Helsingfors. Det är oklart hur många som sökte sig tillbaka till Finland – enligt en uppgift skulle det röra sig om ett hundratal.⁹

Man kan säga att Finland i vissa avseenden – trots inbördeskriget – fick en

Svenska brigaden, som kämpat på den vita sidan i inbördeskriget, återvände till Stockholm den 30 maj 1918 och mottogs med hyllningar och högstämda tal.

god start som självständig stat. Till en stor del byggde detta på en kontinuitet som till en början inte framträdde så tydligt som senare. Finland hade likartade problem som flera av de nya staterna. Landets gränser var omstridda och inbördeskriget splittrade befolkningen. Sverige eftertraktade Åland, som ville ansluta sig till "moderlandet". En del av österbottningarna eftersträvade svenskt stöd och Tornedalsområdet intresserade en del av de expansionistiska finska frändefolksaktivisterna. De största eftersträlvade områdena var Murmankusten, i de mest ambitiösa planerna hela Kolahalvön, Östkarelen och Ingermanland. Finland drömde om ett finskt Ingermanland och en eliminering, till och med förstöring av Petrograd. Vid sidan av dessa mer eller mindre aggressiva planer var planerna på en union med Estland ett fredligt projekt, om också knutet till den ryska frågan.

Man bör akta sig för att överbetona den finländska aggressiviteten. I Ålandsfrågan, som behandlas nedan, skymtade en väpnad sammanstötning mellan Finland och Sverige, men båda parter drog sig tillbaka innan konflikten eskalerade till en väpnad sammanstötning. I Tornedalen eskalerade konflikten inte till väpnade konflikter av någon större betydelse. De konflikter som engagerade finlän-darna mest gällde Ishavskusten, Östkarelen och frivilligrörelsen för Estland.

Det är inte möjligt att dela upp de konflikter som engagerade finlän-darna mest i "finska" och "svenska", men även om enskilda finlandssvenskar, jägare och andra engagerade sig vid Ishavskusten, Östkarelen, Ingermanland och Estland var dessa områden främst av intresse för finskspråkiga och finsknationella kretsar. Åland

och Österbotten stod däremot i centrum för finlandssvenska intressen, i den mån de över huvud taget engagerade. Indelningen i öst och väst sammanföll sålunda med andra utrikespolitiska tyngdpunkter och bidrog till att befästa uppdelningen i nordisk/skandinavisk respektive baltisk orientering. På detta sätt kom valet av politisk orientering under och efter första världskriget att kasta sin skugga långt fram i tiden, mellan vita och röda, finnar och svenskar, aktivister och konstitutionella, nordister och fenno-ugrister. Även om dessa inriktningar fanns redan före 1917 tog de ny form under de sista åren av denna boks ämnesområde.

Gamla imperier, nya stater

Första världskriget, som pågått sedan 1914, avslutades i november 1918. I krigets slutskede föll de tre centralmakterna och imperierna Tyskland, Österrike-Ungern och Turkiet. De följde därmed det ryska kejsardömet i spåren som efter två revolutioner 1917 tvingats ut ur kriget och att sluta den kortlivade freden i Brest-Litovsk 1918, som innebar att det upprättades en serie vasallstater under centralmakternas kontroll.¹⁰

De gamla rikena, "världen av i går", som Stefan Zweig kallade dem, hade gått under och drog sina härskare med sig.¹¹ När fred återinträdde hade ett antal små eller mellanstora stater uppstått i en zon från Finland i norr till Jugoslavien i söder: Finland, de baltiska länderna, Polen, Tjeckoslovakien och Jugoslavien. Till arvtagarstaterna kan man ytterligare räkna republiken Österrike, som visserligen bestred kontinuiteten från kejsardömet, och Ungern, som såg sig som arvtagare

till hela det förkrigstida kungariket, d.v.s. mycket mer än det styckade Ungern som segrarmakterna var redo att erkänna. En arvtagarstat var också Rådsryssland som 1922 stabiliserade sin ställning som Sovjetunionen. Landet bestred visserligen statsuccession efter kejsardömet, men också segrarmakterna måste efter flera år av intervention, inbördeskrig och påtryckningar medge att bolsjevikerna 1922 kontrollerade en stor del av de områden som tillhört kejsardömet. Som ytterligare en arvtagarstat kan man beteckna Irland, som 1922 tillerkändes ett långtgående självstyre. Detta gjorde också Storbritannien till den enda segrarmakten som avstod territorium. I Främre Asien och på olika håll i världen grundades mandatområden under Nationernas förbunds kontroll. De förvaltades av någon av segrarmakterna och utvecklades med tiden till självständiga stater.

De lösningar som fastslogs i de så kallade förortsfördragen i Paris som slöts separerat med de besegrade staterna och undertecknades på slott i Paris omgivning (Versailles, St. Germain, Trianon, Neuilly) skapade ett Europa som präglades av "Kleinstaaterei". I detta avseende gick utvecklingen emot huvudtenden i Europas 1800-talshistoria, eftersom småstater hade varit relativt ovanliga i Europa före 1918.

Kejsardömena hade sett sig som bärare av en traditionell, dynastisk ordning, där undersåtarnas språk, kultur och etniska tillhörighet var underordnade faktorer. Under 1800-talet hade det emellertid vuxit fram ett radikalt annorlunda sätt att se på överhetens legitimitet. Mot härskarhusens nedärvda position ställdes demokratis och nationalismens krav. Decennierna före första världskriget hade präglats

av en dragkamp mellan "de statsbärande folken" och minoritetsnationaliteterna. Vid krigets utbrott var kampen fortfarande oavgjord. I detta läge kom världskriget att bli en katalysator och doktrinen om nationernas självbestämmanderätt ett slagord som uppfattades som den princip som skulle styra upprättandet av en ny ordning efter kriget.

Något som också ruskade om det krigsförande Europa ordentligt var den amerikanske presidenten Woodrow Wilsons princip om nationernas självbestämmande. Hans doktrin hade två olika rötter. En tradition gick tillbaka på de amerikanska och franska revolutionerna och betonade folksuveräniteten, d.v.s. demokratiska och konstitutionella kriterier, närmast rätten att välja styrelseform och överhet inom existerande statsbildningar. Den andra traditionen hade sina rötter i den tyska romantiken och den moderna nationalismen som lade huvudvikten vid folkens kulturella egenart. Eftersom statliga och nationella gränser inte sammanföll, krävdes att folk och nationer skulle ha rätt att frigöra sig från existerande statsbildningar eller sammansluta sig över existerande gränser. I första världskrigets slutskede hade de krigsförande makterna tröttnat ut varandra och började spela på motståndarens nationalitetsproblem.

Både ententen och centralmakterna uppgav sig kämpa för de små nationernas rätt. Den amerikanske presidenten Wilson och yrkesrevolutionären V. I. Lenin kämpade således om Europas själ genom att erbjuda förtryckta folk och grupper nationellt självstyre, visserligen på var sitt sätt. Ingendera såg "Kleinstaaterei" som något i sig önskvärt, men de var till en viss gräns redo att erkänna det natio-

Första världskriget, väntan och spänning i luften bland telegrampojarna utanför *Hufvudstadsbladets* kontor sommaren 1914. Kriget innebar en ny epok i nyhetsförmedlingen, vid fredssluten fick Europas politiska karta en helt ny gestalt.

nella "uppvaknandets" realitet för att uppnå sina egentliga målsättningar, för Wilsons demokrati, för Lenin världsrevolution. Bolsjevikerna gjorde principen till ett viktigt inslag i sin politik och erkände rätten att separera bl.a. i fråga om Finland och Polen – låt vara att bolsjevikerna inte såg dylika separationer som vare sig önskvärda eller bestående.

1800-talet brukar ofta kallas "nationalismens århundrade". Epoker stämmer sällan överens med sekelgränser och många forskare har talat om "det långa 1800-talet" från franska revolutionen till första världskrigets utbrott. Franska re-

volutionen och Wienkongressens restauration 1815 innebar förvisso början på en ny epok som i Europa präglades av nationella "väckelser" och dragkamper mellan nationer och imperier, majoriteter och minoriteter. Men när tog nationalismens århundrade egentligen slut? Många har dragit gränsen vid 1914, då en man som bar det lämpliga släktnamnet Princip i Sarajevo avlossade de skott som gjorde slut på "världen av i går" och därmed också fyra kejsardömen.

Frågan är emellertid om inte nationalismens århundrade egentligen kulminerade fem år senare. Med Wilsons slagord om nationernas rätt till självbestämmande steg nationalismen nämligen till en kokpunkt. Man brukar hävda att den illa informerade amerikanske presidenten blev förbluffad över alla dessa delegationer från

grupper som ingen hört talas om tidigare och som alla krävde självbestämmanderätt. Påståendet hör till den kritik som riktades mot fredsfördragen och gjorde Wilson till syndabock för alla de besvikelser de förde med sig. Wilson var väl informerad och hade en god stab, men han hade skeptiska allierade och ett utgångsläge där det var omöjligt att vara alla till lags. Både Frankrike och Storbritannien insåg att Wilsons principer kunde vändas mot dem själva. Det var snarare i deras utrikesministerier man visade en nedlåtande likgiltighet för de delegationer av bönder i färskinnspälsar som strömmade till Paris med krav på nya stater och med konstitutioner och gränskartor i nyinförskaffade diplomatportföljer.

Fredsförhandlarna i Versailles lyckades inte lösa de nationella problemen, frågan är om de ens lyckades göra slut på kriget. En del forskare anser med en viss rätt att första hälften av 1900-talet inte kännetecknades av två världskrig, utan av ett enda krig med ett långt vapenstillestånd. Argumenten har en del för sig, de krigförande parterna var i stort sett de samma. Österrike-Ungern hade visserligen försvunnit, men österrikare och ungrare kämpade för samma centraleuropeiska slagord som förut. Upplösningen av kejsardömena skedde på olika sätt. I Ryssland var det fråga om systemskiften och ett bortfall av randområden, medan bolsjevikerna efter flera år av krig lyckades behålla makten över det ryska rikets kärnområden. De nya stater som uppstod vid rikets västgräns drogs in i det kaos som upplösningen av riket gav upphov till i form av inbördes- och interventionskrig. De nya staterna slöt bilaterala fredsfördrag med bolsjevikerna 1920–1921, Finland 1920.

I Österrike-Ungern var det fråga om en total upplösning där sju stater delade på rikets territorium och resurser. Upplösningen var i huvudsak fredlig, frånsett Ungern, som hade gränskonflikter med alla sina grannar. I motsats till Ryssland blev upplösningen en internationell angelägenhet eftersom segrarmakterna reglerade de nya staternas uppkomst, ofta i detalj, vid fredskonferensen i Paris. Även om slutresultatet bokfördes i separata fredsfördrag var det fråga om samma fredsverk med en ambition att reglera en fredlig efterkrigsvärld.

Fredsverket i Paris har utsatts för hård kritik, inte minst för att det inte kunde förhindra ett nytt krigsutbrott 1939, som enligt en uppfattning innebar att vad som då började kallas första och andra världskriget sammansmälte till ett trettioårigt krig. Kritiken har inte minst riktats mot tillämpningen av självbestämmanderätten. Fredskonferensen behandlade inte frågor rörande Väst Europa eller kolonierna, men också i de områden som behandlades var det många grupper som inte kunde göra sin röst hörd eller där besluten gick emot av allt att döma allmänt omfattade opinioner. Till saken hörde att det i många områden var i det närmaste omöjligt att dra gränser så att de avgränsade etniskt enhetliga områden från varandra. Det är knappast överraskande att de nya gränserna gynnade segrarmakterna och deras allierade. Frågan komplicerades av att Österrike-Ungern 1914 gick i krig som en enhet, men 1918 hade tjecker, polacker och sydslaver erkänts som allierade krigförande. Vid vapenstilleståndet steg de alltså upp ur skyttegravarna som segrare medan deras tyskspråkiga och magyariska vapenbröder utpekades

som besegrade och krigsansvariga. Slutresultatet var inte enhetliga nationalstater, utan alla de nya staterna hade betydande minoriteter (tabell 1).

I de baltiska staterna och särskilt i Finland var "minoritetsproblemen" kvantitativt betydligt mindre än i de centraleuropeiska staterna, men Finland skilde sig också från dem på några andra avgörande punkter. De sociala skillnaderna mellan språkgrupperna var inte stora i Finland. Det fanns en svenskspråkig elit, men den var bara i begränsad omfattning en del av kejsardömetts elit. Det fanns svenskspråkiga i alla sociala skikt, inklusive en talrik svensk allmoge. En viktig omständighet var att självständigheten inte medförde några enorma omvälvningar som jordreformerna i Öst- och Centraleuropa, där språkgränser ofta sammanföll med sociala skiljelinjer. Det var inte lätt för

den balttyska adeln att över en natt förlora sina främsta inkomstkällor (jordbruk och statstjänst), sin politiska makt och sociala status.

Kontinuiteten och de mindre sociala klyftorna räddade inte Finland från inbördeskriget 1918, men stabiliteten i det långa loppet bidrog till att Finland var den enda av de nya staterna som förblev en parlamentarisk demokrati. Det berodde åter på att bönderna och eliten – eller åtminstone merparten av dessa socialgrupper – ställde sig bakom staten och såg Finland som sin stat där de kunde driva och förverkliga sina intressen. Lockelsen att välja auktoritära styrelseformer och diktaturer minskade därmed betydligt. Ytterligare en faktor var att språkkonflikten i Finland inte internationaliserades i någon större utsträckning. Sverige var bara intresserat av Åland, och finlandssvenskarna ansåg med rätta att NF:s minoritetsskydd hade mycket litet att bjuda dem. Trots den turbulens som uppstod kring Åland 1918–1923 var Finlands västgräns en fredlig gräns.

ÅLANDSFRÅGAN

Framväxten av ett modernt Ålandsmedvetande kan ses i tillkomsten av regionala åländska sammanslutningar, förbund, distriktsorganisationer eller regionala åländska sammanslutningar såsom Åländska segelsällskapet (1898), Ålands kvinnoförbund (1906–1914), Ålands Marthafilialförbund (1912), Ålands Sång- och Musikförbund och Ålands idrottsförbund. Sammanslutningarna främjade ett "Ålandsmedvetande", men det finns skäl att se närmare på innehållet i verksamheten.

Tabell 1. Minoriteternas andel av befolkningen i de nya staterna efter första världskriget.

	Samtliga minoriteters andel År av totalbefolkningen (%)	
Jugoslavien	1931	57
Tjeckoslovakien	1921	52
Polen	1921	31–35
Rumänien	1930	29–34
Lettland	1930	27–28
Albanien	1930	22–24
Litauen	1923	16–18
Bulgarien	1934	13–16
Estland	1934	12–13
Ungern	1920	10–15
Finland	1930	10

Majoriteten utgörs av den statsbärande nationaliteten, medan övriga grupper har betraktats som minoriteter. Den första procentsiffran avser folkräkningsuppgift (som i allmänhet ger för låga siffror för minoriteter), medan den senare är baserad på en folkmängdsuppskattning. Separata folkräkningsuppgifter för serber och kroater respektive tjecker och kroater saknas. Källa: Pearson, *National Minorities in Eastern Europe 1848–1945* (1983), s. 148.

På Julius Sundbloms initiativ grundades 1895 en förening för svenskhetens bevarande på Åland. Ålands Vänner, som samlade den åländska eliten, inledde verksamheten året därpå och utsåg Sundblom att representera den vid det svenska partimötet i Helsingfors 1896. Föreningen skulle arbeta för bildning och förkovran bland den svenskspråkiga befolkningen på Åland. Den stödde Ålands folkhögskola, inrättade ett naturskyddsområde och grundade Ålands kulturhistoriska museum (1905). Föreningarna kunde ses som uttryck för en åländsk separatism, men det motsägs av att verksamheterna följde etablerade former i respektive föreningar och folkrörelser, vilket vanligen innebar att man följde finländska förebilder. Ålands Vänner motsvarade de tidigare hembygdsföreningarna på fastlandet. Den ordnade den första Runebergsfesten på Åland; femhundra personer samlades på folkhögskolan i Jomala. På programmet stod bl.a. "Björneborgarnas marsch", en tablå ur Fänrik Stål, tal till fosterlandet och "Vårt land". Hur intensivt ålänningarna levde med i Finlands offentliga liv framgår av de många fester som gick i dessa tecken. Man firade Eugen Schau-man och från Sång- och musikfesten i Mariehamn midsommaren 1908 sände drygt fyra tusen sångare och publik en hälsning till Leo Mechelin med tack för hängivet arbete i fosterlandets tjänst.¹²

Ålänningarna engagerade sig också i finländsk politik, både i ståndslantdagen och i enkammarlantdagen. I det första enkammarvalet fick Åland två representanter, därefter representerades landskapet av Julius Sundblom. År 1906 grundades en kretsorganisation för SFP på Åland. Den leddes av Sundblom, som alltså hade en

stark position i åländsk politik och därtill var mycket betrodd i SFP. Eftersom SFP var helt dominerande i valen på Åland innebar detta att Sundblom behärskade mer än nio tiondedelar av de åländska rösterna. Av de övriga rösterna tillföll nästan samtliga Socialdemokraterna. Att denna SFP-dominans till stor del berodde på avsaknaden av alternativ ändrar inte på faktum. Ålandsrörelsens bakgrund låg inte i en längtan till Sverige sedan hedenhös. Ålänningarna ändrade åsikt och politisk orientering abrupt och överraskande hösten 1917.

Två tolkningar 1917

"Ålandsrörelsen" blev redan i samtiden benämningen på den strävan som syftade till att Ålandsöarna skulle anslutas till Sverige. Rörelsen fick sin början med ett möte i Finström i augusti 1917. Initiativtagarna var några åländska studenter som anslutit sig till jägarrörelsen och av tyskarna sänts till Finland. De gick in för att få fram belägg för den åländska folkviljan, helst genom en åländsk hänvändelse till Sverige riktad till konungen. Mötet i Finström utlystes som en diskussion om grundande av frivilliga brandkårer, men av protokollen som fördes vid de möten där kommunerna utsåg sina representanter framgick att huvudärendet var en framställning till senaten om att den ryska garnisonen skulle transporteras bort från Åland. Initiativtagarna ansåg det viktigt att handla innan fred slutits. Ålänningarnas begäran om förening med Sverige tillkom alltså före Finlands självständighetsförklaring. Ålänningarna hävdade att eftersom det inte existerade någon självständig finsk stat utgjorde

Åland ur folkrättslig synvinkel inte en del av det finska statsterritoriet. Kommunernas ombud förklarade sig företräda opinionen i kommunerna och stämman beslutade att genom en deputation bringa till den svenska regeringens och representationens kännedom att "den åländska befolkningen lifligt åstundade sina öars förening med Sveriges rike". På grund av dåligt väder inhiberades deputationens resa, men hänvändelsen överbringades av de åländska studenterna och överlämnades till det svenska utrikesdepartementet den 13 december.¹³

Finströmsmötet blev en vändpunkt, delvis genom att initiativet på åländsk sida övergick till etablerade ledare på Åland som skickligt ledde en formaliserad och effektiv folkopinion bakom "Ålandsrörelsen", som drev på sin sak så väl att målsättningen nästan uppnåddes.

Den snabba och effektiva åländska mobiliseringen har väckt frågan om rörelsens natur, målsättningar och drivkrafter. På den här punkten finns två olika synsätt eller tolkningar. Ålänningarna själva hänvisade konsekvent till folkviljan i teori och praktik. Den åländska folkviljan, dokumenterad i en massadress och en folkomröstning, stod entydigt och nästan enhälligt bakom kravet på "en återförening med moderlandet". Hänvändelsen till Sveriges konung framhöll att lösryckningen från Sverige 1809 inte bröt "de länkar, hvilka sedan hedenhös förordat ögruppens inbyggare med Sveriges folk". Ålänningarna ådagalade sin trohet genom bonderesningen 1808, men måste med blödande hjärta motta underrättelsen att de inte längre fick tillhöra Sverige.¹⁴ De kritiserade utrikesminister Carl Enckell för att han hävdade att ålänningar-

nas Sverigeträngtan var en helt färsk företeelse från slutet av 1917. Under hundra år hade tanken på en återförening med moderlandet aldrig övergivits, men vid Rysslands sönderfall hade Ålands folk låtit hela världen erfara vad som så länge dolts i hjärtats djup. *Hufvudstadsbladet* hade på samma sätt hävdade att självständighetstanken levt länge, om också fördold, på fastlandet.¹⁵

I skrivelsen till det svenska utrikesdepartementet framhölls att bakom den stod 7 135 ålänningar i vuxen ålder som hoppades att Sveriges regering skulle finna en utväg att i samförstånd med ett av Sverige erkänt fritt och självständigt Finland lösa de svårigheter som kunde finnas för att tillmötesgå det åländska folkets innersta önskan. Till skrivelsen fogade studenterna en promemoria, som ytterligare betonade att ålänningarna bevarat sin samhörighet med Sverige och blivit styvmoderligt behandlade av finska staten. Ålänningarna fruktade finsk maktpolitik i framtiden. Promemorian lyfte fram nöden på Åland på ett sätt som skulle bli ett stående inslag i den svenska argumenteringen:

Livsmedelsbrist hotar och synes bli ännu fruktansvärdare genom den ryska soldateskens vilda framfart, som uppmuntras av finska ligistelement. Ålands befolkning väntar i svenska regeringens snara ingripande sin räddning ur såväl stundens nöd som främst ur framtida faror.¹⁶

De laglösa förhållandena i Finland var ett stående tema i svensk press och den etablerade, men något överdrivna, uppfattningen om beväpnade inkräktare innebar att ett ingripande på Åland kunde framställas som en humanitär insats.¹⁷

Samtidigt belyste den stora uppmärksamhet som ägnades de laglösa förhållandena en alternativ tolkning av Ålandsfrågans och Ålandsrörelsens uppkomst. De var inte ett resultat av en urgammal samhörighetskänsla med Sverige och en sedan 1809 känd stark längtan till återförening med moderlandet. Tvärtom var orsakerna mycket starkt förankrade i dagsaktuell politik. Ålänningarna såg med oro på att Finland under de sista decennierna av föreningen med Ryssland blivit såväl ryskare och finskare som mera socialistiskt. Många finlandssvenskar upplevde utvecklingen på samma sätt, men skillnaden var att ålänningarna hade möjligheten att satsa på en aktivare politik än de svenskspråkiga på fastlandet. Styrkan i de åländska reaktionerna var sålunda inte ett uttryck för "länkar sedan hedenhös", utan en snabb reaktion på en försämrad situation och de möjligheter som öppnade sig för en annorlunda politik. Den gick ut på en separation från kejserlig förryskningspolitik, rysk anarki och Finlands ökande förfinskning, men den innebar också en lösgöring från finlandssvenskheten. I detta perspektiv framstår den åländska mobiliseringen som ett specialfall av den svenska nationalitetsrörelsen och självstyrelsekampen.¹⁸

Åländsk tvekan

Den namninsamling som genomfördes på Åland i december 1917 resulterade som nämnts i 7 135 underskrifter (drygt 95 procent av den vuxna befolkningen) och massadressen kan ses som en avgörande vändpunkt. Det är påfallande hur argumenteringen inom Ålands Vänner, vars medlemskår främst bestod av perso-

ner från fastlandet, tog fasta på inrikespolitiska argument. De politiska förhållandena fick en etnisk aspekt genom att invandrade finska arbetare och den ryska garnisonen företrädde vänstern och den åländska bondebefolkningen snarast var konservativ. Liksom i den finlandssvenska självstyrelserörelsen dominerades kraven av fruktan för förfinskning och för det finsk-ugriska folkets benägenhet för anarki och våldsdåd samt avsaknad av statsbildande egenskaper. Denna mörka bild av det "finska alternativet" var i själva verket huvudargumentet för ögruppens anslutning till Sverige. Nationalitetsargument och inrikespolitiska argument dominerade den promemoria som juristen och sedermera ögruppens lantråd Carl Björkman framlade vid Ålands Vänner i december som i mycket argumenterade för att överge ett sjunkande skepp. Lektor Walter Sjöblom ansåg att det svenska blodet var tjockare än det vatten som skilde Åland från Sverige och att man hade språket, kulturen och "de stora, stolta, bärande historiska minnena" gemensamma med stamförvanterna i väster. Det gällde att rädda "denna spillra av den svenska utposten i Österland". Vicehäradshövding Torsten Rothberg ansåg likaså att svenskar på fastlandet gick mot sin undergång. Endast en anslutning till Sverige kunde rädda en spillra av den svenska kulturen i Finland.¹⁹

Flera av dem som yttrade sig accepterade att ålänningarna skulle ses som en del av den finlandssvenska folkgruppen. I diskussionen kan man sålunda urskilja två linjer som skulle spela en stor roll i den fortsatta diskussionen. Grundargumentet för den finlandssvenska kampen mot den åländska "separatismen" blev

Julius Sundblom och Carl Björkman återvänder till Åland den 13 juli 1920 efter att ha suttit i fängelse i Åbo och Helsingfors, häktade för högförräderi.

att ålänningarna var en del eller "spillra" av hela den finlandssvenska folkgruppen vars ställning ålänningarna inte borde överge eller underminera. I Sjöbloms yttrande om "blodets röst" kan man se roten till den ståndpunkt Ålandsrörelsen i fortsättningen skulle förfäkta lika kategoriskt, nämligen att ålänningarna inte var finlandssvenskar utan svenskar eller ålänningar. Efter omröstning (21–6 med sex nedlagda röster och sex reservationer) konstaterades att en anslutning till Sverige var önskvärd.²⁰

Vid Ålands Vänners sammanträde framträdde också tveksamhet angående anslutningen. Kyrkoherden Mosander tog avstånd från den negativa bild-

en av finnarna och såg inga ideella skäl för "ett övergivande av fosterlandet" och därmed de svensktalande på fastlandet. Stadsläkaren Arthur Gylling ansåg att väsentliga skäl talade emot en anslutning till Sverige. Historiskt och geografiskt hörde Åland till Finland och det vore hårt att "ytterligare minska den svenska stammens i Finland motståndskraft mot vidriga inflytanden".²¹

Ålänningarnas omorientering illustreras väl av "Ålandskungen" Julius Sundblom, född på Åland och utexaminerad folkskollärare från Nykarleby seminarium. Han grundade 1891 tidningen *Åland*, som han redigerade nästan hela sitt återstående liv. Han var lantdagsman för SFP från 1907 till 1919 med några års avbrott under världskriget och medlem av SFP:s förstärkta partistyrelse till 1920. Han fick av partistyrelsen i uppdrag att

på dess bekostnad till valet på Åland 1908 "hemforsla i Stockholm vistande skeppare och fiskare". Åren 1914–1919 var han ombudsman för Svenska litteratursällskapet där han var ständig medlem. År 1916 hade sällskapet 33 medlemmar på Åland.²² När det gällde Ålandsrörelsen tvekade Sundblom så länge att ledningen bland ålänningarna höll på att övergå till andra ledare, särskilt Carl Björkman och bonden Johannes Eriksson. Vid årsskiftet 1917/1918 tog Sundblom slutligen steget över till rörelsen.

Kaos på ögruppen

Våren 1918 drogs Åland in i storpolitikens växlingar. Vid krigsutbrottet 1914 hade Ryssland ignorerat befästningsförbudet och placerat en garnison om 7 000–8 000 man på öarna. År 1918 hade den reducerats till omkring två tusen man, som drabbades av den allmänna krigströttheten och disciplinslösheten i den ryska armén. Den 9 februari 1918 anlände den s.k. Nystadskåren, en vit trupp omfattande ca 450 man som retirerat från fastlandet. Kåren råkade snart i skärmytslingar med ryska förposter, men slöt den 15 februari vapenvila med garnisonen. Situationen komplicerades snart av två nya aktörer. Med hänvisning till humanitära motiv sände den svenska regeringen en flottexpedition med uppdraget att skydda civilbefolkningen, som i svensk press under en längre tid framställts som offer för garnisonens övergrepp och godtycke. Två röda truppavdelningar anlände från fastlandet, varvid krigshandlingarna åter bröt ut mellan Nystadskåren och ryssarna och deras röda förstärkningar. Under svensk medling nåddes ett vapenstillstånd un-

der vilket den avväpnade Nystadskåren evakuerades till Sverige. Händelsen väckte förbittring på den vita sidan som ansåg att svenskarna manipulerat och undertryckt telegram mellan det vita högkvarteret och Nystadskåren, som gav en felaktig bild av läget.²³

Sverige fick dock inte njuta länge av sin ställning som ensam humanitär stormakt på Åland. Den 5 mars 1918 landsteg tyska trupper på Åland som en förberedelse för ingripandet i inbördeskriget i Finland. Tyskarna gjorde mycket klart att de betraktade både den svenska flottexpeditionen och de finska röda som onödiga komplikationer. Båda förstod att klockan var slagen och drog sig bort från öarna. Tyskarna såg åter till att den ryska garnisonen enligt en överenskommelse med bolsjevikerna evakuerades till Ryssland. I stället infann sig en ny aktör, den finländska civilförvaltningen som varit mer eller mindre lamslagen. Den 9 mars anlände den tidigare marinofficeraren Hjalmar von Bonsdorff, som utsetts till tf. landshövding och militärguvernör på Åland. Han var inte särdeles välkommen. Tidningen *Åland* uppmanade honom att lämna Åland och ålänningarna att ta sitt öde i egna händer. De tyska truppernas befälhavare, amiral Hugo Meurer, förutsåg konflikter mellan Sverige och Finland, men tog inte ställning till frågan om suveräniteten över Åland. von Bonsdorff fick dock verka förutsatt att han inte störde de tyska operationerna.

När tyskarna efter landstigningen i Hangö den 3 april 1918 koncentrerade sig på marschen mot och slutligen erövringen av Helsingfors, kunde den segrande vita sidan ta kontrollen över Åland. Då hade ålänningarna under ett par måna-

der fått uppleva hur olika truppförband under varierande flaggor och i växlande uniformer marscherade av och an på öarna utan att ålänningarna kunde göra annat än göra sig så osynliga som möjligt.

Debatt om Ålands ställning

Genom massadressen i december 1917 hade Ålandsrörelsens första skede avslutats. Rörelsen hade lyckat kristallisera ålänningarnas svenskhet så att den finländska svenskhet den fosterländskt omfattat fick vika för en övertygelse om en lång längtan efter en återförening med moderlandet. Oron och motviljan mot förfinskning och anarki hade ålänningarna gemensamt med fastlandets finlands-svenskar, men ålänningarna hade ett realistiskt alternativ och valde Sverige. När beslutet fattats och ålänningarna engagerat sig för anslutningen till Sverige skötte en psykologisk rationaliseringsprocess om att detta för ålänningarna framstod som resultatet av en urgammal längtan till Sverige.

Ålandsfrågan gav upphov till en livlig debatt. Till dem som var tidigt ute hörde Bruno Lesch och Arvid Mörne, som före inbördeskrigets utbrott 1918 gav ut en broschyr om Ålands ställning. Lesch konstaterade att allt tydde på en mycket tidig administration av Åland från Åbo. Åland betraktades som en integrerad del av Åbo stift och lagmansdömet Österland i kung Håkan Magnussons brev 1362, där Finlands representanter fick rätt att välja konung på samma villkor som områdena väster om Östersjön. Strategiska synpunkter stärkte inte Sveriges pretentioner: ”Ty vad Sverige som stormakt icke mäktade med, skall också otvivelaktigt överstiga

det nuvarande Sveriges krafter.” Enligt Lesch och Mörne var det inte överraskande att ålänningarna ville gå egna vägar, ”fullt berättigat redan p.g.a. de geografiska förhållandena och en av dessa betingad insularitet, som alltid varit ålänningarnas liksom andra öboars särmarke”. Ålänningarnas konservatism framkom i att de före 1809 kände sig som ålänningar och svenskar, efter 1809 kände de sig fortsättningsvis som ålänningar, men de kunde inte känna sig som finnar. Mörne fokuserade, precis som i andra sammanhang, på den svenska likgiltigheten i fråga om Finland:

Det övervägande mertalet av svenska nationen visste ej ens att denna befolkning fanns till. [...] Sveriges folk hyste i varje fall ingen önskan att för tryggheten av den egna rasens och språkets fortbestånd återvinna vare sig dessa landsändar eller Åland, lika litet som Sveriges finländska politik någonsin under århundradenas lopp särskilt varit inriktad på deras eller Ålands välfärd.²⁴

Till rikssvenskarnas likgiltighet anslöts överklassens ovilja och finskhetsrörelsens motvilja. Efter att ha redogjort för svenskhetsrörelsen och det svenska uppvaknandet kom Lesch och Mörne in på själva kärnfrågan, nämligen om det var Sveriges uppgift att stödja den kulturgärning som samfällt utfördes av hela den svenska nationaliteten, eller att enbart hålla sin hägnande hand över ålänningarna. Den finlandssvenska nationaliteten hade två uppgifter: att värna sitt eget liv och lojalt som dittills delta i uppbyggnaden av den finländska staten, men dess tillvaro skulle inte bli lättare om den förlorade en betydande del av sitt område och sin befolkning. Mörne avvisade kraven på de små

Midsommarstången har blivit en allmän symbol för det åländska folket och kulturen. Traditionen är dock äldre än självstyrelsetanken. Godby på Åland 1911, fotografi av Reinhold Hausen.

nationernas självbestämmanderätt, som finländarna själva återopade:

Vi kunna icke finna att den åländska befolkningen vore en nation eller en nationalitet för sig. Det skall icke bliva möjligt för ålänningarna att förneka sitt deltagande i den utveckling, som gjort Finlands svenska befolkning till en samlad, målmedveten nationalitet. Det står dem fritt att fly ur striden, men att de varit med i det, därom vittnar sista århundradets historia med ojävbara fakta.²⁵

Mörne räknade upp en lång rad aktiviteter där ålänningarna varit med: lantdagen, värnpliktsstrejken, kampen mot lotsväsendets förryskning m.m. Det var orättvist att tala om att Åland försumats. Åland var en dyrbar del av "vårt svenskland", och livsintressena var gemensamma:

Ålänningarna äro inte mer än gottlänningarna en nationalitet för sig. Deras särställning inom det svenska Finland är språkligt sett långt mindre oomtvistlig än vissa österbottniska landsändars, där den äldre generationens ålderdomliga folkspråk är så gott som obegripligt för nykomlingen. Mellan de västliga åboländska svenska skärgårdssocknarna och de östliga åländska finnes ingen bestämd geografisk eller etnografisk gräns.²⁶

Mörne uteslöt ingalunda en omordning av Ålands förhållande till Finland; lika onaturlig som lösryckningen tedde sig, lika naturlig var en åländsk autonomi förutsatt att en styckning kunde undvikas.

Våren 1919 föreslog bankdirektören Emil Schybergson att Svenska Finlands folkting (se s. 377–383) skulle tillsätta ett Ålandsutskott. Utskottet påpekade att ålänningarna utgjorde bara en femtondedel av finlandssvenskarna, och ifall en folkomröstning ordnades borde samtli-

ga beredas tillfälle att uttala sig i Ålandsfrågan. Schybergson hade redan tidigare betecknat en folkomröstning enbart på Åland som "en ren parodi", man visste på förhand hur den skulle utfalla och kunde lika väl dekretera att Åland skulle förenas med Sverige utan slika ceremonier. Han ansåg att en folkomröstning bland hela den svenska befolkningen i Finland skulle stämma bättre överens med Wilsons punkter än en folkomröstning begränsad endast till Åland, och att den antagligen skulle ge ett motsatt resultat.²⁷ Folktinget beslutade dock efter omröstning att inte ta ställning till själva saken eller huruvida en folkomröstning borde komma i fråga. Man yrkade på att ifall en lösning av Ålandsfrågan gjordes beroende av en utredning av folkopinionen i stället för en folkomröstning på Åland, skulle hela den svenska befolkningen i Finland beredas tillfälle att antingen omedelbart eller medelbart genom sitt folkting uttala sin mening i Ålandsfrågan.²⁸

Relationerna mellan Finland och Sverige

Den svenska politiken och särskilt den svenska expeditionen till Åland väckte förbittring på finskt håll. Svenska konsulatet i Vasa rapporterade att senator Heikki Renvall i februari 1918 uttryckt sin förstämning över Sveriges hållning. Det fanns inget hopp om en nordisk politik, och Renvall uttryckte sin djupa besvikelse över att Sverige drog fördel av Finlands nödläge. Det finländska sändebudet Alexis Gripenberg beklagade i Stockholm att Sverige genom att föra över röda väpnade styrkor till fastlandet ökat motståndet mot den finländska re-

geringen och därmed förorsakat den direkt skada.²⁹

Senator Renvall påminde den svenske utrikesministern Johannes Hellner om att Sverige erkänt Finland inom storfurstendömet gränser. Genom att sända krigsfartyg till Eckerö hade Sverige gjort sig skyldigt till en folkrättsvidrig inblandning i finska statsangelägenheter. Renvall såg en sammansvärjning där Sverige gett Gripenberg vilseledande uppgifter och ålänningarna uppträtt illojalt. ”En lycklig lösning på Ålandsfrågan skulle i hög grad underlättas ifall Sverige avgav en försäkran att det under inga omständigheter gör anspråk på Ålandsöarna lika litet som något annat finskt statsområde.”³⁰ Sverige var inte inställt på en dylik prestigeförlust och på att binda sina händer, men de skarpa finländska reaktionerna och krigsföringen väckte försiktighet.

Fyra styrkor slet alltså Åland åt olika håll och med olika motiv. Den svenska expeditionen och den svenske marinministern Erik Palmstierna försökte få ryssarna och de vita och röda finländarna att lämna öarna och fick genom att låta bli att vidarebefordra order från Mannerheim den 20 februari till stånd ett avtal mellan ryssarna och de vita, varigenom Nystadskåren accepterade att överlämna sina vapen och transporteras bort över Sverige. Man förmådde likaledes ryssarna och de röda att lämna öarna. Den svenska truppstyrka som överfördes till Åland uppgav sig ha kommit för att upprätthålla ordningen, inte för att ockupera öarna. Dess uppdrag blev kort då en tysk eskader landsteg som en förberedelse för deltagandet i inbördeskriget i Finland. Den svenska expeditionen drog sig tillbaka, medan senaten avskilde Åland

från Åbo och Björneborgs län och bildade ett eget län.

Ålandsrörelsen valde mitt i detta att göra en ny hänvändelse till senaten och regeringarna i Stockholm och Berlin där man förklarade att 95 procent av de myndiga ålänningarna uttalat sig för en förening med Sverige. Senaten kunde svårigen uppfatta detta som något annat än ett av Sverige orkestrerat försök att utnyttja Finlands svåra läge och tillskansa sig finländskt territorium. Senaten meddelade att den gick i borgen för ordningen på Åland och varnade för ”alla försök, som riktade sig mot Finlands enhetlighet”.³¹

Emil Schybergson gick in för en linje som omfattades av många finlandssvenskar, nämligen att berättigade krav på reformer från åländsk sida skulle tillfredsställas. Samma linje förespråkades av en grupp opartiska kännare av åländska förhållanden. Ålänningarnas främsta oro gällde avnationalisering som en följd av finsk inflyttning. Farhågorna kunde stillas genom vidsträckt självstyre, svenska som officiellt språk, tjänstemän som behärskade svenska och svenska präster. Härtill borde ålänningarna beviljas värnplikt i marinen på fartyg med svenskt kommandospråk och staten borde satsa på undervisningsväsendet och sjökommunikationerna, helst daglig ångbåtskommunikation med Åbo och Stockholm. Schybergson företrädde en linje som omfattades av de flesta, en strävan att vinna ålänningarna med godhet och en självstyrelse som inte sträckte sig till separatism. Ålänningarna borde ”afstå från den isolering, som de hittills mer eller mindre vidhållit, och beslutsamt taga en ställning bland dem, som upprätthålla den svenska saken i Finland”.³²

De finska borgerliga partierna stod ganska nära varandra i Ålandsfrågan och hävdade statens territoriella integritet. När det gällde stödde Socialdemokraterna denna linje, men flera av partiets ledare förfäktade andra principer. J. W. Keto hävdade i en artikel i mars 1919 att det avgörande var om ålänningarna upplevde sin statstillhörighet som ett tvång. Vid den socialdemokratiska partikongressen på våren framlade Johan Helo ett resolutionsförslag byggt på principen om folkens självbestämmanderätt. Doktrinen gällde både folk och folkdelar. Helo avvisade den på finlandssvenskt håll framförda synpunkten att hela den svenskspråkiga befolkningen skulle få avgöra saken. Den var ålänningarnas sak. Helos förslag vann inte majoritet och då betydde det inte så mycket att de svenska socialdemokraterna godtog tanken om Ålands rätt att förenas med Sverige.³³

Efter SFP:s upprop i Ålandsfrågan bedömde *Svenska Tidningen* att stöd inte var att räkna med från tidningen *Åland*. De finska rikstidningarna uttryckte tillfredsställelse med ståndpunkten, men kritiserade motiveringen. *Helsingin Sanomat* betonade att svenskarna intog en i flera avseenden privilegierad ställning och framhöll med eftertryck att Ålandsfrågan "ej är en 'finlandssvensk familjangelägenhet' utan berör hela landet och ej kan eller får avgöras mot 'folkhelhetens' vilja". *Uusi Suometar* uttryckte likaså tillfredsställelse över SFP:s patriotiska utgångspunkter, men gjorde sig lustig över talet om en finlandssvensk nationalitet. *Svenska Tidningen* ansåg å sin sida att freden skulle komma att grunda sig på nationalitetssynpunkter. Då skulle det åländska kravets skenbara styrka och dess faktiska svag-

het avslöjas. Om frågan en dag kom upp på det planet kunde man ta för givet att "hela den finlandssvenska nationalitetens berättigade intressen beaktas och ej blott de 25 000 ålänningarnas önskingar".³⁴

Hufvudstadsbladet slog i januari 1919 fast att ingen stat var skyldig att utsätta sig för risken av självstympling. Det ständiga svenska återopandet av nationernas självbestämmanderätt var endast politisk advokatyr. Tidningen upprepade det finlandssvenska standardargumentet att ålänningarna inte var en nation utan en ringa bråkdel av en nationell enhet, den finlandssvenska. Historiskt och politiskt tillhörde de Finland, språkligt och etnologiskt tillhörde de den östsvenska stammen. Det fanns tecken på att flertalet började inse att ett tillmötesgående av finlandssvenskarnas krav inte kunde undvikas. I Sverige borde man åter inse att Finlands svenska nationalitet skulle försvagas om den förlorade en livskraftig lem som Åland. Finland skulle heller aldrig godvilligt avstå Åland. Några dagar senare konstaterades i en insändare i *Hufvudstadsbladet* att uppfattningarna var diametralt motsatta. I Sverige tänkte man tydligen inte alls på att en tredje part – fredskonferensen eller någon stormakt – skulle intervensera. Om England skulle upprätthålla havens frihet kunde dess flotta ha behov av en del av Eckerölandet eller någon ö söder om Åland. Skribenten konstaterade att det för Finland kunde vara en god lösning i utbyte mot skydd för ryska angrepp.³⁵

I Sverige var man snar att påminna om att vägen till nordiskt samarbete gick över Stockholm och var beroende av svensk välvilja – Norge hyste inte alls samma intresse för Finlands delaktighet i skandina-

vismen. *Aftontidningen* påpekade att det var oförsynt att begära Sveriges introducerande förmedling samtidigt som man hetsade mot Sverige. Ifall Finland inte respekterade självbestämmanderätten på Åland skulle Sveriges ansträngningar att införa Finland i den skandinaviska gemenskapen upphöra. Åland stod som en mur mellan länderna, bara Finland kunde radera den: "Detta måste ske snart; vi ämna icke längre samtidigt spela strykpojkar och välgörare."³⁶

Ålandsfrågan och Finlands orientering

Finlandssvenska intellektuella spelade en central roll i Ålandsfrågan. Folktinget utsåg Edvard Westermarck, då rektor för Åbo Akademi, att tillsammans med professorerna Uno Lindelöf och J. J. Sederholm i samband med regeringens delegation företräda folktinget under för-

handlingarna i Genève. I ett par uppsatser på internationella fora argumenterade Westermarck för Finlands syn. Han framhöll Ålandsöarnas historiska samhörighet med Finland, konkretiserat i tillhörigheten till Åbo stift och län samt att Sverige erkänt Finlands självständighet utan några territoriella förbehåll. I en annan uppsats betonade han att nationell självbestämmanderätt inte kunde gälla en spillra av en nationalitet; detta skulle öppna dörren för statsupplösande tendenser.³⁷

I sitt ställningstagande och sin iver att försvara Finlands rätt var Westermarck ganska typisk. I den akademiska striden om Ålands plats i historien tog finländska historiker, oberoende av modersmål, ställ-

Ålandsfrågans behandling i Nationernas förbund 1921, senare utförd målning av det avgörande mötet i Genève. Reproduktioner av verket fick stor spridning som illustration till frågan om Ålands självstyrelse och internationella status.

ning för Finland, medan svenska historiker nästan lika mangrant slöt upp kring ålänningarnas sak, som indirekt var Sveriges. Detta gällde också ålänningar som Otto Andersson. På den svenska sidan var det bara Uppsalahistorikern Harald Hjärne som gick sin egen väg och ansåg att Ålandsfrågan inte skulle tillåtas påverka viktigare frågor, som samarbetet mellan Sverige och Finland.³⁸

På brittiskt förslag överfördes Ålandsfrågan i september 1920 till Nationernas förbund. NF tillsatte en juristkommission, som fastslog att Åland inte var en intern finländsk fråga. Den avgörande behandlingen ägde rum under NF:s session i Genève den 20 juni 1921, och en vecka senare fastslog NF:s beslutande organ att öarna förblev finländska på villkor att Finland avgav garantier för bevarandet av deras svenskspråkighet och militära neutralitet.³⁹

Bäst för alla?

Ålandsfrågan hade en åtminstone indirekt koppling till språklagstiftningen i Finland. Edvard Westermarck uttryckte för Carl Enckell en förhoppning att ifall NF inte ansåg sig kunna avgöra Ålandsfrågan 1921 saken skulle uppskjutas tills Finlands riksdag reglerat den svenska nationalitetens ställning, d.v.s. godkänt en språklag. R. A. Wrede varnade för ett uppskov med Åland, och Enckell framhöll att han inte kunde godta Westermarcks linje att med utgångspunkt från och med utnyttjande av "en illojal rörelse" söka garantier för den svenska befolkningen inte bara på Åland utan också på fastlandet. Den åländske ledaren Carl Björkman ansåg att folktinget begagnat

sig av ålänningarna för egna ändamål.⁴⁰

När avgörandet hade fallit gratulerade Edvard Westermarck ålänningarna – som inte var nöjda med utgången – för att de var de enda som uppnått något, Sverige och Finland hade enligt honom inte vunnit något. Bedömningen ter sig i dag skarpsynt och profetisk, men man bör uppmärksamma att Finland behöll suveräniteten och Sverige säkrade återupprättandet av öarnas demilitarisering.⁴¹ Man kan hävda att slutresultatet hade blivit långt sämre om parterna uppnått de mål de så förtvivlat kämpade för. Ifall Sverige tillerkänts suveräniteten över öarna hade detta inneburit ett tillskott av mängder av öar, sund och skär, miljöer Sverige redan hade i överflöd. Om Sverige inte kunde hålla sin egen ytterskärgård bebodd, hur skulle landet ha klarat att hålla en långt större skärgård levande?

Ålänningarna krävde aldrig några särarrangemang, särrepresentation eller autonomi och skulle inte ha förfogat över några självstyrelseorgan, än mindre egna förvaltningsorgan eller hemortsrätt och regionalt självstyre. Det är ett påfallande faktum att ålänningarna aldrig tog upp frågan om autonomi i Sverige. Östkarelarna har betraktats som illa rustade att bevaka sina angelägenheter i en modern värld, men som villkor för en förening med Finland krävde de autonomi. Ålänningarna ställde aldrig några villkor för sin "återförening" och hade som en del av ett ordinärt län fått nöja sig med den kombination av avfolkning och sommarvillegghetto som utmärker större befolkningscentras omgivning.

Ålänningarnas beredskap att villkorslöst kasta sig i Sveriges famn skulle ha medfört att den åländska självstyrelsen

med egen förvaltning, landsting, flagga m.m., som i dag marknadsförs som en internationell modell, aldrig skulle ha uppstått.

Sverige vann inte territorium, endast en neutralisering av öarna – garantierna för svenska språket betydde inte mycket för Sverige. Det viktiga var att ingen annan befäste öarna, för Finland att Sverige inte kunde göra det. För Finland var förlusten av full kontroll över statsterri toriet en prestigeförlust, som aktualiserades i olika internationella sammanhang. Å andra sidan var det en prestigevinst att vara part i en av de få välfungerande autonomierna.

REGERINGSFORM OCH SPRÅKLAGAR

Den svenskspråkiga politiken i Finland efter 1906 styrdes av två ledstjärnor. Den ena gick ut på att den svenska nationaliteten utgjorde ett i alla avseenden ”likaberättigat folkelement”. Den andra innebar att man accepterade att de svenskspråkiga *de facto* intog en minoritetsställning och borde sträva efter någon form av minoritetsskydd. Fram till 1906 dominerade likställighetskraven. Svenskhetens styrkekällor var tradition, bildning och kapital. Fram till lantdagsreformen 1906 räckte dessa resurser och ståndslantdagens strukturer för att upprätthålla en politisk jämvikt mellan svenskt och finskt. Ett intresse för decentralisering eller territoriellt inriktade krav framträdde först när finskhetens övervikt kom till synes genom den allmänna rösträtten. Då blev man tvungen att konsolidera samlingsrörelsen på territoriell grundval. Det innebar kort sagt att man efter förluster på na-

tionell nivå avgränsade ett territorium där svenska politiska organ behöll den makt de förlorat på nationellt plan. Förenklat sagt tog politiken sikte på att samman smälta ståndsgrupper som kvantitativt utgjorde en minoritet till en lokal eller regional majoritet, eller kanske snarare flera majoriteter.

Konsolideringssträvanden

Under perioden 1906–1917 fanns inga förutsättningar att förverkliga planerna, men på kulturella, ekonomiska och organisatoriska sektorer kunde man som en följd av mobiliseringen lägga grunden för ett ”Svensk-Finland” genom territorialisering, institutionsbyggande och organisering. Ingen kunde veta vilka möjligheter som skulle öppna sig genom självständigheten 1917, men den allmänna konsolideringen och förstärkningen av bygdepolitiken som ägde rum från 1906 framåt gav Svenska folkpartiet och andra organ ett starkare mandat att ställa krav för ”Finlands svenska folk” eller ”svenskfolket”. Uppslutningen kring insamlingen för Åbo Akademi (se s. 387), delningen av föreningar, firandet av svenska dagen och försöken att säkra den ”svenska jordens” förblivande i svenska händer väckte starkt motstånd på finskt håll eftersom de betraktades som uttryck för en isolerings- och separationspolitik.⁴²

Under världskriget låg språkstriden nästan nere, men den aktualiserades på nytt av den tidigare nämnda diskussionen om Svenska folkpartiet i december 1916 där lektor Einar Pontán efterlyste en ”aggressiv svenskhet”, varmed han avsåg en aktivering inåt. Han vände sig särskilt mot en äldre generation som inte insåg att

Hundraårsjubileet av garnisonen på Sveaborg firades med en medalj 1908. Fästningen hade fått behålla sitt svenska namn trots att den var rysk. När de finländska trupperna övertog fästningen 1918 ändrade senaten dess översatta finska namn "Viapori" till Suomenlinna och på svenska till "Finlandsborg". Namnbytet väckte starka reaktioner i svenska kretsar och sågs som ett uttryck för barbari och kulturlöshet. På grund av protesterna accepterade senaten att det svenska namnet "Sveaborg" fick användas.

svenskhetsens fasta stöd för framtiden var en jordägande svensk allmogebefolkning. Hans linje var starkt bygdepolitisk och socialt radikal. Jordfrågan tillspetsades under världskriget då jordpriserna började stiga och lockade jordägare att sälja sin jord. De aktiva svensketssträvandena intensifierades genom grundandet av *Östsvensk Tidskrift*, som utgavs mellan januari 1917 och februari 1918. Bakom tidskriften fanns en gruppering inom SFP bestående av bl.a. Hugo Ekholm (senare Ekhammar), Arvid Mörne och Gabriel Nikander. Till gruppens målsättningar

hörde t.ex. att bevara den svenska jorden i svensk ägo.

Mellanstadieförvaltningen spelade en viktig roll i de diskussioner som fördes. Den gällde inte primärt svenskheten som sådan utan en demokratisering av förvaltningen genom införande av en administrativ nivå mellan stat och kommun. Dylika "häradskommuner", "landskap" eller länskommuner kunde dock genom en lämplig dragning av kommungränser och andra gränser skapa svenska ämbetsdistrikt och därmed läggas till grund för ett svenskt territoriellt självstyre.⁴³

Vid SFP:s partidag i maj 1917 ströks det sociala programmet för att det inte skulle förorsaka motsättningar, vilket ytterligare stärkte svensketsrörelsens inriktning på språket. Kulturhistorikern Gabriel Nikander föreslog i sitt inledningsanförande att de svenskspråkiga landskommunerna i Nylands, Åbo och Björneborgs samt Vasa län skulle särskiljas till egna länskommuner. Det var fråga om en allmän reform där svenska intressen borde bevakas. Lantdagskandidaten, arkitekt Harald Neovius föreslog å sin sida i september 1919 att Finland borde uppdelas i kantoner med så brett självstyre som möjligt. Kring årsskiftet 1917/1918 utkristalliserades högre förvaltning som ett klart krav i den finlandssvenska politiken. Det var en del av en existerande om också svagt utvecklad självstyrelsetanke. Den gick tillbaka på de bygdesvenska tänkesätt som fått ett allt starkare stöd sedan vändpunkten 1906.⁴⁴

Inbördeskriget och det vita vapenbröd-raskapet dämpade språkmotsättningen för en tid, men militären gav också upphov till nya motsättningar om de svensk-språkigas övervikt bland arméns befäl

samt var och hur de svenskspråkiga skulle avtjäna sin värnplikt. Båda frågorna blev länge källor till misstämning. Härtill kom irritationsmoment som att Sveaborgs finska namn Viapori ändrades till "Suomenlinna", på svenska "Finlandsborg". I svensk text tilläts senare det gamla namnet och "Finlandsborg" försvann, men då hade namnbytet redan förorsakat en het-sig debatt och bitterhet över den brist på kultur som de svenskspråkiga ansåg att åtgärden uttryckte.⁴⁵

En ny grundlag tar form

Senaten framlade den 4 december 1917 ett förslag till en republikansk regeringsform, som bl.a. tog upp medborgarnas rätt att använda sitt modersmål i kontakten med myndigheterna. I förslaget stadgades enbart (§ 11) att en finsk medborgare hade rätt att i domstol och vid ämbetsverk i egen sak använda sitt finska eller svenska modersmål. Förslaget innehöll inga stadganden om landets domstols- eller förvaltnings-språk. Det här var det första steget för att försöka "lösa" språkfrågan. Lagstiftningen om språkens ställning i samhälle, förvaltning och kultur var emellertid bara en del av ett större paket, vars besvärligaste punkter inte gällde språket som sådant utan den svenska befolkningens ställning, självstyre och självbestämmanderätt.

Det första förslaget till regeringsform blev vilande på grund av krigsutbrottet i januari 1918. Efter inbördeskriget avgav regeringen i juni 1918 en ny proposition med förslag till en regeringsform byggd på monarkiska principer, varvid den tidigare republikanska förföll.⁴⁶ Den nya propositionens stadganden angående medborgar-

nas språkliga rättigheter (§ 34) var identiska med den republikanska. Till § 34 hade dock ett moment tillfogats: "Den finska och den svenska befolkningens i landet kulturella och ekonomiska behov skola enligt enahanda grunder av staten tillgodoses." Därtill innehöll det nya, monarkiska förslaget i fråga om förvaltningsdistrikt (§ 55) ett tillägg om att distrikten skulle följa språkgränsen mellan den finska och svenska befolkningen. I stadgandet om värnplikt (§ 71) slogs fast att en värnpliktig kunde fullgöra värnplikten i trupp vars manskap hade samma modersmål som han själv. Efter behandlingen lades propositionen att vila över nyval.

Under en diskussion i den svenska lantdagsgruppen strax före jul 1918 framförde Emil Schybergson att det vore ett skickligt motdrag ifall Ålandsfrågan aktualiserades om lantdagen skulle anta en särskild grundlag angående nationaliteternas inbördes ställning. Tanken omfattades av några tidningar och väckte intresse i regeringen, som i slutet av januari 1919 framlade en proposition med "allmänna grunder för ordnandet av de språkliga förhållandena inom rättsskipningen och de olika områdena inom förvaltningen". För att motverka oron för förtryck sammanfattade regeringen förslaget till regeringsform, som lämnats vilande, och den nya värnpliktslagen. Förslaget togs emot positivt, förutom i centerpartierna.

Propositionen innehöll endast de tre ovan nämnda substansparagraferna (stöd enligt enahanda grunder, förvaltningsdistrikt, värnplikt). Lagförslaget var delvis ganska svävande: på en del punkter hänvisades till kommande lagstiftning, och beträffande expeditioner på svenska konstaterades att sådana skulle utfärdas

”såvitt det icke medför stora svårigheter”. Om svenska förvaltningsområden fastslogs att deras gränser skulle dras längs språkgränsen, ”där förhållandena det medgiva”. I propositionen fastslogs att truppernas kommandospråk var finska, men värnpliktiga skulle ”såvitt möjligt” hänföras till trupper med deras modersmål som utbildningsspråk.⁴⁷

Propositionen godkändes av stora utskottet med mindre omstiliseringar och två reservationer. Till exempel påpekade Agrarerna att de opponerat sig mot motsvarade bestämmelser i värnpliktslagen och att de svenskspråkiga inte behövde något grundlagsskydd. De opponerade sig därför mot strävan att isolera språkgrupperna genom skilda län samt kyrkliga och pedagogiska förvaltningsområden. Vid detaljbehandlingen konstaterade Agrarpartiets Kyösti Kallio att den föreslagna separeringen av svenska förvaltningsområden var omöjlig att genomföra. Hans partibroder A. O. Vuorimaa framhöll å sin sida att partiet inte hade något emot att språklagen upphöjdes till grundlag, men förslaget var omöjligt att genomföra eftersom språkgränsen var för oklar. Vuorimaa slog fast att ifall de svenskspråkiga ville ha en språklag måste propositionens § 2, som alltså handlade om överensstämmelse mellan förvaltningsområdenas gränser och gränserna mellan språkgrupperna, strykas. Paragrafen innebar nämligen mycket annat än att ordna språkförhållandena i landet:

Den avser att hålla den vacklande svenskspråkiga byråkratin under armarna. Den avser att landet skall inrätta nya stora ämbetsverk bemannade enbart av svenskspråkiga och på detta sätt ge dem stort inflytande i landet.⁴⁸

Samlingspartiet vidhöll först sin ståndpunkt att § 2 borde ingå i lagen, men sedan Agrarerna under ledning av Santeri Alkio meddelat att de skulle fälla lagen gick även Samlingspartiet med på strykningen av paragrafen.⁴⁹

Vid omröstningen ströks § 2 (förvaltningsdistrikt) med 70 röster mot 33. Även § 3, som alltså handlade om värnpliktigas rätt att tjäna i förband som verkade på deras modersmål, ströks med 62 röster mot 40. Besvikelsen var stor bland de svenska riksdagsmännen. Det återstod bara en paragraf, om rätten att använda finskt eller svenskt modersmål i domstol samt tillgodoseende av språkgruppernas ekonomiska och kulturella behov på enahanda grunder. R. A. Wrede gav uttryck för sitt missmod över att två av tre paragrafer strukits och att den återstående dessutom skulle godkännas i en otillfredsställande form:

Jag förstår icke, huru man kan tänka, att det vore möjligt att på svenskt håll nöjas åt ett sådant förslag. Genom denna förändrade ståndpunkt har ju hela saken numera förlorat all betydelse i det syfte, som därmed avsågs.⁵⁰

Det radikalaste ställningstagandet stod Emil Schybergson för när lantdagen förkastat § 3; han lämnade riksdagen för alltid med en kärnfull avskedsreplik:

Behandlingen av detta ärende har på mig gjort ett så pinsamt, för att icke säga därhummässigt intryck, att jag icke kan förmå mig att vidare deltaga i lantdagens arbete.⁵¹

I slutet av lantdagssessionen tog också ledande samlingspartister demonstrativt ställning mot det slutresultat som skym-

tade. Till exempel bad Onni Talas att det skulle antecknas i protokollet att han avsåg att rösta på lagförslaget i den form det fått i grundlagsutskottet.

Ärendet återsändes till stora utskottet därifrån lagförslaget återkom godkänt med en rösts majoritet i oförändrat skick. För lantdagen återstod enbart att godkänna eller förkasta detta resultat. Wrede uttryckte sitt djupa beklagande över utgången, inte främst för den svenska befolkningens skull utan för helheten. Han var övertygad om att dess framtid inte berodde på lagparagrafer utan på dess egen livskraft. Den skulle för oöverskådlig tid leva som en svensk nationalitet och utveckla sin kulturella egenart och göra viktiga insatser i landets liv. Utgången var skadlig inåt genom att den splittrade det block som bildades efter segern över de röda i inbördeskriget och skapade ett starkt missnöje hos den befolkning som såg som sin särskilda uppgift att värna landets lagliga rättsordning och tillika utgjorde en förmedlare av västerlandets kultur. Wrede antog att avvisandet av den svenska befolkningens krav skulle väcka stor uppmärksamhet utomlands i en tid som erkänt minoriteternas rätt. Den aktuella stympade lagen kunde inte godkännas. Den enda återstående paragrafen uttryckte enligt Wrede en viktig princip, men den var tve tydigt formulerad. Den ensamma paragrafen hade inte stort värde:

Den svenska nationaliteten i landet är icke en tiggare, som behöver låta sig avspisas med de smulor eller stycken man behagar räkna åt densamma (Bra!) Den har fullt samma rätt som den finska befolkningen att åtnjuta fullständiga medborgerliga rättigheter i landet jämväl med avseende å språket och att få

de krav uppfyllda, som den betraktar såsom villkor för att kunna med framgång i fred och ro få sköta sina egna angelägenheter.⁵²

När lagen kom till tredje behandling den 24 februari 1919 inledde samlingspartisten E. N. Setälä diskussionen med ett längre inlägg där han framhöll att lantdagen redan två gånger röstat en lag med motsvarande innehåll över nyval och att Samlingspartiet stött detta för att över huvud taget få en grundlag om språk till stånd. Lagen gav svenskan en ställning som de finskspråkiga med glädje skulle ha accepterat. Han konstaterade att det svenska partiets språkpolitik, som måste stämplas som nationalistisk, aldrig varit gynnsam för svenskan och dess egentliga uppgift i landet. Det gällde t.ex. isoleringspolitiken. Insisterandet på egna truppförband och svenska förvaltningsdistrikt hotade att reducera svenskan till ett lokalspråk. Politiken var de svenskspråkigas ensak och det vore varken klokt eller förnuftigt att opponera sig. Setälä avslutade med att prisade svenskspråkigas insatser mot förryskningsåtgärderna och inbördeskrigets röda välde. Han uttryckte också en förhoppning om att de efter en tids isoleringsvård skulle återvända till vad språkgrupperna hade gemensamt.⁵³

De svenska reaktionerna vittnade om överraskning och besvikelse. Processen innebar att de svenskspråkiga fick endast en knapp ersättning för de språkagar som inte kunde fås till stånd. Entusiasmen för "språkgrundlagen" var omgärdad av många begränsningar och mottogs av de svensksinnade med mycket ringa entusiasm. Strykningarna hade gjort att det bara återstod en substansparagraf, och även den röstades över nyval

av en överraskande stor majoritet. Enligt *Hufvudstadsbladet* hade man väntat sig att Agrarerna skulle rösta propositionen över nyval, men det hade kommit som en överraskning att hela Framstegspartiet och nästan hela Samlingspartiet röstade med Agrarerna för att paragraferna om förvaltningsområden och värnplikt skulle strykas; den svävande avfattade första paragrafen behölls för syns skull.⁵⁴

Åbo Underrättelser konstaterade å sin sida att propositionen varit svag och att den ytterligare försvagats och förkortats i lantdagsbehandlingen. Tidningen var bittert besviken över att grundlagen blivit betydelselös:

Ett folkelement, som spelat den roll vårt svenska folk gjort i detta land, varken behöver eller har rätt att förbli beroende av taskspeleriet. Det har rätt att nu gå sin egen väg. Vi har misstagit oss på finnarna. De missta sig även på oss, om de tro att vi äro med på vad som helst.⁵⁵

Följande dag kommenterade *Åbo Underrättelser* de finska tidningarna. *Uusi Suomi* klagade i "sliskiga" fraser över att de svenskspråkiga tagit illa upp över strykningarna och över att man inte insåg betydelsen av § 1 – en tilltro till folks naivitet som var nästan imponerande. Åbotidningen ansåg att det var fråga om en avtalad komedi och att de finska tidningarna i själ och hjärta var mycket tillfreds med utgången.⁵⁶

Det djupa missnöjet på svenskt håll över hur grundlagsfrågan och i synnerhet språklagstiftningen hanterats av lantdagen skapade en grogrund för radikala krav på självstyre och minoritetsskydd.

SJÄLVBESTÄMMANDE OCH MINORITETSSKYDD

Trots ambitionerna överensstämde det nya Europa inte med självbestämmanderättens målsättningar, även om man har beräknat att frederna efter första världskriget innebar en halvering av de populationer som levde i en minoritetsställning. Som tidigare nämndes behandlade fredskonferensen efter första världskriget över huvud taget inte Västeuropa eller kolonierna – frånsett de besegrades kolonier, som blev mandatområden och förvaltades av segrarna. Också i de områden som behandlades var det många grupper som inte kunde göra sin röst hörd, och i flera fall gick besluten emot allmänt omfattade opinioner.

De främsta orsakerna var att segrarmakterna, liksom tyskarna före dem, försökte försvaga Ryssland. De stödde därför de nya stater som uppstod i randområdena. Likaså ville segrarna stödja sina nya allierade i Centraleuropa, vilket ledde till att Polen, Tjeckoslovakien, Rumänien och Jugoslavien gynnades vid fredssluten, liksom Italien enligt det fördrag som slutits då landet inträdde i kriget på ententens sida. I många områden var befolkningen uppdelad i många etniska grupper eller så blandad att "klara" nationalitetsgränser var omöjliga. Fredskonferensen 1919 och senare Nationernas förbund tillgrip några metoder som inte löste minoritetsproblemen, men som var av betydande principiellt intresse: befolkningsutbyte, folkomröstningar och minoritetsskydd.

Minoritetsskyddet ingick inte i NF:s grundstadga utan i fredsfördragen och särskilda minoritetsskyddsfördrag med ett tiotal stater. Fördragen garanterade minoriteternas likhet inför lagen, likställighet i

fråga om medborgerliga och politiska rättigheter, rätt att utöva sin religion, frihet från diskriminering samt rätt att på egen bekostnad grunda sociala och religiösa institutioner och skolor, liksom även rätt att använda sitt språk i olika sammanhang. Minoritetsfördragen övervakades genom att medlemmar av NF:s råd kunde ta upp brott mot fördragen eller genom att minoriteterna själva eller någon annan stat fäste rådets uppmärksamhet vid en dylik fråga i form av en petition. NF:s råd kunde sedan vidta åtgärder eller hänvisa frågan till Internationella domstolen.

Minoritetsfördragen blev emellertid inte någon större framgång och kritiserades kraftigt av både stater och minoriteter. De nya staterna var missnöjda med att de påtvingats fördragen och såg dem som en inskränkning av sin nationella suveränitet. Fördragen kunde uppfattas som en inblandning i staternas interna angelägenheter och som en uppmuntran till "bråkiga" minoriteter och deras eventuella beskyddare. Regeringarna var inte redo att dras inför rätta av sina egna minoriteter. I de flesta fallen tillgrep segrarmakterna folkomröstningar som kompromisser i mindre frågor, inte i för Europas historia avgörande konflikter såsom Elsass-Lothringen, Österrikes anslutning till Tyskland och skapandet av Tjeckoslovakien och Jugoslavien. En orsak var att segrarmakterna vägrade gå in för omröstningar som kunde stärka de besegrade – man hade inte fört krig med Tyskland i fyra år för att tyskarna skulle kunna utvidga sin stat med miljoner österrikare och sudetyskar. En del territoriella konflikter löstes genom folkomröstningar därför att segrarmakterna inte kunde enas.

Principen om självbestämmanderätt gav upphov till flera problem. Olika krav på vem som skulle få bestämma själv kunde vägas mot varandra i en folkomröstning, men någon måste först definiera folket innan det kunde bestämma självt. Definitionen kunde i själva verket föregripa resultatet. Åland utgör här ett belysande exempel på varför folkomröstningar inte var ett universalmedel och på att svårigheterna var politiska till sin natur: utgången kunde förutses beroende på om de som fick rösta var alla ålänningar (det omstridda områdets invånare), alla finlandssvenskar (den större nationalitet ålänningarna tillhörde), alla finländare (medborgare i den stat en eventuell secession skulle drabba) eller alla svenskspråkiga (medborgare i det gamla svenska rikets båda arvtagarstater från 1809). Trots att självbestämmanderätten i Ålands fall gällde endast runt 20 000 personer kom frågan snabbt att engagera betydligt större folkgrupper och inte minst det finska fastlandets svenskspråkiga, vars nationella lojaliteter också varierade från region till region.

Finlandssvensk självstyrelse?

I maj 1918, omedelbart efter inbördeskrigets slut, möttes Svenska folkpartiets förstärkta centralstyrelse, lantdagsmän och bygderepresentanter i Helsingfors för att dryfta olika möjligheter till en finlandssvensk självstyrelse. Partiordförande Eric von Rettig utarbetade ett långt PM om aktuella frågor, närmast som diskussionsunderlag. Listan upptog tiotals verksamhetsformer som kunde överföras till de egna finlandssvenska landskapen, bl.a. sjukvård och skolväsende.⁵⁷ Mötet utmynnade i krav som framfördes till regeringen:

1. Tvåspråkighet med finska och svenska som nationalspråk.
2. Omreglering av den administrativa, judiciella och kommunala indelningen mot språklig enhetlighet.
3. Kulturell och ekonomisk likställighet mellan språkgrupperna.
4. Värnpliktens fullgörande i truppavdelningar, sammansatta enligt de värnpliktigas nationalitet samt deras modersmål som utbildnings- och så vitt möjligt kommandospråk.

De svenska kraven utgjorde en första sammanfattning av vad den finlands-svenska opinionen såg som nödvändigt för att garantera de svenskspråkigas trygghet. Den territoriella självstyrelsen mötte dock starkt motstånd. *Helsingin Sanomat* motsatte sig bestämt att de svenska bosättningsområdena skulle sammanföras till större förvaltningsenheter och avskrev tanken som omöjlig i praktiken. I detta skede fäste båda sidor största uppmärksamhet vid jordfrågan, men tidningen *Pedersöre* förutspådde att svenska län och kantoner skulle bli svårast att förverkliga.⁵⁸

SFP:s styrelse tog under sommaren 1918 initiativ till att utreda bygdebefolkningens inställning till självstyrelse av högre ordning. Svenska Österbottens kommunalförbund sammankallade ombud för socknarna till ett stormöte, Svenska Österbottens landsting, i slutet av juni med 150 deltagare. De flesta diskussionsfrågorna gällde "kantonalfrågan", svenska Österbottens ställning som län, det svenska språkets rättsliga ställning samt värnplikten.⁵⁹

Svenska Österbottens landsting var den första allmogemanifestationen av en

anslutning till självstyrelseidéerna och så uppfattades mötet också i Helsingfors. Tinget visade också på spirande menings-skiljaktigheter mellan den österbottniska bygdeopinionen och partiledningen i Helsingfors. De gällde dock inte självstyrelsen utan de värnpliktigas ställning och behandling. Stödet för självstyrelsetanken var starkt också i södra Finland, vilket framgick vid ett välbesökt lands-ting i Borgå i juli. Dessa möten följdes upp av en kampanj, omfattande möten i Helsingfors, Åbo och Lovisa med representanter för kommunerna. Ett frågeformulär om 14 punkter skulle diskuteras sedan punkterna först behandlats av SFP:s lokalavdelningar. De flesta diskussionsfrågorna rörde självstyrelseorganens kompetens och befogenheter, såsom deras rätt till lagstiftning. Vid mötena fick en separat skolstyrelse ett visst men inte enigt stöd, likaså en eventuell samgång på kyrklig basis. Genom denna grundliga, men något splittrade, beredning förklarade partiledningen sig redo att lägga fram ett förslag om "kantonalsystem" av schweizisk modell.⁶⁰

Vid Svenska folkpartiets partidag i Vasa i september 1918 framkom inga radikalt nya synpunkter i självstyrelsefrågan, men partidagen betraktades som en viktig vändpunkt eftersom man ansåg att ett svenskt folk nu framträdde.⁶¹ Opinionerna hade skärpts bland annat på grund av att många befarade en "avnationalisering" av de värnpliktiga under rekryt-tiden. Å andra sidan hade statsmakten i juni 1918 avskilt Åland till ett separat län, den första rent svenska förvaltnings-enheten i Finland, vilket allmänt kunde ses som ett steg i den riktning SFP förespråkade. Partidagen upplevdes som av-

görande då ”den svenska stammen skulle fatta definitiv och avgörande ståndpunkt i kantonfrågan”, då svenskarna i Finland nu ville skilja sig från ”flertalsnationen”. Partiledningen fick stöd och gavs i uppdrag att genast skapa landskapssjälvstyrelse samt vidta åtgärder för bildandet av ett svenskt stift, svenska län och svenska truppförband. Man gav kraven eftertryck när man konstaterade att det endast ifall de beaktades skulle bli möjligt att avstyra ett för landet ödesdigert ”särgående”. Självstyrelsefrågans ökande betydelse framträder i firandet av svenska dagen 1918 och i valkampanjen inför lantdagsvalet i mars 1919. De finska tidningarna ansåg å sin sida att de svenskspråkiga utnyttjade landets svåra läge för att driva separatistiska mål.⁶²

I de olika regionerna förde man självstyrelsefrågan vidare på egen hand utan att invänta centrala beslut. Svenska Österbottens kommunförbund anhöll i november 1918 om att de svenska kommunerna i Österbotten skulle avskiljas till ett svenskt län, som också skulle innefatta Vasa. Landshövdingen Theodor Heikel förordade anhållan och påpekade att befolkningen var orolig för att dess nationella rättigheter inte skulle respekteras. Kommunalfullmäktige i Helsingfors sammankallade ett möte för Nyland den 30 januari 1919 där man beslutade att lämna in en ansökan till statsrådet om grundande av ett svenskt nyländskt län. Helsingfors skulle bli säte för länsstyrelsen, men inte ingå i länet. Åbolands skärgårdskommuner hade fattat ett motsvarande beslut den 29 december 1918. Vid de två senare mötena hördes inga separatistiska krav.⁶³

Kraven på en omedelbar lösning av länsfrågan omfattades på folkligt plan

i Österbotten, medan ledningen i södra Finland avancerade försiktigt och försökte se till helheten. Under hösten 1918 hade det framträtt en annan form av radikalism, som kom till uttryck vid det urtima landsting som sammanträdde den 6 januari 1919 i Vasa i närvaro av partiledningen och långt över hundra deltagare. I den tidvis rätt upprörda diskussionen framfördes krav på att ”all gemenskap” med finnarna skulle sägas upp; längtan till Sverige var lika stark på den österbottiska landsbygden som på Åland. Som en lösning förespråkades att den österbottiska frågan skulle tas upp vid fredskonferensen i Paris, lösas genom en folkomröstning eller i en internationell domstol. Skattevägran och värnpliktsstrejk föreslogs som påtryckningsmedel. Förslagen väckte olika reaktioner: till exempel ansåg professor Ernst Estlander att man genom att vända sig till Sverige bara skulle försvaga den svenska saken, medan rektor Eirik Hornborg (Helsingfors) antog att varken fredskonferensen eller Sverige var intresserade av den svenska saken. Professor Georg von Wendt utverkade dock ett beslut som gick ut på att man utsåg en delegation med rätt att vid behov vända sig till de skandinaviska länderna för att dessa vid fredskonferensen skulle genomdriva ett beslut som tryggade minoriteternas rätt.⁶⁴

Beslutet ledde också till att en delegation under ledning av von Wendt i januari 1919 reste till Stockholm och sedermera även till Köpenhamn och Oslo och lämnade in ett skriftligt önskemål. Skrivelsen till den svenska regeringen inleddes med en undran över varför Sverige i sitt hägn tagit ålänningarna som endast utgjorde en femtondedel av Finlands svenska be-

folkning. Om en återförening var möjlig skulle Österbottens svenskar, som var fyra gånger fler, önska samma sak. Den svenska minoriteten i Finland skulle ha bruk för en avdelning för minoriteter vid Internationella skiljedomstolen, där minoriteter kunde söka sin rätt. von Wendt hoppades vidare att Sverige skulle underkasta frågan i dess "vidare omfattning" en ny granskning och inte underlåta något som kunde erbjuda finlandssvenskarna den säkerhet som vore grundvalen för hela den östsvenska nationalitetens framtida existens. Antydanden att finlandssvenskarna kunde utsättas för nationellt förtryck gjorde saken delikat och ömtålig.

I Stockholm mottogs von Wendt med stor älskvärdhet, särskilt av den svenske utrikesministern. Men fränsett en viss publicitet som utnyttjade den implicita kritiken av Finland väckte framställningen ingen större genklang. De flesta tycktes anse att kraven komplicerade Ålandsfrågan. *Dagens Nyheter* slog fast att den österbottniska rörelsen inte var ett svenskt intresse och att den till sin natur var tillfällig. Andra kammaren avböjde att behandla den vänstersocialistiske Stockholmsborgmästaren Carl Lindhagens motion om att Sverige borde verka för minoriteternas rätt vid fredsuppgörelsen.⁶⁵

Reaktionerna i hemlandet var inte heller uppmuntrande. *Hufvudstadsbladet* uttryckte oro över att österbottningarnas tålmod brustit inför det finska övermodet. Redan innan von Wendt avreste riktades kritik mot hans kampanjresa, och efter hemkomsten blev kommentarerna ännu beskare. I Stockholm hade von Wendt gett en intervju där han sagt att österbottningarna inspirerades av den svenska noten i Ålandsfrågan om folkens själv-

bestämmanderätt beslutat att ta saken i egen hand och förfara som ålänningarna. Den svenska nationalitetens rätt skulle garanteras av Finlands lantdag eller också skulle man ansluta sig till Sverige. *Hufvudstadsbladet* ansåg att förslaget var olyckligt: sådana beslut borde prövas och godkännas av en svensk partidag, "icke i hastigt mod beslutas av ett under upphetsad sinnesstämning sammanträdande landskapsmöte". Dessutom var det oklokt att komma med hot mot dem man avsåg att komma överens med.⁶⁶ von Wendts Sverigebesök väckte dock ännu större förbittring i den finska pressen, och vid hans hemkomst demonstrerade finska studenter som krävde att han skulle lämna sin professur. Hänvändelsen till Sverige motverkade snarast sitt ändamål. Svenskarna fick upp ögonen för att problemet var större än man trott, men detta fick dem å andra sidan att mera målmedvetet arbeta för Ålands förening med Sverige.

Regionala motsättningar

Vid ett landsmöte i Vasa i december 1918 hade det österbottniska missnöjet riktat sig mot regeringens ovilja att lägga fram nya förslag i självstyrelsefrågan. Missnöjet hade varit tämligen latent, men "den åländska smittan" hade inverkat på sinnena. Man kunde ju inte ge ålänningarna utfästelser om att regeringen skulle fatta positiva beslut. Efter uppoftningarna i inbördeskriget skulle den svenska befolkningen bevaka sina livsintressen utan att bry sig om den finska nationalistiska ulvalåten. Vid mötet framhölls fosterlandskärlek och lagtrohet, men man talade också – utan direkt stöd – om anslutning till Sverige, men detta sågs som en sista utväg.⁶⁷

Det kan knappast heller ha tilltalat partiledningen att kommunerna började bilda svenska län på egen hand. Som tidigare nämnades vände sig Helsing kommunalfullmäktige i januari 1919 till de svenska kustkommunerna och mindre städerna i Nyland med en anhållan om att de skulle utse representanter för att besluta om de nyländska svenska landskommunernas (efter territoriella justeringar) och städernas (utom Helsingfors) sammanförande till ett svenskt nyländskt län. Vidare skulle man diskutera ett svenskt stift och ett gemensamt sinnessjukhus för länet.⁶⁸

Trots det på ytan enhälliga stödet för partilinjens fanns det även mera radikala planer och krav. Enligt von Wendt var en fast konsolidering av det svenska folket i Finland den enda möjligheten att hindra den åländska separatismens spridning. Finlands svenska folk borde både inåt och utåt uppträda självständigare och inte dra sig för att uppträda som part i utrikespolitiska sammanhang. Inlägget möttes med bifall, men man kan anta att denna handlingslinje framstod som ganska främmande för majoriteten av de närvarande.⁶⁹ Diskussionen avspeglade en uppdelning i en "allmän" och en radikal österbottensk fraktion. Liksom partiledningen drog fraktionerna sig inte för att använda ålänningarna på olika sätt. Ett var som modell eller hot: om vi inte får vad vi vill ha slår vi in på deras väg, vilket innebar ett hot. Det andra var att erbjuda sig att hålla ålänningarna tillbaka eller medla: om vi får goda villkor kan vi hålla ålänningarna tillbaka, kanske få dem att inse att de kunde få rimliga villkor i Finland.

När ålänningarna hösten 1918 arbetade för en folkomröstning på öarna vann planen stöd inom SFP under förutsätt-

ning att hela det svenska Finland skulle få delta i den avgörande omröstningen – självbestämmanderätten gällde hela det svenska Finland. Partiet försökte återknyta relationerna till Åland, men den framskymtande försoningen krossades när ålänningarna vände sig till Storbritanniens, USA:s och Italiens beskickningar i Stockholm i november 1918. I januari 1919 reste en tremannadeputation bestående av Johannes Eriksson, Julius Sundblom och Johan Jansson till fredsförhandlingarna i Paris för att föra fram ålänningarnas sak. Kort före avresan skärptes tonen ytterligare genom en åländsk deklaration att man på grund av "den långvariga och hänsynslösa hets" som bedrivits av de svenska tidningarna på fastlandet beslutat att inte ställa upp kandidater i lantdagsvalet. Följderna av den skärpta polemiken blev – tvärtemot de österbottniska strävandena – att Ålandsfrågan i allt högre grad skilde sig från den svenska saken på fastlandet. "Allsvenska" och andra kretsar uttryckte sympati, men var inte redo att engagera sig.⁷⁰

I slutet av 1918 hade läget mellan språkgrupperna tillspetsats, vilket bland annat kom till uttryck i pressen. *Helsingin Sanomat* skrev t.ex. i oktober att Svenska folkpartiet utnyttjade landets svåra läge för att skärpa sina krav. I början av januari 1919 skrev tidningen om "Finlands svenskextrema element på olovliga stigar", där radikala om än små svenska kretsar hyste planer på att avsöndra delar av landet (Åland, Österbotten). Trots att de aldrig hade utsatts för förtryck hade de valt att konspirera med främmande makter, vilket bara skulle försvåra deras ställning.⁷¹

Agrarerna framstod våren 1919 som de svenskspråkigas hårdaste motståndare.

Partiet uppvisade likheter med bondepartierna i Baltikum, Centraleuropa och Balkan. Det var nationalistiskt och fientligt gentemot statstjänstemän och storkapitalet. Partiet ville förfinska byråkratin, och i partiprogrammet från 1914 slogs det fast att finskan skulle bli tjänstemannakårens diskussions-, protokoll- och skriftväxlingsspråk. I korrespondens med centralmyndigheterna och myndigheter i områden med svenska kommuner skulle invånarna dock ha rätt att vända sig till myndigheten på svenska och även få svar på svenska. Agrarerna ville också införa finska som undervisningsspråk vid alla universitet och högskolor.⁷²

Agrarerna och SFP var båda representerade i Kaarlo Castréns av centerpartierna sammansatta minoritetsregering som tillträdde efter valet i mitten av april 1919. Utöver Agrarernas och Framstegspartiets ministrar representerade de övriga ministrarna inte officiellt sina partier, men de två svenska ministrarna tillhörde SFP. Arrangemanget var ett resultat av ömsesidig misstro. SFP hoppades kunna påverka regeringens politik i fråga om "de svenska kraven". Santeri Alkio (Agr.) konstaterade åter att det i det rådande utrikespolitiska läget var viktigt att ha två svenska ministrar. Det hade varit oklokt att låta svenskarna gå i en fri opposition under den svenska oron då svenskarna förberedde sig för sitt ting och för att slå fast grupprogram.⁷³

I början av 1919 var SFP:s ledning utsatt för en opinionsstorm. Den kritiserades för oföretagsamhet i fråga om de svenska kraven och anklagades rent av för förräderi mot de svenska intressena. I ett inlägg i *Hufvudstadsbladet* försvarade partisekreteraren Johannes Hedengren

emellertid partiledningen som enligt honom försökt utföra de uppdrag den fått av partidagen i Vasa. De svenska nationalitetskraven hade sammanfattats och preciserats; ett upprop hade utfärdats inför svenska dagen och ett manifest till Ålands befolkning, allt i överensstämmelse med partidagens ståndpunkt.

Hedengren framhöll att frågan om svenska län var i det närmaste utredd genom de utredningar som utförts av SFP:s centralstyrelse, närmast dess ordförande, och hade diskuterats vid landskapsmöten. Avsikten var att bryta ut de kommuner i Nyland, sydvästra Finland och Österbotten där befolkningens flertal var svensktalande. De bildade sammanhängande områden, men det kunde inte undvikas att betydande finska minoriteter medföljde. Detta borde emellertid inte vara ett problem eftersom minoritetsskyddet gällde både svenska minoriteter i finsk omgivning och finska i svensk. Detaljusteringar kunde utföras senare, i övrigt kunde följande län bildas: Södra Nylands län, Åbo skärgårds län och Svenska Österbottens län. Åland utgjorde redan ett svenskt län. Helsingfors, Åbo och Vasa skulle bli huvudstäder, men Helsingfors med förstäder och Åbo, vilka inte kunde hänföras till något län, skulle bilda självständiga tvåspråkiga ståthållardömen – termen var synbarligen ett lån från Sverige där Stockholm hade en ståthållare, de vanliga länen landshövdingar. Ifall Vasa inte kunde ingå i det svenska kustlänet kunde staden bli ett självständigt förvaltningsområde. Dessa åtgärder kunde tack vare SFP:s förarbeten genomföras enkelt på administrativ väg, medan införandet av större självstyrelseområden skulle kräva omfattande förarbeten.⁷⁴

I lantdagen försäkrade R. A. Wrede att han sökt en lösning i samförstånd – endast på detta sätt kunde den medföra gagn för båda språkgrupperna. Enligt Wrede var talet om förtryck mot finskan och privilegier för svenskan missvisande eftersom det endast var fråga om förhållanden som hade historiska orsaker. Förfinskningsen fortgick med ”säkerheten av en naturlag”.⁷⁵ Wrede var övertygad om att de svenska kraven på intet sätt var för långtgående och påpekade att en trygg ställning för de svenskspråkiga skulle gynna hela samhället.⁷⁶

E. N. Setälä jämförde å sin sida finlandssvenskarna med danskarna i Sönderjylland och fann att de förra hade en oemotsägligt bättre position. Han definierade försök att konstgjort ingripa i språkgränser eller påtvinga språkbyte som nationalism, och erfarenheten visade att sådana försök inte lyckades. Setälä bestred teorin att språk och nationalitet hörde ihop, att språket var det enda kännetecknet på en nationalitet, liksom även påståendet att det fanns två nationaliteter i Finland.⁷⁷ Agrarernas ledare Santeri Alkio hävdade å sin sida att de svenska kraven inte understöddes av folket, utan att det var den svenska överklassen som drev frågan. Enligt honom var politiken nationalistisk och bildningsfientlig och gick ut på att isolera finnar och svenskar från varandra på ett sätt som var mycket skadligt för Finlands folk. Alkio betraktade de svenska länen som ett sätt att hindra befolkningen från att lära sig finska med målsättningen att under denna svaga stund för Finland överföra de österbottensiska kustregionerna till Sverige.⁷⁸

Tanken om ett ”folkting” väcks

Engagemanget för självstyre skärptes då lantdagen den 11 februari 1919 röstade ned de svenska kraven på självstyrelse och språkskydd. Vid olika tillfällen framfördes att de svenskspråkiga borde vända sig till fredskonferensen som en sista åtgärd för att trygga finlandssvenskarnas ställning. Wrede förhöll sig emellertid skeptiskt till denna idé, eftersom de svenskspråkiga hade en jämförelsevis god ställning i utlandets ögon.⁷⁹

Tanken hade varit att garantierna skulle lugna ”oron” i Österbotten, men när det visade sig att de finska partierna med Agrarerna i spetsen genom detta beslut förkastade två av tre substansparagrafer, reagerade flera ledande politiker. Redan följande dag väckte Ernst Estlander tanken på sammankallande av en svensk representantförsamling, ett ”nationalråd”, för att hindra separata åtgärder. Georg von Wendt föreslog en svensk nationalförsamling, men centralstyrelsen ville inte ensam fatta ett dylikt beslut utan valde att sammankalla en urtima partidag. Det är emellertid också möjligt att partiledningen reagerade på ett telegram som nådde partiordföranden von Rettig morgonen den 13 februari. Budskapet var undertecknat av tre medlemmar i Svenska Österbottens landstings delegation till Skandinavien, nämligen Johannes Storbjörk, Gösta Moliis-Mellberg och Edvin Sundquist:

Yrkar på omedelbart utfärdande av kallelse till urtima svensk partidag snarast möjligt efter valen för undvikande av annars ofrånkomlig Österbottensisk säraktion i nationalitetsfrågan.⁸⁰

Telegrammet kan ses som ett ultimatum från det radikaliserade Österbotten eller som ett nödrop från de österbottniska partiledarna att de inte kunde hålla sina skaror i styr. En annan möjlighet är att von Wendt via sina delegationskolleger tryckte på partiledningen. Det kan ha varit en kombination av alla tre alternativ. Stämningarna var likartade i Helsingfors där partiets centralstyrelse och lantdagsmän samlades till en överläggning. von Wendt föredrog en till centralstyrelsen ställd motion om ”inkallande av en svensk nationalförsamling”. Efter en längre diskussion om huruvida man skulle sammankalla en partidag eller nationalförsamling och om man skulle sända en delegation till fredskonferensen, beslutade man att sammankalla en extra partidag i Helsingfors den 8–9 mars för att diskutera frågan. Fyra dagar senare fick beredningsutskottet i uppdrag att uppgöra förslag som kunde föreläggas partidagen i fråga om en svensk nationalförsamling. Den första mars framlade politiska utskottet ett förslag till hur valet till ”Finlands svenska folkting” skulle gå till. Det fanns två alternativ: partidagen kunde själv förklara sig vara en fullmyndig representation för Finlands svenska befolkning, eller så skulle man föra en diskussion om avsikten med tinget och dess befogenheter. Centralstyrelsen ville emellertid i så hög grad som möjligt förebygga dylika spörsmål och en vidlyftig diskussion om dem.⁸¹ En knapp vecka senare hade man utarbetat utkast till upprop om folktinget, till ålänningarna och socialisterna samt två förslag till valordning (valstämmor respektive proportionellt valsätt).⁸²

Urtima partidag

Svenska folkpartiets centralstyrelse var synbarligen orolig för att diskussionen skulle gå i ovälkommen riktning, såsom att partidagen skulle förklara sig själv vara en ”fullmyndig representation för Finlands svenska befolkning” eller att partidagen skulle ställa närmare spörsmål om avsikten med folktinget och dess befogenheter. Centralstyrelsen beslutade därför att ordförande i sitt inledningstal i kortet skulle klargöra syftet med folktinget.⁸³ Detta kastar ett märkligt ljus över hela företaget; det verkar som om partiledningen ville avstyra en diskussion om målsättning och andra större frågor. Detta väcker i sin tur frågan om man var orolig för en fortsatt radikalisering. Var Folktinget en avledningsmanöver för att lugna ”den österbottniska oron”, den ”storm av förbittring” som uppstått? I sitt öppningstal hävdade partiordföranden Eric von Rettig att beslutet den 11 februari, när de svenska garantierna röstades ned, skulle bli en vändpunkt. Svenskarna hade nu fått ett klart besked om vad lantdagens finska majoritet var redo att ge dem. Rettig förklarade varför man gått denna skenbara omväg. Någon kunde möjligen säga, att partidagen

icke representerar hela det svenska folket i Finland, och då man på finskt håll velat låta förstå, att det endast är den svenska herremannaklassen och ej allmogen, som är missnöjd med det nuvarande sakläget, har centralstyrelsen ansett, att partidagen denna gång icke borde taga sig talan i folkets namn, utan besluta att överlämna detta åt en annan institution, ”svenska Finlands folkting”, enkom för detta ändamål vald av hela svenskkfolket. [...] och dess röst skall icke kunna nedtystas, ty det är nu icke blott

herremannaklassen, utan fastmer allmogebefolkningen, som vaknat till nationellt liv.⁸⁴

Partiledningens hemlighetsfulla förberedelser väckte stark kritik. Delegaterna upplevde att de förväntades medverka till tillsättningen av ett organ om vars målsättning och uppgifter de saknade information. Avsikten var tydligen att vädja till känslorna, inte till den klara eftertanken. Andra krävde att centralstyrelsen skulle redovisa eventuella motsättningar i partiledningen så att delegaterna kunde bilda sig en uppfattning om beslutsalternativen.⁸⁵

Till meningsskiljaktigheterna om Folktingets roll kom ytterligare en lång dispyt om vad organet skulle kallas. Rätt många delegater var redo för termen nationalförsamling trots, eller i några fall tack vare, dess revolutionära konnotationer.⁸⁶ Andra ansåg att en nationalförsamling avsåg något annat, en oavhängig stats konstituerande, grundlagsstiftande församling som därför kunde uppfattas som revolutionär. En del delegater förespråkade termen "folkting" för dess entydighet och skandinaviska klang. Diskussionen framkallade också innovationer som "svensk nationalitetsförsamling" och "nationaldag". Diskussionen om benämningen blev så livlig att själva huvudfrågan om och i så fall hurdan församling man skulle välja skymdes.⁸⁷

Ordföranden kunde dock slutligen klubba av beslutet att en representativ församling skulle sammankallas. Därefter valdes ett beredningsutskott till vilket centralstyrelsen överlämnade sitt material. Valsättet gav upphov till en lång diskussion som delvis handlade om teknikaliteter, men som också visade att par-

tidelegaterna var angelägna om Folktingets trovärdighet. Besök i hemmen med valurnor kunde inte komma i fråga, och man kunde heller inte kräva att väljarna deklarerade sig som svensksinnade. Flera delegater betonade vikten av att också socialdemokrater medverkade, däribland Hjalmar Procopé, som betonade att det nu inte var SFP utan svenskt folk som samlades.⁸⁸

Den 9 mars ordnades en omröstning om namnet, och "Svenska Finlands folkting" segrade klart. Överlag kan man konstatera att namnfrågan avslöjade ganska stora skillnader mellan österbottningar och nylänningar – österbottningarna var nästan genomgående radikalare och i högre grad anhängare av "nationalförsamling", medan den nyländska inriktningen var försiktigare.⁸⁹

Ett svenskt folk marscherar upp

Under våren 1919 tillspetsades motsättningarna mellan stad och landsbygd, Nyland och Österbotten, överklass och bönder. Avledningar av ordet "folk" var så frekventa i språkbruket att man kan säga att en våg av populism svepte över Svenskfinland. Till exempel skrev *Kaskö Tidning* i mitten av maj 1919 under rubriken "Östsvenskland" att Folktinget behövdes för att finlandssvenskarna inte skulle bli ett drängfolk under finnarna. I byarna viskade man om förräderi då ledarna lugnt satt i en finsk regering och trodde på loften avgivna i trångmål. Efter nedröstningen av språkgarantierna återstod bara vägen till fredskonferensen.⁹⁰

Inläggen var extrema, men samma tendens förekom på andra håll. *Wiborgs Nyheter* gladdes sig över att det bland de 144

kandidaterna i folktingsvalet fanns starka inslag av "allmogemän och verkliga folkrepresentanter". Detta visade mer än allt annat att den svenska nationella rörelsen spritt sig ut till bygderna. Den var inte, som man på vissa håll i det finska Finland ville påstå, "en på konstlad väg uppkommen överklassnationalism". I stället handlade det om "en verklig folkrörelse, som har sitt fasta stöd ute i bygderna bland den svenska allmogen". Språket är massnationalismens och budskapet kunde tolkas som att "den svenska samlingsrörelsens folkliga gren" definitivt nått Hrochs fas C.⁹¹ Parallellt med förhålligandet av folket löpte uppmaningar att använda tillfället och de nya slagord som spreds från Paris. Nationalförsamlingen borde finna formerna för självstyrelsen: "Medveten om att den har bakom sig ett enigt folk, där i synnerhet bygdefolket företräder den fasta viljan, må den svenska nationalförsamlingen begagna de tillfällen nutiden erbjuder till att trygga det östsvenska folkets framtid."⁹²

Folktingets stöd och mandat

I mitten av mars 1919 publicerade den vid SFP:s partidag tillsatta centralnämnden "valordning för svenska Finlands folkting" – i *Svenska Tidningen* under rubriken "valordningen för nationalförsamlingen" – där första paragrafen stadgade: "Folktinget representerar Finlands svenska folk och består av 60 valda ombud." Allusionen till den revolutionära franska nationalförsamlingen 1789, liksom termerna "folk" och "representera", måste ha förargat många på finskt håll. Genom ordvalet markerade man att det fanns ett finlandssvenskt "folk", som

"representerades" av ett annat organ än Finlands riksdag. När Svenska Finlands folkting samlades den 19 maj 1919 kl. 3 på eftermiddagen i Helsingfors kunde folktingsledamöterna blicka ut över en församling som valts av 110 722 röstande. Vid lantdagsvalet samma år fick SFP 116 152 röster. Då bör man beakta att bara 146 röster avgavs på Åland mot 5 520 i lantdagsvalet. Från inre Finland tillkom emellertid 5 121 röster.⁹³

Med tanke på att Folktinget var en ny institution kan resultatet valmatematiskt sett betraktas som gott för Svenska folkpartiet. Man kan uppskatta att $\frac{9}{10}$ av SFP:s normala väljarkår engagerade sig i folktingsvalet. Om man å andra sidan beaktar det spända politiska läget och det faktum att partiet lyfte fram valet som ett viktigt avgörande där det gällde att visa en enig front över partigränserna var det inte särdeles imponerande att röstsiffrorna i detta "opolitiska" val blev klart lägre än i lantdagsvalen. SFP ansträngde sig för att nå tveksamma grupper, men förlorade ålänningarna och synbarligen även arbetarna.

I folktingsvalet strävade man efter en "allmän svensk uppmarsch" och gjorde särskilda ansträngningar att inkludera tre grupperingar i det "folk" tingen skulle representera: de som bodde i svenskbygderna, de som bodde utanför dem och ålänningarna. Därtill skulle centralnämnden beakta att "olika meningsriktningar och partier bland de svenska blir företrädade", även väljare som var medlemmar i eller sympatiserade med andra partier. Man påpekade att "de spridda svenskarna" sällan haft möjlighet att ge "uttryck för sin svenskhet och sitt innerliga samband med den germanska kultur, vilken av svenske

män i tiden planterats på Finlands ödsliga stränder”.⁹⁴

En blick på de sextio nyvalda folktingsledamöterna visar inte bara att de hade sin politiska hemvist i SFP, utan också att det var fråga om ett parlament bestående av manliga lärare och bönder. Bland ledamöterna fanns endast tre kvinnor, av vilka bara ”skriftställarinnan” Helena Westermarck hade en titel som kunde betecknas som en yrkesbeteckning. De två övriga betecknades med civilstånd: ”fru” respektive ”hovrättsrådinna”. De största grupperna var lärare (14, bland dem 3 folkhögskoleföreståndare), bönder (13), akademiker utan annan yrkesangivelse än lärd grad (10), företagare (8, bland dem 3 bankdirektörer från Helsingfors), präster (5) och fria yrken (4).⁹⁵ Sammansättningen var ganska nedslående för en rörelse som i offentligheten ständigt odlade ”folklighet”, och man kan förstå de finska journalister som uppfattade det som pågick på scenen som ett påfund av den svenska herremannaklassen.

Röstsedel för Svenska Finlands folktingsval 1919. Valsedlar trycktes också för de åländska socknarna, där valet väckte ytterst litet intresse. Endast 146 röster avgavs på hela Åland.

Ledamöterna i Folktinget valdes från åtta valkretsar: Helsingfors, Nylands östra och västra, Åbolands, Ålands, Österbottnens södra och norra samt ”Inre Finlands valkrets”. Den sistnämnda benämningen var mera tilltalande än benämningen ”övriga Finland”, som tidigare använts vid SFP:s partidagar. Mera problematiskt visade sig Åland vara. Landstinget i Mariehamn hade den 9 april diskuterat deltagande i Folktingets arbete. Endast en röst höjdes för att man skulle delta. Den principiella motiveringen för att inte delta var: ”så länge Finlands svenskar icke erkänna ålänningarnas rätt att yrka på landskapets återförening med Sverige, nödiga förutsättningar för samarbete saknades”.⁹⁶

Ålands landsting meddelade att man avböjt beredningsnämndens framställning om att ålänningarna skulle delta i folktingsvalet. Ett ”obetydligt antal per-

soner, hufvudsakligen bestående af från fasta Finland hit inflyttade samt här bosatta tjänstemän” hade visserligen ställt upp kandidater och ordnat val, men lands-tinget betonade att de invalda inte var berättigade att representera befolkningen i Ålands valkrets.⁹⁷ Kort innan Folktinget sammanträdde meddelade landstinget i Mariehamn genom ett telegram att man med odelad uppmärksamhet följde Folktingets åtgärder för att för ”svenskfolket ernå varaktig trygghet till språk, kultur och självstyrelse”. Samtidigt uttryckte man en förhoppning om att Folktinget skulle ha förståelse för ålänningarnas krav på en återförening med Sverige för att ”bevara Åland svenskt”. Ett Åland som var anslutet till Sverige skulle ”icke skilja men väl sammanknyta östsvenskar och rikssvenskar”.⁹⁸

Samma dag inlämnade bankdirektören Emil Schybergson en motion där han framhöll att det på tillförlitligt håll uppgavs att Sverige på det enträgnaste yrkade på att Ålandsfrågan skulle tas upp vid fredskonferensen och att frågan sålunda kommit i ett farligt läge:

Vid sådant förhållande synes det vara Folktingets rätt och plikt att uttala sig i frågan, detta så mycket mer som det med fullt skäl framhållits att Ålands befolkning icke är en nationalitet för sig utan endast en del av den svenska nationaliteten i Finland och att det därför är Folktinget, vilket såsom representerande denna nationalitet i dess helhet, har att å dess vägnar taga sig talan i frågan.⁹⁹

Utöver ålänningarna fanns det en annan grupp som inte ville sitta med i Folktinget. Beredningsnämnden för Svenska Finlands folkting inbjöd Arbetarförbundet att delta i bildandet av ett svenskt folk-

ting med syfte att arbeta för svenskfolkets rättigheter utan avseende på politiska åsikter i övrigt. Förbundsstyrelsen ställde sig avvisande och hänvisade till den ståndpunkt som slagits fast vid Arbetarförbundets första representantmöte 1907. Synbarligen avsåg yttrandet att partiet ogillade alla försök att kringskära den svenska nationalitetens utvecklingsmöjligheter, ”ävensom ogillade alla försök att uppväcka fiendskap mellan de olika språkelementen i vårt land”.¹⁰⁰

Under Folktingets sammanträde i Helsingfors den 19 maj 1919 behandlades ett flertal propositioner¹⁰¹: 1) Nationalitetsförhållandenas ordnande genom grundlagsbestämmelser, 2) allmänt program för en framtida språklagstiftning, 3) landskapsstyrelse, 4) landskapsförbund, 5) svenska län, 6) svenskt stift, 7) svensk skolstyrelse och 8) militärfrågan. ”Det åländska spörs-målet” var hela tiden närvarande. Enligt en del kunde ålänningarna, om de önskade, ”rädda sig” genom anslutning till Sverige. Uppfattningen ansågs ha stöd i Österbotten, men Folktinget krävde att ifall man ordnade en folkomröstning borde Finlands hela svenska befolkning genom folkomröstning eller tinget få uttala sig. Några av ledamöterna sade rent ut att mot ”ett nationalistiskt förblindat Finland” kunde den svenska befolkningen inte kvarhålla Åland. Man underströk att detta inte var ett hot, men det var en klar varning att utan reformer både på Åland och på fastlandet skulle det bli svårt att argumentera för Finland i tvisten, liksom också att fastlandssvenskarna kunde förlora motivationen för att göra det.¹⁰²

Det rådde från början en viss osäkerhet om Folktingets mandat. Det var skapat av Svenska folkpartiet, och kom våren 1919

att bära ett "frontansvar" i språkstriden. Redan inför den ordinarie partidag som skulle hållas hösten 1919 föreslog partiets ordförande och viceordförande att Alexander Frey skulle vidtalas att utreda "partiets förhållande till folktinget".¹⁰³ Frey visade i sin utredning respekt för dem som inte formellt ville ansluta sig till partiet. Han såg helst att Folktinget vore en representation för "hela den svenska nationaliteten i Finland", oberoende av partiståndpunkt. Folktinget skulle ha till uppgift att föra fram de svenskspråkigas åsikter i frågor som berörde "deras nationella livsintressen":

Folktinget är därför en för tillfället vald representation för Finlands svenska folk, vars mandat upphör i och med att de frågor, som närmast föranledde valet, vinna sin lösning.¹⁰⁴

Wasabladet tänkte sig att partiet skulle tillvarata de svenska intressena "mera inåt", medan Folktinget skulle ägna sig åt en mer "utåtriktad verksamhet" och i offentligheten föra fram de svenskspråkigas åsikter.¹⁰⁵

Folktinget och SFP hade flera olika alternativ. Man kunde bygga ut självstyret i form av Folktinget som ett organ med en legitimitet och som något slags nationalrepresentation. Å andra sidan var Folktinget ett helt inofficiellt tillfälligt organ, som saknade både befogenheter och maktmedel. De mera radikala stödde sig på tingets folkvalda natur, medan konservativa, som Wrede, och en del finsksinnade såg en stat i staten. Folktinget blev sålunda ett första om också bristfälligt förverkligande av den finlandssvenska självstyrelsetanken.¹⁰⁶ En alternativ väg var att bygga upp en autonomi, eventuellt enligt

Finlands ställning i det ryska riket eller utgående från svenska län som bildade ett landskapsförbund.¹⁰⁷

Svenska Finlands folkting möttes under tio intensiva dagar i Helsingfors den 19–28 maj 1919. Propositionerna och debattinläggen var ambitiösa. Förhoppningarna om att detta bara var början i fråga om självstyre och autonomi infriades inte, men någonting blev ändå kvar för framtiden.

Kulturautonomi: skolstyrelse och militärfrågor

Vid folktingssessionen blev frågan om finlandssvensk kulturautonomi central. Kulturautonomin kom främst att gälla skola och kyrka samt värnplikten. I ett nytt direktiv som skolstyrelsen utfärdade i augusti 1918 saknades bestämmelser om förvaltningen av de svenska skolorna. Frågan väckte en intensiv debatt där Folktinget deltog aktivt. Skolstyrelsen ansåg att en svensk sektion vore tillräckligt, medan man på svenskt håll krävde en egen skolstyrelse eller åtminstone en separat avdelning av skolstyrelsen.¹⁰⁸

I den lantdagsdiskussion som fördes angående en eventuell svensk skolstyrelse lyfte man bl.a. fram ekonomiska faktorer. Lantdagsmannen Kyösti Kallio motsatte sig en delning av skolstyrelsen, eftersom den skulle medföra alltför höga kostnader. Lantdagen hade redan i två betänkanden framfört uppfattningen att skolstyrelsen var alltför väl bemannad och kostsam.¹⁰⁹ Frågan avgjordes slutligen i statsrådet genom omröstning den 17 november 1919. Med en rösts övervikt, undervisningsminister Mikael Soininens, beslutade regeringen att gå in för en avdelning, vil-

ket innebar en autonomi på en väsentligt högre nivå än vad alternativet, en svensk sektion, hade inneburit.¹¹⁰ Avdelningen inrättades i april 1920 "för behandling- en av ärenden rörande de svenskspråkiga lärdomsskolorna och folkundervisnings- anstalterna".¹¹¹

En av de frågor som lyftes fram i syn- nerhet i Österbotten var militärfrågan. Förutom tjänstgöringstidens längd (två år eller tjugo månader) gällde frågan om de svenskspråkiga skulle tjänstgöra i svenska förband under svenska officerare förlag- da i svenskspråkiga och med svenska som utbildnings- och kommandospråk. Frå- gan hade vissa för alla parter obehagliga konnotationer. Den värnpliktiga finska armén (1881–1904) hade stupat på att en betydande del av de värnpliktiga vägra- de tjänstgöra i ryska förband. En av dem som tog upp den känsliga frågan var re- daktör Edvin Sundquist som i ett tal i januari 1919 konstaterade att jägarrörel- sen i början burits upp av svenska kraf- ter men att den breddade värvningen lett till att de finskspråkiga hamnat i majori- tet. Den finska nationalismen gjorde att svenska landsbygdspojkar som inte kun- de finska betraktades som mindervär- diga söner av fosterlandet. Som en följd av detta genomgick jägarna från den svenska landsbygden en svensknationell väckelse, och blev övertygade om att militären bor- de delas upp på språklig grund.¹¹²

Lantdagens stora utskott förkasta- de emellertid de svenska kraven på att trupperna i fredstid skulle stationeras i manskapets språkområde och att samma språk skulle användas som utbildnings- och kommandospråk. *Dagens Press* kon- staterade: "Armén kan när som helst bli- va en ganska effektiv denationaliserings-

apparat utan att svenska värnpliktige i minsta mån åtnjuta lagens skydd där- emot." Tidningen pekade på hotet från socialisterna och varnade för åtgärder som från första början skulle göra värnplikten impopulär.¹¹³

Jordfrågan

I mars 1919 hade K. Rob. V. Wikman rik- tat uppmärksamheten på den finska pro- pagandaverksamheten och den "finska invasionen" i svenskspråkiga bygderna. Enligt Wikman gick de finska planerna ut på att skapa finska minoriteter i svenska sock- nar och breda ut sig på svenskarnas be- kostnad.¹¹⁴

Frågan om jorden väckte livlig debatt på Folktinget i maj 1919. Den hade en tydlig koppling till de konkreta förslag till landskapssjälvstyrelse och landskaps- förbund som lades fram. Till planerna hörde att landskapsförvaltningen skulle ha rätt att genom expropriation förvär- va fastigheter, utöver statens rätt som re- dan var fastslagen i lag. Expropriations- rätten skulle gälla om jorden övergick till någon annan än en släkting (inte mellan släktingar).

Till dem som uttalade sig under folk- tingssessionen hörde Henrik Ramsay, som påpekade att den svenska befolk- ningen hållit styvt på äganderätten och rätten att förfoga över sin egendom. Ex- propriationsrätten kunde endast tilläm- pas då egendom höll på att övergå till nå- gon annan än en släkting. Den kunde inte användas generellt mot jordjobberi. Jo- hannes Storbjörk påpekade att expropri- ation inte var något nytt och att landska- pen kunde få en rätt som nu innehades av statsrådet. R. A. Wrede konstaterade

å sin sida att man inte borde rubba en av samhällsskickets grundpelare och stödja inriktningen på expropriation av storföretagens jordegendom eller av storgods som i Baltikum. De allmänna normerna för expropriation måste följas, och de tillät inte expropriation för att hindra svensk jord från att komma i finsk besittning. Gösta Moliis-Mellberg ansåg att det behövdes en fast språkgräns om man skulle kunna skydda den svenska jorden.¹¹⁵ Emil Schybergson föreslog å sin sida att jordförsäljning till en person som inte var bosatt och mantalsskriven i området samt till aktiebolag eller andelslag skulle vara

Frågan om "den svenska jorden" och dess övergång till finskspråkiga ägare var en mångårig debattfråga. År 1917 blev stämningarna allt mera apokalyptiska. Illustration i *Fyren* 27/1 1912.

ogiltig om landskapsförvaltningen inte givit tillstånd.¹¹⁶

Folktinget stod alltså inför alternativen expropriation och tillstånd, men R. A. Wrede hävdade att utvecklingen var beroende av den rådande andan – ifall svenskarna ansåg att saken var viktig skulle de inte sälja till finska köpare, men annars skulle inga lagrum kunna hindra förfinsknigen. Wrede stödde fri-

villig kolonisationsverksamhet enligt modellen "Svenska småbruk och egna hem", där han själv var medlem. Också andra framhöll vikten av jordförvärv och jord till de obesuttna, inte minst för att förebygga emigration. Folktinget beslutade slutligen att expropriation skulle kvarstå i förslaget. Man tillsatte också ett utskott för att behandla frågan om den svenska jordens bevarande.¹¹⁷ Efter omröstning gick Folktingets utskott emellertid in för Wredes lösning och hela stadgandet om expropriation utgick.¹¹⁸

Universitetsfrågor

Kejsrerliga Alexanders-universitetet anhöll hösten 1918 efter en relativt jämn omröstning att dess namn skulle ändras till "Helsingfors Universitet", eventuellt med tillägget "grundat i Åbo 1640". Man var överens om att epitetet "Kejsrerlig" skulle strykas, men diskussionen gällde Alexander I:s förtjänster. Kansler föreslog att man skulle behålla namnet "Alexanders-universitetet", men fick inget stöd av ministrarna. Statsrådet ändrade namnet enligt konsistoriemajoritetens ståndpunkt. Samma vilja att göra upp med det förflutna framkom då *Svenska Tidningen* i september 1918 krävde "Ryssprofessorerna bort!" Professurerna i rysk statsrätt respektive ryska språket och litteraturen hade tillkommit för att väcka "tillgivenhet för tronen och sympati för Ryssland". Professuren i statsrätt hade inga förespråkare och beträffande litteraturprofessuren konstaterades att undervisningen haft en ovetenskaplig karaktär och att universitetet inte behövde mer än en professur i slavisk filologi och ett lektorat i ryska. Rektor Waldemar Ruin ansåg att detta

skulle leda till att den ryska litteraturen försumrades, medan professor Elfving ansåg att förslaget berodde på missnöje med tjänsteinnehavaren och en allmän motvilja mot allt ryskt. Detta borde inte få överskugga att det var viktigt för landet att genom litteraturen få en inblick i grannfolkets sinnelag. Majoriteten var av annan åsikt och tjänsteinnehavarna föresattes på indragningsstat i februari 1919.¹¹⁹

Det kanske mest talande exemplet på de starka kulturella och bildningsidealistiska inslagen i språkstriden var uppkomsten av två privata universitet, ett svenskt och ett finskt i Åbo under självständighetens första år. Högskolorna hade dittills varit helt koncentrerade till Helsingfors efter universitetets flyttning från Åbo 1827. Föregångarna till de första specialhögskolorna grundades i eller flyttades till Helsingfors: Tekniska realskolan på 1840-talet (Tekniska högskolan 1908), Lantbruksinstitutet i Mustiala 1840 (den högre lantbruksundervisningen anslöts till universitetet 1896), Finska handelsinstitutet 1898 (Finska handelshögskolan 1920) och Högre Svenska Handelsläroverket 1908 (Svenska handelshögskolan 1927).

Tanken om ett andra, uttryckligen finskt universitet aktualiserades 1847 av finshetsivraren, provinsialläkaren Wolmar Schildt (författarnamn Kilpinen) i Jyväskylä. Han inspirerades av invigningen av stadens lägre elementarskola, som var ett resultat av hans ansträngningar att föreslå grundandet av ett universitet, som han med en egen finsk nybildning kallade "oppio". Tanken väckte ingen större genklang, men skolan blev landets första till universitetet ledande finsspråkiga högre elementarläroverk och staden fick landets första folkskollärarseminarium 1863.

Universitetstanken hölls levande i staden genom att Schildt grundade en fond för ändamålet och hans söner engagerade sig i frågan.¹²⁰

Intresset för universitetsutbildningen ökade till följd av industrialiseringen, språkstriden och det växande antalet studenter, som i allt högre grad rekryterades ur städernas mellanskikt. Under tiden före första världskriget föreslogs flera städer som lämpliga orter för ett universitet, bl.a. Jyväskylä, Lahtis, Kuopio och S:t Michel. Städerna grundade kommittéer och utskott för att driva frågan, och man arrangerade sommaruniversitet, d.v.s. akademiska sommarkurser som hölls av akademiska lärare.

I Åbo kom kursaktiviteten sent i gång, men de svenska sommaruniversitetskurser som anordnades 1913–1917 lockade 257–374 elever per sommar, av vilka en tredjedel var finskspråkiga. Grundandet av ett svenskt universitet i Åbo drevs av stadens burgna borgerskap och omgivningens godsägare. De såg i stor utsträckning universitetsgrundandet som ett återupprättande av den gamla akademien i Åbo, "Academia Aboensis Rediviva". År 1917 grundades Stiftelsen för Åbo Akademi. Undervisningen inleddes 1919 i tre fa-

kulteter (humanistisk, matematisk-naturvetenskaplig och statsvetenskaplig), som fram till 1927 utökades med två fakulteter (kemisk-teknisk och teologisk) och en handelshögskola. Samtidigt pågick sedan länge en kamp om undervisningsspråket vid statsuniversitetet i Helsingfors.¹²¹

Inför grundandet av Åbo Akademi förde man en längre diskussion om huruvida målet skulle vara en praktiskt inriktad högskola eller ett universitet, en mångsidig grundutbildning eller ett forskningsinstitut. För de flesta debattörer och för donatorerna stod det klart att lärosätet skulle ha undervisning och forskning i humaniora och att det skulle bidra till försvaret av det svenska kulturarvet.

Provinsialläkaren, författaren och folkbildaren Wolmar Styrbjörn Schildts (1810–1893) dödsannons i *Suomalainen* den 10 maj 1893. Adelsmannen Schildt, med författarnamnet Kilpinen, intresserade sig för finskans utveckling, konstruerade nya finska ord och ett rättstavningssystem. Han försökte också införa ett nytt sätt att ange lång vokal och vokaldiftonger, "Piriläkäeri ja Tæhtilæes" (Provinsialläkare och Riddare). Systemet slog inte igenom och torde ha använts sista gången i hans dödsannons och på hans gravsten i Jyväskylä.

Edvard Westermarck (1862–1939), professor, sociolog och Åbo Akademis första rektor i ny rektorsornat vid invigningshögtidligheten i oktober 1919. Westermarck var en banbrytande socialantropolog vid Helsingfors universitet, London School of Economics och Åbo Akademi. Han forskade bl.a. i äktenskaps och de moraliska idéernas historia. Han engagerade sig i Finlands sak under ofärdsåren och i Ålandsfrågan.

Humanistiska fakultetens första professorer var lärostolarna i svenska språket, nordisk historia, svensk litteraturhistoria och filosofi samt från 1920 nordisk kulturhistoria och folklivsforskning. Som synes var de svenska, nordiska och histo-

riska inslagen starkt framträdande, likaså impulserna från de privata högskolorna i Stockholm (1877) och Göteborg (1887). Därtill satsade Stiftelsen för Åbo Akademi och donatorerna också på kemisk-teknisk utbildning i former som intresserade industrimännen bland donatorerna såsom kemisk teknologi och skogsprodukternas kemi.

Man var ense om behovet av ett nytt finskt universitet, men inte om var det skulle placeras. Den finska nationen hade inte egentligen grundat ett universitet eftersom dess universitet var dess skapelse i lika ringa grad som Dorpats universitet var esternas. När man tog detta avgörande steg borde det föregås av grundliga överväganden. Misstron vaknade då det framgick att de svensksinnade stödde Jyväskylä.

Dragkampen slutade med en seger för Åbo. Universitetet grundades i februari 1920, och invigdes i juni 1922 med en fest i starkt finsknationell stämning. Insamlingarna för de två universiteten i Åbo, det svenska och det finska, skilde sig från varandra: i Stiftelsen för Åbo Akademi spelade några stordonatorer en avgörande roll, medan motsvarande finska stiftelse uppstod genom en massinsamling av många små bidrag. Den grupp som ledde insamlingarna för det finska universitetet i Åbo och utformade dess verksamhet hade en påfallande gammalfinsk framtoning. J. R. Danielson-Kalmari, universitetets första kansler, bankdirektören K. N. Rantakari, U. L. Lehtonen, insamlingens överombudsman, och den förste rektorn, historieprofessorn A. H. Virkunen var framträdande gammalfinska politiker och universitetet präglades av gammalfinsk nationalism och allmän

kulturkonserveratism. Det är sålunda inte överraskande att uppsättningen lärostolar i den första humanistiska fakulteten ter sig som en omvänd spegelbild av motsvarande vid Åbo Akademi: Finlands historia, finska språket, inhemsk och allmän litteratur samt filosofi.¹²²

Språklagstiftningen

Efter lantdagsvalet våren 1919 råkade den monarkiska regeringsformen på likadant obestånd som det republikanska förslaget (se s. 367). I juni 1919 överlämnade regeringen sitt förslag till regeringsform till lantdagen. Det påminde i hög grad om sin monarkiska föregångare, men till paragrafen om medborgarnas rättigheter hade fogats ytterligare en principdeklARATION: "Finska och svenska äro republikens nationalspråk." Dessutom skulle lagar och förordningar samt skrivelser från regeringen och riksdagen avfattas på finska och svenska. Självstyrelsetanken var dock helt slopad. Den 21 juni 1919 godkände lantdagen denna grundlag, och en knapp månad senare, närmare bestämt den 17 juli 1919, stadfästes regeringsformen av riksföreståndaren Mannerheim.¹²³ Genom regeringsformen ersattes också benämningen *lantdag* med *riksdag*.

Språklagstiftningen kan sägas ha tagit form utifrån initiativ från olika håll. Frågan om det officiella språket i Finland behandlades i regeringens proposition till 1919 års lantdag. Den utgick från regeringsformens bestämmelse (§ 14) om landets två nationalspråk och medborgarnas rätt att använda sitt finska eller svenska modersmål i egen sak hos domstol eller förvaltande myndighet och att utfå expeditioner på samma språk. Grundlags-

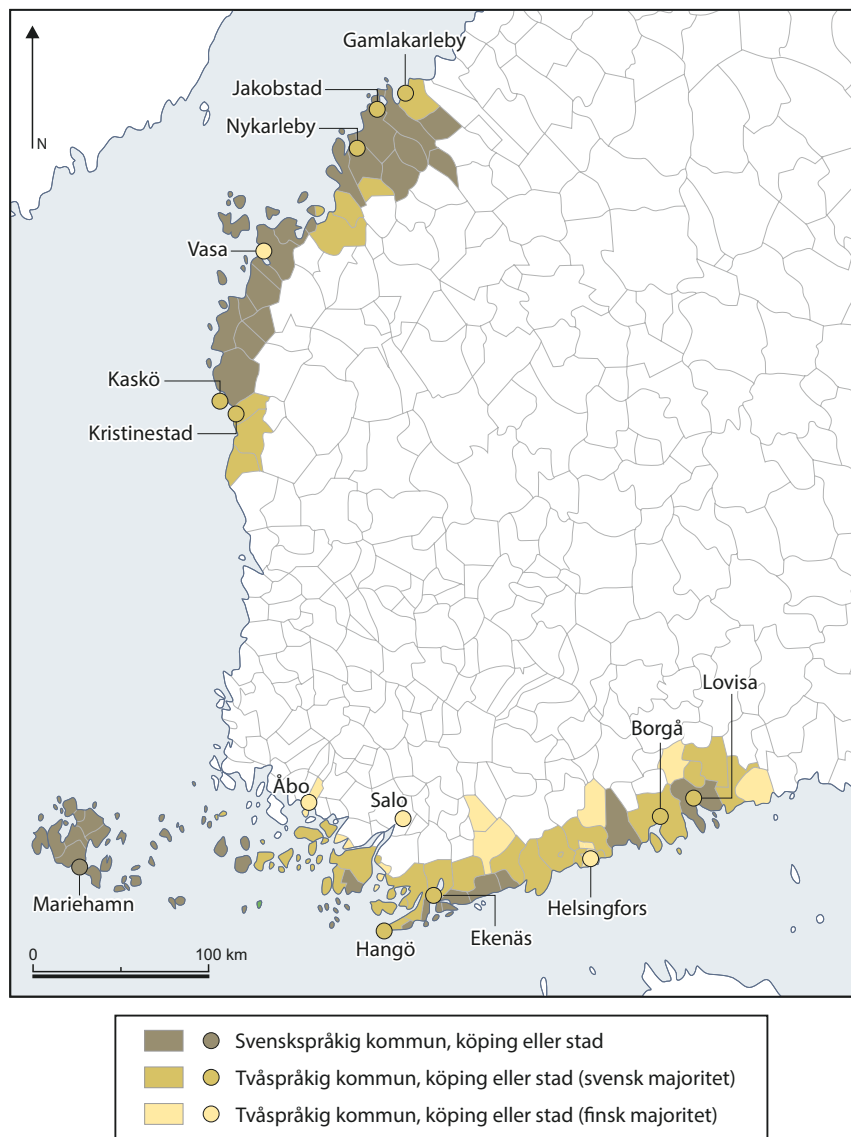
utskottet såg det som ändamålsenligt att samtidigt genom lag reglera frågan om språket i handlingar som inte var avsedda att utfärdas åt enskilda sakägare eller användes i inbördes skriftväxling och ämbetsbokföring. I fråga om myndigheter vilkas ämbetsdistrikt inte omfattade hela landet följde propositionen den tidigare principen i 1902 års språkförordning att det kommunala protokollspråket gällde där. I fråga om myndigheter med hela landet eller tvåspråkiga kommuner som ämbetsdistrikt skulle det språk användas på vilket ärendet anhängiggjorts. När det gällde interna handlingar borde myndigheter använda ämbetsdistriktets eller dess majoritets språk. Riksdagen remitterade propositionen till grundlagsutskottet som inte hann behandla den.¹²⁴

Vid 1919 års lantdag inlämnades tre lagförslag som gällde det svenska och finska språkets ställning i Finland. Ernst Estlander och Ernst von Born lämnade in en motion som försökte rädda så mycket som möjligt av den separata grundlagen om de inhemska språkens ställning.¹²⁵ Därutöver lämnade E. N. Setälä in en motion med två lagförslag. Det ena gällde användningen av finska och svenska vid domstolar och andra ämbetsverk och det andra den språkkunskap som skulle erfordras av statens tjänstemän. Motionerna inlämnades i april 1919 då vågorna ännu gick höga efter den föreslagna språklagens fall. Setälä ansåg att det under den uppflammade språkstriden var viktigt att reglera dessa frågor i lantdagen och i lag, inte bara på administrativ väg som tidigare. En annan brist var att gällande regler utgått från kommunalspråket men under antagandet att kommunerna var enspråkiga. Ytterligare ett

problem var att tjänstemännen i vissa fall, särskilt då myndighetens distrikt omfattade hela landet, själva fick bestämma det språk de ansåg ändamålsenligt, vilket betytt att de centrala ämbetsverken behållit sin svenska prägel. Tjänstemännens språkfärdigheter var dessutom långt ifrån tillräckliga.¹²⁶

Lantdagen borde alltså ta upp och korrigera språklagarna. Huvudprincipen borde vara att ämbetsdistriktets språk skulle bestämma ämbetsspråket. Eftersom man i vissa trakter talade två

Svensk- och tvåspråkiga kommuner
vid tiden för språklagen 1922.

språk borde lagstiftningen slå fast hur stor den andra språkgruppen borde vara för att området skulle betraktas som tvåspråkigt. Setälä påpekade att detta inte innebar en rättskränkning mot någon språkgrupp eftersom båda kunde förlora på gränsdragningarna. I tvåspråkiga områden borde båda språken användas, majoritetens språk dock som huvudspråk ifall det inte uttryckligen var fråga om tjänster riktade till minoriteten. I fråga om enskilda medborgares språkliga rättigheter ansåg Setälä att enskilda fortfarande skulle ha rätt att vända sig till myndigheterna och få ut expeditioner på sitt eget språk också i tvåspråkiga områden. Däremot vore det ingen rättskränkning ifall myndigheterna utfärdade sina beslut på områdets språk –

små minoriteter var ju ändå tvungna att lära sig majoritetens språk. Undantag borde dock göras för åtalade i brottmål, som borde få handlingarna på sitt modersmål om så önskades. Setälä förordade gränsdragning av ämbetsdistrikten så att minoriteterna åtminstone skulle bli så små som möjligt.

Riksdagen godkände lagarna i november 1920, och de utfärdades i april 1921: Lag om finska och svenska språkens användning vid domstolar och övriga myndigheter och Lag angående den språkkunskap, som skall av statstjänsteman fordras. I sin slutliga form trädde lagarna i kraft efter att presidenten undertecknat dem i juni 1922.¹²⁷

Ett mobiliserat folk

Axel Olof Freudenthals svenska nationalitetstanke
var i grund och botten endast tvillingskott till Johan
Wilhelm Snellmans finska nationalitetsidé.

K. Rob. V. Wikman 1941

År 1809 förenades Finland med världens största landsbaserade imperium. Anpassningen var långsam och relativt mjuk, men innebar ändå många olika slag av förändringar. Finland fick en ny huvudstad, Helsingfors, som var ekonomiskt och strategiskt lämplig med tanke på den nya situationen. Åbo låg för långt borta från Ryssland och för nära Sverige. Valet av huvudstad var ett exempel på hur Finland närmades till Ryssland – andra redskap var införandet av ryskt mynt och åtgärderna för att öka handeln med Ryssland. Finland närmade sig också Ryssland genom förbättrade kommunikationer. Någon inkorporering eller sammansmältning med Ryssland var det emellertid inte fråga om, även om en del av eliten koopterades, utan genom sin autonomi kom Finland i stället att fjärmasig från det ryska imperiet.

Riksdelningen 1809 innebar att situationen förändrades för de svenskspråkiga i Finland. I det svenska riket hade de tillhört riksstånden, men någon sådan entitet fanns inte i Finland. De nya stånden måste alltså konstitueras, vilket

skedde under Borgå lantdag 1809 med hjälp av den svenska riddarhusordningen och riksdagsordningen. Därefter dröjde det mer än fem decennier tills lantdagen sammankallades på nytt. Detta skedde 1863, då stånden samtidigt återuppväcktes som politiska korporationer. Vid den här tidpunkten hade en mobilisering av befolkningen eller åtminstone av eliten redan inletts utifrån språk och olika slag av associationer.

Den svenskspråkiga eliten i storfurstendömet solidariserade sig med de gustavianska administrativa traditionerna och i ett senare skede de gustavianska grundlagarna. Eliten betonade i enlighet med denna tradition att den bar ett ansvar för storfurstendömet som helhet, inte för någon språkgrupp eller region. Den bar helt enkelt upp den svenska statliga traditionen i Finland. Dess ställning komplicerades emellertid av att den också bar upp en rikstradition av att tjäna härskaren som tjänstemän och militärer. Så länge relationerna mellan det ryska riket och storfurstendömet var goda var detta inget problem. Den svenskspråkiga eliten kunde

tvärtom tjäna och vara till nytta för både storfurstendöme och kejsarrike genom sin lojalism och sin tjänstgöring i de ryska väpnade styrkorna. Problem uppstod när lojalismen sviktade och den ryska riksledningen krävde mer än fasthållande vid en gammaldags imperiell struktur där eliten inom den givna ramen fick styra mer eller mindre som den ville.¹

Övergången från ett korporations- och ståndssamhälle till ett medborgarsamhälle och en masskultur ställde den svenskspråkiga eliten inför akuta och olösliga problem. Ryssland var inte ett demokratiskt medborgarsamhälle, men att knyta sin ställning till en ståndsoverklass som närmast baserade sig på härstamning eller en universitetsutbildad byråkrati var ändå inte i längden vägen till en framgångsrik karriär i ett samhälle där det stöd som behövdes i val byggdes upp genom nykterhetsarbete och folkbildning. Än mindre representerades framtiden av en officerskår som utmärkt sig som kuvarer av kaukasiska eller polska insurgenter. Vad den svenskspråkiga eliten behövde var stöd från ett mer jordnära finlands-svenskt folk. Lika självklart var inte att detta folk skulle ställa upp och leverera stödet utan motprestationer.

Den svenskspråkiga allmogen i Finland hade å sin sida inlett sin existens i storfurstendömet i ett läge som måste ha tett sig förvirrande för dess medlemmar. För dem var den svenska traditionen av mindre betydelse även om den naturligtvis var ett skydd mot t.ex. livegenskap. Folket stod utanför högkulturen och relativt få av allmogen var läs- och skrivkunniga. Bönderna fortsatte att vara ett stånd i storfurstendömet, men för bönderna spelade detta och lantdagens ned-

frusna ställning under ett halvsekel ännu mindre roll än för de andra stånden. Det svenskspråkiga folket kännetecknades av ett i det närmaste konservativt fasthållande vid traditioner, men också av en djup splittring i fråga om omvärldsorientering. Den bottniska regionen styrde Österbotten mot Sverige och Stockholm som förut tills den ekonomiska krisen inom järnbränning och skeppsbyggeri gjorde landskapet till ett ekonomiskt bakvatten. Detta resulterade åter i utvandring till grannländerna och till Amerika.

Ett alternativ för de svenskspråkiga kunde i teorin ha varit att hela överklassen hade förfinskat sig. Det är svårt att peka på någon klar enskild orsak till att detta inte skedde. En orsak var att överklassen ändå var mera upptagen av att förbli överklass än att vara eller förbli svensk. En öppning av dörrarna på vid gavel till förvaltningen för de finskspråkiga hade skapat en konkurrerande grupp som ställde krav – redan den tidiga finskhetsrörelsen gjorde klart att den avsåg att ta över förvaltningen, utbildningen och kulturlivet. Om överklassen ville bevara sina positioner kunde den inte existera som en frisvävande elit. Att lära sig finska var både besvärligt och för många emotionellt motbjudande. Uppfattningen att ett språkbyte i stor skala skulle leda till en sänkning av kulturnivån var säkert för många uppriktigt och passade in i tidens läror om kulturbärare.

Splittring och mångfald

De svenskspråkiga i Finland under 1800-talet kan alltså uppdelas i elit och folk: under den första delen av seklet fanns det tydliga skiljelinjer mellan den

svenskspråkiga eliten och den svensk- och finskspråkiga allmogen. Samtidigt är det viktigt att påpeka att gränserna mellan språkgrupperna var ganska lätta att överskrida i geografiskt och socialt hänseende. Språkbyten samt geografisk och social mobilitet innebar att gränserna ständigt förändrades. Det bör också noteras att det inom den svenskspråkiga gruppen fanns andra skiljelinjer än den mellan elit och folk. En sådan skiljelinje löpte mellan stadsbor och landsbygdsallmoge: i mitten av 1800-talet bodde mindre än sju procent av landets befolkning i städer, och inte heller år 1900 var andelen större än tretton procent. Den bildade klassen var också liten; ståndspersonerna (inklusive studenterna och en del av stadsbefolkningen) har beräknats till 25 000 personer i början av 1800-talet, vilket motsvarade tre procent av landets befolkning.

Även när det gällde utbildning och läs- och skrivkunnighet var skillnaderna tydliga. Så sent som 1880 hade endast knappt två procent av finlänarna över tio år fått en utbildning som omfattade mera än folkskolans kurs. De regionala skillnaderna var betydande och i stort sett konstanta under 1800-talet. Allmänt taget sjönk skrivkunnigheten från söder och sydväst till nordost, från kust till inland. Den var klart högst i städerna och på Åland. Eftersom finskan i början inte hade någon officiell användning var motiveringen för de finskspråkiga att lära sig skriva inte stor, men skrivkunnigheten spreds inte heller särskilt snabbt inom den svenska landsbygdsbefolkningen. De svenskspråkiga församlingarna visade ingen större iver att ordna sina skolförhållanden. Kustläge, stånd- och klasskillnader var mera centrala än det språk

man talade. Den höga skrivkunnigheten i de sydvästra delarna av landet berodde sannolikt på att befolkningen var mobil och sysselsatte sig med handel och sjöfart. Lägst var läs- och skrivkunnigheten i de ortodoxa församlingarna i östra Finland.²

Med tanke på dessa skiljelinjer kan man konstatera att utgångsläget för en mobilisering av de svenskspråkiga inte var det bästa. Överklassen var splittrad i ämbetsmän, officerare, jordägare och universitetsfolk och dessa var i sin tur socialt skilda från mellangrupper, städernas småfolk och landsbygdsens allmoge. En allians eller ens ett närmande mellan grupperna var inget enkelt projekt. Den kraft som bröt dödläget blev något överraskande "landsmålingarna", d.v.s. medlemmarna av den landsmålsförening som på initiativ av A. O. Freudenthal grundades i Helsingfors 1874. Som universitetslärare och studentledare i Nyländska avdelningen under flera decennier mobiliserade Freudenthal i det svenskspråkiga kulturlivets tjänst mobila och aktiva unga personer som hade stått utanför den svenskspråkiga borgar- och överklassen. Gruppen kring Freudenthal mobiliserade i sin tur den svenska bygdebefolkningen som varit bortglömd eller negligerats.³

Mobilisering

När lantdagsreformen genomfördes 1906 och omvandlade ett av Europas ålderdomligaste parlament till ett av Europas modernaste, hade befolkningen redan mobiliserats enligt nya principer. Samhället hade på många sektorer delats enligt språk, och medborgarna hade blivit mer jämbördiga och befann sig på en högre bildningsnivå. De hade också

organiserat sig som tidningsläsare, föreningsmedlemmar, producenter, konsumenter, partimedlemmar och genom många andra av den nya tidens mångskiftande aktiviteter.

Mobiliseringen skedde ofta enligt språk, även om man bör akta sig för att överbetona språkets betydelse. Språkgrupperna konstituerade sig i ett invecklat nätverk av föreningar, intressegrupper och sammanslutningar. De tog intryck av varandra, lånade verksamhetsformer och målsättningar och provocerade varandra. Som förvaltnings- och kulturspråk var svenskan så att säga inbyggd i samhällsstrukturen och krävde inte några särskilda åtgärder 1809. Problemet var emellertid att den ryska riksledningen ständigt var bekymrad över svenskans starka och ryskans svaga ställning. Därför förhöll man sig från ryskt håll skeptiskt till svenskan, och försökte i stället gynna finskan för att bereda plats för ryskan.

De finsksinnades verksamhet inledades utanför de existerande strukturerna, vilket innebar att de också var först med att organisera sig. Under en stor del av 1800-talet var de finsksinnade på offensiven och låg ett steg före, delvis på grund av att det fanns ett tolkningsföreträde beträffande finskans ställning som landets "egentliga" modersmål. Det framstår också som naturligt att en tidig sammanslutning åtog sig ett bredare spektrum av uppgifter, helt enkelt för att det inte fanns andra sammanslutningar. Det förklarar också Finska Litteratursällskapets breda spektrum av folkupplysning. Svenska litteratursällskapet underströk sin vetenskapliga framtoning, men blev också fondförvaltare och för ett decennium huvudman för folkhälsoprojekt. Folk-

upplysningen omhändertogs på svenskt håll av Svenska folkskolans vänner.

Hur förhöll sig då de båda mobiliseringarna till varandra? Det var inte fråga om att finnarna besatte en nisch som lämnats öppen av de svenskspråkiga, utan om två mobiliseringar då språkgrupperna så att säga skapade sig själva. Den svenskspråkiga överklassen hade svårigheter att finna sin plats i denna bipolära struktur.

I inledningen behandlade jag Miroslav Hrochs modell för nationell mobilisering, och som jag konstaterade är det svårt att tidfästa Hrochs faser exakt, inte minst därför att det är fråga om utdragna processer och det kan finnas en stor tidsskillnad mellan initialskedet och mognadsskedet i en fas – det finns sålunda faser inom faserna. Kriteriet för dateringen av faserna är en viss grad av organisering och gruppbildning. Fas A inleds sålunda för finskan med grundandet av Finska Litteratursällskapet och för svenskans del med att A. O. Freudenthal trädde fram kring 1860 och lade grunden för den svensknationella rörelsen. Fas B inleds med Snellmans agitation respektive grundandet av den svensksinnade tidningen *Vikingen* och Svenska landsmålsföreningen. Massorganisationer betydde olika saker för de svensksinnade och svenskspråkiga, men massorganisationsstadiet uppnåddes för finskans del med Folkupplysningssällskapet och uppbyggnaden av nykterhetsrörelsen. För svenskans del inleds fas C med grundandet av Svenska folkskolans vänner 1882, Svenska litteratursällskapet 1885, *Nya Pressen* 1882 och det svenska partimötet 1896, som var ett viktigt steg i den process som ledde till grundandet av Svenska folkpartiet. Som jag tidigare konstaterade är gränsåren i

viss mån godtyckliga, men det är ändå uppenbart att den svenska mobiliseringen började betydligt senare än den finska och genomfördes snabbare.

Även om mobiliseringen i huvudsak skedde på språklig grund, så hade den också andra viktiga betydelser för samhällsutvecklingen och individen än de rent språkliga. Föreningsmobiliseringen var både för finsk- och svenskspråkiga samtidigt en skola i demokrati där också husbönderna fick lära sig röstningsteknik, debatteknik, protokollföring och att respektera majoritetsbeslut. Detta krävde övningar, som ofta var desamma i olika rörelser.⁴ Till det gemensamma hörde också soarékulturen med hälsningstal, recitation, violinsolo, festtal, körsång och "Vårt land".

Klyvning

Det är viktigt att påpeka att benämningen *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse*, etablerad genom Axel Lilles bok från 1921, är missvisande genom att nationalitetsrörelsen också var en klyvningsrörelse, som gick in för eller gav upphov till en splittring av existerande föreningar och institutioner. Benämningen lyfter fram "samlingen" som en naturlig och oundviklig utveckling. I själva verket var den kanske i främsta hand en politisk lösning på "svensketens dilemma", liksom troligen också på finshketens. Själva begreppet är också rätt diffust – vad avser egentligen "samling" och "rörelse" i dessa sammanhang? Dylika begrepp får lätt en teleologisk prägel: det var historiens avsikt att samla de svenskspråkiga i en rörelse med bestämt mål. Målet omfattades av de bildade klasserna, medan

allmogen och arbetarklassen stod utanför. Enligt detta synsätt är den svenskspråkiga folkrörelsens födelseår således 1906.⁵

Klyvningen var tydlig inom skolväsendet, som efter ett tvåspråkigt mellanskede i uppbyggnadsfasen delades upp enligt språk. Inledningen var trög och finshketersrörelsen tvingades tillgripa insamlingar för att grunda de första skolorna. Insamlingarna blev en modell för framtiden och ett styrkeprov. De bidrog till att utbyggnaden av det finskspråkiga skolnätet blev exceptionellt snabbt. Finland hade på 1910-talet en skolbenägenhet i europeisk toppklass, högre än i övriga Norden. En orsak till finshketersrörelsens intresse för skolorna var att de påskyndade språkbytena i eliten och utbildade de tjänstemän som var en förutsättning för språkförordningarnas genomförande.

Utbyggnaden av de finska skolorna innebar ingen förlust för den svenska befolkningen; antalet elever i svenska skolor fortsatte att växa. Förlusten – om man kan tala om en sådan – bestod i en ökande förfinskning av samhället som helhet. Skolväsendets expansion medförde en social breddning på finskt håll, men hade i detta avseende rätt liten inverkan på svenskt håll. Bland de svenska studenterna förekom däremot en viss koncentration till medicinska, juridiska, polytekniska och ekonomiska utbildningslinjer. Den innebar en inriktning på den privata sektorn, d.v.s. tekniska, ekonomiska och fria yrken, vilket minskade den tidigare vanliga tjänstemannautbildningen bland de svenskspråkiga.

De båda litteratursällskapen, Finska Litteratursällskapet (gr. 1831) och Svenska litteratursällskapet i Finland (gr. 1885), och forskningen i "de nationella veten-

KALEVALA PÄIVÄ.

Festtåget från Apollo.

Johan Ladvig: Hvert tusen tar di nu vägen.

"Hvert tusen tar di nu vägen", J.L. Runeberg betraktar festtåget till Lönnrotsstatyn på Kalevaladagen 1909. Runebergs ställning som nationalskald på svenska fick konkurrens av bl.a. Elias Lönnrot och Aleksis Kivi. Den finsksinnade skämttidningen *Tuulispääs* förhoppning om hans detronisering förverkligades inte.

skaperna” uppvisar stora inbördes likheter trots ett halvt sekels tidsskillnad. Det är emellertid anmärkningsvärt att det svenska sällskapet efter bara åtta års verksamhet hade mer än dubbelt så många medlemmar som det finska. När Svenska kulturfonden 1908 placerades vid Svenska litteratursällskapet blev detta också en tyngre aktör inom den finansiella sektorn. Finska Litteratursällskapet hade däremot en kortare väg till statskassan och producerade de lexika och handböcker staten ansåg sig behöva. Båda gav ut stora folkloristiska materialsamlingar med samma utomvetenskapliga målsättning att dokumentera finsk respektive svensk folkkultur.

De båda folkupplysnings-sällskapen, Kansanvalistusseura (Folkupplysnings-sällskapet) respektive Svenska folkskolans vänner, verkade som något av förtrupper eller kanske rent av staber för nationalitetsrörelserna. De tillkom med bara tio års mellanrum. Det förefaller som om SFV:s medlemsantal under 1800-talets två sista decennier skulle ha uppgått till ca två tredjedelar av det finska Folkupplysnings-sällskapet. Med tanke på de finska organisationernas potentiellt betydligt större befolkningsunderlag kan man konstatera att Svenska folkskolans vänner lyckades mobilisera en betydande del av sitt potentiella underlag.

Mobiliseringens likheter

Mobiliseringen på svenskt håll skedde efter att man på finskt håll tagit motsvarande steg. Det innebar att svenskan inför ögonen på den finskspråkiga allmänheten byggde upp en parallellaktion, även om det kunde finnas skillnader i tid. De

svenskspråkiga organisationerna både konkurrerade med och tog efter de finska. I fråga om mobiliseringens ideologi, teknik och organisering var språkgrupperna i många avseenden lika varandra, till och med i förbluffande hög grad. Helt identiska kunde de inte vara eftersom samhället ständigt förändrades, men det viktiga är att mobiliseringen hade en logik som upprepade sig vid olika tidpunkter.

Folkupplysningsorganisationerna liknade varandra, inte minst genom att Svenska folkskolans vänner använde det finska Folkupplysnings-sällskapets stadgar som modell. Båda använde ombud som kontakt med medlemmarna och som distributionskanal för litteratur, och båda skaffade sig med tiden egna hus och satsade på bokutgivning, folkbibliotek, folkhögskoleverksamhet och kalendrar som trycktes i stora upplagor. På bådas program infördes sångfester och populära föredrag, som utvecklades till akademiska sommarkurser.⁶

Det fanns emellertid vissa tyngdpunktsskillnader mellan folkbildningsorganisationerna. A. A. Granfelt var en av nykterhetsrörelsens ledare och gick in för en kombination av folknykterhet och folkbildning. På svenskt håll skapade Johannes Klockars med sina engagemang en något annorlunda kombination av nykterhet, folkupplysning, folkhögskola och ungdomsförening. För SFV var nykterhetsfrågan inte lika central och man tenderade, liksom liberalerna och senare Svenska folkpartiet, att betrakta nykterheten som en enskild angelägenhet där staten inte skulle ingripa med tvångsåtgärder som förbudslagar.

Läroplikt infördes i Finland först 1921, men snart efter folkskoleförordningen

1866 hade statsmakten börjat uppmuntra respektive utöva påtryckningar på kommunerna för att förmå dem att inrätta folkskolor. När ansvaret för de högre folkskolorna på detta sätt överfördes på kommunerna satsade SFV framgångsrikt från 1903 på att understöda privata småskolor och småskollärarseminarier.⁷

I fråga om organisationer som var invävda i lokalsamhället, såsom Frivilliga brandkåren, kunde man tänka sig att hierarkiska strukturer från ståndsamhället levde kvar. Sådana relikter kan ändå knappast ha spelat någon större roll eftersom de svenskspråkiga organisationerna mobiliserade framgångsrikt också inom nya skolformer som lägre folkskolor och folkhögskolor, likaså i nya folk rörelser som ungdomsföreningar. Med tanke på klyftan mellan byråkraterna och den svenska allmogen kunde man knappast räkna med något stöd från ämbetsmännen för att gynna mobilisering på svenska. Senare kan det större svenska bildade skiktet ha spelat in eftersom mobiliseringen krävde en viss investering av kunnande. En faktor som kan ha bidragit var att den svenska befolkningsgruppen var relativt liten och därmed lättare att mobilisera. Å andra sidan försvårades mobiliseringen av att de svenskspråkiga var spridda över stora och delvis perifera regioner med olika orienteringar.

En sannolikt avgörande faktor var upplevelsen av att befinna sig i en minoritets-situation och att vara under attack. Man måste beakta att språket faktiskt var viktigt för det svenskspråkiga "folket". Hur perverst och manipulerat det än tedde sig för socialister och fennomaner att torpare och ättlingar till torpare röstade på adliga kandidater som hörde till landets störs-

ta jordägare, kan man inte utesluta att de upplevde alternativen som värre. Tack vare att Svenska folkpartiet (gr. 1906) kunde bygga sitt stöd på svenska föreningsnätverk blev mobiliseringen effektiv.

När svensketsrörelsen och dess parti mobiliserat stora delar av allmogen återstod att hålla kvar dessa väljare. Hur svårt det var i en klassmässigt splittrad disparat rörelse framgick av de ständiga debatterna om Svenska folkpartiets karaktär. Var det fråga om ett "normalt" parti med ett preciserat program också i frågor som betecknades som "sociala"? Eller var partiet i själva verket ett kulturförbund som inte hade andra gemensamma ståndpunkter utom dem som gällde svenskhet och konstitutionalism? I det senare fallet kunde man ifrågasätta om det var ett parti över huvud taget eller en organisation byggd på en axiomatisk uppfattning om svenskans betydelse för Finland, alltså en stor fråga som inte var förhandlingsbar, men till vars försvar man kunde knyta den finlandssvenska befolkningen också genom fraktioner och indirekt medlemskap. En orsak till SFP:s framgångar var uttryckligen att partiet omgavs av en sky av fraktioner inom partiet och på gränsen till andra organisationer. De hade ofta en arbetaridentitet av något slag, men deras moderation och rekrytering ur det högre arbetarskiktet gav dem en bred kontaktyta mot bl.a. ungdomsföreningarna som övervägde dubbelmedlemskap och stöd i val.

Svenska folkpartiets stadgar ändrades i en pendelrörelse och skrevs om flera gånger mellan grundandet och självständigheten, men svenskheten kvarstod utan ändringar som partiets minsta gemensamma nämnare och största gemensamma mål. Ändringarna bestod främst i att införa

eller stryka de sociala frågorna. Partiets vänster krävde reformer, medan högern ansåg att de endast skulle splittra partiet till skada för svenskheten.

Här är det intressant att notera att finskhetsrörelsen länge på ett likartat sätt betraktade sig som en i det närmaste opolitisk kulturrörelse för vilken föreningsmobiliseringen länge framstod som ointressant. Finskhetsrörelsen upprätthöll länge fiktionen att det bara fanns en finsk rörelse trots klara fraktioner och klyvningen i gammal- och ungfinnar. Finskhetsrörelsen bestod emellertid av en tunn intelligentia och av en allmoge som förväntade sig sociala reformer. Till dem hörde att stärka finskans ställning och bygga ut skolväsendet på finska. Mycket av det som finskhetsrörelsen stod för var och kunde effektivt framställas som rättvisekrav (ämbetsspråk, rösträtt, jordreform). Finskhetsrörelsen kunde framställa sig som helhetens eller åtminstone folkmajoritetens representant och språkrör med Yrjö-Koskinen som folktribun.⁸ Svensk-hetsrörelsens synligaste del bestod däremot av eliten, även om den med tiden måste fästa allt större uppmärksamhet vid det finlandssvenska folkets krav och acceptera att detta fick en synlig plats på partiprogrammet. Medlemmarna av eliten hade något att förlora och ville därför stryka de sociala kraven eller stämpla dem som partikulära intressen som kunde drivas av fraktioner, men på en lägre och mindre synlig nivå. Denna strävan kolliderade emellertid ofta med partiets nya folkliga framtoning.

På svenskt håll leddes mobiliseringen på bildningens tre nivåer, d.v.s. vetenskapen (SLS), skolväsendet och folkskolan (SFV), av tre samverkande personer.

Litteratursällskapet grundades på initiativ av professor C. G. Estlander i samråd med kollegan professor A. O. Freudenthal och journalisten Axel Lille. I den första styrelsen blev Estlander ordförande och Freudenthal viceordförande. På folkskolenivån samverkade samma tre herrar, men nu i en annan sammansättning. Estlander hörde till bakgrundskrafterna och under-tecknade uppropet om SFV:s grundande 1882 tillsammans med bl.a. A. O. Freudenthal, som inträdde i styrelsen. Första sekreterare blev Lille.

Lärdomsskolan hade inte samma typ av nivåorganisation som folkskolan, utan skolor tillkom eller bytte undervisningsspråk genom separata beslut främst rörande finansiering av enskilda skolor. Under denna utdragna process spelade trion inte en lika central roll, men Estlander var adjungerad medlem vid skolöverstyrelsen, medan Freudenthal stod för lärarutbildningen och spelade en viktig roll när det gällde att väcka intresset för det svenska språket i Finland, ett intresse som utmynnade i en normering som nådde en kulmen genom utgivandet av Hugo Bergroths *Finlandssvenska* 1917. Diskussionen om språket avspeglade på många sätt de utmaningar som de svenskspråkiga i Finland stod inför i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Axel Lille ledde å sin sida framgångsrikt *Nya Pressen* från 1882. Trion gjorde viktiga insatser för mobiliseringen på vetenskapens, kulturens och politikens område.

Johannes Klockars kom emellertid att göra en minst lika viktig insats på folk-rörelsernas sektor, bl.a. genom att lösgöra den svenska nykterhetsrörelsen från bindningen vid den finskt präglade nykterhets-verksamheten.

Isolering?

Det var länge ett axiom att svenskan var ett försvinnande språk, som snart sagt på alla nivåer utom möjligen den lokala skulle vika för att ge plats för nationens "egentliga modersmål". När den förväntade utvecklingsgången – trots finskans frammarsch – lät vänta på sig och det rent av uppstod en rörelse för att stoppa eller vända utvecklingen, väckte detta både förvirring och förargelse inom den finskspråkiga eliten. Det svenska motståndet tolkades som att de svenskspråkiga såg ned på sina finska landsmän och inte ville inträda i en gemenskap med dem. Det upplevdes på finskt håll som att svenskarna som "bättre folk" ville isolera sig eller separera från folkmajoriteten. De betonade att de stod för högre svensk kultur och att de primitiva finnarna borde vara tacksamma för att svenskarna tagit med sig sin kultur till Finland och upprätthöll landets band till Västerlandet.

De finska reaktionerna är förståeliga på ett emotionellt och politiskt plan, men samtidigt var de intellektuellt sett illa underbyggda. Socialantropologer som Fredrik Barth har betonat att varje etnisk grupp behöver gränser, att det i själva verket är den etniska gränsdragningen som definierar gruppen, inte det kulturella innehållet. Gränserna strukturerar upp interaktionen mellan grupper. Konstituerandet av en etnisk grupp är beroende både av egen vilja att hålla samman och av omvärldens inställning.⁹ För en minoritet är gränsdraingsmekanismerna snarast en fråga om självbevarelsesdrift.

1800-talets finshetsivrare hade inte läst socialantropologi, men de hade själva använt sådana gränsdraingsmekanismer. Samtidigt som finshetsrörelsen

övertog ett svenskt kulturarv, innebar den ett avståndstagande från det svenska. Det omfattade många samhällssektorer från finsk folklöre till namnförfinskningsar. Det var alldeles riktigt att de svensksinnade var "separatistiska", men i denna mening är alla etniska grupper separatistiska. Det är mera meningsfullt att använda termen för grupper som verkligen var separatistiska, d.v.s. eftersträfvade självständighet eller en annan statstillhörighet. I denna mening förekom separatism i Finland i ringa utsträckning och under en kort period på fastlandet – däremot på Åland, men också där uppmuntrad av det nya läget 1918.

Isolering är knappast heller en adekvat term, särskilt om den avser det minimum av egen kultur och gränsdraingsar som alla etniska grupper behöver. Språkgruppernas interaktion – mätt i t.ex. migration, blandäktenskap, språkbyten, ekonomiskt beteende – visar ingen högre grad av isolering eller social exklusivitet. Det förefaller som om språkgrupperna i sekler haft ganska oskarpa gränser. De har för det mesta inte varit antagonistiska eller exklusiva. Socialt avancemang kan antas ha varit besvärligare för de finskspråkiga, men i ståndssamhället var stånd en viktigare kategori än språk. Den sociala uppgången kunde genomföras på en eller flera generationer och föra en bondson till det lägre prästerskapet. Därifrån stod vägen i princip, men sällan i praktiken, öppen ända till adeln.

Mobiliseringens resultat

I vilken utsträckning kan man då betrakta den nationella mobiliseringen som framgångsrik? En enkel definition

på nationalism är att det är en rörelse som strävar efter att nation och stat ska sammanfalla, normalt i form av politisk självständighet. Om man ser självständighet som att uppnå en nationalstat eller en stat där den egna gruppen suveränt utövar statsmakt, måste man konstatera att både den svenska och den finska mobiliseringen misslyckades. Den finska majoriteten dominerade republiken, men lyckades inte foga de närmaste frändefolkerna (östkarelare, ester) till staten. Statsmakten inom staten inskränktes av ålänningarnas territoriella och finlandssvenskarnas institutionella autonomi och minoritetsrättigheter, som utvecklades under republikens första år. Finlandssvenskarna kunde inte – och ville i allmänhet inte – åstadkomma ett självständigt territorium eller anslutning till Sverige. På det storpolitiska planet fick de alltså vad de önskade, nämligen en specialställning i ett självständigt Finland. Många svenskspråkiga upplevde ändå minoritetsskyddet som ett nederlag, framför allt för att det inte var territoriellt. Kulturautomin blev mera inskränkt än man önskat, och dessutom medförde självständigheten en ny nationalitetskamp som de svenskspråkiga inte var beredda på.

Sammantaget kan man ändå konstatera att både de finskspråkiga och de svenskspråkiga uppnådde lösningar som de flesta finländare verkar uppfatta som

acceptabla. Det finns alltid motsättningar, men i fallet Finland stämmer tesen om att många små konflikter är bättre än en stor konflikt och kanske också det bästa sättet att undvika en sådan. Mobiliseringen under autonoma tiden bidrog sannolikt till att lösningarna blev möjliga och i längden framstod som acceptabla, också om de inte var omtyckta. Etniska konflikter är sällan uppbyggliga, men i ett jämförande perspektiv ter sig mobiliseringen i Finland som konstruktiv. Den gick i hög grad ut på bildning och kultur, på att grunda skolor, spela amatörteater, sjunga i kör, idrotta och förbättra ungdomens seder. En klyvning av samhället som den som ägde rum i Finland som en följd av mobiliseringen är inte heller särskilt uppbygglig, men eftersom allt skulle dubblas och göras på båda språken, blev resultatet en mer eller mindre ädel konkurrens i fråga om att grunda sparbanker, folkskolor och ungdomsföreningar.

Aktivisterna på båda sidor såg mobiliseringen som en process som gick ut på att infoga "de våra" i den egna sociala gemenskapen, som en samlingsrörelse. I motståndarnas ögon – och kanske också ur ett helhetsperspektiv, i den mån någon förmådde anlägga ett sådant – tedde samlingen sig snarare som splittring och klyvning.

År 1871 firade man 100-årsminnet av grundandet av Finlands första tidning, *Tidningar utgifne af et Sällskap i Åbo*. I sitt tal konstaterade finskhetsrörelsens ideolog J. V. Snellman att pressfriheten gällde alla folk i Europa, och att det bara var en tidsfråga innan den skulle införas också i Finland. Språkfrågan var emellertid svårare, därför att "den angår blott oss, den ha vi ej gemensam med det övriga Europa och den övriga civiliserade världen".¹⁰ Snellman demonstrerade på denna punkt en uppfattning som delades av många, för att inte säga alla, nationalitetsrörelser: övertygelsen om att den egna nationaliteten och dess kamp, den egna kulturen och dess ställning var unika.

Övertygelsen var så genomgående att den kan sägas vara ett gemensamt drag för

nationalitetsrörelser. I en mening är detta ganska naturligt: på vilka drag (språk, religion, historia) en nationell eller etnisk identitet än byggs upp är det centrala budskapet att dessa drag är något speciellt för ifrågavarande grupp. De representerar ett fädernearv som berör de delaktiga på ett djupt emotionellt plan och de har ett speciellt ansvar för att stärka identiteten och föra den vidare. Därmed blir en sådan kultur och identitet också en stark markör som upprätthåller en gräns mot andra. Hävdandet av det unika blir därmed självhävdelse, ett sätt att upprätthålla det egna mot det främmande, att dra en gräns mellan "oss" och "dem".

Noter

ARV OCH MILJÖ

- 1 Schauman, *Från sex årtionden I* (1892), s. 1–10.
- 2 Engman, "Riksupplösningar och arvtagarstater" (1994), s. 71–118.
- 3 Anderson, *Imagined Communities* (1991).
- 4 Syllogismen formulerades på 1860-talet av J. V. Snellman i formen "Svenskar äro vi icke mera; Ryssar kunna vi icke blifva; vi måste vara Finnar". Det var också Snellman som kopplade den till Arwidsson. Snellman, "Hvad var Porthan?" (1861), *Samlade arbeten X* (1997), s. 146.
- 5 Setälä, "Elias Lönnrot ja suomenmielisyys" (1897), s. 546–555.
- 6 Lindgren & Lindgren, "Språkbyten bland ståndspersonerna i storfurstendömet Finland" (2005), s. 275.
- 7 Hroch, *Social Preconditions of National Revival* (1985); jfr Engman, "Låt oss alltså vara ingermanländare" (2006).
- 8 Allardt, "Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv" (1981), s. 13–21; Allardt, "Finlandssvenskarna" (1974); Klinge, "Alla finnar är svenskar" (1983), s. 42–49; Om tvåspråkighet i allmänhet, se McRae, *Conflict and Compromise* vol. 3 (1999).
- 9 Allardt, "Finlandssvenskarna" (1974), s. 306, 309.
- 10 Ibid., s. 307.
- 11 Cohen, *The Politics of Ethnic Survival* (1981), s. 3–17; Anderson, *Imagined Communities* (1991).
- 12 Cohen, *The Politics of Ethnic Survival* (1981), s. 5–51.
- 13 Åboromantiken avser den tidiga finskhetsrörelsen under universitetets sista år i Åbo (till 1828).

FRÅN SVENSKA TILL NYA FINLAND

- 1 Jfr Luntinens genomgång av ryska försvarsplaner i "Suomi Pietarin suojana ja uhkana Venäjän sotasuunnitelmissa 1854–1914" (1983), s. 7–130.
- 2 Carlsson, *Grupper och gestalter* (1964), s. 68.
- 3 Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig* (2009).
- 4 Allmänt om autonomin, se Jussila, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917* (2002) och Tommila, *Suomen autonomian synty* (2008).
- 5 Ylikangas, "Finlands administrativa ställning" (1995), s. 289–296, 305–308.
- 6 Ibid., s. 296–303. Lantdagen sammankallades inte under perioden 1809–1863.
- 7 Ylikangas, "Autonomisen Suomen virkamieseliitti" (1996), s. 446–447.
- 8 Björkstrand, "Samhälle – religion – kyrka" (2000).
- 9 Ibid., s. 51. I Sverige stiftade riksdagen en ny kyrkolag först 1992. Den sammanfattade gällande bestämmelser och ersatte slutligen den starkt föråldrade 1686 års kyrkolag.
- 10 Screen, "Undersäte och medborgare" (1978), s. 22; Engman, *Förvaltningen och utvandringen* (1995), s. 26–28.
- 11 Engman, *Förvaltningen och utvandringen* (1995), s. 27.
- 12 Ibid.
- 13 Följande enligt Fougstedt, "Finlandssvenskarna under 100 år" (1984), s. 19–35.
- 14 Křen, *Die Konfliktgemeinschaft* (2000).
- 15 Finnäs, *Den finlandssvenska befolkningsutvecklingen 1950–1980* (1986), s. 3–10.
- 16 Artikel X i *Samling af Placater I* (1808–1812) (1821), s. 44–45.
- 17 Karvonen, "Likadan på ett annat sätt" (1992), s. 534, 693–694.

- 18 Jansson, *Rikssprängningen som kom av sig* (2009), s. 177–226.
- 19 Krusius-Ahrenberg, "Valtiopäiväajatus etsii toteutumistaan" (1981), s. 12–15; Schweitzer, *Autonomie und Autokratie* (1978), s. 96.
- 20 "Finlands internationella ställning", *Helsingfors Dagblad* 10/8 1863; Jussila, *Maakunnasta valtioksi* (1987), s. 105–107.
- 21 Tommila, *Suuri adressi* (1999), s. 25, 27, 37.
- 22 Federley, "Storfurstendömet Finlands författningar och de allmänna rikslagarna" (1969), s. 137; Klami, *Oikeustaistelijat* (1977), s. 127, 132.
- 23 Jansson, "Två stater – en kultur" (2000), s. 684–685.
- 24 Federley, "Storfurstendömet Finlands författningar och de allmänna rikslagarna" (1969), s. 150.
- 25 Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen* (2008), s. 62–72, 114–129; Manifest 27/3 1810 och 2/4 1810 i *Samling af Placater I* (1808–1812) (1821), s. 63–68; Danielson, *Finska kriget och Finlands krigare 1808–1809* (1897), s. 759–760; Tommila, *Suomen autonomian synty 1808–1819* (2008), s. 63, 65.
- 26 Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen* (2008), s. 132–139; Ericsson Wolke, "Bodelning mellan bröder" (2005), s. 469.
- 27 Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen* (2008), s. 59, 153–165.
- 28 Carlsson, "Finlands ämbetsmän och Sveriges rike under 1700-talet" (1964), s. 60–75. Samuelson visar att tjänstemannagruppernas självrekrytering och regionalisering var ett generellt, inte ett specifikt finländskt mönster. Se Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen* (2008), s. 72–85, 98–107, 146–150, 174–179, 189–190; Engman, *Ett långt farväl* (2009), s. 211.
- 29 Samuelson, *Eliten, riket och riksdelningen* (2008), s. 181–182; Kuvaja, Rantanen & Villstrand, "Språk, självbild och kommunikation" (2007), s. 75–76.
- 30 Engman, "Flyttning och medborgarskap" (1978), s. 38.
- 31 Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige 2* (1993), s. 52–58; Engman & Samuelson, "Rikssprängning och migration" (2005), s. 232–233.
- 32 Loman, "Uppsala tur och retur" (1990), s. 45–46; Thylin-Klaus, *Särdrag, stävning, självbild* (2015), s. 230–248.
- 33 Screen, *The Entry of Finnish Officers into Russian Military Service 1809–1917* (1976); Engman, *Suureen itään* (2005), s. 51–58, 63–93. Arrangemangen med friplatser i Petersburg var inte helt unika – motsvarande fanns för polacker, donkosacker, georgier, kaukasiska och transkaukasiska muslimer – men omfattningen var unik, liksom även det faktum att ministerstatssekreteraren aktivt kunde främja rekryteringen och utöva protektion.
- 34 Ahrenberg, *Familjen på Haapakoski* (1922), s. 17; Nordenstreng, "Finska kadettkårens insats i fosterlandets historia 1812–1912" (1912), s. 235–239.
- 35 Gadolin, "Axel Gadolin 1828–1892 och hans finländska bakgrund" (1967), s. 103–105, 110, 167.
- 36 Nordenstreng, "Finska kadettkårens insats i fosterlandets historia 1812–1912" (1912), s. 354, 375; Hellman, "Himmelska hälsningar från Pusjkin till Runeberg" (2001), s. 17–54.
- 37 Luther, *Herdaminne för Ingermanland II* (2000).
- 38 Engman, "Ingenjörsemigrationen från Finland till Ryssland före första världskriget" (1999), s. 279–300; Engman, *Suureen itään* (2005), s. 95–111.
- 39 Engman, *Suureen itään* (2005), s. 125–139.
- 40 Engman, "Sjömän från Finland i Ryssland" (1988), s. 415–438 och "Finska ångslupsbåget i S:t Petersburg" (1996), s. 149–190.
- 41 Engman, "Finland – ett utflytningsland" (1984), s. 135.
- 42 Pihkala, *Suomalaiset maailmantaloudessa* (2001), s. 85–87, 90–92.
- 43 Kungörelse 19/6 1819, *Samling af Placater III* (1817–1820) (1823), s. 443–446; Schauman, *Från sex årtionden I* (1892), s. 163–164.
- 44 Engman, "De finska upplagsplatserna i S:t Petersburg" (1979), s. 128–152.
- 45 Pihkala, *Suomalaiset maailmantaloudessa* (2001), s. 98–136. Om Rysslandshandeln, se Joustela, *Suomen Venäjän-kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809–65* (1963); Pihkala, *Suomen Venäjän-kauppa vuosina 1860–1917* (1970).

- 46 Korhonen, *Suomen asiain komitea* (1963), s. 88–126.
- 47 [Lantdagen], *Välloftige Borgarståndets Protokoller vid Lantdagen i Borgå år 1809* (1886), s. 96; [Lantdagen], *Protokoll förda hos Höglofliga Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Borgå år 1809* (1905), s. 274; Hirn, *Gustaf Fredric Stjernvall 1767–1815* (1931), s. 447.
- 48 [Lantdagen], *Protokoll förda hos Höglofliga Ridderskapet och Adeln vid Landtdagen i Borgå år 1809* (1905), s. 128–129, 204–205.
- 49 Statssekretariats akt 9/1809, Statssekretariats arkiv, RA; Hirn, *Gustaf Fredric Stjernvall 1767–1815* (1931), s. 448–469.
- 50 *Åbo Allmänna Tidning* 4/5 1819.
- 51 Strödda Anmärkningar vid Planritningen till den projecterade Nybyggnaden av Helsingfors stad, cit. i Blomstedt, *Johan Albrecht Ehrenström* (1966), s. 265.
- 52 Mannerheims anteckningar, cit. i von Bonsdorff, "Helsingfors upphöjelse till huvudstad" (1924), s. 58; Klinge, *Huvudstaden Helsingfors och finska staten 1808–1863* (2012), s. 21–22, 49, 54–57, 61–63.
- 53 Reskript 8/4 1812, cit. i Rein, "Helsingfors som landets och länets huvudstad" (1950), s. 159–160; von Bonsdorff, "Helsingfors upphöjelse till huvudstad" (1924), s. 62–63.
- 54 von Bonsdorff, "Helsingfors upphöjelse till huvudstad" (1924), s. 60–61. Om Armfelts kritik mot Åboborna, se von Bonsdorff, *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814* (1918), s. 225, *Statsmän och dignitärer* (1921), s. 38 ff., *Åbo akademi och dess män I* (1912), s. 220–221 och *Gustaf Mauritz Armfelt I* (1930), s. 67 not 1, s. 128 not 2.
- 55 HKM:s manifest 9/10 1827 i *Samling af Placater V* (1825–1829) (1831) s. 222–223; von Bonsdorff, "Universitetets förflyttning" (1907), s. 39–40.
- 56 Jørgensen, *Universitetsbiblioteket i Helsingfors 1827–1848* (1980), s. 63–104.
- 57 "Statistiska Upplýsingar rörande Helsingfors 1841 och 1842", *Helsingfors Tidningar* 21/5 1842, "Det Höstliga Helsingfors", *Helsingfors Tidningar* 10/12 1842 och "Från Helsingfors", *Helsingfors Tidningar* 3/6 1846.
- 58 Klinge, *Senaatintorin sanoma* (1986), s. 15–30. Beskrivningen av Senatstorgets skapare är en vidareutveckling av en karaktäristik av Klinge.
- 59 Engman, *Pietarinsuomalaiset* (2004), s. 411–416; Flink, "Uno Cygnaeus Pietarissa" (2010), s. 92–105.
- 60 Cit. i Engman, *Pietarinsuomalaiset* (2004), s. 463–464.

DISTANSERING FRÅN SVERIGE

- 1 J. Tengström till W.G. Lagus 1830, cit. i Lagus, *En gammal akademisk släkt* (1936), s. 55, 60.
- 2 Pipping, "Finlands ställning till skandinavismen" (1920), s. 174.
- 3 Tandefelt, *Borgå 1809* (2009), s. 56–60.
- 4 Engman, *Ett långt farväl* (2009), s. 213–217; Tuomi-Nikula & Tuomi-Nikula, *Kejsaren i skärgården* (2002).
- 5 Nervander, *Kejsar Alexander I:s samtliga resor i Finland* (1906), s. 213, 219, 229, 232, 237–238, 242, 266.
- 6 Ibid., s. 167; Krusius-Ahrenberg, "Finland och den svensk-ryska allianspolitiken intill 1830/31 års polska revolution" (1946), s. 221.
- 7 Molin, *Svenska spörsmål och kraf* (1905), s. 318, 323; Grimberg, *Svenska folkets underbara öden IX* (1924).
- 8 Sandström, "Den svenska identiteten och synen på Finland 1808–1860" (2002), s. 197–205.
- 9 Krusius-Ahrenberg, "Finland och den svensk-ryska allianspolitiken intill 1830/31 års polska revolution" (1946), s. 314–321.
- 10 Runeberg, *Finland under Orientaliska kriget* (1962), s. 50–51, 309–315.
- 11 Ibid., s. 313, 316–322.
- 12 Barton, "Scandinavianism" (2005), s. 148; Jansson, *Den svenska utrikespolitikens historia III:3* (1961), s. 97; Holmberg, *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt* (1946), passim; Johansson, "Skandinavismen i Finland" (1930), s. 237–248; *Aftonbladet* 20/9 1854, cit. i Pipping, "Finlands ställning till skandinavismen" (1920), s. 184.
- 13 Hårdstedt, "Ålänningarna och Krimkriget" (2008), s. 220–226, 251, 253.
- 14 Ibid., s. 253–258, 260–263, 268–269.
- 15 Runeberg, *Finland under Orientaliska kriget* (1962), s. 327–328.
- 16 Gustavsson, *Ålandsöarna – en säkerhetsrisk* (2012).

- 17 Johansson, "Skandinavismen i Finland" (1930), s. 270–272.
- 18 Wahlbäck, *Jättens andedräkt* (2011), s. 64–69, 71–73.
- 19 Johansson, "Skandinavismen i Finland" (1930), s. 238–249.
- 20 Krusius-Ahrenberg, "'Dagbladsseparatismen'" (1954), s. 171–172. Se även Krusius-Ahrenberg, *Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus* (1934).
- 21 Krusius-Ahrenberg, "'Dagbladsseparatismen'" (1954) s. 172–177, 182–183.
- 22 Ibid., s. 205–213; "Moskowlaisens lehdien tui-mistelemiset", *Helsingin Uutiset* 21/12 1863.
- 23 Krusius-Ahrenberg, "'Dagbladsseparatismen'" (1954), s. 213–214, 287, 301–304.
- 24 Krusius-Ahrenberg, "Finland och den svensk-ryska allianspolitiken intill 1830/31 års polska revolution" (1946), s. 159; Hakapää, "Vem bryr sig om censuren?" (2002), s. 185, 190–191.
- 25 Steinby, "Johan Jakob Nervander i Sverige" (1988), s. 19–24, 31–35, 50, 67–70.
- 26 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 337–340. Med emigranter avsågs (politiska) flyktingar från Finland.
- 27 Klinge, "Om Finland och Sverige på 1800-talet" (1974).
- 28 Krusius-Ahrenberg, "Den finska roman-tiken och 'Dunckers dag'" (1945), s. 160; Krusius-Ahrenberg, "Finland och den svensk-ryska allianspolitiken intill 1830/31 års polska revolution" (1946), s. 177–178; Ant-honi, "Svenska opinioner och händelserna i Finland 1808–1809" (1923), s. 42–46.
- 29 Lönnroth, "Fänrik Ståls Sverige" (1975), s. 47.
- 30 A. Poppius till A. J. Sjögren 1818, cit. i Sara-jas, "Suomen kulttuurikosketukset Venäjään 1800-luvulla" (1969), s. 38; Söderhjelm, *Åbo-romantiken* (1915); Waris, *Savo-karjalaisen osakunnan historia 1, 1833–1852* (1939), s. 125; Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 116.
- 31 Schauman, *Från sex årtionden i Finland II* (1893), s. 228.
- 32 Ibid., s. 252–253.
- 33 Topelius till C. A. Wetterbergh 3/6 1888, i Nyberg (utg.), *Konstnärsbrev II* (1960), s. 211–212.
- 34 Mustelin, "Allan Wallenius" (1984), s. 278, 280, 301; Sign. "A. W." [Allan Wallenius], recension av Eirik Hornborgs *Svensk nation-litet i Finland, Arbetet* 17/7 1914.
- 35 "Om Finska språket såsom skriftspråk", *Sai-ma* 30/1 1845; Schauman, *Från sex årtionden i Finland II* (1893), s. 233–234.
- 36 Jalava, J. V. Snellman (2006), s. 120, 127–128.
- 37 Ibid., s. 118–119.
- 38 Ibid., s. 25.
- 39 "Finland år 1843", *Helsingfors Morgonblad* 4/1 1844; Schauman, *Från sex årtionden i Finland II* (1893), s. 236–237.
- 40 Lind, *Mellem "venska" og "vinska"* (1989), s. 60–61; Engman, *Lejonet och dubbelörnen* (2000), s. 293–293, 304–308; Ylikangas, "J. V. Snellmanin velka A. I. Arwidssonille" (2012), s. 298–325.
- 41 "Till Finlands Mödrar", *Helsingfors Tid-ningar* 4/1 1845, "Den Finska Litteraturen och dess Framtid", *Helsingfors Tidningar* 4/5 1844.
- 42 Topelius, *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland II. Boken om vårt land* (1875).
- 43 "Finska pressens sekularfest", *Hufvudstads-bladet* 18/1 1871; Snellman, "Politiskt" (1878), *Samlade arbeten XII* (1998), s. 524–530; Aspe-lin, *Muoto- ja muistikuvia I* (1911); Steinby, "Tidningsjubileet 1871" (1971), s. 29–30.
- 44 Rein, *Johan Wilhelm Snellman I* (1904), s. 420 f.
- 45 Ahtiainen & Tervonen, "Tidsbundenhet och objektivitet i J. R. Danielson-Kalmars och Gunnar Suolahtis historiepuppfattningar" (1985), s. 156–170.
- 46 Kellgren, "I hvad förhållande står språket till nationaliteten?" (1845); Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 168–174, 365–367, 403–405. Kellgren talade emellertid i sin installations-föreläsning "De orientaliska studiernas betydelse för vårt universitet", *Litteraturblad* 1855:2, s. 39 f., om "vårt dubbla modersmål".
- 47 Savolainen, *Sivistykseen voimalla* (2006), s. 570–574.
- 48 von Qvanten, *Finska förhållanden* (1857).
- 49 Snellman, "Svenska språkets framtid i Fin-land" (1859), *Samlade arbeten IX* (1997), s. 14–20 och "Språkstriden" (1873), *Samlade arbeten XII* (1998), s. 784–789.
- 50 Snellman, "Språkstriden" (1873), *Samlade arbeten XII* (1998), s. 784–789.
- 51 Schauman, *Från sex årtionden i Finland I* (1892), s. 253.

- 52 Krusius-Ahrenberg, "Finland och den svensk-ryska allianspolitiken intill 1830/31 års polska revolution" (1946), s. 333, 337.
- 53 Cit. i Klinge, "Omvälvningens decennium", *Helsingfors Universitet* II (1989), s. 162.
- 54 Eriksonas, "Heirs to the Grand Dukes" (2009), s. 384–391; Engman, "Ett bortglömt minnesmärke över freden i Fredrikshamn" (2010), s. 39–50.
- 55 Cirkulärbrev, cit. i Andersson, *Kampen om det förflutna* (1979), s. 19.
- 56 *Åbo Allmänna Tidning* 17/6 och 19/6 1819.
- 57 "Ställningar och Förhållanden i Finland", *Svenska Tidningen* 1/9 1854, omtryckt i Arwidsson, *Ett "Gif akt!" i sinom tid. Samling af förut tryckta Uppsatser* (1855), s. 29 f.
- 58 Ibid.
- 59 Ibid.
- 60 Cit. i Castrén, "Topelius politiska diktning" (1958), s. 177.
- 61 Topelius, "Äger Finska Folket en Historie" (1845), s. 193–195, 216.
- 62 Ibid., s. 207.
- 63 "Onko Suomen kansalla historiaa?", *Kanawa* 7/6 1845, 7/7 1847.
- 64 Snellman, "Finsk litteratur" recension av *Suomen Historia* av Joh. Fredr. Kajaani (1847), *Samlade arbeten* V (1995), s. 462–472.
- 65 Collans dagbok 22/7 1841, cit. i Mustelin, *Studier i finländsk historieforskning 1809–1865* (1957), s. 232.
- 66 *Aftonbladet* 29/7 1845, cit. i Mustelin, *Studier i finländsk historieforskning 1809–1865* (1957), s. 232.
- 67 *Dagligt Allehanda* 11/11 1845, cit. i Mustelin, *Studier i finländsk historieforskning 1809–1865*, s. 234.
- 68 Koskinen, "Onko Suomen kansalla historiaa" (1876), s. 1 f.
- 69 Ibid., s. 9.
- 70 *Helsingfors Dagblad* 28/9 1869, omtryckt i *Skrifter av C. G. Estlander* II:1 (1915), s. 31.
- 71 Danielson-Kalmari, "Kuinka on Suomen historia kirjoitettu?" (1919), s. 88.
- 72 Lemberg, "Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19. Jahrhundert" (1985), s. 48–91; Wolff, *Inventing Eastern Europe* (1994).
- 73 Jfr Engman & Sandström (red.), *Det nya Norden efter Napoleonkrigen* (2004).
- 74 Framställningen bygger på Engman, "Tack-samhetskuldebatten", manuskript.
- 75 "Torkel Knuutinpojan kuvapatsaan homma", *Uusi Suometar* 20/1 1887 och "Wielä Torkel Knuutinpojan muistopatsaan homma", *Uusi Suometar* 8/2 1887.
- 76 Engman, "Konungen eller hakkapeliterna?" (1990), s. 566–616.

FINLANDS TRE SPRÅK

- 1 Urpilainen, "Hyödyn ja uushumanismin kausi" (2001), s. 192–193; Klinge, *Huvudstaden Helsingfors* (2012), s. 300.
- 2 Engman, *Ett långt farväl* (2009), s. 248–249.
- 3 Ibid., s. 249–250.
- 4 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 44.
- 5 Ketola, *Ryssän koulussa* (2007), s. 35.
- 6 Johansson, "Skandinavismen i Finland" (1930), s. 227.
- 7 Engman, *Lejonet och dubbelörnen* (2000).
- 8 Topelius, *Finlands krönika* (2004), s. 254 (16/11 1871).
- 9 Korhonen, "Venäjän salaisen poliisin tiedottajan huomioita Suomesta vuonna 1826" (1961), s. 220; Engman, *Ett långt farväl* (2009), s. 93.
- 10 [Lantdagen] *Protocoller hållna hos det hedervärda bonde ståndet vid lantdagen i Borgå 1809* (1893), s. 60 och *Protocoll, hållit i det högvärdiga präste ståndet vid lantdagen i Borgå stad år 1809* (1899), s. 140.
- 11 Raunio, *Adlercreutzesta Österbladheihin* (2000), s. 32.
- 12 Warburton, "Förord" (1987), s. 9.
- 13 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 389, 398.
- 14 Senatens plenumprotokoll 8/4 1850, f. 238, RA.
- 15 Ibid.
- 16 Senatens plenumprotokoll 8/4 1850, f. 239–240, RA.
- 17 Uttrycket avser den intensiva kampen om vilken variant av finskan som skulle läggas till grund för den nya högfinskan. Valet stod mellan den västliga "bibelfinskan" och östfinskan som stod folkspråken närmare.
- 18 Jussila, "Förfinskning och förryskning" (1980), s. 1–17.
- 19 Schauman, *Från sex årtionden* II (1893), s. 29–30.
- 20 Kalleinen, "Venäläinen Suomi" (2009), s. 224–247; Kurkinen (toim.), *Venäläiset Suomessa* (1984).

- 21 Turpeinen, "Venäjänkielisten määrä Suomessa vuonna 1900" (1984), s. 21–28.
- 22 Kalleinen, "Venäläinen Suomi" (2009), s. 226–229; Naakka-Korhonen & Keynäs, *Halpa hinta, pitkä mitta* (1988).
- 23 Perälä, "Helsingin venäläissyntyinen kauppiaskunta vuosina 1809–79" (1970), s. 66–80.
- 24 Kalleinen, "Venäläinen Suomi" (2009), s. 233–234.
- 25 Ibid., s. 234–236.
- 26 Sjöblom, "Suomen kenraalikuvernementin kanslia" (1993); Sjöblom, "Venäläinen keskuvirasto Suomessa" (1993), s. 261–318.
- 27 Kalleinen, "Venäläinen Suomi" (2009), s. 241–242; Närhi, "Venäläiset joukot Suomesa autonomian aikana" (1984), s. 163, 172, 180; Luntinen, *The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918* (1997); Lappalainen (toim.), *Kasarmin aidan kahden puolen* (1993).
- 28 Castrén, "Robert Castrén" (1949), s. 47.
- 29 Klinge, *Ylioppilaskunnan historia 1* (1967), s. 18–21 och *Ylioppilaskunnan historia 2* (1967), s. 231–240.
- 30 Cygnaeus, "J. Z. Duncker och hans omgivning" (1883, urspr. 1858).
- 31 Grot till Pljetnov 27/3 1844, Groundstroem (utg.), *Utdrag ur J. Grots brevväxling med P. Pletnjov angående finska förhållanden vid medlet av 1800-talet II* (1915), s. 59.
- 32 Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 55–56.
- 33 Ibid., s. 35, 94–95, 98–99.
- 34 Ibid., s. 69–90, 111.
- 35 Hornborg, *Finlands väg till frihet* (1933), s. 166–168, 237–239; Lagerborg, *Friherre Casimir von Kothén* (1953), s. 193.
- 36 von Kothén till sin syster 17/10 1864, Lagerborg, *Friherre Casimir von Kothén* (1953), s. 189–190.
- 37 von Kothén till Ramsay 11/10 1864, Lagerborg, *Friherre Casimir von Kothén* (1953), s. 190.
- 38 Renvall, *Finsk språklära* (1840), cit. i *Helsingfors Morgonblad* 6/4 1840; Schauman, *Från sex årtionden I* (1892), s. 181–183.
- 39 Renvall, *Finsk språklära* (1840), cit. i *Helsingfors Morgonblad* 6/4 1840; Schauman, *Från sex årtionden I* (1892), s. 183–184; Jalava, *J. V. Snellman* (2006), s. 112–113.
- 40 Rein, "Om National-Litteraturens i Finland utveckling, och nödvändigheten af dess vidare bearbetning" (1842) s. 35, 38, 41–42; Schauman, *Från sex årtionden I* (1892), s. 184–185.
- 41 Rein, "Om National-Litteraturens i Finland utveckling, och nödvändigheten af dess vidare bearbetning" (1842).
- 42 Schauman, *Från sex årtionden I* (1892), s. 58.
- 43 "Adress till Helsingfors Tidningar", *Finlands Allmänna Tidning* 21/11 1861, "Protest i anledning af adressen i Finl. Allm. Tidn. n:o 272", *Finlands Allmänna Tidning* 27/11 1861; Maliniemi (utg.), *S. G. Elmgrenin muistinpäivät* (1939), s. 435–437.
- 44 Sign. "Metropolitanus" [August Schauman], "Till Rustica", *Papperslyktan* 21/2 1859.
- 45 Saima 12/12 1846, *Samlade arbeten V* (1995), s. 419–420.
- 46 Ibid.; Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 173–174.
- 47 Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892* (2004).
- 48 Sign. "Metropolitanus" [August Schauman], "Till Rustica", *Papperslyktan* 21/2 1859; Schauman, *Från sex årtionden II* (1893), s. 313–316.
- 49 Snellman, "Svenska språkets framtid i Finland" (1859), *Samlade arbeten IX* (1997), s. 14–20.
- 50 Schauman, *Från sex årtionden II* (1893), s. 417–421.
- 51 Snellman, "Finska förhållanden och den svenska pressen" (1861), *Samlade arbeten X* (1997) s. 48–55.
- 52 Snellman, "Angående artikeln: 'Finska förhållanden och Svenska pressen'" (1861), *Samlade arbeten X* (1997), s. 116–127.
- 53 Schauman, *Från sex årtionden II* (1893), s. 421–425.
- 54 "Adress till Helsingfors Tidningar", *Finlands Allmänna Tidning* 21/11 1861, "Protest i anledning af adressen i Finl. Allm. Tidn. n:o 272", *Finlands Allmänna Tidning* 27/11 1861; Maliniemi (utg.), *S. G. Elmgrenin muistinpäivät* (1939), s. 435–437.
- 55 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 159; Savolainen, *Sivistyksens voimalla* (2006), s. 669–698.
- 56 Snellman, "Krig eller fred för Finland" (1863), *Samlade arbeten XI.1* (1998); s. 141–150.
- 57 Ibid.
- 58 Lind, *Mellem "venska" og "vinska"* (1989), s. 22–38.

- 59 Schauman, *Från sex årtionden I* (1892), s. 233–234.
- 60 Jalava, J. V. Snellman (2006), s. 118–120, 127–128.
- 61 Kellgren, "I hvad förhållande står språket till nationaliteten?", *Fosterländskt Album* 1845:2; Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 168–174, 365–367, 403–405.
- 62 Knapas, *Kunskapens rike* (2012) s. 95–96, 115, 118–119.
- 63 Maliniemi (utg.), S. G. Elmgrenin muistiinpanot (1939), s. 186, 269.
- 64 Snellman, "Inhemsk litteratur", recension av Pippings förteckning (1857), *Samlade arbeten VIII* (1996), s. 156–162.
- 65 Vasenius, "Kirjallisuuden tilastoa" (1887), s. 130–133; Lappi, *Kirja kirjasta* (1970), s. 29. F. W. Pippings *Förteckning* uppges 2 843 nummer före 1840 och 632 på 1840-talet.
- 66 Leino-Kaukiainen, "Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella" (2007), s. 436–438; Tommila, "Yhdestä lehdestä lehdistöön" (1988), s. 124–143, 236–238 och "Suomen sanomalehdistön linjat" (1988), s. 489–490.
- 67 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 217, 230.
- 68 Ibid., s. 229–230, 313.
- 69 "Finlands tidningspress", *Helsingfors* 12/1 1883; Grahn, "Österbottens svenskspråkiga tidningars inställning till språkfrågan" (1965), s. 227.
- 70 Steinby, "'Vikingarnas' Päivän Uutiset" (1987), s. 131–132.
- 71 Ibid., s. 133, 167.
- 72 Ibid., s. 134–168.
- 73 Rommi, *Yrjö-Koskisen linja* (1964), s. 275–340.
- 74 Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892* (2004), s. 131–137, 140–141.
- 75 Ibid., s. 117, 172, 215.
- 76 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 333–334.
- 77 Reins återgivande av ett yttrande av Yrjö-Koskinen i *Lefnadsminnen* (1918), s. 371.
- 78 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 333–334, 370–376.
- 79 Ibid., s. 400–402.
- 80 Krusius-Ahrenberg, "'Dagbladsseparatismen'" (1954), s. 171–173.
- 81 Ibid., s. 172–185.
- 82 Mörne, "Liberalismens genombrott" (1930), s. 163–165, 178–184.
- 83 "Hvad Finland har att önska", *Helsingfors Dagblad* 1/7 1863; Krusius-Ahrenberg, "Dagbladsseparatismen" (1954), s. 186.
- 84 Snellman, "Krig eller fred för Finland" (1863), *Samlade arbeten XI.1* (1998), s. 141–150; Krusius-Ahrenberg, "Dagbladsseparatismen" (1954), s. 186–187.
- 85 *Helsingfors Dagblad* 23/4 1863, "Finlands internationella ställning", *Helsingfors Dagblad* 10/8 1863; "Nyky-ajan toivoista ja vaatimuksesta", *Päivätär* 5/9 1863; Krusius-Ahrenberg, "Dagbladsseparatismen" (1954), s. 188–194.
- 86 Krusius-Ahrenberg, "Dagbladsseparatismen" (1954), s. 193–203; "Om tolkning af grundlagar", *Helsingfors Dagblad* 6/10 1863, "Ryskt utfall emot Finland", *Helsingfors Dagblad* 22/10 1863.
- 87 *Helsingfors Dagblad* 6/11 1862; Mörne, "Liberalismens genombrott" (1930), s. 166.
- 88 *Helsingfors Dagblad* 12/11 1871.
- 89 Mechelin till Estlander 10/7 1881, C. G. Estlanders brev, SLSA 252; B. Estlander, *Elva årtionden ur Finlands historia II* (1919), s. 66; Landgrén, *För frihet och framåtskridande* (1995), s. 75; Landgrén, "Anders Herman Chydenius" (1997), s. 141; Landgrén, *Från stormakt till nedläggelse* (1982), s. 149–150.
- 90 Colliander, "Finländsk" (1945), s. 94, 89–90, 97, 120; "Bygga språkstriderna på någon reell grund?", *Åbo Underrättelser* 21/7 1907.
- 91 Castrén, "Robert Castrén" (1949), s. 74–76.
- 92 "Det liberala partiets program", *Helsingfors Dagblad* 5/12 1880.
- 93 Ibid.
- 94 Snellman, *Morgonbladet* 11/12, 23/12 och 31/12 1880, *Samlade arbeten XII* (1998), s. 674–683.
- 95 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet I* (1956), s. 19–20, 32.
- 96 Ibid., s. 136, 155.
- 97 Mustakallio, "Piispa J. R. Koskimies" (1986), s. 160–161; Murtorinne, *Papisto ja esivalta routavuosina 1899–1906* (1964), s. 61.
- 98 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 311.
- 99 Kuusanmäki, "Kunnallisen kansanvallan kehitys" (1983), s. 52–55.
- 100 Ibid., s. 82.
- 101 Ibid., s. 70–73, 78.
- 102 Ibid., s. 78–81.
- 103 Ibid., s. 82–83, 86, 88–89.

- 104 Jussila, "Förfinskning och förryskning" (1980), s. 2–4.
- 105 Ibid., s. 6–7.
- 106 Cit. i Jussila, "Förfinskning och förryskning" (1980), s. 7.
- 107 Ibid., s. 11–17.
- 108 Tyynilä, *Senaatti* (1992), s. 310–311.
- 109 Tyynilä, *Lainvalmistelukunta 1884–1964* (1984), s. 182–183.
- 110 Suni, "Tsarismi ja yhteiskunnallis-poliittinen liike" (1975), s. 48–56.
- 111 Yrjö-Koskinen, *Mitä nykyinen asema vaatii?* (1891).
- 112 Rommi, "Tsarismi ja fennomaaninen liike" (1975), s. 68–73.
- 113 Ibid., s. 73–75.
- 114 Suni, "Tsarismi ja yhteiskunnallis-poliittinen liike" (1975), s. 56–65.
- 115 *Finlands författningssamling* 30/7 1918; *Ilkka* 5/8 1921; Andersson, "Undervisning på modersmålet" (2006).
- 11 Mäkinen, "Kirjoitustaidon leviämisen herättämiä epäluuloja 1880-luvun Suomessa" (2007), s. 402–419; Tommila, "Kirjoitus- ja lukutaito Pohjolassa" (1988), s. 1–4, 111–116; Linsén, "Om Folkupplysning", *Mnemosyne* 13/12 1820, s. 397–399 och 30/12 1820, s. 413–416; Runeby, *Dygd och vetande* (1995).
- 12 Dahlström, *Den inhemska teateriden* (1915), s. 14–15.
- 13 Wennerström, *Den svenskspråkiga folk rörelsen i Finland* (1934), s. 9.
- 14 Wirilander, *Herrskapsfolk* (1982), s. 113–130.
- 15 Schauman, *Från sex årtionden I* (1892), s. 198.
- 16 Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 105; Lagerborg, *Friherre Casimir von Kothen* (1953), s. 65.
- 17 Ibid., s. 72, 168.
- 18 Lagerborg, *Friherre Casimir von Kothen* (1953), s. 77–78.
- 19 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 300–301.
- 20 Jakob Tengström till Olof Hambreus 6/10 1809, Suomen historiallisen Seuran pöytäkirjat 30/11 1897–9/11 1900, s. 116–124. Cit. i Villstrand, *Riksdelen* (2009), s. 265.
- 21 Ylikangas, *Kännekohtat Suomen historiassa* (1986), s. 105–106.
- 22 von Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt III* (1932), s. 117; von Bonsdorff, *Gustav Mauritz Armfelt IV* (1934), s. 96, 174, 428.
- 23 Tommila, "Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alussa" (1989), s. 52–53.
- 24 Lagerborg, *Friherre Casimir von Kothen* (1953), s. 62.
- 25 Savolainen, *Suosikkisenaattorit* (1994).
- 26 Andersson, *Finländsk folklore* (1967), s. 74 ff.
- 27 Koskimies, *Porthanin aika* (1956), s. 327–332.
- 28 Nyberg, "Den Öhmanska bokhandeln 1839–49" (1982), s. 90; C. G. Estlander, *Ungdomsminnen* (1918).
- 29 *Wasa Tidning* 2/2 1839; Grahn, "Österbottens svenskspråkiga tidningars inställning till språkfrågan" (1965), s. 150, 153–154.
- 30 Söderhjelm, *Åboromantik* (1915), s. 176–177.
- 31 Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (1921), s. 4, 1–2.
- 32 Estlander, *Ungdomsminnen* (1918), s. 239; M. G. Schybergson, *Carl Gustaf Estlander* (1916), s. 29.

MOBILISERING

- 1 Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe* (1985), s. 8–29; Mylly, *Kansallinen projekti* (2002), s. 66.
- 2 Hroch, *Social Preconditions of National Revival in Europe* (1985), s. 8–24, 62–75, 142, 148, 178.
- 3 Jussila, *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa* (1979), s. 18.
- 4 Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892* (2004), s. 13.
- 5 Juva, "Suomen kielitaistelun ensimmäinen vaihe" (1962), s. 367–370.
- 6 Mylly, *Kansallinen projekti* (2002), s. 46–48, 56–58.
- 7 Engman, "Låt oss alltså vara ingermanländare" (2006), s. 428–431, 473–475.
- 8 Wirilander, *Herrskapsfolk* (1982), s. 42, 46–47, 51, 58, 354–356.
- 9 Mustakallio, "Piispa J. R. Koskimies suomalaisuusmiehenä" (1986), s. 154–157, 182–183, 190–191.
- 10 Leino-Kaukiainen, "Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella" (2007), s. 420–436; Mäkinen, "Kirjoitustaidon leviämisen herättämiä epäluuloja 1880-luvun Suomessa" (2007), s. 404; Peltonen, "Lukemisen mieli" (1992), s. 93–94.

- 33 Brändström, "Den inhemska bakgrunden till Runebergs folklivsskildring" (1978), s. 57–60.
- 34 Söderhjelm, *Åboromantiken* (1915), s. 176 f.; Linsén, "Om finsk nationalitet" (1819).
- 35 "En blick på vårt fosterland", *Åbo Morgonblad* 13/1 1821.
- 36 Arwidsson, "Om nationalitet och national anda", *Åbo Morgonblad* 17/3 1821.
- 37 Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (1921), s. 9–12.
- 38 Ibid., s. 12; Andersson, "Ur den svenska folkdiktningens historia" (1909).
- 39 Klinge, *Den politiske Runeberg* (2004).
- 40 Sulkunen, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892* (2004), s. 15–118. För en insiktsfull kommentar se Alapuro, "Runeberg, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja politiikka" (2005), s. 96–104.
- 41 Hirvonen et al. (toim.), *15 vuosikymmentä. Kirjallisia dokumentteja erään Seuran historiasta* (1981), s. 32; Lind, *Mellem "venska" og "vinska"* (1989), s. 56–57.
- 42 *Åbo Tidningar* 19/10 1844.
- 43 *Helsingfors Morgonblad* 31/10 1844.
- 44 Schauman, *Från sex årtionden i Finland II* (1893), s. 304.
- 45 "Finland år 1843", *Helsingfors Morgonblad* 4/1 1844.
- 46 Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 347–348; Estlander, *Ungdomsminnen* (1918), s. 131.
- 47 Schauman, *Från sex årtionden i Finland II* (1893), s. 305.
- 48 Georg Zacharias Forsman, använde författarnamnet Yrjö Koskinen, upphöjdes i adligt stånd 1882 och antog namnet Yrjö-Koskinen.
- 49 Topelius, *Sång* (1844).
- 50 Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 60–61.
- 51 *Helsingfors Tidningar* 31/5 1843.
- 52 "Wenäjän waltakunnasta", *Turun Wiik-ko-Sanomat* 3/3 1821.
- 53 Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 54–55.
- 54 Ibid., s. 55–56.
- 55 Sign. "af" [A. O. Freudenthal], "Några ord i nationalitetsfrågan I" (1859); Mörne, *Axel Olof Freudenthal. Liv och gärning* (1936), s. 46–47; Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 64–72. Se även Thylin-Klaus, *Särdrag, stävning, självbild* (2015), s. 47–49.
- 56 Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 56–57.
- 57 Ehrström, "Nationshuset vid Kaserngatan" (1993), s. 451–469.
- 58 Freudenthal, "Porthan" (1892), s. 51–59; Lilius, *The History of Scandinavian Language Studies* (2008), s. 7–9.
- 59 J. Tengström, Försök till en geographie öfver Finland, Tengström-Laguska samlingen H I 4, NB; Brändström, "Den inhemska bakgrunden till Runebergs folklivsskildring" (1978), s. 33.
- 60 Cit. i Brändström, "Den inhemska bakgrunden till Runebergs folklivsskildring" (1978), s. 36, 39, 41.
- 61 Lilius, *The History of Scandinavian Language Studies* (2008), s. 11–15.
- 62 J. G. Linsén, "Om finsk nationalitet", *Mnemosyne* (1819).
- 63 "Finska språket, betraktadt såsom Nationalspråk", *Åbo Morgonblad* 24/3 och 12/5 1821.
- 64 Brändström, "Den inhemska bakgrunden till Runebergs folklivsskildring" (1978), s. 69.
- 65 "Till Finlands mödrar", *Helsingfors Tidningar* 4/1 1845.
- 66 Hroch, *Social Preconditions of National Revival* (1985), s. 131, 180.
- 67 Höijer, *Skildringar ur Nyländska skärgården* (1858) och *Nyländska folkegendomligheter* (1859); Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 27–33.
- 68 Svedberg, "Några ord om förhållandet mellan herre- och bondeklasserna i Österbotten", *Wasabladet* 10/3 1860; Höijer, *Nyländska folkegendomligheter* (1859), s. 21; Grahm, "Österbottens svenskspråkiga tidningars inställning till språkfrågan" (1965), s. 172–173.
- 69 Cygnaeus, *Ur dagens frågor. Ett vågadt projekt* (1860), s. 31–36.
- 70 Freudenthal, "Om den Svenska kolonin i Nyland" (1860), s. 120.
- 71 Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 3.
- 72 Ibid., s. 4.
- 73 Ibid.
- 74 "Puhe Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen haudalla", *Raataja* 27/4 1906.

- 75 Mechelin, "De politiska partierna" (1879), s. 131.
- 76 "Det liberala partiets program", *Helsingfors Dagblad* 5/12 1880.
- 77 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* I (1956), s. 32.
- 78 Warelus, "Bidrag till Finlands kännedom" (1847), s. 47, 73.
- 79 Schauman, *Från sex årtionden* II (1893), s. 59–60.
- 80 Hipping, "Om svenska språkdialecten i Nyland" (1847), s. 1078–1081.
- 81 Ibid., s. 1083.
- 82 Ibid., s. 1084 ff.
- 83 Ibid., s. 1143–1176.
- 84 Warelus, "Bidrag till Finlands kännedom" (1847), s. 115–117, 120.
- 85 "Till Fosterlandsvänner", *Ilmarinen* 1/4 och 5/4 1848; Lagus, "En blick tillbaka och framåt" (1916–1922), s. 3; Grahns, "Österbottenska svenskspråkiga tidningars inställning till språkfrågan" (1965), s. 156–157.
- 86 "Till Fosterlandsvänner", *Ilmarinen* 1/4 och 5/4 1848.
- 87 "Ilmarinens nyårsvisit", *Ilmarinen* 4/1 1851; "En skaldinna i Nerpes", *Ilmarinen* 16/4 1851 och "Nerpes-skaldinnan", *Ilmarinen* 2/7 1851.
- 88 Andersson, *Ur den svenska folkdiktsforskningens historia i Finland* (1910).
- 89 Cit. i Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 15–16; Schauman, *Från sex årtionden* II (1893), s. 57–64.
- 90 Här enligt Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 17–23.
- 91 Höijer, *Skildringar af Nyländska skärgården* (1858) och *Nyländska folklegendligheter* (1859); Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 27–33.
- 92 Snellman, "Svenska språkets framtid i Finland" (1869), *Samlade arbeten* IX (1997), s. 14–20; Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 35–39.
- 93 "Till Fosterlandsvänner", *Ilmarinen* 1/4 1848; Andersson, "Ur den svenska folkdiktningens historia i Finland" (1909), s. 57–60.
- 94 Allardt Ekelund, "Vår finlandssvenska folklivsskildring" (1952), s. 644–646.
- 95 Koli, "Folklivsskildringen" (2000), s. 154.
- 96 Mörne, "Anders Allardts och Oscar Behms nyländska noveller från 1880- och 1890-talet" (1929); Koli, "Oskar Behm och Anders Allardt" (1999), s. 410; Holmström, *Att ge röst* (2005), s. 73–76; Allardt Ekelund, "Vår finlandssvenska folklivsskildring" (1952), s. 647–649.
- 97 Holmström, *Att ge röst* (2005), s. 92; Koli, "Folklivsskildringen" (2000), s. 156.
- 98 Forssell, "Kvinnliga folklivsskildrare" (1999), s. 412–413; Allardt Ekelund, "Vår finlandssvenska folklivsskildring" (1952), s. 649–651.
- 99 Allardt Ekelund, "Vår finlandssvenska folklivsskildring" (1952), s. 652–655, 657.
- 100 Ibid., s. 655–657. För en diskussion om den svenska jorden som tema i folklivsskildringarna, se Koli, "Folklivsskildringen" (2000), s. 157–158.
- 101 Allardt Ekelund, "Vår finlandssvenska folklivsskildring" (1952), s. 659–660.
- 102 Lönnqvist, "Folkkulturen i svenskhetens tjänst" (1983), s. 178–179.
- 103 Mårtensson, "Svenska landsmålsföreningen i Finland 1874–1934" (1934), s. 141–146; Lönnqvist, "Folkkulturen i svenskhetens tjänst" (1983), s. 178–179, 182.
- 104 Cygnaeus, *Ur dagens frågor. Ett vågadt projekt* (1860), s. 7–9.
- 105 "Om svenska landsmålsföreningar", *Vikingen* 2/5 1874.
- 106 Åkerblom, *Johannes Klockars* (1935), s. 38–41.
- 107 Bygger på Engman, "Folkmålingarna' – kring Freudenthals svenskhetensrörelse", manuskript 2013. Uppgifterna baserar sig på medlemsförteckningen i *Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning utgifna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors*, (1894), s. 24–27, kompletterade med studentmatrikel och litteratur. Jfr Strömberg, "Studenterna" (1989), s. 303, 317.
- 108 Lönnqvist, "Folkkulturen i svenskhetens tjänst" (1983), s. 178, 180, 184, 192.
- 109 Steinby, *Forskning och vitterhet* (1985), s. 13, 16, 20–22.

KLYVNING

- 1 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 19.
- 2 "Styrelsen och undervisningsspråket vid läroverken", *Vikingen* 4/7 1874; "Referater af pedagogiska föreningens förhandlingar. Centralafdelningen", *Tidskrift utgifven af Pedagogiska Föreningen i Finland* 1870:5, s. 302–309.
- 3 "Om undervisningsspråket i skolorna", *Vikingen* 16/1 1871, *Vikingen* 9/3 1872 och 16/4 1873.
- 4 Männikkö, "Vikingen-lehden kieliohjelmasta ja sen ideologisesta taustasta" (1971), s. 124–127.
- 5 "Bondeståndet och teatern", *Vikingen* 20/3 1872, "Byråkrati' och 'demokrati'", *Vikingen* 4/9 1872, *Vikingen* 31/1 1874; *Morgonbladet* 17/8 1872; Männikkö, "Vikingen-lehden kieliohjelmasta ja sen ideologisesta taustasta" (1971), s. 127–132; Kiuasmaa, *Oppikoulu 1880–1980* (1982).
- 6 Männikkö, "Vikingen-lehden kieliohjelmasta ja sen ideologisesta taustasta" (1971), s. 134–144.
- 7 Kiuasmaa, *Oppikoulu 1880–1980* (1982), s. 78–83.
- 8 Rommi, "Fennomanian 'liikekannallepano'" (1973), s. 253–259.
- 9 Ibid., s. 260–270.
- 10 Ibid., s. 270–287.
- 11 Palmén, "Korkeampi opetus" (1910), s. 4, 8.
- 12 Uusi-Hallila, "SYK antoi mallin oppikouluille" (2011), s. 25–27.
- 13 Suomen virallinen tilasto IX. *Oppikoulut* 4, cit.s. V, 13, cit. s. IV; Jutikkala, "Suomalaisuus yhteiskunnassa" (1989), s. 274–275 och "Kieliraja ja kouluharrastus autonomian ajan lopulla" (1984), s. 101–107.
- 14 Jutikkala, "Suomalaisuus yhteiskunnassa" (1989), s. 276.
- 15 Ibid., s. 278.
- 16 Ibid., s. 278–279; Laatonen et al. (toim.), *Mikkelin tyttölyseo 1879–1954* (1954), s. 26; Kuujo, *Entisajan Mikkelin* (1971), s. 369, 377–383.
- 17 Jutikkala, "Suomalaisuus yhteiskunnassa" (1989), s. 281–282; Halila, "Oppikoululaitos" (1908), s. 180.
- 18 Strömberg, "Den högre utbildningens expansion" (2007), s. 231–232.
- 19 Ibid., s. 233–236.
- 20 Saari, "Språkval och språkbyte" (2006), s. 208.
- 21 Härkönen, *Kouluhallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothernin koulupolitiikka* (1982), s. 118–124; Jutikkala, "Suomalaisuus yhteiskunnassa" (1989), s. 279–280; Snellman, "Nationalitet; folkens lagar, institutioner och gemensamma öden" (1859), *Samlade arbeten* X (1997), s. 33–44; Saari, "Möten mellan finskt och svenskt under autonomitiden i Finland" (2006), s. 15–17.
- 22 "Finska språkets införande vid embetsverken och skolorna", *Helsingfors Dagblad* 22/9 1862, cit. i Mörne, "Liberalismens genombrott" (1930), s. 167–168.
- 23 Berättelse om de tvåklassiga finskspråkiga realskolorna i Åbo, Nystad och Björneborg 1877–1879, Skolstyrelsen, RA.
- 24 Härkönen, *Kouluhallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothernin koulupolitiikka* (1982), s. 118–124; Jutikkala, "Suomalaisuus yhteiskunnassa" (1989), s. 279–280; Saari, "Möten mellan finskt och svenskt under autonomitiden i Finland" (2006), s. 15–17.
- 25 Jutikkala, "Suomalaisuus yhteiskunnassa" (1989), s. 280; Palmén, "Korkeampi opetus" (1910), s. 5.
- 26 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 341.
- 27 Strömberg, "Den högre utbildningens expansion" (2007), s. 234–240; von Bonsdorff, "Finländska studentförhållanden" (1930), s. 67–77.
- 28 Strömberg, "Den högre utbildningens expansion" (2007), s. 240–243.
- 29 Ibid., s. 240–248. Schauman, "Ståndscirkulation och nationalitet" (1916), s. 201–203; Langenskiöld, "Ståndscirkulation och nationalitet" (1917), Schauman, "Ståndscirkulationen än en gång" (1917).
- 30 Strömberg, "Den högre utbildningens expansion" (2007), s. 248–256.
- 31 Ibid., s. 230–231.
- 32 Paaskoski, *Oppineiden yhteisö* (2008), s. 31–32, 35–38, 44–46, 48–51.
- 33 Ibid., s. 44–45, 58, 66–68; *Uusi Suometar* 18/10 1908.
- 34 Engman, "Historiska föreningen" (1989), s. 397–404.
- 35 Pontán, "Filologisk litteratur" (rec. av *Studier i nordisk filologi*), *Hufvudstadsbladet* 30/3

- 1912; sign. "A. E." [Artur Eklund], "Snellman", *Studentbladet* 1912:8 (3/5 1912).
- 36 Engman, "Historiska föreningen" (1989), s. 405–416.
- 37 Engman, "En Törnestic" (1991), s. 182–186, 191–193.
- 38 Kerkkonen, *Finlands riksharkiv* (1995), s. 39–47, 63–77, 91–98, 195–200.
- 39 Knapas, *Kunskapens rike* (2012), s. 222, 235–237, 238, 254.
- 40 Salminen, "Aspelin, Johan Reinhold" (2003), s. 435–436.
- 41 Meinander, *Carl Axel Nordman* (1991), s. 69–70, 84–87, 131–139.
- 42 Snellman, "Finska folkskolans inrättning" (1856), *Samlade arbeten* VII (1996), s. 389–390, 396, 401; Hansén, "Modersmålet i skolan samlar och separerar" (1993), s. 233–237.
- 43 Hansén, "Modersmålet i skolan samlar och separerar" (1993), s. 237–249.
- 44 Lagus, "Finlands svenskspråkiga skolor under de två senaste decennierna II. Folkskolorna" (1896), s. 333–334; Hansén, "Modersmålet i skolan samlar och separerar" (1993), s. 249–251.
- 45 Mörne, "Förfinskningen af vår svenska landsbygd" (1900), s. 239 och "Svenskhet och patriotism" (1900), s. 454; "En farlig läsebok", *Nya Pressen* 18/10 1913; Hansén, "Modersmålet i skolan samlar och separerar" (1993), s. 251–254.
- 46 Hansén, "Modersmålet i skolan samlar och separerar (1993)", s. 251.
- 47 Nyholm, "Vår uppgift är den högsta i lifvet ..." (1999), s. 34.
- 48 Cavonius, *Den svenskspråkiga folkskollärarytbildningen* (1988), s. 26–29, 33, 37–45; Nyholm, "Vår uppgift är den högsta i lifvet ..." (1999), s. 19, 28–29, 53–54.
- 49 Cavonius, *Den svenskspråkiga folkskollärarytbildningen* (1988), s. 47–63, 121, 124.
- 50 Ibid., s. 125–127; Nyholm, "Vår uppgift är den högsta i lifvet ..." (1999), s. 34–35, 174, 189–201; Nordmann, "Lärare eller lärarinna?" (1897), s. 182.
- 51 Nyholm, "Vår uppgift är den högsta i lifvet ..." (1999), s. 50–73, 87–109, 120–136, 229–231.
- 52 Ibid., s. 186–196.
- 53 Vuoristo, "Papistons suhde kansakoulukysymykseen" (1958–1959), s. 65, 72–73, 78–81.
- 54 "Rahvaanopetuskeinoja Suomessa", *Suometar* 5/5, 19/5, 26/5, 2/6 1848. Författaren uppgav sig vara kyrkoherde i Loppis och var sålunda väckelseprästen K. F. von Qvanten, som 1866 testamenterade ett hemman som folkskolläraryrkeställe.
- 55 "Om folkbildningen", *Kuopio Tidning* 21/4, 28/4, 5/5 och 12/5 1855.
- 56 "Sananen Kansankouluasiasta", *Suometar* 17/4 1857, "Rahvaan-opetuksesta", *Suometar* 16/10, 23/10, 30/10 och 13/11 1857, "Kansakoulujen tarpeellisuudesta", *Suometar* 27/11 1857 och 4/12 1857; Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 10.
- 57 "Mitä suuri työ on kansakoulun alalla Suomessa ensiksi tehtävä?", *Suometar* 2/6 och 5/6 1863; Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 12–13.
- 58 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 25–32.
- 59 Holma, "Piirteitä" (1907), s. 231.
- 60 "Med anledning af folkupplysningsföreningens stundande, första sammanträde", *Vikingen* 19/9 1874 och "Förslaget till stadgar för sällskapet för folklitteratur", *Vikingen* 22/2 1873.
- 61 "Folkupplysningsföreningen", *Helsingfors Dagblad* 29/6 1873.
- 62 Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (1921), s. 215–216; Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 14; *Morgonbladet* 28/9 1874.
- 63 Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (1921), s. 216–217; *Morgonbladet* 28/9 1874.
- 64 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 41–44.
- 65 "Kuukausikirje", *Kirjallinen Kuukauslehti* 12/1874, s. 314–315; *Helsingfors Dagblad* 28/9 1874; *Morgonbladet* 28/9 1874; Virkkunen, *Agathon Meurman II* (1938), s. 523–536; Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 44–46; Liikanen, "Kansanvalistajien kansakunta" (1987), s. 126–128.
- 66 Liikanen, *Fennomania ja kansa* (1995), s. 166–174, 179, 234–236, 288; Liikanen, "Kansanvalistajien kansakunta" (1987), s. 126.
- 67 Liikanen, *Fennomania ja kansa* (1995), s. 243.
- 68 Ibid., s. 256–257, 270–271; *Borgå Tidning* 3/5 1876, 15/4 1876; "Ljus åt vårt folk", *Morgonbladet* 14/4 1875; Sign. "Vän af folkbildningen", "Hvad är en kristligt-sedlig folkupplysning?", *Helsingfors Dagblad* 18/4

- 1875, Topelius, "För folkets upplysning" (genmäle), *Helsingfors Dagblad* 30/4 1875, *Helsingfors Dagblad* 5–6/5 1875 och 13/5 1875.
- 69 "Kansanvalistusseura", *Uusi Suometar* 25/9 1874, även 17/2 1873; "Folkupplysningssällskapet", *Morgonbladet* 29/3 1878.
- 70 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 82.
- 71 Ibid., s. 47, 50, 57.
- 72 Ibid., s. 81, 87, 114.
- 73 Liikanen, *Fennomania ja kansa* (1995), s. 16, 20–23.
- 74 Ibid., s. 77–78, 85–87.
- 75 Ibid., s. 99–100; Klinge, *Ylioppilaskunnan historia I* (1967), s. 99–107.
- 76 Liikanen, *Fennomania ja kansa* (1995), s. 131–133; Liikanen, "Kansanvalistajien kansakunta" (1987), s. 132–135.
- 77 Liikanen, *Fennomania ja kansa* (1995), s. 160–163.
- 78 Björkstrand, "Folkhögskolan och allmogemobiliseringen" (1983), s. 206–211.
- 79 Ibid., s. 211–216; Åkerblom, *Johannes Klockars* (1935), s. 140.
- 80 Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 9, 12–13, 15.
- 81 "Finska folkupplysningssällskapet", *Wasa Tidning* 19/8 1881; "Folkupplysningssällskapet" och folkupplysning", *Helsingfors* 26/2 1881.
- 82 Lille, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse* (1921), s. 411–415; Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 12–13, 16–19; Inkilä (*Kansanvalistusseura*, 1960, s. 142–143) uppger att den svenska verksamhet som utmynnade i SBV utgick från Folkupplysningssällskapets tvåspråkiga verksamhet, som de svenskspråkiga var missnöjda med. Motsättningarna tillspetsades av den kritik som teologie professorn Herman Råbergh riktade mot en av Folkupplysningssällskapets svenskspråkiga skrifter, "Folkupplysning och prestat", *Tidskrift för teologi och kyrka* 1880. Se även *Morgonbladet* 14/2, 16–17/2 1881; *Helsingfors* 25–26/2 1881.
- 83 Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 20–22.
- 84 Pontán, "Svenska folkskolans vänner 1881–1932" (1932), s. 18; Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 22–25.
- 85 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 53, 86–87; Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 23, 182.
- 86 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 58–59, 73, 87; Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 32.
- 87 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 59, 82–84; Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 38, 64.
- 88 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 58, 72–76, 159; Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 93–94, 108–110, 210, 240–241.
- 89 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 75–77, 212–241; Cavonius, *Tanke och gärning* (1982), s. 80–81.
- 90 Inkilä, *Kansanvalistusseura* (1960), s. 67–72.
- 91 Stenius, *Finlandssvenska folk rörelser 1860–1917*, manuskript, slutrapport från projektet "Finlandssvenska folk rörelser 1860–1917, Helsingfors 1981, s. 1.
- 92 Stenius, *Frivilligt, jämlikt, samfällt* (1987), s. 173–174, 180, 194, 200, 202, 214–215.
- 93 von Bonsdorff, *Själustyrelsetanken* (1950), s. 91–95.
- 94 Jaakko Numminen (*Suomen nuorisoseuraliikkeen historia I. Vuodet 1881–1905*, 1961) går ytterst noga igenom den finskspråkiga ungdomsföreningsverksamheten, men nämner knappt de svenskspråkiga föreningarna. Bristen kompenseras rätt väl av Anders G. Lindqvist i *En folk rörelse väller fram. De finlandssvenska ungdomsföreningarna, deras uppkomst, verksamhet och samarbete under de första femtio åren, 1888–1938* (2006).
- 95 Numminen, *Suomen nuorisoseuraliikkeen historia I* (1961), s. 164–167, 192.
- 96 Ibid., s. 400, 289–295.
- 97 Lindqvist, *En folk rörelse väller fram* (2006), s. 20–27.
- 98 Ibid., s. 156–159.
- 99 Ibid., s. 25, 88–89; Urbans, *En fackla tändes* (1966).
- 100 Lindqvist, *En folk rörelse väller fram* (2006), s. 33–36, 62–71, 76.
- 101 Ibid., s. 38–42, 98–103.
- 102 Ibid., s. 42–45.
- 103 Andersson, "Om Brages uppkomst och verksamhet" (1913–1916), s. 3, 6.
- 104 Nyqvist, *Från bondson till folkmusikikon* (2007), s. 127.
- 105 Andersson, "Om Brages uppkomst och verksamhet" (1913–1916), s. 17; Nyqvist, *Från bondson till folkmusikikon* (2007), s. 90–97, 100, 103, 105, 112–114, 124, 134, 136, 160–167.

- 106 Nyqvist, *Från bondson till folkmusikikon* (2007), s. 129–132, 139–140, 168–169, 171; Lönnqvist, "Folkkulturen i svenskhetens tjänst" (1983), s. 199.
- 107 Andersson, "Brage, en vetenskaplig och kulturell uppgift" (1906), s. 19, 13–18; Tegen-gren, "Berättelse över föreningen Brages verksamhet 1906–1907" (1906), s. 3–9.
- 108 Andersson, "Brage, en vetenskaplig och kulturell uppgift" (1906), s. 18–19.
- 109 *Hufvudstadsbladet* 22/3 1924, cit. i Nyqvist, *Från bondson till folkmusikikon* (2007), s. 171.
- 110 Högnäs, "'Rika malmådror av ädel metall'" (2000), s. 19–30.
- 111 Anttila, *Suomen kotiseuduntutkimus* (1964), s. 27–55.
- 112 Ibid., s. 60–77; Räsänen, "Kotiseutuute ja kotiseutuliike suomalais-kansallisessa pro-sessissa" (1989), s. 144–149.
- 113 "En beaktansvärd svensk tidskrift i Finland", *Borgäbladet* 23/1 1917.
- 114 Elomaa, "På jakt efter en idyll" (2000), s. 318–322.
- 115 "Emigrationen från svenska Österbotten", *Hufvudstadsbladet* 14/6 1907; "Emigrationen och hemmansförsäljningar i svenska Österbotten", *Nya Pressen* 26/6 1907; Engman, "Emigrationspolitik" (2011), s. 53–65; Engman, "Emigrationspolitik i utvandarlandet Finland" (2016).
- 116 Sign "P.N." [Petrus Nordmann], "Något om emigrationen" (1908), s. 19.
- 117 Tegengrens referat, s. 28–33, Svenska folkpartiets partidag i Vasa 1908, Svenska Centralarkivet (SCA), Helsingfors.
- 118 Svenska folkpartiets partidag i Vasa 1908, protokoll, s. 37–40 och Centralstyrelsens be-rättelse 1913, SCA; *Nya Pressen* cit. i *Jakobstad* 13/10 1908.
- 119 *Veckobladet* 29/5 1909; SFP, Centralstyrelsens berättelse 1909–1910, s. 5, SCA.
- 120 "Finlands svenska emigrationsförening", *Veckobladet* 3/11 1909; "Emigrationen och emigrationsföreningen", *Åland* 26/1 1910.
- 121 "Svenska folkpartiet. Kronoby lokalafdel-ning", *Svenska Finland* 7/3 1914.
- 122 "Vår emigrationsförening", *Nya Pressen* 7/1 1910 cit. i *Åland* 26/1 1910.
- 123 Snellman, *Ulko-kansalaistoiminta ja siirtolais-ten huolto* I (1929), s. 25; Engelberg, *Suomi ja Amerikan suomalaiset* (1944), s. 437.
- 124 Snellman, *Ulko-kansalaistoiminta ja siirtolais-ten huolto* I och II (1929); Engelberg, *Suomi ja Amerikan suomalaiset* (1944), passim; Aho-nen, *Ulko-suomalais-toiminnan synty ja alkuvai-heet* (1979); Virtanen, "Pohjois-Amerikassa olevien suomalaisten siirtolaisten ja kotima-an yhteydet" (1986).
- 125 Sign. "Skrivaren", "'Östsvenskheten' och tvenne 'akademiska' tal", *Björneborgs Tid-ning* 15/2 och 19/2 1924; Kummel, *Svenskar i all världen förenen eder!* (1994), s. 182–183, 190.
- 126 Kummel, *Svenskar i all världen förenen eder!* (1994), s. 164–175, cit. s. 166.
- 127 SFP första centralstyrelsens protokoll 16/2 1908 § 5, SCA; SFP, partidagsprotokoll, bi-laga IX, SCA; Estlander, *Vore det önskvärdt* (1909), s. 1–2.
- 128 Estlander, *Vore det önskvärdt* (1909) s. 5–7.
- 129 Ibid., s. 8–13.
- 130 Ibid., s. 14–15.
- 131 SFP, partidagsprotokoll 1910, s. 12, SCA.
- 132 SFP, partidagsprotokoll 1910, s. 14, SCA.
- 133 Engman, *S:t Petersburg och Finland* (1983), s. 123–124; Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 28–29.
- 134 Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 33–37.
- 135 Ibid., s. 39–48.
- 136 Ibid., s. 48–51; "Sananen maamme kauppi-oille, käsityöläisille ja teollisuuden harjoit-tajille", *Aamulehti* 15/12 1883.
- 137 Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 51–53.
- 138 Ibid., s. 54–58.
- 139 "Kansallisosakepankki", *Uusi Suometar* 8/2 1891; "Pohjola", *Päivälehti* 15/12 1891; Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 59–61; Kuisma & Keskisarja, *Ereh-tymättömät* (2012), s. 49–51, 54–56.
- 140 Kuisma & Keskisarja, *Ereh tymättömät* (2012), s. 94.
- 141 Ibid., s. 61, 94–97.
- 142 "Fennomanin på krigsstråt", *Nya Pressen* 13/11 1889, 31/8 1889; Paavilainen, *Kun pää-omalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 62–67.
- 143 Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 69–84.
- 144 Ibid., s. 85–89.

- 145 *Kaiku* 13/1 1883; *Aura* 5/1 1892; *Uusi Suometar* 30/6 och 2/7 1895; Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 89–94.
 - 146 Aaltonen, *Kultuttajat yhteistyössä* (1953), s. 80; Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005) s. 94–102.
 - 147 Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 105–114.
 - 148 Ibid., s. 116–122; *Uusi Suometar* 12/1 1886.
 - 149 Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 123–127, 129–132.
 - 150 Ibid., s. 132–142.
 - 151 Fabrin (red.), *Svenska handelshögskolan 50 år* (1959).
 - 152 Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 145–151.
 - 153 ”Äskeinen liikkeen- ja teollisuudenharjoittajain kokous”, *Uusi Suometar* 22/11 1906, ”Wäärästä päästä”, *Helsingin Sanomat* 23/11 1906; ”Intryck från köpmannamötet”, *Mercator* 15/8 1907; ”Vaasan kauppaspäivillä”, *Kauppalähti* 18/8 1909; Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 158–173.
 - 154 Frostell, *Finlands Svenska Andelsförbund 1919–1969* (1969), s. 1–13; Wallén, *Enighet ger styrka* (1999), s. 5–12; Nordström, *Ett halvsekel med Varuboden* (1971), s. 5–34.
 - 155 Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 174–186; Tanner, *Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa* (1948), s. 23–25.
 - 156 Paavilainen, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli* (2005), s. 205–221.
 - 157 Ibid., s. 222–229.
 - 158 Ibid., s. 90, 144.
- FINLANDSSVENSKHETEN
-
- 1 Mustelin, ”’Finländsk’ och ’finländare’” (1962), s. 66–67.
 - 2 Ehrström, *Historisk Beskrifning* (1829), s. 156–157; Mustelin, ”’Finländsk’ och ’finländare’” (1962), s. 67; Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt* (2014).
 - 3 Jfr Anttila, ”Kansallinen herääminen ja kielitaistelu” (1936), s. 435.
 - 4 Ehrström, *Historisk Beskrifning* (1829), s. 157; Wassholm, *Svenskt, finskt och ryskt* (2014).
 - 5 Sohlman, *Det unga Finland* (1855), s. 1.
 - 6 Colliander, *Finländsk* (1945), s. 113–115.
 - 7 Mörne, *Axel Olof Freudenthal och den finlandssvenska nationalitetstanken* (1927), s. 68 ff.
 - 8 ”Finländare eller finne”, *Östra Nyland* 15/10 1881, s. 1; *Hufvudstadsbladet* 20/10 1881, s. 2; Mustelin, ”’Finländsk’ och ’finländare’” (1962), s. 72–73; *Tvåan. Uppsatser i dagens frågor* (1882), s. 44 ff; *Verdandi. Strödda blad af svenske finländare* I (1882).
 - 9 *Verdandi. Strödda blad af svenske finländare* V (1887), s. 4 ff; Mustelin, ”’Finländsk’ och ’finländare’” (1962), s. 74–75.
 - 10 Lille, *Nationalitetsprincipen och dess tillämpning på förhållandena i Finland* (1882), s. 16 f.; Estlander, ”Fennomanska studier” (1915), s. 13, 16, 44–45 f.; Mustelin, ”’Finländsk’ och ’finländare’” (1962), s. 76–79.
 - 11 ”Allmänt svenskt studentmöte”, *Studentbladet* 1913:10 (8/4 1913), s. 93; Granit, ”Samlingssträvanden bland svenska studenter” (1930), s. 20 ff.; Mustelin, ”’Finländsk’ och ’finländare’” (1962), s. 81–83.
 - 12 Mörne, *På finländsk grund* (1927), s. 107 ff., 112 f., 124 ff., 154, 161, 169, 173, 183 ff., 206, 226 ff; Rosenqvist, *Den nutida svenskhetsrörelsen i Finland* (1920), s. 15, 34; Mustelin, ”’Finländsk’ och ’finländare’” (1962), s. 84–86; Colliander, *Finländsk* (1945), s. 115–116.
 - 13 Kummel, *Svenskar i all världens förenen eder!* (1994), s. 105, 179.
 - 14 *Tvåan* (1882), s. 44 ff.; Mustelin, ”’Finländsk’ och ’finländare’” (1962), s. 73. Till de aktiva kritikerna hörde E. N. Setälä. Se E. N. Setälä, ”Suomalainen ja ’suomenmaalainen’”, *Uusi Suomi* 31/7, 2/8 och 5/8 1926.
 - 15 Mustelin, ”’Finländsk’ och ’finländare’” (1962), s. 86–87.
 - 16 *Språkfredskommitténs betänkande*, Kommittébetänkande 1 (1945), s. 90 ff.
 - 17 Jfr Engman, *Suureen itään* (2005), s. 280–282.
 - 18 *Språkfredskommitténs betänkande*, Kommittébetänkande 1 (1945), s. 94 f.
 - 19 Se Mustelin, ”’Finlandssvensk’” (1983), s. 50–56.
 - 20 Cit. i Mustelin, ”’Finlandssvensk’” (1983), s. 55.
 - 21 Se Mustelin, ”’Finlandssvensk’” (1983), s. 56–63.
 - 22 Freudenthal, ”Om svensk språkkunskap” (1868), s. 166–169, cit. 183; Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 133–135.

- 23 Lindström, "Studier på svensk språkbotten I" (1885); "Studier på svensk språkbotten II" (1885) och "Huru bör undervisningen i modersmålet" (1888).
- 24 Loman, "Perspektiv på Bergroth" (1983), s. 78.
- 25 Lindström, "Studier på svensk språkbotten I" (1885), s. 265–267, "Studier på svensk språkbotten II" (1885), s. 452 och "Huru bör undervisningen i modersmålet" (1888), s. 170–171.
- 26 Lindström, "Huru bör undervisningen i modersmålet" (1888), s. 170, 171 och 174.
- 27 Ibid., s. 175. Tre år tidigare var Lindström försiktigare i sina formuleringar, se Lindström, "Studier på svensk språkbotten II" (1885), s. 462.
- 28 Charlotta af Hällström-Reijonen har definierat finlandism som "ett ord, en fras eller en struktur som bara används i finlandssvenska samt i finlandssvenska regionalspråk eller som i dem används i en annan betydelse än i svenskan i Sverige. Även uttryck som är påfallande mer frekventa i finlandssvenska och finlandssvenska regionalspråk än i svenskan i Sverige räknas till finlandismerna." Se af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språk-vård från 1800-talet till i dag* (2012), s. 79.
- 29 Lindström, "Studier på svensk språkbotten i Finland I–II" (1885), s. 265–267, s. 452; Lindström, "Huru bör undervisningen i modersmålet" (1888), s. 170–171; Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 139–142.
- 30 Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 307–309.
- 31 Lilius, *The History of Scandinavian Language Studies* (2008), s. 26, 30, 32.
- 32 Nordenstreng, "Finländsk svenska på 1700-talet" (1902), s. 21, 23, 26, 28–33, 80. En koncentrerad översikt över frågan ger Thelander, "Delad vårdnad och dubbelt medborgarskap" (2009), s. 7–20.
- 33 Nordenstreng, "Finländsk svenska" (1902), s. 33–34, 38–43, 46–68, 80–83. Nordenstreng citerade en uppgift att 20 procent av all skönlitteratur som utkom i Sverige såldes i Finland (s. 83).
- 34 Saxén, "Finländsk svenska" (1904), s. 306–307; Ljunggren, "Finlandismer i 1700-talets svenska" (1904), s. 84–93.
- 35 Hultman, "Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland" (1914), s. 231–249, cit. 248.
- 36 Mustelin, *Stafva eller stava* (2004); Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 89–103.
- 37 *Åbo Tidning* 9/11 1883.
- 38 "Svensk rättskrivningslära", *Östra Nyland* 10/12 1881.
- 39 Nordenstreng, "Till frågan om vår finländska svenska" (1900), s. 185, 189–190; Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 163–164.
- 40 Estlander, årsfesttal 5/2 1888 (1888), s. xxxi.
- 41 Steinby, "Carl Gustaf Estlanders festtal" (1985), s. 358, 360.
- 42 Schybergson, hälsningstal 5/2 1899 (1900), s. vii–viii.
- 43 Thelander, "Delad vårdnad och dubbelt medborgarskap" (2009), s. 12; Loman, "Uppsala tur och retur" (1990), s. 50–52.
- 44 Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 146–192.
- 45 von Willebrand, "Våra böcker och vårt språk" (1903), s. 453, 459.
- 46 Bergroth, *Etthundra i det finländsk-svenska skriftspråket särskildt tidningsspråket, förekommande provinsialismer jämte deras motsvarigheter i högsvenskan* (1912), *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift* (1917, andra reviderad upplaga 1928, facsimile 1992) och *Högsvenska* (1918, nya upplagor till 1970-talet).
- 47 Bergroth, "Det svenska scenspråket i Finland" (1916), s. 325; Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 180–187.
- 48 Bergroth, *Finlandssvenska* (1917), s. 15, 18.
- 49 Schauman, "Carl Gustaf Estlanders minne" (1916), s. 184; Sign. "A. E." [Artur Eklund], "Språkgranskning" (1924).
- 50 Recensioner i *Hufvudstadsbladet* 11/3 1917 och 5/7 1918; Pipping, hälsningstal 5/2 1931 (1931), s. 91; Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 237.
- 51 Hagar Olsson, "En ropandes röst i öknen" (1916); Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 150–151, 161–165.
- 52 Willner, "De finlandssvenska författarna och nationalitetsfrågan" (1983), s. 269; Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 164–165; Loman, "Perspektiv på Bergroth"

- (1983), s. 77, 91–92; Loman, "Högspråk och lågspråk i finlandssvensk prosadiktning" (1980), s. 121–130; Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna* (2014); af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag* (2012).
- 53 Reuter, "Svenskan i Finland på 1900-talet" (2006), s. 37, 41–43; af Hällström-Reijonen, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag* (2012).
- 54 Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 289.
- 55 Loman, "Perspektiv på Bergroth" (1983), s. 73, 86–87, 95–96.
- 56 Se t.ex. Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 124–126.
- 57 Zilliacus, "Samma på svenska" (2007), s. 166–173.
- 58 Dahlström, *Den inhemska teateriden* (1915), s. 33–34.
- 59 Kjellin, "Dramat i Finland" (1999), s. 367–368.
- 60 "Om inrättandet af en finsk theater", *Helsingfors Tidningar* 9/3 1844.
- 61 "Teaterns framtid i Finland", *Helsingfors Tidningar* 13/11 1847.
- 62 "Teaterns framtid i Finland" (forts.), *Helsingfors Tidningar* 20/11 1847.
- 63 Dahlström, *Den inhemska teateriden* (1915).
- 64 Rein, *Lefnadsminnen* (1918), s. 165, 244.
- 65 Engman, *Pietarinuomalaiset* (2004), s. 463.
- 66 "Operettpolitiken" kritiserades bl.a. av Hjalmar Neiglick i *Nya Pressen* 9/6 och 13/6 1889; Neiglick & Söderhjelm, *Valda uppsatser* (1916), s. 133–147; Kruskopf, "En teaterpolemik på åttioalet" (1961), s. 162–163.
- 67 Byckling, *Keisarinajan kulisseissa* (2009) diskuterar de tre teaternas konkurrens och samarbete, men inte parallelliteten. Estlander nämner inte ens Ryska teatern. Se Estlander, "Teatern" (1923).
- 68 Dahlström, *Den inhemska teateriden* (1915), s. 17–18, 37–38, 40–41.
- 69 Sign. "Arv. S.", "En dramatisk förening i huvudstaden", *Nya Pressen* 25/3 1892; Estlander, "Teatern" (1923) s. 242.
- 70 Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 285–288.
- 71 Estlander, "Teatern" (1923), s. 242.
- 72 Ibid., s. 243–246.
- 73 Ibid., s. 247–248.
- 74 Söderhjelm, "Thalias tiljor" (1904).
- 75 "Svensk teater i Finland", *Hufvudstadsbladet* 26/2 1910; Dahlström, *Den inhemska teateriden* (1915), s. 12.
- 76 "Svensk teater i Finland", *Hufvudstadsbladet* 26/2 1910.
- 77 Estlander, "Inhemsk svensk scenkonst", *Hufvudstadsbladet* 20/3 1914.
- 78 Engman, *Det främmande ögat* (1996), s. 200; von Frenckell, "Nicken Rönngren" (1967), s. 7–19.
- 79 von Frenckell, "Nicken Rönngren" (1967), s. 21.
- 80 Bergroth, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland* (1917), s. 3–16; Långbacka, "Teater och drama före krigen" (2000), s. 188–199; Hugo Pipping, "Finlandssvenska och framtidssvenska", *Hufvudstadsbladet* 5/7 1918; Thylin-Klaus, *Särdrag, stavning, självbild* (2015), s. 279–304.
- 81 Dahlström, *Svenska Teaterns framtid* (1915), s. 50.
- 82 Reuter, "Svenskan i Finland på 1900-talet" (2006), s. 40.
- 83 Fougstedt, "Finlandssvenskarna under 100 år" (1984), s. 26.
- 84 Tudeer, "Suomalaistuuko Uusimaa?" (1916), s. 69, 79.
- 85 Allardt & Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur* (1981), s. 148–150.
- 86 Se t.ex. Myhrman, *Finlandssvenskar i Amerika* (1972), s. 262.
- 87 Myhrman, "Finlandssvenska immigranter i Amerika" (1966), s. 263–264.
- 88 Engman, "Finland – ett utflytningsland" (1984), s. 147.
- 89 von Numers, "Kring det baltiska" (1952), s. 115–116.
- 90 Parland, *Kunskap och inlevelse* (1991), s. 11.
- 91 Harviainen, "Jiddišä ja venäjää, ruotsia ja suomea" (1991), s. 57–72.
- 92 Leitzinger, *Ulkömaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972* (2008).
- 93 Rask, "Finland och Sverige" (1999), s. 22.
- 94 Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 182.
- 95 Engman, *Ett långt farväl* (2009), s. 244.
- 96 Ahrenberg, "Grefve David Alopaeus" (1908), s. 351–355; Tarkiainen, "Luonnollisten rajojen oppi" (2009), s. 382–383.
- 97 Castrén, *Herman Kellgren* (1945), s. 183.

- 98 Teperi, *Vanhan Suomen suomalaisuusliike* I (1965), s. 22; Nissilä, "Koulut ja opistot" (1981), s. 442; Tandefelt, "Fyra språk på en marknad" (2002), s. 51–64.
- 99 Ruuth & Kuujo, *Viipurin kaupungin historia* IV:1 (1981), s. 40–44; Stadius, "Språkpolitik och språkpraxis i viborgsk tidningspress" (2002), s. 72–76, 87–88, 92–94.
- 100 Ahrenberg, "Skildringar från Östra Finland III", *Helsingfors Dagblad* 27/9 1878; Tandefelt, *Viborgs fyra språk under sju sekler* (2002), s. 172; Ahrenberg, *Hihuliter* (1889), s. 71; Tidigs, *Att skriva sig över språkgränserna* (2014) s. 160–170.
- 101 J. H. Cygnæus till H. G. Porthan 20/4 1795 (g.st.), Porthans samling (coll. 173), NB.
- 102 Statssekretariatets arkiv 113/1835, f. 9, RA.
- 103 Engman, "Finnar, finländare och svenskar" (1999), s. 168–205.
- 104 Engman, "Filantropi bland finländarna i Petersburg" (1998), s. 238.
- 105 Ibid., s. 268–278.
- 106 Ibid., s. 267–268; Jangfeldt, "Skandinaver, nordbor och svenskar i S:t Petersburg" (1996), s. 178–181.
- 107 Jangfeldt, "Skandinaver, nordbor och svenskar i S:t Petersburg" (1996), s. 182–183.
- 108 Kajanus till Freudenthal 26/2 1897, Axel Olof Freudenthals arkiv, NB. Cit. i Engman, "Svenska folkpartiet i S:t Petersburg" (1985), s. 438.
- 109 Engman, "Svenska folkpartiet i S:t Petersburg" (1985), s. 421–441.
- 110 Om territorialiseringen, se Lönnqvist, "Språkgränsen – fiktion eller verklighet" (1984), s. 267–279.
- 111 Lönnroth, "Suomalainen teollisuuskaupunki" (2009), s. 128, 133.
- 112 Ibid., s. 131; Jutikkala & Santamäki, *Tampereen historia* 3 (1979), s. 652.
- 113 Ibid., s. 124; Rasila, "Itsenäisen elämän alku" (1988), s. 538–541.
- 114 Lönnroth, "Suomalainen teollisuuskaupunki" (2009), s. 116–117, 125, 127–128.
- 115 Lönnroth, "Suomalainen teollisuuskaupunki", s. 127, 129.
- 116 Louhivaara, "Tampereen kadunnimet" (2009), s. 99; Lönnroth, "Suomalainen teollisuuskaupunki" (2009), s. 129.
- 117 Suodenjoki, "Kauppiasboikotista kansallisuusvihaan?" (2009), s. 146–177; von Witzleben, "'Gottes Segen ist alles gelegen'" (2009), s. 178–219.
- 118 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* I (1956), s. 35–36, 97, 192; Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 47.
- 119 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* I (1956), s. 192.
- 120 Grotenfelt, "Herrgårdsliv i Jorois under svunnen tid" (1940), s. 261–266, 269, 278.
- 121 Ibid., s. 168–169, 275–277, 284–288, 294, 297; Åström, 'Sockenboarne' (1993).
- 122 Grotenfelt, "Herrgårdsliv i Jorois under svunnen tid" (1940), s. 288–289, 293–297.
- 123 Mannil, "Sorjos" (1978), s. 28–36.
- 124 Sign. "Den Lille", "Röst från Sorjos: Vi ge oss ej", *Österbottningen* 5/7 1937; Mannil, "Sorjos" (1978), s. 40, 35–39; *Laatokka* 27/11 1888.
- 125 Häggman, *Metsän tasavalta* (2006).
- 126 Forsskåhl, "Finlandssvensk slang" (2015), s. 49, 51.
- 127 Ibid., s. 51; Forsskåhl, "Svensk Helsingforsslang i förändring" (2013), s. 38; Paunonen, "Svenska i finsk Stadislang" (2006), s. 250.
- 128 Paunonen, "Från Sörkka till kulturspråk" (1989), s. 585–622.
- 129 Klingstedt, "Förfinskningen i städerna" (1914), s. 110.
- 130 Avhandlingen hade utkommit som första numret i Svenska folkpartiets skriftserie. Det var ganska exceptionellt att en akademisk avhandling publicerades i en skriftserie utgiven av ett politiskt parti. Intrycket att det var fråga om något speciellt förstärks av att författaren uppgav att det berett honom svårigheter att finna det rätta tonläget, att bibehålla avhandlingens "rent vetenskapliga karaktär, ehuru boken samtidigt är avsedd att vända sig till en något större läsekrets". Avhandlingsmanuskriptet hade lästs av flera finlandssvenska "hövdingar" av högre eller lägre dignitet, förutom av handledaren Gabriel Nikander och hans kollega P. O. von Törne, av Eirik Hornborg, K. Rob. V. Wikman, Rafael Colliander och Kurt Antell.
- 131 Lönnqvist, "Språkgränsen – fiktion eller verklighet" (1984), s. 267–279.
- 132 Ahlbäck, *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland* (1945), Lönnqvist, "Språkgränsen – fiktion eller verklighet" (1984), s. 274–276.

- 133 Villstrand, *Riksdelen* (2009), s. 120.
- 134 Allardt, "Om olika sätt att uppfatta språkgränser" (1984), s. 233–241.
- 135 Wester, *Innovationer i befolkningsrörligheten* (1977).
- 136 Smeds, *Helsingfors–Paris* (1996), s. 117–132, 144–158.
- 137 Ibid., s. 204–247, 276–345.
- 138 Klinge, "Kansanvalistus vai taideteollisuus?" (1977), s. 148–158.
- 139 Castrén, "Vårt land" (1954), s. 154–156.
- 140 Mustelin, "Då studenterna inte ville sjunga 'Vårt land'" (1967).
- 141 Castrén, "Vårt Land" (1954), s. 156–159.
- 142 Ibid., s. 160–169.
- 143 Lind, *Mellem "venska" og "vinska"* (1989), s. 78; Klinge, *Studenter och idéer*, s. 82.
- 144 Rask, "Akademiska sångföreningen – mellan Finland och Svenskfinland" (2013), s. 52–64.
- 145 Grünbaum, "Hur härligt klingar sången?" (2006), s. 92–99.
- 146 Zilliacus, "Modersmålets sånger" (2000), s. 32.
- 147 Rask, "Modersmålets sång och Ålänningens sång" (1986), s. 331–334; Zilliacus, "Modersmålets sånger" (2000), s. 34.
- 148 Rask, "Slumrande toner" (1996), s. 46–55.
- 149 Rask, "Hymn till Nyland" (2005), s. 320–334.
- 150 Wallenius till Signe Borchardt 9/7 1915, Mustelin, "Allan Wallenius" (1984), s. 279.
- 151 Zilliacus, "Om uppodlingen av ett finlands-svenskt symbolträd" (1991), s. 52–53.
- 152 Ibid., s. 55–58.
- 153 Ibid., s. 56–58.
- 154 Klinge, *Finlands blåvita färger* (1988), s. 80–84.
- 155 Åkerblom, *Johannes Klockars* (1935), s. 112–113.
- 156 Hirn, *Runebergskulten* (1935).
- 157 Topelius, *Dagböcker I* (1832–1834) (1918), s. 12, 319–320; Villstrand, "Finland und der Grosse Krieg" (2007), s. 31.
- 158 *Hufvudstadsbladet* 12/5 1882; *Uusi Suometar* 15/5 1882; *Östra Finland* 5/6 och 1/9 1882, *Wasabladet* 6/9, 19/9 och 28/9 1882, *Savo* 7/11 1882; Villstrand, "Finland und der Grosse Krieg" (2007), s. 32–33.
- 159 *Hufvudstadsbladet* 8–11/12 1894.
- 160 Rask, "Varför firas Gustav Adolfsdagen som svensk dag i Finland?" (1982), s. 357–371.
- 161 "Ruotsalaisuuden päiviä", *Turun Sanomat* 7/11 1920.
- 162 Engman, "Konungen eller hakkapeliterna" (1990), s. 613–614.
- 163 Östen Elfving, "Jordfrågan hos oss", *Hufvudstadsbladet* 6/1 1917; "Svenska småbruk och egna hem", *Hufvudstadsbladet* 18/1 1917; "En förmedlingsbyrå för svenska jordbrukare", "Ett vackert exempel", *Dagens Press* 17/1 1917. Jfr ett konkret fall, *Hufvudstadsbladet* 17/1 1917.
- 164 Cit. Lönnqvist, "Nationalism och folkkultur. Svenskfinland på museum" (1984), s. 317.
- 165 Lönnqvist, "Nationalism och folkkultur. Svenskfinland på museum" (2001), s. 226–234.
- 166 Svante Dahlström, "Ett allmogemuseum för Svenskfinland", *Åbo Underrättelser* 2/12 1923.
- 167 Lönnqvist, "Nationalism och folkkultur – Svenskfinland på museum" (2001), s. 226–234.

POLITIK I SVENSKFINLAND

- 1 Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 37–44, 108–109; Allardt & Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur* (1981), s. 45–46.
- 2 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet I* (1956), s. 11–13.
- 3 Ibid., s. 14; Estlander, *Friherre Viktor Magnus von Born* (1931), s. 106–111.
- 4 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet I* (1956), s. 9–11.
- 5 Ibid., s. 11–13.
- 6 Ibid., s. 12–20.
- 7 Ibid., s. 18–22.
- 8 Ibid., s. 122.
- 9 Ibid., s. 28–29; Snellman, *Suomen aateli* (2014), s. 191.
- 10 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet I* (1956), s. 34–36.
- 11 Ibid., s. 37–39, 46–53.
- 12 Ibid., s. 40–43; Lille, *Den svenska nationallitetens i Finland samlingsrörelse* (1921), s. 743–744.
- 13 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet I* (1956), s. 44–45.
- 14 Ibid., s. 57–60.
- 15 Ibid., s. 61–66; programförslaget, *Hufvudstadsbladet* 6/5 1906.

- 16 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), s. 66–69; "Förslag till program för svenska partiet", *Nya Pressen* 17/5 1906.
- 17 "Det svenska partimötet", *Hufvudstadsbladet* 20/5 1906; von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), s. 69–74.
- 18 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), s. 74–88.
- 19 Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 166–168; von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), 90 ff., 144.
- 20 Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 52, 70–71.
- 21 Ibid., s. 53–54.
- 22 Ibid., s. 54–57.
- 23 Gummerus, *Aktiva kampår 1899–1910* (1925), s. 17; Landtman, *Studenter under Finlands kampår 1898–1909* (1940), s. 63; Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 57–59; Engman, "Kaarlo Waahto" (2004), s. 487–503.
- 24 Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 61–62.
- 25 Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 62–65; Allardt & Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur* (1981), s. 182–190; Waris, *Työläisyhteiskunnan syntyminen* (1932) s. 136–149.
- 26 Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 65–70; Engman, "Fiskarsengmännen" (manuskript 2012).
- 27 Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 52, 70–71.
- 28 Allardt & Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur* (1981), s. 221–222.
- 29 Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 97, 119; Erik Allardt, "Samhörighet och identitet bland finlandssvenskar" (1979), s. 45–46.
- 30 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), s. 86–88, 100–102, 142.
- 31 Ibid., s. 59–60, 112–118.
- 32 Ibid., s. 173–174, 179–180, 190–192.
- 33 "Ett svenskt landtmannaförbund", *Hufvudstadsbladet* 13/5 1917.
- 34 Långbacka, "Fraktionsstriden inom Svenska folkpartiet i Österbotten" (1985).
- 35 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), s. 200, 218.
- 36 Östenson, *Svenska Kvinnoförbundet 1907–1957* (1957), s. 7–12, 28–36.
- 37 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), s. 172–190, 200–205.
- 38 Ibid., s. 201–202.
- 39 Ibid., s. 202–205; Wrede, "Det svenska folkpartiet" (1916), s. 406–411; Gustav Bondestam, "Svenska Folkpartiets reformering" och sign. "R.C." [Rafael Colliander], "Till ovanstående", *Åbo Underrättelser* 31/1 1917; "Till diskussionen om Svenska folkpartiet", *Hufvudstadsbladet* 17/1 1917.
- 40 "Svenska folkpartiets politiska och sociala uppgifter", diskussionsreferat av A. Lille, *Hufvudstadsbladet* 20/5 1917.
- 41 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), s. 160–161; von Bonsdorff & Jernström, *Svenska folkpartiet* 2 (1984), s. 158–159.
- 42 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), s. 136–137, 142–143, 200–205, 208.
- 43 Namnet diskuterades redan under Svenska partiets tid. År 1896 föreslogs t.ex. att partiet skulle döpas om till "antifennomanska partiet". Ibid., s. 33.
- 44 Ibid., s. 149, 204–212; "Svenska partidagen", *Hufvudstadsbladet* 19/5 1917.
- 45 Lindman, *Studier över parlamentarismens tillämpning i Finland* (1937), s. 33.
- 46 "En diskussion i Nyländska avdelningen om Svenska folkpartiet" del I, *Borgåbladet* 30/11 1916, och del II, *Borgåbladet* 7/12 1916.
- 47 "En diskussion i Nyländska avdelningen om Svenska folkpartiet" del III, *Borgåbladet* 11/1 1917, och del II *Borgåbladet* 7/12 1916.
- 48 Wrede, "Det svenska folkpartiet" (1916), s. 401–411, ref. i *Hufvudstadsbladet* 14/1 1917, 17/1 1917 med redaktionella tillägg.
- 49 "Omläggning af Svenska folkpartiets program", *Hufvudstadsbladet* 4/5 1917; "Svenska folkpartiets inre organisation", *Hufvudstadsbladet* 6/5 1917; "Svenska partidagen", *Hufvudstadsbladet* 17/5 1917; "Svenska folkpartiet i ny gestalt", *Åbo Underrättelser* 8/5 1917.
- 50 Einar Pontán, "Land och stad inom Svenska folkpartiet", *Wasabladet* 14/12 1918.
- 51 Schaudman, "Hur Svenska vänstern kom till" (1995), s. 345–347; *Wasabladet* 12/12 1918; *Hufvudstadsbladet* 15/12, 18/12, 21/12, 22/12 och 31/12 1918; *Dagens Press* 17/12 1918.
- 52 "Till frågan om ett nytt svenskt parti", *Dagens Press* 10/1 1919; Max Sergelius, "Bildandet av frisinnad grupp", *Hufvudstadsbladet* 18/12 1918; Hj. J. Procopé & C. A. Öhman, "Vänster eller höger", *Hufvudstadsbladet* 22/12 och Max Sergelius, "Bildandet av en

- frisinnad grupp", *Hufvudstadsbladet* 31/12 1918.
- 53 Schauman, "Hur Svenska vänstern kom till" (1995), s. 348–351; Petrus Nordmann, "Svensk vänstervridning", *Hufvudstadsbladet* 12/1 1919.
- 54 Schauman, "Hur Svenska vänstern kom till" (1995), s. 351–358; "Möte för bildade av en svensk framstegsgrupp", *Hufvudstadsbladet* 13/1 1919; "Den svenska vänstergruppen", *Hufvudstadsbladet* 14/1 1919; "En svensk republikansk vänstergrupp", *Borgåbladet* 16/1 1919; *Svenska Vänstern. XX-årshistorik 1919–1930* (1939).
- 55 Urbans, *En fackla tändes* (1966), s. 27–31.
- 56 Ibid., s. 40–74.
- 57 Ibid., s. 75–85, 91.
- 58 Ibid., s. 104–121.
- 59 Holmberg, "Den konstitutionella arbetarrörelsen" (1936), s. 229–243, 260, 263, 277, 283; Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 49.
- 60 Holmberg, "Den konstitutionella arbetarrörelsen", s. 237, 241.
- 61 Ibid., s. 237–239, 245–246, 252–253, 258.
- 62 Ibid., s. 235, 243–293.
- 63 von Bonsdorff, *Svenska folkpartiet* 1 (1956), s. 142–143, 222.
- 64 Ibid., s. 37, 42–43, 47, 185, 196, 221–222.
- 65 Sundberg, *Svenskhetens dilemma* (1985), s. 48, 50–51.
- 66 Allardt & Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur* (1981), s. 256–267.
- 67 Bondestam, "Den finlandssvenska arbetarrörelsens uppkomst" (1966), s. 285–287.
- 68 Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker* (1978), s. 20–23, 26–27; Bondestam, "Den finlandssvenska arbetarrörelsens uppkomst" (1966), s. 287–293.
- 69 Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker* (1978), s. 24, 28–33.
- 70 Ibid., s. 30–33, 48, 66, 74, 76–78, 98, 107, 100–101, 109, 114, 171; Bondestam, "Den finlandssvenska arbetarrörelsens uppkomst" (1966), s. 303.
- 71 Bondestam, "Den finlandssvenska arbetarrörelsens uppkomst" (1966), s. 325–238; Wiik, "Några drag ur vår svenska arbetarrörelses historia" (1909), s. 125–131; von Schoultz, *Bidrag till belysande av Finlands Socialdemokratiska partis historia* (1924), s. 153–155; Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker* (1978), s. 43–45.
- 72 Bondestam, "Den finlandssvenska arbetarrörelsens uppkomst" (1966), s. 328; Soikkaniemi, *Kohti kansan valtaa* 1 (1975), s. 103, cit. i Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker* (1978), s. 46–49.
- 73 Bondestam, "Den finlandssvenska arbetarrörelsens uppkomst" (1966), s. 303–306, 321–325; Mustelin, "Allan Wallenius" (1984), s. 269; Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker* (1978), s. 42–53.
- 74 Bondestam, *Arbetet* (1968), s. 112–123, 208 och passim.
- 75 Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker* (1978) s. 37–47, 49.
- 76 Ibid., s. 46–79. Inbördeskriget var förödande för Arbetarförbundet. Av totalt 10 000 medlemmar dog en åttondedel och ungefär en fjärdedel placerades i fångläger. Förbundet hade knappast återhämtat sig när det blev aktuellt med politiska val i mars 1919, då Socialdemokraterna fick 80 mandat av 200. De svenska Socialdemokraterna fick 5 000 röster mot 16 000 före inbördeskriget, men lyckades ta tre mandat.
- 77 Snellman, *Suomen aateli* (2014), s. 83, 94, 106, 109, 193, 273–274.
- 78 Mazzarella, *Det trånga rummet* (1989).
- 79 Ekman, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna* (2011).
- 80 Elomaa, "På jakt efter en idyll" (2000), s. 326–330.
- 81 Hietala, "Rotuhygieniä" (1985), s. 110–117, 127, 130–131, 136–137, 140–142, 145; Kemiläinen, "Mongoleista eurooppalaisiksi" (1985), s. 322–323. Om Florinska kommissionen, se Mattila, "Det får ej finnas dåliga svenskar i detta land!" (2016).
- 82 Eklund, "Ras, kultur, politik" (1914), s. 2; Klinge, "De svenskspråkigas 1910-tal" (1988).
- 83 Eklund, "Ras, kultur, politik" (1914), s. 4, 6, 8–9, 11, 13–15, 17.
- 84 Nordenstreng, *Finnarna som ras, folk och kulturbärare* (1923), s. 46–47.
- 85 Hämläinen, "Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä" (1985); Lille, *Framtidsuppgifter* (1918), s. 34–36; Eklund, "Ras, kultur, politik" (1914); Wikman, "Österbottens svenskar" (1914); Setälä, *Språkstriden i Fin-*

- land (1920); Högnäs, *Kustens och skogarnas folk* (1995), s. 64–77; von Törne, "Nationell självprofning I–II" (1917).
- 86 Kemiläinen, "Mongoleista eurooppalaisiksi 1900-luvun rotuteorioissa" (1985), s. 310–311, 318–319.
- 87 Vihavainen, "Venäläisiä ja neuvostoliittolaisia käsityksiä" (1985), s. 269–276.
- 88 Ibid., s. 277–280.
- 89 Ibid., s. 280–283.
- 90 Elomaa, "På jakt efter en idyll" (2000), s. 330–331; Klinge, *Kaksi Suomea* (1982), s. 167–180.
- 91 Högnäs, *Kustens och skogarnas folk* (1995), s. 7–14; Elomaa, "På jakt efter en idyll" (2000), s. 330.
- 92 Wrede, "Poeterna och stormen" (1967), s. 225–226; Barck, *Arvid Mörne och sekelskiftets Finland* (1953), s. 247, 244 ff.
- 93 Wrede, "Poeterna och stormen" (1967), s. 236–238.
- 94 *Argus* 1908:1 (2/1 1908), s. 3; Ciaravolo, "Dagdrivare och Runar Schildt" (2000), s. 47–51.
- 95 Mustelin, "Allan Wallenius" (1984), s. 320.
- 96 Hildén, "Dagdrivare, professorer och Friherre R. F. von Willebrand" (1915); Högnäs, *Kustens och skogarnas folk* (1995), s. 102–103.
- 97 Luntinen, *Sotilasmiljoonat* (1984).
- 98 Turpeinen, "Jägarrörelsen och de ryska planerna på att inkalla finländarna till militärtjänst år 1916" (1979), s. 322–340.
- 99 Hoppu, *Historian unohtamat* (2005); Engman, "Legionärer och jägare" (2000), s. 29–55.
- 100 Lauerma, *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona* (1966), s. 107.
- 101 Hornborg, "Från 'jägarrörelsens' tillblivelse" (1956), s. 404, 407–413; Lauerma, *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona* (1966), s. 105–115, 262–266.
- 102 Lauerma, *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona* (1966), s. 148–149.
- 103 Ibid., s. 110–111, 254–265.
- 3 Chydenius, "Efter fejden" (1918), s. 106–107, 109.
- 4 Flink, "Svenska krigsförluster i Finland år 1918" (2004) s. 25.
- 5 Näsman, *Till Finlands räddning* (2012), s. 45, 52–54, 62, 177.
- 6 Ibid., s. 54, 66–70, 124, 179; Lappalainen, *Punakaartin sota 1* (1981), s. 260–261 och 2 (1981), s. 228.
- 7 Näsman, *Till Finlands räddning* (2012), s. 11–12.
- 8 Ibid., s. 160.
- 9 Ibid., s. 162–171, 174.
- 10 Det följande bygger på ett längre manuskript med arbetsnamnet "Konsten att upplösa ett kejsardöme. Likvidation och nostrifikation i arvtagarstaterna efter husen Habsburg och Romanov" med omfattande dokumentation. Se även Engman, "Finland as a Successor state" (1989), s. 102–127.
- 11 Zweig, *Världen av i går* (1942).
- 12 Kuvaja, "Åland i det nya samhället" (2008), s. 504–506, 509, 546–547; Kuvaja, "Ålänningarna, Finland och svenskheden" (2008), s. 583.
- 13 Rystad, "Återförening med moderlandet" (1972), s. 196–199.
- 14 Skrivelse till Sveriges Konung och folk, bilaga till protokoll vid möte i Finström 20/8 1917, UD 1902 Doss, vol. 84a, SRA, Stockholm.
- 15 "Finlands utrikesminister o. Ålandsfrågan", *Åland* 12/4 1919.
- 16 VPM 13/12 1917, UD, 1902 års dossiersystem, vol. 84a, SRA.
- 17 Eskola, *Suomen hurja vuosi 1917 Ruotsin peilissä* (2010).
- 18 Rystad, "Återförening med moderlandet" (1972), s. 193, 202.
- 19 Ibid., s. 202–207.
- 20 Ibid., s. 207–208.
- 21 Ibid., s. 206–207.
- 22 SFP, centralstyrelsens protokoll 31/7 1908, SCA; Medlemsförteckningar, SLA; von Bonsdorff, "Svenska folkpartiet II:1" (1984), s. 147.
- 23 Bondestam, *Åland vintern 1918* (1972).
- 24 Lesch & Mörne, *Finlandssvenska synpunkter på Ålandsfrågan* (1918), 11–12, 15–17, 20–21, cit. s. 23.
- 25 Ibid., s. 44.
- 26 Ibid., s. 46.

REPUBLIKEN

- 1 Westerlund, "Suomen ruotsinkielisten sotaurmat 1914–22" (2004), s. 178–181.
- 2 Gripenberg, "Hvarför segrade de hvita" (1918), s. 150.

- 27 Schybergson, "Politiska bekymmer" (1919), s. 255.
- 28 *Svenska Finlands folkting. Protokoll och handlingar* (1919), s. 81, 88–89.
- 29 Svenska konsulatet/Vasa till UD 26/2 1918, Gripenberg till Hellner 8/3 1918, UD, 1902 års dossiersystem, vol. 84b, SRA.
- 30 Renvall till Hellner 22/3 1918, UD, 1902 års dossiersystem, vol. 84b, SRA.
- 31 Schybergson, "Ålänningarnas misstämning" (1918), s. 206.
- 32 Ibid., s. 211.
- 33 Rystad, "'Särställning under Finland'" (1980), s. 98–99.
- 34 "Finnarna och Ålandsfrågan", *Svenska Tidningen* 28/11 1918.
- 35 "I Ålandsdiskussionen", *Hufvudstadsbladet* 12/1 1919 och sign. "F.H.", "Ett memento i Ålandsfrågan", *Hufvudstadsbladet* 15/1 1919.
- 36 Ref. i "Finland och Sverige. Ett svenskt pressutlåtande", *Hufvudstadsbladet* 28/3 1919.
- 37 Numelin, "Edv. Westermarck" (1970), s. 63–64.
- 38 Nordman, "Historiker kämpar om Åland" (1986).
- 39 Se t.ex. Meinander, *Finlands historia* 4 (1999), s. 73–75.
- 40 Numelin, "Edv. Westermarck" (1970), s. 65; Idman, *Maamme itsenäistymisen vuosilta* (1953).
- 41 Numelin, "Edv. Westermarck" (1970), s. 66–67.
- 42 von Bonsdorff, *Själustyrelsetanken* (1950), s. 17–31.
- 43 Ibid., s. 47–53.
- 44 Ibid., s. 54–63.
- 45 Ibid., s. 72–74.
- 46 "Regeringens proposition n:o 1 angående regeringsform för Finland", *Senare lantdagen 1917. Handlingar* I–II (1918); "Regeringens proposition n:o 62 angående regeringsform för Finland", *Senare lantdagen 1917. Handlingar* III (1918).
- 47 "Regeringens proposition n:o 33 ang. ordnandet av de språkliga förhållandena inom rättskipningen och de olika områdena av förvaltningen", *Lantdagen 1918. Handlingar* III (1919).
- 48 Lantdagen 11/2 1919, *Valtiopäivät 1918. Pöytäkirjat* (1919) s. 626–627.
- 49 Ibid., s. 627–629.
- 50 Ibid., s. 632.
- 51 Ibid., s. 636. Talmanskonferensen dömde Schybergson två veckor senare att förlora sitt lantdagsmannaarvode för att han utan tillstånd eller godtagbart skäl uteblivit från lantdagens sessioner. Se lantdagen 25/2 1919, *Valtiopäivät 1918. Pöytäkirjat* (1919), s. 776.
- 52 Lantdagen 12/2 1919, *Valtiopäivät 1918. Pöytäkirjat* (1919), s. 642–643.
- 53 Lantdagen 24/2 1919, *Valtiopäivät 1918. Pöytäkirjat* (1919), s. 754–757.
- 54 "Lantdagen", *Hufvudstadsbladet* 12/2 1919 och "Lantdagens beslut i nationalitetsfrågan", *Hufvudstadsbladet* 13/2 1919.
- 55 "Den fallna grundlagen om nationalitetsgarantier", *Åbo Underrättelser* 13/2 1919.
- 56 "Den fennomanska huvudstadspressen och avgörandet i språkfrågan", *Åbo Underrättelser* 14/2 1919.
- 57 von Bonsdorff, *Själustyrelsetanken* (1950), s. 75–84.
- 58 "Hallitusmuotoehdotus ja ruotsalaiset lehtemme", *Helsingin Sanomat* 2/7 1918; "De svenska spörsmålen", *Pedersöre* 31/8 1918; von Bonsdorff, *Själustyrelsetanken* (1950), s. 90.
- 59 von Bonsdorff, *Själustyrelsetanken* (1950), s. 91–95.
- 60 Ibid., s. 94–101.
- 61 "Partidagen i Vasa", *Hufvudstadsbladet* 13/10 1918; "Partidagen i Vasa", *Dagens Press* 8/10 1918.
- 62 "Svensk partidag", *Wiborgs Nyheter* 17/8 1918; SFP, partidagsprotokoll 6–7/10 1918, SCA; von Bonsdorff, *Själustyrelsetanken* (1950), s. 101–105, 110; "Upprop angående svenska dagen och svensk samling", *Hufvudstadsbladet* 26/10 1918; "Valupprop från Svenska Folkpartiets Centralstyrelse 1919", *Hufvudstadsbladet* 19/1 1919; "Ruotsalaistemme vaatimukset", *Helsingin Sanomat* 27/10 1918; "Arvelltuttavia pyrkimyksiä", *Uusi Päivä* 4/11 1918.
- 63 von Bonsdorff, *Själustyrelsetanken* (1950), s. 112–113, 120–121.
- 64 Ibid., s. 115–117.
- 65 Ibid., s. 121–123.
- 66 "Det österbottniska landstinget", *Hufvudstadsbladet* 10/1 1919.
- 67 "Den svenska allmogens nationella krav", *Wasabladet* 13/12 1918; "Land och stad inom

- Svenska folkpartiet”, *Wasabladet* 14/12 1918; ”Österbottniska landstinget”, *Dagens Press* 9/1 1919.
- 68 ”Ett svenskt nyländskt län”, *Borgåbladet* 9/1 1919.
- 69 SFP, centralstyrelsens protokoll 3/5 1919, förstärkta centralstyrelsen 31/8 1919, centralstyrelsen 2/10 1919 och 21/10 1919, SCA.
- 70 von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken* (1950), s. 125–127.
- 71 ”Ruotsalaistemme waatimukset”, *Helsingin Sanomat* 27/10 1918, ”Suomen ruotsinkieliset äärimmäisyyssainekset luvattomilla poluilla”, *Helsingin Sanomat* 3/1 1919.
- 72 Härmäläinen, *Kielitaistelu Suomessa* (1968), s. 72–73.
- 73 ”Maalaisliittolaisten suhde hallitukseen”, *Ilkka* 22/4 1919.
- 74 ”Svenska län och ett svenskt biskopsstift”, *Hufvudstadsbladet* 10/1 1919.
- 75 Lantdagen 7/2 1919, *Valtiopäivät 1918. Pöytäkirjat* (1919) s. 561–565, cit. 565.
- 76 Ibid., s. 565–570.
- 77 Ibid., s. 571–573, cit. 572.
- 78 Lantdagen 24/2 1919, *Valtiopäivät 1918. Pöytäkirjat* (1919) s. 763–766.
- 79 von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken* (1950), s. 146–150.
- 80 Landstingsdelegationen till von Rettig 13/2 1919, SFP, centralstyrelsens protokoll, bilaga, SCA.
- 81 SFP, centralstyrelsens protokoll 13/2 1919 och diskussionsprotokoll samt 17/2 1919, 1/3 1919, SCA.
- 82 SFP, centralstyrelsens protokoll 6/3 1919, SCA.
- 83 SFP, centralstyrelsens protokoll 1/3 1919, SCA.
- 84 SFP, urtima partidag, protokoll 8/3 1919, s. 7–8, SCA.
- 85 Ibid., s. 11–12, 16, 23–24, 28.
- 86 Ibid., s. 15, 25, 46, 47, 50–51, 59, SCA; von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken* (1950), s. 151–157.
- 87 SFP, urtima partidag, protokoll 8/3 1919, s. 11–12, 18–19, 21, 25, 26, 28, 30, 46, 48, 49, 52, 59, 60, SCA.
- 88 Ibid., s. 16, 36, 37, 40, 83, SCA.
- 89 ”Svenska partidagen”, *Wasabladet* 11/3 1919; ”Urtima partidagens beslut”, *Hufvudstadsbladet* 11/3 1919; ”Med anledning av partidagen”, *Borgåbladet* 25/10 1919.
- 90 ”Östsvenskland”, *Kaskö Tidning* 17/5 1919.
- 91 ”Svenska Finlands folkting”, *Wiborgs Nyheter* 10/4 1919.
- 92 Tor Krook, ”Varför en östsvensk nationalförsamling är nödvändig”, *Syd-Österbotten* 16/4 1919.
- 93 von Bonsdorff & Jernström, *Svenska folkpartiet* II (1984), s. 51–57, Kummel, *Svenskar i all världen förenen eder!* (1994), s. 163.
- 94 ”Valet till Svenska Finlands folkting stundar”, *Wiborgs Nyheter* 19/4 1919; ”Nu gäller det”, *Wasabladet* 23/4 1919.
- 95 Svenska Finlands folkting, plenumprotokoll 19–20/5 1919, R.A. Bonden Emil Roos från Dragsfjärd insjuknade och ersattes av lektor Max von Bonsdorff.
- 96 ”Ålands landsting”, *Åland* 12/4 1919.
- 97 Ålands landsting till beredningsnämnden för Svenska Finlands folkting 14/5 1919, bilaga till Svenska Finlands folktings protokoll 20/5 1919, *Svenska Finlands folkting. Protokoll och handlingar* (1919). För Åland invaldes bonden E. N. Carlsson, Föglö, fil.mag. Valter Stenmark, Pargas, och läraren E. A. Nordberg, Jurmo. ”Älänningarna och det svenska folktinget”, *Åland* 7/5 1919.
- 98 Ålands landsting till Svenska Finlands folkting 14/5 1919, bilaga till Svenska Finlands folktings protokoll 20/5 1919, *Svenska Finlands folkting. Protokoll och handlingar* (1919).
- 99 Schybergsons motion 20/5 1919, bilaga till Svenska Finlands folktings protokoll 20/5 1919, R.A.
- 100 Bondestam & Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker* (1978), s. 48, 174.
- 101 Publicerat i olika former i *Svenska Finlands folkting. Protokoll och handlingar* (1919).
- 102 ”Resultatet av Finlands svenska folkting”, *Åbo Underrättelser* 31/5 1919.
- 103 SFP, centralstyrelsens protokoll 31/8 1919, SCA.
- 104 ”Förhållandet mellan Svenska folkpartiet och Svenska finlands folkting”, *Tammerfors Aftonblad* 27/10 1919.
- 105 ”Svenska Finlands Folkting”, ”Svenska partidagen”, *Wasabladet* 29/10 1919.
- 106 von Bonsdorff, *Självstyrelsetanken* (1950), s. 164–169.
- 107 Ibid., s. 171–175.

- 108 Ibid., s. 301–310.
- 109 Lantdagen 24/2 1919, *Valtiopäivät 1918. Pöytäkirjat* (1919), s. 757–758.
- 110 Andersson, ”Undervisning på moders-målet” (2006).
- 111 *Finlands författningssamling*, 121 (30/4 1920).
- 112 ”Jägarerörelsen och nationalitetsfrågan”, *Dagens Press* 9/1 1919, ”Nationalismen mellan våra jägare”, *Hufvudstadsbladet* 10/1 1919.
- 113 ”De tjugo månaderna”, *Dagens Press* 10/1 1919.
- 114 ”Den finska propagandan i svenskbygden”, *Svenska Tidningen* 13/3 1919.
- 115 *Svenska Finlands Folkting. Protokoll och handlingar* (1919), s. 20–23.
- 116 Ibid., s. 20–23, 55, 57 ff.
- 117 Ibid.
- 118 ”Resultaten av Finlands svenska folkting”, *Åbo Underrättelser* 11/6 1919.
- 119 *Finlands författningssamling* 4/2 och 18/2 1919; Konsistoriets protokoll 14/12 1918, s. 933–949, HUA; Engman, ”Böcker i kristid” (1986), s. 36.
- 120 Tarkiaainen, *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopaeus* (1985), s. 238–248; *Suometar* 2/11 1847; Kangas, *Jyväskylän yliopistokysymys* (1992), s. 21, 25, 29, 40.
- 121 Schybergson, ”Ett universitet i Åbo” (1913), s. 199–204.
- 122 Kangas, *Jyväskylän yliopistokysymys* (1992), s. 52–54; Engman, ”Historiens studium vid Åbo Akademi: en introduktion” (1991), s. 10–12.
- 123 ”Grundlagsutskottets betänkande n:o 4 med anledning av en motion innehållande förslag till regeringsform för Finland”, *Riksdagen 1919. Handlingar* V (1921).
- 124 ”Regeringens proposition till n:o 48 angående lag om den officiella språket i Finland”, *Riksdagen 1919. Handlingar* II (1920).
- 125 Lantdagen 1919, grundlagsutskottet, bilaga I:10, motion nr 3, *Valtiopäivät 1919. Liitteet* (1919), s. 67–70.
- 126 Lantdagen 1919, lagutskottet, bilaga III:12, motion nr 19, *Valtiopäivät 1919. Liitteet* (1919), s. 296–303.
- 127 *Finlands författningssamling* 1922.

Källor och litteratur

OTRYCKTA KÄLLOR

HELSINGFORS UNIVERSITETS CENTRALARKIV

Konsistoriets protokoll 14/12 1918

NATIONALBIBLIOTEKET, HELSINGFORS

Porthans samling (coll. 173)

J. H. Cygnaeus till H. G. Porthan 20/4 1795
(g.st.)

Tengström-Laguska samlingen (H I 4)

Jacob Tengström, "Försök till en
geographie öfver Finland"

RIKSARKIVET, HELSINGFORS

Folktingets arkiv

Schybergsons motion 20/5 1919, bilaga till
Svenska Finlands folktings protokoll 20/5
1919

Kejserliga senatens arkiv

Senatens plenumprotokoll 8/4 1850

Skolstyrelsens arkiv

Berättelse om de tvåklassiga finskspråkiga
realskolorna i Åbo, Nystad och Björneborg
1877–1879

Statssekretariatets arkiv

Statssekretariatets akt 113/1835

Statssekretariatets akt 9/1809

RIKSARKIVET, STOCKHOLM

Renvall till Hellner 22/3 1918, Utrikesdeparte-
mentet, 1902 års dossiersystem, vol. 84b

Skrivelse till Sveriges Konung och folk, bi-
laga till protokoll vid möte i Finström
20/8 1917, Utrikesdepartementet, 1902 års
dossiersystem, vol. 84a

Svenska konsulatet/Vasa till Utrikesdeparte-
mentet 26/2 1918, Gripenberg till Hellner
8/3 1918, Utrikesdepartementet, 1902 års
dossiersystem, vol. 84b

VPM 13/12 1917, Utrikesdepartementet, 1902
års dossiersystem, vol. 84a

SVENSKA CENTRALARKIVET, HELSINGFORS

Gustav Tegengrens referat, Svenska folk-
partiets partidag i Vasa 1908

SFP Centralstyrelsens berättelse 1909–1910,
1913

SFP Centralstyrelsens protokoll, med bilagor
1908, 1919

SFP Partidagsprotokoll 1908, 1910, 1912, 1918,
1919

SFP/S:t Petersburg, årsberättelse 1913

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND, HELSINGFORS

Leo Mechelin till C. G. Estlander 10/7 1881,
C. G. Estlanders brev, SLSA 252

Medlemsförteckningar, Svenska litteratursäll-
skapet i Finland 1916

TRYCKTA KÄLLOR OCH LITTERATUR

- "A. E." [Artur Eklund], "Snellman", *Studentbladet* 1912:8.
- "A. E." [Artur Eklund], "Språkgranskning", *Studentbladet* 1924:6.
- AALTONEN, Esko, *Kuluttajat yhteistyössä. Suomen yhteisen osuuskauppaliikkeen vaiheet vuoteen 1917 ja katsaus edistymieliseen osuuskauppaliikkeen toimintaan sen jälkeen*, Helsinki: Kulutusosuuskuntien keskusliitto 1953.
- AHLBÄCK, Ragna, *Kulturgeografiska kartor över Svenskfinland*, Folklivsstudier 1, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, Helsingfors 1945.
- AHONEN, Jorma, *Ulkosuomalaistoiminnan synty ja alkuvaiheet vuosina 1918–1944, avhandling pro gradu i allmän historia*, Turun yliopisto 1979.
- AHRENBORG, Jac., *Familjen på Haapakoski*, Helsingfors: Söderström 1922.
- AHRENBORG, Jac., "Grefve David Alopæus", *Finsk Tidskrift* 1908:I.
- AHRENBORG, Jac., *Hihuliter. Skildringar från Östra Finland*, Borgå: Söderström 1889.
- AHTIAINEN, Pekka & Jukka Tervonen, "Tidsbundenhet och objektivitet i J. R. Danielson-Kalmaris och Gunnar Suolahtis historieuppfattningar", *Historisk Tidskrift för Finland* 1985:2.
- ALANKO, Anja-Liisa et al. (toim.), *Rohkea koulu. SYK Nervanderinkadulta Isonnevantielle*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1306, Helsinki 2011.
- ALAPURO, Risto, "Runeberg, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja politiikka", *Historiallinen Aikakauskirja* 103, Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto 2005:1.
- ALLARDT, Erik & Christian Starck, *Språkgränser och samhällsstruktur. Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv*, Stockholm: AWE/Geber 1981.
- ALLARDT, Erik, "Finlandssvenskarna", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 49, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 460, Helsingfors 1974.
- ALLARDT, Erik, "Finlandssvenskarna i ett jämförande perspektiv", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 56, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 492, Helsingfors 1981.
- ALLARDT, Erik, "Om olika sätt att uppfatta språkgränser", Max Engman & Henrik Steinius (red.), *Svenskt i Finland 2. Demografiska och socialhistoriska studier*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 519, Helsingfors 1984.
- ALLARDT, Erik, "Samhörighet och identitet bland finlandssvenskar", *Finlandssvensk rapport 1*, Helsingfors: Svenska Finlands folkting 1979.
- ALLARDT EKELEND, Karin, "Vår finlands-svenska folklivsskildring efter Runeberg", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 27–28, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 335, Helsingfors 1952.
- "Allmänt svenskt studentmöte", *Studentbladet* 1913:10.
- ANDERSON, Benedict, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London & New York: Verso 1991.
- ANDERSSON, Håkan, *Kampen om det förflutna. Studier i historieundervisningens målfrågor i Finland 1843–1917*, Åbo Akademi 1979.
- ANDERSSON, Håkan, "'Undervisning på modersmålet för all framtid'. Svenska folkpartiet och utbildningspolitiken", Siv Sandberg (red.), 1906–2006. *Svenska folkpartiet genom 100 år*, Helsingfors: Schildt 2006.
- ANDERSSON, Otto, "Brage, en vetenskaplig och kulturell uppgift. Föredrag hållet vid föreringen Brages möte den 4 november 1906", *Brages Årsskrift* I, 1906.
- ANDERSSON, Otto, *Finländsk folklöre. Tidig Kalevalaforskning. Finlandssvensk insamlingsverksamhet*, Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 4, Stockholm 1967.
- ANDERSSON, Otto, "Om Brages uppkomst och verksamhet. Anteckningar och reflexioner", *Brages Årsskrift* VIII–XI, 1913–1916.
- ANDERSSON, Otto, "Ur den svenska folkdiktningens historia i Finland", *Brages Årsskrift* IV, 1909.
- ANDERSSON, Otto, *Ur den svenska folkdiktsforskningens historia i Finland*, Helsingfors 1910.
- ANTHONI, Eric, "Ett bidrag till släkten Fordelis historia", *Historisk Tidskrift för Finland* 1964:1.
- ANTHONI, Eric, "Svenska opinioner och händelserna i Finland 1808–1809", *Historisk Tidskrift för Finland* 1923:1.
- ANTTILA, Aarne, "Kansallinen herääminen ja kielitaistelu", *Suomen kulttuurihistoria* IV, Jyväskylä: Gummerus 1936.

- ANTTILA, Veikko, *Suomen kotiseuduntutkimus 1894–1920 ja kansanperinteen joukkokeruun alkuhistoria*, Kansatieteellinen Arkisto 17, Tampere: Suomen Muinaismuistoyhdistys 1964.
- APELBERG, Bertel, "Gustav Alm – Rich. Malmberg. Dokument och kommentarer", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 37, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 391, Helsingfors 1962.
- ARWIDSSON, Adolf Ivar, *Ett "Gifakt!" i sinom tid. Samling af förut tryckta uppsatser*, Stockholm: Typografiska Föreningens Boktryckeri 1855.
- ASPELIN, Eliel, *Muoto- ja muistikuvia I*, Helsingki: Otava 1911.
- BARCK, P. O., *Arvid Mörne och sekelskiftets Finland*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 341, Helsingfors 1953.
- BARTON, Arnold, "Scandinavianism, Fennomania, and the Crimean War", *Journal of Baltic Studies* 2005:2.
- BERGROTH, Hugo, "Det svenska scenspråket i Finland", *Förhandlingar och uppsatser* 30, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 134, Helsingfors 1916.
- BERGROTH, Hugo, "Ethundra i det finländsk-svenska skriftspråket, särskilt tidningsspråket, förekommande provinsialismer jämte deras motsvarigheter i högsvenskan", *Årsbok. SFV-kalendern* 1912.
- BERGROTH, Hugo, *Finlandssvenska. Handledning till undvikande av provinsialismer i tal och skrift*, Helsingfors: Schildt 1917.
- BERGROTH, Hugo, *Högsvenska. Kortfattad hjälprede vid undervisningen i modersmålet*, Helsingfors 1924.
- BERGROTH, Hugo, *Om grunderna för fastställandet av ett svenskt scenspråk för Finland. Utlatande den 21 mars 1916*, Borgå: Schildt 1917.
- BJÖRKSTRAND, Gustav, "Folkhögskolan och allmogemobiliseringen", Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511, Helsingfors 1983.
- BJÖRKSTRAND, Gustav, "Samhälle – religion – kyrka. Vilken väg väljer kyrkan när riket sprängs?", *Kyrkohistorisk årsskrift* 2000.
- BLOMSTEDT, Yrjö, *Johan Albrecht Ehrenström. Gustavian och stadsbyggare*, övers. Bertel Kihlman, Helsingfors: Helsingfors stad 1966.
- BONDESTAM, Anna & Alf-Erik Helsing, *Som en stubbe i en stubbåker. Finlands svenska arbetarförbund 1899–1974*, Helsingfors: Finlands svenska arbetarförbund 1978.
- BONDESTAM, Anna, *Arbetet. En tidning i Åbo på 1910-talet och människorna kring den*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 426, Helsingfors 1968.
- BONDESTAM, Anna, "Den finlandssvenska arbetarrörelsens uppkomst", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 41, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 413, Helsingfors 1966.
- BONDESTAM, Anna, *Åland vintern 1918*, Skrifter utgivna av Ålands kulturstiftelse 6, Mariehamn 1972.
- VON BONSDORFF, Bertel, "Finländska studentförhållanden i statistisk belysning", *Svenskt studentliv i Finland 1909–1929*, utg. av Svenska studentdelegationen i Finland, Helsingfors: Söderström 1930.
- VON BONSDORFF, Carl, *Gustav Mauritz Armfelt. Levnadsskildring I–IV*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet 212, 223, 231 och 245, Helsingfors 1930–1934.
- VON BONSDORFF, Carl, "Helsingfors upphöjelse till huvudstad", *Historisk Tidskrift för Finland* 1924:1.
- VON BONSDORFF, Carl, "Ministerstatssekreteraren greve Alexander Armfelts memoarer", *Historisk Tidskrift för Finland* 1929:1.
- VON BONSDORFF, Carl, *Opinioner och stämningar i Finland 1808–1814*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 141, Helsingfors 1918.
- VON BONSDORFF, Carl, *Statsmän och dignitärer. Interiörer ur ämbetsmannavärlden i Finland vid ryska tidens början*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 159, Helsingfors 1921.
- VON BONSDORFF, Carl, "Universitetets förflyttning till Helsingfors. Föredrag hållet vid de finska historikerdagarna den 29 sept. 1906", *Historiallinen Arkisto*, Helsingfors: Historiska Samfundet 1906–1908.
- VON BONSDORFF, Carl, *Åbo akademi och dess män 1808–1828*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 69, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1912.
- VON BONSDORFF, Göran & Frank Jernström, *Svenska folkpartiet II, 1917–1929. Från självständighet till Lappo*, Helsingfors: Svenska folkpartiet 1984.

- VON BONSDORFF, Göran, *Självstyrelsetanken i finlandssvensk politik åren 1917–1923*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1950.
- VON BONSDORFF, Göran, *Svenska folkpartiet I. Bakgrund, tillblivelse och utveckling till 1917*, Helsingfors: Söderström 1956.
- BRAGE, föreningen, "Berättelse över föreningen Brages verksamhet 1906–1907", *Brages Årsskrift* I, 1906.
- BRAGE, föreningen, "Berättelse över föreningen Brages verksamhet 1909–1910", *Brages Årsskrift* IV, 1909.
- BRÄNDSTRÖM, Kjell-Arne, "Den inhemska bakgrunden till Runebergs folklivsskildring", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 53, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 478, Helsingfors 1978.
- BURKE, Peter, *Folklig kultur i Europa 1500–1800*, Malmö: Författarförlaget 1978.
- BYCKLING, Liisa, *Keisarinajan kulisseissa. Helsingin venäläisen teatterin historia 1868–1918*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1218, Helsinki 2009.
- CARLSSON, Sten, *Grupper och gestalter. Historiska studier om individ och kollektiv i nordisk och europeisk historia*, Stockholm: Aldus/Bonnier 1964.
- CASTRÉN, Gunnar, *Herman Kellgren. Ett bi-drag till 1840- och 1850-talens kulturhistoria*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 302, Helsingfors 1945.
- CASTRÉN, Gunnar, "Robert Castrén", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 24, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 320, Helsingfors 1949.
- CASTRÉN, Gunnar, "Topelius politiska diktning", *Humanister och humaniora. Tryckt och talat från sex decennier*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 368, Helsingfors 1958.
- CASTRÉN, Gunnar, "Vårt land", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 30, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 346, Helsingfors 1954.
- CAVONIUS, Gösta, *Den svenskspråkiga folkskolläraryrket i Finland 1871–1974*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 549, Helsingfors 1988.
- CAVONIUS, Gösta, *Tanke och gärning. Svenska folkskolans vänner 1882–1982*, Helsingfors: Svenska folkskolans vänner förlag 1982.
- CHYDENIUS, Wilhelm, "Efter feijden", *Finsk Tidsskrift* 1918:I.
- CIARAVOLO, Massimo, "Dagdrivare och Runar Schildt", Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria II. 1900-talet. Uppslagsdel*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2000.
- COHEN, Gary B., *The Politics of Ethnic Survival. Germans in Prague, 1861–1914*, Princeton University Press 1981.
- COLLIANDER, Börje, "Finländsk" – *Ordet och begreppet*, Helsingfors: Söderström 1945.
- CYGNAEUS, Fredrik, "J. Z. Duncker och hans omgifning", *Samlade arbeten. Historiska arbeten* II, Helsingfors 1883 [1858].
- CYGNAEUS, Fredrik, *Ur dagens frågor. Ett vågadt projekt*, Helsingfors 1860.
- DAHLSTRÖM, Svante, *Den inhemska teateriden*, Scenisk konst och kultur 1, Borgå: Schildt 1915.
- DAHLSTRÖM, Svante, *Svenska Teaterns framtid*, Borgå: Schildt 1915.
- DANIELSON, Joh. Rich., *Finska kriget och Finlands krigare 1808–1809*, Helsingfors: Welin & Göös 1897.
- DANIELSON-KALMARI, J. R., "Kuinka on Suomen historia kirjoitettu? Puolen vuosisadan takaista väittelyä", *Uuden Suomettaren muistojulkaisu*, Helsinki 1919.
- EHRSTRÖM, Eric Gustaf, *Historisk Beskrifning öfver S:t Catharinae och S:t Mariae Församlingar, eller Svenska och Finska Församlingarna i S:t Petersburg*, Åbo 1829.
- EHRSTRÖM, Margaretha, "Nationshuset vid Kaserngatan – 'Ett hem åt den nyländska afdelningen'", Joakim Hansson & Lars-Folke Landgrén (red.), *Stark ström med egna vågor går genom hafvet. Nylands Nations historia 1643–1993*, Helsingfors: Nylands Nation 1993.
- EKLUND, Artur, "Ras, kultur, politik", *Svenskt i Finland. Ställning och strävanden*, Helsingfors: Söderström 1914.
- EKMÄN, Michel, *Må vi blicka tillbaka mot det förflutna. Svenskt och finskt hos åtta finlands-svenska författare 1899–1944*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 749, Helsingfors 2011.
- ELOMAA, Hanna, "På jakt efter en idyll. Oskar Hultman och byggandet av finlands-svenskheten", *Historisk Tidskrift för Finland* 2000:3.
- ENCKELL, Carl, *Finska kadettkåren 1887–1903. Fortsättning af arbetet under samma rubrik för åren 1812–1887, med kort öfversigt öfver*

- denna period. *Utgiven med en inledning av J.E.O. Screen*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 567, Helsingfors 1990.
- ENGELBERG, Rafael, *Suomi ja Amerikan suomalaiset. Keskinäinen yhteys ja sen rakentaminen*, Helsinki: Suomi-seura 1944.
- ENGMAN, Marja, *Det främmande ögat. Alma Söderhjelm i vetenskapen och offentligheten*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 602, Helsingfors 1996.
- ENGMAN, Max & Jan Samuelson, "Rikssprängning och migration. Geografisk rörlighet från och till Finland före och efter 1809", Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (red.), *Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*, Svenskt i Finland – Finskt i Sverige I, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 682:1, Helsingfors 2005.
- ENGMAN, Max & Åke Sandström (red.), *Det nya Norden efter Napoleonkrigen, 25:e Nordiska historikermötet i Stockholm den 4–8 augusti 2004*, Stockholm Studies in History 73, Stockholm: Almqvist & Wiksell 2004.
- ENGMAN, Max, "Böcker i kristid. Biblioteken i relationerna mellan Finland och Rådssyssland 1917–1926", *Album amicorum. Kirja ja kulttuurihistoriallisia tutkielmia Eeva Mäkelä-Henrikssonille 29.7.1986*, Helsingfors universitet, Skrifter 50, 1986.
- ENGMAN, Max, "De finska upplagsplatserna i St Petersburg", *Historisk Tidskrift för Finland* 1979:2.
- ENGMAN, Max, "Den unge falkens flykt. Brott och kontinuitet kring Finland 1809", Max Engman & Nils Erik Villstrand (red.), *Måltens mosaik. Enhet, särart och självbild i det svenska riket*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 715, Helsingfors 2008.
- ENGMAN, Max, "Emigrationspolitik", Christina Folke Ax, Einar Niemi & Nils Olav Østrem (red.), *Nordic Migration. Research Status, Perspectives and Challenges. Rapporter til det 27. Nordiske historikermøte, Tromsø 11–14. August 2011*, Speculum Boreale 14, Orkana Akademisk, Universitetet i Tromsø 2011.
- ENGMAN, Max, "Emigrationspolitik i utvandarlandet Finland", Mats Wickström & Charlotta Wolff (red.), *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekel*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 803, Helsingfors 2016.
- ENGMAN, Max, "En Törnestic. HTF:s första år", *Historisk Tidskrift för Finland* 1991:2.
- ENGMAN, Max, "Ett bortglömt minnesmärke över freden i Fredrikshamn. N. P. Rumjantsev, Antonio Canova och konstpolitik under Napoleonkrigen", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 85, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 740, Helsingfors 2010.
- ENGMAN, Max, *Ett långt farväl. Finland mellan Sverige och Ryssland efter 1809*, Stockholm: Atlantis 2009.
- ENGMAN, Max, "Filantropi bland finländarna i Petersburg", *Historisk Tidskrift för Finland* 1998:2.
- ENGMAN, Max, "Finland – ett utflyttningsland. In- och utflyttning under fyra seklar", Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 2. Demografiska och socialhistoriska aspekter*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 519, Helsingfors 1984.
- ENGMAN, Max, "Finland as a Successor state", Max Engman & David Kirby (eds.), *Finland, People, Nation, State*, London: C. Hurst & Co 1989.
- ENGMAN, Max, "Finnar, finländare och svenskar. Nationalskolor och mångspråkighet i Petersburg", *Historisk Tidskrift för Finland* 1999:2.
- ENGMAN, Max, "Finnar och svenskar i St Petersburg", Sten Carlsson & Nils Åke Nilsson (red.), *Sverige och Petersburg. Vitterhetsakademiens symposium 27–28 april 1987*, Vitterhets-, historie- och antikvitets Akademin, Konferenser 20, Stockholm: Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademin 1989.
- ENGMAN, Max, "Finska ångslupsbolaget i St Petersburg", *Historisk Tidskrift för Finland* 1996:2.
- ENGMAN, Max, "Fiskarsengmännen", manuskript.
- ENGMAN, Max, "Flyttning och medborgarskap. Passlagstiftningen för finländare i Ryssland", *Historisk Tidskrift för Finland* 1978:1.
- ENGMAN, Max, "'Folkmålingarna'. Kring Freudenthal's svensketsrörelse", manuskript.
- ENGMAN, Max, *Förvaltningen och utvandringen till Ryssland 1809–1917*, Hallintohistorialisia tutkimuksia 20, Helsingfors: Tryckeri-centralen & Förvaltningshistoriekommittén 1995.

- ENGMAN, Max, "Historiens studium vid Åbo Akademi: en introduktion", Max Engman (red.), *Historiens studium vid Åbo Akademi*, Åbo Akademis förlag 1991.
- ENGMAN, Max, "Historiska föreningen i forskarsamhället och tiden 1914–1989", *Historisk Tidskrift för Finland* 1989:3.
- ENGMAN, Max, "Ingenjörsemigrationen från Finland till Ryssland före första världskriget", Dag Blanck & Harald Runblom (red.), *Migration och mångfald. Essäer om kulturkontakt och minoritetsfrågor*, Uppsala: Centrum för multietnisk forskning 1999.
- ENGMAN, Max, "Kaarlo Waahto – Porträtt av en agitator", *Historisk Tidskrift för Finland* 2004:4.
- ENGMAN, Max, "Konsten att upplösa ett kejsardöme. Likvidation och nostrifikation i arvtagarstaterna efter husen Habsburg och Romanov", manuskript.
- ENGMAN, Max, "Konungen eller hakkapeliter-na? Gustav Adolfsminnet i Finland 1932", *Historisk Tidskrift för Finland* 1990:4.
- ENGMAN, Max, "Legionärer och jägare. Skapandet av en nationell officerskår i melankrigstidens nya stater", J. Kuusanmäki & K. Rumpunen (toim.), *Snellmanin ja Mannerheimin välissä*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 2000.
- ENGMAN, Max, *Lejonet och dubbelörnen. Finlands imperiella decennier 1830–1890*, Stockholm: Atlantis 2000.
- ENGMAN, Max, "Låt oss alltså vara ingermanländare. Nationell avgränsning och mobilerings i det finska Ingermanland före 1918", *Historisk Tidskrift för Finland* 2006:4.
- ENGMAN, Max, "Riksupplösningar och arvtagarstater – hur upplöser man ett imperium?", Max Engman (red.), *När imperier faller. Studier kring riksupplösningar och nya stater*, Stockholm: Atlantis 1994.
- ENGMAN, Max, "Sjömän från Finland i Ryssland", *Historisk Tidskrift för Finland* 1988:3.
- ENGMAN, Max, "Svenska folkpartiet i S:t Petersburg", *Historisk Tidskrift för Finland* 1985:4.
- ENGMAN, Max, *Pietarinsuomalaiset*, Helsinki: WSOY 2004.
- ENGMAN, Max, *S:t Petersburg och Finland. Migration och influens 1703–1917*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1983.
- ENGMAN, Max, *Suureen itään. Suomalaiset Venäjällä ja Aasiassa*, Suomalaisen siirtolaisuuden historia 5, Turku: Siirtolaisuusinstituutti 2005.
- ENGMAN, Max, "Tacksamhetsskuldebatten", manuskript.
- ENGMAN, Max, "Uleåborgsengmännen", manuskript.
- ERICSSON WOLKE, Lars, "Bodelning mellan bröder. Uppdelningen av den svenska och finska militären efter Fredrikshamnfreden i september 1809", *Historisk Tidskrift för Finland* 2005:4.
- ERIKSONAS, Linas, "Heirs to the Grand Dukes. Tsarist interest in the history of the Grand Dukes of Lithuania", Michael Branch (ed.), *Defining Self. Essays on Emergent Identities in Russia Seventeenth to Nineteenth Centuries*, Studia Fennica, Ethnologica 10, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.
- ESKOLA, Seikko, *Suomen hurja vuosi 1917 Ruotsin peilissä*, Helsinki: Edita 2010.
- ESTLANDER, Bernhard, *Elva årtionden ur Finlands historia 1, 1808–1878*, Helsingfors: Söderström 1919.
- ESTLANDER, Bernhard, "Teatern", Gabriel Nikander (red.), *Det svenska Finland* II:2, Helsingfors: Schildt 1923.
- ESTLANDER, C. G., "Fennomanska studier", *Skrifter II. Uppsatser i litteratur och konst samt allmänna ämnen I. Åren 1864–81*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 125, Helsingfors 1915.
- ESTLANDER, C. G., *Skrifter II. Uppsatser i litteratur och konst samt allmänna ämnen. I. Åren 1864–81*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 125, Helsingfors 1915.
- ESTLANDER, C. G., *Ungdomsminnen*, Helsingfors: Schildt 1918.
- ESTLANDER, C. G., Årsfestal 5/2 1888, *Förhandlingar och uppsatser* 3, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 134, Helsingfors 1917.
- ESTLANDER, ERNST, *Friherre Viktor Magnus von Born. Hans person och politiska verksamhet skildrade i samband med svensk nationalitetsrörelse och fosterländsk försvarskamp i Finland*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 221, Helsingfors 1931.
- ESTLANDER, ERNST, *Vore det önskvärdt att Föreningar för allmänna ändamål härnäst skulle bildas af de svensktalande medborgarene för sig? Referat för Svenska Partidagen den 30 o. 31 Maj 1909*, Helsingfors 1909.

- FABRIN, Nils (red.), *Svenska handelshögskolan 50 år*, Helsingfors: Ekonomföreningen Niord 1959.
- FEDERLEY, Berndt, "Storfurstendömet Finlands författningar och de allmänna rikslagarna", *Historisk Tidskrift för Finland* 1969:1.
- Finlands författningssamling* 1918, 1919, 1920, 1922.
- Finlands officiella statistik* 1895, 1905, 1913, 1923, 1933.
- Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning utgivna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors*, Helsingfors 1894.
- FINNÄS, Fjalar, *Den finlandssvenska befolkningsutvecklingen 1950–1980. En analys av en språkgrupps demografiska utveckling och effekten av blandäktenskap*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 533, Helsingfors 1986.
- FLINK, Ingvar, "Svenska krigsförluster i Finland år 1918", Lars Westerlund (red.), *Norden och kriget i Finland och Balticum 1918–21*, Statsrådets kanslis publikationsserie 2004:7, Helsingfors 2004.
- FLINK, Toivo, "Uno Cygnaeus Pietarissa", *Ajan-kohtainen Uno Cygnaeus. Koulu ja menneisyys XLVIII. Suomen Kouluhistoriallisen Seuran vuosikirja*, Suomen kasvatuksen ja koulutuksen historian seura 2010.
- FORSSELL, Pia, "Kvinnliga folklivsskildrare", Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria I. Åren 1400–1900*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1999.
- FORSSKÅHL, Mona, "Finlandssvensk slang", Marika Tandefelt (red.) *Gruppspråk, sampråk, två språk. Svenskan i Finland – i dag och i går* I:2, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 799, Helsingfors 2015.
- FORSSKÅHL, Mona, "Svensk Helsingforsslang i förändring", Leila Mattfolk, Maria Vidberg & Pamela Gustavsson (red.), *Namn i storstadsmiljö. Handlingar från Nornas 42 symposium i Helsingfors den 10–12 november 2011*, Uppsala: Norna-förlaget 2013.
- FOUGSTEDT, Gunnar, "Finlandssvenskarna under 100 år", Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 2. Demografiska och socialhistoriska studier*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 519, Helsingfors 1984.
- VON FRENCKELL, Ester-Margaret, "Nicken Rönngren", Olof Mustelin (red.), *På scen och estrad. Nicken Rönngren, Elias Öhman, P. E. Svinhufvud, Hjalmar Linder, Elmer Diktonius*, Finländska gestalter VI, Ekenäs: Ekenäs Tryckeri 1967.
- FREUDENTHAL, Axel Olof, "Om den Svenska kolonin i Nyland", *Album utgivet af Nyländingar I*, Helsingfors: Hufvudstadsbladets tryckeri 1860.
- FREUDENTHAL, Axel Olof, "Om svensk språkkunskap. Särdeles med afseende på Finland", *Album utgivet af Nyländingar IV*, Helsingfors: Hufvudstadsbladets tryckeri 1868.
- [FREUDENTHAL, Axel Olof], "Några ord i nationalitetsfrågan I", *Nylands Dragon* 1859:13.
- FREUDENTHAL, Axel Olof, "Porthan, Finlands första svenska dialektforskare", *Förhandlingar och uppsatser* 8, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 28, Helsingfors 1892.
- FREUDENTHAL, Axel Olof, "Skiljaktigheter mellan finländska svenskan och rikssvenskan", *Förhandlingar och uppsatser* 15, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 51, Helsingfors 1902.
- FROSTELL, Hilding, *Finlands svenska andelsförbund 50 år 1919–1969*, Borgå 1969.
- GADOLIN, C. Axel J., "Axel Gadolin 1828–1892 och hans finländska bakgrund", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 42, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 420, Helsingfors 1967.
- GRAHN, Bo-Erik, "Österbottens svenskspråkiga tidningars inställning till språkfrågan 1839–1885", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 40, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 409, Helsingfors 1965.
- GRANIT, Ragnar, "Samlingssträvanden bland svenska studenter", *Svenskt studentliv i Finland 1909–1920*, Helsingfors: Svenska Studentdelegationen i Finland 1930.
- GRIMBERG, Carl, *Svenska folkets underbara öden IX*, Stockholm 1924.
- GRIPENBERG, Bertel, "Hvarför segrade de hvita", *Finsk Tidskrift* 1918:II.
- GROTFELT, N. Karl, "Herrgårdsliv i Jorois under svunnen tid", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 16, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 281, Helsingfors 1940.
- GROUNDSTROEM, Walter (utg.), *Utdrag ur J. Grotts brevväxling med P. Pletnjov angående finska*

- förhållanden vid medlet av 1800-talet II*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 119, Helsingfors 1915.
- GRÜNBAUM, Catharina, "Hur härligt klingar sången?", Ann-Marie Ivars et al. (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Mariika Tandefelt den 21 december 2006*, Helsingfors: Svenska handelshögskolan 2006.
- GUMMERUS, Herman, *Aktiva kampår 1899–1910*, Helsingfors: Söderström 1925.
- GUSTAVSSON, Kenneth, *Ålandsöarna – en säkerhetsrisk? Spelet om den demilitariserade zonen 1919–1939*, Mariehamn: PQR-kultur 2012.
- HAKAPÄÄ, Jyrki, "Vem bryr sig om censuren? Försäljningen av förbjudna böcker i Finland i början av 1800-talet", *Historisk Tidskrift för Finland* 2002:2.
- HALILA, Aimo, "Oppikoululaitos", Päiviö Tommila (toim.), *Suomen kulttuurihistoria II. Autonomian aika*, Porvoo: WSOY 1980.
- HANSÉN, Sven-Erik, "Modersmålet i skolan samlar och separerar", *Historisk Tidskrift för Finland* 1993:2.
- HARVIAINEN, Tapani, "Jiddiä ja venäjää, ruotsia ja suomea: juutalaiset Suomesa", Leif Nyholm (toim.) *Språkmöte i Finland. Invandring och språklig anpassning på 1800-talet*, Helsingfors universitet 1991.
- HELLMAN, Ben, "Himmelska hälsningar från Pusjkin till Runeberg. Den svenska Pusjkin-receptionen i Finland", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 76, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 634, Helsingfors 2001.
- HIETALA, Marjatta, "Rotuhygieniä", Aira Kemiläinen, Marjatta Hietala & Pekka Suvanto (toim.), *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, Historiallinen Arkisto 86, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1985.
- HILDÉN, Henrik, "Dagdrivare, professorer och friherre R. F. von Willebrand", *Nya Argus* 1915.
- HIPPING, Anders Johan, "Om svenska språk-dialecten i Nyland", *Acta Societatis scientiarum Fennicae* II:2, Helsingfors 1847.
- HIRN, Hans, *Gustaf Fredric Stjernvall 1767–1815. En tidsskildring*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 222, Helsingfors 1931.
- HIRN, Yrjö, *Runebergskulten*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 248, Helsingfors 1935.
- HIRVONEN, Maija, Anna Makkonen & Anna Nybondas (toim.), *15 vuosikymmentä. Kirjallisia dokumentteja erään seuran toiminnasta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 368, Helsinki 1981.
- HJÄRNE, Harald, *Finländska frågor. Några utkast*, Helsingfors: Söderström 1920.
- HOLMA, K. V., "Piirteitä n.k. illegaalisen Pohjalaisen osakunnan elämästä", *Historiallinen Aikakauskirja* 1907:1.
- HOLMBERG, H., "Den konstitutionella arbetarrörelsen i Finland. Konstitutionella arbetarförbundet och Helsingfors konstitutionella arbetarförening åren 1905–1930. En historisk återblick", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 12, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 254, Helsingfors 1936.
- HOLMBERG, Åke, *Skandinavismen i Sverige vid 1800-talets mitt (1843–1863)*, Göteborg: Elanders Boktryckeri 1946.
- HOLMSTRÖM, Roger, *Att ge röst. Omvärld och identitet i några nyländska folkliksberättelser*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 678, Helsingfors 2005.
- HOPPU, Tuomas, *Historian unohtamat. Suomalaiset vapaaehtoiset Venäjän armeijassa 1. Maailmansodassa 1914–1918*, Bibliotheca historica 100, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005.
- HORNBORG, Eirik, *Finlands väg till frihet. Tiden 1809–1919, Finlands hävder IV*, Helsingfors: Schildt 1933.
- HORNBORG, Eirik, "Från 'jägarrörelsen' tillblivelse. Samtida anteckningar redigerade och kommenterade", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 31–32, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 357, Helsingfors 1956.
- HROCH, Miroslav, *Social Preconditions of National Revival in Europe. A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, Cambridge: Cambridge University Press 1985.
- HULDÉN, Johan Jakob, *Anders Svedberg. Skolman, tidningsman, lantdagsman*, Skrifter utgivna av Svenska folkpartiets centralstyrelse, Helsingfors 1932.
- HULTMAN, Oskar Fredrik, "Om uppkomsten av den bildade talsvenskan i Finland", *Förhandlingar och uppsatser* 27, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 115, Helsingfors 1914.

- HUOMO, Katja, *"Perkeleen kieli". Suomenkieli ja poliittisesti korrekti tiede 1800-luvulla*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 166, Helsinki: Suomen Tiedeseura 2005.
- HÄRDSTEDT, Martin, "Ålänningarna och Krimkriget", Christer Kuvaja, Martin Härdstedt & Pertti Hakala, *Det åländska folkets historia IV. Från finska kriget till Ålandsrörelsen 1808–1920*, Mariehamn: Ålands kulturstiftelse 2008.
- HÄGGMAN, Kai, *Metsän tasavalta. Suomalainen metsäteollisuus politiikan ja markkinoinnin ristiaallokossa 1920–1939*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1055, Helsinki 2006.
- AF HÄLLSTRÖM-REIJONEN, Charlotta, *Finlandismer och språkvård från 1800-talet till i dag*, Helsingfors universitet 2012.
- HÄMÄLÄINEN, Pekka Kalevi, "Suomenruotsalaisten rotukäsityksiä vallankumouksen ja kansalaissodan aikana", Aira Kemiläinen, Marjatta Hietala & Pekka Suvanto (toim.), *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, Historiallinen Arkisto 86, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1985.
- HÄMÄLÄINEN, Pekka Kalevi, *Kielitaistelu Suomessa 1917–1939*, Porvoo: WSOY 1968.
- HÄRKÖNEN, Mirja, *Kouluhallituksen ensimmäisen päällikön Casimir von Kothenin koulupolitiikka. Taustaa, tavoitteita, tuloksia*, Historiallisia tutkimuksia 119, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1982.
- HÖGNÄS, Sten, *Kustens och skogarnas folk. Om synen på svenskt och finskt folklynn*, Stockholm: Atlantis 1995.
- HÖGNÄS, Sten, "'Rika malmädror av ädel metall'. Folket som resur", Derek Fewster (red.), *Folket. Studier i olika vetenskapers syn på begreppet folk*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 626, Helsingfors 2000.
- HÖIJER, Otto, *Nyländska folkegendomligheter. Bilder ur folklivet 2*, Helsingfors: J. C. Frenckell & Son 1859.
- HÖIJER, Otto, *Skildringar ur Nyländska Skärgården. Bilder ur folklivet 1*, Helsingfors: J. C. Frenckell & Son 1858.
- IDMAN, K. G., *Maamme itsenäistymisen vuosilta. Muistelmia*, Porvoo: WSOY 1953.
- INKILÄ, Arvo, *Kansanvalistusseura Suomen vaipaassa kansansivistystyössä. Yhdistyksenä 60 v. 1874–1933. Säätiönä 25 v. 1934–1959*, Helsinki: Otava 1960.
- IVARS, Ann-Marie, "Svenskan i Finland på 1800-talet", Ann-Marie Ivars et al. (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Marika Tandefelt den 21 december 2006*, Helsingfors: Svenska handelshögskolan 2006.
- JALAVA, Marja, J. V. Snellman. *Mies ja suurmies*, Helsinki: Tammi 2006.
- JANGFELDT, Bengt, "Skandinaver, nordbor och svenskar i S:t Petersburg", Max Engman (red.), *Väst möter öst. Norden och Ryssland genom historien*, Stockholm: Carlsson 1996.
- JANSSON, Allan, *Den svenska utrikespolitikens historia III:3, 1844–1872*, Stockholm: P. A. Norstedt & Söner 1961.
- JANSSON, Torkel, *Rikssprängningen som kom av sig. Finsk-svenska gemenskaper 1809*, Stockholm: Atlantis 2009.
- JANSSON, Torkel, "Två stater – en kultur. Sverige och Finland efter 1809", *Historisk Tidskrift* 2000:4.
- JOHANSSON, Runar, "Skandinavismen i Finland", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 6, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 214, Helsingfors 1930.
- JOUSTELA, Kauko E., *Suomen Venäjän-kauppa autonomian ajan alkupuoliskolla vv. 1809–65*, Historiallisia tutkimuksia 62, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1963.
- JUSSILA, Osmo, "Förfinskning och förryskning. Språkmanifestet år 1900 och dess bakgrund", *Historisk Tidskrift för Finland* 1980:1.
- JUSSILA, Osmo, *Maakunnasta valtioksi. Suomen valtiorin synty*, Helsinki: WSOY 1987.
- JUSSILA, Osmo, *Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914*, Historiallisia tutkimuksia 110, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1979.
- JUSSILA, Osmo, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809–1917*, Helsinki: WSOY 2002.
- JUTIKKALA, Eino, "Kieliraja ja kouluharrastus autonomian ajan lopulla", *Historiallinen Arkisto* 82, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1984.
- JUTIKKALA, Eino, "Suomalaisuus yhteiskunnassa", Päiviö Tommila (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, Kuopio: Kustannuskiila 1989.
- JUVA, Mikko, "Suomen kielitaistelun ensimmäinen vaihe", *Historiallinen Arkisto* 58, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1962.

- JÖRGENSEN, Arne, *Universitetsbiblioteket i Helsingfors 1827–1848*, Helsingfors universitetsbiblioteks skrifter 44, Helsingfors 1980.
- KALLEINEN, Kristiina, "Venäläinen Suomi", Maria Lähteenmäki (toim.), *Maa, seutu, kulmakunta. Näkökulmia aluehistorialliseen tutkimukseen*, Historiallinen Arkisto 129, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2009.
- KANGAS, Lasse, *Jyväskylän yliopistokysymys 1847–1966. Tutkimus korkeakoulunperustamisesta ja kehityksestä yliopistoksi*, Studia Historica Jyväskyläensia 44, Jyväskylän yliopisto 1992.
- KARVONEN, Lauri, "Likadan på ett annat sätt. Sverige som motpol och modell", *Historisk Tidskrift för Finland* 1992:4.
- KELLGREN, Herman, "I hvad förhållande står språket till nationaliteten?", H. Kellgren, R. Tengström & K. Tigerstedt (red.), *Fosterländskt Album II*, Helsingfors: Öhman 1845.
- KELLGREN, Herman, "Inträddestal. Benäget meddeladt af professor H. Kellgren", *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1855:2.
- KEMILÄINEN, Aira, "Mongoleista eurooppalaisiksi 1900-luvun rotuteorioissa", Aira Kemiläinen, Marjatta Hietala & Pekka Suvanto (toim.), *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, Historiallinen Arkisto 86, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1985.
- KERKKONEN, Martti, *Finlands Riksrådkiv 1809–1917. Det finska arkivväsendets historia från Fredrikshamnshälsan till självständigheten*, Skrifter utgivna av Svenska Riksarkivet 12, Stockholm 1995.
- KETOLA, Kari, *Ryssän koulussa. Suomalaiset Venäjän stipendiaatit autonomian aikana 1812–1917*, Helsinki: Finemor 2007.
- KILPI, Volter, *Nationell självprövning. Konturer av finskt kulturliv*, Borgå: Schildt 1917.
- KIUASMAA, Kyösti, *Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*, Oulu: Pohjoinen 1982.
- KJELLIN, Gösta, "Dramat i Finland: första akten", Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria I. Åren 1400–1900*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1999.
- KLAMI, Hannu Tapani, *Oikeustaistelijat. Suomen oikeustiede Venäjän vallan aikana*, Porvoo: Söderström 1977.
- KLINGE, Matti, "Alla finnar är svenskar", Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511, Helsingfors 1983.
- KLINGE, Matti, "De svenskspråkigas 1910-tal: germanism och konservatism", *Från lojalism till rysshät*, Helsingfors: Söderström 1988.
- KLINGE, Matti, *Den politiske Runeberg*, Helsingfors: Söderström 2004.
- KLINGE, Matti, *Finlands blåvita färger*, Helsingfors: Schildt 1988.
- KLINGE, Matti, *Huvudstaden Helsingfors och finska staten 1808–1863*, Helsingfors: Otava 2012.
- KLINGE, Matti, *Kaksi Suomea*, Helsinki: Otava 1982.
- KLINGE, Matti, "Kansanvalistus vai taide-teollisuus? Fennomanian ja liberalismen maailmankuvista sata vuotta sitten", Matti Kuusi, Risto Alapuro & Matti Klinge (toim.), *Maailmankuvan muutos tutkimuskohteena*, Helsinki: Otava 1977.
- KLINGE, Matti, "Om Finland och Sverige på 1800-talet. Några jämförelser på idétraditionens och den akademiska organisationens område", *Historisk Tidskrift för Finland* 1974:3.
- KLINGE, Matti, "Omvälvningens decennium", Matti Klinge, Rainer Knapas, Anto Leikola & John Strömberg, *Helsingfors Universitet II. Kejsarliga Alexanders-Universitet 1809–1917*, Helsingfors: Otava 1989.
- KLINGE, Matti, *Senaattorin sanoma. Tutkimuksia suuriruhtinaskunnan ajalta*, Helsinki: Otava 1986.
- KLINGE, Matti, *Studenter och idéer. Studentkåren vid Helsingfors universitet I–IV 1969–1979*, Helsingfors 1969–1979.
- KLINGE, Matti, *Ylioppilaskunnan historia I–II*, Porvoo: WSOY 1967.
- KLINGSTEDT, F. W., "Förfinskningen i städerna", *Svenskt i Finland. Ställning och strävanden*, Helsingfors: Söderström 1914.
- KNAPAS, Rainer, *Kunskapens rike. Helsingfors universitetsbibliotek – Nationalbiblioteket 1640–2010*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 764, Helsingfors 2012.
- KOLI, Mari, "Folklivsskildringen", Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhisto-*

- ria II. 1900-talet. *Uppslagsdel*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2000.
- KOLI, Mari, "Oscar Behm och Anders Allardt", Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria I. Åren 1400–1900*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1999.
- KORHONEN, Keijo, *Suomen asiain komitea. Suomen korkeimman hallinnon järjestelyt ja toteuttaminen vuosina 1811–1826*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1963.
- KORHONEN, Keijo, "Venäjän salaisen poliisin tiedottajan huomioita Suomesta vuonna 1826", *Historiallinen Aikakauskirja* 59, Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto 1961.
- KOSKIMIES, Rafael, *Porthanin aika. Tutkielmia ja kuvauksia*, Helsinki: Otava 1956.
- KOSKINEN, Yrjö, "Onko Suomen kansalla historiaa?", *Historiallinen Arkisto* 5:1876, Suomen Historiallinen Seura.
- KŘEN, Jan, *Die Konfliktgemeinschaft. Tschechen und Deutsche, 1780–1918*, München: R. Oldenbourg Verlag 2000.
- KRUSIUS-AHRENBORG, Lolo, "'Dagbladsseparatismen' år 1863 och den begynnande panslavismen", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 30, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 346, Helsingfors 1954.
- KRUSIUS-AHRENBORG, Lolo, "Den finska romantiken och 'Dunckers dag'", *Nordisk Tidskrift* 1945:3.
- KRUSIUS-AHRENBORG, Lolo, *Der Durchbruch des Nationalismus und Liberalismus im politischen Leben Finnlands 1856–1863*, Helsinki: Suomalainen Tiedekatemia 1934.
- KRUSIUS-AHRENBORG, Lolo, "Finland och den svensk-ryska allianspolitiken intill 1830/31 års polska revolution. En studie i opinionsbildningens historia", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 21–22, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 306, Helsingfors 1946.
- KRUSIUS-AHRENBORG, Lolo, "Valtiopäiväajatus etsii toteutumistaan", *Suomen kansanedustalaitoksen historia* III, Helsinki: Eduskunnan historiakomitea/Valtion painatuskeskus 1981.
- KRUSKOPF, Erik, "En teaterpolemik på åttio-talet", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 36, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 384, Helsingfors 1961.
- KUISMA, Markku & Teemu Keskisarja, *Erehtymättömät. Tarina suuresta pankkisodasta ja liikepankeista Suomen kohtaloissa 1862–2012*, Helsinki: WSOY 2012.
- KUMMEL, Bengt, *Svenskar i all världen förenen eder! Vilhelm Lundström och den allsvenska rörelsen*, Åbo Akademi 1994.
- KURKINEN, Pauli (toim.), *Venäläiset Suomessa 1809–1917*, Historiallinen Arkisto 83, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1984.
- KUUJO, Erkki, *Entisajan Mikkeli. Mikkelin kaupungin vaiheita 1838–1917*, Mikkeli: Länsi-Savon Kirjapaino 1971.
- "Kuukausikirje", *Kirjallinen Kuukauslehti* 1874:12.
- KUUSANMÄKI, Jussi, "Kunnallisen kansanvallan kehitys ja kunnallishallinnon organisaatio 1875–1917", Päiviö Tommila (toim.), *Suomen kaupunkilaitoksen historia 2. 1700-luvulta autonomian ajan loppuun*, Helsinki: Suomen kaupunkiliitto 1983.
- KUVAJA, Christer, Arja Rantanen & Nils Erik Villstrand, "Språk, självbild och kommunikation i Finland 1750–1850", Olli Kangas & Helena Kangasharju (red.), *Ordens makt och maktens ord*, Svenskt i Finland - Finskt i Sverige IV, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 682:4, Helsingfors 2007.
- KUVAJA, Christer, "Åland i det nya samhället", Christer Kuvaja, Martin Hårdstedt & Pertti Hakala, *Det åländska folkets historia IV, Från finska kriget till Ålandsrörelsen 1808–1920*, Mariehamn: Ålands kulturstiftelse 2008.
- KUVAJA, Christer, "Ålänningarna, Finland och svenskheten", Christer Kuvaja, Martin Hårdstedt & Pertti Hakala, *Det åländska folkets historia IV, Från finska kriget till Ålandsrörelsen 1808–1920*, Mariehamn: Ålands kulturstiftelse 2008.
- LAATUNEN, Katri et al., *Mikkelin tyttölyseo 1879–1954*, Mikkeli: Mikkelin tyttölyseon senioirit 1954.
- LAGERBORG, Rolf, *Friherre Casimir von Kothen (1807–80) enligt aktstycken och brev*, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1953.
- LAGUS, Ernst, "En blick tillbaka och framåt", *Folkloristiska och etnografiska studier* I, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 128, Helsingfors 1916.

- LAGUS, Ernst, "Finlands svenskspråkiga skolor under de två senaste decennierna II. Folk-skolorna", *Finsk Tidskrift* 1896:II.
- LAGUS, Hugo, *En gammal akademisk släkt. Enligt familjebrev tecknad av Hugo Lagus*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 257, Helsingfors 1936.
- LANDGRÉN, Lars-Folke, "Anders Herman Chydenius och frågan om storfurstendömet Finlands neutralitet", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 72, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 608, Helsingfors 1997.
- LANDGRÉN, Lars-Folke, Från stormakt till nedläggelse. Helsingfors Dagblad på 1880-talet, publicerad licentiatavhandling, Helsingfors universitet 1982.
- LANDGRÉN, Lars-Folke, *För frihet och framåtskridande. Helsingfors Dagblads etableringskede 1861–1864*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 591, Helsingfors 1995.
- LANDTMAN, Gunnar, *Studenter under Finlands kampår 1898–1909*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 280, Helsingfors 1940.
- LANGENSKIÖLD, F., "Ståndscirkulation och nationalitet", *Nya Argus* 1917:1.
- [Lantdagen], Lagerblad, Elis (utg.), *Välloflige Borgarståndets Protokoller vid Lantdagen i Borgå år 1809*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 4, Helsingfors 1886.
- [Lantdagen], Lagerblad, Elis (utg.), *Protocoller hållna hos det hedervärda bondeståndet vid lantdagen i Borgå år 1809*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 25, Helsingfors 1893.
- [Lantdagen], Lagerblad, Elis (utg.), *Protocoll, hållit i det högvärdiga prästeståndet vid lantdagen i Borgå stad år 1809*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 40, Helsingfors 1899.
- [Lantdagen], *Protokoll förda hos Högloftiga Ridderskapet och Adeln vid Lantdagen i Borgå år 1809*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 67, Helsingfors 1905.
- [Lantdagen], *Senare lantdagen 1917. Handlingar I–II*, Helsingfors 1918.
- [Lantdagen], *Senare lantdagen 1917. Handlingar III*, Helsingfors 1918.
- Lantdagen 1918. Handlingar III*, Helsingfors 1919.
- [Lantdagen], *Valtiopäivät 1918. Pöytäkirjat*, Helsinki 1919.
- [Lantdagen], *Valtiopäivät 1919. Lütteet*, Helsinki 1919.
- LAPPALAINEN, Jussi T. (toim.), *Kasarmin aidan kahden puolen. Kaksi sataa vuotta suomalaista varuskuntayhteisöä*, Historiallinen Arkisto 101, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1993.
- LAPPALAINEN, Jussi T., *Punakaartin sota 1*, Helsinki: Opetusministeriö 1981.
- LAPPI, Unto, *Kirja kirjasta*, Porvoo: WSOY 1970.
- LAUERMA, Matti, *Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus*, Helsinki: Söderström 1966.
- LAURÉN, Christer, *Normer för finlandssvenskan. Från Freudenthal till 1970-tal*, Helsingfors: Schildt 1985.
- LAURÉN, L. L., *Wasa trivialskola 1684–1884. Anteckningar, med anledning af skolans tvåhundraåriga tillvaro*, Nykarleby: J. W. Nesslers boktryckeri 1884.
- LEINO-KAUKIAINEN, Pirkko, "Suomalaisten kirjalliset taidot autonomian kaudella", *Historiallinen Aikakauskirja* 105, Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto 2007:4.
- LEITZINGER, Antero, *Ulkomaalaispolitiikka Suomessa 1812–1972*, Helsinki: East-West Books 2008.
- LEMBERG, Hans, "Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19. Jahrhundert. Vom 'Norden' zum 'Osten' Europas", *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 33, 1985:1.
- LESCH, Bruno & Arvid Mörne, *Finlandssvenska synpunkter på Ålandsfrågan*, Stockholm: Nationalförlaget 1918.
- LIIKANEN, Ilkka, *Fennomania ja kansa. Joukkojärjestäytymisen läpimurto ja Suomalaisen puolueen synty*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1995.
- LIIKANEN, Ilkka, "Kansanvalistajien kansakunta. Kansanvalistusseura fennomanian aatteellisenä ja organisatorisena keskuksena", Risto Alapuro et al. (toim.), *Kansa liikkeessä*, Vaasa: Kirjayhtymä 1987.
- LILJUS, Pirkko, *The history of Scandinavian language studies in Finland 1828–1918*, Helsinki: Societas scientiarum Fennica 2008.
- LILLE, Axel, *Den svenska nationalitetens i Finland samlingsrörelse*, Helsingfors: Schildt 1921.

- LILLE, Axel, *Framtidsuppgifter*, Helsingfors: Schildt 1918.
- LILLE, Axel, *Nationalitetsprincipen och dess tillämpning på förhållandena i Finland*, Helsingfors 1882.
- LIND, John, *Mellem "venska" og "vinska". Finsk fra allmuesprog til statsbaerende kultursprog*, Finsk afdelnings skrifter 2, Københavns Universitet 1989.
- LINDGREN, Klaus & Anna-Riitta Lindgren, "Språkbyten bland ståndspersonerna i storfurstendömet Finland", Gabriel Bladh & Christer Kuvaja (red.), *Dialog och särart. Människor, samhällen och idéer från Gustav Vasa till nutid*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 682:1, Helsingfors 2005.
- LINDMAN, Sven, *Studier över parlamentarismens tillämpning i Finland 1919–1926. Med särskild hänsyn till regeringsbildningens problem*, Åbo Tidnings och tryckeri Ab 1937.
- LINDQVIST, Anders G., *En folkrörelse väller fram. De finlandssvenska ungdomsföreningarna, deras uppkomst, verksamhet och samarbete under de första femtio åren, 1888–1938*, Uf-historiskt arkiv 4, Helsingfors: Ungdomsföreningsrörelsens stöd r.f. 2006.
- LINDSTRÖM, Karl, "Huru bör undervisningen i modersmålet förhålla sig gent emot de afvikelser från riksspråket, hvilka kunna uppvisas i den finländska svenskan?", *Tidskrift utg. af Pedagogiska föreningen i Finland* 1888.
- LINDSTRÖM, Karl, "Studier på svensk språkbotten i Finland I", *Finsk Tidskrift* 1885:II.
- LINDSTRÖM, Karl, "Studier på svensk språkbotten i Finland II", *Finsk Tidskrift* 1885:II.
- LINSÉN, J. G., "Om finsk nationalitet", *Mnemosyne* 1819:60–61.
- LINSÉN, J. G., "Om Folkupplysning", *Mnemosyne* 1820:100.
- LJUNGGREN, Evald, "Finlandismer i 1700-talets svenska. Några randanmärkningar", *Förhandlingar och uppsatser* 18, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 68, Helsingfors 1904.
- LOMAN, Bengt, "Högspråk och lågspråk i finlandssvensk prosadiktning", Inge Jonsson (red.), *Språken i vårt språk. Språkstudier*, Stockholm: PAN/Norstedt 1980.
- LOMAN, Bengt, "Perspektiv på Bergroth", Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511, Helsingfors 1983.
- LOMAN, Bengt, "Uppsala tur och retur 1861–1914", *Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs akademis årsbok*, Uppsala 1990.
- LOUHIVAARA, Maija, "Tampereen kadunnimet – ikkuna menneisyyteen", Harry Lönnroth (toim.), *Tampere kieliyhteisöä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1236, Helsinki 2009.
- LUNTINEN, Pertti, *The Imperial Russian Army and Navy in Finland 1808–1918*, *Studia Historica* 76, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1997.
- LUNTINEN, Pertti, *Sotilasmiljoonat*, Historiallisia tutkimuksia 25, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1984.
- LUNTINEN, Pertti, "Suomi Pietarin suojana ja uhkana Venäjän sotasuunnitelmissa 1854–1914", *Suomen ja Venäjän yhteistä historiaa*, Historiallinen Arkisto 79, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1983.
- LUTHER, Georg, *Herdaminne för Ingermanland II. De svenska och finska församlingarna och deras prästerskap 1704–1940*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 620, Helsingfors 2000.
- LÅNGBACKA, Karl-David, "Fraktionsstriden inom Svenska folkpärtiet i Österbotten 1919–1935", *Historisk Tidskrift för Finland* 1985:4.
- LÅNGBACKA, Ralf, "Teater och drama före kriget", Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria II. 1900-talet*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2000.
- LÖNNQVIST, Bo, "Folkkulturen i svenskhetens tjänst", Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511, Helsingfors 1983.
- LÖNNQVIST, Bo, "Nationalism och folkkultur. Svenskfinland på museum", *Finsk Tidskrift* 1984:6–7.
- LÖNNQVIST, Bo, "Nationalism och folkkultur – Svenskfinland på museum", Anna-Maria Åström, Bo Lönnqvist & Yrsa Lindqvist, *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633, Helsingfors 2001.

- LÖNNQVIST, Bo, "Språkgränsen – fiktion eller verklighet", Max Engman & Henrik Stenius (red.) *Svenskt i Finland* 2. *Demografiska och socialhistoriska studier*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 519, Helsingfors 1984.
- LÖNNROTH, Erik, "Fänrik Ståls Sverige. Föredrag vid Svenska Litteratursällskapets högtid den 5 februari 1974", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 50, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 467, Helsingfors 1975.
- LÖNNROTH, Harry, "Suomalainen teollisuuskaupunki, ruotsalainen kielisaareke. Ruotsinkielisyys Tampereella 1700-luvulta 2000-luvulle", Harry Lönnroth (toim.), *Tampere kieliyhteisönä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1236, Helsinki 2009.
- MALINIEMI, Aarno (toim.), *S. G. Elmgrenin muistiinpanot*, Suomen historian lähteitä II, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1939.
- MANNIL, Ragnar, "Sorjos – minnesrik svensky i Karelen", *SFV-kalendern* 1978.
- MAZZARELLA, Merete, *Det trånga rummet. En finlandssvensk romantradition*, Helsingfors: Söderström 1989.
- MCRÆ, Kenneth D., *Conflict and Compromise in Multilingual Societies* vol. 3, Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia 306, Sarja Humaniora, Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters: Wilfrid Laurier University Press 1999.
- MECHELIN, Leo, "De politiska partierna", *Finsk Tidskrift* 1879:I.
- MEINANDER, C. F., *Levnadsteckningar 11. Carl Axel Nordman*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 569, Helsingfors 1991.
- MEINANDER, Henrik, *Finlands historia* 4, Esbo: Schildt 1999.
- MOLIN, Adrian, *Svenska spörsål och kraf*, Stockholm: Geber 1905.
- MURTORINNE, Eino, *Papisto ja esivalta routavuosina 1899–1906*, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran toimituksia 68, Helsinki 1964.
- MUSTAKALLIO, Hannu, "Piispa J. R. Koskimies suomalaisuusmichenä", *Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran vuosikirja* 76, 1986.
- MUSTELIN, Olof, "Allan Wallenius – biblioteksman, publicist och revolutionär i 1910-talets Finland", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 59, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 516, Helsingfors 1984.
- MUSTELIN, Olof, "Då studenterna inte ville sjunga 'Vårt land' En episod från år 1880 speglad i finlandssvensk press", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 42, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 420, Helsingfors 1967.
- MUSTELIN, Olof, "'Finlandssvensk' – kring ett begrepps historia", Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 511, Helsingfors 1983.
- MUSTELIN, Olof, "'Finländsk' och 'finländare'. Om ett ordpar och dess historia", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 37, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 391, Helsingfors 1962.
- MUSTELIN, Olof, *Stafva eller stava? Svenska rättstavningssträvanden i Finland i slutet av 1800-talet*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 664, Helsingfors 2004.
- MUSTELIN, Olof, *Studier i finländsk historieforskning 1809–1865*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 361, Helsingfors 1957.
- MYHRMAN, Anders, *Finlandssvenskar i Amerika*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 453, Helsingfors 1972.
- MYLLY, Juhani, *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja poliittikka autonomisessa Suomessa*, Turku: Kirja-Aurora 2002.
- MÅRTENSON, Börje, "Svenska landsmålsföreningen i Finland 1874–1934", *Folkmålsstudier* 1934:2.
- MÄKINEN, Ilkka, "Kirjoitustaidon leviämisen herättämiä epäluuloja 1800-luvun Suomessa", *Historiallinen Aikakauskirja* 105, Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto 2007:4.
- MÄNNIKKÖ, Matti, "Vikingen-lehden kieliohjelmasta ja sen ideologisesta taustasta", *Turun Historiallinen Arkisto* 25, 1971.
- MÖRNE, Arvid, "Anders Allardts och Oscar Behms nyländska noveller från 1880- och 1890-talet. Föredrag vid Svenska litteratursällskapets i Finland årshögtid den 5 februari 1929", *Förhandlingar. Ny Följd* 5, Skrifter

- ter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 207, Helsingfors 1929.
- MÖRNE, Arvid, *Axel Olof Freudenthal och den finlandsvenska nationalitetstanken*, Skrifter utgivna av Svenska folkpartiets centralstyrelse 1, Helsingfors 1927.
- MÖRNE, Arvid, *Axel Olof Freudenthal. Liv och Gärning*, Helsingfors: Svenska folkpartiet 1936.
- MÖRNE, Arvid, "Förfinskningen af vår svenska landsbygd och folkbildningsarbetet därstädes. Några synpunkter", *Finsk Tidskrift* 1900:II.
- MÖRNE, Arvid, "Liberalismens genombrott i den finländska pressen", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 6, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 214, Helsingfors 1930.
- MÖRNE, Arvid, *På finländsk grund. Uppsatser och tal från tre årtionden*, Helsingfors: Söderström 1927.
- MÖRNE, Arvid, "Svenskhet och patriotism", *Finsk Tidskrift* 1900:II.
- MÖRNE, Arvid, "Sverige och Svenskfinland", *Svenskbygden* 1924:1.
- NAAKKA-KORHONEN, Mervi & Maiju Keynäs, *Halpa hinta, pitkä mitta. Vienankarjalainen laukku kaappa Suomesta*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 491, Helsinki 1988.
- NEIGLICK, Hjalmar & Henning Söderhjelm, *Valda uppsatser, Essayer och kritiker* 3, Helsingfors: Söderström 1916.
- NERVANDER, Emil, *Kejsar Alexander I:stes samtliga resor i Finland*, Helsingfors: Förlagsaktiebolaget Helios 1906.
- NISSILÄ, Viljo, "Koulut ja opistot", J. W. Ruuth et al., *Viipurin kaupungin historia IV. Vuodet 1812–1917*, Lappeenranta: Torkkelin säätio 1981.
- NORDENSTRENG, Rolf, "Finländsk svenska på 1700-talet", *Förhandlingar och uppsatser* 16, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 56, Helsingfors 1902.
- NORDENSTRENG, Rolf, *Finnarna som ras, folk och kulturbärare*, Studentföreningen Verdandis småskrifter 266, Uppsala 1923.
- NORDENSTRENG, Rolf, "Till frågan om vår finländska svenska", *Finsk Tidskrift* 1900:II.
- NORDENSTRENG, Sigurd, "Finska kadettkårens insats i fosterlandets historia 1812–1912. Ett hundraårsminne", *Finsk Tidskrift* 1912:I.
- NORDMAN, Dan, "Historiker kämpar om Åland. Om de svenska och finländska historikernas argumentering i Ålandsfrågan 1917–21", Sune Jungar & Nils Erik Villstrand (red.), *Väster om Skiftet. Uppsatser ur Ålands historia*, Meddelanden, Åbo Akademi, Historiska institutionen 8, Åbo 1986.
- NORDMANN, Petrus, "Lärare eller lärarinna?", *Tidskrift för folkskolan* 1897.
- NORDSTRÖM, W. E., *Ett halusekel med Varuboden 1921–1971*, Ekenäs: Ekenäs tryckeri 1971.
- NUMELIN, Ragnar, "Edv. Westermarck", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 45, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 438, Helsingfors 1970.
- VON NUMERS, Lorentz, "Kring det baltiska", *Månen är en säl*, Helsingfors: Söderström 1952.
- NUMMINEN, Jaakko, *Suomen nuorisoseuraliikkeen historia I. Vuodet 1881–1905*, Helsinki: Otava 1961.
- NYBERG, Paul (utg.), *Konstnärsvärd II. Urval ur den Topeliuksen samlingen*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 381, Helsingfors 1960.
- NYBERG, Stig-Björn, "Den Öhmanska bokhandeln 1839–49. En studie i bokhandels- och förlagsförhållanden i Finland under 1840-talet", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 57, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 500, Helsingfors 1982.
- NYHOLM, Bertel, "Vår uppgift är den högsta i lifvet ..." *Studier i den finlandssvenska folkskollärarkåren 1871–1971 ur pedagogikhistorisk och utbildningssociologisk synvinkel*, Åbo Akademis förlag 1999.
- NYQVIST, Niklas, *Från bondson till folkmusikikon. Otto Andersson och formandet av "finlandssvensk folkmusik"*, Åbo Akademis förlag 2007.
- NÄRHI, Matti, "Venäläiset joukot Suomesta autonomian aikana", Pauli Kurkinen (toim.), *Venäläiset Suomesta 1809–1917*, Historiallinen Arkisto 83, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1984.
- NÄSMAN, Jan Olov, *Till Finlands räddning och Sveriges heder. Svenska Brigaden i det finska inbördeskriget 1918*, Helsingfors: Schildts & Söderströms 2012.
- OLSSON, Hagar, "En ropandes röst i öknen", *Studentbladet* 1916:26.

- P. N., "Något om emigrationen", *Svenska Folk-skolans Vänners Kalender* 1908.
- PAASKOSKI, Jyrki, *Oppineiden yhteisö. Suomalainen Tiedeakatemia 1908–2008*, Helsinki: Otava 2008.
- PAAVILAINEN, Marko, *Kun pääomalla oli mieli ja kieli. Suomalaiskansallinen kielinationalismi ja uusi kauppiaskunta maakaupan vapauttamisesta 1920-luvun alkuun*, Bibliotheca Historica 96, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2005.
- PALMÉN, E. G., "Korkeampi opetus", Julius Ailio (toim.), *Suomen kartasto. Esihistorialliset löydöt*, Helsinki: Suomen Maantieteellinen Seura 1910.
- PARLAND, Oscar, *Kunskap och inlevelse. Essayer och minnen*, Helsingfors: Schildt 1991.
- PAUNONEN, Heikki, "Från Sörkka till kulturspråk. Iakttagelser om Helsingforsslangen som språklig och sociokulturell företeelse", *Historisk Tidskrift för Finland* 1989:4.
- PAUNONEN, Heikki, "Svenska i finsk Stadislang", Ann-Marie Ivars et al. (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Mariëka Tandefelt den 21 december 2006*, Helsingfors: Svenska handelshögskolan 2006.
- PEARSON, Raymond, *National Minorities in Eastern Europe 1848–1945*, London: Palgrave Macmillan 1983.
- PELTONEN, Matti, "Lukemisen mieli", *Matala kätse. Kirjoituksia mentaliteettien historiasta*, Helsinki: Hanki ja jää 1992.
- PERÄLÄ, Seppo, "Helsingin venäläissyntyinen kauppiaskunta vuosina 1809–79", *Entisaikain Helsinki VIII*, Helsinki-seura 1970.
- PIHKALA, Erkki, *Suomalaiset maailmantaloudessa keskiajalta EU-Suomeen*, Tietolipas 181, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2001.
- PIHKALA, Erkki, *Suomen Venäjän-kauppa vuosina 1860–1917*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 113, Helsinki 1970.
- PIPPING, Hugo E., "Finlands ställning till skandinavismen", *Förhandlingar och uppsatser* 34, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 157, Helsingfors 1920.
- PIPPING, Hugo, Hälsningstal 5/2 1931, *Svenska litteratursällskapets i Finland förhandlingar. Ny följd 7 mars 1930–februari 1931*, Förhandlingar, ny följd 7, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 219, Helsingfors 1931.
- PONTÁN, Einar, "Svenska folkskolans vänner 1881–1932", *Årsbok. SFV-kalendern* 1932.
- PUNTILA, L. A., "Den finlandssvenska nationalitetsrörelsens uppkomst, belyst på finska. Av Hugo E. Pipping", *Historisk Tidskrift för Finland* 1944:1–2.
- VON QVANTEN, Emil, *Finska förhållanden*, Stockholm: Bonnier 1857.
- RASIL, Viljo, "Itsenäisen elämän alku", Pentti Alhonen et al., *Tampereen historia I. Vaiheet ennen 1840-lukua*, Tampere: Tampereen kaupunki 1988.
- RASK, Henry, "Akademiska Sångföreningen – mellan Finland och Svenskfinland", Michaela Bränn (red.) *Manskörsång i tid och rum. Akademiska Sångföreningen 1838–2013. 175-årsjubileumsskrift*, Helsingfors: Akademiska Sångföreningen 2013.
- RASK, Henry, "Finland och Sverige – finskt och svenskt", Johan Wrede (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria I. Åren 1400–1900*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1999.
- RASK, Henry, "Hymn till Nyland. Arvid Mörne och en landskapssång som tystnade", Tom Gullberg & Kaj Sandberg (red.) *Medströms – motströms. Individ och struktur i historien. Festskrift till Max Engman den 27 september 2005*, Helsingfors/Stockholm: Söderström/Atlantis 2005.
- RASK, Henry, "Modersmålets sång och Ålänningens sång. Två visioner av svenskhet i Finland", Nina Edgren et al. (red.) *Historia bland ärar och skär. Historicus r.f.s. och Historiska föreningens i Stockholm seminarium i Egentliga Finland och på Åland 22–26.5.1986*, Historicus skriftserie 6, Helsingfors 1986.
- RASK, Henry, "Slumrande toner. Hembygd och nationalitet i svensk sång i Finland", Kerstin Smeds, Rainer Knapas & John Strömberg (red.) *Boken om vårt land 1996. Festskrift till professor Matti Klinge. Juhla-kirja professori Matti Klingelle* 31.VIII.1996, Helsingfors: Otava/Söderström 1996.
- RASK, Henry, "Varför firas Gustav Adolfsdagen som svensk dag i Finland?", *Finsk Tidskrift* 1982:8.
- RAUNIO, Ilkka, *Adlercreutzesta Österbladheihin. Suomen säätölästön historiaa*, Helsinki: Tammi 2000.
- "Referater af pedagogiska föreningens förhandlingar. Centralafdelningen", *Tidskrift ut-*

- gifven af Pedagogiska Föreningen i Finland* 1870:5.
- REIN, Gabriel, "Helsingfors som landets och länets huvudstad", *Helsingfors stads historia* III:1, Helsingfors stad 1950.
- REIN, Gabriel, "Om National-Litteraturens i Finland utveckling, och nödvändigheten af dess vidare bearbetning", *Suomi*, Andra häftet 1842.
- REIN, Thiodolf, *Johan Wilhelm Snellman* I, Helsinki: Otava 1904 [1896].
- REIN, Thiodolf, *Lefnadsminnen*, Helsingfors: Söderström 1918.
- REUTER, Mikael, "Svenskan i Finland på 1900-talet", Ann-Marie Ivars et al. (red.), *Vårt bästa arv. Festskrift till Mariika Tandefelt den 21 december 2006*, Helsingfors: Svenska handelshögskolan 2006.
- RIASANOVSKY, Nicholas V., *Nicholas I and Official Nationality in Russia, 1825–1855*, Berkeley & Los Angeles: University of California Press 1959.
- Riksdagen 1919. Handlingar* II, Helsingfors 1920.
- Riksdagen 1919. Handlingar* V, Helsingfors 1921.
- ROMMI, Pirkko, "Fennomanian 'liikekannallapano' 1870-luvulla", *Turun historiallinen arkisto* 28, 1973.
- ROMMI, Pirkko, "Myöntyväissuunnan hahmottuminen Yrjö Koskisen ja suomalaisen puolueen toimintalinjaksi", *Historisk Tidskrift för Finland* 1964:1.
- ROMMI, Pirkko, "Tsarismi ja fennomaaninen liike Suomessa 1880- ja 1890-luvulla", *Historiallinen Arkisto* 69, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1975.
- ROMMI, Pirkko, *Yrjö-Koskisen linja. Myöntyvyyssuunnan hahmottuminen Suomalaisen puolueen toimintalinjaksi*, Lahti: Aalto 1964.
- ROSENQVIST, G. G., *Den nutida svensketsrörelsen i Finland. Mål och medel*, Helsingfors: Söderström 1920.
- RUNEBERG, Carl Mikael, *Finland under Orientaliska kriget*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 393, Helsingfors 1962.
- RUNEBY, Nils, *Dygd och vetande. Ur de bildades historia*, Stockholm: Atlantis 1995.
- RYSTAD, Göran, "'Särställning under Finland'. Finlandssvenskarna och Ålandsfrågan", *Åländsk Odling* 1980:41.
- RYSTAD, Göran, "Återförening med moderlandet. Ålandsrörelsens uppkomst", *Scandia* 1972:2.
- RÅBERGH, Herman, "Folkupplysning och prestat", *Tidskrift för teologi och kyrka* 1880.
- RÄSÄNEN, Riitta, "Kotiseutuaste ja kotiseutuliike suomalais-kansallisissa prosessissa", T. Korhonen & M. Räsänen (toim.), *Kansa kuvastimessa. Etnisyyss ja identiteetti*, Tietolipas 114, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1989.
- SAARI, Mirja, "Möten mellan finskt och svenskt under autonomitiden i Finland", Veikko Muittar & Matti Rahkonen (red.), *Svenskan i Finland* 9, Jyväskylä universitet 2006.
- SAARI, Mirja, "Språkval och språkbyte under autonomitiden i Finland", Sofia Ask et al. (red.), *Lekt och lärt. Vänskrift till Jan Einarsson*, Växjö University Press 2006.
- SALMINEN, Timo, "Aspelin, Johan Reinhold", *Suomen Kansallisbiografia* 1, Studia Biographica 31, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2003.
- Samling af placater, förordningar, manifest och påbud, samt andre allmänna handlingar, hvilka i stor-furstendömet Finland sedan 1808 års början ifrån trycket utkommit. Med hans kejsarlige majts allernädigste tillstånd* I–IV, Johan Fredric Stichaes (utg.), Åbo: J. C. Frenckell & son 1821–1826.
- SAMUELSON, Jan, *Eliten, riket och riksdelen. Sociala nätverk och geografisk mobilitet mellan Finland och Sverige ca 1720–1820*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 705, Helsingfors 2008.
- SANDBERG, Siv (red.), *1906–2006. Svenska folkpartiet genom 100 år*, Helsingfors: Schildt 2006.
- SANDSTRÖM, Åke, "Den svenska identiteten och synen på Finland 1808–1860", Tapani Suominen (red.), *Sverige i fred: statsmannakonst eller opportunism? En antologi om 1812 års politik*, Stockholm: Atlantis 2002.
- SARAJAS, Annamari, "Suomen kulttuurikosketukset Venäjään 1800-luvulla", *Historiallinen Aikauskirja* 67, Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto 1969.
- SAVOLAINEN, Raimo, *Sivistyksen voimalla. J. V. Snellmanin elämä*, Helsinki: Edita 2006.
- SAVOLAINEN, Raimo, *Suosikkisenaattorit. Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809–1892*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 14, Helsinki: Painatuskeskus & Hallintohistoriakomitea 1994.

- SAXÉN, Ralf, "Finländsk svenska", *Finsk Tidskrift* 1904:I.
- SAXÉN, Ralf, "Vår finländska svenska", *Tidskrift utgiven av Pedagogiska föreningen i Finland* LV, 1918.
- SCHAUMAN, August, *Från sex årtionden i Finland* I, Helsingfors: G. W. Edlund 1892.
- SCHAUMAN, August, *Från sex årtionden i Finland* II, Helsingfors: G. W. Edlund 1893.
- SCHAUMAN, Georg, "Carl Gustaf Estlanders minne", *Nya Argus* 1916:2.
- SCHAUMAN, Georg, "Ståndscirkulation och nationalitet", *Nya Argus* 1916:2.
- SCHAUMAN, Georg, "Ståndscirkulation än en gång", *Nya Argus* 1917:3.
- SCHAUMAN, Henrik, "Hur Svenska vänstern kom till", *Historisk Tidskrift för Finland* 1995:3.
- VON SCHOULTZ, Jarl, *Bidrag till belysande av Finlands Socialdemokratiska partis historia*, Helsingfors: Söderström 1924.
- SCHWEITZER, Robert, *Autonomie und Autokratie. Die Stellung des Grossfürstentums Finnland im russischen Reich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts (1863–1899)*, Marburger Abhandlungen zur Geschichte und Kultur Osteuropas 19, Giessen: W. Schmitz Verlag in Giessen 1978.
- SCHYBERGSON, Emil, "Ett universitet i Åbo", *Finsk Tidskrift* 1913:2.
- SCHYBERGSON, Emil, "Politiska bekymmer", *Finsk Tidskrift* 1919:II.
- SCHYBERGSON, M. G., *Carl Gustaf Estlander. Levnadsteckning*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 131, Helsingfors 1916.
- SCHYBERGSON, M. G., "Hälsningstal 5/2 1899", *Förhandlingar och uppsatser* 13, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 45, Helsingfors 1900.
- SCHYBERGSON, M. G., "Ålänningarnas misstämning", *Finsk Tidskrift* 1918:I.
- SCREEN, John Ernest Oliver, *The Entry of Finnish Officers into Russian Military Service 1809–1917* (Ph.D. diss., University of London), London 1976.
- SCREEN, John Ernest Oliver, "Undersåte och medborgare. Finländska officerare i rysk tjänst", *Historisk Tidskrift för Finland* 1978:1.
- SETÄLÄ, Emil Nestor, "Elias Lönnrot ja suomenmielisyyt", *Valvoja* 1897:12.
- SETÄLÄ, Emil Nestor, *Språkstriden i Finland*, Stockholm: Bonnier 1920.
- SETÄLÄ, Emil Nestor, "Suomen kieli opetus- ja tutkimusaineena Suomen yliopistoissa ennen vuotta 1851. Esitelmä suomen kielten professorinviran perustamisen 50:ntenä vuosipäivänä", *Valvoja* 1901:21.
- SETÄLÄ, Emil Nestor, *Språkstriden i Finland*, Stockholm: Bonnier 1920.
- SJÖBLOM, Marko, "Suomen kenraalikuvernementin kanslia. Kenraalikuvernöörin kanslian virkamiehistö 1808–1898", *Virkaan, virassa, viratta. Tutkielmia virkamiehistä ja ministereistä*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 7, Helsinki: Painatuskeskus 1993.
- SJÖBLOM, Marko, "Venäläinen keskusvirasto Suomessa. Kenraalikuvernöörin kanslian virkamiehistö 1899–1918", *Virkaan, virassa, viratta. Tutkielmia virkamiehistä ja ministereistä*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 7, Helsinki: Painatuskeskus 1993.
- SMEDS, Kerstin, *Helsingfors–Paris. Finland på världsutställningarna 1851–1900*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 598, Helsingfors 1996.
- SNELLMAN, Alex, *Suomen aateli. Yhteiskunnan huipulta uusiin rooleihin 1809–1939*, Helsinki: Helsingin yliopisto 2014.
- SNELLMAN, Johan Vilhelm, "Angående artikeln: 'Finska förhållanden och Svenska pressen'", *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1861:7.
- SNELLMAN, Johan Vilhelm, "Finska folkskolans inrättning", *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1956:10.
- SNELLMAN, Johan Vilhelm, "Finska förhållanden och den svenska pressen", *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1861:5.
- SNELLMAN, Johan Vilhelm, "Hvad var Porthan?", *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1861:9.
- SNELLMAN, Johan Vilhelm, "Inhemsk litteratur", *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1857:11.
- SNELLMAN, Johan Vilhelm, "Krig eller fred för Finland", *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1863:5.
- SNELLMAN, Johan Vilhelm, "Nationalitet; folkets lagar, institutioner och gemensamma öden", *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1859:4.
- SNELLMAN, Johan Vilhelm, "Svenska språkets framtid i Finland", *Litteraturblad för allmän medborgerlig bildning* 1859:2.

- SNELLMAN, Johan Vilhelm, *Samlade arbeten* V–XII, Helsingfors 1995–1998.
- SNELLMAN, Teo, *Ulkokansalaistoiminta ja siirto-laisten huolto* I, Helsinki: Suomi-seura 1929.
- SNELLMAN, Teo, *Ulkokansalaistoiminta ja siirto-laisten huolto* II, Helsinki: Suomi-seura 1929.
- SOHLMAN, August, *Det unga Finland. En kultur-historisk betraktelse*, Stockholm 1855.
- SOIKKANEN, Hannu, *Kohti kansanvaltaa 1. 1899–1937. Suomen Sosialidemokraattinen Puolue 75 vuotta*, Helsinki: Suomen Sosialidemokraattinen Puolue – Puoluetoimikunta 1975.
- Språkfredskommitténs betänkande*. Kommittébetraktande 1, Helsingfors 1945.
- STADIUS, Peter, ”Språkpolitik och språkpraxis i viborgsk tidningspress”, Tandefelt, Marika (red.), *Viborgs fyra språk under sju sekel*, Esbo: Schildt 2002.
- STEINBY, Torsten, ”Carl Gustaf Estlanders festal”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 60, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 521, Helsingfors 1985.
- STEINBY, Torsten, *Forskning och vitterhet. Svenska litteratursällskapet i Finland 1885–1985. Del 1, Det första halvseket*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 523:1, Helsingfors 1985.
- STEINBY, Torsten, ”Johan Jakob Nervander i Sverige”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 63, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 548, Helsingfors 1988.
- STEINBY, Torsten, ”Tidningsjubileet 1871”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 46, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 445, Helsingfors 1971.
- STEINBY, Torsten, ”’Vikingarnas’ Pävän Uti-set. Ett presshistoriskt bidrag”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 62, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 540, Helsingfors 1987.
- STENIUS, Henrik, *Finlandssvenska folkrörelser 1860–1917*, manuskript, slutrapport från projektet ”Finlandssvenska folkrörelser 1860–1917”, 1981.
- STENIUS, Henrik, *Frivilligt, jämlikt, samfällt. Föreningsväsendets utveckling i Finland fram till 1900-talets början med speciell hänsyn till massorganisationsprincipens genombrott*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 545, Helsingfors 1987.
- STRÖMBERG, John, ”Den högre utbildningens expansion och studenterna från de svenskspråkiga skolorna i Finland ca 1880–1920”, *Historisk Tidskrift för Finland* 2007:2.
- STRÖMBERG, John, ”Studenterna”, Matti Klinge et al. (red.), *Kejserliga Alexanders Universitetet 1809–1917. Helsingfors universitet 1640–1990* II, Helsingfors 1989.
- SULKUNEN, Irma, *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1892*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2004.
- SUNDBERG, Jan, *Svenskhetens dilemma i Finland. Finlandssvenskarnas samling och splittring under 1900-talet*, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 133, Helsingfors: Finska Vetenskaps-Societeten 1985.
- SUNI, L. V., ”Tsaismi ja yhteiskunnallispoliittinen liike Suomessa 1880–90-luvuilla”, *Historiallinen Arkisto* 69, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1975.
- SUODENJOKI, Sami, ”Kauppiasboikotista kansallisuusvihaan? Valtaväestön ja venäläisten suhteet Tampereella 1899–1918”, Harry Lönnroth (toim.), *Tampere kieliyhteisöinä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1236, Helsinki 2009.
- SUOLAHTI, Gunnar, *Nuori Yrjö Koskinen*, Porvoo: WSOY 1933.
- Suomen virallinen tilasto IX. Oppikoulut*, 4. Almainen kertomus Suomenmaan alkeis-oppilaitosten tilasta ja toiminnasta lukuvuosina: 1893–1896, Helsinki: Koulutoimen yllähdys 1897.
- Suomen virallinen tilasto IX. Oppikoulut*, 13. Tilastollinen katsaus Suomen alkeisopistojen tilaan ja vaikutukseen lukuvuonna: 1886–1887, Helsinki: Koulutoimen yllähdys 1888.
- Svenska Finlands folkting – Protokoll och handlingar*, 1919.
- Svenska vänstern. 20-årshistorik 1919–1939*, Helsingfors: Svenska vänstern (i Finland) 1939.
- SÖDERHJELM, Werner, ”A. G. Sjöström, och hans vittra verksamhet”, *Förhandlingar och uppsatser* 9, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 30, Helsingfors 1895.
- SÖDERHJELM, Werner, ”Thalias tiljor. Några betraktelser”, *Euterpe* 1904:17.
- SÖDERHJELM, Werner, *Åboromantiken och dess samband med utländska idéströmmingar*, Skrifter utgivna av Åbo Akademikommitté 2, Borgå: Schildt 1915.

- TANDEFELT, Henrika, *Borgå 1809. Ceremoni och fest*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 718, Helsingfors 2009.
- TANDEFELT, Marika, ”Fyra språk på en marknad”, Marika Tandefelt (red.), *Viborgs fyra språk under sju sekel*, Esbo: Schildt 2002.
- TANDEFELT, Marika, ”Rothe-Wahlska”, Marika Tandefelt (red.), *Viborgs fyra språk under sju sekel*, Esbo: Schildt 2002.
- TANNER, Väinö, *Nuorukainen etsii sijaansa yhteiskunnassa*, Helsinki: Tammi 1948.
- TARKIAINEN, Kari, *Finnarnas historia i Sverige 2. Inflyttarna från Finland och de finska minoriteterna under tiden 1809–1944*, Stockholm: Nordiska museet 1993.
- TARKIAINEN, Kari, ”Luonnollisten rajojen oppi ja David Alopauksen osuus Suomen suuriruhtinaskunnan rajojen synnyssä”, *Historiallinen Aikakauskirja* 107, Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto 2009:4.
- TARKIAINEN, Kari, *Porvoon piispa Magnus Jacob Alopæus 1743–1818*, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1985.
- TEGEGREN, Jacob, ”Berättelse över föreningen Brages verksamhet 1906–1907”, *Brages Årsskrift* I 1906.
- TEGNÉR, Elof, *Gustaf Mauritz Armfelt. Studier ur Armfelts efterlemnade papper samt andra handskriftna och tryckta källor I. Armfelt och Gustaf III*, Stockholm: Beijer 1883.
- TEPERI, Jouko, *Vanhan Suomen suomalaisuusliike I. Kehityspiirteitä ja edustajia 1830-luvulta 1850-luvun alkuaan*. Historiallisia tutkimuksia 69. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1965.
- THELANDER, Mats, ”Delad vårdnad och dubbelt medborgarskap – svenskans lott under 200 år”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 84, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 725, Helsingfors 2009.
- THYLIN-KLAUS, Jennica, *Särdrag, stävning, självbild. En idéhistorisk studie av svensk språkplanering i Finland 1860–1920*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 793, Helsingfors 2015.
- TIDIGS, Julia, *Att skriva sig över språkgränserna. Flerspråkighet i Jac. Ahrenbergs och Elmer Diktonius prosa*, Åbo Akademis förlag 2014.
- TOMMILA, Päiviö, ”Kirjoitus- ja lukutaito Pohjolassa”, *Opusculum* 8, 1988:1–4.
- TOMMILA, Päiviö, ”Mitä oli olla suomalainen 1800-luvun alussa”, Päiviö Tommila (toim.), *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*, Kuopio: Kustannuskiila 1989.
- TOMMILA, Päiviö, *Suomen autonomian synty 1808–1819*, Helsinki: Edita 2008.
- TOMMILA, Päiviö, ”Suomen sanomalehdistön linjat”, P. Tommila & E.-L. Aalto (toim.), *Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulle*, Kuopio: Kustannuskiila 1988.
- TOMMILA, Päiviö, *Suuri adressi*, Helsinki: WSOY 1999.
- TOMMILA, Päiviö, ”Yhdestä lehdestä lehdistöön”, P. Tommila & E.-L. Aalto (toim.), *Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*, Kuopio: Kustannuskiila 1988.
- TOPELIUS, Zacharias, *Dagböcker I (1832–1834)*, Paul Nyberg (utg.), Stockholm: Bonnier 1918.
- TOPELIUS, Zacharias, *Finlands kyrkika 1860–1878*, utg. Rainer Knapas, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 660, Helsingfors 2004.
- TOPELIUS, Zacharias, *Läsebok för de lägsta läroverken i Finland II. Boken om vårt land*, Helsingfors: G. W. Edlund 1875.
- TOPELIUS, Zacharias, *Sång, tillägnad de med allernädigste tillstädjelse den 21 Juni 1844 vid Kejsarliga Alexanders Universitetet i Finland promoverade sextioen philosophiae magistrar*, Helsingfors: Waseniuska boktryckeriet 1844.
- TOPELIUS, Zacharias, ”Äger Finska Folket en Historie”, *Joukahainen. Ströskrift utgifven af Österbottniska Afdelningen. Andra häftet*, Helsingfors: Waseniuska boktryckeriet 1845.
- TUDEER, A. E., ”Suomalaistuuko Uusimaa? Piirteitä suomen- ja ruotsinkielisten kuntien viimeaikaisesta väestöliikkeestä”, *Aika* 1916:2.
- TUOMI-NIKULA Jorma & Päivi Tuomi-Nikula, *Kejsaren i skugggården – den ryska tsarfamiljens sommarvistelser i Finland*, övers. Silva Lindberg, Esbo: Schildt 2002.
- TURPEINEN, Oiva, ”Jägarörelsen och de ryska planerna på att inkalla finländare till militärtjänst år 1916”, *Historisk Tidskrift för Finland* 1979:4.
- TURPEINEN, Oiva, ”Venäjänkielisten määrä Suomessa vuonna 1900”, Pauli Kurkinen (toim.), *Venäläiset Suomessa 1809–1917*, Historiallinen Arkisto 83, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1984.

- Tvåan. *Uppsatser i dagens frågor*, Nikolaistad 1882.
- TYYNILÄ, Markku, *Lainvalmistelukunta 1884–1964. Tutkimus lainvalmistelukunnan aseman ja organisaation kehitysvaiheista lainvalmistelukunnan perustamisesta 1884 vuoteen 1964*, Suomalaisen lakimiesyhdistyksen julkaisuja A 166, Helsinki 1984.
- TYYNILÄ, Markku, *Senaatti. Tutkimus hallituskonselji-senaatista 1809–1918*, Hallintohistoriallisia tutkimuksia 5, Helsinki: VAPK-Kustannus 1992.
- VON TÖRNE, P.O., "Nationell självprofning I-II", *Finsk Tidskrift* 1917:I och 1917:II.
- URBANS, Runar, *En fackla tändes. Arbetets vänner – huvudföreningens 75-årshistorik*, Helsingfors: Söderström 1966.
- URPILAINEN, Erkki, "Hyödyn ja uushumanismin kausi", Päiviö Tommila (toim.), *Suomen tieteen historia 1. Tieteen ja tutkimuksen yleinen historia 1880-luvulle*, Helsinki: WSOY 2001.
- UUSI-HALLILA, Tuula, "SYK antoi mallin oppikouluille", *Hiidenkivi* 2011:3.
- VASENIUS, Valfrid, "Kirjallisuuden tilastoa", *Valvoja* 1887:7.
- VENDELL, H. A., "Svenska landsmålsföreningen i Finland 1874–1891", *Finländska bidrag till svensk språk- och folklivsforskning utgivna af Svenska landsmålsföreningen i Helsingfors* 1894.
- Verdandi. *Strödda blad af svenske finländare I*, Föreningen Verdandi 1882.
- Verdandi. *Strödda blad af svenske finländare V*, Föreningen Verdandi 1887.
- VIHAVAINEN, Timo, "Venäläisiä ja neuvostoliittolaisia käsityksiä suomalaisista ja heidän rotuominaisuuksista", Aira Kemiläinen, Marjatta Hietala & Pekka Suvanto (toim.), *Mongoleja vai germaaneja? Rotuteorioiden suomalaiset*, Historiallinen Arkisto 86, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1985.
- VILLSTRAND, Nils Erik, "Finnland und der Grosse Krieg. Erfahrung und Erinnerung", Maik Reichel & Inger Schubert (Hrsg.), *Gustav Adolf. König von Schweden. Die Kraft der Erinnerung 1632–2007*, Berlin: Stekovics, J. 2007.
- VILLSTRAND, Nils Erik, *Riksdelen. Stormakt och riksprängning 1560–1812*, Finlands svenska historia 2, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 702:2, Helsingfors 2009.
- VIRKKUNEN, Paavo, *Agathon Meurman. Henkilö ja elämäntyö. 2, 1855–1880*, Helsinki: Ota-va 1938.
- VIRTANEN, Keijo, "Pohjois-Amerikassa olevien suomalaisten siirtolaisten ja kotimaan yhteydet", *Suomen siirtolaisuuden historia III*, Turun yliopiston historian laitos, Julkaisu- ja 16, 1986.
- VUORISTO, Armas, "Papiston suhde kansakoulukysymykseen 1800-luvun alusta kansakoulun perustamiseen", *Koulu ja menneisyys. Suomen kouluhistoriallisen seuran vuosikirja XI*, 1958–1959.
- WAHLBÄCK, Krister, *Jättens andedräkt. Finlandsfrågan i svensk politik 1809–2009*, Stockholm: Atlantis 2011.
- WALLÉN, Bengt, *Enighet ger styrka. Finlands svenska andelsförbund 80 år*, Helsingfors 1999.
- WARBURTON, Thomas, förord i Aleksis Kivi, *Sju bröder*, Stockholm: Atlantis 1987.
- WARELIUS, Anders, "Bidrag till Finlands kännedom i etnografiskt afseende", *Suomi* 1847.
- WARIS, Heikki, *Savo-karjalaisen osakunnan historia 1, 1833–1852*, Porvoo: WSOY 1939.
- WARIS, Heikki, *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle*, Historiallisia tutkimuksia 16, Helsinki: Suomen Historiallinen Seura 1932.
- WASSHOLM, Johanna, *Svenskt, finskt och ryskt. Nationens, språkets och historiens dimensioner hos E. G. Ehrström 1808–1835*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 731, Helsingfors 2014.
- WENNERSTRÖM, Thorsten, *Den svenskspråkiga folkrörelsen i Finland*, Göteborg: Elanders Boktryckeri 1934.
- WESTER, Holger, *Innovationer i befolkningsröreligheten. En studie av spridningsförlopp i befolkningsröreligheten utgående från Petalax socken i Österbotten*, Åbo: Siirtolaisuusinstituutti 1977.
- WESTERLUND, Magnus, "Suomen ruotsinkielisten sotasurmat 1914–22", Lars Westerlund (toim.), *Sotaoloissa vuonna 1914–1922 surmansa saaneet. Tilastoraportti*, Valtioneuvoston kanslian julkaisuja 2004:10, Helsinki 2004.
- WIDEN, Bill, *Korpobor i Amerika*, Migrationsstudier B:1, Åbo: Siirtolaisinstituutti 1975.
- WIIK, K. H., "Några drag ur vår svenska arbetarrörelses historia", *Folktribunen* 1909:6–7.

- WIKMAN, K. Rob. V., "Österbottens svenskar", *Svenskt i Finland. Ställning och strävanden*, Helsingfors: Söderström 1914.
- VON WILLEBRAND, Reinhold, "Våra böcker och vårt språk", *Finsk Tidskrift* 1903:I.
- WILLNER, Sven, "De finlandssvenska författarna och nationalitetsfrågan", Max Engman & Henrik Stenius (red.), *Svenskt i Finland 1. Studier i språk och nationalitet efter 1860*, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet 511, Helsingfors 1983.
- WIRILANDER, Kaarlo, *Herrskapsfolk. Ståndspersoner i Finland 1721–1870*, övers. Eva Stenius, Nordiska museets Handlingar 98, Stockholm 1982.
- VON WITZLEBEN, Birgitte, "'Gottes Segen Ist Alles Gelegen'. Saksalaisuus Tampereen Historiassa", Harry Lönnroth (toim.), *Tampere kieliyhteisönä*, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1236, Helsinki 2009.
- WOLFF, Larry, *Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment*, Stanford University Press 1994.
- WREDE, Johan, "Poeterna och stormen. Den unge Arvid Mörne och den utomestetiskt engagerade poesin", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 42, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 420, Helsingfors 1967.
- WREDE, R. A., "Det svenska folkpartiet. Anmärkningar i anledning af en diskussion", *Finsk Tidskrift* 1916:II.
- YLIKANGAS, Heikki, "Autonomisen Suomen virkamieseliitti", Raimo Savolainen (toim.), *Suomen keskuhallinnon historia 1809–1906*, Helsinki: Edita 1996.
- YLIKANGAS, Heikki, "Finlands administrativa ställning inom det ryska riket", *Historisk Tidskrift för Finland* 1995:3.
- YLIKANGAS, Heikki, "J. V. Snellmanin velka A. I. Arwidssonille", Niklas Jensen-Erikson et al. (toim.), *Kansallinen kapitalismi, kansainvälinen talous. Juhlakirja professori Markku Kuismalle 7.2.2012*, Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala 2012.
- YLIKANGAS, Heikki, *Kännekohtat Suomen historiassa. Pohdiskeluja kehityslinjoista ja niiden muutoksista uudella ajalla*, Helsinki: WSOY 1986.
- YRJÖ-KOSKINEN, Yrjö Sakari, *Mitä nykyinen asema vaatii?*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1891.
- ZILLIACUS, Clas, "Modersmålets sånger." Clas Zilliacus (utg.), *Finlands svenska litteraturhistoria II. 1900-talet*, Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2000.
- ZILLIACUS, Clas, "Om uppodlingen av ett finlandssvenskt symbolträd", *Sphinx* 1991.
- ZILLIACUS, Clas, "Samma på svenska", Kaisa Korhonen & Joonas Lahtinen (toim.), *Näytöksen paikka. Suomalaisen teatterin vuosi* Helsinki: Teatterin tiedotuskeskus/LIKE 2007.
- ZWEIG, Stefan, *Världen av i går. En europés minnen*, Stockholm 1942.
- ÅKERBLUM, K. V., *Johannes Klockars. En folkbildningens banérförare*, Vasa: Finlands svenska nykterhetsförbund 1935.
- ÅSTRÖM, Anna-Maria, 'Sockenboarne'. *Herrgårdskultur i Savolax 1790–1850*, Folklivsstudier 19, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 585, Helsingfors 1993.
- ÖSTENSON, Ebba, *Svenska Kvinnoförbundet, 1907–1957*, Helsingfors Reklam & Tryckarbetscentral 1957.
- TIDNINGAR
- Aamulehti* 1883.
- Arbetet* 1914.
- Argus* 1908.
- Aura* 1892.
- Björneborgs Tidning* 1924.
- Borgå Tidning* 1876.
- Borgåbladet* 1916, 1917, 1919.
- Dagens Press* 1917, 1918, 1919.
- Finlands Allmänna Tidning* 1861.
- Helsingfors* 1881, 1883.
- Helsingfors Dagblad* 1862, 1863, 1869, 1873, 1874, 1875, 1878, 1880.
- Helsingfors Morgonblad* 1844.
- Helsingfors Tidning* 1845.
- Helsingfors Tidningar* 1842, 1843, 1844, 1845, 1847.
- Helsingin Sanomat* 1906, 1918, 1919.
- Helsingin Uutiset* 1863.
- Hufvudstadsbladet* 1871, 1881, 1882, 1894, 1906, 1907, 1910, 1912, 1914, 1917, 1918, 1919.
- Ilkka* 1919, 1921.
- Ilmarinen* 1848, 1851, 1852.
- Jakobstad* 1908.
- Kaiku* 1883.
- Kanawa* 1845, 1847.
- Kaskö Tidning* 1919.

- Kauppaliehti* 1909.
Kuopio Tidning 1855.
Laatokka 1888.
Mercator 1907.
Morgonbladet 1872, 1874, 1875, 1878, 1880, 1881.
Nya Pressen 1889, 1892, 1906, 1907, 1913.
Papperslyktan 1859.
Pedersöre 1918.
Päivälehti 1891.
Päivätär 1863.
Raataja 1906.
Saima 1845.
Savo 1882.
Suometar 1848, 1857, 1863.
Svenska Finland 1914.
Svenska Tidningen 1854, 1918, 1919.
Syd-Österbotten 1919.
Tammerfors Aftonblad 1919.
Turun Sanomat 1920.
Turun Wiikko-Sanomat 1821.
Uusi Suometar 1873, 1874, 1886, 1887, 1891, 1895, 1906, 1908.
Uusi Suomi 1926.
Veckobladet 1909.
Wiborgs Nyheter 1918, 1919.
Vikingen 1871, 1872, 1873, 1874.
Wasa Tidning 1839, 1881.
Wasabladet 1860, 1882, 1918, 1919.
Åbo Allmänna Tidning 1819.
Åbo Morgonblad 1821.
Åbo Tidning 1883.
Åbo Tidningar 1844.
Åbo Underrättelser 1907, 1917, 1919, 1923.
Åland 1910, 1919.
Österbottningen 1937.
Östra Finland 1882.
Östra Nyland 1881.

Bildkällor

ARBETARARKIVET, Helsingfors 318 (Julius Wistbacka), 320	POSTMUSEUM, Tammerfors 288
EREMITAGET, S:t Petersburg 28 (E. N. Nikolaeva)	RIKSARKIVET, Helsingfors 12, 286
FINLANDS NATIONALMUSEUM, Helsingfors 29 (Outi Järvinen), 32 (Outi Järvinen), 151	S:T MICHELS LANDSARKIV 231
FINSKA LITTERATURSÄLLSKAPET (SKS), Helsingfors 147	OY SINEBRYCHOFF AB, Kervo 100
HELSINGFORS STADSMUSEUM 132–133 (Eric Sundström), 137, 257, 350 (Ivan Timiriasev), 366	STOCKHOLMS STADSARKIV 347
HELSINGFORS UNIVERSITETSMUSEUM 86 (Timo Huvilinna), 116	SVENSKA CENTRALARKIVET, Helsingfors 289, 294, 302, 309, 381
KONSTMUSEET ATENEUM, Helsingfors Finlands nationalgalleri 64 (Antti Kuivalainen), 170 (Jukka Romu), 195 (Pirje Mykkänen)	SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET I FINLAND, Helsingfors 70, 88–89, 140, 156, 185, 196, 216, 219, 272 (Gustaf Sandberg), 278 (Ståhlberg), 283, 314 (Gustaf Sandberg), 326, 328–329 (J. P. Mouritzen), 337, 343, 359 (Reinhold Hau- sen)
LIBRARY OF CONGRESS PRINTS AND PHOTOGRAPHS DIVISION, Washington, D.C. 44	TAMMERFORS MUSEER 268
MUSEIVERKET, Helsingfors 20, 21, 38, 56–57, 72, 81, 107, 180, 204, 228, 250, 253 (Daniel Nyblin), 363	UPPSALA UNIVERSITETSBIBLIOTEK 51
NATIONALBIBLIOTEKET, Helsingfors 173	WIKIMEDIA COMMONS 334

ÅBO AKADEMIS BILDSAMLINGAR
388

ÅBO MUSEICENTRAL
13 (Åbo stads konstsamling/Raakkela
Närhi), 98 (Mikko Kynnäräinen)

ÅLANDS MUSEUM, Mariehamn
356 (John Nyström)

ÖSTERBOTTENS MUSEUM, Vasa
211

Fyren 12/5 1906
125

Fyren 27/1 1912
385

Suomalainen 10/5 1893
387

Tuulispää 5/3 1909
397

Uusi Suometar 12/5 1906
124

Åbo Allmänna Tidning 25/1 1810
92

Åbo Underrättelser 14/7 1889
238

Sebastian Gripenberg (utg.), *Berättelse om
Kejsar Alexanders färd från Nissilä Gästgiveri
till staden Kajana under Hans Majestäts sednaste
resa uti Stor-Furstendömet Finland om sommarn
År 1819* (1828)
61

Anja Kervanto Nevanlinna & Laura Kolbe
(toim.), *Suomen kulttuurihistoria 3. Oma maa ja
maailma* (2003)
15

Zacharias Topelius, *En resa i Finland*,
Zacharias Topelius Skrifter XIII (2013)
161

Personregister

- Aalberg, Ida 252
Adlerberg, Nikolaj 251
Agricola, Mikael 89, 189, 287
Ahlbäck, Ragna 275
Ahlqvist, August 88, 89, 116, 117, 201
Ahlroos, Frans 314, 315
Ahlström, Antti 229, 230
Aho, Juhani 168, 285
Ahrenberg, Jac. 168, 248, 263, 264
Alexander I 13, 25, 28, 35, 43, 52, 60, 61, 70, 74, 91, 280, 386
Alexander II 72, 120, 179, 203, 278
Alexander III 38
Alexandra Fjodorovna 111
von Alfthan, Georg 220
Alkio, Santeri 376, 377
Allardt, Anders 168
Allardt, Erik 18, 275
Alopaus, David 93, 262
Aminoff, Johan Fredrik 20
Andersson, Otto 212–214, 266, 364
Antell, Kasten 293
Antell, Kurt 307, 422
Armfelt, Alexander 144, 146
Armfelt, Gustaf Mauritz 20, 51–53, 74, 93, 94, 144–146, 406
Arnell, Lars 157
Arwidsson, Adolf Ivar 16, 60, 69, 73, 79, 81, 94, 111, 147, 149, 150, 280, 325, 404
Asp, Georg 206
Aspelin, Johannes Reinhold 189, 192
Aspelin-Haapkylä, Eliel 189
Backman, Sigrid 169, 326
von Baer, Karl Ernst 332
Bakunin, Michail 119
Barck, Per Olov 335
Barth, Fredrik 275, 401
von Becker, Adolf 161
von Becker, Reinhold 139
Behm, Oskar 168
Bellman, Carl Michael 280
Bengts, Josefina 169
Berg, Fredrik Wilhelm Rembert 109, 144
Bergbom, Kaarlo 57, 251, 252, 255
Bergholm, Axel 217
Bergroth, Hugo 247–249, 255, 256, 263, 400
Bernadotte, Jean Baptiste (Karl Johan), se Karl XIV Johan
Berndtsson, A. 253
Björklund, David 271
Björkman, Carl 355–357, 364
Björkstrand, Gustav 30
Blomqvist, Edvard 292
Bobrikoff, Nikolaj 99, 128, 130, 134, 220
Boëthius, Axel 346
Bomansson, Karl 190–192
Bondestam, Gustav 306
von Bonsdorff, Göran 295
von Bonsdorff, Hjalmar 357
Bonsdorff, Johan 94
von Bonsdorff, Max 427
Borenus, Henrik 283
Borgström, Erik 50
von Born, Ernst 389
von Born, Viktor Magnus 123, 293, 300
Boy, C. J. 148
Brander, Karl Alfred, se Paloheim, Karl Alfred
Brotherus, C. C. 167
Brändström, Edvard 266
Budkowski, Gustaw Daniel 151
Böcker, Carl Christian 33
Canth, Minna 168, 180
Carlsson, E. N. 427
Castrén, Gunnar 320
Castrén, Jonas 118
Castrén, Kaarlo 376
Castrén, Matthias Alexander 80, 97, 102, 103, 112, 154, 192, 331, 332
Castrén, Robert 121
Cederhvarf, Gustaf Magnus 155
Chydenius, Anders Herman 121
Chydenius, Anders 114
Chydenius, Wilhelm 344
Cleve, Zacharias Joachim 198–202
Cohen, Gary 21, 22
Collan, Fabian 73, 82
Collan, Karl 283, 284
Colliander, Rafael 306, 422
Colliander, Rurik 338
Colliander, Tito 248, 338
Cygnæus, Fredrik 86, 87, 160, 171, 239
Cygnæus, J. H. 264
Cygnæus, Uno 57, 195, 196, 199, 200, 201
von Daehn, Carl 131
Dahlström, Svante 142, 197, 251, 292
Danielson-Kalmari, Johan Richard 84, 388
Diktonius, Elmer 248, 327

- Dybeck, Richard 280
 von Döbeln, Georg Carl 41
- Edelcrantz, Abraham Niclas 280
 Edelfelt, Albert 38, 156
 Edelsköld, Karl Johan 166
 Ehrenström, Johan Albrecht
 20, 52
 Ehrström, Erik Gustaf 73, 74,
 79, 91, 93, 94, 111, 149, 157,
 158, 237
 Ekhammar (Ekholm), Hugo
 169, 239
 Ekholm, Hugo Johannes, se Ek-
 hammar, Hugo
 Eklund, Artur 190, 239, 241, 247,
 330, 331, 339
 Ekman, Michel 325–327
 Ekman, Robert Wilhelm 38, 64
 Elfving, Karl Oskar 386
 Elfving, Rudolf 312
 Elmgren, Sven Gabriel 113, 149,
 152, 157
 Enckell, Carl 354, 364
 Enckell, Magnus 195
 Enckell, Rabbe 327
 Engel, Carl Ludvig 55
 Engström, Albert 284
 Erik den helige 165
 Eriksson, Johannes 357, 375
 Estlander, Bernhard 254, 255,
 420
 Estlander, Carl Gustaf 84, 115,
 149, 153, 163, 174, 175, 177,
 206, 239, 245–247, 279, 288,
 289, 400
 Estlander, Ernst 223, 224, 298,
 373, 377, 389
 Etholén, Margaretha 265
 von Etter, Alexander 270
 Eurén, Gustaf Erik 197
- Falkman, Severin 288
 Federley, Alexander (Alex) 285
 Federley, Harry 330
 Forsman, Georg Zacharias, se
 Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari
 Forsman, Jaakko 200
 Franzén, Frans Michael 60, 69,
 74, 157, 280
 Freudenthal, Axel Olof 23, 43,
 74, 121, 145, 155–157, 159,
 161–163, 166–169, 171–175,
 205, 206, 238, 242, 243, 245,
 248, 250, 266, 283, 293, 294,
 324, 392, 394, 395, 400
 Frey, Alexander 383
 Friman, Tuomas 106
- Gadolin, Alexis 45
 Gadolin, Axel 45
 Gadolin, Carl 45
 Gadolin, J. A. 280
 Gadolin, Kasten 45
 Gadolin, Wilhelm 45
 Gebhard, Hannes 233
 Genetz, Arvid (Arvi Jännes) 281
 Genetz, Emil 281
 Gontjarov, Stepan 127
 Gottlund, Carl Axel 147
 Grahn, Fanny, se Sinebrychoff,
 Fanny
 Granfelt, Axel August 203, 206–
 208, 398
 Granfelt, Axel Fredrik 87
 Gratschoff, släkten 99
 Grefberg, Wilhelm 206, 207
 Grimberg, Carl 62
 Gripenberg, Bertel 326, 335, 344,
 360, 361
 Grot, Jakov 94, 101, 158
 Grotenfelt, Erik 336
 Grotenfelt, Kustavi 69
 Grundtvig, Nikolaj Frederik
 Severin 204
 Grönroos, Filip 313
 Gummerus, Herman 300
 Gustav II Adolf 87, 110, 287–290
 Gustav III 87, 254, 280
 Gyldeén, Hugo 69
 Gylling, Arthur 356
- von Haartman, Lars Gabriel 47,
 145
 Hagfors, Johan Fridolf 282
 Hagfors, Karl Johan 194
 Hallenberg, Juho 229
 Hammarskiöld, Lorenzo 148
 Hannikainen, Pietari 81
 Hasselblatt, Emil 334
 Hausen, Reinhold 175, 190, 192,
 277, 359
 Hedengren, Johannes 376
 Hedin, Sven 345
 Hegel, Friedrich 81
 Heiden, Fjodor Logginovitj
 128, 129, 130, 134
- Heikel, Ivar 206
 Heikel, Theodor 373
 Heinrichs, Bertil 337
 Heinrichs, Erik 336, 337
 Heinrichs, Gunnar 337
 Heinrichs, Olof 337
 Hellberg, Helle 169
 Hellner, Johannes 345, 361
 Helo, Johan 362
 Hemmer, Jarl 326
 Henlein, Konrad 276
 Henriksson, Karl Henrik,
 se Sorva, Karl Henrik
 Herder, Johann Gottfried 75
 Hertzberg, Rafael 270
 Hildén, Henrik 285, 335, 336
 Hipping, Anders Johan 78, 164,
 165
 Hjelt, Vera 123, 220
 Hjärne, Harald 364
 Holmberg, Mårten 123, 197, 220
 Holmström, Roger 169
 Homén, Olaf 334
 Hornborg, Eirik 241, 307, 331,
 336, 373, 422
 Hornborg, Harald 336
 Hroch, Miroslav 18, 135–138,
 149, 152, 158, 159, 166, 171,
 380, 395
 Hultman, Oskar 244, 249, 327
 von Humboldt, Alexander 75
 Hummel, A. D. 95
 Hülpers, Abraham 157
 Höijer, Otto 160, 167, 168
 Hörhammer, Ivar 319, 320
- Idman, Gustaf 280
 Ilmoni, Immanuel 67, 92
 Ingman, Lauri 240
 Isto, Edvard (Eetu) 277
- Janson, Ture 320
 Jansson, Johan 375
 Jansson, Karl Emanuel 170
 Jansson, Nils Oskar 210, 213, 215
 Johansson, Gustaf 124
 Johnsson, Mikael, se Soininen,
 Mikael
 Juselius, K. F. 296
 Jussila, Osmo 136, 137
 Juusten, Paul 111
 Juva, Mikko 138

- Kajanus, Herman 266
 Kalin, O. 270
 Kallio, Kyösti 368, 383
 Karamzin, Nikolaj 332
 Karl XII 82
 Karl XIV Johan 12, 13, 15, 62, 66
 Karlfeldt, Erik Axel 347
 Karvonen, Lauri 36
 Katkov, Michail 67, 120
 Keckman, Carl Niclas 113, 150
 Kekkonen, Urho 192
 Kellgren, Herman 75, 102, 103, 106, 262, 407
 Keto, Jaakko William 362
 Kihlman, släkten 333
 Kilpinen, Wolmar, se Schildt, Wolmar
 Kiseleff, Constantin 100
 Kiseleff, Feodor d.y. 100, 226
 Kiseleff, Feodor Pantelejevij 100
 Kiseleff, Nikolaj 100, 252
 Kiseleff, släkten 99
 Kiselev, Pavel Dmitrijevitj 46
 Kivekäs, Lauri 125
 Kivi, Aleksis 96, 253, 340, 397
 Kleineh, Louis 226
 Kleineh, Olga, se Parviainen, Olga
 Klemetti, Heikki 281
 Klinge, Matti 131, 150
 Klockars, Johannes 172, 209–212, 220, 221, 287, 298, 324, 398, 400
 Klövekorn, Martin 274
 Knape, Ernst V. 169
 von Knorring, F. P. 157
 Knutsson, Tyrgils 89, 90
 Koli, Mari 168
 Komppa, Gustaf 189
 Koroleff, släkten 99
 Koskinen, Yrjö, se Yrjö-Koskinen, Yrjö Sakari
 Kostilev, Nikolaj 99
 von Kothen, Casimir 103, 142, 144, 179, 180
 Kovaltjuk, Andrej 13
 Kovero, Martti 232
 Krohn, Kaarle 189
 Kumppani-Ville, se Paischeff, Vilhelm
 Kurkelin, C. A. 313
 von Kugelgen, Gerhard 28
 Kymäläinen, Olli 151
 Lagerborg, Rolf 121, 320
 Lagus, A. J. 145
 Lagus, Ernst 194, 238, 253–255
 Lagus, Wilhelm Gabriel 92, 144
 Lallukka, Juho 226
 Lange, Ina 168
 Langenskiöld, Fabian 187
 Langhoff, August 323
 Lauerma, Matti 339, 341
 Laurén, Ludvig Leonard 165
 Lehtonen, Uno Ludvig 388
 Leinberg, K. G. 166, 203
 Leino, Eino 285
 Lembcke, Edvard 282
 Lenin, Vladimir 349, 350
 af Leopold, Carl Gustaf 157
 Lesch, Bruno 358
 Levertin, Oscar 282
 Lille, Axel 16, 142, 149, 174, 207, 209, 224, 239, 294, 296–298, 304–308, 396, 400
 Lindberg, Harald 222
 Lindelöf, Uno 363
 Lindfors, J. 69
 Lindh, Theodor 283, 285
 Lindhagen, Carl 346, 374
 Lindman, Sven 307, 308
 Lindström, Karl 242, 254
 Linkomies, Edvin 334
 Linsén, Johan Gabriel 79, 150, 152, 157
 Ljunggren, Evald 244
 Lundborg, Herman 330
 Luther, Martin 287
 Lvov, A. F. 280
 Lybeck, Mikael 248, 262
 Lybeck, Paul Verner 169
 Löfgren, Erik Johan 86
 Lönn, veteran 70
 Lönnqvist, Bo 171, 274–276
 Lönnrot, Elias 17, 71, 79, 80, 112, 117, 137, 150, 154, 189, 287, 397
 Makkonen, Pietari 151
 Malm, C. W. 269
 Mannerheim, Carl Erik 42, 52, 144
 Mannerheim, Carl Gustaf 97
 Mannerheim, Gustaf 90, 344, 346, 347, 361, 389
 Mannerheim, Johan 346
 Martos, Ivan 60
 Mattsson, Gustaf (Guss) 297, 326, 335
 Mazzarella, Merete 325
 Mechelin, Leo 39, 121, 123, 124, 129, 162, 200, 201, 208, 224, 232, 288, 300, 353
 Melartin, Erik Gabriel 150
 Menschikoff, Aleksandr Sergejevij 144
 Meurer, Hugo 357
 Meurman, Agathon 201
 Michailoff, B. S. 226
 Mikkola, Jooseppi Julius 331
 Mittag-Leffler, Gösta 69
 Molander, Harald 253
 Moliis-Mellberg, Gösta 377, 385
 Molin, Adrian 62
 Montelius, Oscar 69, 192
 Moring, Uno 284
 Mosander, kyrkoherde 356
 Munch, Peter Andreas 87
 Mylly, Juhani 138
 Möllersvärd, C. A. 50
 Mörne, Arvid 121, 155, 156, 161, 162, 169, 194, 205, 239, 241, 284, 285, 290, 319, 326, 335, 339, 358, 360, 366
 Neiglick, Hjalmar 420
 Neovius, Arvid 289, 305, 306
 Neovius, Harald 366
 Nervander, Johan Jakob 68, 69
 Nikander, Gabriel 291, 292, 366, 422
 Nikolaj I 43, 91–93, 111, 112, 151
 Nikolaj II 278, 288, 342
 Nikolajeff, Sergej 99
 Nobel, Ludvig 45, 46, 265
 Nordberg, E. A. 427
 Nordenskiöld, Adolf Erik 45, 69, 325
 Nordenstreng, Rolf 244, 245, 331, 332, 336
 Nordlund, B. F. 157
 Nordman, Carl Axel 193
 Nordmann, Petrus 168, 205, 270
 Nordqvist, Arvid 101
 Nordström, Johan Jakob 27, 105, 125
 Noreen, Adolf 244, 247
 von Numers, Lorenz 260
 Nygren, Anders Johan 168
 Nylander, John William 169

- Nylander, William 185
 Näs, Jakob 315
- Olsson, Hagar 248
 Ordin, Kesar Filippovitj 39
 Oscar I 15, 66, 67, 280
 Ottelin, C. G. 93, 112
- Paasikivi, Juho Kusti 110, 189, 228, 234
 Pacius, Fredrik 282, 287
 Paischeff, Vilhelm (Kumppani-Ville) 229, 231
 Palme, Olof 346
 Palme, Sven 346, 347
 Palmén, Ernst Gustaf 202, 208
 Palmén, Johan Philip 38, 195, 196
 Palmstierna, Erik 361
 Paloheimo (Brander), Karl Alfred 227, 230
 Parland, Oscar 260
 Parland, Oswald 260
 Parviainen, Anders (Antti) 226
 Parviainen, Olga 226
 Parviainen, släkten 230
 Paulig, Gustav 226
 Pesonen, Pekka Juho 230
 Pipping, Fredrik Wilhelm 113
 Pipping, Hugo 247, 255, 256
 Pipping, Rolf 239, 241
 Pippingsköld, Johan Josef Joakim 147
 von Plehwe, V. N. 96
 Polén, Rietriikki 116
 Pommer, Josef 212
 Pontán, Einar 190, 207, 306, 308, 310, 365
 Poppius, Abraham 69
 Porthan, Henrik Gabriel 73, 74, 78, 82, 111, 113, 137, 147, 148, 156, 157, 165, 192, 244, 264, 287
 Päivärinta, Pietari 168
- von Qvanten, Emil 75, 76, 281
 von Qvanten, K. F. 415
- Raa-Winterhjelm, Hedvig Charlotta 253
 Ramsay, Anders Edvard 103
 Ramsay, Henrik 384
- Ramsay, Jullly 217
 Ramsdal, Erik Karlsson 169
 Rancken, Johan Oskar Immanuel 165–167
 Ranin, Gustaf 230
 Rantakari, Kaarle Nestor 388
 Rask, Henry 261
 Rauanheimo, Akseli 222
 Raunio, Ilkka 95
 Reh binder, Robert Henrik 93, 144, 145, 265
 Rein, Gabriel 70, 104
 Rein, Thiodolf 69, 75, 117, 118, 124, 208
 Reinberg, Johan Jakob 57, 250
 Relander, Hilda 265
 Renan, Ernst 166
 Renlund, Karl Herman 226
 Renvall, Gustaf 78, 103, 104, 148
 Renvall, Heikki 360, 361
 Renvall, Robert A. 175
 von Rettig, Eric 371, 377, 378
 Reuter, Ernst Odert 166, 168
 Reuter, Jonathan 253, 254
 Ritter von Schönerer, Georg 276
 Rokassovskij, Platon 72
 Roos, Emil 427
 Rosenqvist, Georg Gustaf 239, 311
 Rothberg, Torsten 355
 Ruin, Hans 285
 Ruin, Waldemar 386
 Rumjantsev, Nikolaj Petrovitj 78
 Runeberg, Johan Ludvig 69, 71, 73, 74, 76, 77, 80, 99, 105, 112, 138, 149, 158, 168, 175, 194, 237, 238, 241, 281, 284, 287, 397
 Runeberg, Robert 279
 Ruuth, Wilhelm 192
 Rydberg, Viktor 69, 155
 Rüh, Friedrich 237
 Ryti, Risto 234
 Råbergh, Herman 124, 416
 Rönnberg, Hanna 169
 Rönngren, Nicken 255
- Samuelson, Jan 405
 Saxén, Ralf 244
 Schauman, August 11, 48, 70, 97, 104, 106–109, 152, 153, 163, 166, 167, 192
 Schauman, Eugen 338, 353
- Schauman, Georg 187, 247, 311
 Schauman, Mikael 338
 Schildt, Runar 169, 248, 335
 Schildt (Kilpinen), Wolmar 386, 387
 Schiller, Friedrich 250
 Schwindt, Theodor 215, 216
 Schybergson, Emil 298, 360, 361, 367, 368, 382, 385, 426
 Schybergson, Magnus Gottfrid 134, 246, 270
 Sederholm, Jakob Johannes 305, 363
 Selin, Gustav 226
 Sergelius, Max 311
 Serlachius, Allan 331
 Setälä, Emil Nestor 189, 331, 369, 377, 389, 391
 Seyn, Franz Albert 338
 Sibelius, Jean 277
 Silfverstolpe, G. L. 82
 Sinebrychoff, Fanny 100
 Sinebrychoff, Nikolaj 100
 Sinebrychoff, Paul 100, 226, 227
 Sinebrychoff, Paul d.y. 100
 Sinebrychoff, Peter 99
 Sinebrychoff, släkten 99, 100
 Sjöblom, Walter 355, 356
 Sjögren, Anders Johan 78, 147, 148, 332
 Slotte, Alexander 169, 282
 Slotte, M. A. 270
 Snellman, Johan Vilhelm 17, 23, 67–76, 79, 81, 82, 87, 97, 102, 105–110, 112, 113, 117, 119, 121, 123, 125, 126, 136–138, 141, 145, 149–151, 153, 162, 167, 183, 189, 193, 203, 238, 330, 331, 340, 392, 395, 403, 404
 Snoilsky, Carl 284
 Sohlman, August 23, 76, 86, 238, 240
 Soininen (Johnsson), Mikael 180, 383
 Sorva (Henriksson), Karl Henrik 173
 Sourander, E. 270
 Speranskij, Michail 93
 Sprengtporten, Göran Magnus 50, 93
 Steinby, Torsten 174, 175
 Steinheil, Fabian 53, 262

- Stenbäck, Lars 148
 Stenmark, Valter 427
 Stjernvall, Gustaf Fredrik 52, 53
 Stockmann, Georg Franz 226
 Storbjörk, Johannes 377, 384
 Strandberg, J. Alfred 305
 Strindberg, August 284
 Ståhlberg, Kaarlo Juho (Carl Johan) 189, 326
 van Suchtelen, Jan Peter 78, 92, 93
 Sulkunen, Irma 151
 Sundblom, Julius 297, 353, 356, 357, 375
 Sundquist, Edvin 377, 384
 Svedberg, Anders 160, 195, 197, 198
 Synnerberg, Carl 197
 Söderhjelm, Henning 334, 335
 Söderhjelm, Werner 149, 254, 334, 335
 Talas, Onni 369
 Tallgren, Aarne Michaël (Mikko) 216
 Tanner, Väinö 234
 Tarkkanen, Matti 222
 Taube, Johan Reinhold 125
 Tavaststjerna, Karl August 168, 248, 284
 Tegengren, Jacob 169, 218, 220, 326
 Tengström, Fredrik 137
 Tengström, Jacob 59, 145, 157, 262
 Tengström, Johan Jakob 149, 150
 Tengström, Robert 106
 Tesche, Maria 262
 Thulé, Antti, se Tulenheimo, Antti
 Thylin-Klaus, Jennica 246
 Tiderman, Filemon 319
 Tigerstedt, Gregori 269
 Tigerstedt, Karl 106
 Tikkanen, Paavo 116, 199
 Tolpo, prost i Tammela 152
 Topelius, Zacharias 55, 66, 67, 69, 70, 74, 77, 80–84, 86, 88, 94, 103, 138, 154, 158, 161, 168, 193, 194, 251, 280, 281, 283, 284, 287, 288
 Troman, veteran 70
 Tschetschulin, Fjodor 99
 Tschetschulin, Maria 99
 Tudeer, Lauri O. Th. 192
 Tulenheimo (Thulé), Antti 162
 Turtiainen, Arvo 273
 von Törne, Per Olof 190, 239, 241, 331, 422
 Törnégren, Carl Wilhelm 105
 Udd, M. Edvin 218
 Uschakoff, släkten 99
 Vallgren, Ville 89, 90
 Valros, Fredrik 284
 Vasenius, Valfrid 113
 Vendell, Herman 172
 Vik, Isak Erik 206
 Villstrand, Nils Erik 275
 Virkkunen, Artturi H. 388
 Vuorimaa, Artur Oliver 368
 Waahto, Kaarlo 301
 Waenerberg, Torsten 288
 Walleen, Carl Johan 146
 Wallén, Holger 274
 Wallenius, Allan 70, 284, 320, 335
 Wallenskiöld, Axel 255
 Wallin, Olai 199
 Warelus, Anders 163, 165
 Wecksell, Josef Julius 15, 285, 287
 Weman, Adèle 168, 210
 von Wendt, Georg 373–375, 377, 378
 Wennerström, Thorsten 142
 Wester, Holger 276
 Westermarck, Edvard 204, 363, 364, 388
 Westermarck, Helena 223, 381
 Weüdel, Axel 317
 Wichmann, Viktor Karl Emil 206, 284
 Wiik, Karl Harald 319, 320
 Wikman, Karl Robert Villehad 222, 239, 291, 384, 392, 422
 Willner, Sven 327
 Wilskman, Atle 217
 Wilson, Woodrow 349–351, 360
 Wirmolin, veteran 70
 Wistbacka, G. A. 317
 Wrede, Rabbe Axel 293, 300, 306, 309, 364, 368, 369, 377, 383–386
 von Wright, Viktor 316
 Yrjö-Koskinen (Forsman), Yrjö Sakari (Georg Zacharias) 17, 71, 110, 115–118, 121, 130, 131, 137, 138, 145, 151, 153, 162, 177, 189, 192, 199, 200, 204, 232, 249, 331, 400, 412
 Zakrevskij, Arsenij Andrejevitj 54, 95
 Zjukovskij, V. A. 280
 Zweig, Stefan 348
 Ålenius, Axel 298
 Ångerman Sursill, Erik 217
 Öhberg, Viktor 200, 201, 206
 Öhman, Alexander Constantin 148
 Öhman, Elias 298
 Öhman, Runar C. 319